

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
FARS DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI**

**SÂ'İLÎ'NİN RAVŻATU'L-AHBÂB'I
(İnceleme-Metin- Gülistân İle Mukayesesi)**

Doktora Tezi

Arzu TANRIVERDİ

Ankara, 2024

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
FARS DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI**

**SÂ'İLÎ'NİN RAVŻATU'L-AĖBÂB'I
(İnceleme-Metin- Gülistân İle Mukayesesi)**

Doktora Tezi

Arzu TANRIVERDİ

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU**

Ankara, 2024

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
FARS DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI**

**SÂ'İLÎ'NİN RAVŻATU'L-AĖBÂB'I
(İnceleme-Metin- Gülistân İle Mukayesesi)**

Doktora Tezi

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU

TEZİ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

1-Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU

2-Doç. Dr. Abdüsselam BİLGİN

3-Doç. Dr. Yeşim IŞIK BAĞRIAÇIK

4-Dr. Öğr. Üyesi Fahrettin COŞGUNER

5-Dr. Öğr. Üyesi Ebubekir Sıddık ŞAHİN

Tez Savunması Tarihi

26.11.2024

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU danışmanlığında hazırladığım, **“SÂ'İLÎ'NİN RAVZATU'L-AHBÂB'I (İnceleme-Metin-Gülistân İle Mukayesesi) (Ankara.2024)”** doktora tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

18/12/2024
Arzu TANRIVERDİ

ÖN SÖZ

XV. asrın ikinci yarısında Türkistan'ın Karşı vilayetinde dünyaya gelen ve XVI. yüzyıl Osmanlı şairlerinden olan Sâ'ilî'nin (ö.1552) Farsça Ravzatu'l-Aḥbâb adlı manzum- mensur makame türündeki eseri genel anlamda ahlakî, eğitici, hikmetli bir muhteva içermektedir. Eser, II. Bâyezid, Yavuz Sultan Selim, Kanunî Sultan Süleyman gibi padişahlarla ilgili tarihî malumata yer vermesi; şair ve sanatçıları himaye eden, dönemin edebiyat muhitlerinde nüfuzlarıyla bilinen 'Alî Şîr Nevâî ve 'Abdurrahmân-i Câmî gibi şahıslarla olan karşılaşmasını içermesi bakımından tarihî önem arz etmektedir.

Sâ'ilî, Ravzatu'l-Aḥbâb eserini Sa'dî-i Şîrâzî'nin meşhur eseri Gülistân'ı dikkate alarak oluşturmuştur. Nazîre türüne güzel bir örnek olan eserin hem mukaddimesi hem de sekiz bölümü büyük ölçüde Gülistân'a benzemektedir. Eser, toplumsal olayları, toplumun her sınıfından insanı içeren örnek hikâyelerle, hem güzel hem çirkin yönleriyle gözler önüne sermiştir. Anlatılan hikâyeler öğüt verme amacıyla, özlü sözler ve şiirlerle oluşturulmuştur. Bu hikâyelerde Sâ'ilî'nin bugün Özbekistan'ın sınırları içinde bulunan doğum yeri Karşı'dan Anadolu'ya gelinceye kadar bulunduğu, gezip gördüğü Buhara, Esterâbâd, Herat, Sultâniyye gibi bölgelerde karşılaştığı olayları anlatmakta ve tecrübelerine yer vermektedir.

Sâ'ilî'nin Ravzatu'l-Aḥbâb'ı ihtiva ettiği nükteler, nasihatler, hikmetli sözler, hatıralar ve hikâyelerle edebiyatımıza ve kültürümüze büyük katkılar sağlayan bir eser olması yanında Türkistan ve Horasan'ı Anadolu'yla bir araya getiren örnek bir edebî mirastır.

Çalışmamıza konu olan Ravzatu'l-Aḥbâb'ın ikisi Türkiye'de olmak üzere tespit edilebilen toplamda 5 yazma nüshası mevcuttur. Ankara Milli Kütüphane 06 MİL YZ. A 6799/3'te bulunan 924/1518 tarihli yazma nüsha, müellif hattı olması nedeniyle

eldeki çalışmada esas alınmıştır. Metindeki yaprak numaraları bu nüshaya göre verilmiştir.

Ravzatu'l-Aḥbâb'ın Paris Bibliothèque Nationale De France'deki yazma nüshası, 1519 yılında, müellif hattı nüshasından bir yıl sonra yazılması bakımından önem arz etmektedir. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya koleksiyonunda bulunan nüsha bazı araştırmacılar tarafından müellif hattı olarak kabul edilmiş, ancak ikna edici bir kayıt gösterilmemiştir.

Sâ'ilî'nin Ravzatu'l-Aḥbâb'ı (İnceleme-Metin- Gülistân İle Mukayesesi) adlı çalışmamız giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Sa'dî-i Şîrâzî'nin Gülistân'ı üzerinde durulmuş, Gülistân'ın tarihî önemi ve muhtevası açıklanmıştır. Ayrıca nazire geleneği ve nazire kavramı açıklanmış; Türkçe ve Farsça Gülistân'a yazılan nazirelerin listesi sunulmuştur.

Birinci bölümde Sâ'ilî'nin hayatı, kaynak eserlerin verdiği bilgiler karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Ortaya çıkan neticeler, Osmanlı sahasındaki kaynaklar ve diğer kaynaklardaki bilgiler ele alınarak oluşturulmuştur. Ayrıca, in'âm defterleri hakkında yapılan araştırmalar incelenerek, Sâ'ilî'nin belirli tarihlerde II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim gibi padişahlara kitap ve mersiyeler sunduğu bilgisine ulaşılmıştır. Bu şekilde aldığı in'âmlarla, sarayda belli iyi bir konuma sahip olduğu araştırmayla ortaya çıkmış ve çalışma ayrı bir ehemmiyet kazanmıştır. Bölümün sonunda, Sâ'ilî'nin eserleri ve mevcut nüshaları hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Ravzatu'l-Aḥbâb eserinin yazma nüshalarının tavsiflerine, baş ve son varaklarına yer verilmiştir. Eserin tavsifini yaparken, kayıtlar ve mühürler de dikkate alınmaya çalışılmıştır. Neşre hazırlanan metnin imlâ özellikleri üzerinde durulmuştur. Bu bölümde Ravzatu'l-Aḥbâb eserinin muhteva özellikleri hakkında bilgi verilmiş; eserin sekiz bölümünün içeriği özetlenerek, bölümlerde yer

alan tarihî malumata işaret edilmiştir. Sekiz bölümde adı geçen tarihî şahsiyetler alfabetik sırayla listelenmiş ve bilgi verilmiştir. Dil ve üslûp özelliklerinin de yer aldığı bu bölümde, eserin Gülistân ile ayrıntılı mukayesesine yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde Ravzatu'l-Aḥbâb'ın Türkçe çevirisi yer almaktadır. Anlaşılır olması için çaba sarf edilerek orijinal metni aksettiren, sade Türkçe bir metin oluşturulmasına gayret edilmiştir.

Dördüncü bölümde, Ravzatu'l-Aḥbâb'ın metni mevcut yazma nüshalardan yararlanılarak, Milli Kütüphane yazma nüshası esas alınarak hazırlanmıştır. Okumada tereddüt ve güçlük yaşanan yerlerde diğer yazma nüshalardan da yararlanılmıştır.

Sonuç kısmında, elde edilen bilgiler özetlenmiş; bu değerli eserin önemi ve diğer araştırmalara sunacağı katkılara işaret edilmiştir.

Çalışmamın birçok safhasında yardımlarını gördüğüm ve bilimsel bir bakış açısı kazanmamı sağlayan ve her konuda bana destek olan Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU'na, çalışmaya beni yönlendiren Doç. Dr. Turgay ŞAFAK'a, hocalarım Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ, Doç. Dr. Abdüsselam BİLGEN ve Doç. Dr. Yeşim IŞIK BAĞRIAÇIK'a teşekkürlerimi sunarım. Bu süreçte benden desteklerini esirgemeyen ailem ve arkadaşlarıma da müteşekkirim.

Arzu TANRIVERDİ

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
bkz.	Bakınız.
bs.	Baskı
c.	Cilt
ev.	Çeviren
DİA	Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
TDK	Türk Dil Kurumu
haz.	Hazırlayan
h.	Hicrî
hk.	Hicrî Kamerî
hş.	Hicrî Şemsî
ktp.	Kütüphanesi
nşr.	Neşreden, neşri
ö.	Ölüm tarihi
s.	Sayfa
trc.	Tercümesi
vb.	Ve benzeri
vr.	Varak
yz.	Yazma

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Uzun ünlüler

آ، ا - و - ی -
â û î

Kısa Ünlüler

َ e, a ِ i, i ُ u, ü, o, ö

Ünsüzler

ء ب پ ت ث ج ح خ د ذ ر ز ژ س ش ص
' b p t ş c h ħ d z r z j s ş ş

ض ط ظ ع غ ف ق ک گ ل م ن و ه ی
z ʈ ʒ ʕ Ğ f k k g l m N v h y

Yukarıda yer alan transkripsiyon sistemine ilave olarak:

1-Harf-i târif ile gelen kelimelerde şemsî ve kamerî harflerin okunuşu belirtilmiştir: Mecâlisu'n-nefâis, Ravzatu'l-Aḥbâb gibi.

2. Tamlama halindeki isim ve lakaplar bitişik yazılmıştır: Reşîduddîn, 'Abdurrahmân, Muşliḥuddîn gibi.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
KISALTMALAR	iv
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ	vi
İÇİNDEKİLER	x
GİRİŞ	1
Sa‘dî-i Şîrâzî’nin Gülistân’ı	1
Nazîre Geleneği	3
Gülistân’a Yazılan Nazîreler	6
BİRİNCİ BÖLÜM	10
1. SÂ’İLÎ’NİN HAYATI	10
1.1. İLK KAYNAKLARDA SÂ’İLÎ MAHLASLI ŞAİRLER	10
1.2. OSMANLI KAYNAKLARINDA SÂ’İLÎ	13
1.3. ADI, MAHLASI VE NİSBESİ	16
1.4. DOĞUM TARİHİ	18
1.5. TAHSİLİ VE BULUNDUĞU ŞEHİRLER	19
1.6. VEFATI	23
1.7. SÂ’İLÎ HAKKINDA KAYNAKLARDAKİ FARKLI BİLGİLER	25
1.8. KİŞİLİĞİ	28
1.9. İN‘AM DEFTERLERİNDE SÂ’İLÎ	29
1.10 SÂ’İLÎ’NİN ESERLERİ	31
1.10.1 Nazmu’l-Cevâhîr	32
1.10.2 Ravzatu’l-Aẖbâb	34
1.10.3 Dîvân	34
1.10.4 Târîḫ-i Âl-i ‘Osmânî	38
İKİNCİ BÖLÜM	44
2. RAVZATU’L-AḤBÂB’IN MUHTEVA VE ÜSLÛP ÖZELLİKLERİ	44
2.1. YAZILIŞ TARİHİ	44
2.2. ADI VE YAZILIŞ AMACI	44
2.3. RAVZATU’L AḤBÂB’IN MUHTEVASI	45
2.4. RAVZATU’L AḤBÂB’IN ÜSLÛBU	49
2.5. ESERDE GEÇEN ŞAHISLARLA İLGİLİ BİLGİLER	56
2.6. RAVZATU’L AḤBÂB’IN GÜLISTÂN İLE MUKAYESESİ	71
2.7. RAVZATU’L AḤBÂB’IN NÜSHALARININ TAVSİFLERİ	84

2.7.1 Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz. 6799/3	85
2.7.2 Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, Nu.03205	87
2.7.3 Fransa, Paris, Bibliotheque Nationale De France, Nu.264	90
2.7.4 Almanya, Berlin, Preussische Staatsbibliothek, Nu, 2095	93
2.7.5 Almanya, Berlin, Preussische Staatsbibliothek, Nu.3627	95
2.8. NEŞRE ESAS ALINAN YAZMANIN İMLÂ ÖZELLİKLERİ.....	97
2.9. NEŞRE HAZIRLANAN METNİN İMLÂ ÖZELLİKLERİ	97
2.10. METİN TENKİDİNDE TÂKİP EDİLEN USÛL	100
2.11. ÇEVİRİDE İZLENEN YÖNTEM.....	101
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	105
3. RAVŻATU'L AĖBÂB'IN TÜRKÇE ÇEVİRİSİ.....	102
3.1 Dîbâce	103
3.2 Birinci Bâb-Padişahların Ahlâkı Hakkında	116
3.3 İkinci Bâb-Dervişlerin Ahlâkı Hakkında.....	166
3.4 Üçüncü Bâb-Kanaatin Fazileti Hakkında	193
3.5 Dördüncü Bâb-Susmanın Faydaları Hakkında	222
3.6 Beşinci Bâb-Aşk ve Gençlik Hakkında	231
3.7 Altıncı Bâb-Zayıflık ve Yaşlılık Hakkında.....	260
3.8 Yedinci Bâb-Terbiyenin Tesiri Hakkında	271
3.9 Sekizinci Bâb-Sohbet Âdâbı Hakkında	301
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	328
4. RAVŻATU'L AĖBÂB'IN METNİ.....	328
4.1. دیباچه.....	328
4.2 باب اول در سیرت پادشاهان	339
4.3 باب دوم در اخلاق درویشان	379
4.4 باب سیم در فضیلت قناعت	401
4.5 باب چهارم در فواید خاموشی	424
4.6 باب پنجم در عشق و جوانی	431
4.7 باب ششم در ضعف و پیری	455
4.8 باب هفتم در تأثیر تربیت	464
4.9 باب هشتم در آداب صحبت.....	488
SONUÇ	511
KAYNAKÇA.....	514

ÖZ	531
ABSTRACT	532

GİRİŞ

Sa'dî-i Şîrâzî'nin Gülistân'ı

Doğu Edebiyatının en büyük şairlerinden Ebû Muhammed Sa'dî Müşerrifüddîn (Şerefüddîn) Muslih b. Abdillâh b. Müşerrif-i Şîrâzî (ö. 691/1292) eserleri ve üslûbuyla Doğu'da ve Batı'da tanınmıştır. "Sa'dî'nin külliyyâtında 16 kitap ve 6 risale, toplam 22 veya bir fazlasıyla 23 eseri bir arada bulunmaktadır."¹ Bu eserler içerisinde en fazla Bostân ve Gülistân meşhur olmuştur. Bostan insanlara teorik hikmeti ve Gülistân pratik hikmeti öğretir. Bostân'da insan olması gerektiği gibi resmedilmiştir ve Gülistân'ın dünyasında olduğu gibi resmedilmiştir.²

Gülistân eserinin üslubu ve muhtevası yüzyıllarca etkisini sürdürmüştür. Gülistân makâme türünde³ ve sehl-i mümtenî üslûbunda yazılmıştır. Eser, mensûr ve manzûm karışık olarak kaleme alınmıştır. "Türkmen menşeli Salgur veya Salur boyundan Salgurlular hanedanının güçlü temsilcilerinden"⁴ Ebû Bekr b. Sa'd b. Zengî adına 656/1258 yılında yazılan eser, mukaddime ve 8 bölüm içerir: 1. Bölüm: Padişahların Davranışları Hakkında, 2. Bölüm: Dervişlerin Ahlâkı Hakkında, 3. Bölüm: Kanaatin Fazileti Hakkında, 4. Bölüm: Susmanın Faydaları Hakkında, 5. Bölüm: Aşk ve Gençlik Hakkında, 6. Bölüm: Güçsüzlük ve Yaşlılık Hakkında, 7. Bölüm: Terbiyenin Tesiri Hakkında, 8. Bölüm: Sohbet Âdâbı Hakkında. Genel anlamda bölümlerin isimlerine bakıldığında, aralarında bir irtibatın olduğu ve rastgele yerleştirilmedikleri fark edilmektedir.

¹ Sa'dî, **Gülistân**, Çev: Adnan Karaismailoğlu, Ankara, Akçağ Yay., 2. baskı, 2018, s. 8.

² Hasan Ahmed Givî, **Gülistân-i Sa'dî- Muqaddime, Şerh ve Ta'likât**, Tehrân, Vezâret-i Ferheng ve İrşâd-i İslâmî, 1386hş./2007, s. 14.

³ Muhammed Takî Bahâr, **Sebk-Şinâsî**, c. III, Tehrân, İntişârât-i Emîr Kebîr, 1349hş./ 1970, s. 126.

⁴ Sa'dî, **Gülistân**, 2018, s. 7.

Hikâyelerin muhtevası Sa'dî'nin hayal gücünden ziyade gözlemlerine, tecrübelerine ve edindiği bilgi birikimine dayanmaktadır. Sa'dî, anlattığı hikâyelerin konusunu daha çok seyahatleri sırasında gördüklerinden ve duyduklarından almıştır. Bazen de edebî gelenekten ya da İslâmî kaynaklardan yararlanmıştır.⁵ Yaşayıp gördüğü, duyduğu hadiselerden anlamlı dersler çıkarıp onları mizahî bir dille sunmuştur.

Sa'dî, Gülistân'da Kur'ân-ı Kerim ve Hadîs-i şeriflerden alıntılara da yer verir. Eserde, şer'i hükümlerden daha çok "İyi bir insan nasıl olunur?" düşüncesi üzerinde durulur. Soğuk bir üslupla klasik din eğitiminin verildiği dönemin medrese çevreleri latifeli bir dille eleştiriye tabi tutulur. Din adamı, imam, vaiz, sufi, derviş gibi karakterler hikâyelerde iyi ve kötü yönleriyle yer alır. Deştî'ye göre Sa'dî döneminin toplumsal durumunu çok güzel resmetmiştir. Halkın düşünme biçimi, var olan gelenek ve görenekleri, yaşama şekli hikâyelerde anlatılır.⁶ Çeşitli sosyal sınıftan ve tiplerden insanlar hikâyelere konu olur.

Sa'dî, döneminin klasik medrese eğitimini desteklemese de tasavvuf geleneğine de sıkı sıkıya bağlı değildir. Bütün yaratılmışlara merhametli olma hususunda sufilerle birlik olup, irfanî konuları incelikle işleyip, dervişleri her bölümde zikredip, tasavvuf büyüklerini hikâyelerinde ansa da bunun nedeni onların terbiye ve ahlâkın örneği olmalarındandır.⁷ Kısacası Sa'dî belli bir geleneğe yaslanmak yerine karşılaştığı her olaydan ahlakî bir ders çıkarmayı amaç edinmiştir.

Sa'dî, padişahların ahlâkı hakkında yazdığı bölümde, mazlumları himaye etmiş, zâlim padişah ve iktidar sahiplerine nasihatte bulunmuştur.⁸ Dervişler ahlâkî değerlere yaslanan kişiler olarak resmedilmiş, zahit ve Allah'a kendini adanmış kişiler olarak yer

⁵Henri Massé, **Tahkîk Derbâre-yi Sa'dî**, Çev. Muhammed Hasan Mehdevî Erdebîlî, Gulâmhusayn Yûsifi, Tehrân, İntişârât-i Tûs, 1369hş. / 1990, s. 257-259.

⁶'Alî Deştî, **Qalemrov-i Sa'dî**, Tehrân, İntişârât-i Emîr Kebîr, Çâp-i Pencom, s. 249.

⁷Bedî' u'zzemân Furûzânfer, "Sa'dî ve Suhreverdî", **Mecmû'a-yi Makâlât ve Eş'âr**, Tehrân, İntişârât-i Dihhûdâ, 1351hş./1972, s. 85-86.

⁸'Alî Deştî, **a.g.e.**, s. 241.

almışlardır. Fakat dervişlerin en önemli özelliği, toplumun alt tabakasında yer alan yoksullar ve miskinleri temsil etmeleridir.⁹ Bu şekilde güzel ahlâkın önemini latife, öğüt, özdeyiş ile açıklayan bölümler sıralanmıştır.

Son sözde, Sa‘dî Gülistân’ı mizahî bir dille yazdığını ifade etmiştir. Bu şekilde nasihatın acı yönü mizah ile yumuşatılmıştır. Sa‘dî sözünü sade ve vecîz bir dille ifade etmektedir. Dönemindeki müseccâ nesri tercih etmiştir. Özlü sözler (özdeyiş), nükteler, fabl türünde hikâyeler şiirle tamamlanmıştır. Hikâyeler bazen bir paragraf bazen birkaç sayfa uzunluğundadır. Eserde, Abdullah-ı Ensârî’nin, Mağâmât sahibi Hamîdî’nin, Kelile ve Dimne mütercimi Ebu’l-Meâlî Nasrullah-ı Münşî’nin tesiri görülse de¹⁰, Sa‘dî kendine has sade bir dille yazmıştır.

Sa‘dî’nin Gülistân eseri birçok kez tercüme edilmiş ve nazîreler yazılmıştır.¹¹ Gülistân’da yer alan özlü sözler Farsça güncel konuşmalarda yer almıştır. Tahsin Yazıcı’ya göre, Osmanlı döneminde, Gülistân hem ders kitabı olarak okutulmuş hem de Türk halkına ahlakî yönden yol gösterici olan ilahî bir kitap olarak görülmüştür.¹²

Nazîre Geleneği

XVI. yüzyılda Osmanlı devletindeki toplumsal refahla birlikte edebî alanda da yükselme görülür. Türk şairlerinin kendi üslûplarında eserler kaleme aldığı bu dönemde, birçok alanda çalışmalar yapılmıştır. Manzum eserlerle birlikte mensur eserler de yazılmış; Arapça ve Farsçadan çevirilerin; tarih, tezkire, menâkıbnâme, tasavvufî ve ilmî alanda yazılmış kitapların yazımında artış gözlenmiştir. Kaleme alınan eserler edebî zevk

⁹ Keyhüsrov Hehâmenişî, **Hikmet-i Sa‘dî**, Tehrân, İntişârât-i Emîr Kebîr, 1353hş./1974, s. 170-171.

¹⁰ Tahsin Yazıcı, “Gülistân”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, c.14, 1996, s. 240-241.

¹¹ Yazıcı, **a.g.m.**, s. 240-241.

¹² Tahsin Yazıcı, “Ehemmiyet-i Âşâr Sa‘dî Der İmparâtu’rî-yi ‘Osmânî ve Devrân-i Cumhûriyyet-i Türkiyye”, **Zîkr-i Cemîl-i Sa‘dî**, Tehrân, İntişârât-ı ve Tebliğât-i Vezâret-i Ferheng ve İrşâd-i İslâmî, 1366hş./1987, c.III, s. 323.

açısından o dönemin üslûbunu yansıtır. Bu dönemde şairler ustalıklarını göstermek için birçok esere nazîre yazmış ve nazîrecilik geleneğinin oluşmasını sağlamışlardır.

“نظر benzer, denk: نظير çoğulu نظائر benzer, karşılaştırılabilir, denk; karşısında olan, paralelinde olan; nüsha, kopya”¹³ anlamlarına gelir. Tahirü'l Mevlevî'ye göre nazîre, “Bir şâirin manzum bir eserine (alel-ekser) gazeline başka bir şâir tarafından aynı vezin ve kafiye de olmak üzere yazılan benzer. Bunu yapmaya (tanzir) denilir.”¹⁴ Nazîre için farklı tabirler de kullanılmıştır: “**nazîre** ve **nazîre yazmak** yerine **tanzîr** ve **tanzîr etmek** yanında nazîre deme, cevap deme, cevap verme tabirleri de kullanılmış, nazîre yazana **nazîre-gû**, **nazîre-perdâz** denilmiş”¹⁵ tir. “Fars edebiyatında nazîre karşılığında **istikbâl**, **cevâb**, **tazmîn** gibi terimler kullanılmış, istikbal bazan **istiâne**, bazan **tazmîn** ile aynı kabul edilmiştir.”¹⁶

Nazîrede tanzîri yapılan şiirle vezinde ve kafiye de uygunluk yeterli sayılırken bazen de ifadelerde ve muhtevada da birlik aranır. Bazı araştırmalarda da nazîrenin esas şiirden daha iyi olması gerektiği ya da en azından onun seviyesinde yazılması gerektiği belirtilir. Her tür şiir için nazîre yazılmasıyla birlikte daha çok gazel ve mesnevi nazım şekline nazîre yazılmıştır. Kaside ve musammatlara da nazîre yazılmıştır.¹⁷ Manzum yazılmış eserler dışında mensur yazılan eserlere de nazîre yazılmıştır. Sa'dî'nin Gülistân'ı bu konuda iyi bir örnektir.¹⁸

Cem Dilçin'e göre bir şiiri tanzir etmek, o şaire saygı gösterme, onun şiiri ve üslubunun beğenildiğini göstermek içindir.¹⁹ Nazîrede tamamen tanziri yapılan şiiri taklit etmek yerine benzer düzeyde, şairin edebî zevklerini ve maharetini göz önünde

¹³ Serdar Mutçalı, **Arapça-Türkçe Sözlük**, İstanbul, Dağarcık Yay., 1995, s. 895.

¹⁴ Tahir-ül Mevlevî, **Edebiyat Lügatı**, haz. K. Edib Kürkçüoğlu, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1994, s. 114.

¹⁵ M. Fatih Köksal, “Nazîre”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, c:32, İstanbul, 2006, s. 456.

¹⁶ Mustafa Çiçekler, “Nazîre”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, c:32, İstanbul, 2006, s. 458.

¹⁷ M. Fatih Köksal, **a.g.m.**, s. 456-457.

¹⁸ Mustafa Çiçekler, **a.g.m.**, s. 458.

¹⁹ Cem Dilçin, **Örneklerle Türk Şiiri Bilgisi**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay., 1983, s. 269.

bulundurmak önem arz eder. “Nazîrenin, asıl şiirin bir taklidi olmaması ve en az onun kadar güzel olması gerekir. Durum böyle iken, divan şairleri nazîreciliği bir biçim benzeyişi düzeyinden ileri götürememişlerdir.”²⁰

...nazire söyleyen bir şair, ezberinde çokça şiir bulundurmak, ustalığını kanıtlamak için kullanılagelen müşterek mazmunların yanı sıra, daha önce kullanılmamış orijinal mazmunlar bulmak, el değmemiş manaları nazma çekmek zorundadır. Böylece şiir daha geniş kesimlere intikal etmekte ve merkezle kenar arasında söze dayalı bir bağ kurulmaktadır.²¹

Şairlerin nazîre ile yaptığı temrinler için “atölye çalışması” tabirini kullanan Ahmed

Hamdi Tanpınar nazîrenin önemini şu şekilde açıklar:

...bugün sadece ilhamın birkaç modada hapsolmasına bakarak kötülediğimiz nazîrecilik, şaire, dile ve geleneğin bütün üslûplarına tasarrufu temin ediyordu. Sanatta bu cinsten tasarruf, sanatın dünyasına tasarruftan başka bir şey değildir. İyi düşünülürse bütün bu temrinleri garplı ressamın müze çalışmalarına benzetmek daima mümkündür. Ve neticeleri de öyle olmuştur. Eski şiirin kendisine mahsus bir *academique*’i vardır.²²

Nazîren hem tanzir eden şair için hem de tanzir edilen şair ve şiir için iki taraflı öneme sahiptir:

Genellikle, tanzîr edilen şair veya şiiri, hemen herkesçe bilinen tanınan, sanat değeri anlaşılmış ve tartışmasız kabul edilmiş demektir. Tanzîr eden ise, burada, yazmış olduğu nazîre ile kendini geliştirme, değerini tanıtabilme düşüncesi ve amacı içindedir.²³

Cemal Kurnaz’a göre nazîrenin birçok işlevi vardır: şiir öğrenim yöntemidir, şairin şiir yazma kabiliyetini geliştirir. Şairlerin bu becerilerini korumalarını sağlar. Nazîre çalışmaları temrin ve talim gibi düşünülebilir. Örnek alınan şiiri aşmaya yönelik iddialı çalışmalar yapmayı sağlar. Bu şekilde edebiyat özgün çalışmalar kazanır ve zenginleşir.²⁴

²⁰ Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiiri Bilgisi*, s. 269.

²¹ Mustafa İsen, Mustafa İsen ve diğerleri, *XVI. Yüzyıl Türk Edebiyatı*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayını, 2011 s. 14.

²² Ahmed Hamdi Tanpınar, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 1976, s. 21-22.

²³ Cemal Kurnaz, “Osmanlı Şair Okulu”, *Journal of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 26/II, 2003, s. 403-420. Çalışmamızda dijital ortamdaki 1.sayfadan başlayan makale esas alınmıştır: s. 13-14.

²⁴ Cemal Kurnaz, *a.g.m.*, s. 12-18

Nihad Sami Banarlı da nazîrenin bir taklit değil “kreasyon” olduğunu belirterek, eski üstadlara karşı saygı yürüyüşü olduğunu vurgular, bu şekilde eserler yeni bir düşünüşle tazelenir ve yüceltilir:

İslâmî Türk edebiyatında defalarca yazılan Leylâ ü Mecnûn, Yusuf ü Züleyhâ gibi, Husrev ü Şîrîn, Cemşîd ü Hurşîd gibi, İskendernâme gibi manzum aşk, tasavvuf ve târîh hikâyelerinin, evvelce İran edebiyatında İranlı üstadlar tarafından da defalarca yazılmış olması, hadisenin tarihî ve yaşayan delilidir.²⁵

Banarlı, nazîrenin yetiştirici ekol olduğuna da değinmiş ve Fuzûlî üslûbunda yazanların *Fuzûlî mektebi* yahut Nâbî üslûbunda yazma gayretinde olanların *Nâbî mektebinden* sayılmaları bu şekilde gerçekleşmiştir:

Bu şairler, üstadlarını geçmeseler bile, onların yolunda yetişerek, bilhassa onların söyleyişlerindeki sırlara ulaşarak büyük bir şiir seviyesini muhafaza ediyorlar, bir söyleyiş ve anlayış seviyesine yükseliyorlar, hatta bu seviyeyi bütün yurt aydınları ölçüsünde üstün tutmaya muvaffak oluyorlardı.²⁶

Gülistân’a Yazılan Nazîreler

Türk asıllı müelliflere ait kitapların da aralarında bulunduğu Gülistân nazîreleri kaynaklarda şu şekilde sıralanabilir:²⁷

1.Nigâristân: Mu‘înidîn Cüveynî tarafından 735 h.(1334-35) yılında yazılmış olan eser 7 bâbdan oluşur, Sultan Ebû Sa‘îd Bahâdır Hân’a takdim edilmiştir.²⁸

2.Ahlâku’l-Eşrâf: ‘Ubeyd-i Zâkânî (ö.772/1370) tarafından 751h./1350’de yazılmış olan eser 7 bâbdan oluşmaktadır.

²⁵ Nihad Sami Banarlı, “Büyük Nazireler, Mevlid ve Mevlid’de Milli Çizgiler”, **Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi**, Yıl:1, Sayı:1, İstanbul, 1962, s. 4.

²⁶ Nihad Sami Banarlı, **a.g.m.**, s. 7.

²⁷ Bu liste şu kaynaktaki sıralama ve diğer bazı kaynaklar gözönüne alınarak hazırlanmıştır: Mustafa Çiçekler, **Kemal Paşa-zâde ve Nigâristân’ı**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler enstitüsü Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı, Doktora Tezi, İstanbul, 1994, s. 72-76.

²⁸ Ahmed Munzevî, **Fihrist-i Nushâha-yi Hattî-yi Fârsî**, c:V, Müessesesi-i Ferheng-i Mıntığaî, Tehrân, 1348hş./1969, s. 3644-45.

3.**Ravza-i Huld:** Mecd-i Hâfî (ö.834/1430) tarafından yazılan eser 18 bâbdan oluşur.

4.**Bahâristân:** ‘Abdurrahmân-ı Câmî (ö.898/1492) tarafından yazılan eser, 8 bölümden oluşur.

5.**Nigâristân:** Kemal Paşâzâde (ö.940h./1534) tarafından 939h./1532 yılında yazılmıştır.

6. **Nigâristân:** Kâzî ‘Ahmed b.Muhammed b. ‘Abdülğaffâr Kazvînî (ö.975/1567) tarafından 959h./1551 yılında tamamlanmıştır.

7. **Enîs’ul-‘Âkılîn (ğâfilîn):** Molla Mîr Karî-i Geylânî tarafından 1005h./1596’da tamamlanmıştır.²⁹

8. **Bülbülistân:** Mehmed Fevzî Mostârî (ö.1160/1747) tarafından yazılan eser 8 bölümden oluşur.³⁰

9. **Şekeristân:** Mîr Kâmeruddîn Minnet Dihlevî tarafından yazılan eser 7 bâbdır.³¹

10. **Câmiu’l-Esrâr:** Nûr ‘Alişâh tarafından yazılmıştır.³²

11. **Rızvân:** ‘Akaşân Kirmânî tarafından yazılmıştır.³³

12. **Hikâyât:** Sâhib ‘Ali ‘Abâdî (ö1256/1840) tarafından yazılmıştır.³⁴

13. **Gülistân:** Muhammed Şerîf Haşmet tarafından yazılan eser 7 bابتan oluşur, Nâsiruddîn Şâh adına yazılmıştır.³⁵

²⁹ Munzevî, a.g.e., c:II, s.1547; c:V, s. 3527.

³⁰ Nesrîn Hudâbende, “Muqallidân-i Gülistân”, **Mecelle-i Rüşd-i Âmûziş-i Zebân ve Edeb-i Fârsî**, Şumâre:83, 1386hş./2007, s. 8.

³¹ Munzevî, a.g.e., c.V, s. 3548-49.

³² Munzevî, a.g.e., c.V, s. 3548-49.

³³ Çetin Kaska, “Anadolu’da Sa’îdî-î Şîrâzî’nin Gülistân adlı eserine yazılan Farsça nazireler”, **RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**, 2021, 22 (Mart), s. 536.

³⁴ Munzevî, a.g.e., c.V, s.3679

³⁵ Munzevî, a.g.e., c:V, s.3616

14. **Şekeristân**: ‘Ali Muhammed Münşî, tarafından yazılan eser 4 cüzdür.³⁶

15. **Genc-i Şâyegân**: Mîrzâ Ca‘fer Rıyâz Burûcerdî tarafından yazılan eser 5 bâbdan ibarettir.³⁷

16. **Perîşân**: Mîrzâ Hâbibullah Kâânî (ö.1270/1853) tarafından yazılan eser, Muhammed Şah’a ithaf edilmiştir.

17. **Sünbülîstân**: Maḥmûd Mîrzâ Kâcâr tarafından yazılan eser 4 bâbdan oluşur. Fetḥalî Şâh adına yazılmıştır.³⁸

18. **Sünbülîstân**: Şevket Mehmed Efendi (ö.1284/1867) tarafından 1274h./1857 yılında yazılan eser 2 bölümdür.³⁹

19. **Riyâzu’l-Muḥibbîn**: Mîrzâ Rızâ Kuliḥân Hidâyet (ö.1871) tarafından yazılan eseri mukaddime ve 2 makâleden oluşur. Nâsiruddîn Şâh ve sadrazamı adına kaleme alınmıştır.

20. **Encumen-i Dâniş**: Mîrzâ Aḥmed Vaḳâr (ö.1298/1851) tarafından yazılan eser, 3 makâleden oluşur.⁴⁰

21. **Ḥarâbât-i Faḳîr**: Mîrzâ ‘Alî Vâ‘iz tarafından yazılan eser, 4 bâbdan oluşur.⁴¹

22. **Molistân**: Mîrzâ İbrâhîm (ö.1325/1907) tarafından yazılan eseri 5 saḡar ve 1 cur‘adan oluşur.⁴²

23. **Gülistân**: ‘Abdülvaḥhâb b. ‘Ali Eşref tarafından aynı adla yazılmıştır.⁴³

³⁶ Munzevî, **a.g.e.**, c: V, s. 3582.

³⁷ Munzevî, **a.g.e.**, c: V, s. 3617-18.

³⁸ Munzevî, **a.g.e.**, c: V, s. 3580.

³⁹ Kaska, “Anadolu’da Sa‘dî-i Şîrâzî’nin Gülistân adlı eserine yazılan Farsça nazireler”, s. 529.

⁴⁰ Müşâr Ḥânâbâ, **Fihrist-i Kitâbhâ-yi Çâpî-yi Fârsî**, Nâşir: Müellif, c: I, Tehrân, 1350hş./1971, s. 155.

⁴¹ Ḥânâbâ, **a.g.e.**, c: II, s. 1871.

⁴² Ḥânâbâ, **a.g.e.**, c: IV, s. 4934.

⁴³ Munzevî, **a.g.e.**, c.V, s.3616

24. **Enîsü'l-âşîkîn**: Emîr Seyyîd Hüseyn Ebîverdî, tarafından yazılmıştır.

25. **Hâristân**: Edîb Kâsımî Kirmânî (ö. 1348/1929) tarafından yazılan eser, on iki fer'den oluşur.⁴⁴

26. **Bustânu'l-ârifîn ve Gulistânu'l-âbidîn**: Zeynül'âbidîn Şîrvânî tarafından yazılmıştır.

27. **Ravzatu'l-Uşşâk**: Hurremî-i Tebrîzî tarafından Buhara hükümdarı Ebu'l Gâzî 'Abdül'azîz Bahâdır Hân adına yazılan eser 8 bâbdan oluşur.

28. **'Aşk u Muhabbet**: Muhammed b.Şeyh 'Ali Bîdâvesî tarafından yazılan eser 7 bölümden ibarettir.⁴⁵

29. **Çemenârâ**: Muhammed Şâh ve Feth 'Ali zamanında yazılmış, mensur manzum karışık hikâyelerden oluşur.⁴⁶

30. **Hicle-i Hıyâl**: 'Abdulbâkî Musevî-i İşfahânî tarafından yazılmıştır.⁴⁷

⁴⁴ Hânâbâ, a.g.e., c: II, s. 1837.

⁴⁵ Munzevî, a.g.e., c: V, s. 1284.

⁴⁶ Munzevî, a.g.e., c: V, s. 1284.

⁴⁷ Munzevî, a.g.e., c: V, s. 3555.

BİRİNCİ BÖLÜM

SÂ'İLÎ'NİN HAYATI

1.1.İLK KAYNAKLARDA SÂ'İLÎ MAHLASLI ŞAİRLER:

Sâ'ilî hakkında bilgi veren ilk kaynak eser, Mecâlisu'n-nefâis tezkiresidir (yazılışı: 896/1491 veya 903/1498). Bu eserin Nevâî'ye yakın dönemlerde Fahrî-i Herâtî (Letâifnâme, 928/1522) ve Hekîmşâh Muhammed-i Kazvînî (Tercüme-i Mecâlisu'n-Nefâis, 929/1523) tarafından Farsçaya yapılan tercümelerinde ilave bilgiler bulunmaktadır.

Nevâî ile genç yaşlarda görüştüğü anlaşılan Sâ'ilî ile ilgili çağdaşı mezkur mütercimlerden Hekîmşâh Muhammed-i Kazvînî ilâve bilgiler vermektedir. Ancak Muhammed-i Kazvînî'nin verdiği ilâve bilgilerin, Sâ'ilî'nin hayat hikâyesinde karışıklığa yol açtığı görülmektedir. Bu nedenle öncelikle Batı Türkistan'ın Karşı beldesinden olan Sâ'ilî ile aynı mahlası taşıyan diğer şairler hakkında anılan üç eserdeki bilgileri burada sıralamak uygun olacaktır.

Mecâlisu'n-Nefâis'teki Bilgiler:

Mevlânâ Sâyilî:⁴⁸ Karşı'lıkdur. Anın dik serî'u'l-kalem kâtib öz zamanıda yoktur. Her günde biş yüz beyt âsânlık bile bitir. Türkveş sade yigit görünür amma görüngen dik imas. Bu yakında divan dagi tertûb-i hurûf bile duzattı. Bu matla' anındur kim:

نه هر زخم دلم پیکان آن ابرو کمان دارد که بهر زخم دیگر آب حسرت در دهان دارد

⁴⁸ 'Alî Şîr Nevâî, **Mecâlisu'n-nefâis**, nşr. Suyima Ganieva- Vahid Zahidon, Taşkent, Özbekistan Fenler Akademisi, 1961, s. 186.

Gönlümdeki her yara o yay kaşın oku ile açılmadı, çünkü başka bir yara için de ağzında hasretin suyu var.⁴⁹

Mevlânâ Sâyilî:⁵⁰ Cuveyn'ing Havâdırşâsî'dindur(nüşa farklılığı: Hurâşâ'sıdındur). Dervişveş ve kem suhen kişidur. Ba'zî eş'ârî yaman tuşmas. Bu matla' anındur kim.⁵¹

مرا در دیده تنگ آمد فضای کوه و هامون هم غم فرهاد من دارم بلای عشق مجنون هم

Fahrî-i Herâtî'nin Letâifnâme Adlı Çevirisindeki Bilgiler:

Mevlânâ Sâyilî: ⁵² *Karşı vilayetindendir. Her gün iyi şekilde beş yüz beyit yazacak derecede kalemi hızlı bir kâtiptir. Türk gibi ve sade görünür. Ancak görüldüğü gibi değildir. Bu vakitlerde harf sırasına göre divan tertip etti. Şu matla ondandır:*

نه بر زخمش دلم پیکان آن ابرو کمان دارد که بهر زخم دیگر آب حسرت در دهان دارد

Mevlânâ Sâ'ilî (varyant: Sâlimî): ⁵³ *Irak ülkesinin iyi insanlarındandır. Horasan'da çok faziletler kazandı. Önce şiirle meşgul oldu ve sonra muamma ve hat sanatında gayret gösterdi. Sazların çoğunu güzel çaldı. Hem nefesine sahip ve hem de tabiatı düzgündü. Bu matla' ondandır:*

چنان بصورت آن آفتاب حیرانم که تیغ اگر زندم چشم خود نپوشانم

“Aman” adına bu muammâ ondandır: Muammâ:

نگارم اشارت به لب می کند اگر دیده نامش طلب میکند

⁴⁹ Nevâî'nin Sâ'ilî hakkında bilgi verdikten sonra alıntılacağı bu matla', yedi beyitli bir gazel olarak Divân'da mevcuttur.

⁵⁰ 'Alî Şîr Nevâî, **Mecâlisü'n-nefâ'is**, (1961), s. 100.

⁵¹ Bu beytin Karşı vilayetinden olan Sâ'ilî'nin Dîvân'ında bulunmamasının nedeni açıktır.

⁵² 'Alî Şîr Nevâî, **Mecâlisü'n-nefâ'is**, trc. M. Fahrî-yi Herâtî(nşr. Ali Asgar Hikmet), Tehrân, 1323hş./1944, s. 118.

⁵³ 'Alî Şîr Nevâî, **Mecâlisü'n-nefâ'is** (trc. M. Fahrî-yi Herâtî), 1323hş./1944, s. 66.

Mevlânâ Sâ'îlî:⁵⁴ Cuveyn vilayetinin Hurâşâ'sındandır. Dervîş ve az konuşan bir adamdır. Şu matla ondandır:

مرا در دیده تنگ آمد فضای کوه و هامون هم غم فرهاد من دارم بلای عشق مجنون هم

Muhammed-i Kazvînî'nin Tercüme-i Mecâlisu'n-Nefâis'indeki Bilgiler:

Mevlânâ Sâ'îlî:⁵⁵ Karşı'lıdır ve yazı yazması hızlıdır. Fânî, hafif akıllı ve sade/saf bir gençtir. Şiir söylemek için hazır ve âmâdedir. [927 yılı olan bu yılda Rum'dadır/Anadolu'dadır. Sürekli oruçludur ve hayvana ait bir şey yemez, sultan ulufesi yer. Gülistân' a karşılık bir kitap yazdı, ama kendisinden başka kimse onu istinsah ve mütalaa etmedi. Her beyti alfabenin harflerine göre bir divan da tertip etti. Velakin bir yazması vardır.] Bu matla ondandır: Matla:

نه هر زخم دلم پیکان آن ابرو کمان دارد که بهر زخم دیگر آب حسرت در دهان دارد

Mevlânâ Sâ'îlî:⁵⁶ Cuveynlidir. Dervîş ve az konuşan bir kişidir. [Halk içinde az konuşmuş, şiir ve telifte çok bulunmuştur. Şimdi Rum/Anadolu diyarındadır. O ülkenin kâtiplerindendir ve sultanın kâtipliğinden ulufe yer, ancak çoğu zaman kendi şiirini ve kitabını yazar. Gülistân ve Bûstân'a nazire yazmış ve bununla kendini hicvetmiştir. Mevlânâ bütün ömründe oruçludur, hayvana ait bir şey yemez ama sultan ulufesi yer. Sade/saf bir kişidir ve şiir yazmak için hazır ve amadedir. Bu matla ondandır. Matla:

مرا در دیده تنگ آمد فضای کوه و هامون هم غم فرهاد من دارم بلای عشق مجنون هم

Mevlânâ Sâlimî:⁵⁷ Irak ülkesinin âdemoğullarındandır. Çok hoş ahlaklıdır. Horasan'da kolayca sonsuz faziletler kazandı. Ondan sonra şiir, muamma ve hatla

⁵⁴ 'Alî Şîr Nevâî, **Mecâlisü'n-nefâ'is** (trc. M. Fahrî-yi Herâtî), 1323hş./1944, s. 67.

⁵⁵ 'Alî Şîr Nevâî, **a.g.e.**, s. 289.

⁵⁶ 'Alî Şîr Nevâî, **a.g.e.**, s. 241.

⁵⁷ 'Alî Şîr Nevâî, **a.g.e.**, s. 238; Türkçe Mecâlisü'n-nefâis neşrinde Sâ'îlî olarak madde başı, ancak varyantta Sâlimî olarak

meşgul oldu. Her birinden büyük haz elde etti ve musikide de mahir oldu. Güzel işler ve nakışlar/resimler yaptı. Mevlânâ nefesine sahip ve doğru tabiatlıydı. Matla:

چنان بصورت آن آفتاب حیرانم که تیغ اگر زندم چشم خود نبوشانم

‘Ali Şîr-i Nevâî ve Fahrî-i Herâtî ile gençlik yıllarında Herat’ta bulunan ve Osmanlı saray hekimi olan Muhammed-i Kazvînî (ö. 929/1523’den sonra) ile İstanbul’da 50 yaşı civarına kadar aynı yerlerde bulunan Sâ’îlî’nin bu üç müellifin eserlerindeki hayat hikâyesine nazaran Osmanlı kaynakları, ilâve bilgiler içermektedir.

Sadece yukarıdaki ifadelerden hareketle Sâ’îlî’nin hayat hikâyesi şu şekilde olacaktır:

Mevlânâ Sâ’îlî, Mâverâünnehir’deki Karşı vilayetindendir. Günde 500 beyit yazabilen bir kâtiptir, yani müstensihtir. Türk ve sade görünümlü, ancak kabiliyetli bir kişidir. Mürettep Farsça divanı vardır.

İstanbul’da onunla aynı yıllarda bulunan Muhammed-i Kazvînî tenkitli bir üslupla onun hakkında ilâve olarak “hayvana ait bir şey yemez ama sultan ulufesi yer”, “her an şiir söyler”ve “Gülistân’a bir nazire yazmış ama kimse okumaz” şeklinde bilgiler vermektedir. Ancak bu ilave bilgiler, onun Mecâlisu’n-nefâis tercümesinde Cuveyn şehrinde olan Sâ’îlî’nin hayat hikâyesinde de aynen yer almaktadır. Dolayısıyla tereddüt doğurmaktadır.

1.2.OSMANLI KAYNAKLARINDA SÂ’İLÎ:

Âşık Çelebi (926-979/1520-1572), Sâ’îlî ile bizzat tanışıp görüşmüş bir tezkire yazarı ve şairdir. *Meşâirü’ş-şuarâ* (yazılışı: 976/1568) isimli tezkiresinde diğer kaynaklara nazaran Sâ’îlî için daha fazla bilgi vermektedir. Adının Mehmed ve Rumili Yenişehir’inden olduğunu belirtir, her işle ilgili ama hiçbirinde hüneri bulunmadığını, ilme istekli, tasavvuf ilmiyle meşgul ve itikadının kusurlu olmadığını yazar. Bazen

Rumili’nde bazen İstanbul’da kaldığını, kitaba çok para harcadığını söyler. Karamanî adlı şeyh idam cezasına çarptırıldığında Sâ’îlî’nin de sorguya çekilip kurtulduğunu, ancak aklî dengesinin bozulduğunu, dârüşşifâ’ya konduğunu ve birkaç gün sonra vefat ettiğini kaydeder. Sâ’îlî’nin, hastaneye ziyaretine gelen arkadaşı Kâtip Şîrâzî’nin sohbet sırasında kendisine “be dîvâne” dediğinde şu Farsça beyitle cevap verdiğini anlatır:

دیوانه مخوان مرا به خواری دیوانه تویی که عقل داری

“Bana aşağılayarak divane deme. Divane, akli olan sensin.”

Âşık Çelebi ilk defa Rumili’ne kadılıkla gönderildiğinde şairin kendisini uğurladığını ve Arapça bir beyit söylediğini ifade eder. Bu vedalaşma, 1550 yılı içinde veya hemen sonrasında olmalıdır.

Bu tezkirede şaire ait olduğu açıkça belirtilen iki beyit vardır:

Rind-i Âşıkpîşe vü bîçâre vü gamhâredür
Şâhid ü şem’ ü şaraba düşmüş ol âvâredür
...
Katre katre sînem üzre eşk sanma ey püser
Âteş-i hicrân ile sînem kabardı serteser⁵⁸

Sâ’îlî’ye yakın dönemdeki tezkire yazarlarından Kınalızâde Hasan Çelebi (953-1012/1546-1604) *Tezkiretü’ş-şuarâ* (yazılışı: 994/1586) eserinde Âşık Çelebi’nin eserindeki bilgilerin çoğunu tekrar eder, sonuncu beyti de aynen nakleder. Görüldüğü gibi bu iki kaynakta şairin eserleriyle ilgili bir bilgi yer almamaktadır.

Yalnız Riyâzî (980-1054/1572-1644), *Riyâzu’ş-şuarâ*’da (yazılışı: 1607-1610/1019 yılları) şairin adını Mehmed Çelebi şeklinde zikreder ve vefatı için de “Dokuz yüz altmış hududunda” tarihini verir ve şairin “Katre katre...”⁵⁹ beytini nakleder.

⁵⁸ Âşık Çelebi, *Meşâirü’ş-şuarâ*, hzl.Filiz Kılıç, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018, s. 406.

⁵⁹ Riyâzî-Efendi, M., *Riyâzü’ş-Şu’arâ*, hzl. Namık Açıkgöz, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara, 1607-1610, s. 176.

Sicill-i Osmânî’de kısaca şu bilgi verilir: “(Sâ’ilî Mehmed Efendi) Yenişehir-i Fenarlıdır. 960’da dâr-ı şifâ’da fevt oldu. Âlim, fakîr, zarîf, mutasavvıfadan şâir idi.”⁶⁰ Yeni bir kaynak buna benzer bir ifadeyle şairi tanıtmaktadır: “Sâ’ilî Mehmed Efendi. Divan şairi (Yenişehir Fener ?-1552). Hayatı hakkında geniş bilgi yoktur. Tasavvufa meyilli, zarif bir şair olduğu, ruhi bir buhrana sürüklenerek tımarhanede vefat ettiği tezkirelerde belirtilmektedir.”⁶¹

Sâ’ilî’nin Rumili Yenişehir’inden olduğunun vurgulanması Horasan’dan geldiğinin belirtilmemesi, ona ait olarak aktarılan beyitlerin Türkçe şiirleri arasında bulunmaması dikkat çekicidir.

İlk kaynaklar ile Osmanlı sahası Türkçe kaynakları arasında muhtemelen zaman ve mekân farklılığı sebebiyle aynı bilgiler pek bulunmamaktadır. Ortak bilgi olarak bir anlamda sade/saf kişiliği öne çıkmaktadır. Ahir ömründe korkuya kapılıp ruhi bunalıma düşmesi bunun bir tezahürü olarak görülebilir.

Kaynaklardan sadece Tercüme-i Mecâlisü’n-nefâis’te Gülistan’a nazire yazdığı bilgisi mevcutken, Keşfuz’zunûn’da “Divan-i Sâ’ilî” başlığı altında bu eserin Farsça ve ilk beytinin

بسم الله الرحمن الرحيم هست سر دست کلیم

olduğu yazılıdır. Ayrıca divanın evvelinde Sultan Süleyman b. Selim’in adının geçtiği, Rum -ili- şairlerinden olduğu ve Farsça manzum Âl-i Osman tarihinin bulunduğu ifade edilmektedir.⁶²

Kaynaklarda sadece divanından ve Târîh-i Âl-i Osman mesnevisinden söz edilmesi, galiba Sâ’ilî’nin ilim ve şiir erbabı arasında yeterli bir dereceye yükselmediğini göstermektedir.

⁶⁰ Mehmed Süreyyâ, **Sicill-i Osmânî**, c:III, İstanbul, 1890-1897, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 2.

⁶¹ Sâ’ilî Mehmed Efendi, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, c: VII, İstanbul, Dergâh Yay., 1990, s. 430.

⁶² Kâtib Çelebi, **Keşfu’z-Zunûn**, hzl. Şerefettin Yaltkaya, c: I, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941, s. 792.

1.3. ADI, MAHLASI VE NİSBESİ

Şair Sâ'ilî'nin ilk kaynaklarda adı hakkında bilgi bulunmamakta, "Mevlânâ Sâ'ilî"⁶³ olarak anılmaktadır. Ancak Osmanlı sahasındaki eserlerde Âşık Çelebi ve Hasan Çelebi'nin tezkirelerinden başlayarak adı Mehmed olarak yer almaktadır. Aynı adın bazı güncel neşir ve yayınlarda Muhammed ve Mehmedmed olarak belirtilmesi yeni dönem anlayışlarından kaynaklanmaktadır.⁶⁴ Şairin Mehmed Efendi⁶⁵ ve Mehmed Çelebi⁶⁶ şeklinde anıldığı da vakidir.

Soru soran, isteyen ve mecâzen dilenci anlamındaki sâ'il kelimesinden hareketle Sâ'ilî (سائلى) mahlasını almış olmalıdır. Bazı şairlerin mahlası olan yine dilenci anlamındaki gedâ'î gibi sâ'ilî, tasavvufî bir zevkle fakr ve mahviyet anlamı içermektedir. Şairimizin mahlası, yazma eserlerde genelde (سائلى) imlâsı ile yazılması nedeniyle bazı günümüz Türkçesi çalışmalarda Sâyilî olarak görülmektedir. Bu çalışmada şair hakkında kaynaklardaki bilgiler sıralanırken, bu mahlasın bu eserlerdeki yazılış şekilleri aynen verilmiştir.

'Ali Şîr-i Nevâî'nin (ö. 906/1501) *Mecâlisü'n-nefâis* eserinde Sâ'ilî'nin Karşı'dan olduğu bilgisi yer alır.⁶⁷ Karşı'nın diğer adı Nesef'tir, Maverâünnehir/Batı Türkistan'da bugün Özbekistan'da bir şehirdir. Ahmed Rifat, *Lugât-i Târîhiyye ve coğrâfiyye* eserinde Karşı üzerine şu şekilde açıklamada bulunmuştur:

Nehşeb Buhârâ'da Karşî nehri üzerinde ve şehrin güney doğusundan yüz otuz kilometre mesafede ve Taşkent ile Semerkant arasında kırk bin nüfusa havi ve ticaret ve sanatı ali bir memleket olup Buhara'ya gidip gelen Kabul ve Herat kervanlarının merkezidir. Araplar şehre (Nesef) derler."⁶⁸

⁶³ 'Ali Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-nefâ'is*, 1961, s.186; Faḥrî Herâtî, *Mecâlisü'n-nefâ'is*, 1323hş./1944, s. 66; Kazvînî, 1323hş./1944, s. 289.

⁶⁴ Âşık Çelebi, *Meşâirü's-şuarâ*, s.406, Kınâlızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-şuarâ*, s. 417.

⁶⁵ Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü'l-a'lâm*, C.IV, İstanbul, Mihrân Matbaası, 1893, s. 2529; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, s.1459, Mehmet Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, haz. Cemâl Kurnaz-Mustafa Tatçı, C:I-II, Bizim Büro Basımevi, 2001, s. 253.

⁶⁶ Riyâzî Mehmed Efendi, *Riyâzü's-şuarâ*, s. 176.

⁶⁷ 'Ali Şîr Nevâî, *a.g.e.*, s. 186.

⁶⁸ Ahmed Rifat Efendi, *Lugât-i Târîhiyye ve coğrâfiyye*, c.7, İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1300hk/1882, s. 78.

Burhân-i Kaṭî'de "Nehşeb, Türkistân'da şehir adıdır ki Türkçe'de Karşı derler"⁶⁹ şeklinde geçer. Dihhûdâ, bu şehrin Maverâunnehir beldesinde, Ceyhun, Semarkant ve Taşkent arasında yer aldığını, diğer adının Nesef olduğunu belirtir. Ortasından Karşı nehri geçtiği için Karşı adıyla maruftur.⁷⁰ Guy le Strange (ö.1933) de günümüzde Karşı olarak adlandırılan şehre, Arapların Nesef, İranlıların Nehşeb dediğinden bahseder.⁷¹

Takî-i Evhadî'nin (ö. 1042/1632-33'ten sonra) Farsça şuarâ tezkiresi '*Arafâtü'l-ârifîn*' eserinde Karşılı⁷² olduğu belirtilmiştir. Bazı çağdaş İran kaynaklarında Sâ'îli'nin adı nisbesi ile birlikte kaydedilmiştir. Tahrânî'nin, *ez-Zerî'a*⁷³, 'Abdurresul Hayyâmpûr'un, *Ferheng-i Sühanverân*⁷⁴ adlı eserinde, Sâ'îli-i Kârşî olarak geçmektedir.

Günümüzde hazırlanmış bir katalogda şairden Rûmî nisbesiyle Sâi'lî-i Rûmî diye bilgi verilmektedir.⁷⁵ Bu isimlendirmenin başka bir örneğine tesadüf edilmemiştir.

Sâ'îli'nin Milli Kütüphane'de bulunan ve bütün eserlerini içeren mecmuanın, Külliyyât-ı Sâ'îli-i Şîrâzî adıyla kayıtlara geçmesi, kanaatimizce yanlış bir adlandırmaya yol açmıştır.⁷⁶ Onun Şirazlı olduğuna dair herhangi bir bilgi hiçbir kaynakta bulunmamaktadır. Şairin bu bilgiler ışığında Cuveynî veya Şîrâzî diye anılması, yanlıştır.

Âşık Çelebi'nin "Rumeli, Yenişehir'dendir" diye kayıt düşmesi ve "gâh Rumili'de gâh İstanbul'da olurdu"⁷⁷ ifadesiyle ve Hasan Çelebi tezkiresinde Rumeli

⁶⁹ Muhammed Huseyn b. Halef-i Tebrîzî, *Burhân-i Kaṭî*, C.4, Tehrân, Neşr: Muhammed Muî'n, Kitâb Furûşî-yi İbn-i Sînâ, Muessese-i İntişârât-i Emîr Kebîr, 1342hş./1963, s. 2123

⁷⁰ Mirzâ 'Alî Ekber Dihhûdâ, "Nehşeb", *Luğatnâme*, C:VIII, Tehrân, İntişârât-ı Danîşgâh-ı Tehrân, 1328 hk./1910, s. 17553.

⁷¹ Guy le Strange, *Coğrafyâyî Târîhî Serzemînâ-yi Hilâfet-i Şarkî*, çev. Maḥmûd 'İrfân, Çâp-ı Şişom, Tehrân, İntişârât-ı 'İlmî ve Ferhengî, 1383hş./2004, s. 499.

⁷² Takî-i Evhadî, '*Arafâtü'l-ârifîn ve 'Araşâtü'l-âşîkîn* ('*Arafâtü'l-âşîkîn ve 'Araşâtü'l-ârifîn*), C:3, Taşhîh: Zebîhullâh Şâhibkârî - Âmene-i Faḥr Ahmed, Mîrâs-i Mektûb, Tehrân, 1388hşç/2009, s. 1814.

⁷³ Âḳa Buzurg-i Tahrânî, *ez-Zerî'a ilâ teşânîfi's-Şî'a*, c.9, İsfahân, Neşretü'l Fî'l Tabâ'ah: Maṭba'a El-garî, s.1153

⁷⁴ A'bduresul Hayyâmpûr, *Ferheng-i Sühenverân*, c. I, İntişârât-ı Talâyeḥ, Tehrân, 1372hş./1952, s. 437.

⁷⁵ Huseynî Muhammed Taki, *Fihrist-i Destnivîshâ-yi Fârsî-i Kitâbhâne-i Fâtih-i İstanbul*, Tahran, Neşr-i Mecmu' Zehâ'r-i İslâmî, 1392hş./2013, s. 223.

⁷⁶ Milli Kütüphane Kataloğu: Külliyyât-ı Sâ'îli-i Şîrâzî

⁷⁷ Âşık Çelebi, *a.g.e.*, s. 406.

Yenişehir'den⁷⁸ olduğu bilgisinin verilmesiyle birlikte bütün Osmanlı dönemi kaynaklarında Yenişehirli diye anılmaktadır. Onun Osmanlı topraklarına vardığında İstanbul'un yanı sıra bu şehirle anılmasını gerektirecek derecede burada kaldığını göstermektedir.

Sâ'ilî'nin, Osmanlı sahasında yazılan eserlerde devamlı olarak Rumeli'nde Fener Yenişehir'inden gösterilmesi genç yaşta Osmanlı coğrafyasına göç edip ilk olarak burada ikamet etmesinden kaynaklanmış olmalıdır.⁷⁹ Kâtib Çelebi'nin, *Keşfü'z-ẓunûn* eserinde ise sadece "Rum şairlerinden"⁸⁰ olduğu kaydı mevcuttur.

1.4. DOĞUM TARİHİ

Kaynaklarda Sâ'ilî'nin doğum tarihi hakkında bilgi mevcut değildir. Sâ'ilî de kendi doğum tarihi ya da yaşından eserlerinde bahsetmez. Fakat eldeki bilgilerden hareketle gerçeğe yakın bir tahminde bulunulabilir. Sâ'ilî, Horasan'ın merkezî şehirlerinden Herat'ta 'Alî Şîr Nevâî ile yüz yüze geldiğini ve sonrasında Molla Abdurrahmân Câmî'nin hizmetinde bulunduğunu bizzat kendisi anlatmaktadır.⁸¹ Câmî'nin vefat yılı 1492'dir. Mecâlisü'n-nefâis'in 1490 ve 1498'de iki kez yazıldığı bilgisi⁸² ve Sâ'ilî'nin bu eserde belirgin bazı özelliklerinin anlatıldığı göz önüne alınırsa, şairin 1490 yılı civarında 20 yaşlarında olabileceği düşünülebilir. Dolayısıyla Sâ'ilî 1470 yılı civarında doğmuş olabilir.

⁷⁸ Âşık Çelebi, **a.g.e.**, s. 406; Kınalızâde Hasan Çelebi, **a.g.e.**, s. 417.

⁷⁹ Kafzâde Fâizi, **a.g.e.**, s. 345; Mehmed Nâil Tuman, **a.g.e.**, s. 253; Riyâzî Mehmed Efendi, **a.g.e.**, s. 76; Şemseddin Sâmî', **a.g.e.**, s. 2529; Hasan Enûşe, **a.g.e.**, c. 6, s. 433; Mehmed Süreyyâ, **a.g.e.**, s. 1459.

⁸⁰ Kâtib Çelebi, **a.g.e.**, c. I, s. 792.

⁸¹ Ravzatu'l-Ahbâb, Külliyyât, 96b

⁸² Kemal Eraslan, "Mecâlisü'n-nefâis", Ankara, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, c. 28, 2003, s. 216.

1.5. TAHSİLİ VE BULUNDUĞU ŞEHİRLER

Tezkirelerde Sâ'ilî'nin düzenli medrese tahsili gördüğü bilgisi bulunmasa da şair, bilgi ve görgü edinme arzu ve heyecanını bizzat anlatmakta, medreseye gittiğinden bahsetmektedir:

به طلبکاری آن نکات با برکات موعظت و معرفت چون سوختگان آتش محبت و مودت مرکب به راه
مدارس علوم و حکمت راندم...

O nükteleri talep ederek, öğüt ve marifetin bereketleriyle, muhabbet ve meveddet ateşinde yanmışlar gibi bineğimi ilimler ve hikmet medreselerinin yoluna doğru sürdüm... (Nazmu'l- Cevâhir, Metin, 4b)

924/1518 tarihinde kaleme aldığı Ravzatu'l-Aḥbâb'da ilim tahsili amacıyla Herat'a gittiğini ifade etmektedir:

در عنفوان جوانی به امیدی که نهال کامرانیم غنچه بر آرد و نخل زندگانیم ثمر دهد از بخارا برای اجمال
و تفصیل و تحصیل آن به هرات رفتم و در کنج مدارس و در گوشه ای خوانق از فضلا و گوشه نشینیان آنجا
استفاده و تعلیم گرفتم.

Gençlik yıllarımda, muradımın fidanı tomurcuklanır ve yaşamımın hurma ağacı meyve verir ümidiyle, Buhara'dan Herat'a, ilim ve faziletin ihtisarı, ayrıntısı ve tahsili için yola çıktım. Medrese köşelerinde ve tekkelerin kuytularında, faziletli kişilerden ve uzlete çekilenlerden faydalandım ve ilim öğrendim. (Metin, 94b-95a)

Yine bu eserinde 'Ali Şîr Nevâî Nevâî'nin hastalık veya bir mağduriyet gibi bir sebeple bir dervişin evindeki ziyaretini ve karşılaşmalarını yazmaktadır.⁸³

در آن زمان اوج عظمت میر علیشیر نوایی که ممدوح اکابر و اصاغر روزگار و منظور نظر و مقرب
الحضرت السلطانی بود. بعد از تفحص و تفتیش قدم به کلبه ای درویش دلریش نهاد و به مرهم عیادت تسلی دل
ریش درویش داد.

O dönem zamanın büyüklerinin ve küçüklerinin memduhu (övdüğü) ve Hazret-i Sultan'ın gözettiği ve yakını olan Mir 'Ali Şîr Nevâî'nin azametinin doruğuydu. Tahkik ve teftişten sonra gönlü yaralı dervişin kulübesine girdi ve dervişin yaralı gönlüne teselli olarak ziyaret merhemini sürdü. (Metin, 96a)

'Ali Şîr Nevâî, Sâ'ilî'nin dervişe hizmetini methedip ona ihsanda bulunur, kendisini gözeteceğini bildirdikten sonra şu şiiri söyler:

تا توانی خدمت پیری گزین ای نوجوان ز آنکه ارباب هنر را همچو خدمت کار نیست
در میان خدمت سلطان و ملک و شغل خلق ما به خدمتکار محتاجیم و خدمتکار نیست

Ey Delikanlı! Gücün yettiğince bir arifin hizmetini seç. Çünkü hüner erbabına hizmet etmek gibi iş yoktur.

⁸³ Ravzatu'l-Aḥbâb, Külliyyât, 96a

Sultan ve memleket hizmetinde ve halkın işinde biz hizmetkâra muhtacız, hizmetkâr yok. (Metin, 96a).

Bu karşılaşma sonucunda Sâ'ilî, 'Abdurrahmân-ı Câmî'nin (ö. 1492) hizmetine girebildiğinden bahseder. Şairin Nevâî ile karşılaşması onun hayatında önemli bir dönüm noktası olmuş ve dönemin edebiyat muhitlerinin önemli ismi Câmî'ye yakın olabilmesi onun için büyük önem arz etmiştir.⁸⁴

Sâ'ilî "ilâhî mürşidim" dediği Hâce Muḥammed Kâsım bin Hâce 'Abduhâdî bin Muḥammed 'Abdullah bin Kûtbu'l-Aḫṭâb Hâce 'Ubeydullah⁸⁵ in adını zikrederek Ravzatu'l-Aḥbâb'da ona övgü ve duada bulunur.

Bu şekilde, Sâ'ilî'nin Nakşibendî şeyhi 'Ubeydullah Ahrâr'ın torununun oğluna bağlı bir Nakşibendî olduğu anlaşılmaktadır:

در دعای دولت مرشد الهی و ثنای حضرت ارشاد به نامی مقبول حضرت آله و منظور نظر رجال الله
بقية الاوليا و فقيه الاذکيا حضرت خواجه محمد قاسم بن خواجه عبد الهادی بن خواجه محمد عبد الله بن قطب
الاقطاب خواجه عبيدالله قدس الله سرهم و رحمة الله تعالى عليهم اجمعين.

Dîvân'ında ve Ravzatu'l-Aḥbâb'da Osmanlı sarayında görev aldığı da anlaşılmaktadır:

نبود از شعر معیشت، ز پی وجه معاش
می نویسم سخن دلکش مردم را هم
پس کتابت به من دلشده ناچار بود
گرچه در شاعری از کاتبی ام عار بود

*Şiirden geçim olmaz, bu yüzden ömrün iâşesi için kâtiplik ben divaneye zaruridir.
Gerçi, şairlikte kâtipliğimden utansam da, halk için güzel şiir yazıyorum. (Dîvân, 370a)*

در خدمت سلطان بایزید بن محمد خان روح الله روحهما می بودم و در سایه ای دولتش می آسودم.

Sultan Bâyezîd bin Muḥammed Ḥan'ın –Allah her ikisinin ruhuna rahmet eylesin- hizmetindeydim ve onun devletinin gölgesinde huzurluydum. (Metin, 125b)

Sâ'ilî Târîḥ-i Âlî Osmânî eserinde Türkçe, Arapça ve Derî-Pehlevî/Farsça dillerinde şiir yazdığından bahseder:

⁸⁴ Ravzatu'l-Aḥbâb, Külliyyât, 96b.

⁸⁵ Ravzatu'l-Aḥbâb, Külliyyât, 41b.

قصیده غزل گفتم و مثنوی چه ترک و تازی دری پهلوی

*Kaside, gazel ve mesnevî söyledim hem Türkçe hem Arapça hem Derî-Pehlevî/Farsça*⁸⁶

Onun Nazmu'l-Cevâhir isimli eserini Arapça'dan tercüme ederek manzum rubâîlerle yazdığını biliyoruz.⁸⁷ Dolayısıyla şairin Arapça bildiğinden söz edilebilir.

Ravzatu'l-Aḥbâb'da Sâ'ilî'nin Rumeli'ne ulaşana kadar Sultaniye, Buhârâ, Herat, Edirne, Esterâbâd gibi şehirlerde yaşadığı ve bu süreçte dervişlerle yoldaşlık ettiği bilgisi bulunmaktadır.⁸⁸

Sâ'ilî'nin kaç yılında Batı Türkistan/Mâverâünnehir'den Yenişehir'e geldiğine dair bilgi olmasa da Kazvî'nin Mecâlisu'n-nefâis çevirisinde 927/1521 tarihinde Sâ'ilî'nin Rûm'da (İstanbul'da) bulunduğu ve ayrıca Dîvân tertip ettiği bilgileri mevcuttur. Anadolu'ya gelene kadar olan süreçte, Karşı'daki tahsili üzerine bir kayıt mevcut değildir. Dîvân'ın dibacesindeki ifadeye göre, daha iyi yaşamak hayaliyle gençken yola çıkmış Anadolu'ya gitmiştir. Anadolu'ya gelene kadar yaşadığı sıkıntılardan ve şiirlerinin o “şer dolu vahşetengiz” yerlerde anlaşılmadığından söz eder. Rum diyarını hayranlıkla ve överek anlatır. Gözlerine inanamaz, “Rüyada mıdır yoksa hayalde mi?”

گفتم به همگنان معلوم است که بدین زینت و زیبایی و بدین نزهت و دلگشایی زمین روم است..

Dedim, herkes biliyor ki bu süs ve güzellikte, bu yeşillik ve iç açıcı doğasıyla, Rum diyarıdır... (Dîvân, 216b)

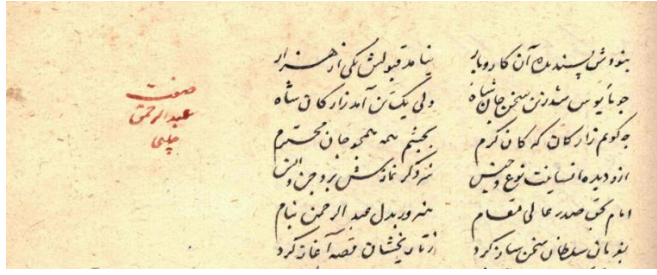
İsrafil Babacan, Sâ'ilî'nin 1551 yılında Rûm'da olduğuna delil olarak, Târîḥ-i Âl-i Osmânî eserinin yazılışını gösterir. Sâ'ilî'nin Târîḥ-i Âl-i Osmânî eserinin yazma nüshasında kırmızı mürekkeple “sıfat-ı Abdurrahman Çelebi”⁸⁹ notu yer alır.

⁸⁶ Sâ'ilî, Külliyât, 394b.

⁸⁷ Çetin Kaska, “Sâ'yîlî'nin Nazmü'l-Cevâhir Adlı Farsça Eseri”, **Osmanlı Sahasında Yazılan On Farsça Eser**, Ankara, İlâhiyât, 2023, s. 91.

⁸⁸ Ravzatu'l-Aḥbâb, Külliyât, 92a, 92b, 94a, 95b.

⁸⁹ Külliyât, Târîḥ-i Âl-i Osmânî, 396a.

(Külliyât, Târîh-i Âl-i Osmânî, 396a)

Babacan bu nota dayanarak Abdurrahman Çelebi'nin Abdurrahman Gubârî (ö.974/1566) olduğunu ve 1551 yılında Kanunî'nin emriyle Şehnâme isimli eserini yazdığını belirtir.⁹⁰ Dolayısıyla aynı dönemde Târîh-i Âl-i Osmânî eserini yazan Sâ'ilî de İstanbul'dadır tespitinde bulunmuştur. Fakat eserin Kanunî Sultan Süleyman döneminde yazıldığına dair bir bilgi mevcut değildir. Eserin mukaddimesinde II. Bayezid'in vefat ettiği ve eserin Yavuz Sultan Selim döneminde yazıldığı belirtilmiştir.⁹¹ O yıllarda İstanbul'da bulunduğu dair en iyi delil olarak Şeyh Karamanî'nin idamı olayı gösterilebilir. 1550 yılında gerçekleşen olayda ve devam eden süreçte Sâ'ilî de sorgulandığı için divaneliğe duçar olup şifahaneye yatırılmıştır. Dolayısıyla bu dönemde İstanbul'da bulunsa da 1551'de Kanunî Sultan Süleyman'ın Osmanlı tarihi yazdırma sürecinde yer alamadığı söylenebilir.

Sâ'ilî'nin kaç yılında Yenişehir'e geldiğine dair bilgi olmasa da Kazvî'nin çevirisinde 927/1520 tarihlerinde Sâ'ilî'nin Rûm'da (İstanbul) olduğu bilgisi mevcuttur. Dîvân'ını 908/1502'de yazdığını belirten Sâ'ilî, eserde saraydaki devlet adamlarını övmüş ve bu tarihlerde İstanbul'da bulunmuştur. Ayrıca 909/1503 senesinde padişaha sunduğu kitap ile in'am olarak 2000 akçe aldığı bilgisi mevcuttur.⁹² 1552 tarihindeki vefatı dolayısıyla yaklaşık, 50-60 yıllık ömrü Anadolu'da geçmiş denilebilir. Bu şekilde

⁹⁰ İsrail Babacan, "Sâ'ilî ve Türkçe Şiirleri", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 23, Ankara, Güz, 2015, s. 64-65.

⁹¹ Serpil Yıldırım, *Sâ'ilî-i Şîrâzî ve Târîh-i Âl-i 'Osmânî'si (İnceleme-Metin-Çeviri)*, Kırıkkale Üniversitesi-Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüleri, Ankara, Doktora Tezi, 2018, s. 62.

⁹² Hilâl Kazan, *XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı Sarayının Sanatı Himayesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Ana Bilim Dalı, İslam Sanatları Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, Doktora Tezi, 2007, s. 263.

tahminde bulunulmasının nedeni 1502 tarihinden önce Nevâî'nin kendisiyle karşılaşması ve Mecâlisu'n-nefâis'te adını zikretmesidir.

1.6. VEFATI

‘Ali Şîr-i Nevâî'nin *Mecâlisu'n-nefâis* eserinde Sâ'ilî'nin vefatına sebep olan divâneliği üzerine herhangi bir bilgi yoktur. Fahrî-i Herâtî ve Muhammed Kazvînî tercümelerinde de bilgi yoktur. Zira bu şahsiyetler Sâ'ilî'den daha önce hayata veda etmişlerdir.

Osmanlı kaynaklarından Âşık Çelebi'nin tezkiresinde Sâ'ilî'nin vefatına dair bilgi bulunmaktadır. Muhyiddîn Karamanî hadisesinde itham edilen Sâ'ilî'nin müftü efendi huzuruna çıktığında kendisini aklayıp “kilimini sudan çıkardığından” bahsedilir. Çok geçmeden vehme düşüp malihülya kendisine arız olan şair, darüşşifaya yatırılır. İlacı hususunda tedbir edilmesine rağmen fayda etmez ve fevti vuku bulur.⁹³

Hasan Çelebi'nin tezkiresinde de aynı olay nakledilir. Sâ'ilî'nin divaneliğe duçar olmasından önce Karamanî hadisesine değinilir, ilave bilgi olarak Sâ'ilî'yi teftiş eden kişinin Ebu's-Su'ûd Efendi olduğu kaydı düşülür. Anlattığına göre Sâ'ilî bu olaydan kendini “halas” etmiş, fakat bu olay halet-i ruhiyesinin değişmesine ve aklına yitirmesine neden olmuştur. Bu olay sonucunda darüşşifaya yatırılan şair⁹⁴ sonrasında vefat etmiştir. Son dönem yazılan kaynaklar benzer şekilde Sâ'ilî'nin aklî dengesini yitirip şifahaneye düştüğü bilgilerini tekrar ederler.⁹⁵

Sâ'ilî'yi zor duruma düşüren bu hadisede zındıklıkla itham edilen Muhyiddîn-i Karamanî için sohbetleri esnasındaki hal ve hareketlerinin olayların zeminini hazırladığı

⁹³ Âşık Çelebi, **a.g.e.**, s. 406.

⁹⁴ Kınalızâde Hasan Çelebi, **a.g.e.**, s. 417.

⁹⁵ Şemseddin Sâmî, **a.g.e.**, s. 2529; Mehmed Süreyyâ, **a.g.e.**, c. 5, s. 1459; Mîrzâ A'lî Ekber Dihhudâ, **a.g.e.**, c. 9, s. 13182; Hasan Enûşe, **a.g.e.**, c. 6, s. 433.

bilgisini veren kaynaklar vardır.⁹⁶ Bazı kaynaklarda da Şeyh Karamanî'nin vahdet-i vücûd meselesinde hata eylediği için katledildiği⁹⁷ bilgisi yer alır. Matrakçı Nasuh'un da Süleymanname adlı eserinde şeyhin bazı vesvese ve kuruntulara kapıldığı ileri sürülerek⁹⁸ zındıklıkla itham edilen Karamanî, Şeyhülislâm Ebüsuûd Efendi'nin fetvası⁹⁹ ile 957hk. (1550) yılında idam edilmiştir. Bu hadise üzerine münakaşalar devam edince Ebüsuûd Efendi, kararını sorgulayanlar için de bir fetva vermiştir.¹⁰⁰ Bu hadise şeyhin sohbetlerine katılan müritlerini de etkilemiş, Sâ'ilî'nin akli kuvvesini yitirmesine neden olmuştur.

Reşat Öngören, “idamın ardından Karamanî taraftarları şiddetli takibata uğramış, şair müridlerinden Sâ'ilî ve Sâ'nî hesaba çekildikten sonra serbest bırakılmış”¹⁰¹ diyerek konuya dikkat çekmiştir. Bu sorgulama olayından üç yıl sonra Sâ'ilî'nin vefat ettiği Osmanlı kaynaklarında mevcuttur.

Vefatıyla ilgili “Dokuz yüz altmış hududunda fevt olmuştur” bilgisini *Riyâzü'ş-şuarâ* (yazılışı: 1018/1610) vermektedir.¹⁰² Bu eserden itibaren 960/1552 tarihi sonraki Osmanlı kaynaklarında tekrar edilmektedir.¹⁰³

⁹⁶ “‘aceb muhaklık u müdekkik idi ve meclisi gâyet mü'essir idi ve mest olduğda kimse gözine görünmezdi; anuniçün halkı tahkîr ider zann iderlerdi.” demiş ve ayrıca meclisinde hazır bulunduğu Karamanî'nin “Niçün cümle meşâyih ve müftîler ve ‘ulemâ bu meclise hâzîr olup istifâde itmezler?” dediğini de nakleder., Muhyî-i Gülşenî, **Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî**, Hz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014, s. 313.

⁹⁷ Nev'îzâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik Fî Tekmiletî'i-Şakâ'ik**, c:1, Haz. Suat Donuk; Derya Örs, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017, s. 379.

⁹⁸ Hüseyin G.Yurdaydın, **Türki Tarihi II Osmanlı Devleti 1300-1600**, İstanbul, Cem Yay., 2002, s. 169-170.

⁹⁹ “Sicill-i Şeyh Karamanî Ez-Zındîk” başlıklı sicil kaydının orijinal metni ve çeviriyazısı ve Muhyinddin-i Karamanî üzerine yazılmış ayrıntılı bilgi için Ahmet Yaşar Ocak, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15-17. Yüzyıllar)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 4.baskı, 2013, İstanbul, s.372; Ertuğrul Düzağ, **Şeyhülislâm Ebusuud Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı**, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, s.254; ‘Zarûriyât-ı dinden olup, nusûs-i Kâtî'a ile sâbit olan ahkâm-i şerî'at-i şerîfeye inkâr ile zındık idüğü ve hazret-i Resûlullah (sallâllâhu aleyhi ve sellem) cenâb-i rif'atlerini tahkir veçhi ile zikir ettiği tarik-i şer'î ile sâbit olduğu için katl olunmuştur.’ (A. 265b)

¹⁰⁰ Düzağ, **a.g.e.**, “Ba'zı kimseler'ulemâ ta'assub ettiler, zulmen katl ettiler'deseler anlara ne lâzım olur? Eğer ol kimseler, ol şahsın mesleğin hak i'tikâd edip, ulemâ sülûk ettikleri tarik-i hakkı zulm i'tikâd ederlerse zındıklardır, tevbeleri kabul olunmaz.” s. 256.

¹⁰¹ Reşat Öngören, “Muhyiddin Karamanî”, İstanbul, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, c. 31, 2020, s. 82-83.

¹⁰² Riyâzî Mehmed Efendi, **Riyâzü'ş-şuarâ**, s. 176.

¹⁰³ Mehmed Süreyyâ, **Sicill-i Osmânî**, c: III, s. 2; “Sâ'ilî Mehmed Efendi”, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C: VII., İstanbul, Dergâh Yay., 1990, s. 430.

Netice olarak Sâ'ilî' nin muhtemelen 1470'li yıllarda doğmuş olabileceğini ve 1552 yılına kadarki hayatının yaklaşık 50-60 yıllık kısmını Anadolu'da geçirdiğini söylemek mümkündür.

1.7. SÂ'İLÎ HAKKINDA KAYNAKLARDAKİ FARKLI BİLGİLER

Dihhudâ, Sâ'ilî hakkında bilgi verirken onun Cuveyn'den mi yoksa Karşı'dan mı olduğuna dair farklı kayıtlar hakkındaki olası karışıklıkları gidermeye çalışmış ve netlik kazandırmak amacıyla şu şekilde bir açıklamada bulunmuştur.¹⁰⁴

و از دو سایی مذکور در مجالس النفایس آنکه بروم رفته و منصب کاتب سلطان عثمانی را داشته بقیرینه ای کاتب بودن و ترتیب دیوان سایی قرشی است نه سایی جوینی.

Ve Mecâlisu'n-nefâis'te zikredilen iki Sâ'ilî'den Rum'a giden ve Osmanlı Sultanı'nın kâtibi görevinde bulunan, kâtip olması ve Divân tertip etmesi karinesiyle Karşılı Sâ'ilî'dir, Cuveynli Sâ'ilî değil.

Bu açıklamaya göre, Dihhudâ delil olarak Sâ'ilî'nin kâtip olmasını ve Divân tertip etmesini sunmuştur. Sâ'ilî'nin hızlı yazan bir kâtip olduğu ve günde beş yüz beyit yazdığı üzerine Nevâî'nin bir kaydı daha önce belirtilmişti. Kazvî'nin de “*hayvana ait bir şey yemez ama sultan ulufesi yer*” ifadesiyle kâtipliğine işaret etmiştir. Bazı araştırmacılar, Sâ'ilî'nin kâtip olduğu konusunda kesin bir kaydın bulunmadığını, ulufe yiyenin Sâ'ilî-i Cuveynî olduğunu belirtmiş ve buna delil olarak Kazvî'nin iki Sâ'ilî'yi karıştırdığına işaret etmişlerdir.¹⁰⁵ Fakat Sâ'ilî-i Cuveynî'nin kâtip olduğuna dair Mecâlisu'n-nefâis'te herhangi bir bilgi yoktur. Var olan karışıklığın “hem Dihhudâ hem de Âğa Buzurg-i Tahrânî tarafından da vurgulanması”¹⁰⁶ na rağmen bu konuya Dihhudâ netlik kazandırmıştır. İran'da yapılan bir çalışmada iki araştırmacı da Dihhudâ'yı delil olarak gösterip iki Sâ'ilî'nin karıştırıldığını ve Sâ'ilî-i Kârşî'nin kâtip olduğunu belirtmişlerdir.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Dihhudâ, **Luğatnâme**, Cilt: VIII, Tehrân, İntişârât-ı Danişgâh-ı Tehrân, 1328 hk./1910, s. 13182.

¹⁰⁵ 'Alî Şîr Nevâî, **Mecâlis'un-nefâis**, s. 100.

¹⁰⁶ Serpil Yıldırım, “XVI. Yüzyıl Farsça Söyleyen Osmanlı Şairlerinden Sâ'ilî-i Şîrâzî Üzerine Bir Değerlendirme,” **Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, Aralık-2020, Cilt 2, Sayı: 4 (29), s. 1413.

¹⁰⁷ Ma'sûmî, M, Mecellîzâde, E., “Mu'arrifî u Berresî-yi Destnivişte-yi 'Nevbâve-i Rûm' Eşer-i Sâ'ilî-i Kârşî”, **Târih-i Edebiyât**, 1400hş./2021, Dovre: 14, Şumare: 1, Behâr ve Tâbistân, s. 252.

Çalışmalarda farklı sonuçlara işaret edilse de Mecâlisu'n-nefâis'teki kayıt dışında Tahsin Yazıcı'nın Sâ'ilî-i Cuveynî'nin İran'lı olduğuna dair verdiği bilgi¹⁰⁸ karışıklığın giderilmesindeki diğer bir faktördür. Bu durumda kâtip olan Sâ'ilî'nin Karşılı olduğu açıktır.

Sâ'ilî üzerine yapılan araştırmalarda Sâ'ilî-i Şîrâzî şeklinde Şîrâzî nisbesi yazılmıştır. Sâ'ilî üzerine çalışma yapan araştırmacının Milli Kütüphane kataloğundaki bilgiden hareketle bu şekilde yazdığı açıktır. Çünkü kaynaklarda ya da eserlerinde Şîrâzlı olduğuna dair bir bilgi mevcut değildir.

Bazı çalışmalarda, Sâ'ilî'nin "İran'dan geldiği" gibi bir ifade kullanılarak karışıklığa ve ihtilafa düşülmüştür. Sâ'ilî için Karşılı nisbesini kullandıktan sonra "İran'dan gelip"¹⁰⁹ ifadesi uygun mu diye tereddüt edilmelidir. Başka bir çalışmada da aynı şekilde Sâ'ilî'nin çocukluk ve gençlik yılları hakkında bilgi olmaması "erken yaşta İran'dan ayrılmış olmasına"¹¹⁰ bağlanmaktadır. Karşı'dan olduğu tespit edilen bir şair için "İran'dan ayrılmış" ifadesi uygun mudur, düşündürücüdür.

Sâ'ilî üzerine yayınlanan bir makalenin başlığında "Sâyilî-i Karşî" ifadesi ve Karşı'nın Türkistan'dan olduğunu belirtmelerine, bu hususta deliller sunmalarına rağmen çalışmanın giriş kısmında İranlı şairlerin Osmanlı Devleti'ne gidişlerinden, İran kültüründe bunun bir gelenek olduğundan, Sâ'ilî'nin de bu geleneğe uyarak göç ettiğinden bahsederek Sâ'ilî'nin İranlı olduğu gibi bir izlenim bırakmışlardır.¹¹¹ Araştırmacılar Sâ'ilî'nin Ankara-Milli Kütüphane'deki Külliyyât'ından haberdar olmamış dolayısıyla şairin kimliği için bir işaret olabilecek Divân'da bulunan Kitâb-ı Türkiye bölümündeki Türkçe şiirlerini de görmemişlerdir.

¹⁰⁸ Tahsin Yazıcı, **Pârsî Nevîsân-i Âsyâ-yi Sağır**, Tehrân, İntişârât-i Vezâret-i Ferheng ve İrşâd-i İslâmî, 1371hş./1992, s. 37.

¹⁰⁹ Çetin Kaska, "Sâyilî'nin Farsça Divân'ı", s.134, 135, "Gülistân'a Nazire Farsça Bir Eser: Sâyilî'nin Ravzatu'l-Ahbâb'ı", s. 57.

¹¹⁰ Serpil Yıldırım, **a.g.m.**, s. 1410.

¹¹¹ Ma'sûmî, M, Mecellîzâde, E., **a.g.m.**, s. 251.

Sâ'îlî'nin Dîvân'ını 908/1502 tarihinde yazmış olması ve Nevâî'nin de Mecâlisu'n-nefâis'te "harf tertibine göre divan yazdığını" zikretmesi 'Ali Şîr-i Nevâî'nin 906/1501 senesinde vefat etmesinden dolayı, düşündürücü olmuştur. Bu konuda bir araştırmacı onun divanını bir kez memleketinde diğeri de Anadolu'da olmak üzere iki kez tertip ettiğinden bahseder.¹¹² Sâ'îlî büyük ihtimalle dibaceyi sonradan yazmıştır. Elde bulunan dört farklı Dîvân yazma nüshalarının ikisinin benzer dönemde diğeri ikisinin de sonradan düzenlendiği açıktır. İlk Dîvân'da övülen ve hakkında kaside yazılan devlet büyüklerinin sonradan yeniden tertip edilen yazma Dîvân'da yer almadığı görülmektedir.¹¹³ Ayrıca, Dîvân'ın dibacesinin üslubundan da sonradan ikinci defa tertip edildiği anlaşılmaktadır. Sâ'îlî, zaman olarak uzak geçmiş dilini kullanmış, eski anılarını anlatan bir dil benimsemiştir. İlk yazdığı eser olmasına rağmen ihtiyarlık döneminden bahsetmiştir:

از صفر سن و طفولیت تا ایام شباب و از ایام شباب تا عهد کهولت در مجالس ارباب فقر و فنا و در محافل
زمره ذهن و ذکا گاه و بیگاه راه می بود...

Bebeklik ve çocukluktan gençlik çağına ve gençlik çağından ihtiyarlık dönemine kadar, fakr u fenâ erbabının meclislerinde ve zihn u zekâ zümresinin mahfillerinde her zaman bulunurdum. (Metin, 215a)

Sâ'îlî hakkında mevzu bahis olan bir diğeri konu da Gülistân'a nazire yazmış olmasıdır. Kazvînî'nin iki Sâ'îlî için aynı bilgileri tekrar etmesi Gülistân'a nazire yazan Karşılı Sâ'îlî mi yoksa Cuveynli Sâ'îlî'ni sorgulamasına neden olmuştur. 'Ali Şîr-i Nevâî'nin (ö. 906/1501) *Mecâlisu'n-nefâis* tezkiresinde, Sâ'îlî'nin Gülistân eserine nazîre yazdığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Herâtî'nin çevirisinde de herhangi bir bilgi bulunmazken, Kazvînî'nin çevirisinde bu bilgi eklenmiştir: "Gülistân'a mukabil bir kitap yazmışsa da kendisinden başka kimse onu temize çekmemiş ve mütalaa etmemiştir"¹¹⁴ Âkâ Buzurg-i Tahrânî ve Dihhüdâ'da bu çeviriye dayanarak Gülistân'a

¹¹² İsrâfil Babacan, "Sâyilî ve Türkçe Şiirleri", s. 64.

¹¹³ Şairin eserlerinin tanıtıldığı bölümde isimlere yer verilmiştir.

¹¹⁴ 'Ali Şîr Nevâî, *a.g.e.*, s. 289.

mukabil bir kitap yazdığı bilgisini vermişlerdir.¹¹⁵ Sonuç olarak, sadece Kazvî'nin Mecâlisü'n-nefâis çevirisinde bu bilgi yer alır. Tezimize konu olan eserin Gülistân'a nazire olmasından dolayı, Karşılı Sâ'ilî için bu bilgi sağlıklıdır.

1.8. KİŞİLİĞİ

'Ali Şîr-i Nevâî'nin *Mecâlisü'n-nefâis* eserinde Sâ'ilî'nin seri yazdığı, Türk ve sade olduğu ama aslında gözüktüğü gibi olmadığı¹¹⁶ bilgisi vardır. Sâ'ilî hakkında elde bulunan ilk bilgi budur. Kazvî'nin çevirisinde ek olarak şairin hayvan eti yemediği ama Sultân'ın ulufesini yediği¹¹⁷ bilgisi mevcuttur.

Âşık Çelebi tezkiresinde tabiatının ilme ve marifete meyilli olduğu, ilmin inceliklerine sâil olduğu bilgisi mevcuttur.¹¹⁸ Hasan Çelebi'nin tezkiresinde “Fenn-i tasavvufa mâ'il olup mücâhede vü hâlsüz mücerred kâl ile mutâla'a-i kütüb ve resâ'il-i 'ilm-i tevhîde müştâgil ü mutavaggıl idi.”¹¹⁹ şeklinde ifade etmiştir. Şemseddin Sâmî “tasavvufa meyilli”¹²⁰ olduğunu belirtir.

Mehmed Süreyyâ onu “Âlim, fakir, zarif, mutasavvıf bir şairdi”¹²¹ şeklinde tanımlar. Riyâzî Mehmed” Erbâb u fakr u fenâdan ve zümre-i zurefâdan idi.”¹²² şeklinde izah eder. Günümüz araştırmacılarından Hasan Enûşe eserinde onun tasavvufa meyilli olduğu için inzivaya çekildiği, tevhit hakkında risaleleri mütalaa ettiği, sonradan inançlarını terk edip güya küfre yöneldiği bilgisini verir. Farsça ve Türkçe şiir söylediğinden de bahseder.¹²³

¹¹⁵ Âkâ Buzurg-i Tahrânî, **a.g.e.**, c. 9, s. 1153; Mîrzâ 'Ali Ekber Dihhudâ, **a.g.e.**, c. 9, s. 13181.

¹¹⁶ 'Ali Şîr Nevâî, **a.g.e.**, s. 186.

¹¹⁷ 'Ali Şîr Nevâî, nşr. Ali Asgar Hikmet, s. 289.

¹¹⁸ Âşık Çelebi, **a.g.e.**, s. 406.

¹¹⁹ Kınâlızâde Hasan Çelebi, **a.g.e.**, s. 417.

¹²⁰ Şemseddin Sâmî, **a.g.e.**, s. 2529.

¹²¹ Mehmed Süreyyâ, **a.g.e.**, s.1459.

¹²² Riyâzî Mehmed Efendi, **a.g.e.**, s. 176.

¹²³ Hasan Enûşe, **a.g.e.**, c. 6, s. 433.

Sonuç olarak ilme, tasavvuf meyilli, tevhid hakkında yazılan risaleleri okuyan, inzivayı seven, âlim, fakir/derviş bir zat olduğunu tespit edebiliriz. Sâ'ilî ilahî mürşidi hakkında bilgi verip Nakşibendi tarikatına mensup olan bir şair olarak tarikat büyükleriyle ilgili menkıbelere Ravzatu'l-Aḥbâb eserinde çok fazla yer vermese de mutasavvıf bir şair olduğu, dervişlerle vaktini geçirdiği eserin genelindeki hikâyelerden anlaşılmaktadır.

1.9.İN'ÂM DEFTERLERİNDE SÂ'İLÎ

Şairlerin biyografisi ve edebiyat tarihi için dikkate değer bir kaynak olan in'âm defterleri Sâ'ilî'nin hayatı hakkında da önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Tarihî açıdan öneme sahip bu kayıtlar, Kazvini'nin Sâ'ilî için dediği, “padişahın ulufesini yerdî” cümlesini teyit edecek tam bir bilgiye sahip olmasa da sarayda iyi bir konumda yer aldığını ve eserlerinin kabul gördüğünü gösterir.

Araştırmacıların çalışmalarına göre, II. Bayezid (hüküm süresi:1481-1512) ve Kanunî Sultan Süleyman (hüküm süresi: 1520-1566) dönemlerini içeren in'âm defterleri mevcut olsa da, Yavuz Sultan Selim (hüküm süresi: 1512-1520) dönemine ait in'âm defteri günümüze ulaşmamıştır.¹²⁴ Fakat yine de 909/1503-1504 ile 917/1511-1512 yıllarını kapsayan kayıta düzensiz de olsa Yavuz Sultan Selim dönemine ait kayıtlar yer alır.¹²⁵ Kanunî devrine ait in'âmât defterinin zamanla yıprandığı, kayıtların yer aldığı sayfaların rutubetten dolayı yıpranıp kaybolduğu görülür.¹²⁶ Bu yüzden Sâ'ilî'nin Kanunî döneminde in'âm aldığına dair bilgiye ulaşılmamıştır, daha çok II. Bayezid dönemindeki defterden bilgi edinilmiştir.

¹²⁴ Hilâl Kazan, **XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı Sarayının Sanatı Himayesi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Ana Bilim Dalı, İslam Sanatları Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, Doktora Tezi, 2007, s. 27.

¹²⁵ Hilâl Kazan, **a.g.t.**, s. 85.

¹²⁶ Hilâl Kazan, **a.g.e.**, s. 28; İsmail E.Erünsal, “Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları I, II.Bâyezid Devrine Ait Bir İn'âmât Defteri”, İstanbul, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, 1983, s. 303-342.

909-917/1503-1511 yıllarını kapsayan in‘âm defterlerine göre Sâ‘ilî’nin aldığı in‘âm, ‘îdâne ve tasadduk şu şekildedir:¹²⁷ 909 h./1503-1504 yılında üç kez, 910 h./1504-1505 yılında üç kez, 911h./1505-1506 yılında üç kez, 912 h./1506-1507 yılında bir kez, 913h./1507-1508 yılında üç kez, 914 h./1508-1509 yılında üç kez, 915h./1509-1510 yılında bir kez, 916h./1510-1511 yılında iki kez almıştır. 917h./1511 yılında bir kez almıştır.¹²⁸

909h./1503 ile 917h./1511 yılları arasında Sâ‘ilî’nin aldığı in‘âmı şu şekildedir:

Sene	Sanatı	Adı	Takdimi	Hil‘at	Akçe
5 Recep 909	Şâir	Sâ‘ilî	Kitap	-	2000
8 Şevval 909	Şâir	Sâ‘ilî	‘Îdâne	Câme: Mirahorî an kemha-i kırmızı, sevb	-
12 Zi‘l-hicce 909	Şâir	Sâ‘ilî	‘Îdâne	Câme: mislehu	-
15 Şaban 910	Şâir	Sâ‘ilî	Mersiye ¹²⁹	Câme: mirâhorî ‘an kemhâ-i kırmızı, sevb.	-
12 Şevval 910	Şâir	Sâ‘ilî	‘Îdâne	Câme: mislehu	-
19 Zi‘l-hicce 910	Şâir	Sâ‘ilî	‘Îdâne	Câme: mislehu	-
26 Şaban 911	Şâir	Sâ‘ilî	Tasadduk, Be-ma‘rifet-i ser-hâzin	-	1500
7 Şaban 911	Şâir	Sâ‘ilî	‘Îdâne	Câme: mislehu	-
16 Zilhicce 911	Şâir	Sâ‘ilî	‘Îdâne	Câme: mislehu	-
14 Zilhicce 912	Şâir	Sâ‘ilî	-	Câme: mislehu	-
3 C.âhîr 913	Şâir	Sâ‘ilî	Mersiye ¹³⁰	Câme: mirâhorî ‘an kemhâ-i kırmızı, sevb.	2000
6 Şevval 913	Şâir	Sâ‘ilî	‘Îdâne	Câme: mislehu	-
15 Ramazan 913	Şâir	Sâ‘ilî	‘Îdâne	Câme: mislehu	-
6 Şevval 914	Şâir	Sâ‘ilî	Kaside	Câme: mislehu	4000
8 Şevval 914	Şâir	Sâ‘ilî	‘Îdâne	Câme: mislehu	-

¹²⁷ İn‘âm Defteri: İstanbul Büyükşehir Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yazmaları, Nu.0.071(İBK_MC_O.071: II.Bâyezîd İn‘âmât Defteri), Başbakanlık Osmanlı Arşivi Nu.1764’lu defter, XVI. asra ait Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi’nde bulunan “İn‘âm be-mezkurîn ‘an Üstâdân-ı Ehl-i Hîref ki der rûz-i ‘îd-i mübarek be-Hazret-i Padişah-i Âlem-penah hullide mülkuhû tuhfe-dâde şüd vâcib sene 963” defter, Tablo şu kaynaklara göre hazırlanmıştır: İsmail E.Erünsal, “Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları I, II. Bâyezîd Devrine Ait Bir İn‘âmât Defteri”, İstanbul, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, 1981. İsmail E.Erünsal, “Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları II, Kanun Sultan Süleyman Devrine Ait Bir İn‘âmât Defteri”, İstanbul, **Osmanlı Araştırmaları IV**, 1984.

¹²⁸İsmail E.Erünsal, **II. Bâyezîd Devrine Ait Bir İn‘âmât Defteri**, s.303-342, Hilâl Kazan, **a.g.e.**, s. 263.

¹²⁹ Halil İnalçık mersiyeinin şehzâde Mehmed için olduğunu belirtmiştir, bkz.Halil İnalçık, **Has-Bağçede ‘Ays u Tarab Nedîmler Şâirler Mutrîbler**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2015, s. 427.

¹³⁰ 913/1507’de II.Bâyezîd’in oğlu Şehzade Mahmud vefat etmiştir.

18 Zilhicce 914	Şâir	Sâ'ilî	İdâne	Câme: murabba ba-çuka sevb.	-
20 Zilhicce 915	Şâir	Sâ'ilî	İdâne	Câme: 'an murabba sevb.	-
5 Şevval 916	Şâir	Sâ'ilî	İdâne	Câme: mislehu	-
17 Zilhicce 916	Şâir	Sâ'ilî	İdâne	Câme: murabba ba-çuka sevb.	-
15 Şevval 917	Şair	Sâ'ilî	İdâne	Câme: murabba ba-çuka sevb.	-

İnalcık'a göre câmelerin yapıldığı kumaşın kalitesi hiyerarşiyi göstermektedir.

Padişaha yakın olanların, aldıkları câme çeşidinin hiyerarşinin altında bulunan bir şairden farklı olduğunu belirtir:

Öyle görünüyor ki, listede adların sıralamasında bir hiyerarşi göz önünde tutulmaktadır. 909-917 arasındaki listelerde daima en başta zikredilen 'Azîzî, derece itibarıyla en başta olmalıdır. O, benek ipeklisinden bir câme almıştır. 'Azîzî'den sonra gelen iki şâire (Mâ'ilî ve Rûhî) Bursa munakkaş ipeklisinden câme, onlardan sonra gelen üçüne (Kâtibî, Sâ'lî ve Şehdî) kırmızı kemhadan mîrahûrî câme, sonda gelen beş şâire (Hamdî, Sa'yî, Şehdî, Sabâyî ve Keşfî) bûri (bûri, aşağı kalitede bir yünlüden yapılmış hil'at olmalı) verilmiştir. Câmelerin yapıldığı kumaş çeşirleri hiyerarşi için bir kanıt kabul olunabilir.¹³¹

Bu şekilde söz konusu olan hiyerarşik yapıya göre Sâ'ilî'nin iyi bir seviyeye sahip olduğu söylenebilir.

1.10. SÂ'İLÎ'NİN ESERLERİ

Sâ'ilî'nin Milli Kütüphane Nu: 6799'da Külliyyât-ı Sâ'ilî-i Şîrâzî şeklinde kayıtlı olan ve dört eserini muhtevi bir külliyyâtı mevcuttur. Müellif hattıyla yazılı bu külliyyât 513 yapraktır.

Nüshanın fizikî özellikleri: Ebadı; 203x140-125x72 mm., 513 yk., 17 str., talik. Kâğıt suyolu filigranlıdır. Kapakta düz çizgi şeklinde kenarlık ve köşebent mevcut. Kapağın orta kısmında şemse kabartmalı, alt ve üstünde şemsenin deseninden çıkarılmış salbekler bulunur. Cilt, koyu bordo meşindir. Söz başları kırmızıdır. Sayfa kenarlarında

¹³¹ Halil İnalcık, **Has-Bağçede 'Ays u Tarab Nedîmler Şâirler Mutrîbler**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2015, s. 424-425.

rutubetten dolayı yıpranma, yırtılma ve deformasyon oluşmuştur. Ayrıca rutubet lekeleri mevcut.

Müellif kendine ait Külliyyât'ın istinsahını tamamladığı 924/1518 tarihini sonda manzum olarak zikretmiştir:

کتابی که بیند ارباب فضل به خط مصنف کنند اعتبار
از آن سایی خود نوشت این کتاب به سال و مه نهصد و بیست و چار
خدا یا کرم کن به خواننده اش به دولت حیوة فزون از شمار

İlim sahipleri müellifin hattıyla gördükleri kitaba itibar ederler.

Bu yüzden Sâ'ilî bu kitabı 924 yılı ve ayında bizzat yazdı.

Ey Allah'ım! Okuyucusuna lütfunu bahşet, sayısız hayat lütfeyle. (Metin, 515a)

Bu yazma nüshaya göre Sâ'ilî'nin bilinen eserleri şunlardan ibarettir.

1.10.1. Nazmu'l-Cevâhir: Külliyyâtta 1b-31b yaprakları arasındadır. Hz. Ali'nin özlü sözlerinin manzum bir tercümesidir. Eserde yer alan rubailerin kafiye düzeni a-a-a-a şeklindedir. Sâ'ilî'nin eseri, âlimlerden Ebû Alî Emînüddîn et- Tabersî (ö.548/1154) tarafından 290 kadar Arapça vecize elifba harfleri sırasına göre Nesru'l-l'âlî adıyla tertip edilen eserinin tercümesidir. Hz. Ali'nin sözleri olması sebebiyle dinî ağırlıklı öğüt ve hikmetlerden oluşur. Nazmu'l-Cevâhir, Yavuz Sultan Selim'e ithafen yazılmıştır.

Sâ'ilî, eserini 921/1515 yılında tamamlamıştır. Şair eserin mukaddimesinde bunu bir tarih kıtasıyla kaydetmiştir.

چون خاطر فاتر به تاریخ رساله روی آورد تاریخ ماه و سالش به حساب گذار کرد. رباعیه
دل گفت نما وجه رخ زرد نثار تاریخ رساله را به از ورد نگار
در جست و جوی دست و پا کرد فگار تا طبع به سال هجرت آورد گذار (921)

Durgun zihnim risâlenin tarihini düşürdü. Ay ve sene tarihini şu hesapla sundu.

Gönül dedi ki, sarı yüzün çehresine takdim et; risalenin tarihini gülden daha güzel yaz.

Arayışta el ve ayağı yaraladı; tabiatım hicret yılıyla "guzâr 921" getirdi. (Metin, 6a)

Sâ'ilî eserin nüshası eline geçtiğinde, nüsha dışında manzum tercümelerini de okuduğunu, fakat çevirenlerin “üstesinden gelemeyişi”¹³² açıklar. Bu alanda kendini geliştirip, manzum olarak tercüme ile yeteneğini göstermek ister.

Kitabın adını nasıl seçtiğini şu şekilde belirtir:

چون حضرت شاه مردان و شیر یزدان اسد الله الغالب علی بن ابی طالب کرم الله وجهه آن کلمات موعظت
شعار حکمت اشعار را که چون جواهر قلاید منثور بود نثر الالی نام نهاده اند و این داعی با نظم ساعی نیز آن
رباعیات منتظم و مترجم را که چون زواهر فراید منظوم گشته به نظم الجواهر لقب داد.

Hız. Erlerin şahı, yaratıcının aslanı, Allah'ın muzaffer aslanı, Ali bin Ebu Talib – Allah onu keremli kılsın- gerdanlık taşları gibi birarada mensur yazılmış olan hikmet dolu o öğüt verici sözlere Nesr'ul- Leâli adını verdi. Gayretli bir düzenle çalışan bu hevesli kişi, tek tek inci gibi dizilerek düzenlendiği ve tercüme ettiği rubâilere, Nazmu'l-Cevâhir adını verdi. (Metin, 6a)

Eserdeki bir rubâîye örnek:

رُتْبَةُ الْعِلْمِ أَعْلَى الرُّتَبِ
گویم سخنی به گوشت ای با همت
خواهی که شوی ز علم والا رفعت
از جان و دلت کن علما را خدمت
کز رتبه ای علم نیست اعلی رتبت

“İlim rütbesi rütbelerin en yücesidir”

Ey himmet sahibi, kulağına bir söz söylerim, yüce ilimde rif'at sahibi olmak istersen. Canı gönülden âlimlere hizmet et çünkü ilim rütbesinden daha yüce bir rütbe yoktur. (Metin, 15a)

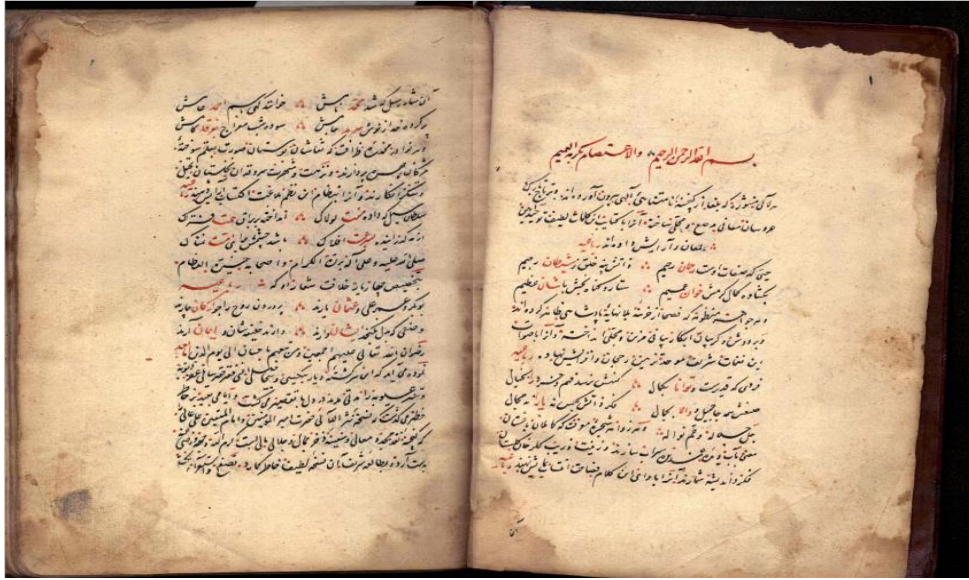
Sâ'ilî eserine Ali Şîr Nevâî¹³³'nin kendi çevirisine verdiği Nazmu'l-Cevâhir adını vermiştir. 'Ali Şîr Nevâî ile aynı dönemde yaşayan ve kendisiyle karşılaşan Sâ'ilî'nin benzer bir eseri tercüme ederek edebiyat sahasında kendisini göstermek istemesine şaşılmaz. 'Ali Şîr Nevâî dışında Muallim Nâcî gibi tanınmış kişiler de eseri çevirmiştir.¹³⁴ 16.yüzyıl şairlerinden Lâtîfî'de eseri çevirmiş ve Sâ'ilî ile aynı Nazmu'l-Cevâhir adını vermiştir.¹³⁵

¹³² Nazmu'l-Cevâhir, Külliyyât, 4b.

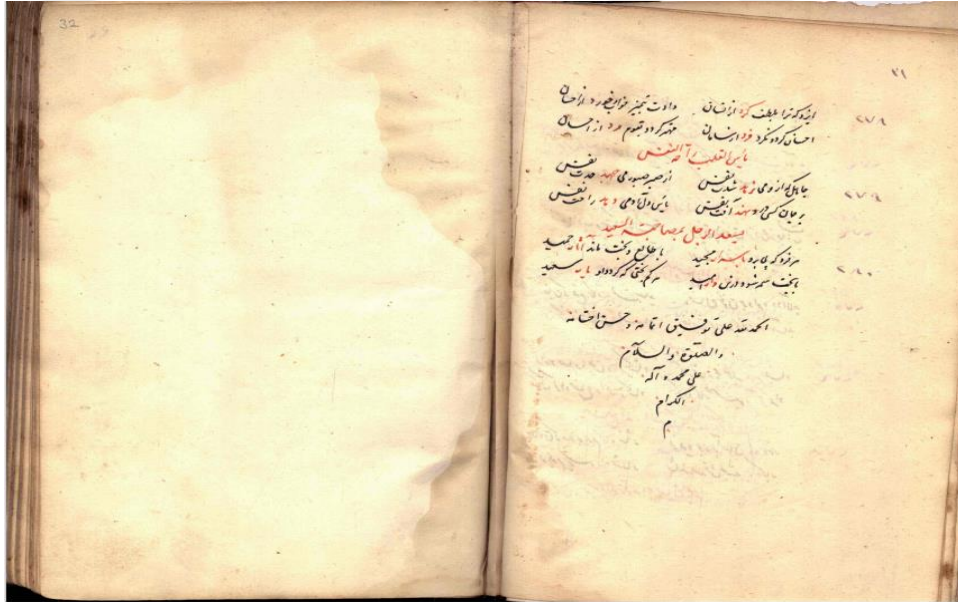
¹³³ Ali Şîr Nevâî, Nazmü'l-cevâhir, Süleymaniye Yazma Eser, Ktp. Kılıç Ali Paşa, Nu: 781/1.

¹³⁴ Adem Ceyhan, Okan Doğan, “Nesr'ul-Leâli İsimli Arapça Güzel Sözler Derlemesinin Mütercimi Meçhul Bir Derlemesi”, *Littera Turca Journal Of Turkish Language and Literature*, 2022, Cilt: 8, Sayı: 1, s. 45-85.

¹³⁵ Âdem Ceyhan, Ramazan Ekinci, “Latîfî'nin Nesr'ul-leâli Tercümesi: Nazm-ı Cevâhir”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 25, İstanbul, 2020, s. 79.

Nazmu'l-Cevâhir, Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz. A 6799/1, yk. 1b-2a

Nazmu'l-Cevâhir, Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz. A 6799/1, yk. 31a

1.10.2. Ravzatu'l-Aḥbâb: Külliyyâtta 34b-210b yaprakları arasındadır. 924/1518 yılında, Sa'dî'nin Gülistân'ına benzer bir üslupla yazılmıştır ve çalışmamızın konusudur.

1.10.3. Dîvân: Külliyyâtta 214b-383b yaprakları arasında mevcuttur. Eser, “kitâb-ı ẓasâ'id, kitâb-ı Türkiyye, kitâb-ı gazelliyât, kitâb-ı terciât, kitâb-ı rubâiyyât” gibi başlıklarla ayrılır. Sâ'ilî'nin kendi kaydıyla 908/1502 yılında tertip edilmiştir.

چون این باکره ای مستوره را در آن محن از حلیه ای بطون به زیور ظهور آوردم، تاریخ سالش خیر محن کردم و به نظم آوردم. تاریخ.

همه را عیش از فلک خیرست محن از چرخ گشت خیر به من
سایلی ز آن سبب به دیوانش کرد تاریخ سال خیر محن 908

Herkese fekle gelen hayat hayırdır, sıkıntılar talihten bana hayr oldu. Sâ'ilî bu yüzden divanın tarihini, "hayr mihen (908)" yaptı. (Metin, 218b)

Dîvân'ın adı Nevbâve-yi Rum'dur. Bu ad eserin dibâçesinde iki defa geçer:

این مخدره که به منزله ثمره الفؤادست از مکن مکنون به نشیمن بروز در معموره ملک روم مبارک
رسوم روی دادم نوباه رومش نام نهادم.

هر کو طلبید پاکی فرجامش را یابد نیکو اول و انجامش را

Gönül ürünü olan bu örtülü güzeli bulunduğu gizli yerden görünür mekâna mübarek âdetleri olan Rum ülkesinin bayındır yurdunda ortaya çıkardım, adını "Nevbâve-i Rûm (Rum Turfandası)" koydum.

Temiz bir akıbet talep eden kişi, başını ve sonunu iyi bulur.

Bu turfanda Rum'da benim nasibim oldu, adını Rum Turfandası koydum. (Metin, 218b)

Yazma nüshada fevaîd kaydında eser şu şekilde zikredilmektedir:

رساله نوباه روم لسایلی

Risâle-i Nevbâve-i Rum li-Sâ'ilî (Süleymaniye- Fatih- Dîvân, 3826, Fevâid Kaydı)

Bir yazma nüshasına düşülen kayıt da şöyledir:

دیوان سایی که به زمان مولانا جامی به روم هجرت کرده و این دیوان را به نام سالتین آل عثمان و
ارکان دولتش کرده

Mevlânâ Câmî zamanında Rûm'a hicret eden Sâ'ilî'nin Dîvân'ıdır ve bu Dîvân'ı

*Osmanlı hanedanının sultanlarına ve devlet erkânına sunmuştur.*¹³⁶

Divânın ilk kısmında mensur-manzum şeklinde mukaddime bölümü yer alır. Sâ'ilî diğer kitaplarındaki üslupla mukaddime bölümünü zor sanatların olduğu, daha ağır bir dilin kullandığı, tekellüflü bir şekilde yazmıştır. Dîvân'daki şiirler elif-bâ ya göre tertip edilmiştir. Bu hususta Nevâî'nin Mecâlisu'n-Nefâis'teki kaydı görülür: "Bu zamanda harflerin sırasına göre divan mürettep etti."¹³⁷ Türkçe yazılmış Kitâb-ı Türkiyye bölümü (Külliyyât, 260b-265a), kitâb-ı kasâ'id ve kitâb-ı gazelliyât arasında yer alır. Diğer

¹³⁶ Süleymaniye- Yazma Bağışlar- Dîvân, 6441, Fevâid Kaydı.

¹³⁷ Nevâî, a.g.e., Taşkent, Özbekistan Fenler Akademisi, 1961, s. 186.

Dîvân nüshalarına baktığımızda ayrı bir başlıkla bu bölümün sadece Ankara-Milli Kütüphane'deki nüshada yer aldığını tesbit ettik.¹³⁸ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'ndeki nüshada ise sadece bir tane Türkçe şiir bulunmaktadır.

Sâ'ilî, Dîvân'ın mukaddimesinde kısaca tevhid ve na'ttan sonra aynı cümle içerisinde Sa'dî-i Şîrâzî, Hâfız-i Şîrâzî, Emîr Hüsrev-i Dihlevî ve 'Abdurrahmân-i Câmî'yi (Metin, 215a) methetmiştir. Mukaddimede ayrıca II. Bâyezîd'i metheder (Metin, 217b). Mensur ve manzum şekilde yazılan mukaddimeden sonra Kitâb-ı Kâsâyid başlıklı bölümde tevhid, na't, methiye ve mersiye türünde kasideler yer alır.

Kasidelerde övülen kişiler şu şekildedir:

İstanbul Üniversitesi- Nadir Eserler Kütüphanesi Nu.1523

Emîr Hüsrev-i Dihlevî (ö.1325), Sultan Bâyezîd Han (ö.1512), Şehzade Alemşah(ö. 1502-03), 'Alî Şîr Nevâî(ö. 1501), Sadrazam Mesih Paşa(ö. 1501), vezîriâzam 'Aleâddîn 'Alî Paşa(ö.1511), vezîriâzam Ahmed Paşa(ö. 1517), vezîriâzam Koca Mustafa Paşa(ö. 1512), Davud Paşa(ö.1505-1506), beylerbeyi Yahya Paşa(ö.1507), Kazasker Hacı Hasanzâde(ö.1505-1506), Müeyyedzâde Abdurrahman Çelebi (ö.1516), münşi Cafer Çelebi (ö. 1515), tabip Ahi Çelebi(ö.1524), şair Mevlânâ Necâtî Bey(ö.1509)

Süleymaniye Kütüphanesi-Yazma Bağışlar Nu.06441

Emîr Hüsrev-i Dihlevî, Sultan Bâyezîd Han, Şehzade Alemşah, 'Alî Şîr Nevâî, Sadrazam Mesih Paşa, 'Aleâddîn 'Alî Paşa, Ahmed Paşa, Koca Mustafa Paşa, Davud Paşa, Yahya Paşa, Kazasker Hacı Hasanzâde, Müeyyedzâde Abdurrahman Çelebi, Cafer Çelebi, Ahi Çelebi, Mevlânâ Necâtî

Milli Kütüphane 06 MİL YZ. A 6799/4

¹³⁸ Süleymaniye Kütüphanesi-Fatih Koleksiyonu, Nu:3826, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Koleksiyonu, Nu:6441, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Nu: 1523, Ankara Milli Kütüphane, Nu: 6799.

Sultan Bâyezîd Han, Sultan Selim Han, 'Alî Şîr Nevâî, sadrazam Mesih Paşa, Ali Paşa.

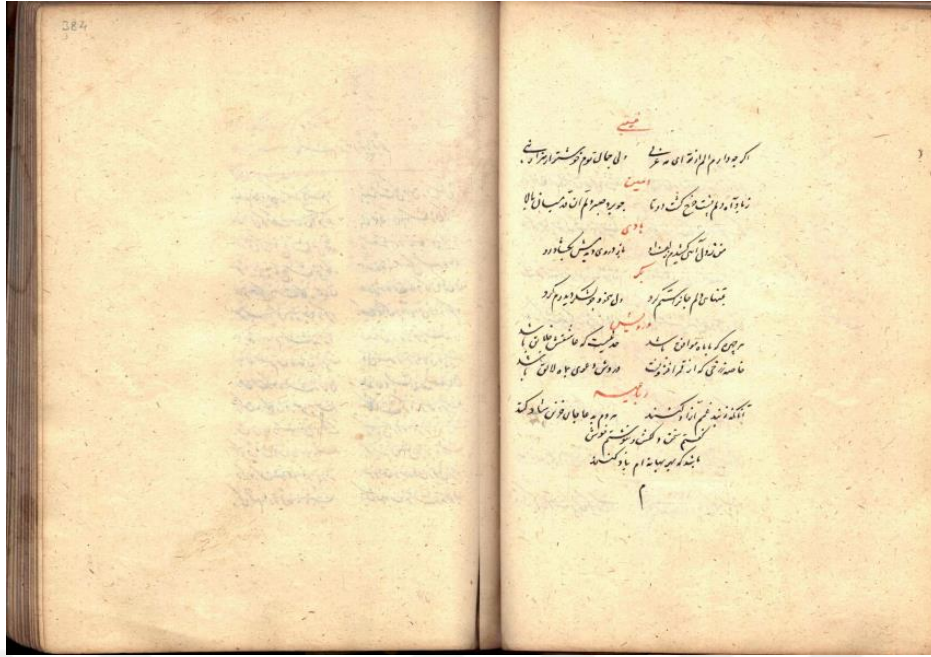
Süleymaniye Kütüphanesi-Fatih Kol. Nu.03826

Sultan Bâyezîd Han, Şehzade Alemşah (methiye), Şehzade Alemşah (mersiye), 'Alî Şîr Nevâî

Dört yazma nüshada methedilen kişilere bakılırsa, ilk iki yazma nüshanın birbirine yakın tarihli diğer ikisinin de farklı tarihlerde düzenlenme ihtimali yüksektir.

Dîvân, Ankara Milli Kütüphane, 06 Mîl Yz. A 6799/4, yk. 214b-215a

Dîvân, Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz. A 6799/4, yk. 383b

1.10.4. Târîh-i Âl-i ‘Osmânî: Külliyyâtta 384b-513b yaprakları arasında yer alır. Firdevsî’nin Şahnâme eserine nazîre olarak yazılmıştır. Eser, mesnevi nazım şeklinde yazılan manzum Osmanlı tarihidir. 924hk./1518 yılında tamamlamıştır. Bu yılda tamamlansa da Sâ’îlî, eserin son kısmında ‘Abdurrahmân-ı Câmî (ö.898/1492) ile olan bir anısını anlatmış ve bu yıllarda Osmanlı tarihi yazdığını söylemiştir. Câmî 1492 yılında vefat ettiğine göre eser 1518 tarihinde bitse de daha erken dönemde kaleme alınmıştır. (Metin, 514b) Kitabın sona erdiği 513b den sonra Sâ’îlî kendisinin bu eseri yazmadaki yetkinliğini göstermek için şair Hâtifi ve ‘Abdurrahmân-ı Câmî arasında geçen bir olayı anlatır ve Osmanlı Tarihi’ni yazarken kendisine örnek aldığı beyitleri açıklar.

Olaya göre, Câmî’nin yeğeni olan şair Mevlânâ Abdullah Hâtifi’ye (ö.927/1521) padişah tarafından Timûrnâme eserini yazma görevi verilir. Hâtifi Şahnâme bahrinde yazdığı eseri Câmî’ye sunduğunda Câmî kendisine Firdevsî’nin Şahnâme’sine ancak onun Sultan Mahmud Gaznevî’yi hicvetmek için yazdığı üç güçlü beyit gibi beyit

yazabilen kişinin nazîre yazabileceğini söyler ve bu konudaki beyitleri zikreder: (Metin, 514a)

درختی که تلخست او را سرشت	گردش در نشانی به باغ بهشت
ور از جوی خلدش به هنگام آب	به بیخ انگبین ریزی و شهد ناب
سرانجام گوهر به کار آورد	همان میوه تلخ بار آورد

Tabiatı acı olan bir ağacı, cennet bahçesine de diksen

Cennet ırmağından da sulasan, köküne tatlı ve saf bal da dökse

Sonunda özünde ne varsa o ortaya çıkar, yine acı meyve verir.

Hâtîfî bu beyitlere benzer hayvanlara ait unsurların olduğu benzer beyitleri yazınca Câmî tarafından beğenilir ve alkışlanır. (Metin, 514a) Bunun üzerine Sâ'îlî de Firdevsî'nin beyitine benzer beyitler yazar:

اگر سنگ دامن کوه ای رفیق	نهی بر گریبان کان عقیق
پی تربیت دادن او سهیل	بتابد بسی سال و مه یوم و لیل
ویا خود به بالای او ز آب و تاب	همه عمر نور افکند آفتاب
نیارد به بهبود آن سنگ میل	کشد رنج بیهوده مهر و سهیل

Ey dost, dağın eteğindeki taşı, akik madenine de koysan,

Onu eğitmek için Süheyl yıldızı, yıllar ve aylar, gün ve gece boyunca aydınlık saçsa,

Ya da güneş ömrü boyunca üzerine ışıltı ve parıltı saçsa

O taşın iyileşmeye (değişmeye) isteği olmaz güneş ve süheyl boşa acı çeker.

Sâ'îlî, taş unsurunu kullanarak dört beyitli bir şiir yazarak kendi ismini Hâtîfî ve Firdevsî'yle birlikte anar:

بر صاحبان فطنت و ذکا و بر والیان حیرت و دها روشن و لایح و یقین و واضح است که حکیم فردوسی طوس رحمه الله آن ابیات را از موالید سه گانه در نباتات منظوم ساخته و مولانا عبدالله هاتقی در حیوانات پرداخته و ناظم حروف سایی در سلک معدنیات انداخته. اگر رابعی بدین طرز و اسلوب واقع شود مقررست که از جمله عجایب و از قبیل غرایب خواهد نمود و النعم و الاکرام.

Zekâ ve anlayış sahiplerine ve akıl ve deha sahiplerine açık, belirgin ve kesin olan bir şeydir ki, Hekîm Firdevsî-i Tusî -Allah rahmet etsin- o beyitleri bitkilerdeki üçlü unsurla düzenlemiş, Mevlânâ 'Abdullah Hâtîfî hayvanlar üzerinden işlemiş, Sâ'îlî harflerinin nazmını madeni unsurlar üzerine kaleme almıştır. Eğer dördüncü bir kişi bu tarz ve üslupla ortaya çıkarsa garip ve tuhaf işler arasında sayılacaktır, nimet ve şeref olacaktır.

Timurnâme eseri 1492 ile 1498 yıllar arasında¹³⁹ yazıldığına göre, Sâ'îlî'de Târîh-i Âl-i 'Osmânî eserine bu yıllarda başlamıştır. Bu olayla birlikte Târîh-i Âl-i 'Osmânî'nin 1490 civarında kalema alınmaya başlandığı söylenebilir. Eserin temmet kısmı şu beyitle sona erer:

چو در دفترم بخت کرد اهتمام
به نام رسول و خدا شد تمام

*Talih defterime ilgi/ihtimam gösterdiğinde
Resûl ve Allah'ın adıyla sona erdi.*

Eserin tarihi hakkında temmet kısmında herhangi bir kayıt mevcut değildir. Fakat Külliyyât sonundaki kayıttan benzer tarihte ya da daha önce yazıldığı düşünülmektedir.

کتابی که بینند ارباب فضل
از آن سائلی خود نوشت این کتاب
به خط مصنف کنند اعتبار
به سال و مه نهصد و بیست و چار
به دولت حیوة فزون از شمار
خدا یا کرم کن به خواننده اش

İlim sahipleri müellifin hattıyla gördükleri kitaba itibar ederler.

Bu yüzden Sâ'îlî bu kitabı 924 yılı ve ayında bizzat yazdı.

Ey Allah'ım! Okuyucusuna lütfunu ihsan eyle,

Sayırsız ömürle onu bahtiyar kıl.

(Metin, 515a)

Târîh-i Âl-i 'Osmânî eserinin yazılma sürecini mukaddime kısmında açıklayan Sâ'îlî, Dîvân'ının ün kazanmasıyla gurura kapıldığından bahseder. (Metin, 394b) Rum'a gelene kadar yaşadığı sıkıntılardan bahseder. Rum'da hem ilim ve irfanı edinmiş hem de saraya yakın bir çevresi olmuştur. Padişahın tarih yazmaları için şair ve kâtiplere bahşişler verdiği (Metin, 395b) ve yüz kişinin bu işe girdiğini fakat padişah yazılanları iyi bulmayınca bu görevi Abdurrahman Çelebi'ye verdiğini açıklar (Metin, 396a). Bu arada kendisi de yazmaya başlar. Sâ'îlî tarih yazmak için seçilmiş bir kişi değildir, kendisi gönüllü olarak bu işe talip olur. Eserine Şahnâme adını verir.

باعث تحریر خامه و سبب نظم شاهنامه

¹³⁹ Michele Bernardini, "Hâtîfî's Timûrnâme And Qasimî's Shâhnâme-yi İsmâ'îl: Considerations For a Double Critikal Edition", **Society and Culture in the Early Modern Middle East**, Brill, 2003, s. 3.

Kalemin yazma nedeni ve Şahnâme'nin Yazılma Sebebi (Metin, 393 b)

Metne göre padişah Osmanlı tarihinin yazılmasını ve bu şekilde adının kalıcı olmasını ister: (Metin 395b)

شهنشاه دانا دل پر شکوه	چو خورشید بر تخت و ز انجم گروه
در آفاق از هیچ چیز کمی	نبودش که دارد دلش راه غمی
جز این نکته در خاطر او نبود	که نامی بماند از او در وجود
تواریخ شاهان که پیوند اوست	بخوانند در دهر دشمن چه دوست

Bilge ve görkemli şehinşâh, tahtında güneş gibi yıldızlar etrafında.

Ufuklarda hiçbir şeyi eksik değildi, gönlünde bir sıkıntısı vardı.

Şu nükte dışında hatırında bir şey yoktu, kâinatta adının kalmasını istiyordu.

Onun bağlı olduğu padişahların tarihlerini devranda düşman da dost da okusun.

Padişah bundan sonra Osmanlı Tarihi yazmalarını emreder. Herkes bir taraftan yazdıklarını padişaha sunar ama kimse tam vakıf değildir ve padişahın nezdinde kabul görmez. Şu şekilde devam eder:

هنر را چه سان دارم از شه دریغ	که باشد هنرمند چون فیض میغ
ببستم میان چون قلم نامه را	گشادم ورق نظم شهنامه را

Hünerimi padişahıtan nasıl esirgerim, kendisi de feyz bulutu gibi sanatkârdır.

Kitabı yazmak için kalemi hazırlayınca Şahnâme'nin sayfasını açtım. (Metin, 396a)

Bu şekilde umudu kendi yazdığı Osmanlı tarihinin ve şair olarak maharetinin itibar görmesidir:

گرم شه نماید سخن را قبول	نمایم تمامی فروع و اصول
سخن را سرایم به نکته چو در	بسازم جهان از در نکته پر
چنانست امیدم که یکبار شاه	کند از کرم سوی نظم نگاه

Eğer şah şiirimi kabul ederse, bütün dallarını ve köklerini anlatırım.

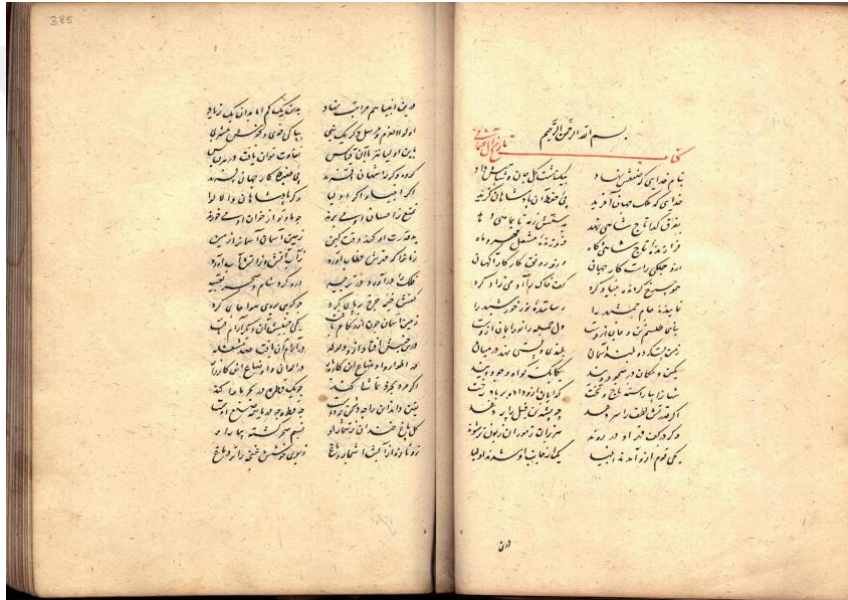
Sözümü nükteyle inci gibi yazarım. Cihanı nükte incisiyle doldururum.

Ümidim şudur ki bir kez şah, kereminden nazmıma baksın (Metin, 396a).

Eserin başlangıcında Allah'a münacaat, Hz.Peygamber'i methetme, sözün inşası

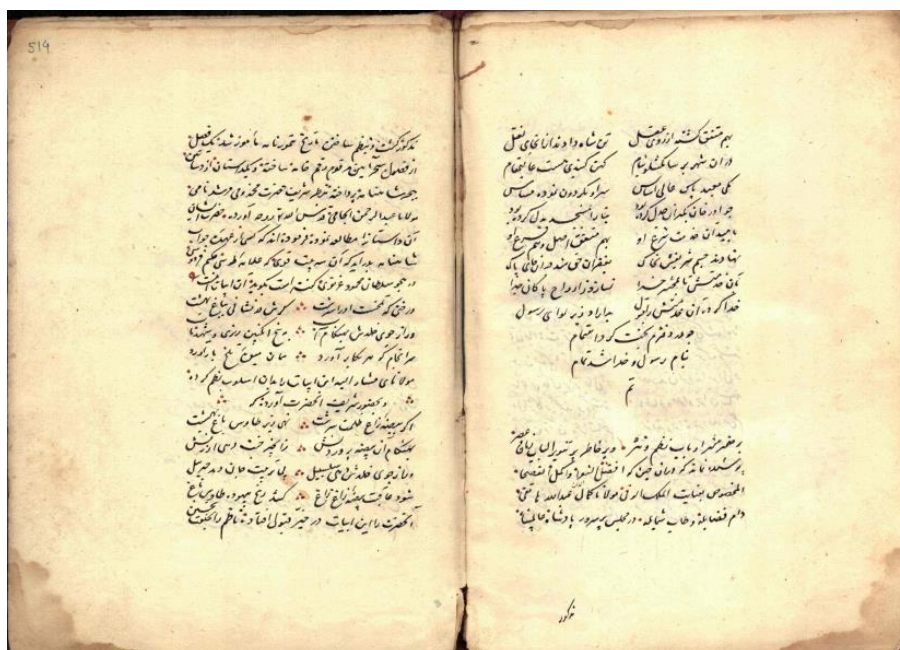
kısımında Firdevsî, Sa'dî, Nizâmî, Emir Husrev-i Dihlevî, Abdurrahman-i Câmî'nin

isimlerini zikreder. Bundan sonra Sultan Bâyezîd'in övgüsü yer alır. Daha sonra Arap ve Acem krallarının, Dârâ ile Cem'in, Sultan Selîm'in övgüsü yer alır. Şâhnâme'nin yazılma sebebi gelir. Daha sonra Osmanlı padişahlarının soyları hakkında bilgi verdiği bölüm başlar. Eser bu şekilde çeşitli başlıklarla ayrılmıştır. Sadece Osman Gazi dönemi anlatılmıştır. Cengiz Hân'ın yağmasından kaçan Kaya oğlu Süleymân Şâh oğlu Gök Alp'in Anadolu'ya yerleşmesinden Osman Bey'in ölümüne (721hk./1321-22) kadar olan olayları anlatır. Bursa'nın fethi ile kitap sona erer. Kitapta geçen olayların tarihiyle birlikte sunulması eseri önemli kılmıştır.¹⁴⁰

Târîh-i Âl-i ‘Osmânî, Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz. A 6799/4, yk.384b-385a

¹⁴⁰ Serpil Yıldırım, XVI. Yüzyıl Farsça Söyleyen Osmanlı Şairlerinden Sâ’îlî-i Şîrâzî Üzerine Bir Değerlendirme”, *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Aralık-2020, Cilt12, Sayı4(29), s. 1425.

Târîh-i Âl-i 'Osmânî, Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz. A 6799/4, yk.513b-514a

İKİNCİ BÖLÜM

2.RAVŻATU'L-AĤBÂB'IN ÜSLÛP VE MUĤTEVA ÖZELLİKLERİ

2.1. YAZILIŞ TARİHİ

Sâ'ilî, eserlerinde kendi dilinden yazılış tarihlerini kaydeder. Ravżatu'l-Aĥbâb'ın telif tarihini aşağıdaki tarih kıtasında خیر قید ibaresiyle 924 olarak kayda geçirmiştir:

سال تاریخ کتاب و تمامت خطاب درین قطعه مندمج و مندرج است.
تاریخ اهل معنی صید کردندى نکت نکته ام ارباب معنی ساخت صید
سایلی در قید خیری بود از آن ساخت تاریخ کتابش خیر قید (924)

Kitabın tarihi ve hitabın tamamlanmasının yılı bu kıtada bulunmakta ve yer almaktadır. Mânâ ehli nükteler avlıyorlardı, benim nüktelerim mana erbabını avladı. Kayıta bir hayır vardır, Sâ'ilî ondan dolayı yazılışının tarihini "Hayr kayd/hayırlı kayıtlar (924/1518)" yaptı. (Metin, 43b)

2.2.ADI VE YAZILIŞ AMACI

Abdurrahman Câmî'nin hizmetinde bulunan ve eserinde Sa'dî'den methederek bahseden Sâ'ilî, Ravżatu'l-Aĥbâb'ı Gülistân'a nazire olarak yazmıştır. Öncesinde Sa'dî'nin kitabına Gülistân adını verdiğini ve Câmî'nin eserine Bahâristân¹⁴¹ adını verdiğini belirttikten sonra kendi kitabının adını şu şekilde belirleyip izah etmiştir:

این فقیر حقیر که ورقى چند چون نامۀ اعمال خود سیاه ساخته به کدّ دماغ و دود چراغ پرداخته اگر به نگارستان شهرت دهد خالی از رعونت نیست. مناسب چنان می نماید که از برای دفع ملال دوستان و یاران نیکو خصال اولوا الالبابست روضۀ الاحباب نامیده شود دور نمی نماید.

نکته های کتاب بنده بود فیض ده چون دل اولوا الالباب
دل احباب روضه گر خواهد این کتابست روضۀ الاحباب

Kendi amel defteri gibi birkaç yaprak karalayıp zihninin gayreti ve kandilin dumanıyla düzenleyen bu fakir ve hakir kişi, güzellik yurduna şöhret verse gururdan hali değildir. Güzel vasıflı akıl sahibi dostların ve arkadaşların melâlini gidermesi için

¹⁴¹ Ravżatu'l-Aĥbâb, 43a.

Ravzatu'l- Aḥbâb (Dostlar Bahçesi) diye adlandırılması münasip görünmektedir; uzak görünmemektedir. (Metin, 43b)

Kulun kitabının nükteleri, akıl sahiplerinin gönlü gibi feyiz vermektedir.

Dostların gönlü bahçe dilerse bu kitap, “Ravzatu'l-ahbâb”dır/dostların bahçesidir.

Ravzatu'l-Aḥbâb'ı yazma amacını telif sebebi kısmında şöyle belirtir:

مدتی مدید درین بیشه ای وهم و خیال تفکر و تأمل می نمودم و ایامی بعید در اندیشه ای معاد و مآل در دور و و تسلسل می بودم که ارباب ذوق و حال ازین عالم پر قیل و قال گذشته اند و از خود اثری و نشانی گذاشته و گفته اند که اثر نیک درین جهان فانی به منزله ای حیات ثانیست.

Uzun zaman bu zihin ve hayal ormanında düşünüp taşınyordum. Uzun günler ahiret ve dönüş yurdu endişesi içerisinde dolanıp duruyordum. Zevk ve hal erbabı dedikodu ile dolu bu âlemden göçmüş ve kendilerinden eser ve nişan bırakmış ve “Bu fani âlemde iyi bir eser, ikinci hayat konumundadır.” demişlerdir. (Metin, 49a)

2.3. RAVZATU'L AḤBÂB'IN MUHTEVASI

Ravzatu'l-Aḥbâb, Sa'dî'nin Gülistân'ına benzer şekilde yazılmıştır; eser 1 mukaddime ve 8 bölümden oluşur. Eserde anlatılan hikâye ve hikmetlerin bazıları Gülistân ile benzerdir, fakat müellif kendi üslubunu korumuştur. Hikâyelerle birlikte yer alan şiirlerin çoğu hikâyedeki ana fikri yeniden vurgular. Gülistân ve Ravzatu'l-Aḥbâb'daki benzer hikâyeler bölüm ve bölümdeki hikâye sarılamasıyla şu şekildedir: Gülistân 1/27 ile Ravzatu'l-Aḥbâb 2/5 (Metin, 87b), Gülistân 2/4 ve Ravzatu'l-Aḥbâb 6/13, Gülistân 2/40 ile Ravzatu'l-Aḥbâb 1/25 (Metin, 85b), Gülistân 4/1 ile Ravzatu'l-Aḥbâb 4/1 (Metin, 129b), Gülistân 4/6 ile Ravzatu'l-Aḥbâb 4/12 (Metin, 135b), Gülistân 4/7 ile Ravzatu'l-Aḥbâb 4/2 (Metin, 129b), Gülistân 4/8 ile Ravzatu'l-Aḥbâb 4/Hikmet (139b), Gülistân 4/12 ile Ravzatu'l-Aḥbâb 4/6 (Metin, 131b) ve 131b, Gülistân 6/1 ile Ravzatu'l-Aḥbâb 6/1 (Metin, 159a), Gülistân 6/5 ile Ravzatu'l-Aḥbâb 6/6, (Metin, 164b), Gülistân 7/1 ile Ravzatu'l-Aḥbâb 7/Hikmet (Metin, 169a), 4 (Metin 171a) Gülistân 7/5 ile Ravzatu'l-Aḥbâb 1/ (Metin, 47b) Gülistân 7/18 ile Ravzatu'l-Aḥbâb 7/7 (Metin 173a), Gülistân Sa'dî'nin Zenginlik ve Fakirlik Hakkında Birisiyle Münazarası ile Ravzatu'l-Aḥbâb Sufî ve Bilginin Münazarası (Metin, 180b), Gülistân 7/9 ile Ravzatu'l-Aḥbâb 7/6 (Metin, 172a), Gülistân 3/15 ile Ravzatu'l-Aḥbâb 1/19 (Metin, 70a), Gülistân 3/28 ile

Ravzatu'l-Aḥbâb 3/8 (Metin, 114a), Gülistân 5/10 ile Ravzatu'l-Aḥbâb 5/12 (Metib, 148a-b), Gülistân 5/20 ile Ravzatu'l-Aḥbâb 5/19 (Metin, 158b)

Bu sıralama benzerliğin yoğun olduğu hikâyelere göre yapılmıştır çünkü Ravzatu'l-Aḥbâb'da çoğu hikâyede Gülistân'dan alınan bir anafikir, düşünce, hikmet ya da nükte mevcuttur. Bazen benzer konunun alınıp farklı işlendiği, sonuç kısmının farklı olduğu hikâyeler de görülmektedir.

Mukaddime kısmında Allah'a hamd ve Peygamberine salat ve selâm, Sultan Bâyezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman'ın methi ve eserin yazılış sebebi yer alır.

Padişahların davranışının anlatıldığı birinci bölüm eserin en uzun bölümüdür. Bu bölümde 25 hikâye mevcuttur. Âdil ve zâlim padişahların özelliklerinin anlatıldığı hikâyelerde üç çeşit padişah anlatılır: zâlim padişah sürüden koyun çalan kurt gibidir. Adalet ve zulümde eşit davranan padişah sürüyü korur. Âdil padişah çoban gibidir, sürüyü kurttan ve köpekten korur. Çoğu hikâyede bilge padişahların akıl ve ferasete dayanarak olayları hikmetle çözdükleri üzerinde durulur. Özellikle padişah ve dervişlerin karşı karşıya geldiği hikâyelerde, iki farklı sınıftan kişilerin özellikleri daha fazla belirginlik kazanır. Hırsızlarla ilgili hükmü ve son kararı halkı yönetmenin inceliklerine vakıf olan hikmetli padişah verir. Padişahın cömert olması ve cömert kişileri desteklemesi de hikâyelerde vurgulanan hususlardandır. Devlet erkânı ve halkın padişah karşısında hal ve hareketlerine dikkat etmesi hikâyelerde işlenen diğer bir konudur. Sonuç olarak hikâyelerde okuyucuya ahlakî bir ders verme amacı güdülmüştür.

Dervişlerin ahlakının anlatıldığı ikinci bölümde 21 hikâye mevcuttur. Âbid, hekim, fakih, ârif, zâhit, sâlih kimse, mürit, tarikat piri, âlim gibi kişilerin davranışları hikâyelere konu olmuştur. Bu kişilerin hem iyi özellikleri hem de kötü özellikleri anlatılır. Toplumda nasihat eden, hikmeti öğütleyen özellikleriyle ön plana çıkan bu kişiler aksi

tutumlarında riyakâr ve zahire bakan özelliklerinden dolayı kınanır. Dervişlerin yolunun zikir, şükür, ibadet, kanaat, tevhit, tevekkül, teslim ve sabır olduğu hikâyelerde anlatılır. Dervişlerin kıyafetlerinin yamalı, saçlarının dağınık, nefsinin ölü olması gerektiği üzerinde durulur.

Bu bölümde sahte zahitlerin halka nasihat ettiklerini ama kendi yaşamlarında aksine davrandıkları anlatılır. Görünüşte zikir çekerler ama iç dünyalarında düşünceleri başka yerdedir. Bir hikâyede, bir dervişin padişah makamına geldiğinde hal ve hareketlerinin değiştiği konusu işlenir. Dervişler gibi sade yaşayan bir kişiyi Hz. Hızır'ın sık sık ziyaret etmesi, o kişinin sade yaşamayı bırakınca Hz. Hızır'ın ziyaretini bırakması anlatılarak dervişlerin nasıl yaşaması gerektiği ve ahvali anlatılır. Bölümde riyazete çekilip dünyadan bağını koparmış dervişlerin özelliklerine yer verilir. Bir çobanın koyunlara bakarak marifetullahı ulaştığının anlatıldığı hikâye bölümün anlamlı hikâyelerine örnektir. Bu bölümde Sâ'ilî, 'Ali Şîr Nevâî ile karşılaşmasından ve 'Abdurrahmân-ı Câmî'nin hizmetine girmesinden bahseder.

Kanaatin faziletinin anlatıldığı üçüncü bölümde 15 hikâye mevcuttur. Kanaatle anlatılmak istenen az yemek, giymek değil belki nefse hâkim olmak, makam mevki düşkünlüğünü, mal biriktirme gibi hisleri yenmektir. Kanaat, izzet-i nefse sahip olmak, başkalarından dilenmemek, onurlu yaşama sahip olmaktır. İnsanın yaşamı boyunca her olay karşısında kanaatkâr bir tutuma sahip olması nasihat edilir. Bir hikâyede hırslı insanın mal biriktirme, başkalarının malına göz dikme gibi özelliklerine yer verilir. Bunun karşısında yer alan kanaat sahibi kimsenin kendinden çok başkalarını düşündüğü üzerinde durulur. Hırslı kişi hırsından kimseye bir lokma vermez, sürekli mal için tasalanır. Bu bölümde işlenen konulardan biri de insanın kimseye muhtaç olmamak için bir hüner edinmesidir. Bir karga ve balıkçıl kuşunun hikâyesi örnek olarak anlatılarak “Kanaat etmeyen elindekinden de olur” fikri kıssadan hisse olarak verilir. Tarihî malumat içeren bu bölümde Sâ'ilî sarayda şahit olduklarını anlatır: Sultan Bâyezîd'in yaşlılık

dönemindeki hastalığı, Sultan Selim ve Sultan Ahmed' in tahta geçmek amacıyla gösterikleri tutumlar ve Sultan Selim'in Sultan Bâyezîd yerine geçtiği bilgisinden bahsedilir.

Susmanın faydalarının anlatıldığı dördüncü bölümde 14 hikâye mevcuttur. Hacim olarak en kısa bölümdür. Hikâyelerde âlimin sessizliği tercih eden cahilin ise çok konuşan kişi olduğu üzerine örnekler yer verilir. Hikâyelerde az konuşmanın faydası, insanların arasındayken başkasının sözünü kesmenin sakıncaları, sırrı saklamanın önemi, yerinde konuşmamanın insana getireceği belalar, cahillerle konuşmaktansa susmanın daha iyi olduğu, kötü sesli müezzin ve hatiplerin verdiği rahatsızlık gibi konular işlenir. Bir hikâyede merakla, gereksiz konulara giren bir vaizin elindekinden de olduğu anlatılır. Yaşlılıkta daha çok konuşulduğu, susmanın faydaları, susarak insanın bazı hastalıklardan kurtulabileceği ve bu şekilde uzun yıllar yaşayan Hint hekimleri, Lokman Hekim'in az konuştuğu için çok yaşadığı, aynı şeyleri tekrar sormanın gereksizliği işlenen diğer konulardandır.

Aşk ve gençliğin anlatıldığı beşinci bölümde 18 hikâye mevcuttur. Hikâyelerde aşkın ne olduğu ve aşkın önemi anlatılır. Aşk olmadığında insanın kemâle eremeyeceğinden bahsedilir. İlahî aşk ve beşeri aşka örnekler verilen bu bölümde sık sık âşığın sevgilisinin mahallesinde köpek gibi olduğu; köpeklerle dolaştığı, köpekleri kışkandığı, onlarla havladığı gibi betimlemelere yer verilmiştir. Aşksız insan kuru bir topraktan ibarettir. Âşık ve maşuğun hallerinin anlatıldığı bu bölümde, maşuğun belli bir zaman sonra güzelliğini kaybedince düştüğü durumlara da örnekler verilir.

Zayıflık ve yaşlılığın anlatıldığı altıncı bölümde 10 hikâye mevcuttur. Dördüncü bölümden sonra en kısa bölümdür. Bu bölümde yaşlılık âdâbı üzerinde durulur. İnsan gençken yaşlılara hürmet göstermeli ve yaşlıyken yaşına uygun davranmalıdır. Yaşlı insanların gençlere nasıl nasihat etmesi gerektiği ve tutumları üzerine örnek hikâyelere

yer verilir. Karşılıklı âdâb-ı muaşeretî gözetmekten bahsedilir. Genç bir eş isteyen yaşlı adamın hali anlatılır. Yaşlılıkta düşülen durumlar ve gençliğin kıymetini bilmek bu bölümün ana konularındandır.

Terbiyenin tesirinin anlatıldığı yedinci bölümde 16 hikâye mevcuttur. Terbiyenin önemi, terbiyenin çocuklukta başlaması gerektiği, küçükken terbiye görmeyen çocuğun büyüyünce doğru yolu bulamayacağı anlatılır. Çocuğa kabiliyetine göre eğitim vermeli ve hüner öğretmelidir. Çocuk zamanında muallime verilmeli ve terbiye edilmelidir. Bazı insanlar ne kadar yetiştirilirlerse de eğitilemezler. Muallim eğitimde yumuşak huylu olmalı, çocuğu teşvik etmelidir. Çocuk kötü arkadaşlarından uzak durmalıdır. Sufi ve bilgenin münazarasının yer aldığı bu bölümde tartışmayı Sultan Selim sonlandırır ve tartışanları barıştırır.

Sohbet âdâbının anlatıldığı sekizinci bölüm, genel anlamda hikmetli sözler ve nasihatlerden oluşur. Bu bölüm veciz ifadelerin, deyim haline gelen sözlerin en çok kaleme alındığı bölümdür. Gülistân eserinin farklı bölümlerinden alınmış birçok hikmet ve öğüt görülür. Muhteva olarak da enbiya ve evliyaların kelimini hatırlatan hikmetli sözleri içerir: “İnsan iyi kişiler ve âlimlerle oturmalı, sözü tartarak konuşmalı, kendi yapmadığını nasihat olarak söylememelidir.”, “İyi öğrenci hüner öğrenir, kötü öğrenci ilim için kandil yakmaz üstatların işini yakar.”, “İnsan yaşamında bir yaraya merhem olmaya çalışmalıdır.”

2.4. RAVZATU’L AHBÂB’IN ÜSLÛBU

Ravzatu’l-Ahbâb’ın yazıldığı XVI. yüzyılda, dilde sadeleşme ve Türkçe kelime kullanımında artış gözlenmiştir. Bu dönemde nazîrecilik çok fazla yayılmış¹⁴², önceki dönemlerde sade bir dille yazılan eserler nesr-i fennî ile yeniden kaleme alınırken bu

¹⁴² Muhammed Gulâmrızâyî, *Sebk-Şinâsî-i Şî’r-i Pârsî Ez Rûdekî Tâ Şâmlû*, Tehrân, Neşr-i Câmî, 1381hş./2002, s. 209.

dönemde zor bir dille yazılan eserleri sade bir dille yazma revaç bulmuştur.¹⁴³ Aynı zamanda eserlerin farklı düzeylerde dil kullanılarak kaleme alınmasıyla karşılaşilmektedir.¹⁴⁴

Bu yüzyıl edebiyatında manzum kısımlarında/şiiirde istifade edilen edebî sanatlar, nesirde de kullanılır “nesir dili, şiiirin ifade imkânlarından yararlanarak gelişimini sürdürür.”¹⁴⁵ Bu dönemde mensur eserler, manzum alıntılarla kaleme alınır. Manzum kısımların başına mesnevî, mısra, beyit gibi kısa başlıklar eklenir.¹⁴⁶ Sâ’îlî’nin Ravzatu’l-Aḥbâb eserinde de benzer üslup yer almaktadır.

XVI. yüzyılda, eserlerin mukaddime kısmı eserin geneline göre daha süslü ifadelerle yazılmıştır. Eserin genelinde mensur kısımlara secili ifadeler hâkimdir ve bu şekilde ahenkli bir dil oluşturulur:

“...eskilerin “âli” diye nitelendirdikleri bu estetik üslup; Arapça, Farsça ve Türkçe kelime kadrosunun zengin imkânlarından yararlanılarak dolaylı anlatımı ön plana çıkaran, peş peşe gelen paralel cümlelerle süslü ve secili anlatımı tercih eden ve bu özellikleri yüzünden de kolay anlaşılmayan bir yapı sergiler.” “Secili anlatımı esas alan mensur metinlerde söz ve ses gruplarının belirli aralıklarla tekrar edilmesi, metne ritmik akışkanlık kazandırır ve ses imgesini pekiştirir. Bu bakımdan divan nesrinde aynı seslerden mürekkep tekrarların (tekrir) yanı sıra, benzer seslerin tekrarına dayalı aks, kalb, cinas, iştikak, iade ve tarsî gibi söz sanatları da kullanılır.”¹⁴⁷

Bu dönemde medreselerde Arapça öğretilmiş; dinî metinler, mantık, felsefe, edebiyat gibi derslerde eğitim dili olarak Arapçaya kullanılmıştır. Edebî eserlerde Arapçanın Farsça ile uyumlu bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Arapçanın ilmî alanlarda etkin olduğu bu dönemde, edebiyatta Arapça sözcük ve terkipler, ifadeleri süsleme aracı olarak kullanılır. Bu açıdan Ravzatu’l-Aḥbâb eserinde döneme uygun bir şekilde Arapça sözcüklerin yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bu dönem

¹⁴³ Sîrûs Şemîsâ, **Sebk-Şinâsî-i Neşr**, Tehrân, Neşr-i Mîtrâ, 1377hş./1988, s. 198.

¹⁴⁴ Mustafa İsen ve diğerleri, **XVI. Yüzyıl Türk Edebiyatı**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayını, 2011, s. 149.

¹⁴⁵ Mustafa İsen, **a.g.e.**, s. 156.

¹⁴⁶ Mustafa İsen, **a.g.e.**, s. 156.

¹⁴⁷ Mustafa İsen, **a.g.e.**, s. 154.

Farsça metinlerde Türkçe sözcüklerin önceki dönemlere göre daha yoğun olduğu gözlenmiştir. Ravzatu'l-Aḥbâb eserinde mantı, çavuş, efendi, tokmak gibi Türkçe kelimeler yer almaktadır.

Ravzatu'l-Aḥbâb eseri kolay anlaşılır olup Sa'dî'nin üslubu gibi akıcı, sosyal hiciv ve mizaha yer veren, nükteli, latifeli bir dille yazılmıştır. Mizah ve hicivde zarif bir üslup yerine gerçekçi bir dil gözlenir. Anlattığı konuyu tamamlayıcı ve destekleyici olarak âyet ve hadislerle yer verir.

Sâ'ilî, sade ve akıcı bir dil kullanmıştır fakat eserinde Sa'dî'nin üslubu olarak gösterilen sehl-i mümteni görülmez. Sa'dî'nin aksine itnablı bir dil kullanmış ve anlamdan çok lafzın olduğu bir eser yazmıştır. Bazen kelime kullanımında eksiltmeye gitmiş ve lafzî karine açısından birinci cümlede kullandığı fiili ikinci cümlede kullanmayarak okuyucuya bırakmıştır.

Ravzatu'l-Aḥbâb eserinin nesir kısımlarında seci sanatı ve ahenkli ifadelerle şiire benzer bir dil kullanılır. Sâ'ilî, Ravzatu'l-Aḥbâb eserinin dibâcesini nesr-i müseccce ile yazmış ve eserin genelinde, mensur kısımlarda seci sanatına önem vermiştir. Manzum kısımlarında görülen mekteb-i vuḳû' un dil özellikleri ve edebî sanatlar, nesir kısmında da görülür.

Mekteb-i vuḳû', Sebk-i 'Irâkî ile Sebk-i Hindî arasında, 16. yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkmış ve 17. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam etmiştir.¹⁴⁸ Bu mektebin şairleri Sebk-i 'Irâkî'nin gerçeklikten uzaklaşıp, zihinsel ve hayalî bir yapıda olduğunu ve sonunun geldiğini düşünüp, şiirde gerçekleri yazmaya yönelmişlerdir. Gazelde önceki dönemde var olan âşık ve maşuk arasındaki ilişki şeklini değiştirmişlerdir. Maşuğun aşığa yüz vermediği eski davranış şekilleri yerine mekteb-i

¹⁴⁸ Ahmed Gülçin-i Me'ânî, **Mekteb-i Vuḳû' Der Şi'r-i Fârsî**, Meşhed, İntişârât-i Dânişgâh-i Firdevsî, 1374hş./1995, s. 3.

vuķû´ da tersi de olabilmektedir. Bu şiirde var olan ilişki gerķek olmalı ve gerķekçi yönü ile anlatılmalıdır.¹⁴⁹

15. yüzyılda Fatih Sultan Mehmet döneminde yaşayan, sarayın seçkin şairlerinden olan Hâmidî-i İşfehânî mekteb-i vuķû´ un öncüsü sayıldığı, Anadolu’nun Farsçanın konuşulan bir yer olarak bu mektebin etkisi altında kaldığı¹⁵⁰ göz önünde bulundurulursa, Sâ’ilî’nin de mekteb-i vuķû´ akımından bir şair olduğu söz konusu edilebilir.¹⁵¹ Ravzatu’l-Aķbâb’ın üslûbu için tek bir üslûptan bahsedilemese de şiirlerde yer alan unsurlar onu mekteb-i vuķû´ a yakın gösterir.

Mekteb-i vuķû´da dil akıcı ve sadedir. İfadelerde lafzî ve manevî açıdan anlamı zorlaştıracak sanatlar ve dolaylı anlatımlar yer almaz. Anlaşılması güç ve karmaşık ifadeler yer almadığından okuyucu kolayca anlayabilir.¹⁵² Ravzatu’l-Aķbâb’da, anlaşılması kolay, derin anlamsal ifadelerin ve sanatların olmadığı bir üslûp vardır. Genel anlamda söz sanatları düzeyinde, ilk akla gelen anlamı içeren bir üslup görülür. Uzun cümleler yer alsa da, ağır, ağıdalı bir ifade görülmez. Derin yorumlamaya gerek duyulmaz.

Mekteb-i vuķû´ da şiir kaynağını günlük konuşma dili ve dönemin sokak ve pazarda kullanılan tabirlerinden alır.¹⁵³ Ravzatu’l-Aķbâb’da da sokak ve pazarda konuşulan günlük dildeki ifadeler sıkça görülür. Özellikle bir pehlivanın elekle mücadelesinin anlatıldığı manzum hikâyede yer alan ifadeler buna güzel örnektir.¹⁵⁴ Vefasızlığın bir köpek üzerinden anlatıldığı hikâyede de âmiyâne dil görülür.¹⁵⁵

¹⁴⁹ Sîrûs Şemisâ, **Sebk-Şinâsî-i Şi’r**, Tehrân, Neşr-i Mîtrâ, 1388hş./2009, s. 258.

¹⁵⁰ İşsân Reisî, ‘Alî Muĥammed Maĥmûdî, “Hâmidî-i İşfehânî, Ez Şâ’irân-i Pîşgâm-i Mekteb-i Vuķû´ Der Sede-i Nohom”, **Pejûhiş-i Zebân ve Edebiyât-i Fârsî**, Şumâre: 45, Tâbistân, 1396hş./2017, s. 95.

¹⁵¹ Muĥammedrîzâ Ma’sûmî, Emîn Mücellîzâde, “Mu’arrifî ve Berresî-i Destnivişte-yi ‘Nevbâve-i Rûm’ Eşer-i Sâyilî-i Karşî”, **Târiĥ-i Edebiyât**, 1400hş./2021, Dovre: 14, Şumare: 1, Behâr ve Tâbistân, s. 261.

¹⁵² Aĥmed Gülçîn-i Me’ânî, **a.g.e.**, s. 1.

¹⁵³ Maĥmûd Fetûĥî, **Şad Sâl ‘Aşķ-i Mecâzî Mekteb-i Vuķû´ ve Tarz Vâsûĥt Der Şi’r-i Fârsî Ķarn-i Dehom**, Tehrân, İntişârât-i Soĥen, 1395hş./2016, s. 138-139.

¹⁵⁴ Metin, 167b.

¹⁵⁵ Metin, 172a.

Mekteb-i vukû'un en önemli özelliklerinden birisi rakibe düşmanlıktır. Sevgiliyi rakipten kıskanma, rakibi küçümseme ve ona köpek sıfatını yakıştırmaya sıkça rastlanılır. Bu özellikler klasik Fars şiirinin genel teması olsa da mekteb-i vukû' şairlerinde bu konu daha yoğun işlenmiştir.¹⁵⁶ Sâ'ili de Ravzatu'l-Ahbab'da kıskanç bir aşık tiplemesi sunmakta ve sevgilinin rakibe ilgisini sitemle anmaktadır. Bu nedenle rakibi küçük göstermeye çalışır ve aşağılar. Rakibin kötü özellikleri köpeğe benzetilir. Eserde rakip bazen şeytan sıfatlı, bazen kötü huylu bazen de "köpek sıfatlı"¹⁵⁷ olarak yer alır.

Mekteb-i vukû' şairleri kendilerini aşağılık, değersiz ve zelil olarak tanımlar.¹⁵⁸ Şair kendisini maşuğa kıyasla köpek gibi görür hatta köpekten de daha aşağı bir seviyededir.¹⁵⁹ Âşıkların kendini küçümsemek amaçlı abartılı bir şekilde ifade etme yollarından biri, سگيه diye adlandırılan bu şiirlerdir. Şair, kendi bağlılığını ifade ederken kendisini sevgilinin köpeği olarak tanımlar.¹⁶⁰ Sâ'ili'nin şiirlerinde de maşuğun sokağındaki köpek olma veya o köpeklerle birlikte olmayı arzulama görülür. Ravzatu'l-Ahbab'da âşık zamanını maşuğun mahallesindeki köpeklerle geçirir, onlarla dolaşır ve feryat eder. Bir zahit tarafından bu davranışı kınanır.¹⁶¹ Ravzatu'l-Ahbab' da çok kez görülen bu özellik Dîvân eserinde de görülür:

"Sâ'ili'nin Dîvân'ında köpek istiaresi, sevgiliye vefayı gösterme, karşısında aşağılık ve zelil olma, aşk yolunda acı çekmeyi isteme, sevgilinin mahallesini koruma ve en nihayetinde sevgiliyle yakınlaşma anlamında 100'den fazla kez kullanılmıştır."¹⁶²

Mekteb-i vukû' şiirinde âşık maşuğa yüz çevirebilir. Âşık maşuktan kaçabilir.¹⁶³

Klasik gazelin doğal seyrinde genellikle âşık maşuka aşkını ifade ederken, mekteb-i

¹⁵⁶ Maḥmûd Fetûhî, a.g.e., s. 186.

¹⁵⁷ Metin, 149b.

¹⁵⁸ Maḥmûd Fetûhî, a.g.e., s. 218.

¹⁵⁹ Muḥammed Ğulâmrızâyî, a.g.e., s. 222.

¹⁶⁰ İhsân Yârşâţır, *Şi'r-i Fârsî Der 'Ahd-i Şâhruḥ Yâ Âġâz-i İnḫitâţ Der Şi'r Fârsî*, Tehrân, İntişârât-i Dânişġâh-i Tehrân, 1334/1955, s. 147.

¹⁶¹ Metin, 145a.

¹⁶² Muḥammedrîzâ Ma'sûmî, Emîn Mecellîzâde, a.g.m., s. 266.

¹⁶³ Sîrûs Şemisâ, *Sebk-Şinâsî-i Şi'r*, Tehrân, Neşr-i Mitrâ, 1388hş./2009, s. 258.

vuķû‘ şiiirinde maşuk aşkını dile getirir. Hatta âşık, zaman zaman maşuktan kaçır. Maşuk aşığa aşkını izhar eder, onun ayrılığına dayanamaz ve acısını ifade eder.¹⁶⁴ Ravżatu’l-Aħbâb eserinde de bu tarz maşuk tipine rastlanır, maşuk kendisine ilgi göstermediğı için âşığı bulur ve ona sitem eder.¹⁶⁵

Mekteb-i vuķû‘ şiiirinde gerçeklik boyutu güçlüdür, şiiir gerçek bir olaya dayanır gibi inandırıcıdır.¹⁶⁶ Dolayısıyla kendisinden önceki dönemlerin ideal maşuk tiplmesi yerine kusurlarıyla anlatılan gerçek bir maşuk ve aşk yer alır. “Mekteb-i vuķû‘ şairi kendi gazel ya da hikâyelerinin kahramanını sıradan tasvirlerle övüyor ve bazen de onun kusurlarını anlatıyor.”¹⁶⁷ İdealleştirilen, her yönüyle güzel sevgili betimlemesi yerine kusurları olan bir sevgili anlatılmıştır. Bu şekilde aşk daha dünyevî bir konuma gelmiştir¹⁶⁸, ilahi ve üstün özelliklerini kaybetmiştir. Bu şiiir şeklinin manzum hikâyeleri de etkilediğı göz önünde bulundurulursa, “soyut ve idealist durumdan uzaklaşmış, hikâyeler daha gerçekçi, kahramanlar daha sıradan ve ilişkiler daha dünyevî hale gelmiştir.”¹⁶⁹ Ravżatu’l-Aħbâb’da idealleştirilen sevgili yerine, sakalından dolayı kendisinden uzaklaşan, sakalı “yuvanın etrafını saran karıncalar”¹⁷⁰ a benzetilen, kusurlarından bahsedilen sevgili tiplmesi söz konusu olmuştur.

Eserin dilbilgisi özellikleri

-Birçok yerde olumsuzluk harfi “ـ” *istimrar edatı* “می”in önünde değil de fiilin önünde görülür.

می ندانم که چون شود حالت کز تو صاحب دلی شود دلتنگ

(Metin, 43a)

¹⁶⁴ Huseyn Ķurbânpuŕ Ârânî, “Mekteb-i Vuķû‘ ve Te’şir-i ân Ber Dâstânĥâyî ‘Âşikâne-i Fârsî”, **Sebk – Şinâsî-i Nazm ve Neşr-i Fârsî (Behâr-i Edeb) ‘İlmî-Pejûĥişî**, Pâyiz 1390ĥş./2011- Şumâre-i Peyâpey: 13, s. 320-324.

¹⁶⁵ Metin, 148b.

¹⁶⁶ Sîrûs Şemisâ, **Seyr-i Ķazel Der Şîr-i Fârsî**, Tehrân, İntişârât-i Firdevs, 1370ĥş./1991, s. 162.

¹⁶⁷ Ĥamîd Ca‘ferî Ķarye‘alî, “Vuķû‘serâ-i Vahşî Bâfikî Der Ķazel”, **Mecelle-i Dânişkede-i ‘Ulûm-i İnsânî Dânişgâh-i Simnân**, Sâl 7, Şumâre 22-Tâbistân 87/2008, s. 48.

¹⁶⁸ Huseyn Ķurbânpuŕ Ârânî, **a.g.m.**, s. 318.

¹⁶⁹ Huseyn Ķurbânpuŕ Ârânî, **a.g.m.**, s. 314.

¹⁷⁰ Metin, 148a.

ای کز سر جهل می ندانی خود را با ایشان ده اگر توانی خود را

(Metin, 102b)

-Te'kid be'si → mâzi fiilin başına getirilir.

لاجرم وزرا و امرا به اتفاق هم به تمامه برفتند و قضیه را در حضور پادشاه عنور به عینه بگفتند.

(Metin, 73a)

پاره ای را بخورد و برفت.

(Metin, 107a)

-Şimdiki zamanın hikâyesini, di'li geçmiş zamanın sonuna istimrar ى ya'sı getirerek kullanır.

با این صاحب لباس زانو به زانو آوردی و تغظیمش کردی

(Metin, 183b)

وزیر سیاهی داشت روزانه رکابداریش کردی و شبانه پیش دیوان رفتی

(Metin, 174a)

-اوقاتدن mastarı استفاده شده است.

در معصیت اوفتاده ام رحمی کن در حضرت حق شفیع عصیانم باش

(Metin, 36a)

لاله رخساری به زاری اوفتاد بس که دلها از غم او زار شد

(Metin, 67a)

-Kimi zaman fiillerin olumsuz çekiminde olumsuzluk harfini asıl fiile getirmeyip fiilden ayrı bir şekilde kullanmaktadır:

کاغذی را که خط گرفت تمام نقش دیگر درو نه بنگارند

(Metin, 146b)

خواهی که آب روی کنی حاصل از حیات بر خاکدان دهر نه بندی امید را

(Metin, 174a)

- fiili رفتن anlamında kullanılmıştır.

شد تاب و توان ز دست تا کی

ای چرخ به خون من بر آیی

Güç ve kudret elimden gitti ey felek ne zamana kadar benim kanımı akıtacaksın. (Metin, 165a)

(Metin, 170a)

سگ گرسنه شد و سراسیمه شد ازین خیمه تا به آن خیمه

Köpek acıktı ve sersemce, bu çadırdan diğer çadıra koştu. (gitti) (Metin, 172b)

2.5.ESERDE GEÇEN ŞAHISLARLA İLGİLİ BİLGİLER

Sâ'ilî eserinde hem tanınan şahısların isimlerini zikretmiş hem de hikâyelerinde halktan kişilere yer vermiştir. Bu bölümde peygamberler ve sahabe dışında eserde geçen şahısların tamamının isimleri alfabetik sıra ile verilmiştir. Bilgi verirken muteber kaynaklar dışında eserdeki bilgilere yer verilmiştir. Bilgiler verildikten sonra, çalışılan metinde hangi sayfada geçtiği de belirtilmiştir.

AHMED (Şehzade): II. Bayezid'in oğludur. 870h.(1465m.) yılında dünyaya gelmiştir. Şahkulu isyanının bastırılmasının ardından kendisinin hükümdar olacağı söylenir. Bu yüzden Şehzade Ahmed askerlere ve emrindekilere bağışlarda bulunur. Yeniçerilerin kendisini hükümdar olarak tanımaması üzerine müteessir olur, Şahkulu isyanında kendisini destekleyen Hadım Ali Paşa'nın ölmesi üzerine en büyük destekçisini kaybeder.¹⁷¹ Aslında babası II. Bayezid daha hayattayken Veziriazam Hadım Ali Paşa'nın isteği ile onu vârisi olarak gösterir ve veliaht olarak atar. Fakat askerî çevrenin itirazı üzerine tahtı Şehzade Selim'e bırakır.¹⁷² Çalışmamızda iki kez ismi zikredilmiştir: Metin, 126b, 167b.

¹⁷¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, 2.Cilt, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1988, s. 229-230.

¹⁷² Haldun Eroğlu, "Osmanlıya Karşı Savaşan Osmanlı Şehzâdesi: Şehzâde Ahmet'in Oğlu Şehzâde Kasım (907/1501-924/1518)", **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Yıl:2002, Sayı: 13, s. 229.

سلطان احمد که در گوشه کنار باغستان آماسیه چون برگ گل از وزیدن باد صبا لرزان و زیر برگ درختان
خران و ناپیدا.

Sultan Ahmed, Amasya bahçelerinin kenarında köşesinde gül yaprağı gibi saba rüzgârının esmesinden titrer ve sonbahar ağaçlarının yapraklarının altında ve görünmezdi. (Metin, 126b)

‘**ALÎ ŞÎR NEVÂÎ**’: Timuriler döneminde Türk edebiyatının en büyük ismidir. Nevâî hem şairdir hem de mütefekkir. Türkçeyi yüksek bir sanat haline getirmiş ve Türkçe yüksek sanat eserleri yazmak gayesinde olmuştur. Moğollar dönemi Mâverâünnehir ve Horosan’ın kuzeyinin Türkleştirilmesi sonucunda, bu bölgelerde Türk edebiyatının yayılması ile sonuçlanmıştır. Babası Bâbü’r Şâh’ın sarayında önemli mevki sahibidir. Şâhruh’un ölümünden sonra babası Ali Şîr’i yanına alır ve Irak’a giderler. Karışıklık bitince tekrar Horasan’a dönerler. Bâbü’r Şâh, Hüseyin Baykara’yı himaye ettiği gibi ‘Ali Şîr ile de münasebetini kesmez. Ali Şîr Meşhed’de eğitimine devam eder. Burada birçok İranlı âlim ve şairler tanışır ve onlardan ders alır. Herat ve Semerkant’ta da medreseye devam eder. Hüseyin Baykara’nın tahta geçtiği yıla kadar Semerkant’ta kalmıştır. Baykara, Herat’ı kuşatıp tahta çıkınca, Nevâî’yi yanına alır. Nevâî ünlü Hilâliyye kasidesini sunar. Kendisi de devlet işleri ile uğraşır ve hizmette bulunur. Nevâî eserlerinin bir kısmını Baykara adına yazmıştır. Devlet işlerinden uzak durmak istemiş ve nedim olarak görevine devam etmiştir. Yakın arkadaşı şair Câmî’nin vefatı üzerine Hamsetu’l-Mütehayyirîn eserini yazmıştır.¹⁷³ Çalışmamızda üç kez ‘Alî Şîr Nevâî’nin adı zikredilir: Metin, 95b, 96a.

در آن زمان اوج عظمت میر علیشیر نوایی که ممدوح اکابر و اصاغر روزگار و منظور نظر و مقرب الحضرت
السلطانی بود.

O dönem zamanın büyüklerinin ve küçüklerinin memduhu (övdüğü) ve Hazret-i Sultan’ın gözettiği ve yakını olan Mir ‘Ali Şîr Nevâî’nin azametinin doruğuydu. (Metin, 95b)

¹⁷³ Zeki Velidi Togan, “Ali Şîr”, İstanbul, **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 1, 1978, s. 349-352.

ARİSTOTELES: İslamiyet'in ortaya çıkmasından önce şarkta hem âlimler arasında hem de halk efsanelerinde tanınmış bulunur. Büyük İskender'in sadık müşaviridir. Aristo'nun lisan, mantık, fizik ve tıp alanlarında tesiri olmuştur. Orta çağın başlarında hem batıda hem doğuda mantıkçı olarak tanınır. Mantık, fizik, metafizik ve ahlâk alanında eserler vermiştir.¹⁷⁴ Aristo, idealar teorisine eleştiri yöneltmiş ve alternatif olarak tümeller öğretisini getirmiştir. İdealar teorisine karşı güçlü argümanlar geliştirmiştir. "Üçüncü adam" argümanı örneğin, bir insan ideal insana benzediği için insan ise, sıradan insanın ve ideal insanın benzediği ideal bir insan daha olmalıdır, diyerek karşı çıkmıştır. Tümeller öğretisi zor değildir; güneş, ay, Fransa biriciktir fakat kedi, köpek, insan gibi sözcükler birçok şey için geçerlidir. İnsan ve adam için tümel, özel ad için ise töz denir.¹⁷⁵ Çalışmamızda iki yerde ismi zikredilir: Metin, 37b, 49a.

همه گه بود بهره مند علوم
همدمش بود ارسطاطاليس

پادشاه جهان سکندر روم
داشت بقراط را جليس و انيس

*Cihanın padişahı İskender-i Rum, her zaman ilimlerden berhudardı.
Bokrat onunla oturan ve beraber olduğuydu, onunla refikti Aristoteles. (Metin, 37b)*

BALÎNÂS: Bazen Tyana'lı Apollonius bazen de Perge'li Apollonius'un adı olarak geçer. Balînûs, Balîs şeklinde de zikredilir. Hakîm Balînûs tarafından yazılan Sırr al-Ḥalîka, Kitâb li'l-'ilal ve Şanâ'at-Ṭabî'a (Kitâb Balînâs) Tyana'lı Apollonius'a izafe edilmiştir. Kâtib Çelebi'nin Balînûs'un yazdığını söylediği yedi cisimden bahseden eser de aynı kitaptır. Fakat Tyana'lı olan Araplarca çok tanınmamışken, Pergeli büyük hendeseci şark âlimlerince maruftur. Pergeli matematikçinin Maḥrûṭât'ını incelemişlerdir. Bu kitapların hem çevirisi yapılmış hem de şerh edilmiştir.¹⁷⁶ Çalışmamızda adı bir kez zikredilir:

وزیران داشت هرکدامی در علم و حکمت چون ارسطو و سقراط باهر و هر یکی در فیض بخشی ملک و ملت
چون بلیناس و بقراط ماهر.

¹⁷⁴ T.J.De Boer, "Aristo", **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 1, s. 570-571.

¹⁷⁵ Bertrand Russel, **Batı Felsefesi Tarihi I**, İstanbul, Alfa yay. 2012, s. 301-302.

¹⁷⁶ B. Carra De Vaux, "Balînûs", **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 2, s. 491.

Her biri ilim ve hikmette Aristo ve Sokrat gibi olan göz alıcı vezirleri vardı; melike ve millete feyiz dağıtmada her biri Belinâs ve Bokrat gibi mahirdi. (Metin, 49a)

BÂYEZİD (II. BÂYEZİD): (1447-1512) Fatih Sultan Mehmed'in iki oğlundan büyüğüdür. Yeniçerilerin de taraftar olması ile kardeşi Cem Sultan'ın yerine o hükümdar olmuştur. Amasya valisi olduğu dönemde hem ilim muhitinde hem de içkili meclislerde bulunmuştur. Fakat saltanatının sonlarına doğru uzlet ve ibadeti tercih etmiştir. 1481 yılında, otuz yaşında tahta çıkmıştır. 1512'de vefat etmiştir. Dönemindeki en önemli olaylardan ilki Cem Sultan meselesi olmuştur. Anadolu'daki Safevi destekli Şahkulu isyanı da diğer önemli bir olaydır. Osmanlı Hanedanı'nın âlim şahsiyetlerindendir. Saltanatı zamanında şair ve sanatçıları himaye etmiş ve adına birçok eser yazılmıştır. Amasya'da maiyetinde bulunan Müeyyed-zâde Abdurrahman Efendi'nin tavsiyesi ile İbn Kemâl Ahmed Şemseddin'e tarihini yazdırmıştır. İdris-i Bitlisî'yi himaye etmiş ve ona da Heşt Bihişt adlı tarihini yazdırmıştır. İstanbul onun zamanında ilim merkezi olmuştur.¹⁷⁷ Çalışmamızda iki kez ismi zikredilir: Metin 125b, 127b.

در خدمت سلطان بایزید بن محمد خان روح الله روحهما می بودم و در سایه دولتش می آسودم.

Sultân Bâyezîd b. Sultân Muhammed Hân (Allah rahmet etsin) hizmetindeydim ve onun devletinin gölgesinde asudeydim. (Metin, 125b)

BEHRÂM-I GÛR (ö.438): I.Yezdicerd'in oğlu ve halefidir. Doğum tarihi belli değildir. Babasının 429'de ölümüne kadar Hîre'de kalır. Medâin'in ileri gelenleri Yezdicerd'in iktidardaki sert tutumundan dolayı bu aileden kimseyi tahta çıkarmama kararı alır. Taht mücadelesinde Ermenistan valisi olan kardeşi Şahpûr hayatını kaybedince İran'a hareket eder ve tahtı ele geçirir. 427'de doğudan İran'a saldıran Akhunlar'ı Rey'de mağlûp eder. Kardeşi Nersî'yi Horasan valiliğine getirir. Rivayete göre Hindistan'a giden Behrâm, çeşitli şehirleri ele geçirmiş, ülkesine döndükten sonra av sırasında çukura düşerek kaybolmuştur. Arapça ve Farsça şiirleri olan Behrâm-ı Gûr'un av ve aşk maceraları

¹⁷⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Bayezid II", **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 2, s. 392-398.

Firdevsî'nin Şâhnâme'sinde, Nizâmî'nin Heft Peyker'inde, Ali Şîr Nevâî'nin Seb'a-i Seyyâre'sinde geçmektedir.¹⁷⁸ Savaşlardaki kahramanlığı, aşk ve avları hakkında birçok menkıbe yazılmıştır.

Ravzatu'l-Ahbab metninde 12 kez Behrâm-ı Gûr'un adı geçer: Metin, 38b, 39a, 45b, 46a, 46b, 47a, 177a, 177b.

مشعوف به عشق بود بهرام یک لحظه نبود بی دلآرام

Behrâm aşka düşkündü, bir anı bile Dilâram'sız değildi. (Metin, 38b)

BELKIS: Sebâ melikesine verilen isimdir. Hz. Süleyman peygamberi denemek için sorular sorması, Kur'an'dan önceki ilahi kitaplarda da geçer. Bu şekilde Belkıs hakkında efsaneler ortaya çıkmıştır. Kur'an'da kendisi güneşe taptığı için Hz. Süleyman tarafından bir mektupla Allah'a tapmaya davet edilir.¹⁷⁹ Çalışmada iki yerde adı zikredilir:

و گاه از تلبیس شانه بر سر که دهد سلیمانست که خبر دارد از بلقیس.

Ve bazen Belkıs'tan haberi olan Süleyman'ın Hüdhüd'ü gibi hileyle saçlarını tarar. (Metin, 184b)

BOKRAT: Hippocrates adının Arapça şekli Bukrât'tır. Şark vilayetlerinde önemli saygınlık kazanmış ve eserleri tanınmıştır. Eserleri Süryânîce ve Arapça'ya çevrilmiştir. Hunayn isimli bir mütercim salgın hastalıklara dair kitabı Arapçaya tercüme etmiş, Araplar bu konuda 7 kitap bilirler ve sadece birincisi ve üçüncüsü Bokrat'ındır. Hâd hastalıklarda perhize dair kitabı de Kitâbu'l-Fusul (Aforisma), Takdimetu'l-marife (Prognostikon) kitabı da o dönemde çevrilmiştir. Hekimin oğulları da aynı isimle hekimlik yaptıklarından Bokrat'lar birbirine karıştırılmıştır. Âlimler Yunanlı hekimin eserlerini sadece tercüme etmeyip şerh ve tefsir de etmişlerdir.¹⁸⁰ Çalışmamızda adı üç kez zikredilmiştir: Metin 37b, 49a, 69a.

¹⁷⁸ Ahmed Ateş, "Behrâm-ı Gûr", **MEB İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, Cilt 2, 1979, s. 452-453; Enver Konukçu, "Behrâm-ı Gûr", İstanbul, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 5, 1992, s. 356.

¹⁷⁹ B. Carra De Vaux, "Belkıs", **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 2, s. 492-493.

¹⁸⁰ B. Carra De Vaux, "Bokrat", **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 2, s. 707.

در حساب و کتاب چون بقراط در روان پروری به از سقراط

Hesap ve kitapta Bokrat gibi ruhu terbiye etmede, Sokrat'tan daha iyi (Metin, 69a)

CÂMÎ, NÛR AL-DÎN‘ ABD AL-RAĤMÂN B. AĤMED (1414-1492): XV. Yüzyılda

Timurlular zamanında yetişmiş, İran'ın büyük şair ve âlimlerindendir. Câmî gençken Herat'taki seçkin âlimler arasında sayılırdı, Şâhruh zamanında Herat'ın 5 allâmesinden biri sayılmıştır. Müderrislikten tasavvuf dünyasına giren Câmî Nakşibendî tarikatına girer. Câmî'nin eserleri, dinî ilimler ve tasavvuf konularını içerir.¹⁸¹ Çalışmamızda adı üç kez zikredilir: Metin 40b, 43a, 96b.

و نسخه بهارستان که حضرت مرشد نامی مخدومی مولانا و سیدنا نورالدین عبد الرحمن الجامی قدس الله روحه که در معارف و حکمت و حقایق موعظه اش خلاف نیست.

Ve Bahâristân nüshası ki Hazret-i Mürşid olarak tanınan, saygıdeğer efendimiz ve seyyidimiz Nûreddîn Abdurrahmân Câmî – Allah onun ruhunu mübarek kılsın-tarafından yazılmıştır; öğütlerinin bilgi, hikmet ve hakikatlerinde çelişki yoktur.(Metin, 40b)

FERÎDUN: İran'ın destan kahramanlarından. Ferîdun doğduğu zaman zâlimliğiyle bilinen hükümdar Dahhâk, Ferîdun'u öldürme kararı verir. Ferîdun'un babasını öldürür. Annesi Ferîdun'u o sıralarda doğum yapan bir ineğin sahibine verir sütü ile beslemesi için. Dahhâk bunu öğrenince annesi çocuğu Elburz dağına götürür. İleriki yıllarda, Ferîdun, babasının Dahhâk tarafından öldürüldüğünü öğrenince intikam için hazırlanır. Kâve, Dahhâk'a karşı olduğu için Ferîdun'u şah ilan eder ve Dahhâk'a karşı birleşirler. Ferîdun hikâyenin sonunda zafer kazanır. Ferîdun'un 500 yıl yaşadığı rivayet edilmiştir. Ferîdun efsanesine Firdevsî'nin Şâhnâmesi ve daha birçok eserde yer verilmiştir.¹⁸² Çalışmadı adı bir kez zikredilir.

اگر چه گنج فریدون بود خزانه ای شاه از آن به دامن خواهندگان فتد درمی

Padişahın hazinesi Feridun'un serveti olsa da ondan, isteklilerin eteğine bir dirhem düşer.(Metin, 45a)

¹⁸¹ Z.Velidi Togan, "Câmî", **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 3, 1963, s. 16-18.

¹⁸² Tahsin Yazıcı, "Ferîdun", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 12, 1995, s. 396.

CEM: Klasik Fars ve Türk edebiyatlarında ismi sembolik olarak zikredilen İran hükümdarlarından biridir. Güzel yüzlü olduğu için Pehlevîce “ışık ve nur” anlamına gelen Şîd lakabı verilmiştir ve Cemşîd adıyla tanınmıştır. Onun döneminde halkın asker, sanatçı, çiftçi gibi sınıflara ayrıldığından bahsedilir. Çok akıllı bir hükümdardır, fakat gururlanarak tanrı olduğunu iddia etmiş ve her yere heykellerini göndermiştir. İran islamı kabul ettikten sonra Cem hakkındaki efsanevî bilgiler islâm ile irtibatı kurularak anlatılmıştır. Hz.Süleyman Cem’e benzetilmiştir. Efsaneye göre bir kuşu yıldıran kurtarmış kuş da ona üzüm tohumu vermiştir. Asmalardaki üzümden şarap elde eden Cem yedi köşeli bir kadeh yaptırmış ve çevresindekilere bir köşesinden şarap ikram etmiştir. Bu kadehe”câm-ı Cem, Câm-ı Cemşîd, câm-ı cihânnümâ gibi adlar verilmiş.¹⁸³ Çalışmamızda adı dört kez zikredilir: Metin, 37b, 69b, 89b, 112b.

به فراغت زید ز ملکت جم

هر که قانع شود به نعمت کم

Her kim az nimete razı olursa, Cem’in memleketinden daha rahat yaşar. (Metin, 112b)

DÂRÂ: İran’ın Keyaniyan sülalesinin sonuncu hükümdarıdır. Sembolleşmiştir ve büyük hükümdarlara da Dârâ denir. İskender’le yaptığı büyük savaşı kaybetmiş ve kaçarken ölmüştür. İskender ve Dârâ edebiyatta genel anlamda birlikte zikredilir.¹⁸⁴ İslâm müellifleri iki Dârâ’yı bilirler: İsfendiyâr’ın oğlu Bahman’ın oğlu Dârâ ve diğeri kadîm Dârâ’nın oğlu Dârâ. Firdevsî, Şahnâme’de iki Dârâ’ya da uzun bir bölüm ayırmıştır. Dârâ’nın oğlu olan Dârâ İskender tarafından öldürülmüştür.¹⁸⁵ Çalışmamızda iki yerde ismi geçer: Metin, 37a, 89b.

از عدالت و انصاف عرب و عجم را با دیگر اقالیم چون دارا و جم مسخر ساختند و ملک را از بد خواهان و دشمنان پرداختند.

Adalet ve hakkaniyetle, Arap ve Acem’i, diğer ülkelerle, Dârâ ve Cem gibi kuşattılar. Memleketi kötülük isteyenlerden ve düşmanlardan temizlediler. (Metin, 89b)

¹⁸³ Nurettin Albayrak, “Cem”, İstanbul, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 7, 1993, s. 279-280.

¹⁸⁴ Ağâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul, Dergah Yay., 2021, s. 154.

¹⁸⁵ B. Carra De Vaux, “Dârâ”, MEB İslâm Ansiklopedisi, Cilt 3, 1963, s. 479-480.

EFLATUN: Atina’da doğmuştur. Omzu ve alnı geniş olduğundan Platon adı verilmiştir. Arapça’da “p” sesi olmadığı için Felâtun, Felâtûn ve en son Eflâtûn şeklini alır. Hocası Sokrates’in idam edilmesinin acısını yaşamıştır. Atina yakınlarındaki bir kasabada Akademos bahçesinde okul kurmuş, ders vermiş ve kitap yazmıştır. Tarihe bu okul “Akademi” olarak geçmiştir. En meşhur talebesi Aristo’dur. İdeal dünyası üzerine düşünmüş, mistik bir hayat sürmüş, siyaset ve din gibi alanlarla ilgili de felsefî araştırma yapmıştır. Eflatun, insanın nasıl saadetli olabileceği üzerine düşünür, duyular aldatıcıdır. Duyularla ideal dünyaya ulaşılamaz. Ruh bu dünyaya gelmeden önce “ruhlar âlemi” ya fa “ideler âlemi”nde yaşar. Her şeyin aslı bu dünyadadır. Akledilen âlem ve duyular âlemi şeklinde varlık kademelerinden bahseder. Eşya da hayal ve yansımalarından ibarettir. Eflâtun’un ideal âleminin en üst derecesinde “iyi idesi” yani iyinin kendisi bulunur.¹⁸⁶ Eflatûn’un felsefesindeki en önemli konular şöyle sıralabilir: ütopyası, idealar teorisi, ölümsüzlük lehine argümanları, kozmogonisi, bilgi kavrayışı.¹⁸⁷ Müslüman düşünürleri üzerinde önemli tesiri olmuştur. Eflâtûn’un sadece müellif değil, hâkim, hatip, cemiyet ve siyaset adamı tarafları da iyi görülmüştür.¹⁸⁸ İsmi bir yerde zikredilir.

حکمت آموختی ز افلاطون

تا برد پی به حضرت بی چون

Eşi benzeri olmayan -kendisinde eksiklik olmayan- Hazret’in hakikatine varmak için, Eflatun’dan hikmet öğrenirdi. (Metin, 37b)

HASAN-I BASRÎ: (642-728)Hicretin ilk asrında yaşamış büyük şahsiyetlerdendir. Basra’da zühd ve takvâsı, ilmi ve belâgattaki başarısı ile ün kazanmıştır. Hasan el Başrî, ‘kaderî’lerdendir. Onun için önemli olan insanın yaptıklarından mesul olmasıdır. Diğer fırkaların aksine Hasan el Başrî diliyle iman eden ama büyük günah işleyenleri fâsık-münâfık sayar. Döneminde vaazları meşhur olmuş ve Basralılar tarafından toplanmış. Hasan el Başrî’nin zühd ve takvası tasavvufun yayılmasıyla birlikte etki yapmış ve Basra

¹⁸⁶ Fahrettin Olgunder, “Eflâtun”, İstanbul, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 10, 1994, s. 469-476.

¹⁸⁷ Bertrand Russell, **Batı Felsefesi Tarihi I**, İstanbul, Alfa yay. 2012, s. 203-204

¹⁸⁸ B. Carra De Vaux, “Eflâtûn”, **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 4, 1977, s. 189-193.

mutasavvıflarının onu kendilerinin şeyhi olarak görmesiyle sonuçlanmıştır. Sünnîler ve Mutezile mensupları da onun kendi imamları olarak görmüştür. Hasan el Başrî'nin 'uhuvveti'de meşhur olduğundan fütüvvet mensupları da onu imam olarak kabul etmiştir. Genel anlamda bütün tarikatların kaynağı sayılmıştır.¹⁸⁹ Çalışmamızda adı iki kez zikredilir.

حسن بصری گفت رضی الله عنه خاتون بیچاره یکدم صحبت رابعه در یافت از خان و مان آواره شد.

Hasan-ı Basrî -Allah ondan razı olsun- dedi, "Zavallı Hatun bir an Rabia'nın sohbetinde bulununca, evini barkını terk etti. (Metin, 90b)

İBRAHİM ETHEM: Belhli zahid ve sûfîdir. Sûfilîğe girmesi Buddha'nın hikâyesine benzer. Menkıbeye göre İbrâhim Ethem, Belhli bir şehzadedir. Avdayken bir ses işitir. Bu ses kendisine tavşan ve tilki avlamak için yaratılmadığını söyler. Bu olaydan sonra İbrâhim Ethem, babasının çobanlarından birinin yün abasını giyer, bütün eşyalarını bırakır. Takva ve riyâzet yolunu seçer. Ethem, amel ile itikadı birleştiren bir zahittir.¹⁹⁰ Bir kez adı zikredilir.

سلطان ابراهيم ادهم قدس الله تعالى روحه العزيز روزی از روی الم و غم ناله می کشید و آهی می زد.

Sultan İbrahim Ethem - Allah aziz ruhunu mübarek kılsın- bir gün elem ve keder içinde inliyor, iç çekiyordu. (Metin, 61b)

İSKENDER: Makedonya hükümdarı Filip'in oğludur. İran'ı ele geçirmiştir. Hakkında birçok efsane vardır. Tahta çıkınca İran kralı Dârâ'ya haraç vermeyi bırakır, Dârâ bu haracı isteyince altın yumurta yumurtlayan tavuğu kesip yediğini bildirir. Bundan sonra Mısır üzerine yürür ve sonra Dârâ ile savaşı. İskender savaşı kazanır, Dârâ kaçır ve kaçarken öldürülür. İran'ı ele geçirip orda hükümdar olduktan sonra Hindistan'ı istila eder. Rakibini yener, filleri etkisiz hale getirir. Daha sonra Tibet ve Çin'e saldırır. 36 yaşında vefat eder. 12 şehir kurmuştur. Fethetme arzusu ile değil, öğrenme merakı ile

¹⁸⁹ Helmut Ritter, "Hasan Basrî", **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 5/1, 1987, s. 315.

¹⁹⁰ C. Van Arendonk, "İbrâhim", **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 5/2, s. 886-887.

lkeleri istila etmiştir. Gittiği her yerde yanında filozoflar da bulunmuştur.¹⁹¹ Adı beş kez zikredilir: Metin 37b, 38a, 118a.

اسکندر وقتست به حکمت چون او عمر و ملکش فزون ز اسکندر ساز

O hikmetiyle zamanın İskender'idir, ömrünü ve mülkünü İskender'den daha çok kıl.

(Metin, 37b)

KARUN: Kur'an'da Hmn ile birlikte Firavun'un Beni İsril'e zulmetmesinde rolü olan kişidir. Hz.Mûsâ'nin sihirbaz ve sahtekr olduğunu söyler. (38.sure/76-82, 29.sure/38 ve 11.sure/25). Kibri servetinden kaynaklanır. Zenginliği ile vnp sarayı ile birlikte yerin dibine girer.¹⁹² çalışmamızda adı altı kez geçer: Metin, 161a,168b, 178b,201a,203b.

قارون ز تجمل بته ارض فرو شد موسی ز تجرد زده بر اوج فلک پا

Karun şatafattan yerin dibine girdi, Mûsâ her şeyden uzaklaşarak feleğin zirvesine yükseldi. (Metin, 203b)

LEYL ile MECNÛN: İslâmî edebiyatta birçok şiire konu olmuş bir hikâyenin iki kahramanıdır. Bazı Arap dilcilerine göre, 690-700 yılları arasında ölmüş şair ays b.al-Mulavva al-‘mir'nin lakabıdır, aşk yüzünden aklını kaybedince adı yerine Mecnun kullanılır. Leylâ bir rivayete göre Layl bint Mahd b Sa'd al-‘mirya'dır. Hikâyelerin hepsi Mecnûn al-‘mir'ye ait ve ona isnad edilen şiirlerde yer alır. Bir rivayete göre de amcasının kızını seven fakat aşkını ibraz edemeyen Emevler ailesine mensup bir genç tarafından uydurulmuştur. Sonuç olarak Arap edebiyatında X. Yüzyılda bu hikâye halk hikâyesi şekline gelmiştir. Bu hikâye erken devirlerde, diğer İslâm lkeleri gibi İran'a da yayılır. İlk kayıt Minihri'nin Divân'ında görülür. Nizm-i Gencev'nin amse'sindeki Leylâ u Mecnûn mesnevisi yüksek bir edebiyat mevzuu haline gelir. Sonradan yazılan eserler hem İran hem Türk edebiyatında kaynak olarak Nizm'nin eserine dayanır. Nizm'den sonra en eski eser Türk asıllı Emîr usrev'in Mecnûn u Leylâ'sidir. Türk

¹⁹¹ Orhan şaik Gökyay, "İskender", **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 5/2, s. 1078-1079.

¹⁹² D.B. Macdonald, "Karun", **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 6, 1977, s. 371.

edebiyatında XV. Yüzyılda ‘Alî Şîr Nevâî ve Şâhidî aynı hikâyeyi manzum olarak yazmıştır. Birçok şair tarafından yazılsa da Nizâmî ve Fuzûlî’nin eserleri hikâyeye yeni bir ruh katmıştır. Fuzûlî’nin eseri konunun en güzel şekilde işlenmiş halidir.¹⁹³ Çalışmamıda Leyla’nın adı yedi kez geçer: 143b 149b,198b,199a. Mecnun’un adı on kez geçer: 143b, 144a, 149b, 198b, 199a,209a.

به باغ دیده ای مجنون به جز لیلا نمی گردد

Mecnûn’un gözünün bahçesinde Leylâ’dan gayrısı gezmez (Metin, 144a)

LOKMAN HEKİM: Kur’an’da adı zikredilen, İslâmiyetten önceki dönemde Araplar arasında ve edebiyatlarında efsânevi bir şahsiyettir. Lokman Hekim’le ilgili üç önemli safha vardır: Birinci safha cahiliye kahramanı olan Lokmân al-Mu‘ammar, ikincisi Kur’an’daki Lokmân hakîm şairdir, üçüncü safha, Kur’an’dan sonra hikmetli kıssaların kahramanıdır. Rivayete göre ona uzun bir ömür teklif edilmiş o da yedi kartal hayatı kadar yaşamıştır. Uzun ömür yaşayanlar arasında Hızır’dan sonra Lokmân’ın geldiği söylenir. Yedi kartal hayatı yaklaşık 560 yıl olarak hesaplanmıştır. Bazı rivayetlerde bu sayı bine, üç bine kadar çıkar. Lokmân, ‘Âd kabilesindendir. Arapların efsanevi kahramanı, bu kavimden olmasıyla Kur’an’daki bir şahsiyete dönüşür. ‘Âd kavimine kuraklık cezası verilince yağmur duası için Mekke’ye giden elçiler arasındadır. Lokmân, Kur’an’da (31.sure) nasihatler eden bir hakîmdir. ‘Adımlarını hesaplı at, sesini de alçalt, çünkü seslerin en çirkinini muhakkak eşeklerin sesidir.’(31/18)Bu sûrede Lokmân çocuğuna nasihatlerde bulunur. Sahte ilahlara tapmamasını öğütler.¹⁹⁴ Lokmân hikmetli sözleriyle hem bir hakîm, hem peygamber hem de şair olarak gelenekte yer tutar. Metinde adı iki kez zikredilir: Metin 91a, 134b.

می گویند که لقمان حکیم را خانه و پوشیدنی چون مردم نبود. جای باشیدنی و پوشیدنی او خُم بود.

Derler ki Lokman Hekim’in halk gibi ev ve giyeceği yoktu. Kalacak yeri ve giyeceği küptü. (Metin, 134b)

¹⁹³ Ahmed Ateş, “Leyla ile Mecnûn”, **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 7, 1978, s. 49-55.

¹⁹⁴ Bernhard Heller, “Lokman”, **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 7, s. 64-67.

MUIZZÎ: Selçuklular dönemi saray şairlerindendir. Sultan Malikşâh üzerinde iyi bir intiba uyandırdığı için Melikşâh'ın lakabı olan Mu'izz al-Dîn'den ortak olarak Mu'izzî mahlasını almıştır. Sultan Sencer zamanında da büyük saygınlığa sahiptir. Dört yüz şairden oluşan zümreye reis olarak seçilmiştir. Padişah tarafından iyi bir maaş alır ve zengin olmasına rağmen önceden ödeneceğine emin olmadan şiir yazmaz. Mu'izzî'nin 18.000 beyitlik kaside, gazel ve kıt'alardan oluşan bir Divân'ı vardır.¹⁹⁵Eserde adı dört kez zikredilir: Metin, 44a, 44b,45a.

موجب تربیت و باعث عزت معزی را آن خدمت بود که شاه را به عدالت و سخاوت دلالت کرد.

Muizzî'nin yüceltilmesinin ve ona izzet gösterilmesinin nedeni, hizmet ederken padişaha adalet ve cömertlik yolunu göstermesidir. (Metin 45a)

RÂBİA ADEVİYE (713-801): Basra'nın kadın sûfî ve evliyâsıdır. Bazı şiirleri günümüze ulaşmıştır. Evliya menâkibi yazarlar fikirlerinden bahsetmiştir. Çocukluğunda çalınıp câriye olarak satılmıştır. Evliyalığı sayesinde hürriyetini kazanır. Çölde inzivaya çekilir. Basra'da onun nasihatlerini, dualarını dinlemek, derslerine katılmak için birçok öğrenci etrafında toplanır. Zühd ve fakirlik içinde yaşamış ve dünyadan kendini çekmiştir. Kendisine birçok keramet isnad edilir. Velîlik mertebesine ne şekilde ulaştığı üzerine fikri sorulunca, “Beni ilgilendirmeyen şeyleri terketmek ve ebedî olanın dostluğunu aramak yolu ile” diye cevap vermiş. Râbî'a tasavvufî aşkı ve yalnız âşığını düşünmesi ile meşhur olmuştur.¹⁹⁶Metinde adı üç kez adı zikredilir: Metin 90b.

خاتون امیر بصره در آن مجلس حاضر شد و به جانب رابعه ناظر گشت آتش محبتش بر افروخت و رخت هستیش تمام بسوخت.

Basra emirinin hatunu o mecliste hazır oldu ve Râbia'nın tarafına baktı. Muhabbet ateşi tutuştu ve varlık elbisesi tamamen yandı. (Metin, 90b)

SA'DÎ-İ ŞÎRÂZÎ(1213?-1292): İran'ın büyük şair ve edibidir. İlk tahsilini Şîrâz'da tamamladıktan sonra Moğol istilası üzerine Bağdat'a gider. Nizâmiye medresesinde

¹⁹⁵ E. Berthels, “Muizzi”, **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 8, 1979, s. 560.

¹⁹⁶ Margaret Smith, “Râbia Adeviye”, **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 9, 1964, s. 588-590.

tahsiline devam eder. Çeşitli ülkeleri gezdikten sonra Şîrâz'a geri döner. Burada Moğollar ile sulh yapan Salgurlulardan Ebû Bekr b.Sa'd b.Zengi tarafından iyi kabul görür. Aynı hükümdar adına hem Bûstân hem de Gülistân eserini yazar. Tekrar Moğol saldırıları yüzünden Şîrâz'dan ayrılıp Mekke'ye gider. Hayatının son döneminde Şîrâz'a dönmüş ve buradaki bir hangahta vaktini ibadet ve riyazetle geçirmiştir.¹⁹⁷ Metinde adı iki kez zikredilir: Metin, 40a, 43a.

کتاب گلستان که حضرت شیخ بزرگوار نامدار ذوی الاقتدار مصلح الدین سعدی شیرازی که تالیف کرده

Hazret-i şeyh büyük meşhur kudret sahibi Muslihiddîn Sa'dî-i Şîrâzî'nin telif ettiği Gülistân kitabı... (Metin, 40a)

SELİM I: Yavuz, Osmanlının dokuzuncu hükümdarıdır. Babası II. Bayezid'dir. Cesur ve sert olduğu için kendisine Yavuz lakabı verilmiştir. Sultan Selim Anadolu'da Şah İsmail tarafından desteklenen şi'iliğin yayılma tehlikesini anlamış ve şiddetli tedbirler almıştır. Avrupa devletleri ile sulh halinde yaşama siyasetini benimsemiştir. Safevî devletini yıkmak ilk hedefidir. İslâm dünyasında siyasi birlik sağlama gayesi içinde olmuştur. Bu dönemde İpek yolu ve Baharat yolu ele geçirilmiştir. Suriye, Filistin, Mısır, Lübnan ve Hicaz Osmanlı devletine katılmıştır. Halifelik makamı Osmanlı devletine geçmiş ve Kutsal Emanetler İstanbul'a getirilmiştir. Sultan Selim için Şeh-nâme şeklinde birçok Selim-nâme yazılmıştır. Devlette adaleti temin etmek amacı gütmüştür. Âlimlerin meclislerinde bulunur, ilmi sever hürmet gösterirdi. Tarih, felsefe ve tasavvuf alanında geniş bilgiye sahipti. İbn al-Arabî ve Mevlânâ'ya gösterdiği hürmet onun vahdet-i vücud felsefesine vakıf olduğunu gödteir. Farsçaya vakıftır ve Farsça Dîvân'ı vardır. Şairleri meclisinde bulundururdu. Câfer Çelebî, Ahî ve Revânî meslisinde sürekli bulunurlardı.¹⁹⁸Eserde adı üç kez zikredilir: Metin, 126, 127a, 190a.

با وجود سلطان سلیم که در وادی ایمن طرابزند چون شجر اخضر موسی گلیم درفشان و هویدا بود.

Trabzon'un güvenli vadisinde, Mûsâ'nın yeşil ağacı gibi yayılan, parlak ve görünür olan Sultan Selim'in varlığıyla birlikte...(Metin, 126a)

¹⁹⁷ Tahsin Yazıcı, "Sa'dî", **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 10, 1966, s. 36-39.

¹⁹⁸ Şinasi Altundağ, "Selim I", **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 10, s. 423-433.

SENCER: Son Selçuklu hükümdarı Melikşah'ın oğludur. Bir savaş esnasında Sincâr'da doğduğu için 'saplayan' anlamında sencer 'سنجر' adı verilmiştir. Fetret dönemine rastlayan çocukluğu, tahsilinin eksik geçmesiyle sonuçlanmıştır. Fakat her zaman devlet idaresinin içinde olduğundan tecrübe edinmiştir. Muhammed Gazzâli, genç sultana devlet işlerinde rehber edineceği Naşihat al-mulûk eserini yazmıştır. Melikliği dönemindeki en önemli olay Gaznelilerin tâbi konumuna getirilmesidir. Selçuklularla hâkimiyetlerine son verilen Gazneliler müzâkereler sonucu Melik Sencer'e tâbi olmuşlardır. Hükümdarlık süresi kırk yıldır. Sultan Sencer döneminde halk refah ve sükûn içinde yaşamıştır. Sencer, din adamları ve zâhitleri himâye etmiş, onlardan nasihat istemiştir. Bu dönemde Horasan'da İslâm dünyasına ilim adamı sevk eden bir merkez haline gelmişti. Türkçeye önem vermiş, âdil ve büyük bir hükümdar olarak bilinmiştir. Saray mensubu birçok İranlıya rağmen vezirini Türklerden seçmiştir. Onun döneminde sarayda ve orduda Türkçe konuşulurdu.¹⁹⁹ Çalışmamızda adı bir kez geçer.

سلطان سنجر وقتی در سفر بود عیالمندی عزیزى به امیدوارى چیزى سبَد امرود پیشکش آورد.

Sultan Sencer seferdeyken çoluk çocuk sahibi saygın biri, bir şeyler umarak ona bir seper armut hediye etti. (Metin, 44a)

SOKRAT: (ö.m.ö.399) Atina'da doğmuştur. Sokrat'a göre insan kendi zihin dünyasını keşfetmelidir. Düşünce dünyasını hem Delfi tapınağındaki kâhinlerin "Kendini Tanı" özdeyişi hem de Anaksagoras'ın kâinattaki düzen ve kanunun sebebi akıldır sözü etkili olmuştur. Kaynaklara göre Sokrat sade yaşamış, savaşlarda cesur, giyime önem vermeyen birisidir. Sofistlerin varlık sürekli değiştiği için geçerli bir bilgi edinilmesi imkânsızdır fikrine karşı çıkar. Ona göre insan hayatın anlamı, ruh için ne iyi ne kötüdür gibi konuları bilebilir. Yani diğer sorulara tam cevap verilemese de faydalı olan âhlaktır. Sokrat'ın sorgulayarak bilgiyi ortaya çıkarma düşüncesi, sofistlerden ayrılır. Onlar tartışarak karşısındakini susturma düşüncesindedir. Sokrat'a göre insan sorgulayarak gerçeğin ne

¹⁹⁹ Mehmed A. Köymen, "Sencer", **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 10, s. 486-483.

olduğunu ortaya çıkarabilir. Ona göre ruh bedenden bağımsızdır, gerçek mutluluğa ulaşmak için ruh beden üzerinde hâkimiyet kurmalıdır.²⁰⁰

Sokrat'ı suçlayanların iddiaları şu şekildedir: Sokrat bir günahkârdır, yer altı ve gökyüzünü inceliyor, kötüyü iyi gösteriyor ve bunu başkalarına da öğretiyor.²⁰¹ Mahkemece ölüm cezasına çaptırılır ve baldıran zehri içerek ölür. Metinde adı iki kez zikredilir: Metin, 49a, 69a.

وزیران داشت هرکدامی در علم و حکمت چون ارسطو و سقراط باهر.

Her biri ilim ve hikmette Aristo ve Sokrat gibi göz alıcı vezirleri vardı. (Metin, 49a)

ŞÂHRUH (ö.850/1447): 1377'de Semerkant'ta doğmuştur. Timur'un dördüncü oğludur. Rivayete göre babası o doğarken satranç oynar, kale (Ruḥ)'nin şah (şâh)a kiş dediği sırada haber aldığı için oğluna Şâhruh ismini vermiştir. Sîstan, Horasan, Mâzenderan bölgelerinin valiliğine getirilir. Timur'un uzun savaşlarında yanında yer alır. Osmanlı Sultanı I.Bayezit ile yapılan Ankara Savaşında bulunur. (1402) Timur'un vefatı üzerine Semerkant Şâhruh'a teslim edilir. Şâhruh zamanla hükümetini güçlendirir ve hanedan mensuplarına gücünü kabul ettirir. 1427'de Herat'ta Hurûfiler'in suikastından yaralı olarak kurtulur. Birkaç yıl arayla oğullarının vefat etmesi onu çok üzer. 1447 yılında vefat eder. Şâhruh döneminde iç karışıklıkları önlemiştir. Kırk yıl devletin başında kalmıştır. Şâhruh dindar, cesur bir hükümdar olarak bilinir. İlim adamlarına, şairlere önem vermiştir. Herat onun döneminde ilim merkezi haline gelir. Türk şiiri onun zamanında İran şiiri ile rekabete girer. Sanatçıları ve âlimleri himaye etmiştir.²⁰²

Birinci bâbda Şâhruh'un bir hırsızla hikâyesi anlatılır. Genel anlamda Şâhruh âdil bir padişah olarak zikredilir. Ravzatu'l-Aḥbâb metninde 6 kez Şâhruh'un adı zikredilir: Metin: 71a, 81b, 84a, 161a, 162a, 162b, 163a.

²⁰⁰ Mahmut Kaya, "Sokrat", İstanbul, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 37, 2009, s. 352-354.

²⁰¹ Bertrand Russell, **Batı Felsefesi Tarihi**, c: I, İstanbul, Alfa yay., 2012, s. 169.

²⁰² L.Bouvat, "Şâhruh", **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 11, 1979, s. 286-288.

Şahruh 'un mat olduğu bu meydanda başkalarının piyadeleri ne yapabilir? (Metin, 163a)

ZÂL: Saçı beyaz doğduğu için kocakarı anlamında Zâl adını taşır. Sâm'ın oğlu ve Rüstem'in babasıdır. Saçı, kaşı ve kirpiği beyaz renginde doğduğundan uğursuz sayılmış ve orada efsanevî kuş Simurg tarafından beslenmiştir. Babası Sâm kendisini kabul etmemiş ve Elbürz dağına bırakmıştır. Diğer adı Destan'dır. Babası hileyle onu dağa bıraktığı için hile anlamında Destan adı da verilmiş.²⁰³ Sonradan babası pişman olup onu Simurg'dan alır. Zâl akıllı ve padişahlara yol gösterici olarak bilinir. Çalışmamızda adı üç kez zikredilmektedir. (Metin, 39b, 119a, 205a)

که جهان همچو زال پرده درست با یکی یار و خصم آن دگرست

Dünya, Zâl gibi sırrı açıklayandır, biriyle yâr ve diğeriyle düşmandır. (Metin, 39b)

2.6. RAVZATU'L- AHBÂB'IN GÜLISTÂN İLE MUKAYESESİ

Sa'dî-i Şîrâzî (ö. 691/1292) ünlü Farsça eseri Gülistân'ı, Salgurlu hanedanından Ebû Bekr b.Sa'd b. Zengî'ye ithaf ederek 656/1258 yılında yazmıştır. Makâme türünde yazılan Gülistân'ın Fars edebiyatına getirdiği yenilik, onu benzersiz bir sanat eserine dönüştürmüştür. Gülistân münâcât, na't ve telif sebebini anlatan bir mukaddime, sekiz bölüm ve hatimeden oluşur. Bölümler şu şekildedir: 1.Padişahların Davranışları Hakkında 2. Dervişlerin Ahlâkı Hakkında 3. Kanaatin Fazileti Hakkında 4. Susmanın Faydaları Hakkında 5. Aşk ve Gençlik Hakkında, 6.Zayıflık ve Yaşlılık Hakkında 7.Terbiyenin Tesiri Hakkında 8. Sohbet Âdâbı Hakkında. Bölümler ahlakî neticelere varılan hikâye, şiir ve nükteleri içerir.

Sâ'ilî (ö.960/1552) Ravzatu'l-Ahbâb eserini 924/1518 yılında yazmış ve Yavuz Sultan Selîm'e ithaf etmiştir. Ravzatu'l-Ahbâb, Gülistân'daki gibi münâcât, na't ve telif sebebini içeren bir mukaddime, sekiz bölüm ve hatimeden oluşur. Bölüm başlıkları ve

²⁰³ Agah Sırrı Levend, a.g.e.,s. 158.

bölümlerin sırası Gülistân'a benzer şekilde tertip edilmiştir. Bölüm başlıklarının Gülistân ile aynı olduğu eserde, eserin adı diğer Gülistân nazîrelerinin aksine –Sünbülîstân, Bahâristân- benzer ahenk ve uyumlulukta değildir.

Sa'dî'nin Gülistân'ı toplumu ve bireyi eğitici bir muhtevaya sahiptir. Bu hikâyelerde toplumdaki aksaklıklar ve toplumda belli bir yeri olan kişilerin davranışlarındaki çelişkiler üzerinde durulmuştur. Sa'dî Gülistân'da sosyal sınıflardan insan manzaralarını ve onların kendileriyle çelişen kusurlu yönlerini anlatmıştır. Padişah ve dilenci, hâkim ve mahkûm, bilge ve cahil, suskun ve geveze, yaşlı ve genç, zengin ve fakir, âbid ve zâhid gibi karakterler hikâyelere konu olmuştur. Bu karakterler üzerinden hakikî ve mecâzî aşk, iyilik ve kötülük, adalet ve zulüm, kabalık ve zariflik gibi belli değerler üzerinde durulmuştur. Genel anlamda hikâyeler ahlakî, toplumsal, iktisadî, ilmî, siyasî, felsefî, irfanî, şerî, insan sevgisi gibi birçok konuyu içermektedir.²⁰⁴ Ravzatu'l-Ahbâb eserinde muhteva açısından benzer konular işlenmiş, aynı tipler ve değerler benzer hikâyelerle kaleme alınmıştır. Kıssadan hisse çıkarma yapısıyla yer alan hikâyelerde, padişah ve dilenci, zengin ve fakir gibi tipler; yaşlılara karşı gençlerin nasıl bir saygı ve tutum içerisinde olması gerektiği, kanaat etmenin faydası, susmanın önemi, insanın dikkat etmesi gereken âdâb-ı muâşeret ve benzeri birçok konu ders verme amacıyla işlenmiştir.

Şekil açısından; Sâ'ilî eserini şekilsel açıdan tamamen Gülistân'a benzer olarak tertip etmiştir. Her iki eserin mukaddimesi, sekiz bölümü ve bir hatimesi bulunmaktadır. Her iki eser de mensur ve manzum yazılmıştır. Bölümlerin hacmi uyumludur. Dördüncü ve altıncı bölüm, iki eserde de aynı kısalıktadır. İki eserde de âyet, hadis-i şerif ve kelâm-ı kibara yer verilmiştir. İki eserde de bölümlerde işlenen konular ve tipler benzerdir.

²⁰⁴ Hasan Ahmed Gîvî, **Gülistân-i Sa'dî- Mukaddime, Şerh ve Ta'likât**, Tehrân, Vezâret-i Ferheng ve İrşâd-i İslâmî, 1386hş./2007, s. 11.

Şekil açısından değerlendirmede şu farklılıklar bulunur: Gülistân'da hikâyeler bazen bir paragraf kadar ve hatta bir buçuk satır olacak kadar kısadır. Bu açıdan bölümlerin hacmi aynı olsa da Gülistân'da hikâye sayısı Ravzatu'l-Ahbâb'dan daha fazladır. Ravzatu'l-Ahbâb'da hikâyeler genel olarak uzundur, bazen dört beş sayfaya yayılmaktadır. Bu uzunluktaki hikâyelerde, hikâye içinde hikâye yer almaktadır. Birinci bölümdeki Hacı Ferruh hikâyesi bu şekilde yazılmıştır.²⁰⁵ Gülistân eserinde manzum kısımlar mensur kısımları tekrar etmekten çok tamamlayıcı bir unsur olarak bulunur dolayısıyla manzum kısımlar hikâyenin devamı niteliğindedir. Fakat Ravzatu'l-Ahbâb'da manzum kısımlar çoğu zaman mensur kısımda anlatılan konuyu vurgulamak ve etkisini artırmak amacıyla kaleme alınmıştır. Hikâyede verilen nasihat, kıssadan hisse çıkarma, öğüt ya da hikmet manzum kısımda yeniden ifade edilir.

Dil açısından, iki şairin yaşadıkları yüzyılların farklı olması ve dönemlerine has üslûp özellikleri nedeniyle birçok farklılık görülmektedir. Gülistân'ın en önemli özelliği sehl-i mümteni üslûbunda, sade ve akıcı bir dille yazılmasıdır. Sehl-i mümteni (سهل ممتنع) edebî terminolojide, kolay görünen ama aslında zor olan ifadeler için kullanılır. Sehl-i mümteni ile yazılmış eserler, okuyucuya ilk izlenimde basit gibi gelir; ancak bu tarz eserleri taklit etmek ve aynı etkiyi yaratmak zordur. Sözcükler ve ifadeler doğal ve sade bir şekilde seçilir, okuyucu ilk anda bu ifadelerin altında ince işçiliğin olduğunu ve şairin maharetini fark etmez. Tâhir-ül Mevlevî'nin "Hem kolay, hem güç anlamındaki bir tabir. Kolay görüldüğü halde taklidine kalkışınca güçlüğü anlaşılan eserlere vasf olunur."²⁰⁶ şeklinde tanımladığı sehl-i mümtenin en önemli özelliği Muallim Nâci'ye göre "külfetsizlik"tir.²⁰⁷ Zengin anlamların basit bir şekilde ifade edilmesi mahareti gerektirir. Bu bakımdan bu üsluba en iyi örneklerden birisi de Sa'dî'nin Gülistân eseridir.

²⁰⁵ Ravzatu'l-Ahbâb, Külliyyât, 74a.

²⁰⁶ Tâhir-ül Mevlevî, **Edebiyat Lügati**, s. 133.

²⁰⁷ Muallim Naci, **İstilahat-ı Edebiyye**, Hz. Alemdar Yalçın, Ankara, Akabe Yay., 1984, s. 118.

Ravzatu'l-Ah b b eseri sade bir dille yazılmıştır. Döneminin  sl p özelliğini taşıyan eserde farklı seviyelerde dil özellikleri yer almaktadır. Hem mensur hem manzum kısımlarda sadeliğin yanında karmaşık ifadeler de yer almaktadır. Eserin genelinde ifade derin anlamlardan ziyade lafız düzeyinde tutulsa da yoruma ihtiyaç duyulan beyitler de bulunmaktadır. Fakat genel anlamda okuyucu için lafızları ve terkipleri anlamak güç değildir. Yoğun imge ve dolambaçlı ifadelerden kaçınılan eserde eski dönemlerin  sl bundaki gösterişli dile yer verilmemiştir. Bazen bu sadelik halkın  arşı pazarda kullandığı günlük  miyane dil ve y zeyssel ifadeler düzeyine inmektedir. Farklı düzeylerde dil kullanımı, edebî sanatların yoğun olduğu ifadelerin yanında kullanılan sade dille kendini göstermekte, manzum ve mensur kısımlarındaki sadelik ve akıcılıktaki uyumun bozulmasına neden olmaktadır. Cümlelerin uzun bir paragrafa yayılması, içinde fazla sayıda yan cümlenin bulunması bazı yerlerde anlamın netliğini bozmuş cümlede anlamın dolambaçlı ve karmaşık olmasına neden olmuştur. Bu şekilde cümlelerdeki sıfatlar ve aşırı süslemeler eserin geneline hâkim olan sadeliğin bozulmasına yol açmış ve ifadenin etkisini azaltmıştır.

Diğer bir dilsel özellik olan seci' ve ahenk Gülistân'da ifadeyi güzelleştiren bir sanat olarak yer alır. Genel anlamda ayrıntılı hikâyelerde karşılaşılmayan seci kısa öğüt içerikli ve deyim haline gelmiş ifadelerde daha çok görülür.²⁰⁸ Tâhir- l Mevlevî, seci'yi "Nesrin kafiyesidir. Seci'ler ya cümlelerin sonunda yahut arasında bulunur."²⁰⁹ şeklinde tanımlamıştır. Seci nesirde dilin estetik olmasını ve ifadelerin uyumlu olmasını sağlar. Sözcükler kafiyeli bir şekilde dizilir. Sözcüklerin sonundaki seslerin birbiri ile uyumlu olması ile oluşturulur. Seci ile nesir ahenkli ve kulağa hoş gelir. Ahenk, ritim ve sözün musikisini de içerir. Cümlelerin uzunlukları, nesrin akışı uyum içindedir. Kelimelerin

²⁰⁸ Hasan A med G v , **Gülistân-i Sa'd - Mu addime, şer  ve Ta'likât**, s. 47.

²⁰⁹ Tahir- l Mevlevî, **Edebiyat L gati**, s. 131.

tekrarı, ritmi, seslerin uyumu ile ahenk oluşturulur. Ses uyumu ve ahenk nesirdeki edebî sanatlardandır, okuyucunun dikkatini daha fazla çeker. Eserin tesirini artırır.

Ravzatu'l-Aḥbâb'da Gülistân'ı etkili bir eser kılan seci sanatı mahirane bir şekilde kullanılmıştır. Bu anlamda dönemin genel üslûbu da olan secili ifadelerin çok fazla yer almasına dikkat edilmiştir. Gülistân'daki seci sanatı Ravzatu'l-Aḥbâb'da dönemin dil özelliği olarak belirgin bir edebî sanat olarak yer almıştır.²¹⁰ Bu açıdan Sâ'ilî, bu sanatın üzerinde dikkatle durmuş, ince bir işçilikle sözcüklerdeki kafiye ve ahengi önceleyen bir üslûp geliştirmiştir. Eser okunduğunda seci sanatının yoğun bir şekilde kullanıldığı fark edilmektedir.

از هر طرف طعن و ملامت و سرزنش و شناعت که آوان عسرت گذشت و زمان مسرت رسید.

Gülistân'da görülen diğer bir dil özelliği "icâz"dır. Tahir-ül Mevlevî, icâzı şu şekilde açıklar: "Az sözle çok mâna ifade etmektir. Öyle söze mucez, veciz, vecize denilir. İcâz, ifadenin pek makbul bir tarzıdır."²¹¹ İcâzın bulunduğu cümle, mana açısından dolu, anlama kıyasla lafzın az olduğu ve yazarın amacını ulaştırdığı cümledir.²¹² Veciz ifade ile söz en kısa ve öz şekilde kaleme alınır. Bu şekilde düşünce en etkili şekilde dile getirilmiş olur. Veciz ifadelerde fazla ve gereksiz sözcüklere yer verilmez. Bu şekilde hem etkileyicilik hem de akılda kalma sağlanır. Sözün az anlamın yoğun olduğu bu ifadeler sonradan özdeyiş haline gelerek halk arasında yayılabilmektedir. Bu bakımdan, Gülistân'da cümleler öylesine kısa ve anlamlıdır ki ondaki hiçbir unsur çıkarılamaz çünkü çıkarılacak herhangi bir unsur cümleye zarar verir.²¹³

²¹⁰ Mustafa İsen ve diğerleri, **XVI. Yüzyıl Türk Edebiyatı**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayını, 2011, s. 154.

²¹¹ Tahir-ül Mevlevî, **Edebiyat Lügati**, s. 58.

²¹² İsmet Hûnî, Mehdi'îsâzâde, "İ'câz İcâz Bâ Ḥazf Eczâ-yi Muhtelif-i Kelâm Der Gülistân-i Sa'dî", **Mecelle-i Muṭâle'ât ve Taḥkikât-i Edebî**, Behâr ve Tâbistân, 1394hş./2015, Şumâre:18, s. 83.

²¹³ Gulamhüseyn Yûsifî, **Gülistân-i Sa'dî**, İntişârât-i Ḥazemî, 1389 hş/2010, Tahrân, s. 178.

Ravzatu'l-Aḥbâb eserinde icâzın aksine itnâb görülür. XVI. yüzyıl edebiyatının üslûbunda görülen itnâb²¹⁴, eserde de belirgin şekilde yer alır. Cümleden bir sözcük ya da terkip çıkarıldığında anlam bozulmaz. Bu anlamda Sâ'ilî, Gülistân eserinin en önemli özelliği olan icâz sanatı yerine döneminin etkisinde bir üslup benimsemiş ve kendi üslubundan dışarı çıkmamıştır. Tahir-ül Mevlevî'ye göre, “Çok sözle az mâna ifade etmektir ki (icâzı)n zıddıdır. İtnâbı (Makbul) ve (Mümil) diye ikiye ayırırlar. Bahsi iyice anlatmak gibi bir fayda düşünülerek yapılan (itnab) makbuldür.”²¹⁵ Ravzatu'l-Aḥbâb'da itnâb-ı makbul görülür. Sâ'ilî genelde seci sanatını uygulamak için sıfat terkiplerini çok fazla art arda dizmiş bu şekilde düşüncesini ya da mesajını daha uzun ve geniş şekilde anlatmıştır. Fazladan kullanılan bu sözcükler itnâba neden olmuştur. Seci sanatının oluşturduğu kafiyeli nesir ile bu şekilde uzun cümleler okuyucuyu sıkmamıştır. Eserde bazen de düşüncenin önemi artırmak amaçlı, ifadeler ayrıntılı bir şekilde sunulmuştur.

Veyis Değirmençay'a göre, itnâb dinleyici konuyu anlamada yetersiz kalmışsa uygundur. İtnâb eğer kapalı bir ifadeyi açıklığa kavuşturmak için, tekit amaçlı tekrar edilmişse faydalıdır.²¹⁶ Ravzatu'l-Aḥbâb'da kapalı bir ifadeyi açıklığa kavuşturmaktan ziyade edebî sanatlarla ifadeleri süslemek amaçlı itnâbın yer aldığı görülmektedir. Bu şekilde itnâb ile lafzın mananın üstünde tutulmuştur. Bu tarz ifadelerde, mananın arka planda kaldığı, çok söz ile anlatılmaya çalışıldığı görülür. Şair anlamdan çok sözcüklerin güzelliğine, terkiplere ve şiirin suretine yönelmiştir.

Gülistân'daki en önemli özelliklerden biri de tezattır. “Manaca birbirine zıd kelimeleri bir arada kullanmak”²¹⁷ olan tezat, Sa'dî'nin Gülistân eserinde ifadelerin etkisini artıran bir yapıya sahiptir. “Bir kelime veya ifadenin anlamının, zıddının

²¹⁴ Zebîhullah Şafâ, *Târîḥ-i Edebiyât der İran*, c. III, Tehrân. İntişârât-i Firdevs, Çâp-i Dehom, 1369hş./1990, s. 202.

²¹⁵ Tahir-ül Mevlevî, *a.g.e.*, s. 76.

²¹⁶ Veyis Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, Ankara, Aktif Yay., 2014, s. 235-237.

²¹⁷ Tahir-ül Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, s. 173.

kaydedilmesiyle daha açık biçimde ortaya çıkacağı, güzelliğin zıddıyla daha iyi anlaşılacağı düşüncesiyle zıtların bir arada anılması söz sanatlarından kabul edilmiştir.”²¹⁸Bir düşünce ya da tiptemeyi belirgin hale getirmek ya da anlamını kuvvetlendirmek için tezat kullanılır. Zıt unsurlar bir arada kullanıldığında var olan çelişki, güçlü bir etki oluşturur. Bu bakımdan, Gülistân’da bölümlerin başlıkları, hikâyelerdeki karakterler, betimlemeler tezat ve karşıtlıkla yer almıştır. Bu şekilde belirgin kullanılan tezat ile birbirinin karşıtı olan tiptemeler bir arada sunulur: padişahın olduğu bir hikâyede fakir bir derviş ya da dilenciden bahsedilir, yaşlı bir kişi anlatılıyorsa bir genç de bulunur. Susmanın faydalarının anlatıldığı bölümde çok konuşmanın zararlarına da değinilir.

Henri Massé’ye göre Sa’dî kısa ve öz yazılmış cümlelerin etkisini artırmak için tezadı kullanır. Bazen bir düşünceyi sunar ve sonra o düşünceye uygun ve karşıt delilleri bir arada aktarır. Fakirlik ve zenginlik üzerine münazara, baba ve oğulun münazarası, seferin yararları ve zararları üzerine münazara gibi konular bu özelliğe örnektir. ²¹⁹ Bu şekilde ihlas ve samimiyet ile yalancı dindarlık, adalet ile zulüm, bilgelik ve cahillik, bencillik ve diğerkâmlık gibi değerler birbirinin karşısında yer alır.²²⁰

Ravzatu’l-Aḥbâb eserinde, Gülistân’da öne çıkan ve belirgin bir özellik olan tezat, benzer şekilde yer alır. Sa’dî’nin tezat konusundaki başarısı Gülistân üzerine yapılan araştırmalarda üzerinde durulan bir husustur. Bu açıdan Ravzatu’l-Aḥbâb’ da Gülistân’daki gibi benzer tezat ve karşıtlıklar yer alır. Bölüm başlıklarının Gülistân ile benzer tezadı içermesi, bölümlerin muhtevasının karşıt değer ve tiptemeleri içermesi bakımından tezat yer almaktadır. Bu konuda Sâ’îlî, Gülistân’ın eşsiz bir eser olmasını sağlayan unsurlardan biri olan tezadı mahirane bir şekilde eserinde uygulamıştır.

²¹⁸ İsmail Durmuş, “Tezat”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.41, İstanbul, 2012, s. 58-60.

²¹⁹ Henri Massé, **Tahkik Derbâre-yi Sa’dî**, s. 254.

²²⁰ Ḥasan Aḥmed Gîvî, **Gülistân-i Sa’dî- Muḥaddime, Şerḥ ve Ta’lîkât.**, s. 7.

Gülistân'daki dil özelliklerinden bir diğeri de Arapça ibarelerin kullanılmasıdır. Sa'dî Arap edebiyatının birçok önemli eserini okumuştur. Nizamiye medresesinde eğitim görmüş olan Sa'dî, Farsça kadar Arapçaya da vakıftır. Gülistân'da Arapça beyit, âyet-i kerime ve hadis-i şerifler dildeki sadeliği ve akıcılığı bozmadan, ifadelere uyumlu bir şekilde yer alır. Arapça ve Farsça sözcük ve terkipleri maharetle bir arada kullanılmıştır. Okuyucu okurken asla bir uyumsuzluk sezmez.²²¹

Sâ'ilî de Ravzatu'l-Ahbâb'da âyet, hadis ve kelâm-i kibardan alıntılara yer vermiştir. Dibace kısmında Farsça ve Arapça kelimeleri birlikte ve uyumlu şekilde kullanmıştır. Sâ'ilî, anlattığı konuya uygun bir âyeti Farsça metne uyumlu bir şekilde sunmuştur. Bazen âyetin tamamını, bazen âyetten bir kelimeyi alıntılamıştır. Fakat eserde Arapça beyte rastlanmamaktadır. Sâ'ilî'nin o dönemde Arapça konuşulan beldelerde bulunduğu dair bilgi mevcut olmasa da, Nazmu'l-Cevâhir'i yazabilmek için eserin mukaddimesinde medresede Arapça öğrendiğini belirtmiştir. Fakat Arapça beyit yazacak düzeyde Arapça kullandığı görülmez.

Tasvir konusunda, Sa'dî Gülistân eserinde dilin etkisini artırmak için okuyucunun alıştığı edebî zevklerin dışında tasvirler ortaya koymuştur. Tahir-ül Mevlevî'ye göre tasvir, "Bir şeyin yalnız olduğu gibi değil, biraz da şairce görüldüğü ve duyulduğu gibi anlatılmasıdır."²²²Bu konuda Sa'dî alışılmış, klasik edebiyatın tasvirleri yerine kendine has, yenilikçi bir üslûpla tasvirler oluşturmuştur. Kedkenî'ye göre tasvir belirgin ve öne çıkan her tür ifade için kullanılır, hatta mecaz ya da teşbih olmasa da sıfatın tek başına hayali bir tarafı vardır ve tasviri oluşturur.²²³ Bir tecrübenin sonucunda oluşan hayal ya da tasvirde şair kendi şiir dünyasını oluşturur, teşbih, istiare, mecaz gibi sanatlar onun tasvir dünyasını oluşturur. Bu şekilde sanatçı tabiat ve eşya unsurları arasındaki mevcut

²²¹ Hasan Ahmed Gîvî, *Gülistân-i Sa'dî- Muḳaddime, Şerḥ ve Ta'likât.*, s. 55.

²²² Tahir-ül Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, s. 149.

²²³ Şefî'î Kedkenî, *Şuvar-i Ḥiyâl Der Şi'r-i Fârsî*, Tehrân, İntişârât-i Âgâh, 1401hş./1971, s. 16.

ilişkiye karşı hassaslaşmış ve hakikatin inceliklerine vakıf olmuştur.²²⁴ Gülistân'da da sözcüklerin tek başlarına taşıdıkları imgesel güç görülmektedir. Şair tarafından tecrübelerinin ve hayal gücünün zamanla oluşturduğu imgesel özü taşıyan sözcükler göze çarpar.

Henri Massé'ye göre Sa'dî tasvirli ifadelerini şu şekilde terkip eder, önce ahlakî bir hakikati beyan eder sonra onu bir dizi temsillerle somutlaştırır ya da düşünce ve tasviri bir arada sunarak dikkati artırır. Herhangi bir düşünceyi somutlaştırmak için de tasvirleri kullanır. Şiirinde tasvir bir düşünceye özellikle ahlakî bir düşünceye yaslanmazsa gücünü kaybeder.²²⁵ Bu anlamda Sa'dî ifadelerin etkisini artırabilmek için düşünceyi olduğu gibi değil çarpıcı bir imgelem dünyası ile sunmuştur.

Sâ'ilî, Ravzatu'l-Ahbâb'da birçok unsuru kendinden önceki edebî gelenekten ve Sa'dî'den alsa da kendi üslubunun özelliklerini taşıyan tasvirlere de yer vermiştir. Klasik edebiyattaki maşuğun zülfünü, yüzünü, kaşını betimlemek için kullanılan tasvirler aynı anlamlarla Ravzatu'l-Ahbâb'da kaleme alınmıştır. Satranç ve çevgan gibi bazı oyun araç ve gereçleriyle oluşturulan tasvir, teşbih ve istiareler de kendinden önceki edebî geleneğin özelliklerini taşımaktadır. Sâ'ilî kendine has üslûbunda, dönemin özelliği olan halkın dilinde eser yazma gereği geleneğine uyarak amiyâne ifadelerle tasvirler oluşturmuştur. Bu anlamda, sözcükler halk arasında kullanılan gerçek anlamı ile eserde şairin tasvir-imge dünyasını oluşturmuştur. Bir pehlivanın eleklerle mücadelesini anlattığı²²⁶ ve karpuz kabuğu ile mücadelesini anlattığı²²⁷ hikâyeler buna örnektir.

Gülistân eserinin bir diğer özelliği mizahî bir dille yazılmasıdır. Mizahî dille yazılan eserler; "İçinde hayatın herhangi bir yönüne veya bir insana dair zarif bir nükte,

²²⁴ Kedkenî, a.g.e., s. 57.

²²⁵ Henri Massé, **Tahkîkî Derbâre-i Gulistân-i Sa'dî**, Çev. Gülâm Hüseyin Yûsîfî, Muḥamed Ḥasan Mehdevî Erdebîlî, İntişârât-i Tûs, 1369hş./1990, Tehrân, s. 306.

²²⁶ Ravzatu'l-Ahbâb, Külliyyât, 167b.

²²⁷ Ravzatu'l-Ahbâb, Külliyyât, 167a.

bir şaka, ince bir alay bulunduran....”²²⁸ eserlerdir. Mizahta ironik bir dil ve mübalağayla toplum ve bireydeki anormallikler üzerinde durulur. Bu açıdan Gülistân eğlendiren mizahî diliyle ahlakî ve toplumsal dersler verir. Gülistân okuyucuyu “hem eğlendirir hem de eğitir”²²⁹ Gülistân’da bu hususa değinen Sa’dî, “Nasihatin acı ilacını zarafetin balıyla karıştırmış”²³⁰ ve okuyucuyu dikkate alarak nasihatın kuru ve soğuk yapısıyla sıkmamıştır.

Yûsifî’ye göre, Gülistan’da her şey ciddi değildir; mizah ve espri de kitaba dahil olmuş, eserin inceliğine katkıda bulunmuştur.²³¹ Sa’dî, mizaha yer verdiği beyitleri hazır cevapla, okuyucuyu gafil avlayarak, beklenmedik cevaplarla donatır. Onun mizahı incitici veya iğneleyici bir dil içermez.²³² Sa’dî toplumsal bir gerçeği ifade etmek için önce o olayı hikâye şeklinde anlatır sonra o olayla ilgili öğüt ve nasihatini mizahî bir dille sunar. Sa’dî, mesajını etkili kılmak için mizahla ve ince latifelerle hikâyeyi bezer, böylece dinleyiciler üzerinde daha fazla etki bırakır.²³³

Gülistan’daki mizahın en önemli amacı toplumsal aksaklıkları ve bireylerin davranışlarındaki çelişki ve uyuşmazlığı ortaya çıkarmaktır. Mizahı, sosyal eleştiri için araç olarak kullanan Sa’dî, hikâyelerinde toplumun hiçbir sınıfını muaf tutmamış, hepsine mizahında yer vermiştir. Bu anlamda gelenekleri ve değerleri sorgulamıştır. Her biri, toplumda yeri ve gücü olan din ve devlet adamları; adaleti öncelemeyen padişah, ikiyüzlülüğü ve sahte erdemleri temsil eden riyakâr derviş, mal biriktiren ve paylaşmayan cimri zengin, dıştan zayıf gözükse de aslında hırslı olan açgözlü dilenci gibi tipler

²²⁸ Turan Karataş, **Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, İz Yay., 2018, s. 290.

²²⁹ Massé, **a.g.e.**, s. 161.

²³⁰ Gûlâmhusayn Yûsifî, **Gülistân-i Sa’dî**, s. 191.

²³¹ Yûsifî, **Gülistân-i Sa’dî**, s. 42.

²³² Hasan Ahmed Gîvî, **Gülistân-i Sa’dî- Muqaddime, Şerh ve Ta’lîkât**, s. 49.

²³³ Ebû’l-Fazl Şâlihî Merzîcrânî, “Tanz ve Tanz-perdâzî Der Gülistân”, **Heştomin Hemâyiş-i Pejuhişhâ-yi Zebân ve Edebiyât-i Fârsî**, Behmen, 1394 hş./2015, s. 1207.

Sa‘dî tarafından eleştirilmiştir. Bu karakterler aracılığıyla sunulan derin gözlemler ve toplumsal eleştiriler okuyucuya güçlü mesajlar iletmiştir.

Ravzatu’l-Aḥbâb eserinde Gülistân’daki yoğunlukta olmasa da mizahî öğeler yer almaktadır. Sâ‘ilî döneminin dil özellikleriyle uyumlu bir mizah anlayışı geliştirmiştir. Edebiyatın, saray dilinden uzaklaşıp halkın diline yaklaştığı bir dönemde o da hikâyelerinde sokak ve pazardaki halkın diline yakın, onların anlayacağı düzeyde bir mizah geliştirmiştir. Bu anlamda, muhteva açısından mizah görülmekte fakat dil düzeyinde, Sa‘dî’nin bütün hikâyelere yayılan hazırcevap içerikleri, beklenmedik cevaplar içeren kıssadan hisse çıkardığı mizahi dili yer almamaktadır. Sa‘dî’nin zamanı geldiğinde hikâyelerdeki ayrıntılarda gizli olan çelişkiyi beklenmedik bir şekilde sunmasıyla oluşan mizahı Ravzatu’l-Aḥbâb’da görülmez. Muhtevada mizaha yer veren Sâ‘ilî, padişahın karşısında nasıl davranacaklarını bilmeyen kişileri “ahmak” olarak nitelendirip, latifeli bir dille eleştirmiştir. Birinci bölümdeki hamamda bir dervişe sille atıp altın kazanan sonra daha çok altın kazanmak amacıyla padişaha da sille atan tellâğın hikâyesi²³⁴ ve yedinci bölümdeki vezirin aptal oğlunun padişahın huzurunda yersiz hareketlerde bulunduğu anlatıldığı hikâyeler bunlara örnektir.²³⁵ Derin yorumlamalara açık olmasa da hikâyeler mizahî öğelere sahiptir.

Bölümlerde Yer Alan Hikâyelerin Sayısı ve Şahıslar

Bölümlerdeki tarihî şahsiyetlere bakılırsa, Sa‘dî’de şahıslar kadrosu çok zengindir. Bu da hikâyeleri daha da cezbedici kılar. Ayrıca Gülistân’da hikâye sayısı daha fazla olarak görülür, çünkü Sa‘dî hikâyeleri kısa tutmuş, bazen bir buçuk satırlık hikâyeler sunmuştur. Ravzatu’l-Aḥbâb’da hikâyeler uzun olduğu için sayı olarak az görülür. Gülistân’daki şahıslar anlamında çeşitlilik ve sayı daha azdır.

²³⁴ Ravzatu’l-Aḥbâb, Külliyyât, 58b.

²³⁵ Ravzatu’l-Aḥbâb, Külliyyât, 169b.

1.Bölüm-Padişahların Davranışı Hakkında

Gülistân'da 41 hikâye, 204 Farsça beyit, 4 Arapça beyit, 6 âyetten alıntı, 1 Arapça cümle ve 1 Arapça hadis mevcuttur.

İsmi geçen kişiler: Feridun, Gazneli Mahmud, Enûşirvan, Yunus Peygamber, Zal, Rüstem, Dahhak, Hürmüz, Haccac b. Yûsuf , Karun, Amr-ı Leys, Keyhüsrev, Zünnûn-i Mısırî, Enverî, Bozorgmihr, Harun Reşit, Hasîb (köle), Sahr (Hz. Süleyman'ın mührünü çalan cin), Yunanlı İskender.

Ravzatu'l-Aḥbâb'da 25 hikâye, 328 Farsça beyit, 12 âyetten alıntı, 2 Arapça cümle bulunmaktadır.

İsmi geçen kişiler: Sultan Sencer, Muizzî, Behrâm-ı Gûr, Sultan Mahmud Sebuktekin, İbrahim Ethem, Şahruh

2.Bölüm-Dervişlerin Ahlâkı Hakkında

Gülistân'da 47 hikâye, 196 beyit, 9 Arapça beyit, 8 âyetten alıntı, 2 Arapça hadis, 4 Arapça cümle mevcuttur.

İsmi geçen kişiler: Abdulkadir-i Geylânî, Ebu'l-Ferec İbn Cevzî, Lokman Hekim, Ebu Hureyre, Hâtem-i Tâî. Behrâm-ı Gûr.

Ravzatu'l-Aḥbâb'da 21 hikâye, 238 beyit, 5 Ayet, 1 Arapça hadis, 1 Arapça cümle bulunmaktadır.

İsmi geçen kişiler: Hasan Basrî.

3.Bölüm-Kanaatin Fazileti Hakkında

Gülistân'da 29 hikâye, 125 beyit, 6 Arapça beyit, 5 ayet alıntı, 1 Arapça cümle mevcuttur.

İsmi geçen kişiler: Lokman Hekim, Firavun, Haman, Hz. Muhammed, Erdeşir-i Bâbekân, Hâtem-i Tâî, Hz.Musâ, Sa'dî, Ebu Hureyre.

Ravzatu'l-Aḥbâb'da 15 hikâye, 219 beyit. 2 âyetten alıntı, 1 Arapça hadis, 1 Arapça atasözü, 1 Arapça cümle bulunmaktadır.

İsmi geçen kişiler: Sultan Selim, Sultan Ahmed, Hz.Süleyman

4.Bölüm-Susmanın Faydaları Hakkında

Gülistân'da, 14 hikâye, 25 beyit, 2 Arapça beyit, 1 âyetten alıntı, 1 Arapça cümle mevcut.

İsmi geçen kişiler: Calinus, Sehbân b.Vâil, Sultan Mahmud'un kulları-Hasan Meymendî
4 isim mevcut.

Ravzatu'l-Aḥbâb'da 14 hikâye, 70 beyit, 1 âyetten alıntı vardır.

İsmi geçen kişiler: Lokman Hekim.

5.Bölüm-Aşk ve Gençlik Hakkında

Gülistân'da 20 hikâye, 138 beyit, 11 Arapça beyit, 1 âyetten alıntı, 1 Arapça hadis, 5 Arapça cümle bulunmaktadır.

İsmi geçen kişiler: Hasan Meymendî, Sultan Mahmud, Ayaz, Hz. Yusuf, Muhammed Harezmsâh, Zemahşerî, Leyla, Mecnun

Ravzatu'l-Aḥbâb'da 18 hikâye, 220 beyit mevcuttur.

İsmi geçen kişiler: Leyla, Mecnun.

6.Bölüm-Zayıflık ve Yaşlılık Hakkında

Gülistân'da 9 hikâye, 43 beyit, 3 Arapça beyit mevcuttur.

İsmi geçen kişiler: Tarihi bir şahsiyetin ismine rastlanmaz. Sa'dî'nin kendisi.

Ravzatu'l-Aḥbâb'da 10 hikâye, 104 beyit, 2 Arapça Hz. Ali'nin sözünden alıntı vardır.

İsmi geçen kişiler: Hz.Ali, Şahrüh, Sâ'ilî'nin kendisi.

7.Bölüm-Terbiyenin Tesiri Hakkında

Gülistân'da 19 hikâye, Sa'dî'nin Zenginlik ve Fakirlik Hakkında Birisiyle Münazarası, 102 beyit, 2 âyetten alıntı, 3 Arapça hadisten alıntı, 5 Arapça cümle mevcuttur.

İsmi geçen kişiler: Hâtem-i Tâî, Âzer, Muzafferu'd-dünya ve'd-dîn Atabek Ebu Bekr b. Sa'd b. Zengî, Arslan ve Ağuş adında köle, Sa'dî'nin kendisi.

Ravzatu'l-Aḥbâb: 16 hikâye, Sufî ve Bilginin Münazarası, 242 beyit. 2 Arapça cümle bulunmaktadır.

İsmi geçen kişiler: Sultan Ahmed, Behrâm-ı Gûr, Hz.Muhammed, Hz. Hızır.

8.Bölüm-Sohbet Adabı Hakkında

Gülistân'da 195 beyit. 6 âyetten, 3 Arapça cümle, 1 Arapça atasözü mevcuttur.

İsmi geçen kişiler: Hz. Musa, Kârun, Hz.İbrahim, Âzer, Ken'an, Firavun, İmam Gazâlî, Lokman, Davud, Leyla, Mecnun, Hz.Yusuf, Hz.Yunus, Cemşid.

Ravzatu'l-Aḥbâb'da 226 beyit, 2 âyetten alıntı bulunmaktadır.

İsmi geçen kişiler: Leyla, Mecnun, Karun, Hz.Musa, Hz.Yusuf, Hâce Abdullah Ensârî, Enûşîrvân

2.7. RAVZATU'L-AḤBÂB'IN NÜSHALARININ TAVSİFLERİ

Ravzatu'l-Aḥbâb'ın bilinen 5 yazma nüshasından Ankara Milli Kütüphane'de bulunan yazmanın müellif hattı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bazı araştırmacılar, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya koleksiyonunda bulunan yazmanın da müellif hattı olduğu düşüncesindedir.²³⁶ Fakat müellif hattı olduğuna dair herhangi bir tespit sunulmamıştır. Müellif hattı yazmadan bir yıl sonra 1519 yılında istinsah edilen Paris, Bibliothèque Nationale De France'deki yazma önem arz etmektedir.

²³⁶Çetin Kaska, "Gülistân'a Nazire Farsça Bir Eser: Sâyilî'nin Ravzatu'l-Aḥbâb'ı", **Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi**, Yıl 7, Sayı 14, Bahar, 2021, s. 58.

2.7.1. ANKARA MİLLÎ KÜTÜPHANE, 06 MİL YZ. A 6799/3

Külliyyât-ı Sâilî (513yk.) içinde. 34b-210b.

Telif Tarihi: 924hk./1518

Müstensih: Sâ'ilî

Nüshanın fizikî özellikleri: Ebadı; 203x140-125x72 mm., 176 yk., 17 str., talik. Kâğıt suyolu filigranlıdır. Kapakta düz çizgi şeklinde kenarlık ve köşebent mevcut. Kapağın orta kısmında şemse kabartmalı, alt ve üstünde şemsenin deseninden çıkarılmış salbekler bulunur. Cilt, koyu bordo meşindir. Söz başları kırmızıdır. Sayfa kenarlarında rutubetten dolayı yıpranma, yırtılma ve deformasyon oluşmuştur. Ayrıca rutubet lekeleri mevcut.

Başı (34b):

بسم الله الرحمن الرحيم
شکر و سپاس علمى که دست صنّعش ترتیب صورت نحیف آدم را...

Sonu (210b):

گر نویسند و بخوانند از کرم
کاتب و قاریش آمرزیده باد
آمین

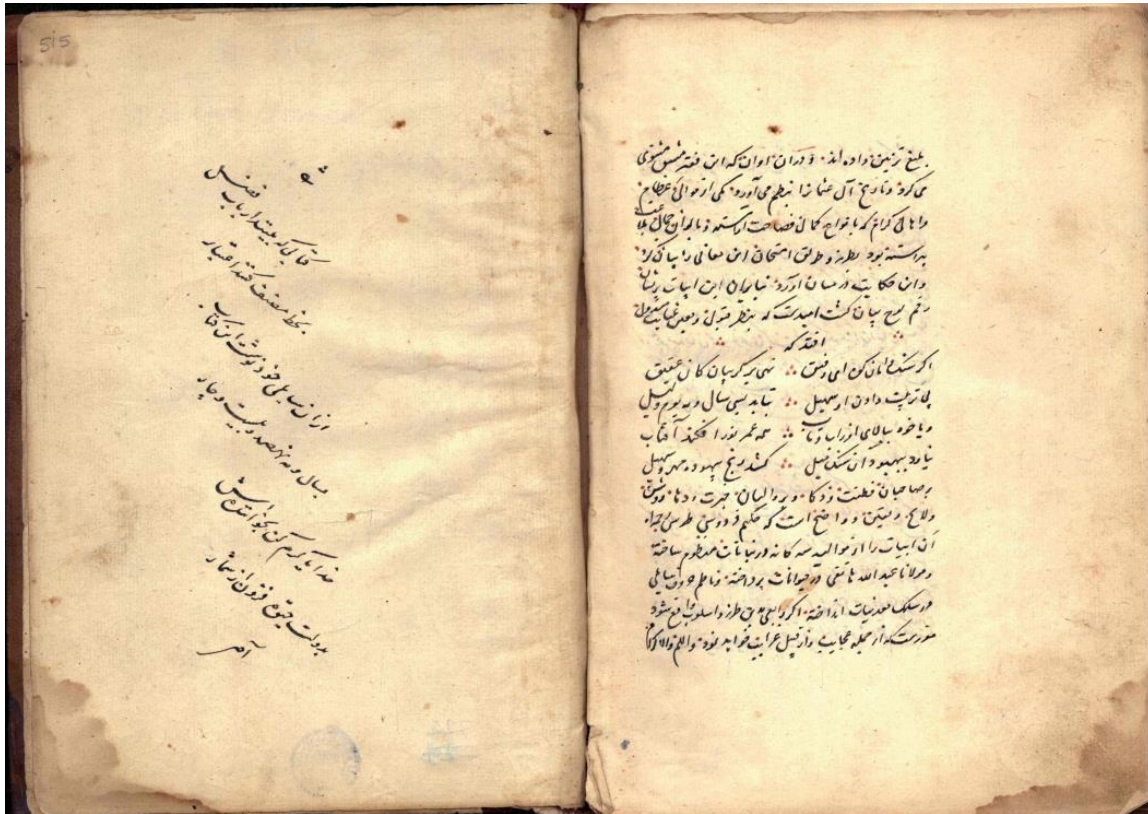
515a sayfasında müellifin eseri kendi yazdığına dair kayıt bulunmaktadır.

کتابی که بینند ارباب فضل
از آن سایی خود نوشت این کتاب
به خط مصنف کنند اعتبار
به سال و مه نهصد و بیست و چار
به دولت حیوة فزون از شمار
خدا یا کرم کن به خواننده اش

İlim sahipleri müellifin hattıyla gördükleri kitaba itibar ederler.

Bu yüzden Sâ'ilî bu kitabı 924 yılı ve ayında bizzat yazdı.

Ey Allah'ım! Okuyucusuna talihle sayıdan artık hayat lütfeyle.

Ravzatu'l-ahbâb, Ankara Milli Kütüphanesi, 06 Mil Yz. A 6799/3, yk. 515a

2.7.2. SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİ, AYASOFYA, Nu. 03205

İstinsah tarihi: Belli değil.

Müstensih: Belli değil.

Vakıf kaydı: Sultan I. Mahmûd (slt. 1143-1168/1730-1754)

Nüshanın fizikî özellikleri: Ebadı; 201x145-135x70 mm., 172 yk, 17 str., talik.

Başı (1b):

شکر و سپاس علمی که دست صنّعش ترتیب صورت نحیف آدم را ...

Sonu (172b):

گر نویسد و بخوانند از کرم کاتب و قاریش آمرزیده باد
آمین

Ferâğ kaydı: Yoktur.

Nüshanın 1a sayfasında I. Mahmûd'un vakıf mührü yer almaktadır.

Mühürde şu ayet yazılıdır:

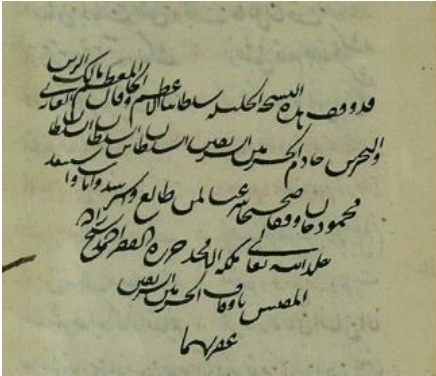
الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ

“Bizi bu nimete kavuşturan Allah’a hamdolsun! Allah bize bahşetmeseydi biz kendiliğimizden elde edemezdik (A’râf 7/43).” Ayetin altında I. Mahmud’un tuğrası yer almaktadır:

وقف محمود خان بن مصطفى شاه المظفر دائماً

Vakf-ı Maḥmūd Hân bin Muṣṭafâ Şâh el-muẓaffer dâi’mâ²³⁷

Vakıf kaydı:

قد وقف هذه النسخة الجليلة السلطان الاعظم و الخاقان المعظم، مالك البرين و البحرين، خادم الحرمين الشريفين،

السلطان بن السلطان الغازى محمود خان وفقاً صحيحاً شرعياً لمن طالع و استرشد و اثناب و استعد خلد الله ملكه

.المجد حرره الفقير احمد شيخ زاده المفتش اوقاف الحرمين الشريفين غفر لهما

“İşbu güzel nüshayı yüce sultan ve ulu hakan, karalar ve denizlerin maliki, hâdimü’l-Haremeyni’ş-şerîfeyn, sultanoğlu sultan Gazi Mahmud Hân (Allah padişahlığını daim

²³⁷ Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri, hzl. Günay Kut, Nimet Bayraktar, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları:186, 2021, s. 61.

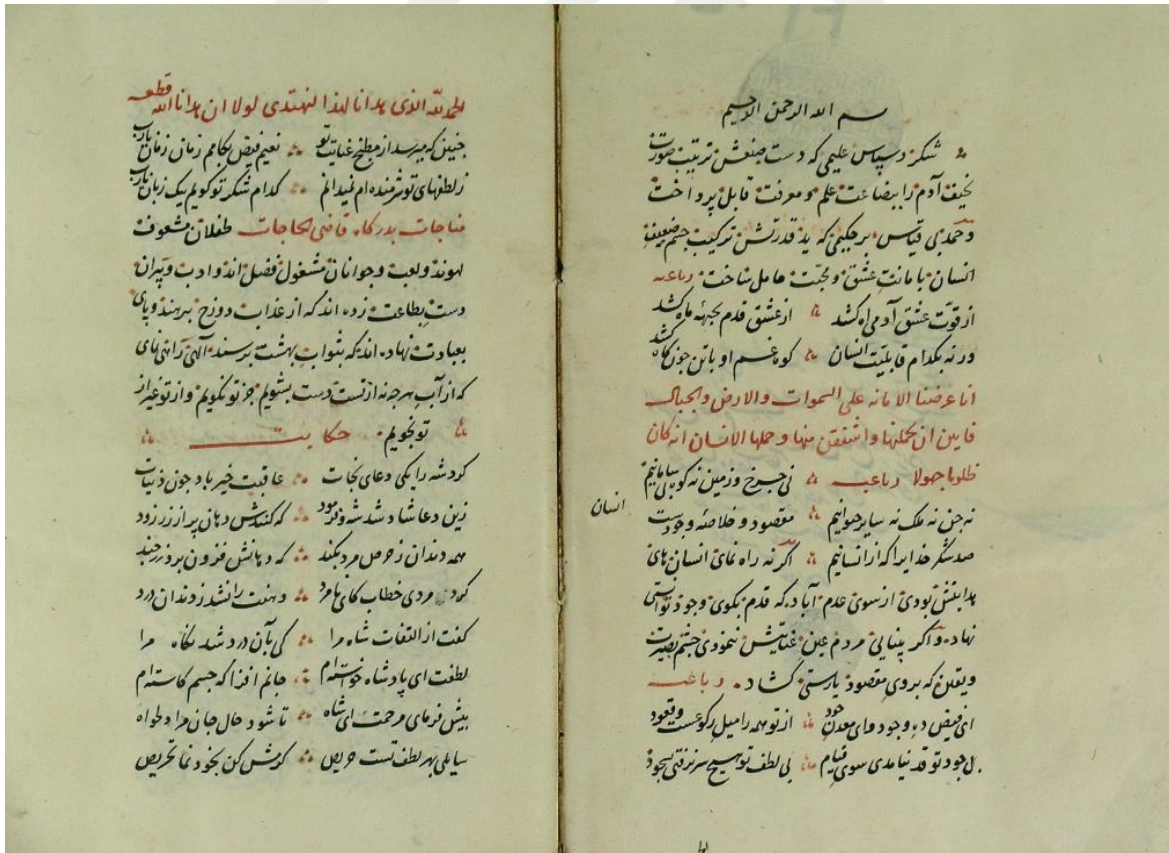
kılsın) sahih ve şer’i bir vakıf olarak, okuyanlar, yolunu bulanlar, hak edenler ve kabiliyeti olanlar için vakfetti. Bunu Haremeynu’ş-şerîfeyn Evkafının müfettişi fakir Ahmed Seyhzâde (Allah onları marifet eylesin) tahrir etti.”²³⁸

Vakıf kaydının altında mühür bulunmaktadır:

یا رب از تو توفیق تمنا کند احمد

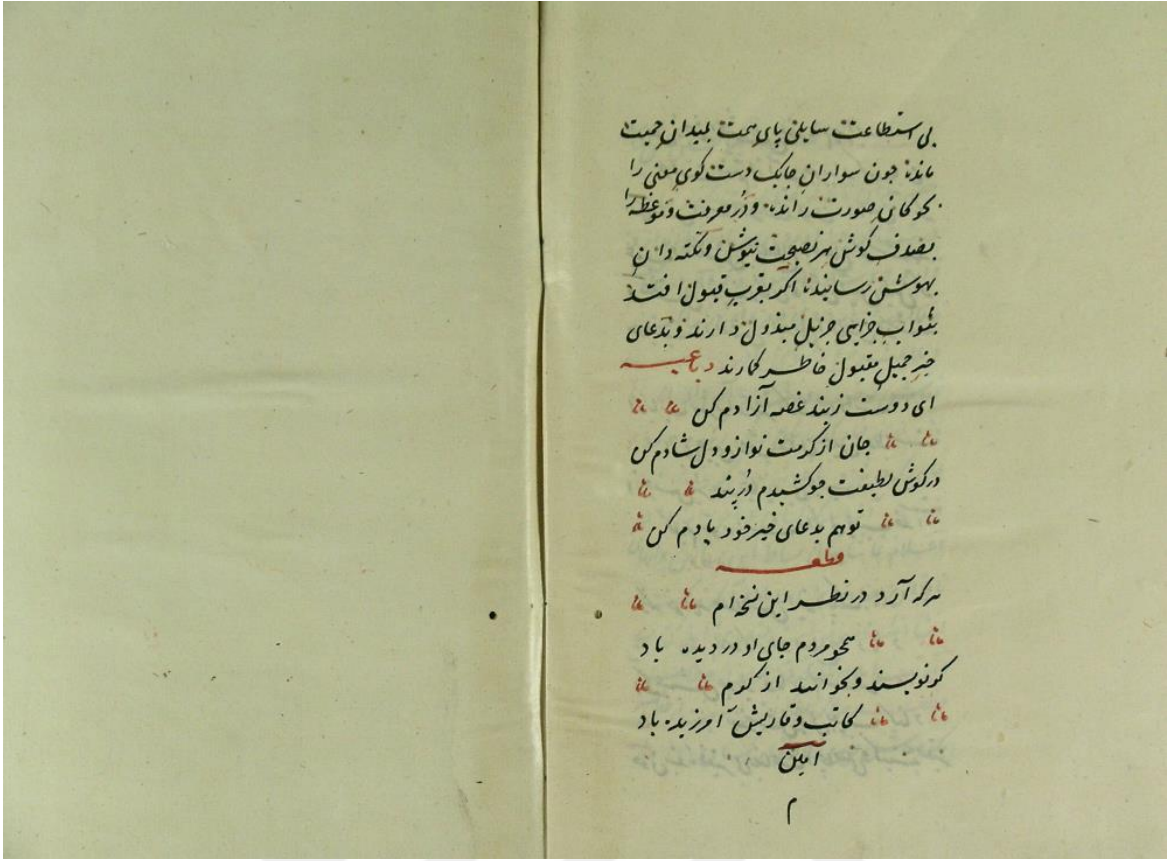
“Ya Rabbi, Ahmed senden başarı temenni eder.” yazılıdır. Bu mühür Evkâf-ı Haremeyn Müfettişi Şeyhzâde Ahmed Efendi’ye (ö.1151/1738’den sonra) aittir.²³⁹

Ravzatu’l-ahbâb, Süleymanye Kütüphanesi, Ayasofya, Nu. 03205 yk. 1b

²³⁸ Mührün çevirisi, Zeyneb Jawadî, “Muslihuddîn Mustafâ Süruri’nin Mesnevî-i Şerîf Şerhi’nin V. Cilt Yazma Nüshaları”, *Mevlânâ Araştırmaları-7*, Ankara, Akçağ Yay., 2021, s. 356.

²³⁹ <https://muhur.yek.gov.tr/muhur/yekmu0615>

Ravzatu'l-ahbâb, Süleymanye Kütüphanesi, Ayasofya, Nu. 03205 yk. 172b

2.7.3. FRANSA, PARİS, BIBLIOTHÈQUE NATIONALE DE FRANCE, NU. 264

İstinsah Tarihi: 925/1519

Müstensih: Belli değil.

Nüshanın fizikî özellikleri: Ebadı; 170x225-90x160 mm., 248 yk ve 11 st., nesta'lik.

Avrupa kâğıdı kullanılmıştır. Cildi benekli kızıl dana derisinden sıcak baskılıdır. Sırt kısmı Fas kırmızısıdır ve Napolyon şifresini gösteren “N” figürü mevcuttur. Bazı sayfalarda çeşitli türlerde filigran bulunur: 2. ve 18. yaprakta çapa şeklinde, 97 ve 99. yaprakta arbalet (Tatar yayı) mevcut.

Başı (1b):

بسم الله الرَّحْم الرَّحِيم

شکر و سپاس علیمی که دست صنّعتش ترتیب صورت نحیف آدم را...

Sonu (248b):

گر نویسد و بخواند از کرم کاتب و قاریش آمرزیده باد

آمین

Ferâğ Kaydı (248b):

تمت الكتاب بعون الله و حسن و توفيقه بتاريخ ليلة الجمعة المبارك من رابع و عشرين شهر ذو

الحجة 925

“Kitap, Allah'ın yardımıyla, hayırla ve başarıyla, ayın yirmi dördüncü mübarek Cuma gecesi (?) tamamlandı. 925”

Ayrıca temellük kaydı çevresinde alttaki beyit bulunur:

ابن نوشتم تا بر آید روزگار

من نمانم خط بماند یادگار

1a sayfasında Türkçe karalamalar üzerinde temellük kaydı şu şekilde belirtilmiştir:

تملك الحقير محمد بن پیری محمد القاضي الشهير بابن قره بولد

1a sayfasında iki tane Osmanlı pulu yer alır. Birinin adı M. b. M Arapça para birimiyle, diğeri M. b. Pîrî adınadır ve silinmiştir. İkisi de Muhammed. b. Pîrî M.al-Gâzî, al-şehîr bi İbn Kara-Bûlad'ın temellük kaydının yanında bulunur.

Nüşhanın katalogunda 9b-10a sayfalarındaki bilgiye dayanarak Sa'dî'nin Gülistân eserine ve Câmi'nin Bahâristân eserine nazire olarak yazıldığı bilgisi yer almaktadır. 5b'de Sultan Selim b. Bayezid ve 6b'de Şehzâde Süleyman b. Selim'e ithaf edildiği bilgisi mevcuttur. Nüşha Kahire'de Wansleben tarafından (1b ve 248b'de mührü vardır)

edinilmiş ve Ocak 1673'te Kraliyet Kütüphanesi'ne gönderilmiştir. Cildin başına Armain imzalı bir not (no. 315) yapıştırılmıştır. Sayfada Kraliyet kütüphanesinin mührü yer alır: "Bibliotheca Royale".

Ravzatu'l-Ahbâb, Fransa, Paris, Bibliothèque Nationale De France, Nu.264,yk. 1b

Ravzatu'l-Ahbâb, Fransa, Paris, Bibliothèque Nationale De France, Nu.264, yk. 248b

2.7.4. ALMANYA, BERLİN, PREUSSISCHE STAATSBIBLIOTHEK, NU. 2095

Vakıf Kaydı: Abdurrahman b. Ahmed Emin Sirozî

İstinsah Tarihi: 3 Cemazeyilahir 959/ 27 Mayıs 1552 Cuma

Müstensih: Belli değil.

Nüshanın fizikî özellikleri: 13st. 203 yk., nesta'lik. Söz başları kırmızıdır. Cildi bordo rengindedir. Kapaktaki şemse ve salbekler altın rengindedir. Mıklebi altın yaldızlı gonca tezhip deseni ile bezenmiştir. Cildi şemseli. Şemsenin iki ucunda salbekler bulunur. Cildin iki yüzünde de ince çizgi halinde zencirek yer alır. Unvan sayfasında tezhipli lacivert- sarı renkte serlevha mevcut. Başlıklar kırmızıdır. Metni çevreleyen bir zencirek bulunur. Rutubete dayalı yıpranma ve koyu lekeler bulunmaktadır.

Başı (2b):

شكر و سپاس علمى كه دست صنّعش ترتيب صورت نحيف آدم را...

Sonu (202a):

گر نويسد و بخواند از كرم كاتب و قارش آمرزيده باد

آمين

Ferâğ kaydı (202a):

تمت بعون الملك وهاب بتاريخ يوم الجمعة غرة شهر جمادى الاخر سنة تسعما و خمسين وتسعمائة هجرة نبوية
صل الله عليه وسلم.

Nüşhanın 2a sayfasında temellük kaydı bulunur:

من ملك الفقير السيد عبدالرحمان امين اغازاده

Abdurrahman bin Ahmed Emin es-Sirozî adına vakıfname mührü de yer alır:

عبد الرحمن بن أحمد أمين السيروزي Abdurrahman Bin Ahmed Emin es-Sirozî

وقف هذا الكتاب السيد عبد الرحمن بن أحمد أمين السيروزي وشرط تصرفها لأعلم أولاده بطناً بعد بطن وأستعيز

١٢٣٧ سيروز و يطالع فيها وأجره عليه بفضل الله تعالى بالله تعالى إن انقرض العلم عنهم يوضع في كتبخانه

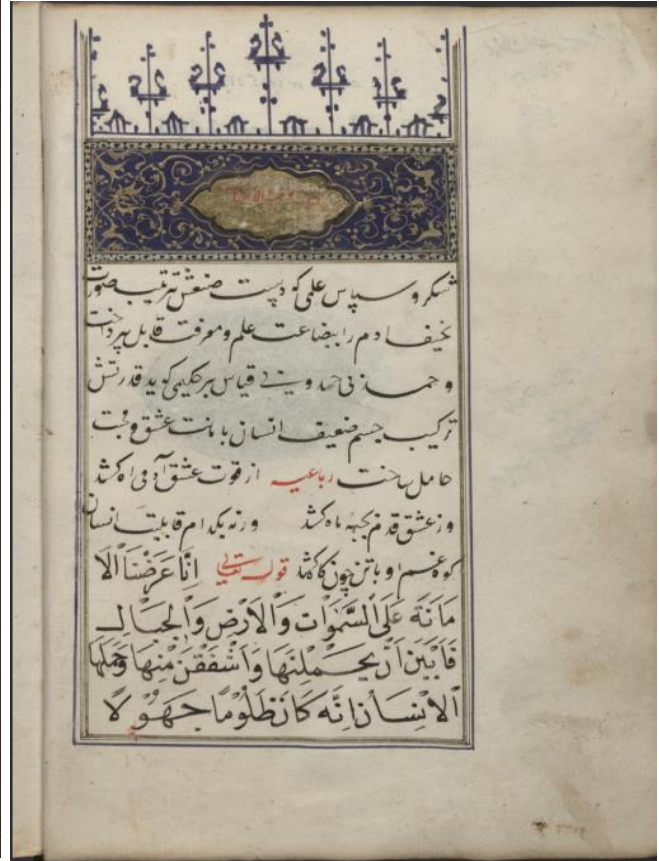
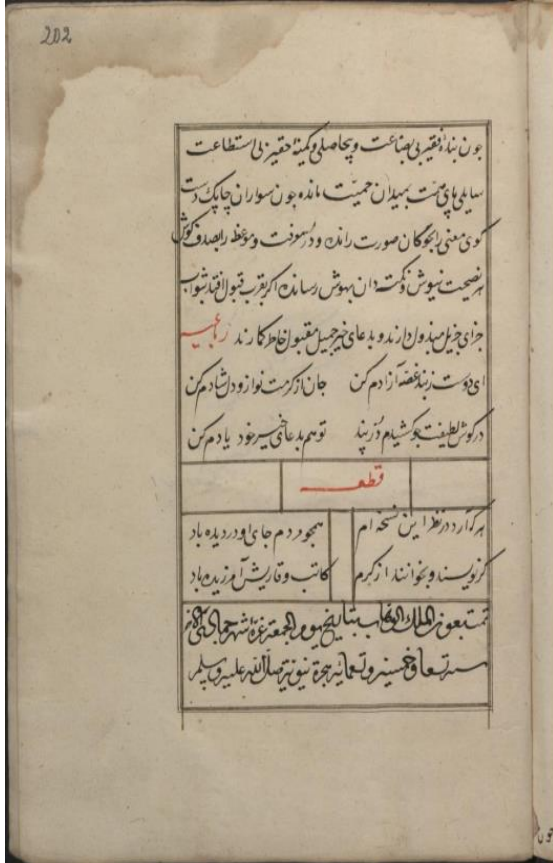
“Bu kitapları Abdurrahman b. Ahmed Emin Sirozî -Allah’ın fazlıyla sevabı ona ait olsun- vakfetti ve nesilden nesile evlatlarının en bilgisinin kullanmasını, Allah muhafaza, neslinde ilim ehlinin kalmaması halinde Siroz Kütüphanesi’ne konmasını ve orada mütalâa edilmesini şart koştı.”²⁴⁰

²⁴⁰ Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri, hzl. Günay Kut, Nimet Bayraktar, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları:186, İstanbul, 2021, s. 411.

202b sayfasında, sayfanın ortasında çapraz şekilde şu beyitler yer almaktadır:

روزی که چرخ بر من مسکین جفا کند در زیر خاک بند ز بندم جدا کند
یا رب نگاهدار تو ایمان آنکسی کین خط من بخواند و بر من دعا کند

Bu beyitlerin nüshanın hattı ile aynı olduğu fark edilmiştir. Dolayısıyla müstensih'e ait olduğu düşünülmektedir.

Ravzatu'l-Ahbâb, Almanya, Berlin, Preussische Staatsbibliothek, Nu.2095, yk.2b ve 202a

2.7.5. ALMANYA, BERLİN, PREUSSICHE STAATSBIBLIOTHEK, NU.3627

İstinsah tarihi: Belli değil.

Müstensih: Belli değil.

Nüshanın fizikî özellikleri: 147 yk., 17 str., ta'lik. Başlıklar, Arapça âyet ve ibareler kırmızı, nüshanın metni siyahtır. Cilt siyah, desen ve zencirek sarıdır. Kapakta hataî penç,

ortasında bir çiçek motifi bulunur. Zencirekleri ince çizgi şeklinde. Köşelerde çintemani motifi mevcut. Nüshada rutubete bağlı deformasyon, yıpranma ve lekeler görülür.

Başı (2b):

بسم الله الرحمن الرحيم

شکر و سپاس علمی که دست صنّعش ترتیب صورت نحیف آدم را...

Sonu (146a):

گر نویسد و بخواند از کرم کاتب و قاریش آمرزیده باد

آمین

Ferâğ kaydı: Yoktur.

Nüshanın 2a sayfasında Çelebizâde İsmail Âsım Efendi (ö.1760) tarafından 1169/1755 tarihinde alındığına dair bilgi bulunmaktadır.

اسصحبہ العبد الاثم چلبی زاده اسماعیل عاصم/ کان الله له و لوالیده أنجاه أو أسماء من....محمود محمد

1169 صلوات الله تعالى و سلامه علیه. جلال سنة

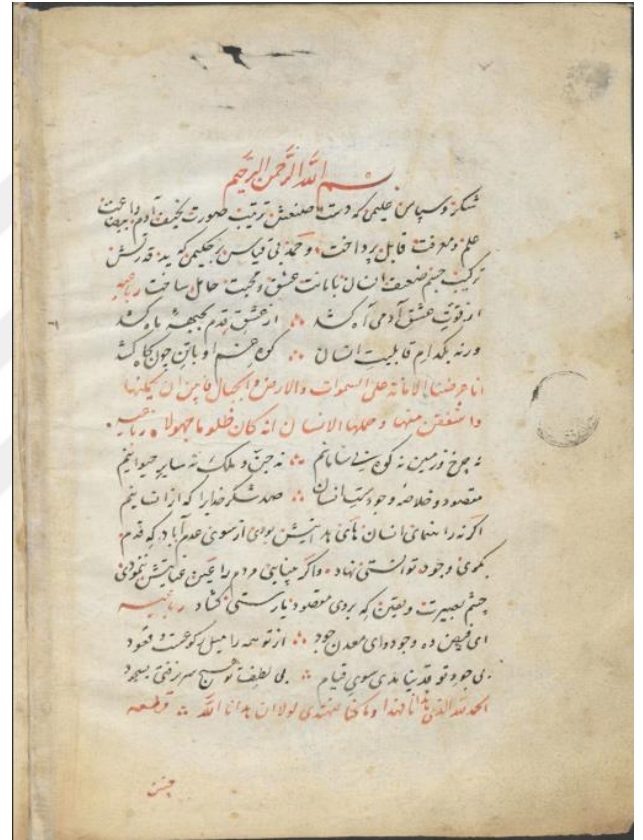
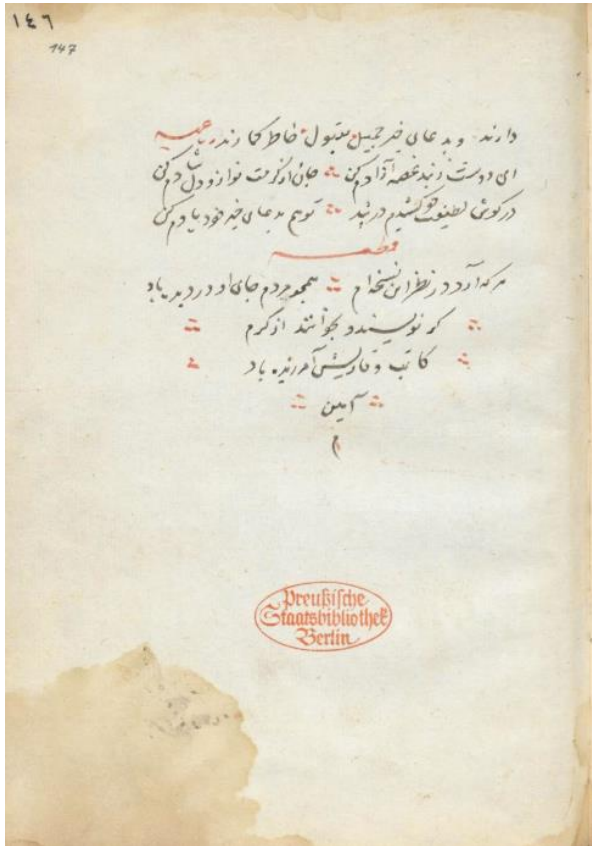
2a sayfasının sağ orta kısmında eserin unvanı ve müellifin adı belirtilmiştir.

نام این کتاب که روضۃ الاحبابست، مولانا سائلی همدانی به نام نامی حضرت سلطان سلیمان خان تألیف کرده

924 هست در سنه

“Bu kitabın adı Ravzatu’l-Aḥbâb’dır. Mevlânâ Sâ’ilî Hemedânî Hazret-i Sultân Süleymân Hân adına 924 senesinde telif etmiştir.”

Nüshanın 2a ve 2b sayfalarında Seyyid Muhammed Nusret adına bir mühür yer almaktadır:

Ravzatu'l-Ahbâb, Almanya, Berlin, Preussische Staatsbibliothek, Nu.3627, yk. 2b ve 146a

2.8. NEŞRE ESAS ALINAN YAZMANIN İMLÂ ÖZELLİKLERİ

Çalışmaya esas teşkil eden metin hazırlanırken, Ferhengistân-i Zebân ve Edeb-i Fârsî tarafından hazırlanan **Destûr-i Haţţ-i Fârsî**²⁴¹, imlâ kılavuzundaki yazılış esasına uyuldu.

²⁴¹ **Destûr-i Haţţ-i Fârsî**, Gurûh-i Destûr-i Zebân-i Fârsî ve Resmu'l-Haţţ, Ferhengistân-i Zebân ve Edeb-i Fârsî, Tehrân, İntişâr Kitâbhâne-i Millî Cumhûri-yi İslâmî-i İrân, 1401hş./2022.

Metnin imlâ özellikleri şu şekilde belirtilebilir:

1. Ha-yi mahfî ile biten kelimelerin sonuna ان çoğul eki geldiğinde, بچگان (133a), گریزندگان (121a) ya da ya-yi masdariye geldiğinde • düşmüştür, خواجه، بندگی (204a) gibi.

Ha-yi mahfî ile biten kelimeler ها ile çoğul yapıldığında yine • düşmüştür. جامها (119a) gibi.

2. همچنانکه sözcüklerindeki hâ-yı resmîyeler yazılmamıştır.

همچنانک (161b), آنچنانک (147a)

3. Farsçaya has olan üç noktalı harfler چ، پ، ت tek noktalı yazılmıştır. بادشاه gibi. Kâf-i Fârisî, ک genellikle گ şeklinde yazılmıştır. بکشایند (142a)

Bazı durumlarda karışıklığı gidermek ve kâf-i Fârisîyi belirtmek amacıyla kef harfi üzerine kırmızı renkle nokta konulmuş.

4. Arapça kelimelerdeki elif-i memdûde aynı kelimedede bazen ی ile bazen ا şeklinde yazılmıştır. Örneğin اعلا (191a), اعلى (69b) gibi.

5. غرائب، عجائب gibi Arapça'dan gelen hemzeli kelimeler غرائب (53a) şeklinde yazılmıştır.

6. Fiillerin iltizamî kip çekimlerinde fiilin başına gelen به harfi bazen fiile bitişik bazen ayrı yazılmıştır: به بیند (140a)

7. Fiillerin başına gelen olumsuzluk harfi ن bitişik yazılması gerekirken ayrı yazılmıştır: نه بیند (63b)

8. Nüshanın genelinde harf- izâfe به kendisinden sonra gelen kelimeye bitişik ve harf-i nişâne را kendisinden önce gelen kelimeye bazen bitişik yazılmış: بیادشاه (72b), جوانانرا، طفلانرا (176a), (109b)

9. İsimlerin başına getirilen بی olumsuzluk eki bazen bitişik yazılmış: بیجان (169a), bazen de ayrı yazılmış: بی دلیل (182b)

10. bazen ayrı bazen ۱ elif düşürülerek isme bitişik yazılmış. است

(79a) در تن است, (159b) آدمی در تنست

11. ى istimrar edatı bazen fiile bitişik bazen ayrı yazılmıştır.

(206b) میرود

12. Bazı kelimelerin okunuşu ve anlamı ayırt edilebilsin diye hareke konulmuştur. نُر (196b) gibi.

İzafet kesreleri de bazı izafelerde mevcuttur. (169a) خاصیتِ خاکستر بار ناجوست

13. (۵) ile biten kelimelerde, yâ-yı vahdet, yâ-yı tenkîr, yâ-yı muhatap hemze (ء) ile gösterilmiştir. (158a) نشنیده, (155b) خانه, (50a) کینه ایشان

Bu kelimeler hazırlanan tenkitli metinde کینه ای ایشان، نشنیده ای، خانه ای şeklinde yazılmıştır.

14. Karşılaştırma edatı olan (تر) kendisinden önce gelen kelimeye bazen bitişik yazılmıştır. (138b) پاکتر

2.9. NEŞRE HAZIRLANAN METNİN İMLÂ ÖZELLİKLERİ

1. Ha-yi mahfi ile biten kelimeler ھا ile çoğul yapıldığında yazma nüshaya uymayıp جامها yerine جامه ھا şeklinde ayrı yazdık.

2. همچنانکه sözcüklerindeki hâ-yı resmîyelerde yazma nüshaya uymayıp همچنانک şeklinde yazdık.

3. Nüshada tek noktalı yazılan چ،ج،ژ harflerini üç noktalı yazdık.

4. Nüshada ک şeklinde serkeşsiz yazılan kâf-i Fârisî گ harfini serkeşli yazdık.

5. Nüshada bazen عجائب bazen عجائب şeklinde yazılan kelimelerde nüshaya sadık kaldık.

6. Fiillerin iltizamî kip çekimlerinde nüshadan farklı olarak her zaman fiile bitişik yazdık.

7. Fiillerin başına gelen olumsuzluk harfî ن yi her zaman fiile bitişik yazdık.
8. Nüshanın genelinde görülen ve kendisinden sonra gelen kelimeye bitişik yazılan harf-izâfe به yi her zaman ayrı yazdık.
9. İsimlerin başına getirilen بى olumsuzluk ekini nüshadan farklı olarak her zaman ayrı yazdık.
10. می istimrar edatını her zaman kendisinden sonra gelen fiilden ayrı yazdık.
11. Sonu ۰ ile biten kelimelerde, yâ-yı vahdet ve yâ-yı muhatap yerine bugünkü imlâyâ uygun olarak اى şeklinde yazdık.

2.10. METİN TENKİDİNDE TÂKİP EDİLEN USÛL

Klâsik filolojideki metin tenkidi ve tenkitli neşrin esaslarına metnin doğru olarak tesbit edilerek üzerinde çalışılması önemli bir husustur. Metin tenkidinde orijinali aramak eğer yoksa mümkün olduğu kadar orijinale yakın metni oluşturmak önemlidir.²⁴² Müellif hattıyla yazılan nüshaya ulaşılamadığı durumlarda, orijinal metne yakın bir metin oluşturmak hedeflenir.

Çalışmada İSAM Tahkikli Neşir Esasları'ndaki (İTNES) ilgili madde esas alınmıştır:

“Müellif nüshasının mevcut olması durumunda; nüshanın müellif hattı olduğu kesinse, müellif nüshası müsvedde ya da eserin ilk versiyonu değilse, diğer nüshalardaki farklılıklar sadece yazım hataları ve imlâ farklılıkları türünden önemsiz farklılıklarsa, bu hususu dirasede belirtmek kaydıyla tahkikte müellif hattı nüshayla yetinip nüsha mukabelesi yapılmayabilir.”²⁴³

Metni kurmaktan gaye müellifin yazdığı nüshaya en yakın nüshayı ortaya koymak olduğu için müellif hattı nüshası varsa diğer nüshalarla tenkitli metin çalışması yapmaya gerek kalmayacaktır.²⁴⁴ Çalışmamızda müellif hattı nüshasını tespit ettiğimizden ve diğer

²⁴² Ahmed Ateş, “Metin Tenkidi Hakkında”, *Türkiyat Mecmuası*, s. 255.

²⁴³ *İsam Tahkikli Neşir Kılavuzu*, 4.basım, Hız. Okan Kadir Yılmaz, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2023, s. 56.

²⁴⁴ Fatih Köksal, “Metnin Neşrinin Ana Esasları”, *TÜBAR-XXXI-/2012-Bahar*, s. 184.

araştırmacılar tarafından da aynı tespit yapıldığı için sadece müellif nüshası üzerinde çalıştık. Gerekli görüldüğü ve metnin okunmasında zorluk yaşandığında diğer nüshalara başvurduk.

Müellif nüshasıyla kastedilen, müellifin kendi el yazısıyla ve temize çekilmiş şekliyle kendisi hayattayken veya vefatından sonra tedavüle giren nüshadır. Müellifin bizzat kendisinin yazmadığı kendisinin söyleyip başkasının yazdığı nüsha da müellif nüshası sayılır. Bir eserin en orijinal ve sağlam nüshası müellif nüshasıdır. Müellif nüshası tahrip olmuş, metni oluştururken tamamen ondan faydalanmak mümkün değilse de metin tashihinde yine de esas nüsha kabul edilir eksikleri diğer nüshalardan tamamlanır.²⁴⁵ Bu çalışmada okuma güçlüğü ile karşılaşılan kelimelerde diğer nüshalardan yararlanıldı.

1. Metnin yaprak numaraları nüshaya tabi olunarak baştan sona kadar sayfa kenarında verildi.
2. Metinde adı geçen âyet, hadis ve Arapça kelâm-ı kibar ibareleri Arapça aslına uygun olarak harekeli olarak yazılmıştır. Metinde kırmızı renkle yazılmış olan âyet, hadis ve kelâm-ı kibar ifadeleri koyu harfle (bold) yazılmıştır.
3. Sâ'il gibi hemzeli kelimelerin yazımında metne sadık kalınmış, metinde hemze ile yazılmışsa hemze gösterilmiş ع ye ile yazılmışsa metindeki yazım tercih edilmiştir.

2.11. ÇEVİRİDE İZLENEN YÖNTEM

Çevirisi sunulan eser, Batı Türkistan/Maverâünnehir'den Anadolu'ya gelmiş, 16. Asırda Farsça edebî dilin halk diliyle yakınlaştığı ve dilde artık âmiyâne sözcüklerin de kullanıldığı bir dönemde yazılmıştır. Ancak Ravzatu'l-Ahbâb'da sık sık “seci” sanatının uygulanması, müteradif kelimelerin art arda getirilmesi çeviriyi güçleştiren

²⁴⁵ Salahattin Polat, **Metin Tenkidi**, İstanbul, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay. 2020, s. 208.

unsurlardandır. Bazen sanatta ifrata kaçılmış bazen fazlaca sade bir dil kullanılmış, nesir kısımlarındaki secili ifadeler yerine şiirde tekellüflü ifadeler görülmektedir. Müellifin eserinde itnâba yani çok uzun ibare ve cümlelere çokça rastlanmaktadır. Sâ'ilî, sanatlı bir nesir yazma gayreti içerisinde bazen anlamda karışıklığa neden olmuştur.

Ravzatu'l-Ahbâb'ın çevirisinde metne bağlı kalınmaya çalışılırken, anlamın tam olarak aktarılması yöntemi izlenmiştir. Türkçe anlaşılır bir metnin oluşması için çaba sarf edilmiştir. Bunun dışında şu esaslara uyulmuştur:

- 1.Nüshadaki numaralandırma esasına uyulmuş, metinde de sayfalar bu şekilde gösterilmiştir.
- 2.Âyet ve hadislerin çevirisinde mevcut kaynaklar kullanılmış ve parantez içinde yerleri belirtilmiştir.
3. Metindeki önemli şahısların hayat hikâyeleri üzerine açıklamalar alfabetik sıra ile sunulmuştur. Gerekli görülen yerlerde terimlerle ilgili açıklamalar dipnotta verilmiştir.
4. Terkiplerde izafet veya vasıf kesreleri birleştirme çizgisi ile ayrılmıştır: âb-ı hayat gibi.
5. Mürekkep sıfatlar birleşik olarak yazılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.RAVŻATU'L AHBÂB'IN TÜRKÇE ÇEVİRİSİ

(34b)Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

Şükür ve övgü, yaratıcı kudretiyle insanın nahif suretinin tertibini, ilim ve marifet sermayesine uygun kılan Alîm'e olsun. Sonsuz hamd, kudret eliyle insanın zayıf cisminin terkebini, aşk ve muhabbet emanetini taşımaya uygun şekilde yaratan Hekîm'e olsun.

Rubâî. *Aşkın gücüyle insanlık ah çeker, aşkla adımını ayın cephesine atar.*

Yoksa insan hangi kabiliyetiyle, dağ gibi olan kederini, saman (çöpü) gibi olan bedeniyle taşır.

“Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yükledi. Doğrusu o çok zâlim, çok cahildir (Ahzâb 37/ 72).”

Ne gök ve ne yeryüzüyüz ne nizamsız bir dağız, ne cin ne melek ne herhangi bir hayvanız. İnsan, varlığın amacı ve özetidir, Allah'a yüz şükür ki biz insanız.

Eğer insanlara yol göstermeseydin, yokluk âleminde varlık mahallesine kim adımını atabilirdi? **(35a)** Eğer göz bebeğine görmeyi inayet etmeseydin, kim basiret ve yakîn gözünü maksadına açabilirdi.

Rubâî. *Ey vücuda feyz veren ve ey cömertliğin kaynağı, seninle herkes rûkû ve secdeye meyillidir.*

Senin keremin olmadan beden kıyama duramazdı, senin lütfun olmadan kimse secdeye gidemezdi.

Hidayetiyle bizi (bu nimete) kavuşturan Allah'a hamdolsun! Allah bizi doğru yola iletmeseydi kendiliğimizden doğru yolu bulacak değildik. (A'râf 7/43)

Senin inayetinin mutfağından sürekli nimet ve lütuf damağıma geliyor ey Rabbim.

Senin lütufların karşısında mahcubum bilmiyorum, hangi şükürünü söyleyeyim tek dille ey Rabbim.

İhtiyaçları giderenin dergâhına münacat. Çocuklar oyunla ve eğlenceyle mutlu ve gençler ilim ve edeple meşguller. Yaşlılar cehennem azabından kurtulmak için itaat eder ve günlerini ibadetle geçirirler ki cennetin sevabına ersinler. İlâhî, bana yol göster ki senin dışındaki her şeyden elimi çekeyim, senden başkasını anmayayım ve senden başkasını aramayayım.

Hikâye. *Bir kimse padişaha kurtuluş duası etti, “Dünyan gibi ahiretin de hayırlı olsun”*

(35b)*Padişah bu duadan mutlu oldu ve emretti: “Ağızını hemen altınla doldurun!”*

Adam hırsından, ağız olabildiğince altın alsın diye bütün dişlerini söktü.

Bir adam ona “Namert!” diye hitap etti, “Dişlerin ağrımadı mı?”

Cevap verdi, “Padişahın bana bu iltifatından, o acıya niye bakayım?” “Ey padişah! Lütfunu istedim, canımı ziyade et çünkü cismimi azalttım”

Ey padişah! Daha çok merhamet buyur ki canımın hali arzu ettiğim gibi olsun.

Sâ’ilî senin lütfuna çok arzuludur, kerem et onu kendine çok arzulu yap.

Ümit olur ki bu arzuyla lütfunu elde ederim; senden başka hiçbir şey talep etmem.

Haber verilmiştir, yolların rehberi, tüm âlemlerin yol göstericisi, yüce, arınmış ve seçilmiş Hazret-i Muhammed Resûlullah -salavatların en üstünü, en yücesi ve selâmların en kâmilî efendimizin üzerine olsun-.

Mesnevî. *Ne güzel! Hakk’ın senin vuslatına arzusu var; her iki âlem senin misafirliğine tufeylî.*

Allah’ın mülkünde padişahsın, en güzel yüzle Allah’ın dostusun.

Aziz ve yüce olan Allah’ın lütfuyla, bütün sıkıntılar senin yanında hallolur.

Sana selâm ederim sıkıntıları gideren, dertlerimin kapısını rahmetinle aç.

Şiir. *Ey! Hak sana Levlâke'yi lütfetti; senin kutlu çevrende, Ruhu'l-kuds peygamberler gibi topraktır.*

(36a) *Birlik zatı senin zamirinle biriciktir, varlık levhasında her iki cihanı senin varlığınla temizledi.*

Senin yüce av yerinde, Miraç gecesinde gökyüzü senin Burak'ının eyerindeki halkadan bile az kalır.

Senin saçından ay, gece gibi siyah elbise giydi, senin yüzünden güneş gül gibi yakasını yırttı.

Rubâî. *Ey peygamberlerin sultanı, derdime derman ol, gönlümün kederine vakıf, ruhumdan haberdar ol.*

Günaha düştüm merhamet et, Hazret-i Hakk'ın huzurunda, isyanım için şefaâtçim ol.

Hikâye. Sayısız günahı olan kullardan biri, niyazla başı yerde, ağlıyor inleyip yakarıyor, diyordu ki “Yâ Ze'l-celâl u ve'l-ikram.” Peygamber –Aleyhisselam- duasını duydu ve buyurdu ki “Duan kabul oldu.” Adam bu müjdenin sevinciyle o Hazret'in ayağına başını koydu ve ruhunu teslim etti. Sahabe-i kiramdan biri –Allah ondan razı olsun- onu rüyasında gördü: Darü's-Selâm'da (Cennette) geziyor ve diyordu ki “Yâ Ze'l-celâl u ve'l-ikrâm.”

Bir kez adını diline alan, çabucak günahından kurtuldu.

(36b) *Senin her şeyi kapsayan affından gönlünü nasıl koparır, adını dilinden düşürmeyen kişi?*

Kıta. *Bin tane kan dökücü düşman pusuda olabilir, senin güzergâhın korkunçtur, gözüün yolda olsun.*

İster bir mescidin köşesinde ister manastırda ol, sen gafilsin ama senden daha gafil değiller agâh ol.

Hikâye. Din büyüklerinden biri yüzü yere kapanmış, diyordu ki, “Ey âlemlerin Rabbi, ben senden razıyım sen benden razı mısın, ey Rabbim?” Kendisine cevap verdiler ki “Ey yalancı! Eğer bizden razı olsaydın bizim rızamızı bu şekilde talep etmezdin”.

Kıta. *Sen cam gibi ince ve safsan da, onun inceliği daha maddesizdir.*

Her ne kadar dakik ve keskin bakışlıysan da, senin anlayışın onun dikkatine erişemez.

Kıta. *Aşkın haremine özgürlük cihanı dedin, senin sabrın, o cihandan daha dardır.*

Ne kadar senin vehim ve tahayyülüne sığarsa da aşk çölünün fezası ondan daha geniştir.

Rubâî. *Kemalin denizdir ki ruhu geride bırakıyor, suyu şerh ve beyan edilemez.*

Benim gönlüm iğne deliğinden daha dardır, dağ gibi olan kudretin ondan nasıl geçiyor?

(37a) Yaratılmışların sığınağı, herkesi himaye eden İslâm padişahının iyiliklerini zikretme ve İslâm padişahlarına hizmet ve itaat, seyr ve süluk erbabı ve makamı ile özel ve genel herkes için, “Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ülü'l-emre (idarecilere) de itaat edin.”(Nisâ 4/59) ayetinin gereğince boyunlarının borcudur, hatta vacip ve farzdır. Onlara refik olmayı ve itaat etmeyi kendine vazife saymak şükretmenin gereğidir. Unutkanlık ve gaflet, emir ve buyruklarını itaat etmeyi hafife almak, nimete küfretme nedenidir.

Rubâî. *Padişaha yakınlık aranmalı, Allah'ın gölgesine sığınmak için çabalamalı.*

Zâlim sıfatlıların güneşinin ışığından O'nun gölgesine sığınılmalı.

Özellikle, büyük talih sahibi, ümmetlerin meliki, Dara ve Cem'in mülkünün mirasçısı ve Arap ve Acem memleketlerinin fatihi, “Allah’ın ahlakıyla ahlaklanın”ın mazharı, **Sultan Selîm Han Bin Bâyezîd Han bin Muhammed Han**, Allah devletini ebedî ve saltanatını daim kılsın. Düşmanlarını helak etsin. Gücünü ve destekçilerini artırsın. Topraklarını emniyetli etsin. Kıymetli evlatlarını kıyamet gününe kadar korusun.

Kıta. *Ey gönül ruh âlemine safa ve huzurla, dünyanın padişahına samimiyet duası oku.*

(37b) *Adaletinin eli nereye ulaşırsa, cömertliğiyle halktan kederi götürür.*

Memleket fethetme işinde atalarından öne geçti, insan soyundan böyle çocuk gelmedi. Mısır’ın azizi varlıktır, cemâl ve kemâlle, göklerin gözü bu sıfatta Cem’i görmedi.

Ey Allah’ım onu her kederden koru, çünkü o halkın yarasına adaletle merhem sürdü.

Rubâî. *Ey Rabbim! Cömertliğinin karşılığını ona ver, hayat ve ömür olduğu sürece onunla munis ol.*

O hikmetiyle zamanın İskender’idir, ömrünü ve mülkünü İskender’den daha çok kıl.

Hikâye. *Cihanın padişahı İskender-i Rum, her zaman ilimlerden yararlanıyordu.*

Bokrat onunla oturan ve beraber olduğuydu, onunla refikti Aristoteles.

Eşi benzeri olmayan –kendisinde eksiklik olmayan- Hazret’in hakikatine varmak için, Eflatun’dan hikmet öğrenirdi.

Zulmü dünyada perişan kıldı çünkü adalet onunla başladı.

Ey padişah, Allah’a şükürler olsun ki adalet yolundasın.

Kim her durumda Hakk’a şükrederse “Elbette size (nimetimi) artıracam” (İbrahim 14/7) ile kemale erişir.

(38a) *Âlemde hikmetle bilindiğin için gayret et hikmet ehliyle ol.*

Şükret ki şükredenlerden olasın, her an memleket fetheden olasın.

Hakk'a şükret, saltanatına İskender'den daha fazla süs ve güç versin.

Âlemlerin şehzadesinin cömert yaratılışının övgüsü ve insanlığın özü olan güzelliğin mazharının duası, Hazreti Sultan Süleymân Han Bin Selim Han, Allah u Teâla kıyamet gününe kadar memleketini ebedî ve saltanatını daim etsin. Günün aydınlığında, sadık sabahın alnından açık ve bellidir ki, dünyayı aydınlatan güneş, insanları müzeyyen ve münevver kılacak ve günün ortasında parlak ışıgın şulesiyle açıktır ki bereketli ve bahtiyar güneş insanlara aydınlık ve nur yayacak.

Kıta. *Padişahın sakileri güneş gibi adalet kadehini, her an ellerinde, zevk artıran meclise taşıyorlar.*

Ey gönül, âlemin kederlerine karşı sevinçle yaşa çünkü akıllılar sevinç yılını nevrüz günlerine bakarak haber verirler.

Malumdur ki latif yaratılışa sahip dünya hâkimi, Bercis karakterli hoş havalı göğünün taçla süslü tahtında oturacaktır ve **(38b)** hüküm verilmiştir ki Süleyman'ın şerefli zatı, Belkıs'ın güzel döneminin mücevherli tahtında, iktidar ve istikrarın izlerini bırakacaktır.

Rubâî. *Ey Rabbim nasıl bir kutlu bir zaman ki o andan düşmanların içinde dert ve keder vardır.*

Allah'ım bu mutluluk padişaha daim olsun, her köşede eğlence erbabının neşesi duyulsun.

Kıta. *Zevk ehli, bahtiyarlık ve eğlenceyle geçen her anda neşeyi kaybetmezler.*

Gönlün arzu ettiğini ele geçir fırsat buldukça yoksa umutsuzluğun sonu yoktur.

Hikâye. *Behrâm aşkla düşküdü, bir anı bile Dilâram' sız değildi.*

Aşk yüzünden ne uykusu vardı ne yemesi, memlekete teveccühü yoktu.

Cihanın hali padişahla değişti, aşk yüzünden memleketten habersiz kaldı.

Şahın bilge bir veziri vardı, doğruyu söylemekte becerikli.

Bir gün şahın kulağına gizlice, memleket hakkında söz söyledi:

“Ya mülkünü koru, ya da istediğin mecliste aşkı seç!”

O söz padişahın gönlünü etkiledi, adalet yoluna geri döndü.

Behrâm artık memleket işlerine koyuldu, aşkı bırakıp memleket işine başladı.

(39a) *Naz ve işvesiyle sevgilisi Dilârâm, Behrâm’a şikâyetini sundu:*

“Devletin ileri gelenleri dışında kimseyle görüşmezsın, benim halimden haberin yok!”

Behrâm şöyle cevap verdi: “Ey iyi huylu, güzel yüzlü sevgili Hazret-i Hak bize cihanı verirken bizim kalıbımıza adaletle can verdi.

Biz de dünya ehlini koruyalım, bir iki demdir, güzelce üstesinden geelim.

Her ne kadar aşk iyi ve güzelse de adalet olmadan dünya düzelmez.

Padişahı şöyle bil ki adaleti vardır, dünyaya adalet tohumu ekmiştir.”

Kitabın Telifinin Sebebi ve Hitabı Derlemenin Gerekçesi

Uzun zaman bu zihin ve hayal ormanında düşünüp taşınyordum. Uzun günler ahiret ve dönüş yurdu endişesi içerisinde dolanıp duruyordum. Zevk ve hal sahibi olanlar dedikodu ile dolu bu âlemden göçmüş ve kendilerinden bir iz bırakmış ve “Bu fani dünyada iyi bir iz bırakmak, ikinci bir hayat konumundadır.” demişlerdir.

Mesnevî. *Bir süre akıl sahibi gönlümde, şöyleydi fikir ve endişe:*

Dünyada acı görmekten gayrısı yok, bir an bile huzur bulmak yok.

Sabahı ve akşamı ümit ipi gibi birbirine karışmış siyah ve beyaz.

Ne siyahı tek renkte duruyor, ne de beyazlığında bir huzur ve durma var.

(39b) *Bilge insanlar, bu beyaz ve siyahtan ikiyüzlülük dışında başka bir şey anlamadılar.*

Vefa ve birlik halk arasında münafıklar gibi renk renktir.

Sonunda kendi işini yapacaksa bu tarz bir nifak kesinlikle insanı geriletir.

Zorunluluk oldu ki, izlerinin peşine düşüp gelecek kuşaklar için haber versinler.

Dünya, Zâl gibi sırrı açıklayandır, biriyle yâr ve diğeriyle düşmandır. Ondan dostun gönlünde huzur yoktur, düşmanı da küçük düşürür ve utandırır.

Kök ve yaprakla dolu bir ağaçtır, onun meyvesinin sonu ölümdür.

Böylesine eylem ve huyu insanı imtihan etsin diye yaptılar.

Kimde akıl yoksa ona bağlıdır, akıllı o kimsedir ki ondan kurtulmuştur.

Akıllı ol, ondan bağıni kopar, başkalarının ölümü sana nasihat olarak yeter.

Gönlünü Hakk’a bağla ve dünyanın esaretinden kurtul. Ona itaat yolunda toprak ol.

Düşünerek ve hayal kurarak, gözümü ümitle her kapının halkasına dikedim, toz ve toprak gibi akıl sahiplerinin kapılarına konar, belki gayretim sayesinde yüzüme muradımın mahzeninin kapalı kapısını açarlar ve belki arayışım sonucunda umudun kaynağının yolunu gösterirler.

Rubâî. *Nükte söylemede benzersiz inci gibi olanlar, kendi sayfaları gibi zamanı süslerler.*

Umutsuzluk köşemde yazılır ki olur ki halimi gözetirler.

(40a) “Kapıları ısrarla çalan içeri girer.” sözünün hükmüyle itaat ve hizmet işlerine koyuldum. Diğerleri gibi icat ve yaratma kuvvetim olmadığı için tabi olunması ve takip edilmesi vacip olan üstatların sanatlarına yöneldim, izinden gidilmesi lazım olan civanmertlerin işini takip etmeye başladım.

Kıta. *Harman sahibi evini buğdayla doldurursa, başak toplayan da onun harmanından bir eteklik alır.*

Onun eteğinden yolda tane alırlar, kuş da onun eteğinden kursağını doldurur.

Hakikaten, Hazret-i Şeyh büyük meşhur kudret sahibi Muslihiddîn Sa'dî-i Şirâzî'nin - Allah'ın rahmeti üzerine- telif ettiği Gülistân kitabının hiçbir tarif edenin tarifine ihtiyacı yoktur.

Mesnevî. *Gönlün beğendiği ruh gibi olan sözü, tatlı ve şekerle dolu bir kaptır. Nükte ondadır bahanesiz, hayat kuşları için tanedir.*

Sözü ruhtan haber verir, hayat zülaliyle dolu çeşmedir. Latif terkibi akıcılığıyla anlam sahibine can vermiş.

Onda bulunan hikmet nüktenin akıcılığıyla ruhun özünü artırmıştır.

(40b) *Hak budur ki bu Gülistân'ın cennet bahçesinden ruha müjde verdi.*

Temiz tabiatlı dilber gibi iyi huyludur, baştan ayağa latif ve gönül okşayıcıdır.

Harmanından dilenirsem, misafirliğine gidip tanışırım.

Bunun izinden gitmekle şerefli olurum, onun himmeti gibi yükselirim.

Ve Bahâristân eseri ki, Hazret-i Mürşid, saygıdeğer kişi, Mevlânâ ve Seyyidinâ Nûreddîn Abdurrahmân Câmî -ruhu mübarek olsun- tarafından yazılmıştır, onun marifet, hikmet ve hakikatler içeren öğütlerinde yanlışlık bulunmaz.

Latif nüktelerini incelemeyle benim gibi dilencinin onu layıkıyla tarif etmesi mümkün değildir.

Nur saçan hikâyeleri, yüksek zevkin habercisi.

Adalet hakkında şahlara verdiği öğüt, zulmün ipini kopardı.

Cömertlikle söylediği söz, yoksulların gözünden hazineyi gizlemedi.

Acıyla anlattığı aşk kıssaları zahitleri aşka getirdi.

Söylediği latifeli sözler, eski pası gönülden sildi.

Açtığı şiir sayfasıyla, şiiri İsa gibi ihya etti.

Hakk'ın nüktesini duyduklarında kuş ve balık onunla canlandı.

Nükte ve güzel söz onda çoktur, hepsi hikmet hepsi latif inci gibi.

Ey Rabbim onun cömertliğinden ruhuma bağışla.

Onun her anki feyzinden canıma bağışla.

(41a)*Böylece gücüm yettiğince nükte beyan edip, onun gibi nükteler ortaya koyabileyim.*

Niyaz içinde alnımı toprağına koydum ve gözümü sırrın menziline açtım. “O ikisinin yüce nefesleri kutlu sayılır ve imkânlar ölçüsünde o ikisinin zarif lafızlarından bereket umulur.” imkân yettiğince ahde itaat etmeğe istek ve gücüm yettiğince onlara tabi olmaya cesaret buldum.

Kıta. *O kadar edepsizlikler ettim ki korkuyorum, yanlarına varınca yüzlerini başka tarafa çevirirler diye.*

Yolunu kaybetmiş ben, küstahlığa adım atmışım.

Ümidim şudur ki küstahlığıma bakmasınlar, büyükler dediler ki “Devlet adamına mutluluk her şeyden gelir köylüye akıl sonradan gelir.”

Mesnevî. *Üstatlar sözü gizlemediler nüktayı senin için çıkar gözetmeksizin söylediler. Dünyanın toplamının iradesi yoktur, seni korumak için hizmet ederler.*

Olur ki bir kez öğüt dinleyesin, akıl ve marifeti işitmek için kulak veresin.

Bu bukalemun dünyadan kurtulasın, bu tersine dönmüş tas olan, zâlim kubbeden.

Kendinden ve zamandan geri dönesin, azat olanların yolunu tutasın.

Varlığın zincirine bağlanmayıp dostun dışında her ne varsa bağını koparasın.

(41b)*İyi ve kötü bağından azat olasın, sayfanı başkasının sözünden temizleyesin.*

Ben de bu marazı def etmek için onlar gibi çıkar gözetmeyen biriyim.

Çıkar gözetmedim, senden hiçbir şey saklamadım, sözümü pak ve kasıtsız söyledim.

Eğer sözü kabul edip iyi olursan, iki âlemde de onurlu olursun.

Sözüm gönlünde yer ederse, benim hakkımda duayı esirgeme.

İlahî mürşidin devleti için yapılan dua ve yüce irşâd makamının övgüsü, Allah katında makbul olan bir isimle ve Allah'ın dostlarının teveccühünü kazanan, evliyanın bakî kalanı ve zeki fakihlerin önderi olan Hazret-i Hâce-i Muhammed Kâsım bin Hâce Abdu'l Hâdî bin Hâce Muhammed Abdullah bin Kutbu'l-ektâb Hâce Ubeydullah –Allah mübarek kılsın ve Allah'ın rahmeti hepsinin üzerine olsun- içindir. Söz için yol vardır. Sözün muhatabı gönlü agâh olan akıllı insanlardır. Hazret-i Bârî' den umut edilir ki –bu söz- o yüce zatın şerefli gönlünde kabul bulsun ve o hazretin latif varlığına uygun bir surette ortaya çıksın ve ziynet ile bezenmiş olsun.

Kıta. *Ne mutlu, her zaman temiz kişinin kavmine çünkü onların yüzünden diğer saf insanların işleri yolunda gider.*

Bunda şüpheye düşme çünkü daima dünyaya onların ruhlarından yardımlar gelir.

(42a)Hakikaten bir melektir beşer suretinde, iyilik esasıyla dolu ve kötülük giysisinden arınmış. Keskin gözünü iki dünyaya da kapatmış ve irşat seccadesine göz bebeği (halk) gibi oturmuş. O'nun hidayetinin gölgesi âlemlerin başlarına yayılmış olsun ve ihsan kapısı insanlara kıyametin kıyamına kadar açık olsun. Bu durum şanlı oğulları ve ulu kişilerle devam etsin.

Mesnevî. *Mürşidin ilahî rehberliğinin dayanağı ondandır, âlemin kalbi birleşmenin kaynağıdır.*

Gönlü azamet sırrına vakıftır, canı melekût ile seyirdedir.

Huyu görüş sahibi melek gibidir. Herkeste pak bakışından ümit vardır.

Ben onun önünde toprak gibi yerlerdeyim belki onun himmetiyle paklanırım.

İki cihanın kederinden de uzak olurum, himmeti beni kendimden uzaklaştırır.

Bir kutsal mekâna yol bulurum ki orası dışında cennet yoktur.

Alçaklıktan, cehaletten ve varoluşun engellerinden uzaklaşmak akıl ve zekâ sahiplerinin aydın zihinlerine açık ve belirgin bir şekilde yazılmıştır. Himmet ve deha sahibi akılların yüksek zihinlerinin sayfasında kesindir ki bu varlıkların akıl ve kulağının ölçüsünün onayından geçmemiş hikâyeye değildir. Onların ayrıntıları gören akıllarının terazisince tartılmamış olan bir kıssa değildir. **Kıta.**

(42b)*Bir gül bahçesi yoktur ki güllerine bir el uzanmış olmasın, nerededir o kapı ki açan bir anahtar ondan geçmiş olmasın.*

Hangi merhale var ki oraya kimse ayak basmış olmasın, hangi ağaç dalı var ki rüzgâr ondan geçmiş olmasın

Hangi hikmet ve tecrübeler onların inceliklerle dolu sahih zatının şifahanesinde tekrar elde edilmedi? Hangi marifet ve hesaplamalar, onların kapsamlı bilgeliklerinin vazıh nüktelerinin köşelerinde sürekli ulaşılmadı ve geçilmedi?

Kıta. *Bu açık bir gerçektir, bu işte incelemeye ne gerek var, şarabın olduğu yerde, şarap içme de vardır.*

Her nerede bir taht varsa orada bir padişah oturur, her nerede ev varsa orada günle huzur veren bir güzel vardır.

Bu hikâyeler, misaller ve bu nadir anlatılar, anlam mahallesine yeni adım atan yeni yetişenlerin gönlünü ısındırmak içindir ve yenice konuşmaya başlamış çocukların hoşuna gitmesi içindir.

Rubâî. *Saf (halis) lokmayla beden güçlenir, şekerin tadı damağa tatlılık verir.*

(43a)*Yeni bir sevgili aşığın aklını başından alır, dinleyici yeni bir hikâyeden lezzet alır.*

Ahlakı övülen saygıdeğer kişilerin cömert lütuflarına yalvarış ve sınırsız kerem sahibi kimselerden dileğim şudur ki bu kusurlu kişinin yazısına karşı itiraz ve kınama dilini uzatmasınlar. Bu yüzden, gıybetten görmezden gelerek, bu günahkârın sayfası hakkında yazmaktan sakınmasınlar.

Kim senin kusurunu söylemek için çabalarsa gönlünün aynasını paslandırır

Bilmiyorum ki ne olur halin eğer bir arifin gönlü sana darılırsa.

Kıta. *Vuslat sofrasından arzun hâsıl olsun diye ihlas sofrasına davet ettim.*

Dualarında halk seni unutmasın, Allah’a dua ederek beni sevindir ey dost.

Dostların en saygını ve ashabın azizinin huzuruna sunulur ki büyük üstat Şeyh Muslihiddîn Sa’dî-i Şîrâzî, İrem bağını kıskandıran şerefli kitabına Gülistân adını vermiş ve büyük mürşid üstadımız Hazret-i Nûreddîn Abdurrahman el-Câmî –Allah ruhlarını mukaddes kılsın- cennet bağına benzeyen zarif nüshasına, Bahâristân ismini vermiştir.

(43b) Rubâî. *Sözün yanlarında muteber olduğu kişiler, söze bakmaz anlama yönelirler.*

Onların yazdığı kitapların içeriğini, ne kadar anlatsalar da daha fazlasıdır.

Kendi amel defteri gibi birkaç yaprak karalayıp zihninin gayreti ve kandilin dumanıyla düzenleyen bu fakir ve hakir kişi, güzellik yurduna şöhret verse gururdan hali değildir. Güzel vasıflı akıl sahibi dostların ve arkadaşların melâlini gidermesi için Ravzatu’l- Aḥbâb (Dostlar Bahçesi) diye adlandırılması münasip görünmektedir; uzak görünmemektedir.

Kulunuzun kitabının nükteleri, akıl sahiplerinin gönlü gibi feyiz vermektedir.

Dostların gönlü bahçe dilerse bu kitap, “Ravzatu’l-ahbâb”dır/dostların bahçesidir.

Kitabın tarihi ve hitabın tamamlanmasının yılı bu kıtada bulunmakta ve yer almaktadır.

Mana ehli nûkteler avlıyorlardı, benim nûktelerim mana erbabını avladı.

Kayıtta bir hayır vardır, Sâ'ilî ondan dolayı yazılışının tarihini “Hayr kayd/hayırlı kayıtlar (924/1518)” yaptı

Mesnevî. *Benim için nazım ve inşa bir yoldur, benim amacım onunla övgü almak değildir.*

Eğer bu yüzden birine söz söylersem ya ehli olmayandan aferin beklersem

Başlık alma ümidiyle, kızını bilinmeyen bir adama vermek gibi olur.

Üstatlar bahçe şeklinde cennetten gelme kitaplarını süslemek için sekiz bölüm **(44a)** olarak bölmüşler ve sekiz ayrı bahçe olarak düzenlemişlerdi, bu kitap da aynı tertiple sekiz bölüm olarak düzenlendi.

Ruh gibi olan azizlerin yardımlarından ruhuma medetler indi.

Onlar gittiler ve eserleri kaldı, benim de arkamdan eserim kalacak.

BİRİNCİ BÂB

PADİŞAHLARIN AHLÂKİ HAKKINDA

Hikâye. Sultan Sencer seferdeyken çoluk çocuk sahibi saygın biri, bir şeyler umarak ona bir sepet armut hediye etti. Şair Muizzî aracı oldu ve ağzı kapalı sepeti padişahın huzurunda açtı. Büyükler dediler ki, “Her kim düşmüş birinin elini tutarsa yücelir.”

Rubâî. *Canım boğazıma dayandı elimi tut, lütuf göster zaman zaman elimi tut.*

Ümit edilir ki kemal ile yaşlılığa eresin; düşkün ve yaşlıyım ey genç elimi tut.

(44b) Padişah birkaç tane o armuttan yedi ve beğendi. Olaydan birkaç gün geçti, padişahın hatırına o olay geldi. Armut sahibine hazineden bir şey versin diye veziri çağırdı. Dediler ki “Adaletli olan padişahın alameti şudur ki iyilerin yaptığı iyilik kalbinden silinmez. Ve hizmetliler ve memurlarını ihmal etmez.”

Kıta. *Sonunda, devlet sahibinin işi hayırseverlik huyunun sonucu olan hayırdır.*

Allah'a yakınlığın gereği dervişlerin zikridir, padişahlıkta adalet agâh olmadır.

Vezir az bir meblağı saydı ve Muizzî'ye verdi. Muizzî altını götürüp geri getirdi: “Adam altın istemiyor nacak ve balta talep ediyor.” dedi. Padişah, “Nacak ve balta ne işe yarayacak?” diye şaşkınlık ve hayret içinde kaldı. Muizzî, “O, armut ağacını kesmek istiyor ki az bir miktar için ümitlenmesin ve çok üzülsün.” dedi.

Kıta. *Ümit ediyordu ki atı ahıra, altını yüklüğe gelsin.*

Bir şey bir yere varamıyorsa ondan umudu kesmek yüz kez daha iyidir.

Vezir dedi ki, “Ey padişah! Muizzî, altını adamın yanına götürmedi ve geri getirdi, para elden avuçtan gider ve hazine telef olur diye bahane arıyor ve gerçeğin aksini söylüyor.” Büyükler demişler ki: “Hazine ve paraların ayak takımı ve rezillerle telef olması ve israfı, padişahın huzuruna ve itibarına aykırıdır ve onların hallerinin perişanlığına sebeptir.” **Kıta.**

(45a) *İhsan hakkında o kerim olan kişi güzel örnek vermiştir, bağışı yerinde edersen hoş karşılanır.*

Padişahın hazinesi Feridun'un serveti olsa da ondan isteyenlerin eteğine ancak bir dirhem düşer.

Vezirin bu sözü, padişahın hoşuna gitmedi. Buyurdu ki, “İki kese altını armut sahibine ve üç kese altını Muizzî'ye verin çünkü vezir, padişaha kötü akıbeti ve cimriliği layık gördü. Muizzî ise padişahın cömertlik ve halkı düşünmekle iyi bir ada sahip olmasını istedi.”

Kıta. *Dünya ve dünyanın rızık bir iki gün geçer; ye, bağışla, sevinçle yaşa kederle değil.*

Eğer cömertlik gösterirsen veya eğer rızıkta cimrilik edersen, Allah'ın kullarından ne nimet artar ne eksilir.

Muizzî'nin yüceltilmesinin ve ona izzet gösterilmesinin nedeni, hizmet ederken padişaha adalet ve cömertlik yolunu göstermesidir. Padişah, itibarının zedelenmesine ve cimriliğe yönelttiği için vezirini görevden aldı ve onu azarladı.

Kıta. *Eğer faydan olmazsa başkasına haramdır, hazinendeki rızık helal olsa da.*

(45b) *Neyin varsa bağışla israftan sakın çünkü büyüklerin işi itidal üzeredir.*

Derler ki, cömertlik dostluk ve bahtiyarlık meyvesi verir ve cimrilik bedbahtlık ve zor günleri doğurur.

Kıta. *Hiçbir zaman nimetin ve rızkın noksanlığı ve eksikliği yoktu; cömertlik ve keremi Hâtîm'in malını artırırdı.*

Bağışladıktan sonra başka cömertlik ve kerem göstermezsen; az da olsa onu çok göstermek senin elindedir.

Hikâye. Bir hikâye anlatırlar ki Behrâm-ı Gûr askerlerinden uzaklaşmış ve çöle gitmişti. Akşam olunca kendini bir viraneye ulaştırdı. Viranede zulüm ve adaletsizlik içinde bir evin pençesinde esir olan bir yaşlıyı gördü. Akşamı orada geçirmek için izin istedi. İhtiyar adam kalktı, evi hazırladı ve misafirperverlikle (ağırlamak için) elini göğsüne koydu.

Kıta. *Bir padişah senin misafirin olursa, arpa ekmeğini bölüp ayranla ikram etmeli.*

Zahmete girmeden (şatafatsız) önüne koymalı, sofrada ne varsa ve misafir her kimse.

Bir parça arpa unu vardı; uğraştı, sade bir ekmeğe hazırladı ve ihlas sofrasına **(46a)**koydu ve getirdi. Behrâm'ın açlığı şiddetliydi, yemeye başladı.

Nefis eğer olmasa gönül rahat ederdi, nefis insanı uğraştırır. Nefsin ateşini ister buğday ister arpa yemek olsun teskin eder.

Behrâm dedi, “Ey ihtiyar, bu viranede neden oturuyorsun? Susuz ve bayındır olmayan yere niye gönül bağladın?”

Kıta. *Bu dünyada hiçbir şeye gönül bağlama sen ki dünyanın halini biliyorsun.*

Devran virane ve ahiret mamur, kendi yerini mamur olan o yer gibi yap.

İhtiyar dedi ki “Ey civanmert bu virane benim doğduğum ve yaşadığım yerdir yıllardır gönlüm bu evde huzur buldu.”

Kıta. *Gurbette yaşayamam, yıllardır burası vatanımdır. Bu harabeye baykuş gibi gönül verdim; vatanımdan gidersem acılar içinde olurum.*

Behrâm sordu ki “Bu mamur yerin viran olmasının sebebi nedir?” İhtiyar cevap verdi, “Ey genç! Bunun sebebi padişahın pervasızlığı, vezirler ve ordunun adaletsizliğidir. Yoksa bu gördüğün diken ve dikenlik, gül ve gülistandı. Bu virane ev, huriler ve gılmanlarla gecenin geçirildiği yıldızlarla dolu saraydı.”

Kıta. *Feleklerin zulmü, bu evin avlusunu ben miskine cehennem gibi yaptı.*

(46b) *Yoksa bundan daha çoktu naz ve nimetler, bu evin hazinesi cennet-i âlâ gibidir.*

Padişah gönlünün arzu ettiğini yapmaya başladı, rahatlık ve eğlenceye daldı. Onun emirleri, vezirleri ve ordusu da “İnsanlar meliklerinin dini üzerinedir” sözü ile zulüm ve cefaya yöneldiler, halka ve yoksullara türlü elem verip eziyet çektirdiler.

Kıta. *Kötü göz bana gökyüzünden ulaştı, sevinci götürdüler ve matem getirdiler.*

Padişahın emirleri ve ordusu zulümlerle, sevincimi götürüp gam getirdiler.

Vezir bu mütevazı eve girdi, benim güzel horozumu şişe dizmek istedi. Hurma ağacımın dalını kökünden sökmek istedi. Bir diğeri buğday ve arpa ambarını açtı, atlı ve piyadeye dağıttı. Bir diğeri evin kapısını kırdı ve atın arkasına bağladı. Sabah arpayı,

buğdayı eşeğe ve ineğe yükledi. Şehre götürüp eşeği şarap bedeline verdi. İneği kesip kebab ve büryan yaptı. Şimdi vaziyet gördüğün gibidir.

Kıta. *Felekler gibi zâlimlerin bedeninde savaş izi olarak yaralar kaldı.*

Örtüyü kızımın başından çaldı biri; diğeri ise tacı oğlumdan.

Behrâm kendi işinden ve gücünden pişman ve **(47a)** gönlü ihtiyar adamın evi gibi viran oldu.

Kıta. *Halka yaptığı zulümden dolayı kendi işine şaşırıp kaldı. Her kim böyle zulüm görürse sonunda gönlü viran olur.*

Uyumuştı doğru oturdu. Bundan sonra adalet ve insafı öncelemek, bu zulüm ve sapkınlıkta ölmek, Allah u Teâlâ'nın emrine aykırı davranmamak ve kalbini adalet ve hakkaniyete görevlendirmek için Allah u Teâlâ'ya söz verdi.

Kıta. *Zulümden vazgeç ki memleketin imar olsun, ey padişah gönlünde adalete yer ver.*

Buluttan padişahın adaleti yağarsa şaşılmaz, cömertliğin yağmuru bahar zamanı tarlaya yağsın.

Yaşlı adam evin dışından viranenin içine koştu: “Ey civanmert müjdeler olsun! Dünya viran halden imar olmaya yöneldi, bizim padişahımıza Allah u Teâlâ, zulüm ve adaletsizlikten pişmanlık verdi.”

Kıta. *Padişahın kaftanını hediye ettiği gün, tam gelmiyorsa bizim eğri boyumuzdandır.*

Her kim yanlış fikrinden tövbe ederse, yüzüne doğru yolu açarlar.

Behrâm sordu ki “Nereden bildin?” İhtiyar adam dedi ki “Ey genç, **(47b)**bu diyardı mamur eden çeşmenin suyu tekrar akmaya başladı. Önceden olduğu gibi belki ondan da daha çok.”

Kıta. *Allah’a şükür olsun ki devranın şahının, dostu yakınında ve düşmanı uzaktadır.*

Her an onun şefkat ve adaletiyle, dünya bayındır ve memleket mamurdur.

Bu padişahın adaletinin işaretidir ve halk ile ordu için iyiliği istemesidir.

Kıta. *Bahtiyarlık topunu çal ey sultan, adaletle göster niyetini, çünkü eğer halkı gözetirsen bir ordu huzurla yaşar.*

Hikâye. Bir şehzadeye babasının mirasından ve amcalarının terekesinden çok fazla mal ve hazine eline geçti. Şehzade hazine kapılarını açtı. Zevk içinde şatafatlı bir hayat kurdu. Ordunun eğitimini ve halkı yönetmeyi görmezden geldi, davalıların feryadını ise duymazdan geldi, ağız ve dudağını mazlumların feryat ve ahına kapadı. Eğlence sedirini yaydı ve gençlik neşesiyle oturdu, çalgıcıların ve şarkıcıların sema ayininde raks etti ve bu beyitleri okudu:

Kıta. *Şarap iç, eğlen ve gönlünü şad et, aşağılık dünya istediğin gibi olana dek.*

Dünyanın yanmışlarının mezhebinde her kim böyle yapmazsa hamdır.

(48a) Kıta. *Eğlenip keyif almaya bak çünkü ihtiyar bu yokluk sarayında gençliğin lezzetini biliyor.*

Devran senin istediğin gibi olduğu sürece ye; dostu, çalgıcıyı, sakiyi ve eğlenmeyi bırakma.

Nihayetinde her köşeden davalılar ayaklandılar, düşmanlar her taraftan mülk ve mal tamahı ile ordu hazırladılar.

Kıta. *Ordu ve halk zaman zaman eğer sultandan huzur bulmazlarsa.*

Hasetçiler ve düşmanları defetmek için hiç şüphe yok ordu hazırlar.

Bir vezir vardı akıl ve zekâda eşsiz, anlayış ve basirette tecrübeli ve tedbirliydi. “Ey melik, akıl gözünü aç ve bu gafleti bırak. Sen zevk ve eğlenceyle saadet içinde hazinenin başına oturmuşsun ve diğerleri ise çalışmaktan ve bu şekilde yaşamaktan bin

bir bela ve ıstırap içindeler. Meşhur bir mesel vardır ki, horoz eğer uyursa tavuklar yemsiz ve susuz kalır.” dedi.

Kıta. *Eğlenmek hoştur yar ve dostla, sadece eğlenmeyi akıl hata olarak bilir.*

Bu insaf mıdır kendin söyle? Padişah eğlencede ve halk bela içinde.

(48b) Melik bu sözü duyunca çok fazla öfkeleni, “Akıl sahiplerinin dediklerini duymadın mı? Kendini ganimet bil; zira ipin ucu kaçmıştır -malum değil ne oluyor- ve dünya insanlardan boşalmış gibidir.”

Kıta. *Mutlu bir baharda gül gibi kulağını aç bu nefisleri koru.*

Nefse söyle, refahla geçsin, aklın varsa nefsi gözet.

Vezir bu söze sinirlendi ve öfkeleni ama sakince ve nazik bir dille şöyle dedi: “Akıllılar bu tür bir hayatı ömürden saymazlar ve bu tür fırsatı ganimet bilmezler. Çünkü davalılar kin besler; düşmanlar ve hasetçiler ise pusuda bekler.”

Kıta. *Dünyayı kuşatan güneştir, tek başına yeryüzünü Kaf’a kadar.*

Âdemoğlundan biri derse ki, zamana tek başıma sahip olurum, bu laftır.

Padişah ne zaman yalnız cenk edebilir harp günü ordusu yanında yoksa.

Padişahlığı kendine meslek edinmek istersen, hurma ağacı gibi kökünü budağını sağlamlaştı.

Adaletli padişahın kendi düşüncesinin yanında başka düşünceler de olmalı.

Hikâye. Adalette ve halkı gözetmede, ordu ve askerlerin yönetiminde ufukların yegânesi olan bir padişah vardı. Ülkeleri fethetmede cesaret ve korkusuzluğuyla ufuklardaki güneş gibi zirvedeydi. Her biri ilim ve hikmette Aristo ve Sokrat gibi olan göz alıcı (49a) vezirleri vardı; melike ve millete feyiz dağıtmada her biri Belinâs ve Bokrat gibi mahirdi. Zihin ve zekâda bayrak gibi önde gelir, sağ taraftaki melek gibi doğruyu kaleme alırlardı.

Kıta. *Kim yücelikte gökte parlarsa, aydınlatan güneşten ışığını alır.*

Gün gökteki ay gibi tamamlanır, padişahların gücü vezirden gelir.

Padişahın küçük ve zayıf cüssesiyle bir kölesi vardı. Gece gündüz padişahın hizmetinde hazır ve cemaline nazırdı.

Padişahın yanına dağınık saçıyla giden güzel görünür ve beğenilir.

Bu nükteyi zamanın zarif kişileri bilirler; gözden uzak olan gönülden de uzaktır.

Bu yüzden köle, padişahın nazarında her gece ay gibi güneşin ışığının aydınlığıyla artar ve her gün şebnem gibi sabah güneşinin doğuşuyla yükselirdi. Emir ve vezirlerin padişaha yakınlığı elbise ve evin bedene yakınlığı gibi ve kölenin padişahın şerefli varlığına yakınlığı bedende ruh ve kalbin yakınlığı gibiydi. Padişah emir ve vezirlerin sırlarını köleyle paylaşıyor ama kölenin sırrını **(49b)** onlardan hiç birine söylemiyor ve gizliyordu. Her gün kölenin yakınlığı güzel bir kabul görmeyle ilerliyordu. Bu yüzden kin ve düşmanlık külü onların gönül gözüne sürme çekti, haset ve nifak rüzgârı kinle dolu göğüslerinde ateş alevlendi. Yusuf'un (a.s.) biraderlerinin "Yusuf ve kardeşi, babamıza bizden daha sevgilidir" (Yusuf 12/ 8) diye hep birlikte kin ve hasetle konuşuyor, kin ve düşmanlıkla gözyaşı dökerek, "Ona hangi yüz güzelliği, hangi yetenek ve meziyetle bizden üstünlük ve şeref verildi." diyorlardı.

Rubâî. *Padişaha yakınlık edepli olmayı gerektirir, edep için de soy ve nesep gereklidir.*

Yaptığı işi ondan daha iyi ve daha fazla yapalım, bizden şerefli olması için bir sebebi olmalı.

Yüce müessesenin habercileri ve Rabbanî sarayın hizmet edenleri, birisinin başkasına karşı gizli kin ve düşmanlığı varsa yeni yarayı açıkça kalbinin alnına koyarlar ve böylece uzak ve yakın herkese kıskançlık ve düşmanlıktan açılan o kötü yaranın haberi ulaşır.

Rubâî. *Bedenlerinde yara vardı sapkın gönüllerinde de, kan içerlerdi dertten her zaman.*

Kalpplerinde kin olsa da, o kinden köle de padişah da haberdardı.

(50a) Köle her ne kadar onların sinesinde gizli olan kin kılıcından yaralansa da ama padişahın açık olan nazarının merheminden gönlünde huzuru çoğalıyordu ve diyordu ki:

Rubâî. *Her ne kadar bana o dilberden cefa oku saplanırsa; bakışı üzerimdedir ya bundan iyisi mi olur?*

Her ne kadar başıma, göğsüme ok çarpsa da, bakışının hedefinde olduğum için mutluyum.

Kıta. *Onun gözünün önünde her an o sert huylu başkalarıyla bakışmasın diye kirpikler gibi ayağa dikilmişim.*

O ay yüzlü başkalarına bakış atmasın diye hedefte gibi durur, kalbime ve canıma cefa okunu yerim.

Padişah ve köle onların söyledikleri ve yaptıklarından "Ant olsun ki sen onları konuşma tarzlarından tanırırsın"(Muhammed 47/30) ayeti hükmünce biliyorlar, bilmezden geliyor, görüyorlar ve görmezden geliyorlardı.

İş, iş yerinde çoktur, bunu işte olan kişi bilir.

Beyaz saçın boyandığı kametin eğikliğinden açığa çıkar ve ateşi gizlemek ölümle ortaya çıkar. Acele etmezler ve düşünürler, sabır ve tahammül gösterirlerdi: “O gün bütün sırlar ortaya dökülecek” (Tarık 86/9) anlamıyla gün gelecek bu çiçek açılacak ve bu gonca çiçeklenecek.

(50b) Kıta. *Bu söz kulağımda kalmıştır, ay yüzlü iyi kalpli birinden.*

Dostluk meclisinin ariflerinin yanında sırlar gün gibi açıktır.

Vezirlerden bazıları, diğerlerinin aksine doğruluk ve insafla hareket ederek diyorlardı ki, “Padişahın canı neyi isterse bizim görevimiz onu yerine getirmektir. Bizim gibi bir taifenin padişahın kararında değişiklikte bulunmamız ve müdahale etmemiz ne haddimizedir? Bu ne uygun düşer ne de tartışmaya imkân ve gücümüz vardır.”

Rubâî. *Ey sevgili sen her zaman başkasına vefalısın, hakikattir ki bende başkasına arzu yok.*

Ben senin elini öpeyim ve sen başkasının ayağını, âşıklık mezhebinde yakışık alır mı?

Sonunda aralarından biri dedi ki, “Ey dostlar eğer sizin bu işte sabır ve iradeniz varsa bende bu yok. Ne olacaksa olsun, ben bu kıssayı eksiksiz padişahın arzına ulaştıracam ve cevabını alacağım. Gerisi size kalmış.” Vezirler ve emirler dediler ki ,“Evet ama bir misal vardır ki derler: işlerde sabır güzeldir, dayanma ve tahammül gönle hoş gelir.” Hadis sahibi aynı yolda olan dostlarına buyurmuştur ki: “Zayıflık anında duayı ganimet bilin”

Kıta. *Düşünmeden açıkça bir nükte söylersen, günlerce o sözü söylediğine gizlice üzülürsün.*

(51a)*Eğer kendi mahallende bostana ağaç dikemezsen, şüphe yoktur ki pişmanlık meyvesini yersin.*

Sabırlı ol ve tahammül et. İyi bir saat ve uygun bir zaman padişahın yüzünü güleç ve gamsız; kalbini mutlu ve neşe içinde bulursun. O zaman sen bilirsin ve gönlünde ne varsa o zaman söyleyebilirsin.

Kıta. *Gamdan kurtulup mutlu olasın diye sabret ve tahammül göster.*

İş dikkatle hallolur, vakti geldiğinde murada erersin.

Hadis-i Nebevî’ nin içeriği şu şekildedir: “Sabır ferahlığın anahtarıdır.” Bir gün padişah sevdiği işlerden uzaklaşıp bir çölde av kurmuştu. Yırtıcı hayvanlardan aslan,

kaplan ve pars ve güzellerden ahularla, rengârenk avlar ele geçirmişti. Mutlu ve neşeli bir gönülle, alnı açık ve gamsız, sultanlık tahtına yöneldi. Keder ve eleminden, “Allah kuluna yardım eder” ayet-i kerimesiyle, şükrederek itaatle başını secdeye götürmüştü. Padişahın bu şekilde mutlu halini gören emirler ve vezirler, hep birlikte kederli hikâyelerini ve üzüntüyle yakınmalarını **(51b)** izhar ettiler ve dediler ki “Bu kölenin ilim ve hikmet sahibi vezirlerden, zekâ ve basiret sahibi emirlerden ne gibi bir meziyet ve fazileti var ki padişahın bütün şefkat ve merhameti ona yönelmiş, bütün himmet ve nimeti ona sarf edilmiştir? Padişahlık et, lütuf ve merhamet göster. Biz kullara iyilik et ve bağışla ki o kölenin devlet işlerinde ne tür hayırlı işi ve bereketi var ki biz vezirler ve devlet erkânının elinden o hizmet ve kulluk gelmesin? Bizim kederle dolu canımıza bağışlamada bulun ve bu müessesenin kapısında biz kulları imtihan et ve sına. Eğer bizim elimizden o iş ve hizmet gelmezse, aczimizi ve kusurumuzu bilelim.”

Gönlü rakip yüzünden kaç kere değiştirelim, o her ne yaparsa fazlasını yapalım.

O bizim elimizden zinciri çözerse, o an kusurumuzu telafi edelim.

Padişah vezir ve emirlerin bu şekilde ifadelerini duyduğunda, gülümseyerek dedi: “O devam ettirdiği hizmet ve itaat, başkalarının elinden gelmez. Evvela benim kölemin hüneri şudur ki gözünü başka yöne çevirmez, daima bakışını bana doğru yöneltmiştir.”

(52a) Rûbâî. *Hasta gözümden haz alan, gül yüzümün vuslatının şerbetinden de haz alır.*

Başka bir işten hoşlanmaz âlemde; benim gül yüzüme bakmaktan haz alır.

Vezirler ve emirler bu sevinçten çiçek gibi açıldılar ve hep birlikte dediler ki “Bu iş ehil olan bu insanlara oldukça kolay gelir. Bundan sonra bütün işi gücü bırakalım ve padişahın cemalini gözetelim.” Zire denilmiştir ki:

Kıta. *O ay yüzlü geldi lütuf ve merhametle ey âşıklar, gamdan ve tasadan kurtulma vakti geldi.*

Yar, gam hastasının halini sormak isteyecek, ne hoş bir tabiptir gelin hepimiz hasta olalım.

Vezirler ve emirler tüm işlerden ellerini çektiler, gözlerini yumdular ve padişahın yüzüne bakmaya başlayıp oturdular.

Beyit. *Firdevs cennetiyle kastedilen şu cemâldir, eğer cemâl yoksa Rıdvan cennetini ararsın.*

Padişah çavuşa gizlice dedi ki, “Git, saray hizmetkârlarına söyle saraya gitsinler ve davulculara emret ki sevinç davulunu çalsınlar.” Davula vurulmaya başlandığında vezirler ve emirler yerlerinden sıçradılar ve her köşeye koştular ve(52b) sağa sola bakıyorlardı, bu figanın sebebi nedir, davul çalma kimin emriyledir? O sırada köle aynı şekilde oturmuş, gözünü başkasının cemâline kapamış, ne yerinden kımıldıyordu ve ne de başkasına doğru bakıyordu.

Rubâî. *Seni anmadan ne aşağı ne yukarı bakarım, senin hareminden başka kendime yer aramam.*

Bir yerde sen varsan ve her taraf manzaraysa, eğer manzaraya bakarsam insan değilim.

Ey benim azizim, ilk melamet edilen kişi Âdem’di (a.s.). Aziz ve kudret sahibi yüce Allah’a melekler buyurdu ki: “Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamd ederek daima seni tespih ve takdis ediyoruz.” (Bakara2/ 30) Bu kıssanın amacı padişah ve vezirler değildir. Bu olayın amacı yüce ve noksan sıfatlardan uzak Hazret-i Hak ve çok şerefli meleklerdir ki, melekler dediler ki “İnsanlar yeryüzünde günah işleyip fesat çıkarır, kan dökerler oysa gökyüzünün melekleri itaat ve ibadet ederler ve günahlardan kaçınırlar.”

Kıta. *Ey ki Mecusî bilgesinin nazarını istersen rintler gibi gece gündüz şarap kadehi ve sevgili talebinde ol.*

Düşkün olan âşık, melametten uzak olmaz, eğer melamet çekmek istemezsen zahit ol.

(53a)Ve aziz ve yüce Hak buyurdu: insandan öyle bir hizmet meydana gelir ki o hizmet meleklerde eksiktir ve mevcut değildir.

Kıta. *Öyle gönül bağlama çünkü çorak toprak bostan gibi taze meyve vermez.*

Çeliğin işini demirden bekleme, başıboşlardan sıkı iş gelmez.

Aynı şekilde elçiliğin ve vahiylerin koruyucusu Hazret-i Peygamber’e (s. a. v.) Miraç gecesinde yedi kat göğün arş ve kürsünün acayıplikleri ve garipliklerini arz ettiler. Ancak O, bakışını Hazret-i İzzet’in yüceliğinden ayırmadı ve gözünü başkasının temaşasına yöneltmedi:

Rubâî. *Gönlümün meyli senin Kâbe’ne ve manastırına değil, bu seferle maksudum sadece seni seyretmektir.*

Bütün kâinat varlığıyla doludur, her neye baksam senden gayrısını göremiyorum.

Hikâye. Sultan Mahmud Sebuktekin zamanında din imamlarından biri örf ve âdetler gereği Gazne’ ye seyre vardı. Birkaç gün orada ikamet etti. Allah ehlinin bağımsız olması şu yöndendir ki dünyevî geçim için makam erbabına gidip gelmedi ve kendisi bu işlere girmedi, çünkü demişlerdir ki:

Rubâî. *Bu fani âlemde birkaç gün kaldığın sürece dertsizsen bir şekilde geçer.*

(53b)*Ne fark eder akıl erbabı için bir iki üç gün mutlu ya da kederli bir şekilde geçip gider.*

Padişaha, kendisinde dervişlik alameti olan ağzı kapalı birisinin şehirde kendini dervişlik alametlerinden uzak bilmiş, kırık dökük köşede itaat ve ibadete oturmuş olduğunu arz ettiler. Padişah, konumu gereği kibirlenerek, temkinle ve vakarla bu söze iltifat etmedi, bu habere sevinmedi ve kendini tuttu.

Kıta. *İnsanoğlu ve melekler itaatte hepsi birbirine benzer ve eşittir.*

Varoluşta ve yok oluşta, varlıkta ve yoklukta padişah ve dervif birbirinin zıddıdır.

Ama padişah aydın bir vicdana sahipti ve kıymetli gönlünden geçerci ki “Hayırsever dervif ara sıra yanımıza gelseydi, bu meclisi müşerref huzuruyla şerefli kılıp bizi övseydi, başımız göğe yükselirdi.”

Kıta. *Başını yukarı kaldırır boynu bükük gül, nevrüz rüzgârı kıştan geçince.*

Dilencinin duasıyla sultanın başı gökyüzünün üstüne yükselir.

Padişah bir gün ata bindi **(54a)**bir hamamın kapısından geçiyordu. Birisi o imamın şimdi bu hamamda olduğunu söyledi. Padişah fırsatı ganimet bildi, içeri girdi, hamamdan imam dışındakileri çıkarmalarını emretti. Orayı temizleyip su, misk ve gülsuyu ile yıkamalarını istedi.

Kıta. *Dervif adamın uykusu geldiğinde yattığı yerde kandili bile olmaz.*

Amber ve gül suyuyla süslerler padişahın bulunduğu makamı.

Padişah ve imam hamamda birlikte oturdular ve sohbele başladılar. Sohbet esnasında padişah dervife sordu ki “Kıyamette padişah ve derviflerin akıbeti nasıl olacak ve nasıl bitecek?”

Kıta. *Bu dünyada kötü ve iyi talihten, birinin işi kötü ve diğerinin işi iyidir.*

Padişah ve dilenciye haşr ettikleri gün işin akıbeti nasıl olur diye şaşırmaktayım.

İmam şöyle cevap verdi: “Ey padişah kıyametin vaziyetini bu hamamla kıyas ederek bilebilirsin. Sen padişah olarak yıllar, aylar ve günlerce ne hâsıl edip alıp sattıysan hepsi bu hamamın dışındadır. Dervifin ilim ve amelle kalbini aydınlattığı her ne varsa bu hamamda **(54b)**onunla birlikte, muradı ve amaçladıklarıyla iç içedir.”

Kıta. *Kıyamette gönlün arzusuyla dervifler ayakaltında karıncayı incitmedikleri için Süleymanlık ederler.*

Her ne bulduysa mülk ve servetten zulüm ve adaletle padişah onları kendisiyle mezara götüremeyecek.

Hikâye. Bir padişah vezirine dedi ki “Hazineye seçkinlerin masrafına vefa gösterecek (ödeyecek) kadar altın yoktur, nerede kaldı ki ordu ve askerinki.” Vezir böyle duyunca dedi ki “Ey padişah kulunun aklına bir çare geldi. Eğer ikrarı lazım olan vacip ferman uygulanırsa, hazineyi altınla güçlendiririz. Ordunun ve askerinin gönlünü de onunla alırdık.” Padişah dedi ki “O çare nedir?” Vezir dedi ki “Dünya ehli üç taifedir, birinci taife halktandır ki hiçbir şeyleri yoktur ve azık bulma güçleri yoktur. O halk ne işe yarar? Darağacı dikmeli ve o kavmin hepsini darağacına asmalı. Diğer taife fiilen sahip olmasalar da azık bulabilme güçleri vardır. Onlardan kan parası alıp bırakılmalı ki zamanla borçlarını eda etsinler. Diğer taifenin (55a)malı ve mülkü çoktur, yettiği kadar geçim parasını onlara muaf tutmalı ve kalan mallarını sultanlık hazinesine aktarmalı, bu şekilde hazine dolar. Ordu ve askerlerin gönlü rahat olur.” Padişah dedi,

“Sen ve dünyalılar bilin ki benim amacım, iki taş arasından un çıkarmaktır.”

Vezir, bu hizmeti yerine getirmek için padişahın huzurundan dışarı çıktı. Padişahın köpeklerinden bir köpek koştu ve vezirin karnını yadı.

Mesnevî. *Kim halk için kötülük düşünürse halka değil kendine kötülük yapar. Halk iyi de olsa kötü de olsa, topraktan aynı şekilde yoğrulmuşlar.*

Hepsi mutlu ya da gam içindeyse vücutları toprakla yoğrulmuş.

Çünkü bir topraktan yaratıldı haset; hakikatte kendilerine haset ederler.

Haset peşinde olan kişilere, onlara insan diyemezsin onlar dev ve yırtıcıdır.

Hikâye. Hayırsever olarak tanınan padişahlardan biri, çöl ahularını avlamayı bıraktı ve balıkları avlamak için denize açgözlülük gemisini saldı.

Beyit. *Ovanın ahularını yeterli bulmayınca, dinle balıklardan başına ne geldi.*

Takımları bağladı, halkı gemilere gönderdi. Kendisi kayığa oturdu ve denize açıldı. (55b) Çöl ahuları avda onu muradına erdirdiği gibi deniz balıkları da onun tuzağına düşmüştü, diyorlardı ki:

Ferd. *Denizinin balığı hayaldir gönlün ve zülfünse tuzak,*

Şükür ki senin tuzağından gönlümüz muradına erdi.

Ansızın muhalif bir rüzgâr kayığın ipini gemiden kopardı. Padişah yalnız kaldı ve kayığı denizde sürüklendi. Kayık bir taşa çarptı ve parçalandı. Padişah tahta parçasına oturdu öyle bir haldeydi ki uykuya daldı. Rüzgâr tahta parçasını suya daldırdı. Padişah gözünü açtı. Elbise, sarık, gömlek ve şalvar neyi varsa su götürmüştü. Çıplak ve aç sahile vardı. Uzaktan bir çobanı gördü, koyunları otlatıyor ve bu beyitleri okuyordu:

Şiir. *Talihe bak ki bizim lale sıfatlı sinemizin, gizli yarasına her an bin yara açılır.*

Bulutun goncanın ortasına çiğ bıraktığı gibi gökyüzünden yüz yaş gönlümün testisine gelir.

Dediler ki “Her kimin kaderinde önceden yazılmışsa, bela gelir” Çoban padişahın yemesi için süt kâsesini yetiştirdi ve pare pare yeleğini vardı giydirdi ve dedi ki, “Bu yakınlarda bir ziyaret vardır ve o (56a) ziyarette hayırsever padişahın hayır evi vardır. Oraya giden gariplere padişahın sadakasından giyecek ve içecek verirler.” Hayırsever padişah oraya gitti. Hizmetliler hayır evi şeyhinin yanına gittiler. Şeyh öyle birisiydi ki iblis kötülükte ona talebelik yapar ve hile dersini ondan öğrenir. Dediler:

Şiir. *Şeyh şeytandır ve molla alçak.*

İnzibat memuru sersemdir ve kadı rüşvetçi.

Arap kendi oğluna der ki “Sana kim yaklaştı diye sor o senin şeyhinse, Allah seni helak etsin, Allah seni yok etsin.”

Eğri olan şeyhtir ve alçak olan molladır.

Kazançlı olan kalender ve dilencidir.

Dediler ki “Bir garip gelmiştir.” Şeyh padişahı yanına istedi ve şöyle dedi, “Bu suretle buraya geldin, ya casussun ya da hırsız. Ya bir kese çalarsın ya da buradan bir haberi alıp götürürsün. Git, çünkü senin gibilere halk burada su vermez ve uyumasına izin vermezler.” Padişah her ne kadar, “Ben tüccardım, gemim harap oldu ve ben bu vaziyette buraya geldim, merhamet edin ki ben aç ve çıplığım. Yemek, elbise, içecek ve giysi getirin.” dese de **(56b)** şeyh alay ve küçümseme ile cevap verdi, “Kalacak yer buldun mu ki giyecek ve içecek de talep ediyorsun?”

Kıta. *Birkaç günlük dünya tecrübesi için ben divane adım attım bu menzile.*

Ey şeyh! Tekkenden kovma gürültüm yüzünden; zira toprağın inşasından amaç gönlü inşa etmektir.

Vakıf yöneticisi, insanlık gösterdi ve buyurdu ki “Bir yabancı meşakkat çekip, uzak bir yerden bu kutsal beldeye vardı. Onu aç ve açıkta bırakmak insanlıktan değildir.” Yemek getirdiler ve yelek giydirdiler. Padişah iki günü orada geçirdi. Üçüncü gün şeyh geldi. Balta ve halat getirdi ve padişaha, “Diğer insanlar gibi sen de git ve mutfak için odun getir.” dedi. Padişah, “Bu hayır evini yapan kişi, şeyhten vakıf görevlisine, hizmetliden odun getirene kadar hepsine önemli vazifeler ihsan etmiştir. Böylece bu kutsal beldeye gelen garipler birkaç gün dinlenirler.” Şeyh bu açıklamaları duyunca düşmanlıkla öfkeleni, “Seni buraya bu beldenin insanlarını muhasebe etmen için mi gönderdiler? Ayağa kalk, odun taşı. Yoksa yelek ve şalvarı çıkar.**(57a)** ve buradan git.” dedi. Halkın çoğu orada bulunuyordu ve yabancı olan insanlar onun gibi gelmiş odun taşıyorlardı. Hep birlikte dediler ki “O gerçeği söylüyor yalanı değil ve bu sözü söylemede âlim bir kişidir cahil değil.” Ancak padişaha dediler ki “Sen hakkın yolunu arıyorsun ve yalan söylemiyorsun. Çare nedir ve feryadın ulaşacağı kimdir? Çaresizce ne buyururlarsa öyle yap çünkü yumruk ile bayrak uygun gelmez.”

Dediler ki bir kez daha cevap verme!

Bir işe yaramayan şey hakkında ne kadar konuşabilirsin ki?

Padişah zorunluluk yüzünden odun taşıyıcılarla zaman geçiriyor ve onların işini yapıyordu. Odun taşıyanlar gece geldiler ve kesenin ağzını açtılar. Ortaklaşa paylaştılar. Sohbeti süslediler ve iyi niyetli kişiyi de meclise istediler. Dediler ki, “Halkın dostudur, elinde bir şey yoktur, ondan para almayalım, diyelim ki dostluk ve sakiliği iş edinsin.” Bir süre geçti, oyalandılar. Padişah kendi kendine konuşuyor ve alçak sesle şarkı söylüyor ve bu beyti okuyordu:

Beyit. *Şimdi nedim oldum ve dilencilere hizmet ediyorum, ne yazık padişahlık günlerinin kıymetini bilemedim.*

(57b)Odun taşıyanlar birbirlerine baktılar ve “Sen padişah mısın?” dediler. “Evet. Ben kendi zamanımın hayırsever padişahıyım.” Odun taşıyanlar şakalaşmaya başlayıp, alaya aldılar ve dediler ki, “Ey divane yaşlandın malihulya seni perişan ediyor. Öne otur ve kendine eziyet etmeyi bırak, boş laf etme ve kadeh kaldır ki arkadaşlarını sarhoş ettin ve mutluluktan uzaklaştırdın.” Padişah, “Siz Süleyman’ın (a.s.) kıssasını duymadınız mı? Parmağından bir cin yüzüğünü çaldı. Kırk gün balıkçıların yanında aşağılanmıştı ve hizmet ediyordu.” dedi.

Kıta. *Süleyman’ı bir gece rüyamda gördüm rüzgâra binmişti ve feryat ediyordu.*

Ona dedim ki rüzgâr sana mahkûm oldu, bu feryadın sebebi nedir?

Cevap verdi ki, “Bu virane topraktan eğer Süleymanlık ettiysen de rüzgâr alıp götürür.”

Senin bu vaziyette Süleyman ile ne alakan vardır? Zayıflıktan karıncaların ayağının altında kalmışsın.

Sen nerede ve Süleymanlık davası nerede?

Sabah vakti odun taşıyanlar şeyhin yanına geldiler ve geçen geceki olayları anlattılar. O güldü ve şöyle dedi:

Kıta. *“Eğer aç dilenci doyarsa gözü padişahı bile görmez.*

(58a)*Eğer halk padişahı lütuf görürse orduyu alaya alırlar.”*

Şeyh padişahı çağırdı ve dedi, “Ey iyi düşünceli kişi kendinle ilgili hayırlı düşün. Odun taşıyanların suyunu ve ekmeğini sırtına al ve git arka mutfaktan odun getir.” Tesadüfen, padişaha tabi olanlar denizden sahile gelip padişahın kayığını görmeyince feryat ettiler ve dört bir nala koştular. Bir grup, padişahın denizden sahile çıkıp hayır evine ulaştığı yöne yol aldı. Onlar oduncu topluluğuyla karşılaştılar. İçlerinden biri gözünü açınca bir kişinin hayırsever padişahla aynı surette ama derviş kılığında başı öne eğilmiş olduğunu gördü. Hayırsever padişah da onlara baktı ve hepsini bir bakışta tanıdı. O grup atlarını bırakıp, ayağına kapandılar. Oduncular hemen hayır evine yöneldiler, kötü niyetli o kişilere ve zâlimlere haber verdiler, yaptıklarından pişman olmuş, padişahın vekillerinin yanına armağanlar götürdüler, fayda etmedi.

Kıta. *Eğer senin yanında hidayet mumu yoksa gecenin karanlığında yoldan çıkıp kuyunun dibine düşersin.*

(58b)*Ölümünden önce iyi amelle meşgul ol, zira öldükten sonra uyanmanın faydası olmaz.*

Mesnevî. *Oraya öncekinden daha iyi hayır evi yaptı, hoş ve gönül alıcı hayırsever kişinin yeridir.*

Gece gündüz halkı sevindirdi: vakıf yöneticisi, şeyh ve odun taşıyanı.

Kötü işler yapan ve alçak nedimleri oradan kovdu.

Kimseye kırıcı ve kaba söz etmedi, öldürmeliydi, lütfetti ve öldürmedi.

Bu yüzden işini ilerletti, hayırsever olarak nam ve ün kazandı.

İyi düşünceli derviş padişahтан öndedir, düşüncesi güzel olmayan padişah derviştir.

Allah'ın kullarına karşı kimin gönlünde iyi düşünce varsa, o iyi düşünceli padişahtır.

Hikâye. Bir tellâk, hamamda bir dervişin başını tıraş etti ve ücreti yerine onun kafasına muhkem bir sille attı, altını olmayan bir derviştir diye düşündü. Derviş bunu Hak Teâla'dan bildi ve hiçbir şey demedi. Hamamdan çıkınca tellâğı çağırdı ve cömertçe elini kesesine götürdü ve bir avuç altın verdi.

Kıta. *Vefa erbabının güzel bir yolu vardır, kendi işlerini Allah'tan bilirler.*

İyi ve kötü halktan ne gelirse, halktan değil Allah'tan bilirler.

Bir mürit dedi ki, “O sana cefa etti ve kafana sert bir sille attı. Sen ise ona altın bağışladın.” Dedi, “Ezelde bu sıkıntıyı bizim alnımıza (59a)yazmışlardı. O kederin hepsini bu kadar acıyla başımızdan savdık ve ona şükredilmeliydi ki yerine getirdik.”

Kıta. *Dostun yolu ve rızasından haberdar olanlar keselerinde ve evlerinde ne varsa verirler.*

Halktan her ne mihnet ve cefa görürlerse, cana minnet gösterir ve şükrederek verirler.

Ertesi gün padişah azamet ve ihtişamla hamama teşrif etti. Tellâk koştu, ona hizmet etti ve padişahın kafasının arkasına sıkı bir sille attı. Şöyle düşünüyordu: “Bir derviş bir avuç altın verdi. Bu kişi ise padişahtır. Demek ki daha çok verecek.” Padişah, “Niçin böyle yaptın?” dedi. Tellâk dedi ki “Duymadın mı? Padişahlar ceviz hükmüne sahiptir. Cevizi kırarlar ve içini dışarı çıkarırlar.” Padişah celladı çağırdı. Kanını yere akıttı ve ceviz gibi başını darağacına astı. Harami kervancılardan altın çalmayı istiyordu, oku ciğerine yedi ve öldü.

Beyit. *Avcı, denizden balık yedi diğer gün başını timsah kopardı.*

Âdem şeytanın hile ve kötü niyetine aldandı ve taneye meyilli oldu

(59b)*Biçare kuş nefsin uğursuzluğundan, taneyi gördü ve tuzağa gafil düştü*

Hikâye. Bir padişah orduyu topladı ve güçlü düşmanı def etmeye yöneldi. Askerlerinden biri yaşlı kadının sazdan yapılmış (fakir) evini viran etti. Kadının evine saldırdı: saman çuvalını ve yoğurt kâsesini talan edip yedi. İhtiyar kadın padişaha rastladı ve adalet istedi. Padişah dedi, “Adamı tanıyor musun?” Yaşlı kadın sağa sola baktı. Bakışı o adama denk geldi. Dedi, “O adamdır.” Adam inkâr etti. Padişah dedi ki “Karnını parçalayın, eğer suçsuzsa yaşlı kadını uzaklaştırın.” Adamın karnını yardıklarında yoğurdu yediğini gördüler. Padişah kalktı ve yaşlı kadının sazdan yapılmış evinin inşa edilmesini emretti. Saman çuvalı karşılığında altın kesesi verdi ve yoğurt çömleği yerine gümüş kazanı hazırladı.

Kıta. *Kıyamette bir padişahın devrinde hırsız halkı soyarsa, yarım dal saman bile olsa karşılığında başında ateş yakarlar.*

Duydum ki aynı gün güçlü düşmana zafer kazandı bileğini büktü.

Kıta. *Gizli bir sırdır, öylesine sırrı akıllı adamlar anlarlar.*

(60a)*Her kim bir iyilik yaparsa karşılığında onun yüz katını verirler.*

Padişah gece rüyasında bir bahçede olduğunu gördü. Bahçe duvarı yerine servi ve çınar ağaçları vardı, yeri temizlenmiş orada safran ve lale bahçeleri bol ve açılmış, berrak çeşme gibi akan suyla dolu bir havuz vardı. Bir adam padişaha sordu, “Bu bahçenin kimin olduğunu biliyor musun? Bu, dul kadının etrafı sazlık kaplı meskenini tamir eden padişahın cennet bahçesidir. Lale bahçesi bir ordunun kanıdır, safran tarlası saman çuvalı karşılığında verilen şeydir. Servi ve çınar, yaşlı kadının tamir edilen sazlıkla kaplı meskenidir. Böylesine su ve güzelliğe sahip o havuz, yoğurt kâsesi yerine verilmiştir.” Padişah uykudan uyandı, gözleri yaşlı ve sevinç içinde başını secdeye koydu.

Kıta. *Eğer kör hançerini keskin edersen, keçi hızlıca can sıkıntısından kurtulur.*

Halkın yolundaki bir diken koparırsan hepsini iyilik olarak sayarlar.

Hikâye. Karaman padişahı, merhum Sultan Mehmet Rûmî'ye (r.a.) karşı gelerek muharebe ve vuruşma durumuna geldi, karşılık veremediği için kaçmak zorunda kaldı. Veziri ve nedimi (60b)yanındaydı. Padişah şöyle dedi, “Keşke diğer yoldan kaçsaydık, bu kadar meşakkat ve sıkıntı derdimiz olmazdı.” dedi. Nedimi cevap verdi, “Bir dahaki sefere kaçtığında o zaman diğer yoldan kaçarsınız.” dedi.

Kıta. *Çatışma ortamında iki ordunun birbirine girmesinden kaçış yoktur.*

Savaş ve kargaşa, ölçüyü aştığında bilge kaçış yolunu bilen kişidir.

Veziri şöyle dedi:

Kıta. *“Sen halkın namusunu ve itibarını gözet ki hepsi, senin iyi namını candan ve gönülden korur.*

Bu diyarın ehline insanlık göstermedin bir daha seni buraya zor bırakırlar.”

Temsil. Akıllılar dediler, menzil ikiden fazla değil ve yol da önümüzdedir. O iki menzile giden dost ve halk iki kavimlerdir. Bir kavim, cennet nimetleri içinde, sevdikleri ve kölelerle her neyi canları isterse, eğlence içinde gönülleri istediği gibi sevinç ve mutluluğu yaşar. Her türlü gönülleri istediği gibi (61a) raks ederler. Menzile varınca ansızın aldanma vadisinin zehirli rüzgârının habercisi gelir. Onların mallarının hepsini yakar. Baş çıplak ve beden yarı yanmış ansızın cehennem maliki ateşli tasmalar ve demir boyun bağıyla ortaya çıkar ve onları yanında aldatıcı vadiye çeker ki o zaman “Şüphesiz, günahkârlar da cehennemdedirler.”(İnfitar Suresi, 82/14) ayetini hatırlarlar. O an pişman olurlar, “Biz niçin o diğer yola gitmedik?” derler. O zaman pişmanlık onlara fayda vermeyecek. O kavim kâfirlerdendir.

Rubâî. *Her gün şarap, kıssa, şarkıcı ve rûd gece sehere kadar istirahat ve eğlence. Korkarım ki bu işten pişman olursun, o an hiçbir pişmanlığın faydası olmaz.*

Başka bir kavmin yol azığı ve merkezleri yoktur. O korkulu yoldan, pusudaki hırsızların şuarsuz işlerinden ve köşe başlarına oturmuş yol kesiciler ve eşkıyalardan, sıkıntı ve meşakkati çok olan o kan dökücü yoldan eve varırlarsa, nesim yani hidayet rüzgârı esmeye başlar. Onların yanmış elleri ve ayakları tazelenir ve neşelenir. Ansızın cennet Rıdvan'ı, huriler, köleler ve nurla dolu tabaklar ellerinde gelir ve o kavmi hidayet şehrinde ebedî sultanlık tahtına(61b) oturturlar, “İyiler muhakkak cennette olacaklar.” (İnfîtâr:82/13) O kavim Mü'minlerdendir.

Kıta. *İki makamdır biri hidayet şehri cennet ve öteki sapkınlık vadisi olan cehennem.*

Kâfirlere orada ateş ve cehennem vardır, Mü'minlere orada rahatlık ve nimet vardır.

Ey birader çabala ki refaha ve cennete ulaşasın, elim azaba değil.

Rubâî. *Bahçede, onlara bir yer müyesserdir, yüz çeşit yemek onlara müyesserdir*

Bundan daha büyük mutluluk, sevinç ve eğlence nedir? Allah'ın cemâli onlara müyesserdir.

Hikâye. Sultan İbrahim Ethem - Allah aziz ruhunu mübarek kılsın- bir gün elem ve keder içinde inliyor, iç çekiyor ve ağlıyordu ve “Eyvah, ne yazık ki dünyada Mü'min yok.” Diyordu. Dervişlerinden biri şöyle dedi, “Ey sultan, hamd olsun ki bu dünya sizin gibi birinin şerif vücudu ile müşerreftir. Dünyanın Mü'minlerine bu şeref yeterli değil mi?” Sultan dedi ki “Ey cahil, Mü'min bu dünyadan imanla giden kişidir. Son nefesimde imanımı selâmetle götürüp götürmeyeceğimi ben nereden bileyim?”

(62a) Mesnevî. *Ben Müslümanım, baştan ayağa imanla doluyum diye ne zamana kadar söyleyeceksin, kul emre uyan kişidir, Mü'min imanını götürebilen kişidir.*

Efendi, dindarlık konusunda iddialı olma yoksa imanını da kaybedersin küfürle.

Hikâye. Padişaha yakın olanlardan biri, altın ve ziynetle süslü tacı başına takmış, inci ve mücevherle tezyin edilmiş kaftanı giymişti. Seyahat etme âdetiyle yalnız başına şehirden çöle yolculuğa çıkmıştı. Ancak bindiği at cüssede çok fazla nahif ve endamda çok fazla zayıftı. Harami ve eşkıya olan halktan biri, keçe külahı başında ve yün gömlek üstünde bindiği atı süratle ona doğru koşturup dörtmala sürerek yaklaştı. “Dost edinmede aydınlık vardır.” diyerek padişaha yakın kişinin yolculuğuna ve sohbetine katıldı. Söz esnasında haydut adam, “Sana bir sorum var küstahlık olsa da icabet et ve şifa verici bir cevap buyur.” dedi. “Üstündeki bu elbise ne kadara mal olmuştur?” Padişaha yakın kişi, “Bin altına mal oldu.” dedi, “Başındaki taç ne kadar?” dedi, “Bin beş yüz sikkeye mal oldu .” dedi. Haydut, “Bir atın(62b) kıymeti de en azından iki üç bin dirhem olmalı. Taç ve kaftan için uygun bir fiyat söyledin.” dedi. Padişaha yakın kişi, “Ben çoğu zaman emirler, vezirler ve padişahla görüşüyorum. İçeride onların gözü taç ve kaftana takılır. At ise dışarıdadır.” dedi.

Kıta. *Padişahın da şarap içen fakirin de meyli altının özelliğine aynıdır.*

Altın bedendeki ruh gibi olmasa da, insanların ihtiyacını giderir ve hataları örter.

Nükte. İlim adamları dediler ki bir satır öğrenmek bir kitap okumaktan daha iyidir ve eğer bir anlamı ezberlersen yüz fasıl ve bölümü okumaktan iyidir.

Kıta. *Yâr benimle eğri oturup doğru konuştu.*

Dürüstlük yoksa düşman dosttan daha iyidir.

Yâr âdeti vefa olan kişiye denir, tanelerden maksat özdür, kabuk değil.

Hikâye. Bir ihtiyar gördüler, asasını ırmağın ortasına vurdu ve bir uçtan diğer uca zıpladı. İki kişi ırmağın kenarındaydılar. O kişinin yaşlı ve zayıf olmasına rağmen ırmağı doğruca atlamasına (63a)şaşırdılar. Biri dedi ki, “Bu atlamada asanın etkisi vardır” ve o diğeri, “İhtiyarın belinde altın var, altın sayesinde atladı.” dedi. Altını ihtiyarın belinden aldılar. İrmağın diğer tarafına atladılar ve dediler ki “Şimdi ırmaktan asanın

kuvvetiyle atla!” İhtiyar, asayı ırmağa koydu ve ırmak suyunun ortasına düştü. Asanın ne kadar yardımcı olduğu belli olmuştur. Altının verdiği güç sayısızdır.

Kıta. *Altın tanesini yerinde sarf edersen o altın yüz kimyadan daha iyidir.*

İsyarla elinde asa taşıyan ihtiyar, cehennem kavmine yol gösterir.

Padişahın nedimi ve haydut, suyu bal gibi tatlı olan çeşme ve çayırılığa, yeşillik ve reyhanlarla dolu bir yere vardılar. Yeni bir iş yapmak için indiler. Nedim kaftan ve tacı yükünün üstüne koydu ve suya koşmaya başladı. Haydut, tacı başına koydu, kaftanı giyindi ve oradan uzaklaştı. Nedim, hayretten eli ağzında ve elinin arkasını ısırarak koşuyordu. Nedimin zayıf atı nerede ve haydudun güçlü cengâver atı nerede?

(63b) Kıta. *Her zaman korku ve endişe lazım olmalı akıllı kişiye, gizli sırları kimse açıkça göremez.*

Pişmanlık yarası canını yakmasın diye tembellik etmeden işini yapar gönül ehli.

Öğüt. Ansızın ölümün hırsız eli, ömür tacını başından ve hayat kaftanını üstünden alır. Başın ve bedenın çıplak kıyametin yakıcı güneşinde sersem ve başıboş kalırsın çünkü başını itaat tacına götürmedin ve bedenini ibadet kaftanıyla sarmadın diye feryadın, ıstırabın, eyvah demenin ve pişmanlığın faydası yoktur.

Mesnevî. *Eğer yaşıyorsan ibadeti öncele, ölmediysen kalbini ibadeti düşünen kıl.*

İki günlük de olsa yaşamın, ayağını bir kez kulluğa götür.

Bir makama erişirsin ki şaşırır kalırsın yaptığından orada pişman olursun.

Ancak ah ile pişmanlığın ve eyvah demenin faydası yoktur.

Hikâye. Bir kalender mezarlıkta dolaşıyordu. Bir padişah oradan geçti. Kalender feryat etti ve hakkını aradı. Dediler “Hikâye nedir ve kimden şikâyetçisin?” Cevap verdi, “Bu şehirlerin halkının zahiren gözleri varsa da ama**(64a)** onların iç dünyaları kördür. Kulunuz otuz yıldır bu ikamet ve menzilde her sabah aç halde haşhaş dumanını kuruyken boğazıma alır ve gün aşırı bir miktar ıslak olandan yerim. Bu iç dünyası kör olanlar benim

velayetimi düşünmezler ve benim kerametime inanmazlar. Sen bir padişahsın yıllar geçiyor, bir miktar haşhaş tüketmezsin. Sana nasıl güvenecekler? Nasıl itaat edip ve boyun eğecekler?”

Kıta. *Cahilin kendini tapma cehaletinden, akli ve ferasetten yoksundur.*

Kötülükte ifrat etmiş kendini yaptığı amelle veli saymıştır.

Padişah dedi ki “O zaman katliam etmeliyiz ki senin muradın gerçekleşsin.” Kalender dedi, “Hayır eğer katliam yaparsan hiç kimse bu mezarlığa helva ve yiyecek getirmeyecek ve ben azıksız öleceğim. Her gün birini öldür ki helva ve yiyecek gelsin. Bu şekilde benim gönlüm hoş ve asude olur.” Padişah güldü ve dedi, “Bir yol daha var.” Kalender sordu, “O hangisidir.” Dedi ki “Hiç katliam zahmeti çekmeyelim ve tek tek de öldürmeyelim. Senin için her gün yiyecek ve helva ulaştıralım (64b)ve seni açlıktan kurtaralım. Nasıl olur?” Dedi, “Ey padişah ömrün uzun olsun, eğer ömrün varlığına inanıyorsak, ben bu tatlı işin ölüsüyüm.”

Kıta. *Akıllı ibadet ve zikir düşüncesine sahiptir, akılsız olan ise yeme ve uyumanın maharetine sahiptir.*

Âlim zorluktan ölse bile o kendi nefsi için üzülür.

Hikâye. Yüksek mertebede bir padişah sermayesiz bir dilenciyle karşılaştı. Dilencinin aklından şöyle geçti, ondan mal ve mülk dilemeliyim, böylece onun devletinin gölgesinde başkaları gibi rahat edebilirim.” Dedi ki, “Ey sultan Kur’an da duydun mu? ‘Mü’minler birbiriyle iman kardeşidirler.’ (Hucurât Sûresi 49/10) Mü’minler imanda beraberler oldukları gibi dünyada da eşit olmalıdırlar. Senin hazinen, peşin paran, mücevherlerin, şaşalı elbiselerin ve mutfakta bol yiyecek ve içeceğin var. Ancak benim bedenim yoksulluktan çıplak ve karnım ekmek olmadığından aç. Bu nasıl kardeşlik ve ne tür eşitliktir?”

Kıta. *Aynı şekilde iki cimri adam, zamanın annesinin ikizleri olarak.*

İnsanların ayağının altında kalmış cimrilikten yoldaki toprağa benzerler – ezilirler-.

(65a)*Benim ıfık saçan iki gözüm, yüzümde şafak yıldızı gibi görünür.*

Padişah, dilencinin ne dediğini ve gönlünün ne aradığını anladı. Elini cömertlik kesesine götürdü. Bir dirhem çıkardı, dilenciye verdi. Dilenci dirhemi aldı ve dedi ki, “Padişah ve dilencinin himmette farkı yoktur. Ben de bir dirhem cömertlik kesesinden kendim gibi birine bağışlayabilirim. Öyleyse bizim aramızdaki fark nedir?” Padişah cevap verdi, “Manevî fark çoktur ama zahirî fark ikiden fazla değildir. Birincisi ayetteki hüküm gibidir ki “Müminler kardeşlikte beraberler.”(Hucurât-10) Benim mümin kardeşim çoktur, hazine ve define onların sayısına kıyasla azdır. Eğer her birine bir dirhem bağışlasam bu bir dirhem de sana ulaşmaz. Diğer şudur ki dilencinin tek bir nefsi vardır, bir günü bir dirhemle geçirebilir ama padişahın yakınları vardır. Onlara uygun bağışta bulunmalı ve tek tek onlar için tasalanmalı.” Dilenci dedi ki:

“Allah’ın yarattıklarının rızkı ve hakkı yerine getirmek için tasalanmaları beyhudedir.

(65b)*Sen kendi nefsine hâkim ol, başkalarıyla ne işin var”*

Hikâye. Haşmet içinde olan dünyanın padişahları üç taifedir. Bir taife zâlimlerdendir, bunlar kurt hükmüne sahiptir. Sürüden ne bulurlarsa çalarlar. Diğer taife, adalet ve zulümde eşittir. Onların köpek hükmü vardır. Sürüyü kurttan korurlar. Eğer çobanın korkusu olmasa oğlak ve kuzuyu parçalar ve yerler. Diğer taife âdil olanlardır. Onlar çobana benzerler, sürüyü kurttan ve köpekten korurlar. Gece ve gündüz su ve otlar beslerler. Ama hakiki padişah o kişidir ki bunlara tamamen teveccüh etmez ve Allah’a uyar.

Kita. *Eğer padişah bütün dünyayı ele geçirirse nefsinin muradını dilemiş olur.*

Eğer fakir memleketin padişahlığını istersen, Allah dışında kimseye tevellâ etme.

Kıta. *Zamanın şahları üç guruptur; at, köpek ve çoban gibi*

Gerçek padişah Allah'ın emri için çalışandır.

Hikâye. Başarılı padişah, sabah güneşi gibi dengeli bir şekilde dünyayı aydınlattı ve kuşattı. Ama halifesi **(66a)** ve yerine geçecek vekili yoktu. Malumdur; kökünden taze ve güçlü filiz yeşermeyen meyveli yaşlı ağacı emel rüzgârı yerinden uzaklaştırırsa, zamanın geçmesiyle, kimse tarafından hatırlanmaz. Her yaşlı âdil padişahın varisi olarak onurlu bir evladı yetişmemişse, eğer ecel rüzgârı onu yere sererse, işin sonunda o kimin gönlünden geçer? Bu yüzden parlayan güneş gibi padişahın kalbi elem göğünün doruğunda ışıldar ve bu yüzden kalbi gam denizinin dalgasında sallanan gemi gibi perişandır.

Kıta. *Her mükemmelliğin bir zevali vardır bu eskiden beri âlemde böyledir.*

Gökyüzündeki yüksekliğine rağmen güneşin batışı ve ayın da mahâkı/görünmezliği vardır.

Ama muhterem evinde hatunu vardı.

Beyit. *Güzellik ve cemalde hurilerin kışkandığı, akıl ve kemalde kusursuzdu.*

Bu yüzden bu konuda endişeliydi ve sürekli bu sebepten gönlünde dikenli gonca gibi düşünceleri vardı. Bu bahtiyar kişi bu dengesiz âlemden gidecektir ve bu şevket sahibi kişinin ömür güneşi zevale yakındır. Ondan**(66b)** sonra fitne uyanır ve yabancı onun yerine oturur. O surette bu devletten bir eser ve bu görkemin işareti dengesiz dünya üzerinde kalmaz. Bu hayal ve akıbet endişesi içinde yorgunluktan yalnız başına çöle gitti. Ansızın uzaktan koyun sürüsü gördü ve insanın gözünden kan akıtan bir ses duydu ve bu muttaliyi okuyordu:

Muttali. *Ne zaman kadar ağlayıp, hicranın yağmasından perişan olacağım.*

Başkaları vuslat bağındayken ben hicran çölündeyim.

Hâtun baktı, çok rahat bir yeri olan bir çoban gördü, çoban parlayan bir ay gibiydi. Boyda servi soyundan ve yürüyüşte sülün gibi. Geldi ve selâm verdi. Sordu ki, “Ey civanmert bu sürü kimindir? Sahibinin adı nedir?” Genç cevap verdi, “Yüce şahın muhterem haremının ve saltanat sahibi yüce hatununun sürüsüdür. Ben ise çobanlarından biriyim. Gece gündüz ona dua edenlerdenim.” Hatun dedi ki “Burada bir köşe var mı ki gidelim ve birlikte orada biraz dinlenelim?” Çoban dedi, “Bu yakında çeşitli tarla ve çayır vardır ve orada (67a)gül suyu gibi berrak su çeşmesi ve yeşil bir çimenlik vardır bin ötüşle kuşlarla doludur.” Oraya gittiler, oturdular ve sohbe başladı. Birbirlerine kavuşup maksat hâsıl olunca, yıkandılar. Genç çoban gitti; hatun ise sultanlığa döndü.

Kıta. *Ey dost vuslat yolunu göster, ayrılıktan takatim kalmadı.*

Ey Rabbim, sevgililerin birlikte olması ne güzeldir: her iki özleyen birbirine ulaştılar.

Hatun çobandan hamile kaldı ve bir çocuk doğurdu. Müjdeyi padişaha götürdüler ve dediler ki: “Allah u Teâlâ padişaha bir çocuk verdi, böyle yüce birisini dünyada bir anne doğurmadı.” Padişah mutluluktan şenlik düzenlemelerini buyurdu. Halk yiyip içerek ve sevinç içinde oturdular. Bir süre sonra memleketi muhterem evladına bıraktı ve mutluluk içinde vefat etti. Babadan sonra oğlu sultanlık tahtına geçti. Kanun ve adaleti uygulamaya başladı ve dünyayı kendi güzel yüzü ve gönle huzur veren hüsnüyle süsledi. Adalet ve hakkaniyetle memleketi yönetirken hasta oldu.

Kıta. *Lale gibi çehresi dermansız düştü, gönüller onun gamından incindi.*

(67b) *Mest gözü iyice hastalara döndü, sonunda gözleri de hastalandı.*

Hikmette mahir hekimler, tıp ilminde maharetli tıpçılar, tılsımlarla cadılar ve dualarla dervişler, âlemin sığındığı padişahın şerifli zatının ve zarif bedeninin sağlığı için ellerinden gelen çaba ve gayreti gösterdiler.

Kıta. *Mimarın eli eğer bakımdan uzak olursa evde duvarın her köşesine gedik açılır.*

Memleket beden gibidir ve padişah ondaki candır, can eğer en küçük zarar görürse beden çalışmaz hale gelir.

Hekimlerin ve tabiplerin şevkli çabalarına, yiyecekler, içecekler, rukye ve dualara rağmen durumunda gelişme olmadı ve hastalık ilerledi. Hepsi bu kederden düşünceye daldı ve bu eleminden şaşkına döndü. Tecrübede onlardan üstün ve padişahın sağlığını daha çok talep eden bir hekim validesinin yanına gitti ve izin istedi: “Hatuna bir sorum vardır. Eğer kabul buyurursanız uygun cevabı söyleyin.” Hatun dedi ki, “Eğer hekimin hizmetine uygun (68a) bir soru olursa korkusuz cevap veririm.” Hekim dedi, “Ey hatun, padişahta bu arıza ortaya çıktı ve bu hastalık yayıldı, sultanlık müessesesi bozuluyor ve memleket duvarı sarsılıyor. Çare sadece şudur, ben ne sorarsam doğru bir şekilde cevap vermelisiniz ve bahane aramamalısınız. Böylece bu zayıflık onun bedeninden ve bu nahiflik teninden uzak olsun ve sağlık ortaya çıksın.” Hatun dedi, “Canıma tak etti ve bıçak kemiğe dayandı. Hiçbir bahane aramam. Sen her ne sorarsan ben doğru bir şekilde onun cevabını vereceğim.” Hekim sordu, “O zamanlar seninle birlikte olduğunda ve sohbet ettiğinde, hangi türden yiyecek ve içecek tercih etti ve ne yemişti.” Hatun bunu duyunca, kıssayı başından sonuna kadar olduğu gibi anlattı, yemin ve iman etti ki “Bundan başkası yok.” Hekim, hatundan doğru cevabı duyunca padişahın sağlığının müjdesini verdi ve buyurdu ki, “Kâseye yoğurt dökün ve çiğ sütle karıştırın. İçecek yerine ağzına ve dudağına koyun ve bir deste ısırgan otunu kaynatın ve (68b) yemesi için ona verin.” Aynı gün hastalık sıhhate ulaştı ve padişah sultanlık tahtına oturdu.

Kıta. *Hikmet ehlini can gibi aziz bil, onların işini küçümsememeli.*

Hak Teâlâ eksiksiz kudretiyle aşağı ve yukarıyı hikmetle yarattı.

Rubai. *Dertli âşık bir mahalleye gelirse ayrılık acısı azalır vuslat ruhunu canlandırır.*

Bal özelliği zehirde aranmaz, her işte uygunluk olmalı.

Hikâye. Zâlim bir padişah vardı ki ne ayın nalı çevik atın toynağını vurmasından sağlam ne de güneşin kayığı gökyüzü denizinde onun zâlim rüzgârından salim kaldı. Adalet gösterdiği bir gün, Alvand Dağı'nın tepesinde kuyu kazılmasını daha sonra kuyunun suyu ve toprağıyla, o kuyunun üzerine yüksek bir minare yapılmasını emretti. Babil Kuyusu'nun dibindeki darlık ve karanlığa rağmen, dörtnala at koşturmak ve çevgan oynamak için geniş ve ferah bir meydan oluşturdular.

Kıta. *Minarenin yukarısına örümceğin ipiyle kuyudan fil götürdün.*

Ay ışıyla zulmü götürmek için bazen beyaz elbise giydin.

Sonuç olarak, ömrünün güneşi batıyor ve varlığının ayı bu dengesiz âlemden göç etmek üzereydi. Gaflet dünyasında bir oğlu **(69a)** vardı. Oğlunun yerine geçmesini ve dünyanın işini ve gücünü ona bırakmayı istiyordu.

Kıta. *Dünyanın insanları sürekli ay gibi gökyüzünden kaybolurlarsa da;*

Acayip bir haldir ki zâlim ve âdil, devlet ve halkı kendilerine isterler.

Fakat o adaletsizlik, elem, zulüm ve sitemini insanlardan biliyordu. Düşünüyordu ki: “Benden sonra adalet ve insaf ümidiyle bir yabancıyı, itiraz etmeden benim yerime geçirecekler ve benim evladımı kendine miras kalan sultanlıktan çıkaracaklar. Nasıl bir tedbir alayım ki evladım padişahın mülkünde kalsın ve benim memleketimde başkasına yol verilmesin? Bir veziri vardı, işlerde vefalı, memleket ve sultanlık işlerinde yetkindi.

Mesnevî. *Hesap ve kitapta Bokrat gibi ruhu terbiye etmede Sokrat'tan daha iyi.*

Eğer adalet için avucunu açsaydı, Asef' i hayrete düşürürdü.

Dedi, “Bu iş kolaydır zor değil ve bu düşünce azdır, çok değil. Çünkü biz halk arasında adaletsizlik ve elem ile zikrediliyoruz, zâlimlik ile meşhuru. Dünya halkı, üç taifeden fazla değildir. Bir taife şehirlerde yerleşiktir; köşk, **(69b)**saray ve eve meyilliler. Bir taife köyde bahçe ve tarlada ikamet ederler; makam ve menzile meyilliler. Diğer taife

Çölde; ata ve koyuna ve deveye meyilliler. Şehirdeki halkın köşk, saray ve evini, köy halkının bahçe ve tarlasını, köydekilerin koyun, at ve devesini, zâlimlikle az bir ücrete satın alalım. Onların eline bizden sonra oğlumuz padişah olduğunda karşılığını verecek diye senetleri teslim edelim. Oğlumuz bizden sonra padişah olduğunda senetleri halktan talep edip emlak ve malı ve onlara geri versin diye vasiyet edelim. Malların ücreti olarak yazılan senetleri onlara bağışlasın ve bıraksın. Bizim aksimize adalet, doğruluk ve insafla yönetsin, ordu ve halka iyilik etmeyi meslek edinsin. Böylece halk gönüllü olarak, zorlamaksızın yüce tahta gelir; itaat, kulluk ve hizmet gösterirler.”

Kıta. *Ecelin cefa ve zulmünden ne Ferîdun kaldı ve ne de Cemşid.*

Hepsi gittiler ve bu dünya kaldı, kim sonsuza dek kalır dünyada?

Mesnevî. *Oğlu, ihsan, cömertlik ve feyzle babasından sonra adaletin temelini attı.*

(70a) *Babasının aksine iyilik yaptı yüzünü (halka) döndü ve sevgi istedi.*

Lütuf ve iyilikle gönül alarak herkesin gönlünü kazandı.

Halk da itaat ettiler huzuruna itaatle yöneldiler

Oğul adaleti uygulayınca, mülk onun elinde muhkem oldu

Zâlimin mülkü kalıcı değil, mülk adaletle baki kalır.

Hikâye. Diken taşıyıcı bir ihtiyar, iri diken yükü sırtında ve kırık asası avucunda, ayağının topuğu kanlı, sıkıntı ve meşakkat ateşinden başında duman, gözyaşı dökerek, düşe kalka gidiyordu.

Kıta. *Eğer bir insanda nefsin sıkıntı ve endişeleri olmasaydı, çocuk annesini unuttur ve ağlamazdı.*

Kişiy e yüz çeşit dert ve keder veren nefistir, yoksa insanlar melekler gibi mutlu ve hoş yaşırdı.

Bir gün padişahın yolu bu ihtiyara düştü ve zor durumdaki haline baktı dedi ki, “Ne oldu ki bu sıkıntı ve meşakkatin içine düştün?” İhtiyar dedi, “Söylemeye ne gerek var, görüyorsun sadece bu iri dikenin yükü yok. Yüzlerce fakirlik ve yoksulluk dikenini elime batmış.” Padişah merhamet etti ve hazinesinden ömrünün **(70b)**sonuna kadar ona yetecek ve kimseye ihtiyacı olmayacak kadar altın verilmesini emretti.

Mesnevî. *Padişahlar dilencilere iyilik yaparlar dertlerine çare ararlar.*

Ne mutlu, o padişaha ki dinin derdini çeker cömertlik gösterir ve derdi miskinden giderir.

Diken taşıyıcı adam altın bulunca diken taşıma işini boşladı. Evi vardı cehennem ehlinin gönlü gibi viran, cariyeler ve kölelerle cennet gibi mamur etti, naz ve nimet içinde yaşamaya başladı.

Beyit. *Gonca yastık ve lale döşek oldu*

O devir geçti ve başka devir başladı.

Servi gibi kendini yükseltti, yeşillik ve reyhanlarla döşegini nazla süsledi. Padişah bir kez daha o mahalleden geçti. İhtiyarın hayali kalbinden geçti. Vezire dedi, “Git ve ihtiyarın halinden haber getir, ne iş yapıyor?” Vezir çıktı, gördü ki ihtiyar ipek yastığa başını dayamış, güzel köleler ve cariyeler ayakta dikilmişti. Vezir onu uyurken görünce sordu ki “Yorgunluktan mı perişan bir halde?” Dediler, “Hayır dikenin ucu ayağına battı. O yüzden uyumuştur.” Dedi, “Bu kişi, boyu odun orağı gibi eğilmiş ve ayağının yarasından kan akan, diken taşıyan o ihtiyar değil mi?” Dediler “Odur.” Vezir tebessüm etti ve padişaha haber götürdü. Padişah dedi,

(71a)*Niçin dünyada gamlansın insan, sıkıntıdan sonra gelir sevinç.*

Dünyada gidişat aynı değil, hep mutluluk hep sıkıntı değildir.

Bütün yıl bahar mevsimi olsaydı yeryüzünde çiçek büyürdü diken değil.

Hepsi güz ve kış olsaydı bostandaki güllere yüz afet ulaşırdı.

Ötmezdi çimende bir bülbül hepsi diken olurdu çiçek büyümezdi

O yüzden yıl dört mevsim oldu ki dünyada geçici ve asıl olan ortaya çıksın.

Beyit. *Bazen mutluluktan gülerim bazen gamdan ağlarım dünyanın işi böyle oldu, gam ve mutluluk birlikte.*

Hikâye. Duydum ki Şahruh zamanında Semerkant şehrinde Hucend diyarından Hacı Ferruh adında bir tüccar vardı. Açık ve gizli serveti sınırsız rızkı ve nimeti vardı. Gözü korkmaz hırsızlar toplanıp, gece yarısı meşale ve kandille geldiler. Hazineye görünen ne kadar altın ve ziynet varsa, definede gizli olan ne kadar inci ve mücevher varsa, bütün malını çaldılar ve toprağa gömdüler.

Kıta. *Şehvetin esiri olana ister Hintli kadın, ister Cendli bir kız olsun fark etmez.*

Gözü halkın rızkında olan ister Semerkant hırsızı olsun ister Hucend fark etmez.

Efendi can korkusuyla evinin barkının eşyalarını ve malları geride bıraktı. Bin bir hile ile ahırın kapısından sokağa çıktı ve **(71b)** bedenini ve canını hırsızların işkencesinden ve korkusuzların eziyetinden kurtardı.

Kıta. *Hırsızın adama uzanırsa eli, bu hazineye kanaat etmez.*

Uğursuz nefsi hırsla adamın avucundan hazineyi alır ve işkence eder.

Zavallı tüccar evini barkını bırakmış, sabah vakti horozun ötüşünü duyunca, padişahın divanına gitti ve önceki gece başından geçenleri vezirler ve vekillere arz etti: “Bu gece ben hırsızların saldırı ve yağmasına uğradım ve aydınlık günüm korkusuzların ve zâlimlerin karanlığından gece gibi oldu.”

Kıta. *Melikin ülkesinde ne meydana gelirse önce vezirlere arz ederler.*

Vezirler şahın korku ve heybetinden, salahtı için çözmeye çalışırlar.

Vezir hazretleri ve devletin büyükleri hadiseyi duydular, padişahın siyasetinin şiddetinden çok korktular, bu garip bir hadise ve şaşılacak bir vakıadır. Eğer rüzgâr

padişahın kulağına uçurursa kahır ve gazaptan ateş ve suya dönüşür; vekilleri yerle bir eder.

Kıta. *Padişah şu kişidir ki güzel siyasetinden halkı refah içindedir.*

Ayağıyla bir karıncayı incitirse ne adaleti vardır Süleyman'ın?

Böylesine geçmişe ve siyasete sahip bir padişahın döneminde (72a)ve bu şekilde hakkaniyet ve adaletin geleneğe dönüştüğü padişahlık zamanında, bu şehir ve cemiyette, bu nitelikte ve bu sıfatta zulüm, haksızlık ve elemin bir Müslümana yapılması, evine barkına saldırılıp ve yağmalanması vezirlerin ve vekillerin şoursuzluğu yüzünden azarlanmalarını gerektirir. Emirlerin ve büyüklerin olaya vakıf olmaması yüzünden cezalandırmalarını gerektiren bir durumdur. En iyisi bu kıssayı padişahın huzurunda arz etmeyelim ve kendimizi böylesine kötülük dolu hadisenin korku ve tehlikesine maruz kalmaktan ve güçlü, zorlu ve sert padişahın gazabından ve düşmanlığından kurtaralım. Tüccarın eşyaları, parası, kumaşı ve definesi bellidir. Biz devlet sahipleri, büyükler ve servet sahiplerinde ne kadar dirhem ve dinar varsa, sakince ve güçlük çıkarmadan telef olan malına karşılık daha fazlasını küçük-büyük dostlar arasında gücümüz yettiğince bölüşelim ve bu işin üstesinden gelelim.

Kıta. *Tüccarlar gece nasıl rahat eder, gündüz ticaret yapamazlarsa, yarım dinar kâr peşinden gece gündüz yolda ayaklarını aşındırırlar.*

Kıta. *Tüccar ziyan olan bir tane görünce kaynayan kazan misali köpürür, mallarına bir tane eklenince de onun sevinciyle sessiz olur.*

(72b)Kısacası, hepsinin huzurunda hazır olan güzel huylu vezirlerden biri, onların yaptıkları ve söylediklerini görmüştü. Onlara şöyle dedi ki “Bu şekilde söyledikleriniz ve anlattıklarınız ve bu gerçekleşmesi imkânsız düşünce ve tedbiriniz, güneşin yanındaki çıra gibi ışısızdır ve mehtabın ışığının yanındaki yıldız gibi uzaktadır. Bu olay köprünün yukarisından suya atılıp ses çıkarmayan o kâğıt değildir. Bu,

gökyüzünden sağlam bir kayaya çarpan kâse gibidir; yüksek sesi Süreyya yıldızının zirvesine ulaşır. Bu sesi eski rengârenk pamuk ipliklerle dikilmiş bir örtüye ve bu gürültüyü yamalı yırtık pırtık hırkaya sarsan, gizleyemezsin.”

Rubâî. *Gönlü akla ve güce ulaşan kişi bilir ki bu çiçek kokusu ve rengiyle ortaya çıkmıştır.*

Bu sırrı gizlemek kolay değildir; gökyüzünden kayaya düşen bir kâse gibidir.

Doğrusu şudur ki “Bu çeşit zulüm ve haksızlığı padişaha hemen bildirin ve bu tür eziyeti ve elemi padişahın meclisinde hikmetle tefekkür edin. Böyle olursa yolsuzluk ve günah hırsızların üzerine yüklenir, padişahın memleketini marifetle korumak ise vezirler ve devlet erkânına düşer. Âyet-i kerime hükmüyle “Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez.” (Fâtır-35/18) Böylece padişah devlet sevdalısı kullarını(73a) sorumlu tutmaz; halk ve seçkin kişiler de bu eylem ve habere şaşırmasın.”

Kıta. *Güneş senin başından gölgeyi esirgerse evin aydınlığını başka bir aydan talep etme.*

Keçi diğer keçinin ayağına asılmaz kimse kimsenin günahını taşımaz

Gerçekten vezirler ve emirler birlikte gittiler ve hadiseyi padişahın huzurunda olduğu gibi anlattılar. Padişah bu korkunç olaydan ve böylesine zor hadiseden dolayı kalbinde korku ve endişe hissetti. Yüzünün rengi altın gibi sarı ve siyah gözü yuvasında kan dolu tas gibi kızıl oldu. Başını düşünceyle yakasına gömdü ve bir zaman sonra kaldırdı şöyle dedi, “Ben gönlümde şöyle zannediyorum ki adalet ve hakkaniyet dünyasında güzellerin zülfünün zincirini ve mahbupların saçının kıvrımını aşığın ahının rüzgârı hareket ettirir. Onun intikamını kötü huylu rakipten, dedikoducu kötü niyetli kişiden alayım. Ben sultanlık tahtında huzur içinde oturmuşum, vezirler, emirler ve devlet erkânı ayakta duruyor. Memleketin yönetimi ve siyasetinin sağlanması için itaatın korunmasına yönelik hizmet ve hakkı gözetme amacıyla bir araya gelmişken,

(73b) niteliksiz bir hırsızın yerinden kalkıp böylesine fitne ve karışıklık çıkarması nerede görülmüştür? Bu çeşit derdin dermanını hangi tabipte ararlar ve bu çeşit taze kanlı yarayı hangi güneşin çeşmesinin kerem suyuyla yıkarlar?”

Kıta. *Devranın dönüşünün elinden çektiğimiz nedir? Ne ciğerler yüz pare oldu!*

Çare bulun çabuk ey dostlar çünkü bir dertli biçare oldu.

Padişah şehrin zabıt ve bekçilerine, hırsızları intikam meydanında asmalarını, eğer yerine getirmezlerse hırsızlar yerine onları siyaset darağacına astıracağını ya da tüccarın lal ve akiği karşılığında onların kanını yere döktüreceğini söyledi.

Kıta. *Bekçi ve ahlâk zabıtası şehirde halkı haramiden ve hırsızlardan kurtarmak için bulunur, köyde kadı yoksa kimse kimseden parasını alamaz.*

Ahlâk zabıtası ve bekçi içlerinden şöyle diyorlardı: zekiler demişler ki, padişahın hükmü ve emri gün içinde uygulanır. Ama hırsız gece suç işler. Kim ne bilir ki, gecenin karanlığında tüccarın malını ve eşyalarını kim çalmış ve hangi cesaretle böyle bir kötülük yapmıştır? Ama can korkusundan ve sultanın siyasetinin korkusundan, eski hırsızlar ve iftiracıları ve yeni adıyla bilinen serseriler ve haydutları (74a) yakaladılar ve siyaset meydanına götürdüler, her türlü işkenceye başvurdular.

Kıta. *Yıllarca güneşin ışığı doğmaz zâlimlerin kafasına, ama her nerede mal azalırsa hırsızlardan talep ederler.*

Birinin iki elini arkadan bağladılar, diğerinin göğsünü ve karnını ateşte yaktılar. Öbürünü iki ayağından astılar ve bir diğerinin burnuna tuzlu su döktüler. Her birini çeşitli işkence ve azapla müvekkile teslim ettiler. Bazısı işkencede helak oldu, bazısı ıstırap ve acı çekerek öldü. Bazısının parmağında mızrak diğerinin avucunda yakıcı ateş, hırsızların feryat ve figanından mahşer günü açığa çıktı ve heybetli kıyamet yeryüzünde peyda oldu.

Kıta. *Celladın yanındaki eşek gibi görünenle halkın canı bir değildir.*

Derisini yüzer muhteşem cömertliğiyle, kadı hırsızın derdinden agâh değil.

O şekilde bela ve felaket, öylesine şiddet ve meşakkat esnasında biri koşarak içeri girdi, ahlâk zabıtaları ve bekçilerin önünde durdu, “Bu şekilde bir iş bu kavime(74b) iftiradır ve doğrusu şudur ki bu işi ben yaptım, tüccarın eşyasını ve malını ben götürdüm. Bu kavme işkence etmeyin yoksa kıyamette bu işkencenin karşılığında cehennem meleğiyle kendinize azap edersiniz. Haksız kan dökmekten kaçının ve bu günahsızların başından cefayı kaldırın.” Bunun üzerine, zavallı iftiraya uğrayanlar çaresizlik içinde feryat ettiler ve başlarına toprak çaldılar: hırsızlığı başkası yaptı ve malları götürdü ancak biz günahsızların eli kolu işkence içindedir. Bu İslam değil kâfirliktir ve intikam değil, hunharlıktır. Kınayıcı dillerini işkence mızrağı gibi ahlâk zabıtası, bekçi ve o işi yapan herkese yönelttiler. Ceza müvekkileri o hesap sorulmayan kavimden böylesine hakaret ve aşağılamayı dinlediklerinde o şahsı ortaya çektiler: “Ey sevilmeyen, sen divane misin yoksa saralı mısın? Böylesine bir belayı kendine isnat ediyorsun, tenini ve canını bela ve sıkıntıya sokuyorsun. Bu nasıl bir şuur, feraset ve nasıl akıl ve uyanıklıktır.” Adam dedi, “Siz benden doğruyu duydunuz ve benim sözüme doğruca (75a)inandınız, ne divaneyim ne de cahil. Hakkı söylüyorum batılı değil. Bu hırsızlığı ben yaptım, malları ve eşyaları ben çaldım. Bu cemaat günahsızdır ve işkence edenler yanılıyor. Yabancılar, sevgiliyle birlikte varlık ve neşe içinde; ancak âşıklar ayrılık acısından zulüm ve yokluk içindedirler.”

Kıta. *Her şey tersine döner bu âlemde, batıl neşe içinde ve nimet sahipleri, sürme gibi beğenilmeyen izzetle toprak gibi halktan aşağılanma görmüş.*

Zabıtalardan bunu duyunca, kalktılar ve o şahsın elini ve ayağını azap ve sıkıntı ipine sıkıca bağladılar. Divana gelip, devlet büyüklerine haber verdiler ve hırsızın hırsızlığını itiraf ederken düşe kalka getirdiler. Vezirler ve devlet erkânı onun sözüne inanmadılar, geçerli bulmadılar ve dediler ki “Bu akıl ve idrakten uzaktır. Bu işin efsane olduğunu mu sanıyor? Yoksa kimse bu tür belayı kendi üzerine almaz. Bu belayı kendine reva görmez

ve beğenmez, kendini hırsız ve harami saymaz ve cemaati cahillikle suçlamaz.” Hırsız dedi, “Bu işi üstlenmemin sebebi (75b)şunun içindir ki siz devlet sahiplerini böylesine iftirayı ona buna yüklemekten geri döndürmek ve kurtarmaktır.” Kalan vezirler, emirler ve hâkimler dediler, “Ey civanmert mertlik şudur ki hırsızlığı itiraf ettiysen, götürdüğün mal ve eşyayı sahibine geri ver, kimsenin gönlüne acı yara verme.” Hırsız dedi, “Siz masum halkın hepsini hapisten ve bela çukurundan kurtarın ve sonra benimle ilgilenin. Size yol göstereyim ve bu işin üstesinden geleyim.”

Ehli olmayanlar için şiiirler cahilliktir, ehli olanlarla iş yapmak kolaydır.

Vezirler bu hadiseyi padişahın huzurunda arz ettiler ve adamı padişahın meclisine getirdiler. Padişah ilk bakışta onun sözüne inanmadı ve sonunda adamı iyilik, naziklik ve sıcak kalplilikle itiraf ettirdi, “Böylesine tuhaf işi sen mi yaptın? Malları sen mi çaldın?

Beyit. *Bu iş senin elinden gelir başkasının elinden gelmez.*

Öyleyse dedi, “Bir iş yap halvete çekil ve o götürdüğün eşyayı deftere yaz. Böylece doğru söyleyip söylemediğini anlayalım.” Tüccarı da talep etti. (76a) Evde sadece divit, kalem ve kâğıt bıraktı. “Sen de eşya ve mallarını azaltıp eksiltmeden abartmadan doğruca kaydet; böylece ne azaldı ve ne arıyorsun bilelim.” Bilgeler demiştir ki “Bir padişah tecrübe ve hikmetten yoksunsa, bilginlerin yanında beş para etmez.”

Rubâî. *Şahlar ki şahlık tahtında akıl ehlidirler herkesin boyuna uygun cübbe giyerler.*

Güzel ve çirkini, iyi ve kötüyü bilmek için daima bilgi hünerleriyle uğraşırlar.

Hikâye. Horasan’da isminin benzeri olmayan biri, emirdi. Zâlimler ve zorbaların eline düşmüş zayıf ve güçsüzlere yardım ederdi.

Hâkimlikte payın olsun istiyorsan iyilerle süt, kötülerle zehir iç.

İki şahıs birbiriyle tartıştılar ve davalarını onun yanına getirdiler. Sordu ki “Davacı kimdir ve dava nedir?” Biri dedi ki “Bu arkadaşın yanında bin dinarım var, inkâr ediyor.”

Diğeri ise dedi, “Yalan söylüyor, düşmandır ve onun hakkımda söylediği asılsızdır.” Emir, davacıya dedi, “Onun yanında bu meblağın olduğuna şahit gösterir misin? Dedi, “Şahidim yok ve (76b)kendi doğruluğuma sığınıyorum. Sen doğru insanların hâkimisin, benim bu meblağımı ondan alırsan dünyada senin faydana ve ahirette de senin iyiliğine olacak.” Emsalsiz ve dürüst emir şöyle düşündü: bu fakir doğru söylüyor ve diğeri ise yanlış ve eksik.

Rubâî. *Akıllarıyla gözleri yolda olanlar, neyin artmasından kaçınırlar, her ne kadar fakirler gibi yolda değillerse de devlet erbabının zihinleri agâhtır.*

Emir o fakire sordu ki, “Sen o meblağı bu şahsa sayarken, orada olan eşyadaki bir şeyden şüphelendin mi?” Dedi, “Evet, bir ağacın gölgesinde o meblağı saymak için biraz oturduk.” Eşi olmayan emir buyurdu ki “Git ve o ağaca söyle, hâkim seni çağırıyor.” O adam şaşırdı ve dedi ki, “Ağacın kulağı yoktur ki nasıl sözü duysun ve eğer duysaydı bir ayakla nasıl yürür?” Hâkim, “Korku yok. Sen git ve çabuk gel.” dedi. Diğer adama, “Sen bizim yanımızda otur, o gelene kadar ye, iç ve meyve topla.” Hâkim adamı gönderdikten sonra bir süre durdu ve o şahsa sordu ki “Sence o kişi o ağaca ulaşmış mıdır?” Adam güneşin gölgesine baktı ve dedi, “Henüz (77a) o ağaca varma vakti değil.” Hâkim bunu duyunca güldü, şöyle buyurdu: “Kalk ve o meblağı abartmadan ve düşmanlık etmeden ona teslim et. Onun karşısında yer alsan da ama kendin kendine şahitlik ettin.”

Rubâî. *Nazar erbabı yola isteksizce giderler, iyi ve güzel olmasa da giderler.*

Asla kötü huylu kişilerin yolunu takip etmezler aşk vadisinde doğru olanlar doğru giderler.

Kıta. *Bir padişah ki yollar olmasına rağmen yoksulluk dünyası onun sabrına sığar.*

Böyle bir yeteneği olan kişi, meşhur olur eşsizliğiyle.

Padişah hırsızın defterini ve makam sahibinin kâğıdını açtı ve değerlendirdi. Her iki defteri de tam tamına aynı buldu. Bu cesareti onun gösterdiğini, atları ve malları onun çaldığını anladı. İftiraya uğrayan ve suçlanan kişilerin serbest bırakılmasını emretti. Hırsıza şöyle söyledi, “Gel can ve gönlümüze lütuf göster. Aldığın tüm malları, yüz bin sikkeden, bir dirhem ve yarım miskale kadar götürdüğün şekilde getir ve sahibine geri ver. Biz o malın karşılığında her ne aklına gelirse, (77b)makam ve mevki, kalbinden geçen mertebe ve rütbe hepsini fazlasıyla hazır ve cümlesini noksansız temin edelim. Gönlünde kalan her elemi tamamen giderelim, yetkin olan ve olmayan halk içinde seni seçkin, düşman ve dost yanında başı yükselmiş yapalım ve onurlandıralım.”

Kıta. *Hırsız cevap olarak dedi, ey padişah rint sakalını kimsenin eline vermez.*

Bu mesel zamanında meşhurdur altın çalınca hırsız geri vermez.

Padişah bir kez daha, nazik ve samimi mübalağa ile konuştu. Hırsız da aynı akidedeydi. Padişah gayretten aşın üzerindeki saç gibi kendine kıvrıldı. Gazabının ateşi yükselmiş ve kalbine hararet istila etmişti. Çalınan malları getirip mal sahibine teslim edene kadar hırsıza mümkün olduğu kadar zorla eziyet edilip işkence yapılsın, diye emretti.

Kıta. *İş iyilik ve lütufla geçerse, huşunet, öfke ve kınama gereklidir.*

Hoşluk ve nazikliği kabul etmeyenin kabahatine ceza ve zulüm gerekli.

Hırsız el ve ayağı bağlı, boynu bükük ahlâk zabıtasına verdiler. Bekçiler ve cellatlar siyaset yerine götürdüler.

Kıta. *Hırsızın inzibat memuru ve bekçilerin yanında her an boş konuşması artıyordu*

(78a) *Yalvarırken şöyle diyordu ölecek olanı dövüp işkence etmek neye yarar?*

Dediler ki, “Eğer senin bu tatlı işler hoşuna gidiyorsa da, başkalarının damağına acı ve ekşi görünüyor. Çare malları verip, acı ve işkenceden kurtulmandır.” Hırsız dedi

ki: “Her neyiniz varsa getirin.” Zarif, latif nükteyi ihmal etmedi ve dedi, “Gökyüzünden her ne gelirse yer aldı.” Bekçiler her ne kadar cezalandırmada müsamaha gösterseler de, o bu konuda mübalağa etti. Her türlü azap ve cezaıyla işkence ettiler, o razı olmuştu ve aynı ilk akidesi ile diyordu ki, “Siz neden bu kadar tereddüt ettiniz ve bana işkence etme konusunda kendinize eziyet ediyorsunuz. Ben hırsızlık yaptığımı inkâr etmedim. Ama geri getirmek için çalmadım.” Bekçiler hadiseyi gizlemediler, tek tek o ne dediyse vezirlere anlattılar. Vezirler bu işten sıkılmışlardı, padişahın meclisine gidip durumu anlattılar. Padişah öfke ve kızgınlıkla, “Onu öyle rüsva edin ki edep göstereyim, başkaları böyle başına buyruklu ve küstahlığa kalkışmasınlar.

(78b) Kıta. *Halka hayır yolunu göster çünkü şüphesiz iyi ve kötünün gölgesindedir bu eski saray.*

Aklın öğüdünün ne faydası vardır bilgisizce cahillikten kendine geniş dünyayı dar eder.

Hırsız ister istemez siyaset meydanına götürdüler ve cellatların zâlim ellerine teslim ettiler. Gerçekçi düşünemeyen hırsız o keşmekeş ve perişanlıkta gözünden kan akarak okuyor ki:

Beşerin sermayesi olan çocuğu yetiştirmekte kader ve kaza anne babası gibidir.

Varlık bahçesinde kimi eğittilerse kapıcı gibi yokluk geçidinde durur.

Mal sahibi dostlardan biri, efendiye şöyle söyledi: “Haberin var mı hırsızın inleterek kanını akıtıyorlar ve ayağını darağacına asıyorlar.” Efendi sersem gibi dinlendiği çadırından siyaset meydanına geldi. Hırsızın inleyerek, ayağı darağacında, emelin toprağına ve kanına bulanmış ve ölüm ipi boynuna asılmış halde gördü. Başına toprak çalmış, duman dolu sinisinin ateşinden ah çekti ki “Sonsuz rızık ve mallarım boşa gidecek, param ve cevherlerimin öylece toprak olacak, ne yazık.” Hırsızın yanına gitti ve dedi, **(79a)** “Eğer benim çabam ve ihtimamım ile bu ölüm ve afetten kurtulursan benden

aldığın sermayeyi verir misin?” Hırsız can korkusu ile hemen dedi, “Canım bedenimdeyse mallar da bendedir. Eğer bu beladan kurtulursam, kırık elim ve ayağım, yanmış önüm ve arkam, yorgunluğum ve hastalığım, her zaman olduğu gibi senin terbiyen ve bakımınla önceki gibi düzelirse, senden aldıklarımı geri veririm.”

Beyit. *Eğer bu dert ve acıyla öleceksem kimse o hazineyi bulamaz.*

Miskin tüccar divan sahipleriyle, hırsızı eve götürüp naz ve nimetle beslemenin en doğru karar olduğunu düşündü. Böylece bedenindeki yaraları ilki gibi düzelir, elinden giden mal ve sermayesi yok olup telef olmaz.

Kıta. *Kulaktaki altın gibi bir nüktem var; mızrak ve ok üstadından aldım bu sözü.*

Yıllarca eğri büyüttüğün ağaç düzelmez tedbir ateşiyle.

Efendi buyurdu evi hazırlasınlar yemek ve şarapla süslesinler.

Bir yatak koydular ve yatağa çarşaf açtılar. Hırsız oraya getirdiler. Yatağa yatırdılar. Efendi birini nazır koydu ve her ne isterse hazır ve müheyya eyledi. Seyyah tabiplerin hepsi nabız tutmada mahir ve temkinli (79b) ve merhem yapmada üstün cerrah hekimlerden bir kavim, her biri başucundaydı, uzun bir zamandan sonra yaralar iyileşti ve yaralar düzeldi. Kötü ahlaklı hırsızın yaralı bedeni ilki gibi düzeldi. Efendi kalktı ve hırsızın yanına oturdu ve ona şöyle dedi: “Elhamdülillah bahtın sana yardım etti. O dalalet içindeki karanlık gecedен kurtuldun. Saadet sana yardım etti ve bu aydınlık güne, hidayet ve sıhhate ulaştın. Git ve utanma. Sözünü tut, üstesinden gel ve benden aldığın malların hepsini getir.” Hırsız bu sözü duyunca güldü, “Ey efendi fazla sıkıntı ve meşakkat çekme, bu kıssa yüzünden tasalanma. Çünkü ok yaydan çıkınca geri gelmez. Etekten ayrılan altın keseye girmez. Gönlüne ıstırap verme ve gönlünü hoş tut ki o mal hâsıl olmaz ve sana tekrar ulaşmaz.”

Kıta. *Kötü niyetli bir gönülde sevinç arama, dost edinip yakın olsan bile.*

İlkbahar yüz kez su verse de o tane tavada yeşermez.

(80a)Efendi bu sözü duyunca sanki bela zehri içmiş gibi oldu. Kederinden gömleğini yırttı ve başına toprak çaldı ki “Ey hırsızların başı ve kötü niyetli, küstah bana yaptığın yetmedi mi? Mallarımın hepsini aldın ve yedin, kanının akıtılmasına mani oldum ve darağacına asılmaktan kurtardım. Hasta, yaralı bedenini çeşitli ilaçlar ve derman ile tedavi ettirdim. Şimdi evvelki haline döndün ve bedenin düzeldi. Yoksa sen halkın aslından ve insanoğlu neslinden değil misin? Bu kadar malı telef ettin ve şerefli vakitlerimi zayi ettin ve boşa harcadın. Senin kaderin benim elimdedir. Yine bekçilerin ve cellatların eline vereceğim ki işkenceyle kanını akıtsınlar. Darağacına assınlar böylece bütün insanlar senin iffetsizliğinden ibret alsın ve cahilliğinden ve korkusuzluğundan nasihat alsınlar.” Hırsız dedi ki, “Ey efendi duymadın mı ki bilginler demişler ki, ‘Eşkıyalık yap ve ihsan et.’ Ben yolsuzluk yaptım ve ihsan ettim. Artık karar senindir. Suçlamak için elinden geleni yap ve geciktirme. (80b)İlahi kazayı kendinden uzaklaştırmaya ne imkân! Yazılmış olana ne derman vardır? Eğer içeceğim su sakinin elindense ecel bakidir. Belki o hırsız gibi hapisten kurtulurum ve yoksa bu iş yüzünden ölürüm.” **Hikâye.** Anlatırlar ki,

Kıta. *Halkın malını çalmakta hırsızısın ve yeterince çeviklik gösterdin.*

Cihan sana hoş olsun diye herkesin malını çaldın.

Bir gece, elbise çalmak için eve biri girdi. Evin sahibi hırsızın üstüne kapıyı sıkıca kapadı ve mahalleye koştu: “Evime hırsız girmiş ve beni divane etmiştir, gelin yakalayalım ve zabıtaya teslim edelim.” diye bağırdı. Halk her taraftan koştu ve evin kapısına geldiler. Hilekâr hırsız, dirhem ve dinar hırsından tane ümidindeki kuş gibi kafese kapattılar. Keseye baktı, yanında ateş çirasını buldu. Mumu tutuşturdu, satranç tahtası vardı, açıp taşları dizdi ve bir oyun kurdu ki rakip iki oyunla mat olsun. Tahtanın başına oturdu, sevinçle sürekli tebessüm ediyor, konuşuyor ve mırıldanarak şu beyitleri söylüyordu:

(81a) **Kıta.** *Kurnaz hırsız birine esir düşerse hile bulmalıdır*

Şüphesiz kurnazlık yolunda kurtuluşa vesile gereklidir.

Tahtanın altına sikke koydu ve dedi ki: “Bu altın oyunun bahsidir ve teminatıdır.” Ev sahibi kapıyı açtı ve halka gösterdi: “Hırsız bu kişi, yakalayın.” dedi. Halk, birinin oturmuş olduğunu ve mumun yandığını gördüler. Hırsız dedi, “Dostlar gelin ve izleyin. Rakibim mat olmuştur .” Bahis diye altını gösterdi: “Vermek istemiyor. Sizi getirdi ve bana hırsız adını verdi.” dedi. Halk satranç tahtasına bakıp doğru söylediğini anladılar. Bu şahıs altın vermemek için bahane arıyor diye ona engel oldular ve dışarı çıktılar. Hırsız olan kişiye oradan gitti.

Kıta. *Kimse kimsenin içindeki kötülüğü bilmiyor her ne kadar sürekli birlikte yaşıyor olsalar da.*

Eğer bilseydim ki düşman kimdir kendime dost ve dert ortağı yapardım.

Tüccar, hırsızın bu tarz hikâye ve efsaneleri karşısında sersem ve inleyerek, mest ve divane halde divana gitti ve divan yetkililerine şöyle dedi, “Hırsızın bedeni önceki gibi iyileşti. Ama önceki inancında sabit, malı geri vermeye meyilli değil ve eşyaları getirmeye (81b)razı olmuş değil.” Feryat etti ki, “Bu korkunç bir dert ve öldürücü bir zehirdir. Benim bu dertten canımı kurtarmam zor.” Vezirler yeniden götürüp kıssayı padişahın meclisinde arz ettiler. Şahruh iyice öfkeleni, yakasını dişi ile ısırdı ve Hacı Ferruh’a hazinesinden bolca mal verdi. Hırsızın siyaset meydanına götürülmesini ve yediden yetmişe herkesin orada bulunup, onun bedbahtlığından ibret alıp onun cehaletin ve ihanetinden ders çıkarması için çağırılmalarını emretti.

Kıta. *Bir padişah ki zamanında zekâ ve akıllılıkta insafli ve âdildir.*

Herkese layıgınca muamele ediyor: iyilere iyilik ve kötüye kötülükle.

Kıta. *İyi, kötünün fesadından su içmez, başkasına ne yüz verir ne yol.*

Bir kişiydin dünyada ve bu yeterdi, dünyada eğer padişah olmasaydın.

Temsil. Duydum ki Frenk'te bir üstadın talimiyle bir maymun dokumacılık yapıyor. Bu duruma şaşılmaz çünkü kozadaki kurtçuk rehberi ve iş buyuran olmadan kumaş ve ipek dokuyor.

Kıta. *Çalılığın kökünde yılan kıvrılınca o çalılığın etrafında kimse olmaz.*

(82a) *Fil yaz sineğinin korkusundan bütün uzuvlarına kil sürer.*

Frenk, dişi keçi yol öğrensın, iş ve güçte ihmal ve tembellik etmesın diye eril keçinin kulağını kıvrırır ve bükür. Keçi cezalandırmadan feryat edince dişi keçi tembellikten vazgeçer. O da kulağının çekileceğini ve canının incineceğini zanneder. İş başına döner ve dokumada çabasını artırır.

Kıta. *Ey dost senin işin gönlünce olması için benden bu hadisi nakit olarak kabul et.*

Dost muhabbetini artırana kadar düşmanın sıkıntısına katlan.

Padişahın emriyle, haydut hırsız siyaset darağacına getirdiler ve boynuna ipi geçirip tahtırevandan yukarı çektiler. Allah'ın yarattığı halkımız siyaset meydanında hazır ve hırsızın tarafına nazır, her ağızda bir söz ve her dilde bir terane, her dudakta bir kelim duyduklar. Biri diyordu, “Bu münasebetsiz cimri garip bir şekilde kibirlidir ve bu kendine yeten kötü huylu adam şaşılacak derece cüretkârdır çünkü şevket sahibi padişahlığın azamet, şan ve heybetine rağmen zerre kadar korkmadı, vezirler ve devlet erkânının kahrından ve gazabından, hiçbir şekilde çekinmedi. Dünyanın malını yedi ama kimse ne yaptığını **(82b)** anlamadı.” Başka biri buyuruyordu ki “Bu korkusuz hain, kendi aziz vücudunu uğursuz nefesi yüzünden alçaklık ve rezillik meydanında helak etti. Hırs ve bencilliği yüzünden kendini rüsva etti ve darağacına boyun eğdi.” Bir kişi tuhaf iş yüzünden düşüncede ve diğeri bu garip davranışa hayret ediyordu. O anda hırsız başını çıkardı ve bağırđı.

Rubâî. *Çimenlikten gonca ve gül çıkar çorak topraktan ot ve diken çıkar.*

Dünyada ayak takımının elinden iş gelmez darağacına çıkmak ise Mansur'a (gerçeği söyleyene) yakışır.

Aşağılık devranda bela çeken ol, vefa yolunda cefa çeken ol.

Dünyada yükselmek istersen cüret et ve yok oluşa sahip benliğini kaldır.

O zaman yakına ve uzağa baktı, şu latif sözleri söyledi: “Ey şehir sakinleri ki bu mütevazı eski diyara nazırsınız. Ey zamanın garipleri, bu değersiz aşağılık yerde darağacında olanın yanındasınız. Bilin ki biz bu işi on acılı, merhametli dostla ve bu işte işbirliği içinde olan ve hak sahibi on kişiyle yaptık. Bir lokma ekmeğe muhtaç ve hepsi fakir ve yoksulluktan gözü yaşlı ve gönlü **(83a)** yanmış aileleri vardı. Bu elde edilen eşyalar ve malları dostça ve kardeşçe paylaştılar. Şimdi hepsi nimete boğulmuş, neşe ve huzur içindeler.

Mısra. *Nimetler Allah'a aittir, o yüce ve kutsaldır.*

O fitneye uğrayan topluluk bela ve acının esaretinden ve işkenceden kurtuldular. Bu zavallılar ve kederli insanlar mutlu oldular. Bir kişinin tek bir nefes için dünyanın zorluğu ve eziyetini çekmesi çaba değildir. Bir kimsenin çaba ve mücadelesinden bir topluluğun huzura ulaşması vatanseverliktir. Şimdi bu işte benimle refik ve muvafık olan ey can yoldaşlarım ve bu dünyanın lütuf ve nimetine layık olan iki cihan dostlarım, hepiniz sofranın yanında hazırsınız ve yok değilsiniz. Topluluğunuzu ganimet bilin ve gafil olmayın, dünya fanidir ve Hak Teâlâ bakidir. Nefes tükeniyor. Son nefesimi, ömür ve yaşamımı sizin rahatınız için zayı ettim ve her sıkıntı ve meşakkati çektim. Onu size bahşettim. Siz de hakkı yerine getirmedi sessiz kalmayın ve bu garip düşmüşü zaman zaman hayır duanızda unutmayın.” **(83b)** Dünya darına elini kaldırdı ve bu beyitleri okudu.

Rubâî. *Bilge hayat kuşu başından yem yiyene kadar asla dünya tasası çekmedi.*

Dünyadan maksat dostların sevincidir sadece akıllı kendi için tasalanır.

Siyaset meydanında hazır olan halkın hepsi bu sözleri duydu. Kalpten ve candan ah çekti ve feryat ettiler. Yazıktır ki bu gelenekteki bir rint elden gitsin ve böylesine akıllı kişi sadece dünyevî meta için telef olsun. Her ne olursa bizden gayrısı için değildir. Onu korumayı biz üstlendik ve kan parasını biz ödeyeceğiz çünkü o böylesine işlerde özeldir. Onu öldürmekten ve darağacına asmaktan kurtarın.

Rubâî. *Gökyüzü mutluluk ve gam mekânı gibidir, âdem olduğu sürece sevinç ve matem olmuştur.*

Dünyanın dönüşü ve çöküşü olduğu sürece, alçak dünyada böyle birisi az olmuştur.

Vezirler, emirler ve devlet erkânı bunu duyunca, hayret içerisinde parmaklarını şaşkınlık dışıyla ısırdılar. Seçkin kişilerin ve halkın sözünü İslam padişahının meclisine götürüp, olduğu gibi hepsini kasıtsız arz ettiler. Kendisine sığınılan padişah da mutlu oldu ve sevinerek onu bağışladı. Darağacına asmaktan kurtardı ve hizmetinde özel görev verdi ve (84a)buyurdu ki:

Kıta. *Şimşek suyu deredeyken saf değildir, küpe dolmadıkça temiz olamaz.*

Yusuf Mısır'da aziz olana kadar esaret çekti ve zindanda hor görüldü.

Hacı Ferruh da mal davasından vazgeçmişti, hırsıza çektiirdiği acı ve işkenceden dolayı helallik istedi. Hırsız da o günahıtan tövbe etti, istiğfar etti. İtaat ve ibadete yönelerek, yaratıcının özel hizmetine tahsis edildi.

Mesnevî. *Çabala iyi huy ve tabiatınla böylece başkalarına huzur ulaştırırsın.*

Elden bırakma iyi huyluluğu iyilerin güzel özellikleri vardır.

Kimsenin zulmünden korkma ve titreme sabrı meslek edin ve tahammül et.

Her kim zamanın zorluklarına karşı mutlu olursa sonunda iş muradınca olur.

Bu cevap Şahrüh ve Ferruh zamanından tüccara yadigârdır.

Hikâye. Bir kadı bir vilayette zulüm göstermeye ve haddini aşmaya başladı, fesat ve rezillik kapısını açtı. Biri onu şikâyet etmeye padişahın yanına gitti, gördü ki vezir onun koruyucusudur. Onun hamlığından korktu.

Rubâî. *Ay, hilal olsun veya ayın son günü, aynıdır ister Şam ister Belh'te olsun.*

Rüşvetle ağzını tatlandıran kadı mecburen halkın damağını ve ağzını acı eder.

(84b)Diğer sefer biri kalktı ve adalet istedi. Vezir dedi “Bunlar birbirine düşman ve onu kıskananlardır, onun orada kadı olmasından razı değiller.” Padişah bunu duydu ve veziri için hiçbir şey söylemedi. Sonunda padişah onun zâlim olduğunu anladı. Onu azletti ve başka birisini onun yerine görevlendirdi. O şahıs orada bir süre kadılığa devam etti ve sonunda süresi doldu. Vilayetin yakasından elini çekti, kefenin eteğini ayağına doladı, böylece vilayet kadısız kaldı.

Kıta. *Hoşnutsan ve razı değilsen ikisi de birdir, ecel geldiğinde memnun olanı da memnun olmayanı da bir kerede alır.*

Halk kadının makamından korku ve tehlike duyuyorsa ölüm korkmaz ve eliyle kadının sakalını tutup onu da alır.

Azledilmiş kadı aynı şekilde vezirin görevini ve hizmetini yerine getiriyor, varını yoğunu, küçük büyük demeden ona harcıyordu.

Kıta. *Âlimler ve fakirlerin dünyada altını yoksa da yücelikten vazgeçmezler.*

Padişah ve vezir altın miktarını görünce başlarını eğerler.

Bir gün vezir padişaha dedi, “Filanca vilayetin uzun zamandır kadısı yoktur munasip birini bulduk eğer emrederseniz**(85a)** onu kadı yapalım.” Padişahın yanında başka bir veziri vardı şöyle dedi, “Eğer o kişi bizim bildiğimiz kişiye iyi değil.” Padişah dedi her ne kadar kötü olsa da o talihsiz kadıdan daha iyi olacaktır.

Kıta. *Ne hoş söyledi bir şah kendi vekiline eğer yazarlarsa altın suyu yakıştır.*

Allah'ın halkına ihtiyatlı davranın zira kötünün kötüsü daha kötü olur.

Eğer hırsıza kutsal yerde yol verirsen kimsenin nazarında iyi değildir.

Kadı rüşvet alırsa halktan kurdun sürü ile dostluğu gibi olur

Hikâye. Bir padişah bir kadıyı rüşvet almakla suçlayarak makamından azletti. Ama halk kadının diyanet ve dindarlığından razıydı. Onun yine memlekette kadı olmasını istediler. Hepsı kalkıp padişahın divanında sıraya dizildi ve istediklerini dediler: “Bu adam doğruluk ve diyanetiyle, padişaha sadık ve onun iyiliğini isteyen bir kişidir. Günahı bizim boynumuza, ona tekrar görev versinler.” Padişah dedi ki “O rüşvet almakla itham edilmiştir. Bu zamanda bizim arzu ettiğimiz attır. Yüz güzel atı has ahıra getirsin ve yine kadılık makamında(85b) görev alsın, aksi takdirde bütün sakalını tıraş etsinler ve şehirden dışarı sürsünler.”

Kıta. *Hayırsever, iyi huylu adamın adını halk, kötüye çıkarır.*

Rüşvet almayan kadıyı da kadılar kendileri rüşvet alıkları halde ona kötü ad verirler

Zavallı kadı çok fazla sıkıntı çekti ve elli atı bin bir hile ile has ahır için getirdi. Vezirin yanına gitti ve yemin ederek “Bundan daha fazla imkânım yok.” dedi. Vezir padişahın yanına gitti ve dedi, “Ey padişah yeryüzünde miskin kadı çok sıkıntı çekti ve elli at getirdi. Lütfedip elli atı ondan alalım, kalan elli at yerine karşılığında yarım sakalını tıraş edelim ve onu kadı yapalım.” Padişah güldü ve dedi:

Kıta. *Tıraş etmeyin ve kadı yapın yoksa hıristan şehvetperestler gibi yarım sakalın karşılığında rüşvetle başkalarının tüm sakalını tıraş eder.*

Manzum Hikâye. *Kalem padişahın yüzüğüne gizlice bakıp malı gibi kendine büküldü ve dedi:*

“Gözlerin kamaşmış ve gönlün taş gibi sert, bu kadar kusura rağmen tahtta oturuyorsun.

Sen her gün padişahın parmağındasın ve ben çimenden uzak kargalar gibi kalmışım. (86a) Ben padişahın hazine ve mülkünü biliyorum bu bilgiye rağmen başım kuyuda. Padişah hırsızlar gibi beni gözden düşürmüş baş aşağı, zulmün kuyusuna atılmışım. Senin hizmetin nedir ey siyah taş? Padişah seni elinde avucunda tutuyor.”

Hoş ve gülen yuvasıyla yüzük cevap verdi “Gündüz ve gece padişahla beraberlikten rahatım.

Benim gönlümden padişahın adı çıkmıyor, padişahın adını canım gibi korurum. Harf harf adını kalbime kazıdım şüphesiz onunla bir arada bulunuyorum.”

İKİNCİ BÂB

DERVİŞLERİN AHLÂKİ HAKKINDA

Hikâye. Bir derviş yüzünü toprağa koymuş; inleyerek ve feryat ederek diyordu ki, “Ey Kerim, ey Rahim! İçimde seni zikrediyorum dışımda da senin düşünüyorum. Benle ol ki sakinleşeyim.” Biri ona şöyle seslendi: “Ey basit adam! Dost her yerden münezzehtir: dışından da ve içinden de. İtaatine ve huzuruna bağlı değildir. Sade ve riyasız ol ki dost râm ve iş arzunca olsun.”

Kıta. *Meyhanedesin ve beden mescitte gönlün huzurlu ve dilinde münacat.*

Bir kez dostun eşiğinin toprağı ol, belki ihtiyacını yerine getirirler

Hikâye. Bir vaiz öğüt ve nasihat vermek için minbere oturdu. Bir bilgin kalktı, vaizin öğüt ve nasihatini (86b) dinlememek için iş ve maslahat aradı. Arif dedi, “Öğüt ve nasihat dinlememek bilginler arasında kınanmıştır” Bilgin: “Onun söylediği öğüt ve nasihat belli; haram yeme ve kötülük yapma diyecek ama o hepsini kendi yapar.” dedi.

Kıta. *Vaizin öğüdü Allah’a amelinde kusur etmediği zaman kalplere tesir eder.*

Kendi kötülük eder ve başkasına “Yapma!” der, o sözün kimsenin gönlüne tesiri olmaz.

Gönül sahibi dedi ki, duymadın mı ki demişler “Şarap sarhoş olanı uyandırmaz, kaçan uyku uykuya dalanı uyandırmaz.”

Kıta. *Nükte söyleyen biri olmak istersen, nükte dinlemelisin, nükteci kasıtsız bu nükteyi buyurmuştur.*

İşinin ehli olanların söylediği bütün bu güzel nasihatleri, kimsenin kulağı duymamıştır.

Öyleyse dinlemek lazımdır gönül ehli her ne derse dert ehlinin söylediği kulağa huzur verir.

(87a)Hikâye. Bir şahıs kölesini dövüyor ve eziyet ediyordu. Arif birine “Ricada bulun ki böyle eziyet etmesin.” dediler. Arif, “İki durumdan biridir: kölesi edepsizlik etmiştir, efendisi edep öğrensın diye eziyet ediyordur, eğer talepte bulunursam edebe engel olurum, kıyamette bundan mesul olurum. Ya da şöyledir, cahildir ve cahilliğinden öfkeleniyordur. Ona ne diyebilirim?” dedi.

Rubâî. *Aşk işine girişenler, azimlerinin atını gönle doğru sürdüler.*

Ehil olandan ve olmayandan uzaklaştılar gönül arsasında Allah’ dan gayrısını terk ettiler.

Eğer sülûk ehliysen ve seyr sahibiyisen (yolculuk içerisindeysen) kibirle puta secde etme, ibadete engeldir.

Dostuna “Başkalarına kötülük yapma.” de. İyiliğe engel olan kötü olur.

Hikâye. Birine dediler, “Eğer dert ehliysen, bilge kişilere yakın ol ve iyi bir insansın iyilerle otur kalk.” O kişi cevap verdi: “Ben ne dert ehliyim ve ne iyi bir insanım. Bu yüzden bana, “Kötülerden uzak dur ve zelil kişilerden kaç.” deyin.

Kıta. *Aklın karşısında izzetini koruyamayan kişi aşağılık olur.*

Yolda değersiz olan, nefsinden ve şehvetinden vazgeçemeyen kişidir.

Ey Rabbim ne hoştur iyilik yolunu arayanlar! Halkın kederini paylaşan, onlara şefkatli olan ve iyilik arayanlar.

(87b) *İyi huyunla şöhret olmak istiyorsan, kötülüğü bırak ve iyi huylularla birlikte ol.*

Hikâye. İki derviş, dert sahibi zatı görmeye bir diyardan diğer diyara gitti. Şehrin kapısında izdiham ve halkın kargaşasını gördüler. O insanlar derviş halkını görünce koşup onların el ve ayağını öptü. Karanlıkta birinin başına sultanlık tacını o diğerine bakanlık kaftanını giydirdiler. Hizmet ve itaat edip, izzet ve hürmet gösterdiler. Dervişlerin başının üzerine vezirlik çadırı ve padişahlık sancağı açtılar. Şehrin kapısını açıp, onlara vezirlik tahtı ve kürsüsünün yolunu gösterdiler. Dervişler onların işine hayret etti ve tefekkürle başlarını hayret yakasına çektiler ve dediler ki "Biz dervişiz, bizim gibi misafire uygun yer manastır köşesi ve tekke kenarıdır. Vezirlik makamı ve padişah tahtında yer almak değil."

Şiir. *Fakirlikle övünen derviş adam için dergâhının arsası padişahlık saltanatı olur.*

Memleket erbabı ve devlet erkânı dediler ki **(88a)** "Önceki gün bu diyarın padişahı ve veziri ecelin sakisinin elinden fani dünyanın kadehini içtiler ve yüklerini ebedî diyara götürdüler."

Kıta. *Rüzgâr bir taraftan estiğinde, çimendeki özgür servi veya meyve veren hurma ağacı ikisi de hareketlenir.*

Yamalı giysiyle bir fakir ya da tezyinle padişah olsun fark yok ecelin elinde ikisi de birdir.

Padişah ve vezir ittifakla, ayrılığa düşmeden, nasihat ve vasiyet ettiler. Şöyle buyurdular ki: "Sabah vakti şehrin kapısında hazır ve yolun başında nazır olun. İki misafir

buraya geldiklerinde hemen sultanlık ve vezirliği onlara bırakın ve teslim edin. Onlara hizmet ve hürmet gösterin."

Kıta. *İyi ve kötü ülkede olan her şeyden, padişah hepsinden haberdar olur.*

Devlet erkânının yanında her şeyden önce padişahın sözü geçerlidir.

Bu iş bizim irademizde değildir, yukarıdandır. Dervişler dediler ki: "Sultanlığın görevi, fakirliğin işi ve gücü gibi değildir. Birbirine zıttır, benzer değil. Arife gidelim ve meşveret edelim. O neyi öğüt olarak verirse ona uyalım."

(88b) Kıta. *Herkes bilir ki gönül ehli aşağılık dünyanın işine elini bulaştırmaz.*

Bizim elimizde bir irade yok, bize ne buyurulursa onu yaparız.

Arifin huzuruna ulaştılar, yere kapanarak hizmet için toprağı öptüler, tevazu göstererek yüzlerini toprağı sürdürdüler ve durumu anlattılar. Arif dedi ki: "Her ne kadar derviş yücelik tacı ve padişahlık saltanatıyla yerine alçakgönüllülük ve fakirlik tabiatıyla övünse de ama bu durum bir açıdan çelişkili ve bir arada bulunamaz değildir. Hazreti Musâ ve Hârûn (a.s.) ve Süleymân Peygamber ve Âsef' in peygamberlik ve velayet makamına sahip oldukları halde hükümdarlık yapmış yükselmelerine ve vezirlik görevini üstlenmişlerdir. İnsan hangi işte olursa doğru, düzgün, kararlı ve çevik olmalıdır. Zayıf, beceriksiz, zor ve kolay karşısında perişan olan değil.

Kıta. *Fakirlik ve yoksulluktan başını kaldırmaz gerçi şahılgı eksiksiz verseler de.*

Hangi işte olursa olsun Allah'a yakınlık kazanmış olanlar, orada doğru ve dürüst olmalı.

Hikâye. Bir kimse fakirlik, yoksulluk ve kimsesizlikten, gece bekçisi mesleğini üstlenmişti. Dervişlikle ve fakirlikle birlikte kendisini geliştirmişti. Öyle bir duruma gelmişti ki, Hızır (a.s.) ile **(89a)** sohbet ederdi ve dünya işlerini abes bulurdu.

Kıta. *İnsan Allah ile olmalı tekkenin köşesinde de tapınak köşesinde de.*

Gönül sahipleri için fark yoktur dünya işleri ister iyi olsun ister kötü.

Kendi kendine düşündü ki, “Hz. Hızır (a.s.) ile yakınlığım ve sohbetim varken gece bekçisi görevi bana ne kadar uygun olabilir ki?” Fakirlik, kanaat ve yalnızlık köşesini seçti ve gücü yettiğince ibadete yöneldi.

Rubâî. *Birine arkadaşlık gerekiyorsa; zorluk değil, nezaket gereklidir.*

İnsanlar için ister hayır olsun ister şer, ister iyi olsun ve ister kötü, her işte uygunluk olmalıdır.

Bu olaydan sonra, Hz. Hızır (a.s.) hizmetine onu vermediler ve onun sohbetinin şerefiyle müşerref etmediler. Bu kişi, huzursuz ve sohbetin şerefinden mahrum kalmış şöyle diyordu:

Kıta. *Evde olmadığım bir gün güzeller hatırımı sormak için salınarak gelir.*

Bakkal ki bir an mescide gittiğinde, yüz müşteri dükkâna gelir.

Gece uyanıklığı ne fayda ki, uykum sabah namazında geldi.

Bir gün yolda Hızır'ı (a.s.) buldu ve sohbetine koştu ve durumu anlatı. Hızır (a.s.) buyurdu ki “Sen o işte sadıktın biz de bu liyakati sende görmüştük. **(89b)** Sen o işi bıraktın biz de senle sohbeti bıraktık.”

Kıta. *Eğer gönlün fakirliğe(dervişlik) meyilliyse beline bağladığın altını bırak.*

Allah'tan korkman gerekir şehrin intizam memuru ya da bekçi olsan da.

Rivayet edilir ki, dervişler vicdan sahibi arifin emriyle, sultanlık ve vezirliği kabul ettiler. Adalet ve hakkaniyeti sağlayıp, Arap ve Acem ve diğer ülkeleri, Dârâ ve Cem gibi kuşattılar. Memleketi kötülük isteyenlerden ve düşmanlardan temizlediler.

Kıta. *Ey felek, dervişlerin yanında her dem sevginden bahsetme, dervişlerin gayretinin nurunun yanında güneş bile gölgede kalır.*

Aşağıdan yukarı alçaklıktan yücelik yoluna ilerlerse, onların çabasından dünyanın karanlık gecesi aydınlık olur.

Duydum ki dervişlerin çocukları dünyaya geldi. Erkek ve kızı birbiriyle nikâhlandılar. Geçici dünya sultanlığını onlara bahşedip ebedî sarayın büyüklüğüne yönelmeleri en uygun karardır.

Rubâî. *Şahlar ateş gibi gösterişle geçerler dervişler gibi tevekkül ederler.*

Kervan ırmağın kenarına ulaşınca yukarı çıkar ve köprüünün başından geçerler.

(90a) *Ciğerin kanlı suyu üzgün kalpten geçince, suyu başımdan figan ve feryatla geçti.*

Su gibi ömrüm vardı gönlümün ateşinden toprak gibi tamamlandı ve rüzgâr gibi geçti.

Hikâye. Bir mürit ileri görüşlü arifin izni olmadan bir iş için pazara gitti. Geri döndüğünde eteği çamurla kirlenmiş ve yakası ıslanmıştı. Arif sordu: “Neredeydin ki eteğini kirlettin?” Mürit, “Pazara gittim ve bir şey satın aldım. Yolda bir dostla karşılaştım ve ona selâm verdim. Yağmur yağıyordu, elimde küçük bir şeyle meşguldüm, yere düştüğümde elimi tutsun diye o azize seslendim. Dediğimi duymadı ve elimi tutmadı. Elini uzatıp ayağımı çamurdan çıkarabilirdi. İlgilenmedi ve yardımına teşebbüs etmedi.”

Rubâî. *Dünya ehli cahil ve bilgisizdir, ilimden kıskançlık dersi dışında bir şey okumazlar.*

Bir âcizin ayağının çamura battığını görünce elini tutmaz, geçip giderler.

Vicdan sahibi arif dedi ki, "Bu bir öğüt sana yetmez mi? Bundan sonra başkalarının yardımına gönül bağlama."

Beyit. *Arif ve sufi için tanınır olmaktan daha kötü bir şey yoktur.*

Dünyada sevgi ve merhameti elde et, seni dert ve sıkıntı girdabından çıkarır.

(90b) *Ayağın tamamen kaydığında (çamura battığında) elini tutmayan dostu bırak.*

Hikâye. Rabia el-Adeviyye ve Hasan-i Basri (r.a.) bir araya gelmiş ve halvete oturmuşlardı. Basra emirinin hatunu o mecliste hazır oldu ve Râbia'nın tarafına baktı. Muhabbet ateşi tutuştu ve varlık elbisesi tamamen yandı.

Rubâî. *Mum gibi gönüllerini yakanlar kelebek gibi yanmayı öğrenirler*

Bir gün rüzgâr gibi etrafını dolaşırsan, sen haberdar olana kadar benliğini yakarlar.

Hatun, Basra emirinin evinden ayrıldı ve yıllarca Rabiâ'nın hizmetinde bulundu. Hasan-ı Basrî -Allah ondan razı olsun- dedi: "Zavallı Hatun bir an Rabia'nın sohbetinde bulununca, evinden barkını terk etti. Yokluk çölüne koştu."

Rubâî. *Niye derman ararsın bir dert talebinde ol, özgürlüğü seç ve yalnız ol.*

Bu yolun eğimlerinden geçmek istersen adam ol ya bir adamın yolunda ol.

Canın varsa bir bakış bul, bakışın gözüne sürme çekene kadar.

Şüphesiz insanın canı bakıştır, geriye kalan kirli kabuğumuz ve derimizdir.

Hikâye. Bir iftiracı, bir mazlumu bir varlığının hizmetinden ona iftira atarak onu uzaklaştırmak istiyordu. Varlıklı kişi, (91a) tamamıyla onun iftirasını anlamadı ve onun sırrının karşılığında söz söylemedi. Art niyetli kişi sinirlendi ve sordu: "Allah u Teâlâ Kur'anda 'nimetlerini açık ve gizli olarak size bolca ihsan ettiğini'(Lokman, 31/20) buyurmuştur. Açıktan olan nimetin anlamı hangisidir ve gizli olan nedir?" Varlıklı, "Bir art niyetli sana bir şey derse, aldanmamaktır." 'Hiçbir günahkâra yahut hiçbir nanköre boyun eğme. (İnsan,76/24)' Eğer ölürse tasalanmamaktır ki, 'Kurdukları tuzaklardan kaygı duyma. (Nahl, 16/127)'

Beyit. *Gamzeye söyle ki gözünden toparlanıp gitsin*

Kim art niyetli yetiştirirse art niyetlilerdendir.

Dediler ki "Kötülük etme ki kötülüğe düşersin kuyu kazma ki kendin düşersin."

Ferd. *Yüzün samimiyetten ay ve güneş gibidir. Gözünün yuvası art niyetlilik yüzünden küçük ve siyahtır.*

Rubâî. *Ne zamana kadar gönlün fitneli ve şerli olacak, günaha yönelip ibadetten uzaklaşacak?*

Her an günahın peşinden gitme insanda adet eskidikçe huy olur.

Hikâye. Bir derviş, gönlü yoksulluktan riyazet yarası görmüş ve çileler çekmiş. Şiddet ve kahr çölünün köşesinden şehre yöneldi. Bir eve ulaşınca, kapısının açık ve perdenin çekilmiş olduğunu gördü. Sandı ki bir yere vardı. “Zaruretler yasakları mubah kılar” hükmüyle, acı ve dertten(91b) feryat etti, su ve ekmek istedi.

Rubâî. *Ah ile dilini gösteren derviş, hazan mevsimini gösteren gonca gibidir.*

Gökyüzü sofrasında güneş açlık zamanı gözüne ekmek gibi gözükür.

Efendi, dervişin sesini duyunca Şirin adında güzel bir cariyesi vardı, onu çağırdı ve dedi: “Ey Şirin, Tarfe’ye söyle Mübarek’e söylesin ve Mübarek de Şâdî’ye söylesin ve Şâdî de dervişe desin ki ekmek arasın çünkü evde ekmek yok.”

Kıta. *Bir derviş efendinin kapısına gitti, dedi ki “Su ve ekmek arzum var.”*

Efendi kendi varlığını gösterdi: “Kölem ve cariyelerim var.”

“Eldeki ekmeği muhtaçlara vermem, bedenimde bir an bile canım oldukça.”

Derviş efendiden bunu duyunca gökyüzüne yöneldi ve dedi, “Ey kerim, İsrâfil’e emret ki Mikâil’e desin ve Mikâil’e de ki Cebrail’e ve Cebrail Azrail’e desin ki, bu bedbahtın bedeninden canını alsın.”

Kıta. *Eğer efendi ecelin suyundan korkmazsa kendi ekmeğini neden muhtaçlara versin?*

Eğer muhtaç ondan bir lokma ekmek yerse cimrilik sıkar boğazını ve can verir.

Efendi, dervişten bunu duyunca kalbi ürperdi, yüz çeşit korku (92a) ve titreme ile bir parça ekmek getirdi ve dervişe yöneldi. Derviş ekmek parçasını kabul etmedi ve

evinin kapısını sökmeye başladı. Efendi, “Derviş divane oldu, evin kapısını söküyor.” Dedi. Derviş, “Divane değilim.” Dedi. Efendi, “Niçin evin kapısını söküyorsun?” dedi. Derviş, "Duymadın mı ki akıllılar demiş ki, kapı ekmek ölçüsünde olmalı ya da ekmek kapı ölçüsünde olmalıdır."

Kıta. *Devenin ayak izi kadar değil sofradaki ekmek, ama yüz deve yüklenmeye gider kapıyı.*

Ekmeğin sofranın hapsinde, kapı ağzını açmış. Kendi kapında ekmeğe kıyasla al ölçüyü.

Ziynet için efendinin evinde sofra çok ve hiç nimet yok.

Altın yoktur her kimde gayret varsa, altının varlığının ne faydası vardır gayret yoksa.

Hikâye. Sultaniye’ den Tebriz’e gitme kastım olduğu zaman, bir derviş grubu dediler ki “Şimdilerde Tebriz’de ayrılık çoktur ve eğer gönlünün huzur bulmasını istiyorsan Diyarbakır’a git, orada huzur vardır.” Şöyle dedim:

Beyit. *“Gonca gibi emniyet bulmalı ve soylu olmalı, dervişin ayrılık ve birlikle ne işi var?”*

(92b) “Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın.”(Bakara Suresi-195) hükmüyle, Diyarbakır yolunu tuttum ve Sultaniye’ den ayrıldım. Yolda, tatlı dilli nükteci, latife söyleyen iki genç bazen hoşça konuşuyorlar bazen gönül alıcı terennüm söylüyorlardı.

Kıta. *Derviş adam nereye yol alırsa kendi işinin ve gücünün peşinden gider.*

Oğlak gibi kasaba getirmeyesin, sürünün başı olur, gelir.

Birinin omzunda ekmek çuvalı ve diğerinin elinde su ibriği vardı. Aralarında sevgi ve yakınlık oluştu. Dedim ki “Ey dostlar, ekmek çuvalı ve su ibriğini bana verin, gönlün yükünden kurtulun.” Birisi dedi: “Ey biçare, açlıktan ve susuzluktan yandın mı ki gözünü

bizim suyumuza ve ekmeğimize diktin? Bizi kandırıp ekmek ve suyu bir köşeye götürüp yalnız mı yiyeceksin?” Dedim, “Yok.”

Rubâî. *Ne açım ne susuz ne yanmışım ne gözümü sizin rızkınıza diktim!*

Ne hercai meşrepli bir adamım ne tembel, nerede olsam hizmet etmeye hazırım.

Beni övdüler ve su ibriğini bana verdiler. Ekmek torbasını ikisi kaldırdı.

Şiir. *Eğer sefer etmek istersen uzun yol iyi dostlarla kısılır.*

(93a) *Şaşılır ki muradına varmak istediğin yolda, yol uzak ve arkadaşların kötü olursa Allah korusun.*

İki üç gün yol aldık ve bir köye vardık.

Mesnevî. *Kalkınan bir köy ve halkı çok, hepsi Hak ehli ve namaz kılan.*

Her biri evden başını çıkarıp bizim için ekmek ve nimet getirdiler.

Gece onların secde yerlerindeydik mihrap ve minber altında huzurluyduk.

Gün geçmedi halk ve efendi olmadan, dua istedik ve veda ettik.

Bizim her birimize yol azığı getirdiler, özür dileyerek bize veda ettiler.

İki üç fersah o köyden uzaklaştığımızda uzaktan göçebeler gözüktü. Dostlar göçebelerin yanına gidip tekrar yola dönmek istediler. Dedim: “Ev uzak, güneş doğmadan ayağımızı yolda aşındıralım ve evde dinlenelim.”

Kıta. *Eğer amacın gönlünün agâh olmasıysa, çabala ki bir arife ulaşasın.*

Yorgunluktan kurtulmak istiyorsan, gayret et ki eve varasın.

Gördüm ki arkamızdan bir asker topluluğu ulaştı ve atın başını çektiler. Kulunuz, yol arkadaşlarımdan uzaktım. Sordular ki “Sabah nereden geldiniz?” Dedim, “O köydeydik.” **(93b)** Başka hiçbir şey demediler ve yol arkadaşlarıma ulaştılar. Onlardan da aynısını sordular. Yol arkadaşlarım dalga geçip boş lakırdı ettiler: “O göçebelerin yanındaydık.” Dediler ki, “Her yerin bir sözü, her sözün de yeri vardır.” Tekrar sordular: “Hangi göçebe?” Cevap verdiler: “Yolda gördüğünüz göçebe.” Ansızın askerlerin aşağı

geldiklerini ve yol arkadaşlarımı tuttuklarını gördüm. Varıp dedim: “Hayır olsun.” Dediler ki “Onlar sabah gittikleri o göçebelerin yerini gece kana buladılar ve çok fazla altın çaldılar.” Dedim "Hayır, onlar benimle birlikteler. Kulunuza saldırmak istediler ama içlerinden biri beni tanıyordu. Dedi, “Yapmayın o böyle işler yapmaz.”

Şiir. *Allah korusun, o kişi bunu demeseydi bilmiyorum benim halim ne olurdu.*

Kıta. *Gönüllerde tutun, sözün canı vardır ey dostlar ki önceden tanışık olmak aydınlık getirir.*

Dedim “Bunları tutuklamanızın sebebi nedir?” Dediler “Sizin sözleriniz birbirine muhaliftir.” Dedim, “Muvafıktır.”

Kıta. *Gençlerin boş söz ve yalan arasında konuşmaları şaşırtıcı değildir.*

Eğer ayrandaki su fazlaysa yoğurdun tadı ne zaman ağza tat verir?

(94a) Dediler bunlar kan dökmüş ve birinin rızkını çalmışlar. Senin sözünle bunlar bırakılmaz. Gidip o köyden şahit ya da o halktan bir senet getirmen dışında. Yoksa hiçbir şekilde bunları bırakmak mümkün değil.

Kıta. *Kötülük ya da yüz iyilik yapsan da kimsenin yardımı ulaşmaz.*

Cehennem ve cehennem azabı, yolda dostu kötü olan kişiye.

Sabahtan akşama yol almıştım, yorgun ve bitkindim. Gecedен sabaha kadar gitmem ve şahit getirmem gerekirdi ki bunlar kurtulsunlar.

Beyit. *Keder ve sıkıntıdan kurtulacağımı zannetmiyordum kendi ölümüme razıydım ama ölmüyordum.*

Her ne kadar onun şekline girsen de anlamsız yapar tabiat yaparsa.

Her ne kadar kabir taşıyla cilalasan da kılıcın yara izi gibi bırakmaz.

Gece boyunca yol aldım, öğle vaktinde o köye ulaştım. Herkes işinin başına gitmişti öğleden sonra halk ortaya çıktı. Kıssayı onlara anlattım. Bir kâğıda yazdılar ve üç kişiyi yanıma verdiler. Kâğıdı göçebelere ulaştırdım. Gençlerin sıkı bir şekilde bağlı

olduğunu gördüm. Birine elinde sulu tuz ibriğiyle işkence ediyorlardı. Kâğıdı onlara gösterdim. Dediler ki, kâğıda nasıl itibar edilebilir ki sen de onların **(94b)** yoldaşı ve dostusun. Bu konuşma esnasında köy halkı yetiştiler onların o gece köyün mescidinde olduklarına şahitlik ettiler. Üç kişiyle birlikte, çok fazla yalvarıp yakararak gençleri onların elinden kurtardım ve ayaklarındaki zinciri çözdüm.

Şiir. *Gönül yüz çeşit dağ ve yara görse de, işi yolunda giden kişi ne kadar rahattır.*

O tanıdık kişi yol arkadaşlarımı azarlamaya ve kınamaya başladı: “Böyle bir adamla yoldaş oldunuz, onun sohbetini ganimet bilmeyerek sözünü yalanladınız. O, fakirliği ve dervişliğinden dolayı sizin için çabaladı, hapsolmaktan ve beladan kurtardı.” Dedim ki, “Ey dost, hiçbir şey söyleme ve boş ver.”

Kıta. *Eğer kul hazreti dostu günah işlerse, utancından kendi hatası için nasıl özür diler?*

Kaza birisinin başına uğrarsa, ne yapacağını ve nasıl tedbir alacağını bilemez.

Bunu söyledim ve yol arkadaşlarımdan uzaklaştım.

Kıta. *Çirkin huylu insanlardan uzak dur ki gönlün her gamdan özgür olsun*

Gecenin zulmünden kurtulmak istersen kandilini rüzgârın yolundan kaldır.

Hikâye. Gençlik yıllarımda, **(95a)**muradımın fidanı tomurcuklanır ve yaşamımın hurma ağacı meyve verir ümidiyle, Buhara’dan Herat’a, ilim ve faziletin ihtisarı, ayrıntısı ve tahsili için yola çıktım. Medrese köşelerinde ve tekkelerin kuytularında, faziletli kişilerden ve uzlete çekilenlerden faydalandım ve ilim öğrendim.

Kıta. *Bin şükür ki hiçbir zaman sanat ve fazilet yönünden gafil değildim gerçi yeteneksiz olsam da.*

Dünya hakkında bilgisizlik olsa da mesleğim, âşıklardan gafil değildim haberim vardı.

Derin kavrayışa sahip kişilerden biri mecliste diyordu ki, “Filan medresede bir arif var hem bilgin hem de zahittir, dünyanın işlerinden elini eteğini çekmiş, dünya ve insanların düşüncesinden kaygısız, rint ve aşk yolundadır. Uygun bir hediye buldum ve hizmetine koştum. Bir süre hizmetinde bulundum ve gücüm yettiğince terbiyesinden istifade ettim. Elime geçen risaleler ve kitapları okuyordum.

Şiir. Yaşlılık günlerimde gençliğim aklıma geliyor, dilencilik zamanı mutlu zamanlarım yâdına düşüyor.

(95b)Akl vadisinde ne kadar kuru dudaklarla dolaşsam da, sonsuzlukta aşkım da aklıma geliyor.

Nükte bilenlerin meclisinde, nükte öğrenmeyi elde ediyordum şimdiyse nükte bilme hatırıma geliyor.

Zavallı arifin bedeninde bir defada üç hastalık ortaya çıktı. Başında çıban, ayağında ağrı ve karında ishal. Fakirlik ve yoksulluğun yol açtığı dertlerin nihayeti yoktur ve hastalığın sıkıntı ve şiddetinin bittiği yoktur. Hizmet eden ve sıkıntısını çeken mütevazı kişi ben fakirden başkası değil.

Kıta. Bahçıvanın meyve arzusu varsa çimende gül ve reyhanı düşünmelidir.

Her kim hayattan nasibini almak isterse gençken yaşlılara hizmet etmelidir.

Birini buldum ki yanı yara olmasın ve rahatlama kabı getirdim, külle doldurdum ve rahatlama kabına koydum ki zahmeti kalmasın. O dönem zamanın büyüklerinin ve küçüklerinin övdüğü ve Hazret-i Sultan’ın gözettiği ve yakını olan Mir ‘Ali Şîr Nevâî’nin azametinin doruğuydu. Tahkik ve teftişten sonra gönlü yaralı dervişin kulübesine girdi ve dervişin yaralı gönlüne **(96a)** teselli olarak ziyaret merhemini sürdü.

Kıta. Bağın köylüleri eğer sonbaharda su vermezse ilkbaharda zarifgül gelişmez.

Talihli kişi kuvvetlidir çünkü makam ve mevki sahibi kişiler zayıf düşmüşü gözetir.

Arif, Mir'in huzurunda ben fakirin hizmetini aklına getirmiş, beni gözetmiş tek tek şeksiz şüphesiz arz etti. Mir bu fakire yöneldi ve buyurdu ki “Bu benim hizmetimdi, sen yerine getiriyorsun. Bu hizmette kusur etme. Ne ihtiyacın varsa elden geldiğince senin için az çok yerine getirelim ve gönül köşesini senden esirgemeyelim.” dedi ve bu kıtayı okudu:

Kıta. *Ey delikanlı! Gücün yettiğince bir arifin hizmetini seç çünkü hüner erbabına hizmet etmek gibi iş yoktur.*

Sultan ve memleket hizmette ve halkın işinde biz hizmetkâra muhtacız, hizmetkâr yok.

Arifin vefatından sonra fakir için çokça Fatiha ve İhlas (96b) okumuştı ve onun duasının bereketiyle, saygıdeğer ve meşhur mürşit hazretlerinin hizmetine kabul edilmişti.

Beyit. *Ünü iyi bir akıbetle tanınan bütün dünyanın tanıdığı pir Hazret-i Câmi*
-Allah onun yüce ruhunu mukaddes kılsın ve yüceltsin- gönlümün kapısını temizlemek için ona hizmete yöneldim.

Rubâî. *Zevk ve sevinçle dünyanın işinden özgür, yol gösterici arifin duasının bereketiyle.*

Dervişlik ve fakirliğin azıksız köşesinde Allah'ın lütfuyla muradıma eriştim.

Hikâye. Bir gün tarikat pirine, varlıklı biri hakkında şikâyet ettim. Sürekli işlerinin usulü ve erkânı için hazırım ve hizmetiyle meşgulüm ve işini gözetiyorum diye dert yandım ve şikâyet ettim. Hizmetim hoşuna gitse, makbulü olsa da bana karşı ilgisi ve beni gözetmesi azdı. Diğerleri bir an bile hizmetine bağlı olmayıp itaat etme hususunda sadık olmasalar da, onların tavır ve davranışları gözetiliyor, makbul görülüyor ve koruyup gözetiliyor.

Kıta. *Yukarıdan aşağı gelen herhangi bir iyilik ve rahatlığa, kötü düşüncesinden dolayı haset eden engel olur.*

İki ekmek için başını verme, açgözlülük ipini onlardan kes, çünkü ehil olmayan halkın yanında hizmet boşa gider.

(97a) Pir düşündü, başını kaldırdı ve dedi ki: “Hizmet iki türlüdür. Ya yaratılmışlara hizmet veya yaratana hizmet. Eğer yaratılmışlara hizmet ediliyorsa, sonucu dünyevî menfaattir. Derviş dünyaya dalarsa, hizmeti ahirette netice vermez. Yaratana hizmet ediliyorsa, sonucu ahiretteki faydasıdır. Derviş, yaratana hizmetinden şikâyet ederse, dünyada ve ahirette faydasızdır. Dervişin Allah’a bağlanması ve başkasından yüz çevirmesi gerekir.”

Kıta. *Âşık gönül gözünü sevgilisine dikmiştir, dosttan gayrısının cemâlini niçin temenna ediyor?*

Kendi bağından özgür ol ve başkasına gönül bağlama; Allah’a bağlısın, dünya ve ahiret ile ne işin var?

Nefsinin uğursuzluğundan halka secde ediyorsun ve ibadetin bahanedir.

Namazdan el çek çünkü mescide yönelsen de gönlün evdedir.

Hikâye. Yaşlı bir adam dert sahibinin hizmetine ulaştı ve elini öptü ve sordu: “Küçükken gözümü açtığımdan beri dünya malı elde etmeye yöneldim. Çok fazla sıkıntı çektim ve **(97b)** meşakkat çok gördüm, dünya elime geçti ama benim hâlâ gönlüm huzursuz.”

Mesnevi. *Bir adam eşinin derdiyle, üzüntüsünden ciğerine taş vurdu.*

Kadın eve geldikten iki üç gün sonra adam ondan usandı ve gönlü huzursuzdu.

Kadın, adamın gönül sıkıntısını fark edince, kargaşa çıkardı ve çekişmeye başladı.

Adamı böylesine kargaşada görünce hekim bir adam akıl ve bilgelikle dedi:

Başın toprağa batmışsa en azından ayağını yere sağlam bas ve kayma.

Pir şöyle dedi: “Âlimlerin dediğini duymadın mı? Akıllı kişi bir şey arar eğer bulamazsa kendisinden utanmaz. Eğer bulursa kendisiyle mücadelesi yoktur." Adam, "Kendimi bu sıkıntıdan kurtarmak için hangi hileye başvurayım?" diye sordu. Pir cevap verdi: "Kolay bir iştir zorluk yoktur. Bir kürek ve bir elek bul, etrafa bak. Nerede bir çöp görüyorsan, iyice süpür, böylece bu karmaşa ve gönül sıkıntısından kurtulursun."

Kıta. *Arifler ve nazar erbabı yıllarca çöplükleri süpürdüler.*

Eğlence ve oyun için çocuklar, cevizleri taş yerine başlarıyla kırdılar.

Adam dedi ki, “Dünyanın nimet ve rahatlıklarına sahibim, çöplükleri süpürmek ve temizlemek zor bir iştir.”

(98a) Mısra. *Bu iş benim elimden gelmez, başka iş buyur bana.*

Pir dedi ki “Dünya çöplüktür. Dünyadaki her tür rahatlık ve nimet çöplükten kalanlardır.”

Kıta. *Şüphesiz bu dünya çöplüktür onda her ne varsa o türlerin hepsi.*

Çoğuna onun nimeti yemektir, pis biri ne zaman ondan fayda görür?

Hikâye. Bir padişah bir av yerinde bir zahidi, ovanın ahularıyla ve çöl ceylanlarıyla huzur bulmuş gördü. Padişah dedi ki, “Ey derviş, gel şehirde senin için ev kuralım ve bu ova ve çölün tuzak ve yırtıcılarından seni kurtaralım.” Derviş cevap verdi, "Ev, içindekilerle birlikte gerekli." Padişah, “O da kolaydır.” dedi. Derviş için padişahın civarında ev kurmalarını ve güzel eşyalar ile süslemelerini emretti.

Mesnevî. *Ay yüzlü bir kız huri tabiatlı sanki bugün gelmiş cennetten.*

Şirin dudaklı çatık kaşlarıyla zahidi katil yapan ve sufi katleden.

Mesnevî. *Onun arkasından ay gibi bir köle var.*

Ay yüzlü oğlan Zühre güzelliğinde sanki gökten yeryüzüne inmiş.

Yay gibi eğimliydi kaşı, gönül çekici fidandandı eğri oku.

(98b) Arkasından gönderdiler. Dervişin himmetinden, başını gökyüzüne kaldırmaz ve güneş ve aya yönelmezdi. Dünyaya bağlı insanların daralmış gönlü gibi karanlık bir ev ve kaplan gibi başı kalın ve karınca gibi beli ince köle ve cariyeyi gördü. Zamanın insanların dengersizliğine güldü. Kendi haliyle karşılaştığında onları beğenmedi. Dilberlerin sohbetini gazeller ve ceylanlarla kıyasladı. Burada saf karanlık ve hata gördü; orada saf duruluk ve aydınlığı müşahade etti. Dervişin gönlü onlardan kaçtı ve çölün gazelleri ile huzur buldu.

Şiir. *Eğer dünyada refik ve hoş lezzet istiyorsan, ahunun dostluğu ve yemek için bitki yeterlidir.*

Biraz zaman sonra padişah yine avlanarak o yere vardı. Derviş gördü, aynı şekilde geyiklerin ve ceylanların arasında dolaşıyordu. Vezire dedi, “Derviş hâlâ şehre götürmediniz mi ve evinin ihtiyaçlarını hazırlamadınız mı?” Vezir cevap verdi: “Ey padişah, yeryüzünde derviş özgürlüğü ve sadeliğine uygun olarak çölü kendi evi olarak görmüş ve (99a)evinin ihtiyaçlarını çöl bitkileri ve geyikler olarak farz etmiştir.”

Kıta. *Peri yüzlülerin mahallesinde evi ne yapayım ey refik? Ben aklımı yitirmişim, evin yolunu bulamam.*

Ehil hayvanlara ve yırtıcılara alıştım dağın eteğinde benim gibi divane birine mahalledeki ev neye yarar?

Senin mahallenin çiçek bahçesi olmadan, dünyayı ne yapayım? Neşe sebebi olan evi barkı ne yapayım?

Yabancılar bana kasıtlı yüz can bağışlasa da, kendin söyle senin yakutun olmadan canı ne yapayım?

Hikâye. Yaşlı bir adam koyunları otlatan küçük yaştaki bir gence rastladı. Dedi, "Ey evlat, Allah'ı tanıyor musun?" Cevap verdi: "Tanıyorum. Efendisini tanımayan kul olur mu?" Yaşlı adam sordu, "Nasıl tanıyorsun?" Cevap verdi, "Bu koyunlarla tanıyorum. Bunlar çobansız, otsuz ve susuz kalırlar. Köpek ve kurt yüzünden telef olurlar."

Eğer halk yaratıcıdan gafilse, cahilliklerinden elde avuçta hava kalır.

Sürünün çobanı yoksa köpek ve kurt yüzünden telef olur.

Öyleyse bu gördüğün insanlar ve canlara, zaman ve mekâna bir koruyucu gerekli. Biliyordum koruyucu odur ki onda şüpheye yer yoktur.

(99b) Kıta. *Dünyadaki insanlarına başına meraktan gelir bela, meraklıktan sakın ki bela gelmesin.*

Gerekli olanı Allah yaratmıştır, kullar Allah hakkında soru soramaz.

Sordu: “Benzersiz olduğunu nasıl bildin?” Cevap verdi, "Onu da bu koyunlarla anladım. Ben onların çobanıyım, onlar bana benzemez. Ben onlarla anladım ki Allah yegânedir ve benzersizdir.” “O’nun benzeri hiçbir şey yoktur. O iştendir. Âlimdir.”(Şûrâ, 42/11).

Kıta. *Yaratıcının lütfu, hazandan gül yaprağını korur rüzgârdan kandili.*

Bahçıvan hepsini yetiştirir; bahçede gül, lale ve yasemin varsa.

Yer ve gök arasında bunların hepsini, ister deve ve ister yırtıcıların sesi.

Sürekli bir düzen içindedir gece ve gündüz, bunlarla anladım ki O yegâne ve benzersizdir.

Dindar olan yaşlı adam bunu duyunca gence “Aferin.” söyleyip onu övdü ve sordu ki "Evlat, hiç bir ilmin tohumunu zahire ettin mi? Fazilet ve edep öğrendin mi?" Cevap verdi, "Ey Müslümanların imamı! Bu çölde koyunların çobanı olan çocuğa kim acıyıp ilim ve edep öğretir ki? Ama üç zor ilmi idrak ettim **(100a)** ve kendi tecrübemle elde ettim. İlk olarak, kalp ilmini öğrendim, yüce ve münezzeh olan Allah kalbi marifetin yeri yapmıştır ve derdi tanımayı öğretmiştir. Dostun marifetine uygun olan her neyse kalbine yerleştirirsin ve onun muhabbetine muhalif olan şeyden kalbini temizlersin.

Kıta. *Canın anlamını kavrayana kadar can gibi gönül erbabının kalbinde yer edin kalbin dışında olma.*

Bilge kişiden marifet öğrenmek istersen marifet kalpte yer alır kalpten gafil olma.

İkincisi, dil ilmidir. Dil zikrin mahalli olarak yaratılmıştır ki dostun adı onunla anılsın ve onu anmayan her ne varsa ondan uzak olunsun.

Rubâî. *Kalbini dünyanın çer çöpünden kurtar dünyanın bahçesinden maksat, güldür ve meyve.*

Eğer gönlünün muradı kıymetli bir mücevherse, dil zikirle bir yakuttur dudağın içinde.

Üçüncüsü beden ilmidir ki beden Hak Teâlâ'ya hizmet ve itaati yerine getirir ve ibadet ve itaati gerçekleştirir.

Rubâî. *Eğer sende idrak varsa, bedenini hizmet için kullan. Zevksiz beden kirlî ve gönül temiz değildir.*

Canın huzurdayken bedenini gibi hazırdır, eğer bedenini Hakk'a ibadet etmezse, topraktır.

(100b)Pir dedi: “Ey civan bana bir nasihat söyle ve canımı bedenimin zulmünden ve karanlığından yıka (temizle).” Genç, “Anlaşıyor ki bir âlimsin cahil değil ve ilim talebinde kâmilisin tembel değil. Eğer ilmi dünyevî kazanç için öğreniyorsan ahiret nimetinden elini çek ve eğer ahiret için öğreniyorsan cemâli arama.” dedi.

Bilge kendi ilmiyle huzur içindedir, ilimden murat Hak'tır buyurmuştur.

İlim odur ki faydası Hak'tır, dünya ve ahiret için olan ilim beyhudedir.

Şiir. *Çabala kendini halktan ayır ve iki cihandan elini yıka (çek) ve Allah'a dön.*

Ey mert kişi gönülden rızka erişirler, pusudaki avcı gibi gönlün ahusuyla ol.

Eğer dünyanın senin şöhretinle dolmasını istersen O'nun zikriyle meşgul ol ve tevazu sahibi ol.

Nazar ehlinin gözünde açık olur gül bülbülün, diken bizim alıcımız olur.

Eğer bir bire ulaşırsa iki eder; şaşırtıcıdır her kim Hakk'a ulaşırsa yalnızdır.

Hikâye. Mahalle mescidinde beni imam yaptıklarında ve imamlığımın namaz yerini mihraba yerleştirdiklerinde, o mahallede üç beyzade vardı. Her biri,

Kıta. *Zâlim, doğruyu yanlış ayıramayan ve kötü huylu kişilerle olmak hoşuma gitmiyordu.*

Ancak diğer insanlarla birlikteydim, dervişlerin halkına bağlıyım.

(101a) Zorunluluk nedeniyle, onlardan birine sabah akşam gidip geliyordum ve diğerine bazen karşılaşıncı selâm ederdim ve o ötekiyle selâm ve kelam etmezdim ki dediler:

Kıta. *Her ne kadar halkın etrafında toplanırsan sırtındaki yükünü artırırılar*

Kendi işin ve gücünle meşgul ol iyi ve kötü kişilerle işin ne?

Kelamım ve selâmım olmayan ötekisi, yolda elimi tuttu ve dedi: “Sen halkın arasına güzelce karışyorsun ve iç açıcı bir hoşnutluk var.”

Kıta. *Aklım inceleme yüzünden inkâr ediyor, onun ve bunun gözünde saygıırım.*

Halka uyumlusun, ben de halktan biriyim.

Bu şekildedir, dedim. Ama bilmelisin ki münezzeh ve yüce olan Allah insanı yarattığında ve yokluktan var ettiğinde, uzuvlarından her birine övgüye değer bir özellik vermiştir. Bunlardan biri dildir, Kur'an'ın onunla mürekkep olduğu alfabenin yirmi dokuz harfinin her birinin mahreci vardır. Dil bu harfleri çıkarabilir ve buna kadirdir. Bir diğeri gözdür, ona görme sıfatı verilmiştir. Kulağa işitme yetisi verilmiştir. İki elle abdest alır. İki ayakla mescide gider. Bu kıyasla birlikte ama insanda üç diğer şey **(101b)** yaratılmıştır ki bunlar kınanmıştır. “O hangisidir?” dedi. Dedim.

Kıta. *Bahçenin ağaçlarıyla kıyas et hepsi hurma ağacı gibi meyve vermez.*

Aynı şekilde bil faydasını ve özelliğini, insanın uzuvlarının hepsi bir değil.

Onlardan biri senin fazla olan parmağıdır. Eğer bırakılırsa kınanır ve eğer koparırsan ağrır. Diğer baştaki saçtır, eğer bırakırsan gönlünü incitir ve yüzü sarı gösterir. Diğer tırnaktır eğer uzun olursa baş çatlar, bir yere çarpar. Gönlün ondan ıstıraplıdır ve bazen uzuvların ondan yara bere içinde kalır.

Kıta. *Çin kavağı ağacının insanlar gibi gölgesi yoktur, diken çoktur ve hurması yoktur.*

Söktüm kökünden çünkü meyve ve yemişi yoktur, soluk yüz uzuvlarının eğriliğinden kınanır.

Kıta. *Merhem değilsin bir yaraya en azından incitme bir gönlü sakın.*

Her an cefayla halkın uzvunu keskin tırnak gibi yaralama.

Hikâye. Varlıklı biri bir dervişe dedi ki “Birkaç dirhem dervişlere adadım. Sana vermek için getirdim. Ne dersin?” Derviş, “Eğer verirsen senin için iyi ve vermezsen benim için hoş.”

Kıta. *Vefa gösteren kişi, seni kendine bağlı kıldı. Cefa eden ise seni kendinden bağımsız kıldı.*

(102a) *Akıllı kişiye göre serbest olan bağlı olandan daha iyidir, akıllı olan benden bu öğüdü aldı ve dua etti.*

Fayda. Saygın olan, “Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık.” (İsrâ-17/70) kesin hükmüyle ve çok saygıdeğer “Şüphesiz biz insanı en mükemmel biçimde yarattık.” (Tîn 95/4) açık bir deliliyle sabittir ki yaratılmışların en değerlisi ve varlıkların en iyisi, genel hakikatleri kavrayan, ayrıntılarını anlayan, nişanesi olmayan nişane insandır.

Rubai. *Dünyada senin gibi akıllısı yok; yanında zorluklara bent yoktur.*

Gül yüzün ve tatlı dudağın gibi şeker yoktur; şekil ve şemailinde senin benzerin yok.

Evini ve evini temizlemeni mi anlatayım, ya nağmeni ve raksını mı anlatayım.

Bütün yazı ve ifadeyle aciz kaldım, kendin söyle hangi iyiliğini söyleyeyim.

Genel olarak bildiğin insanın tafsili vardır ve cevherini kavradığın insanın ayrıntılı incelediğinde üç mertebesi vardır. Birinci mertebe nefis mertebesidir, onlar maymun hükmünde olan sıradan insanlar grubuna dâhildir. Onların amacı sadece ateş yakmak, su getirmek ve yemek yemek ve uyumak gibi zahirî işlere yöneliktir, bunlar sayısızdır ve hesaba katılmazlar.

Rubai. *Seçilmiş insanların yanında avam yok gibidir, onların hali gizli ve anlaşılmazdır.*

Varlık ve yoklukta, oluştta ve fesatta onların varlığıyla fayda ve zarar malumdur

(102b)*Ey ki zatın insan suretinde hayvanlar gibi başıboşsun.*

İnsan türü külliyyatı kavrayandır, anlama kabiliyetinden yoksun hayvan gibisin

Ne zamana kadar su ve ekmeğe bağlı kalacaksın? Yeme ve uyuma fikrinde hayvan gibi olacaksın?

Sen bir hayvan değilsin ey cimri? Senin gayretin nerede? Çaba göster ki insan olasın.

İkinci mertebe, kalp mertebesidir. Onun sorumlusu seçkin insanlardır. Sıradan insanlar sadece insan görünümüne sahiptir o kadar. Ancak seçkin insanlar, mana ve surette insandır, onların amacı farzlar ve sünnetlerdir; hem gizli hem açık olarak, hayır ve şerde, iyiliği emretmek ve kötü olan yasaklamaktır. Onlar ilahî eserlerin inceliklerine vakıf ve sonsuz sırların hakikatlerine nazırdırlar. Bu taife akıl sahibidir.

Rubâî. *Sinenin sayfasından gönül dersini okurlar, Allah'ı zikretme dışındaki her şeyi, kalpten uzaklaştırırlar.*

İşin ve gücün ölçüsünü bilirler, canlı gönüllülükte yüz cana bedeldirler.

Rubâî. *Ey cehalet yüzünden kendini bilmeyen onlara katıl yapabilirsen.*

Çölün yokluğunda, hiçliğe karışacaksın eğer onların halkasına ulaşamazsan.

Üçüncü mertebe, ruh mertebesidir. Bu mertebenin sahibi, önceki iki sıfatın üstündedir. Hazret-i Münezzeh olan Allah’a bağlanmıştır. Senin “yakın” ilmine dair bildiğin her şeyi; arş ve kürsü, levha, kalem, **(103a)** cennet ve cehennem, onlar kesin bir gözle görür ve bizzat müşahade ederler. Bu taifenin amacı “Allah’ın ahlakıyla ahlaklanınız” sıfatıyla ahlaklanmaktır ki hata ve şüphe yoktur.

Rubâî. *Bir kavim nefis belasından daima yaralıdır, diğer bir kavimse gönül kalesinde fetihler yapmıştır. Nefis ve kalp bendinden kurtulmuş olanlar herkesin gözündeki ruh gibi saklıdır.*

Ey temizliğinde benzeri cevher olmayan, dünyanın pisliğinden eteğin ve alnın kirlenmemiş.

Himmet sahibiysen bu alçak düzeyden daha yüksek bir makama yönel ki ondan daha iyisi yoktur.

Temsil. *Üç kişi dağlanmış ciğerleriyle susuz çölden bahçeye geldiler.*

Her taraf rengarenk meyveydi; rüzgâr ağaçtan yere düşürmüştü.

Onlardan biri dökülmüş meyveyi gördü meyvenin başına rüzgâr gibi vardı.

Hırsı yüzünden aklını ve dinini kaybetti hepsini topladı ve kendine mal etti.

Birkaç tane meyve aldı nefis kuşuna öğle yemeği yaptı.

Gerçi o meyve acı ve ekşiydi o ağzına koydu lezzetli ve hoş.

Diğer iki adam geçip gitti, meyveler onlara hoş gözüküyordu.

Her ikisi de daha fazla dinlenmeye gittiler bahçenin ortasında meyve gördüler.

(103b) *Münasip ve layık dudağa ve dişe her biri şeker dudaklı gibi gülen.*

Meyve layık ve yakışır olunca, diğeri gitti ve eteğini doldurdu.

Yemeğe başladı biçare ne yapsın susuzdu ve dertliydi.

Hoş lezzeti yoktu meyvenin yarısının, diğer yarısı bal ve şeker gibiydi.

Diğeri onlar gibi davranmadı, o meyveye iltifat etmedi.

Adımını onlar gibi gevşek atmadı; bahçeyi seyretti ve ilerledi.

Gönlü gibi pak şirin tatlı ve ateş renkli meyveler gördü.

Semen ve lale gibi ümit bahçesinde yumuşak ve filizlenmiş, kızıl ve beyaz renkteydi.

Gerçi aradığının peşinde ayağı yıpranmış olsa da gönlü onun renk ve kokusundan asudeydi.

Kim çabalar ve aramayı bırakmazsa, muradına ulaşır.

Git ey dost çabala acele etme gönlünün istediği meyveyi bul.

Çünkü onların yanında olur, bahçenin hoş meyvesi, adım at ve huzura ulaş.

Sâ'ilî ondan himmet ara her ne söylersen onun sözünü söyle.

Olur ki onların çabasından ve himmetinden dudağına meyve ulaştırırsın.

Hikâye. Bir bilim adamı bir âlimin yanında kelam ilminden bir kitap okuyordu. Bitirmeye yaklaşmıştı, sonsuz ilahî fazlının feyzi önünde hidayet için çirasını yakmıştı, böylece zillet ve **(104a)** sapkınlık karanlığından kurtulabiliyordu. Vicdan sahibi bir pir vaktinde ulaştı, şefkatle terbiye etti ve doğru yola çekti.

Kıta. *Çok günahı olan bir kulu Kerim olan Allah affettiğinde, günahkâr utanma korkusundan kurtulur.*

Yoldan çıkan birini bir pirin gönül kandiliyle zilletten kurtarmasından daha iyi nimet nedir?

Ertesi gün bilim adamı kitabın tamamlanması için ders vakti âlimden soru ve cevap istedi. Vicdan sahibi pir geldi, kitabı onun elinden çekip aldı: “Dün seni yerden en yüksek göklerin beyazlığına çıkardılar, bugün en aşağı yeryüzünün idrakini okumaya yöneldin.”

Kıta. *Eğer akıllıysan gönlüne eğitim ver ne zamana kadar beden mimarlığını yapacaksın?*

Halk pislikten gül bahçesine gider, sen gül bahçesinden pislığe yöneliyorsun.

Gençken hüner ele geçir yaşlıyken hüner elde etmenin ne faydası var?

İnsan kapıdan dergâha gelir dergâhtan kapıya geri dönmez.

Hikâye. İki fakir kişi olarak, tüm mesleklerden **(104b)** uzaklaştırıldığımızda ve pirin hizmetiyle meşgul olduğumuzda, yaz sıcaklığı vardı ve havalar sıcaktı. Pir düşündü ki Esterâbâd çevresinde orman ve koru vardır, o yerde her zaman gölge ve akan su bulunur.

Kıta. *Orman ve ırmak suları orada Tuba ağacı ve Kevser havuzu gibidir.*

Güzellikte İrem gibi gözüküyor ırmağıyla, dalın başında meyve inci ve mücevher gibi.

Pir o tarafa gitmeye niyetlendi ve yola çıktı. Ben fakirin bir köşede durursak biraz azık olsun diye ekmek torbası omzumda ve su ibriği elimdeydi. İki üç gün yolları aştık fakat ne su ve bayındır bir yer bulduk.

Kıta. *Yoksulluktan yüz acıyla gönlü yaralılarla yola devam ettik.*

Yemek yok uyku yok ve yol taşla doluydu. Dervişlerin düşe kalka yol alması şaşılacak şey değildi.

Beceriksiz bir derviş dedi ki: “Ben işsiz ve güçsüzüm, en azından ekmek çuvalı ve su ibriğini taşıyayım.” Ona emanet ettik ve yola yöneldik. Öğle vakti güneş yakıyor ve hararetleniyordu. Karın aç ve ağız susamış, yükseklik aradık ve ayağımızda derman kalmadı. Derviş geldi ne heybede ekmek ve ne ibrikte su vardı. Bilmiyorum toprağa mı gömmüştü ya boğazına mı ikisi de aynıydı.

(105a) Kıta. *Kurt açgözlülükle dişi keçi bulursa, artık erkek aslandan korkmaz.*

İşi tembellik olan dervişe yük vermeyin, taşıyamaz.

Hiçbir şey demedik, susuz ve aç gittik. Ertesi gün hararet ve susuzluktan ateş gibi tutuşmuş ve yolun zorluğu ve açlığın şiddetiyle ciğerlerimiz yanmıştı. Bir kuyunun başına vardık ve kendimizi kuyunun duvarının gölgesine attık. Uzaktan koyun sürüsü ve bir çoban gözüktü. Pir dervişe oraya gitmesini ve abdest için ibriğe su doldurmasını veya kuyudan su çekmek için bir kova getirmesini emretti.

Kıta. *Aç avcıya kabristanlar yaban eşiği sürüsü gibi gözükür.*

Sürü ve çoban çölde olur, susuz kişiye minare ve şehir bayındır görünür.

Derviş o tarafa koşunca çobanın köpeği geldi, onun kurt olduğunu sandı. Derisini yızdı. Derviş köpeğin başına sopa ile vurdu. Köpek feryat ve figan etti. Çoban kahrından duramadı ve dervişe bir şey vermedi. İbrik boş ve heybe dibini bulmuş geldi. Uzaktan çobanın dostu gidiyor, selâm verdim ve tazimi yerine getirdim ve durumu ona anlattım. **(105b)** Merhamet göstererek bir kova su, bir kâse süt ve ekmekle yardım etti. Şöyle denmiştir:

Kıta. *Eğer sevgilinin aşığa ilgisi olmazsa, halk bunu kusur olarak görür.*

Sen yar ile buluşma meclisinde hoşça yaşa, söyle yabancılar dışarda ölsünler.

Ey dost, eğer has olmak istersen, gönlünü yar ile birleştir ve yabancıları bırak.

Şahla bir kez yakın olmak, orduya galip gelmekten yüz kez daha iyidir.

Hikâye. Dar fikirli biri, bir dervişin dergâhına gitti ve müritlerinden birini cahillikle ayıpladı ve sefihlere mensup saydı. Kâbe yolunda birlikteyken çölde iyi ve kötü her şeyden haberdardık. Orada hayranlığın zehirli ateşi ve perişanlığın hüznünlü rüzgârı dışında su ve bayındırlık yoktu.

Kıta. *Orada kimsenin mutluluğu yoktu sadece gam vardı, orada kimseye rahatlık yoktu, dert vardı.*

Çakıl taşı onda kızıl kıvılcım gibi, yaprakları safran gibi sarı yüzlüydü.

Yorgundu, acı ve elem eli ve ayağını bağladı. Yol arkadaşım olduğu için sorumluluğu boynumun borcuydu. Mecburen uzun bir süre elem ve dertle dolu çölde susuz ve ekmeksiz onun hizmetinde hazır bulundum ve iyi ve kötü hallerine nazır oldum. Dediler ki, **(106a)** yar zor zamanda işe yarar ve sofranın başında herkes dost gibi görünür. Meşhur bir söz vardır ki, seni hastalıkta ziyaret eden kişiye muhabbet göster çünkü bu sadakatindendir.

Kıta. *Dost hasta olursan seni bırakmaz, kaçınmaz senden.*

Düşman ise öyle bir halde elbiseni çalar ve dostu bırakıp gider.

Derviş tekke sahibine dedi ki: “Sen de ona iyilik yapıyorsun ama o talihsiz ve değersizdir, nankör ve hak bilmeyen biridir, yüz verme.”

Mısra. *Elbiselerini tekkenin dışına koyma*

Zamanında yaptığın iyiliğin aksine kötülük yapacaktır. Biliyorsun ki, o zaman pişmanlık fayda vermez.

Kıta. *Ona iyilikle hizmet ettim, onun iyiliği benim boynumun borcu oldu.*

Ben Kâbe’den geldim aksine bana kötülüğe başladı ve düşman oldu.

Derviş dedi: “Hizmet ettiğimi söyledin gerçek ve doğrudur. Ama bana yaptığı kötülüğünü bilmiyorum. Kimsenin kimseden kötülük görmemesi nerede bulunur? Sadece duyduğuna şahitlik etmek hatadır. Dediler ki:

Kıta. *İbadetine kötülükle töhmet etme ki iyilik kıymetlensin.*

Kötülükle halka ithamda bulunma ki o itham savaş sebebi olur.

(106b)Kıta. *Her kim ki iyilik yapar ve bunu överse o tür iyiliği bir kuruş etmez.*

İtham nefret meyvesi veren ağaç gibidir; eğer temiz insanlarsan halka ithamda bulunma.

Kıta *Eğer bir hasetçi seni kötü düşünürse bak ve kendini uykuda göster.*

Eğer başkalarından kötülük görürsen aksine sen iyilik yap ve suya at.

ÜÇÜNCÜ BÂB

KANAATİN FAZİLETİ HAKKINDA

Hikâye. İşlerinde tedbirli üç derviş vardı. Biri meyve kokusunu burnunda hissetmek için ormanda yaşıyordu. Diğeri çölde bir bitki ve onun köküyle yetinirdi; üçüncüsü hiçbirine bağlı değildi. Arif bunu duyunca şöyle dedi:

Kıta. *Ey Rabbim, diğerleri gibi cömertliğinden bahsetmeyeyim, başkalarına verdiğin gibi bana da servet ver.*

Günah işlemekte beni güçlü kılma, fakirlik köşesinde bana ibadet ver.

Vardan ve yoktan –endişesinden- kurtulayım diye her iki dünyada da bana kanaat ver.

Demişler ki var olan kadarıyla zamanı geçirmek kadınlara mahsustur. Hiçliğe ve yok olana kanaat eden kişi erkektir.

(107a) Kıta. *Hilekâr nefsin ardından gitti namert, her an zamanın keşmekeşinden perişan yaşadı.*

Hiçlik ve varlık tasasından uzaklaştı adam olan, hangi yolu gösterdilerse onunla yaşadı.

Hikâye. Rivayet ederler ki ibadete düşkün gamsız biri bir dağdaki mağaranın dibinde avareydi. Orada yemeden ve uyumadan zamanı geçiriyordu. Şehrin dervişlerinden biri onun rızkı nereden gelir ve onun rızkının muavini kimdir diye onun haline şaşırmış ve onun için hayret içindeydi. Ekmek torbası ve su ibriğini sırtına bağladı ve dağın o köşesinde âbidi bekleyip izleyerek oturdu. Bir aslan yavrusunun ahuyu avlayıp mağaranın kapısına getirdiğini, bir parça yiyip gittiğini gördü. Âbid mağaradan kurt gibi dışarı çıktı ve et parçasını taşın üzerine attı. Güneşin sıcaklığı eti pişirdi, âbid yedi ve tekrar mağaraya girdi. Ertesi gün karıncalar geldiler ve mağaranın kapısına buğday

çektiler. Âbid başını dışarı çıkardı insan gibi buğdayları yedi. Derviş oturmuştu kalktı, bu rızkın nereden geldiğini anladı.(107b)Şöyle dedi:

Kıta. *Kendi zikri ve fikrinde ol, rızık peşinde ıstırap ne zamana kadar ey derviş adam? İnsanı yarattıklarında, ondan önce rızkı baştan düşünülmüştü.*

Hikâye. *Halkın arasında bir zahit vardı, gitti ve oturdu kabir kenarına.*

Gerçi kendi zikri ve fikrindeydi, yoksulluğu haddini fazlasıyla aşmıştı.

Lakin nefesine diyordu ki korkma, Allah herkesin rızkına kefildir.

Bir hafta zaman geçti, bir yerden adak gelmedi ve kimse bir şey getirmedi. Nefsi sıkıntıya düştü ve incindi. O derece ki namazda kıyama duramadı. Rükûa yöneldi, başını secdeye götürdü ve dedi:

Kıta. *Ya Rab kereminle günahımın özrünü kabul et, dergâhına hizmette kusurum hadsiz oldu.*

Şüphe yoktur ve kesindir, şek ve şüpheye şâibe yok, bu kulunuzun hatırlındadır ki rızık Allah'tandır.

Secdedeyken kulağına bir ayak sesi geldi. Başını kaldırdı, birinin geldiğini gördü. Yanında kızarmış kuzu vardı. Onun arkasından başkası ulaştı, elinde ekmek dolu bir sofraya, başkası geldi (108a) başında mantı tepsisi ve bir kâse kuzu budu aşı, diğeri birkaç baş soğan ve bir kaç deste tere getirdi. Kim oraya geldiyse derviş için azık getirdi. Onu görünce yüzünü gökyüzüne çevirdi ve “Ey bu işleri tertipsiz yapan, işin düzeni nerede kaldı? Açlık ve yoksullukta aşırı bekledim ve bu kez de nimette ve sofrayı süslemede aşırılık. Yüz kez aç beklememi sağladın ve bir kerede bu kadar nimet gönderdin. Bunu dedi ve niyaz ile secdeye başını koydu ve dedi:

Kıta. *Nasıl olur da tembel kulun dergâhına yalvarmaz; çünkü ayağını kaybetti ve meyve dalın başında-asılıdır-.*

Günahımı affet ve özrümü kabul et, gerçi senin yanında küstah bir kulum.

Biri sahip olduğu onca nimet, refah ve varlığın bolluğuna rağmen mescide oturduğuunda kendini yoksullar ve dilencilerin yanında görür. Bir diğeri bunca fakirlik, yoksulluk ve talihsizlik içinde, tüm bu zgnlk ve mutsuzluğa rağmen bahtiyar kişilerin ve nimet sahiplerinin evinde yer edinir.

Kıta. *O biri güneşin ışığından başı kilimin altına götürür ve o diğerinin gölgeliği ayın avlusuna kadar ulaşır.*

(108b) *Her kimde akıl varsa şüphesiz bilir ezelde kismet oldu, o kişinin bunda günahı yoktur.*

Hikâye. Aynı şehirden, iki civan vardı. Hırs ve kanaat dışında işlerde uyumlu ve birliktelerdi. Birinin adı Hırslı' ydı, sürekli halkın malını toplama, yağmalama ve talan etme düşüncesindeydi. Kimin neyi varsa açgözlülük ediyor ve topluyordu. Diğerinin Kanaatkâr lakabı vardı, sürekli kendi yokluğunu başkalarını varlığını, iyi ve kötü herkese iyilik ulaştırmayı düşünürdü. Sahip olduğu ne varsa az çok demeden diğerlerine götürüyor ve yemeleri için veriyordu.

Kıta. *Açgözlü, akıbeti kötü nefsinin hırsından ve hevesinden, zahiren yaşıyorsa da hakikattelmştr.*

Özgür olan Kanaatkâr, dünyada kanaati kazandığı için neşeli ve gnl rahat, huzurlu yaşıyordu.

Kıta. *Zehir olmamak ve herkesle şirin olmak için git çabala kötüden geç ve iyi davranışlı ol.*

Acıyı tattırma halka ve tatlıyı ulaştır, akrep olma iğneyle, bal arısı gibi ol.

(109a) Gençler birlikte bulundukları yerden başka diyara gitmeye niyetlendiler. Birbirleriyle uyum içinde dostlukla ovaya ve dağa yöneldiler. Bazen bir le varıyorlardı, meydanın genişliği kanaatkrların gönlü gibi geniş ve ferah, bazen dağın vadisinde dinleniyorlardı, hırslıların tahammülü gibi dar ve kayalık.

Kıta. Misafirin önüne o uzun yolda kâfirlerin manastırı gibi zifiri karanlık, dağ ve dere çıkardı. Bazen yeşil ve mutlu ova, lale ve nesrin birlikte, kanaatkârlar için saflık ve aydınlıkta cennet gibi.

Birkaç gün yol aldıktan sonra bir yerleşim yeri ve şehre vardılar. Mescitler, tekkeler, minare ve türlü renkte ev, ortada ve kenarda dizili dükkânlarla süslü bir şehir gördüler. Bol taravetli ve zarif bir bahçe zannedersin; tazelik ve letafette gülen gül gibidir.

Rubâî. Bir şehir ve öyle bir şehir ki gül bahçesinden daha güzel, her yönde bir bina ve hoş bir çarşı.

Halkın hepsi elbiseleriyle bayram günündekiler gibi güzeller hepsi servi boylu narçiçeği yanaklı.

Gençler şehre geldiler ve bir kervansaraya girdiler. **(109b)** Sokak ve pazarda dolaşarak bir yemek dükkânına vardılar. Güzel bir genç gördüler. Sofrayı süslüyor, halka yerlerini gösteriyor ve herkesi gözetiyor. Herkese bir nimet ve bir daveti ulaştırıyordu. Hırslı kanaatkâr olana dedi, “Ey dost, misafir geldik, açlık ve susuzluğumuzu giderelim. Güzel bir dükkândır içeri girelim. Bu gencin nimeti, sofrası ve cemâliyle asude olalım.” Kanaatkâr, “Tamam.” dedi.

Kıta. Bu dünyada, göz güzellikle ve nefis yemekle doyar.

Güzel bir yerden her ikisi de huzurla dolar: nefis sofradan ve göz cemâlden.

Dükkân sahibi civanları övdü, “Hoş geldiniz safa getirdiniz. Gönlünüz hangi yemekten isterse hazırlayalım” dedi. Hırslı, koyun etinin parçasına işaret etti ve Kanaatkâr hazırlanan kızarmış tavuğu istedi. Aşçı ona doğru baktı ve “İnandık ve tasdik ettik.” dedi. Peygamberimiz Hazret-i Muhammed’den (s.a.v.) sahih ve açık bir hadis vardır: “Mü’minin evinde bin lokma helal olsa bir lokma haram olsa Allah o Mü’minin başına bir melek gönderir, O da zâlime o haramdan yedirir.”

(110a)Rızık için acı çekilmemeli, kimse kimsenin rızıkını yiyemez.

Yemekten sonra gençler dükkândan çıktılar. Aşçı sordu ki “Hangi diyardansınız, nereden geldiniz ve nerelerden geçtiniz?” Dediler, “Filan diyardan.” Sordu ki, “Oradan ayrılalı kaç gün oldu?” Hesap ettiler on altı gündü. Dedi, “O yediğiniz et parçası ve o tavuk on altı gündür bu dükkânda duruyordu. Tavuğu bir zahit getirmişti ve koyunu rindin biri. Sizin nasibiniz olmuştur.”

Kıta. *Her kimde akıl varsa bilir, nasipsiz ve nasibi olan birdir.*

Kendin söyle ki ehli olan halkın gözünde zahit ve şehrin zabıtası birdir.

Mesnevi. *Birinin kanaat dışında sermayesi yoktu, birinin malı vardı kanaati yoktu. Fakir dünyadan canını asude götürdü, zengin sermayesinin yükünün altında öldü.*

Biri hazine duvarına yaslanırsa, hazinenin başındaki yılan onun ayağını sokar.

Git elini âlemin hazinesinden çek, böylece yılan –korkusundan- huzur içinde uyuyasın.

Gençler birlikte kendileri için elbise almak ve nakışlı örtü temin etmek için kapalı çarşıya gittiler. Kumaş satıcısı elbiseleri ve bir kefen parçası getirdi. Hırslı elbiselerden birini beğendi, kıymetini ödedi ve (110b) giydi. Kumaş satıcısı bu rubaiyi okudu ki.

Rubâî. *Giysinin cinsi koz olsun ya da ipek, güzel olmayanın boyuna güzel olmaz.*

Ezel terzisi birisine gömlek dikerse o gömlek başkasının boyuna tam gelmez.

Ve o kefen parçasını Kanaatkâr kabul etti, bedelini ödedi ve aldı. Kumaş satıcısı sordu ki “Siz kaç yaşınızdasınız?” Dediler “Biz her ikimiz aynı günde anneden doğduk. Bugün yaşımız kırka ulaştı.” Kumaş satıcısı, “Kırk yıl önce bu elbiseyi bir ordu yağmadan döndüğünde getirmişti, halka arz ettiğimde renk ve kumaşını beğeniyorlardı ama kimsenin boyuna tam olmuyordu dükkânın dibinde öylece kalmıştı.” dedi.

Kıta. *Bu kaftanı kim satın aldıysa, getirdi dükkâna geri verdi.*

Kumaşı ve rengi iyi lakin güzel olmadı kimsenin boyuna.

“Senin nasibinmiş, mübarek olsun. Bu kumaş parçası annemin kefeninin kenarından kalmıştı, yadigâr olarak saklıyordum. Bugün, nakış yapmaya uygun o kumaş parçası bu dükkânda yoktu.” Hırslı bunu duyunca sinirlendi, Kanaatkâr güldü ve şöyle dedi:

Kıta. *Bu akıl erbabının yanında güneş gibi açıktır, (111a) kendileri sıkıntı ve rahatlık içinde olsalar da kendi ehlini ararlar.*

Halkın hazırladığı lokma ve diktiği derviş gömleği, ne zaman her boğaza layık ve her boya münasip olur?

Kıta. *Derviş adamın aşağılık nefsinin teskin etmek için dilenmesi utanç sebebi değildir.*

O dedikleri meşhurdur, kalbin kuvveti helal rızıktandır.

Akıl sahibi olanlara göre kalbi zengin olan, mal ile zengin olandan daha üstündür.

Kıta. *Ey keskin bakışlı dünyanın hiçbir yerinde sarhoş ve ayığı bir arada gördün mü? Fakirlik onun için düzenbazlık yolu olanı fakir ehlinde sayma.*

Yerden göğe kadar, kanaat sahibi olan ve alçak arasında yollar kadar fark vardır.

Kıta. *Hacca gitmiş yoksul diyor ki insan için azık ve yetenek daha iyi. Dünyada fakirlerin azlığı, zenginlerin çokluğundan daha iyidir.*

Zenginlerin sahip olduğu izzet ve makamı, o zillet dolu kanaatten daha iyidir.

Hikâye. Bir arife dediler ki “Burada bir âbid vardır manastırın dibinde yaşıyor, inliyor, yakarıyor ve geceleri namaz ve ibadetle, gündüzleri dua ve ibadetle geçiriyor. Amacı, havada uçmak ya da deniz üzerini yürüyerek geçmektir.” Arif şöyle

dedi: “Karınca ve yılan yer altında yaşar, kuş ve papağan ise deniz üzerinde uçar ve (111b) geçer.” Demişler ki, “Keramet satan cahildir ve keramet satın alan hayvandır.”

Kıta. *Büyükler tahkikle şöyle demişlerdir: “Keramet akıbetinde kınama getirir. Fakirlik âleminde kendini bir şey sanma, bağıшта bulun sakın keramet göstermekten.”*

Adam odur ki zahiren diğer insanlar gibi geçimini sağlama derdindedir ancak iç dünyasında Münezzeh ve Yüce Allah’ı zikretme ve tefekkürden gafil değildir.

Kıta. *Bir âbiddin riya kokusu gelirse, arif onu adamdan saymaz.*

Yer içinde bir yer edinsin ya da havada, karınca ya da bir sinek olsa da.

Hikâye. Zengin birinin katı bir kalbi vardı. Rızık derdi dışında üzüntüsü yoktu ve yüz deve yükü kadar malı vardı. Ama keder yükü dışında başka şey taşımazdı.

Kıta. *Yıllar ve aylarca, yarım altın tahsil etmek için hırstan gözünü uykudan ve ağzını yemekten mahrum bırakırdı.*

Belinde yakut ve firuze taşları olsa da, aç kaldığında taşı ciğerine bağlardı.

Komşusu bir derviş vardı, onun nazarında, kâinatın varlığı ve vücudu gelecek ayın rızık ve malı gibi belirsizdi. Kusurları gören akli için kâinatın varı ve yoğu onun için (112a) geçmiş yılın durumu gibi malumdu.

Kıta. *Bugün bin sikke eline geçse, diğer gün için yarısını bırakmazdı.*

Güneş gibi kanaat ederdi bir ekmekle, eline altın geçtiğinden başkalarına verirdi.

Zengin, dervişe sordu: “Sahip olduğum altın ve mallara rağmen her zaman gönlüm gamla dolu. Bunun sebebi nedir? Senin hiçbir şeyin olmadığı halden gönlün neden hep şen şakrak?” Derviş güldü ve dedi:

Rubâî. *Sevinç ve derdi bırak hiç tasalanma, çoğun ve azın üzüntüsüyle hiç tasalanma.*

Dünyada eğer zeki ve akıllı olursan, cihanın gamı boştur, hiç gamlanma.

Büyükler dediler ki, sabah bedeni doğru ve salim kalkan kişinin rızkı o günün geçimini sağlayama yeter. Eğer o şükretmezse ve buna kanaat etmezse, aslında kalbi hastadır ve nimeti inkâr edendir.

Kıta. *Hırslı olanın çok nimeti vardır kıyas edilemeyecek kadar, başka bir rızık için canı çıkar.*

Tabiatında olan dar görüşlülük ve hırstan, kendi dışında kimseye bir lokma vermek istemez.

(112b) Kıta. *Eğer zatında cevher varsa gönüllerde yer edin daha iyi, yakutun taş içinde ayrı yeri vardır sert taşlardan olma.*

Ağaç, kanaatiyle kimseyi ayırmadan iyi ve kötüye gece ve gündüz, gölgesinde yer verir ve meyve bahşeder.

Aşağılık dünyanın bahçesinde sade ol, böylece özgür servi gibi olursun.

Aç gözlülükten hırs ve alçaklık meydana gelir, iyilik kanaattedir.

Eğer karnın bir lokma ekmekle toksa, git kanaati seç böylece sultan olursun.

Kim az nimete razı olursa, Cem'in memleketinde daha rahat yaşar.

Ey Sâ'ilî, adımı itaatle at, kanaat kapısının halkasını vur.

Gönlün aşınmış olmasın, zamanın gamından asude olasın.

Hikâye. Komşunun evinden ateş talep ettiğimde buyurdu ki “Dışarda su testisi var onu içeri getir.” Elim testiyeye uzattım ve ileriye doğru bir adım attım. Ayağım kaydı ve düştüm. Yan tarafım yaralandı. Bin bir endişe içinde yaralarım ortaya çıktı, dedim:

Kıta. *Yıllarca uzun bir hırs ve hevesin içinde kaldın, ey ki ben kanaatkâr olanın hakkında sınırı aştın.*

Başına hırs yükü düşer diye korkarım çünkü tamah duvarı zayıftır.

Kıta. *Kanaat sınırına ulaşana kadar sabrı yanına al, tamahı bırak.*

(113a)*Gönlünde tamah çirkin bir hastalıktır, kanaatin tatlı ilacını ele geçir.*

Hikâye. Horasan'da Mir Bedr denilen pehlivan bir adam vardı. Güreşte eşi benzeri yoktu. Ülkelerin pehlivanları onun yanında elleri yerde (teslim olmuş) ve devlet erkânı fermanına tâbi, vezir ona itaatkâr ve padişah sohbet arkadaşı ve samimi dostuydu. Meclislerde onunla birlikte oturandı.

Kıta. *Her kimin mürebbisi padişah ise emirler ve vezirler onu severler.*

Her kimi padişah istemezse, vekiller onu toprağın dibine gömerler.

Bir derviş vardı cüssede gayet zayıf ve alçak gönüllüydü, ona Şems-i Gulhantâb²⁴⁶ diyorlardı. Yalnızlık ve inziva köşesine seçmişti. İhtiyaçları için hiçbir emir ve vezirin kapısını çalmazdı. Şehre adım atan her garip ve yabancı, onun evinin kapısına gelirlerdi. Yabancılar ayaklarına sardıkları bağı onun evinin kapısında çıkarır -istirahat ederlerdi-. Komşu ve misafir sabah akşam onun lütuflar sofrasından yararlanır ve faydalanırlardı.

Kıta. *Ezelden kismetleri paylaştıranın yaratılış tezgâhı geniştir, herkesin kismetini bu sofradan başka bir şey almıştır.*

O birinin ağzını gam yarasıyla tamamen acı etti, diğerinin bardağını ağzına kadar bal ve şeker ile doldurmuştur.

(113b)Mir Bedr pehlivanlığına ve şevket sahibi padişaha yakınlığına, nimetin bolluğu haşmet ve makamına rağmen, dervişin meclisinde sofrada diğerleriyle birlikte oturuyordu.

Kıta. *Padişah eğer bir aça ekmek verirse, padişahlığı başkasına vermesinden yüz kat daha iyidir.*

Eğer çıplak birini ateş ısıtırsa (isabet ederse), o yakut –Bedahşan-mücevherinden daha iyidir.

²⁴⁶ Hamamlarda suyu ısıtan, ateşi yakan kişi.

Mir Bedr bir kez geldi ve Şems dervişinin meclisinde şikâyetinde bulundu: “Pehlivanlığım, şöhretim ve padişaha yakınlığıma, imkânım olan yücelik ve şevkete, benim için sağlanan bolluk ve nimete rağmen, senin sofrana oturuyorum ve senin gelip gitmene bakıyorum. Mütevazı dış görünüşün ve fakir huyuna rağmen küçük ve büyükle tanışıklığın yok ve kazandığın azık uykusuzluk; hünerin ve yeteneğin ise her zaman hamam ateşi yakmaktır. Benim evimden ve barkımdan habersizsin ve pervasızsin. Benim gücüme ve kuvvetime ihtiyaçın yok. Bunun nedeni nedir ve bu gücün kaynağı neredendir?”

Rubâî. *İster taç başlarında haraç alsın, ister ayakları çıplak başları taçsız olan o kavim olsun.*

İşlerin insan türüyle olduğu yerde, fakir ve zengin birbirine muhtaçtır.

Şems dervişi Mir Bedr’den bunu duyunca güldü ve şöyle dedi: “Ey Mir Bedr (114a)bu ortaya çıkan sırdır ve aşıkâr bir işarettir. Seçkin kişilerin bildiği gibi, gökyüzünde dolunay ve güneş vardır; ay güneşten ışık alır ve aydınlık olur. Münezzeh ve Yüce Allah, halkın da bu gücü anlamasını istemiştir. Kendi genel lütfuyla yeryüzünde de bir ay ve güneş yarattı ki Bedr, Şems’in sofrası ve ikramından faydalanabilsin ve güneş gibi parlamasın.”

Rubâî. *Akıllı kişi dervişe nimet bahşeder onu başından atmaz ve kapıyı açık tutar.*

Her kim akıllıysa dünyada başkalarına şükreder, kendinden şikâyet eder.

Sürekli gönlüme canımdan hikâye anlatırım, gözle değil görmekle yetinirim.

Allah’a şükür ki fakirlik köşesinde halka ne şükrederim ne de onlardan şikâyetim var.

Hikâye. Akıllı bir baba, cahil oğluna şefkatle nasihat ediyordu. Diyordu, “Ey babanın canı, helal rızık ye ve yetenek edinmek için çabala çünkü akıllılar dediler helal rızık gücün (kazanma) sermayesidir. Güç, her akıllının ve gönül ehlinin ibadetinin

tatlılığını sağlar. Yetenek edinmek, gönlün huzurunun ss ve her bilge ve akıllı için nee sebebidir.”

Kıta. *İbadetinin tat kazanmasını istersen, hizmetten kaçınma ve helal ekmek ye.*

(114b) *Tarikat ustalarının yanında dostun nezdinde Allah dostu çalışıp abalayandır sen de kemali kazanmak için çabala.*

Oğlu soru sordu: “Ey baba helal rızık nereden ulaşır ve kemali kazanmak nereye götürür?” Baba dedi, “Helal rızık yolları çoktur. Bilginlerin hemfikir olduğu bir iş vardır o da köylü olmaktır ve toprağa tohum ekmek.”

Kıta. *Bedeninin toprağını gözünün sırrını toprak kıl, sevinç ve nee fidanını toprağa dik.*

İyiden ve kötüden arınmak istersen, gönlnn toprağına iyilik tohumunu serp.

Tohum ekmenin ilk faydası kuş ve karıncanın o tohumdan bir nasip almasıdır. Tohum topraktan çıkıp yeşerdiğinde ise hayvanlar ondan payını alır. Hasat ve harman yapılana kadar başak toplayanlar ve miskinler ondan faydalanır. Hasat edilmesinden ürünün toplandığı yere kadar dilenciler bir avuç ve ahaliye de bir etek verir. Sonra eve getirip pişirince hizmetçiler ve komşulara huzur ve rahatlık sağlar. Bu zikredilenlerden her biri nasiplendiler ve faydalandılar. O tohumu ekenin eline ve gönlne hayır duası ederler. Bu dünyada hayır duadan daha iyi ne olabilir? Demişler:

(115a) Kıta. *İş eğer zor olduysa sıkı çalışan için bu faydalarıyla kolaylık gelir.*

Başkasına yararı dokunan iş çoktur ama en iyi işler köyllktedir.

Oğlu dedi, “Ey baba bu dediklerinin hepsi faydalıdır ama bizim gibi halka yakışmayan birkaç kusuru var. Bu insanın aşağılanması ve horlanmasına neden olur. Öncelikle bu işi yapan kişi çift süren ineklere ve ziraat tohumunu taşıyan eşeklere muhtaçtır. Benim gibi bir insan için inek ve eşek seviyesinde ömrünü geçirmesi münasip midir? Ekin büyüyüp yeşerdiğinde, gece yarısı rahat uykusunun ortasında sulama tasası huzursuz eder ve rahat yatağından ayırır. Her gün sakın ortamda ilgilenilmeli; bir hayvan

gelmesin ve harap etmesin diye etrafına duvar örülmeli. Tüm bu zahmet ve meşakkatlerle birlikte, bakarsın sel gelir ve hepsini götürür. Ya gökten gelen belayla çekirge geldi ve yedi. Toplayıp harman yaptığında bir düşman ateş tutuşturur ve harmanını yakar. Aziz melekler hayır duası edip duaları kabul edilse bile bunu bu ceza ile denk tutamazsın.” (115b)

Kıta. *Sana gösterdiğim gibi kimse bu zahmeti çekmez eğer kendinden haberi varsa! Yeryüzünde insanoğlunun nesli tükendi mi ki adam kalksın inek eşekle bir olsun?*

“Ancak bahsettiğin kazanç ve yetkinliğin fayda ve kazancından haberim yok. Eğer onun hakkında konuşursan dinlerim ve o terennümü söylersen o sema olsun.” Baba dedi: “Ey oğul sorduğun için benden anlatması ve senden dinlemesi. Eğer kabul eder ve işi yaparsan iyidir. Eğer kabul eder ve beğenirsen, makbuldür. Aksi takdirde benim boynumdan şefkat göstermeme ve terbiye etmeme vebali kalkar.”

Kıta. *Tecrübede çok uğraştım ve böyle gördüm doğru –şifa veren- öğütten her kulak asude olmaz.*

Suya bir şey yazarsan dalga onu götürür, babanın söylediği nasihati işiten kulak gerekli.

Hüner sahipleri, kemâlin kazanılması hünerdir, demişlerdir. Beşer hünerle beşerdir. Hünersiz bir beşer inek ve eşekten daha aşağıdadır. İlk faydası şudur ki, bir köşede geçimin için oturmuş, (116a) iş ve gücün peşindesin. İyi düşünen ya da kötü düşünen olsun, başkasıyla işin yok. Kimseyi kin ve hasetle rahatsız etmiyorsun. Ezan sesini duyunca mescitte namaz için hazır olursun. Her gün helal kazancından yersin ve başkasına muhtaç olmazsın. Akıllılar demişler:

Kıta. *Eğer elinle kazandığına kanaat edersen, başkasına elini açmana gerek kalmaz.*

İhtiyacını başkasına götürmek kötü bir şeydir eğer hüner adamıysan başkasına ihtiyacın yoktur.

Denilmiştir ki “Tüccarın kendi kazancından üç menfaati vardır: birincisi kendi nefsi, ikincisi dünya kazancı, üçüncüsü ahiret kazancı. Kazançtan ortaya çıkan para, senin tasarrufundadır. Eğer o parayı kendine harcarsan caizdir.” Hüner adamları dediler, “O geliri üçe ayırmak en doğrusudur. Bir kısmını kendi aile ve çocuklarına nafaka yaparlar. Diğerini ihtiyaç sahiplerine ve fakirlere ulaştırırlar. Kalan kısmını ise saklarlar; çünkü dünya halidir, bazen yorgunluk, zorunluluk ve bunlardan başka şeyler ortaya çıkabilir. Bu yüzden, bu kazançla gönlün rahatlar, kalbin sevinir, evde ailen mutlu ve huzurludur, **(116b)** ahiretin de refah içinde ve mamur olur. Öyleyse bu açıklamama göre dünyada bir yetenek kazanmaktan daha iyi bir iş yoktur ve hünerden daha iyi insana merhametli ve başkaları için tasalanan yok dediler.”

Rubâî. *Cümle cihanda hünerden daha iyi iş yoktur, âlemde hünerden daha iyi iş yoktur.*

Gönül erbabı ve yakîn ehlinin gözündeki, can âleminde hünerden daha iyi iş yoktur.

Oğlu dedi ki “Ey baba bana gösterdiğin hünerlerin hepsinden biri kemali kazanmaktır ve en faydalı olanıdır. Fani dünyanın makam ve malı ondan elde edilir. Ömür ve yaşantının onuru ticarettir. Ticaretle tanınan ve servetiyle bilinen kişi ne bir gün huzurludur ve ne gece rahatlık vardır. Bu vadiden o vadiye ve bu diyardan o diyara bazen şehirde kalır bazen nehirden geçer ve yüz çeşit dert ve meşakkat ve bin sıkıntıyla şehre ulaşır ve bir yere yerleşir. Bir malını pazara götürür, müşteri gelir ve alışveriş yapar. Bu ticarete ziyan eder ya da kar eder. Kâr ederse muradına erer. Allah göstermesin parayı ziyan ederse mağdur olan tüccarın canında sıkıntı ve dert olur.” Demişler.

Rubâî. *Yakıcı ateş tüccarın altınına olsun! Altınına değil, tüccarın vücuduna olsun!*

Ne yedi ne uyudu ve ne bir anlık rahatladı; (117a) iki dünyanın toprağı tüccarın başına olsun!

Farz edelim kar getirdi ve fayda sağladı. Dilencilerin beklentisi, padişahların hırsı, hasetçilerin hasedi ve düşmanların düşmanlığı, öyle düşmanlık gösterirler ki malın onun elinden gitmesine ve telef olmasına neden olur, bu da onun üzüntüsüne ve diğerlerinin sevinçli olmasına sebep olur. Ya da eşyalarını toplayıp yolculuk atına oturur. Ansızın bakarsın, harami vadiden ve hırsız çölden kervan yolunu keser. Neyi varsa yağmalar ve malları çalar, tüccarın boynunu vurur ya da bırakır. Bana göre boynunu vurması bırakmasından daha iyidir. Geri dönmeye yüzü yoktur ve kendi şehrine gidecek gücü de yoktur. Sersemce ve başıboş can korkusuyla çıplak ve aç bir yere varır. Tanıdığı yok ki ihtiyacı için evininin kapısını çalsın. Dilenci boğazı yoktur ki nefsinin kuşu tane yesin -bir lokma ekmek dilensin-. Demişler, “İnsanın eğer belinde altını yoksa canı olmayan cesettir.”

Derler ki insana hüner gerekli ya da yüksek soylu bir aileden baba gerekli.

Böyle derler, ancak bizim dönemimizde bunların hepsi hiç –önemli- değil altın gerekli.

Veya farz edelim ki tehlike dolu o seferden sağ salim ve kazançlı bir şekilde şehre geldi. (117b) Kalktı ve müşteri görmek için pazarda bir dükkâna oturdu. Sabah akşam işi kesmek-biçmek, dikmek, alım-satım yapmaktır. Birine, “Altın getirmedin mi?” der, diğerine “Mal götürmedin mi?” diye emreder. Bu yük katırından sevinç almadı. Mübarek deveyle gitmedi. Talih gömleğini getirip talihsizlik şalvarını çıkarman daha iyidir.

Rubâî. *Her ne kadar varlıklı oldu huzur onda; ancak ne yeme, ne uyuma ne de huzur var onda.*

Altın, gönül huzur bulsun diye vardır ancak onun ne gündüz huzuru var ve ne de gece sükûneti.

Ey baba, biliyorum ki malın temiz olduğunu, dervişe zekât verdiklerini ve helal rızıkları olduğunu, aç ı doyurduklarını ve çıplağı giydirdiklerini, mescit imaretine ve mezar ziyaretine gittiklerini ve mal ı Allah'ın yolunda sarf ettiklerini söyleyeceksin. Doğrudur ancak buna ne cevabın vardır? Derler ki tüccarlar dolandırıcı, rint ve düzenbazdır, cehennem ve ateş ehlidir.

Rubâî. *Yumuşak kalbim var şeyhin altınını ne yapayım? Telef oldu ömrüm ah neyleyim?*

Bu yüzden beni cennete götürürlerse, feryat ederim ki cehennem neyleyim?

Ey baba, bana uygun olan padişaha hizmeti seçmemi ya da kalenderlerin sohbetinde oturmamı emretmendir. **(118a)** Âlemdaki neşe, huzur, gamsızlık ve özgürlük kalenderlerde vardır. Öncelikle, temiz ve saf bir şekilde süpürülmüş ve su serpilmiş yerde otururlar. Daima onlarda coşku ve neşe, sema ve safa, bilgi, hakikatler, nükte ve incelikler vardır. Gönüllerinde elem yok ve kalbinde gam yükü yok. Âlemi sel götürse rüzgâr zanneder, onların gönlü hep neşelidir.

Beyit. *Pak arife, onun gamı bunun fikrinden; kalenderin meclisi İskender'in memleketinden daha iyidir.*

Baba dedi ki “Ey oğul onların bağırp çağırması doğal ve fitri değil aksine suni ve geçicidir. Birisinin ineğinin ölme zamanı gelince kendi yiyemediğı için sığınağı göndermiş. Diğer bir deve kurban etmiş, budunu kaburgasını sofraya koymuş. Onu kazana koymuşlar, kazan kaynayınca onun sıcaklığından heyecan duyarlar. Tencerenin fokurdamasını duyunca sema ve sefaya başlarlar. Yemek pişince onların bilgi kazanının kapağı açıldı. Hemen sofra serdiler ve yediler. Bazıları başını daldırdı ve bazıları dışarı koştı. Kan dökücü, hırsız ve hercailer, anne ve babanın nankör evladı, kumarbaz ve cebi dolu olanlar bir yerde**(118b)** toplanmış.

Mesnevî. *Onların ekmeğı, göğüslerinde eski bir yaradır.*

Toprakları taze yara ve pamuğı yasemindir.

Onların avucu tiryak kutusudur, haşhaş kabı salkımın taze yaprağındandır.

Biri örümcek gibi geriye çekilmiş, sinek ve sivrisinek avlamaya çalışmaktadır.

Sığınakta yiyecek olmadığını, ot ve afyonun bittiğini gördüler. Dolaşmaya çıktılar. Buz gibi soğuk havada, ne başlarında var ne ayaklarında, köpek gibi dişlerini tıkırdatırlar ve parça parça ekmek için kedi gibi dilenirler. Tane tane kırık bir küpe koyarlar ki karadan otu ve pirinç şarabı değerindedir.

Mesnevi. *Bir avuç afyon ve bir tutam ot ellerinde, işleri yapmış gelip oturdular.*

Afyon ve karadan otu içince otun etkisi geçene kadar coştular.

Ortalıkta dolaşanı, sofraya kurmaya gönderdiler. Ekmek kırıntısı, kavun kabuğu, yarım ısırılmış elma, ağzı yarılmış nar, tere yaprağı, kuzu bacağına birlikte karıştırdılar ve sofraya kurdular. Pirinç şarabı içtiler, sarhoş oldular ve serseri bir hayata başladılar.

Kıta. *Sefil biri acıkınca her ne varsa gamı dışında kendini unuttur.*

Eğer karnını haşhaşla doldurursa kazan gibi gönlünün ateşinden kaynar.

(119a)Hikâye. Rivayet edilmiştir ki bir genç annesine küsmüş ve demiş ki “Ben şimdi kalender-haneye gideceğim ve derimi yüzmeleri pahasına zorluk çekeceğim ki senin minnetinden kurtulayım.” Annesi ise, “Asla kalender-haneye gitmeyesin, yoksa başka bir yerindeki derini yüzerler.” der.

Beyit. *Ey oğul sana hak olanı söyledim onların işi tamamen bu tertiptedir.*

Genç bunu duyunca öfkeleni ve o kızgınlıkla, “Sultana hizmet etmeye gidiyorum. Başkaları gibi at ve güzel elbiseler, Frenk kumaşları, rengârenk atlas ve ipekten oluşan eşyalarım, altımda hızlı Arap atı, elimde doğan, kuş avlamaya ovaya, ceylan ve yaban eşiği avlamaya ormana ve çayıra giderim.” dedi.

Mesnevî. *Onun içindir ordu ve asker geçimlerini padişahın zenginliğinden sağlarlar.*

Herkes bir hükümet sürer: altın alır ve minnet gösterirler.

Yeni kadehler gayet zarif, kuş Zâl'in tüylerinden ve arpa köyden

Gençliğim aslan gibi ulaştı: her işte hızlı ve cesur.

Minnetin zehrini niye içeyim? Ekmek için babamın minnetini niye çekeyim?

Baba dedi, ey oğul padişaha hizmet beş taifeye nasip olur; aksi takdirde herkesin arzu etmesi hizmet ehlinin gözünde **(119b)** değersiz ve yakışık almaz bir durumdur. **İlk olarak**, vezir tecrübeli ve bilgelik kazanmış bir kişidir. Dünyanın sıcaklığını ve soğuşunu tatmış, halkın iyisini ve kötüsünü deneyimlemiş, işlerin içinden geçmiştir. Devlet işlerinde memleketin halinden haberdar, halk ve ordu konusunda bilgili, önemli işleri halletmeye gücü yeten ve ihtiyaçları gideren birisidir. Adalette benzersiz, insafta ve doğrulukta eşsizdir. İnsanların arasında iyilik ve doğrulukta efsanedir. Bu zikredilen işlere riayet yönünden padişahın nezdinde vezirlik makamında saygınlık ve haşmetle sağlam bir konumdadır.

Kıta. *Bilgi ve kültürle, küçük ve büyüğün gönlünde yer edinir.*

Devlet ve padişah, Allah'tan korkan vezirin yanında neşeli ve taze, bahçe ve bahar gibidir.

İkinci olarak, savaş meydanında düşmanlık ve anlaşmazlık zamanı, savaş alanını hazırlayan kılıç sahibidir -askerlerin başıdır-. Her sınıf insanı, savaş alanında sırayla ve düzenle yerleştirir. Çatışma vaktinde düşmanı helak eder. Bu sebepten sultanın meclisinde izzet ve hürmeti vardır.

Kıta. *Düşmanların kalbine mızrağı saplayarak, savaşçı çevik ve hızlı gelir.*

Atik ve çabuk, pençesi ve gagasıyla düşman kuşunun üzerine doğan gibi gelir.

Üçüncü olarak, (120a) sağ taraftaki melek gibi malların, hazinenin, bütçe defterlerinin hesabını eksiksiz tutan kalem ehlidir. Halkın dilinde şefkatli ve merhametli bir kişidir. Padişahın parası ve hazinesinin koruyucusudur. Bu özellikleri sayesinde, padişahın hizmeti için her zaman huzuruna izni vardır.

Kıta. *Kalem sahibi, doğrulukta ilim kalemi gibi olan kişidir.*

Yazınca doğru yazmazsa kalem gibi sakalını tıraş ederler.

Dördüncü olarak, padişah memleket işleri ya da çetin düşmandan ötürü sıkıntı içindeyken ve huzursuz olduğu zamanlarda, iyi ve renkli bir nükte anlatarak ya da hoş ve tatlı bir latife sunarak padişahın sıkıntısını dağıtan nedimdir –sohbet arkadaşıdır-. Bu inceliği ve tatlı işinden dolayı, sultana yakınlığı hoş ve uygundur.

Kıta. *Melikin huzurunda nedim ferah ve sevinci artıran kişidir.*

Sözü, sıkıntı çekmiş halkı gam ve kederden uzaklaştırır.

Konuşurken şakası, matemî neşeye çevirir.

Beşinci olarak, hızlı, hoş tabiatlı, hızlı kavrayan, nükteyi işaretle bilen bir hizmetkârdır. Parmak veya göz ucuyla ne buyurduğunu **(120b)** görmek ve o şeyi hemen hazır etmek ve zorlanmamak için bir gözle padişahın parmağını gözler ve diğer gözüyle gözünün ucuna bakar. Böyle bir hizmetkâr mesut padişahın gözünde güçlü ve dayanıklıdır. Dediler ki “İyi hizmetkâr rızkını dudaktan –padişahın buyruklarından- kazanır ve edepten kimsenin lokmasına –payına- ortak olmaz.”

Rubâî. *Hizmetkârın iyi bir tabiatı varsa padişah onu yanından hiç ayırmaz.*

Kaş ve göz ile eğer işaret yaparsa (emrederse) o da göz ve kaş ile –takip ederek- hizmet eder.

Genç bu girizgâhı babasından duydu ve beğenmedi; babasının yanından ayrılırken kendi kendine diyordu ki, büyükler dediler:

Kıta. *Halkın söylentilerine gönül bağlama: Ey, özü azim ve cesaret olan kişi!*

İşini nasibine havale et herkesin bahtı ve talihi farklıdır.

Bunu söyledikten sonra padişahın divanhanesinin kapısına yöneldi ve dervazeye ulaştı ve durdu. Kapıcılar, kim olduğunu, hangi diyardan geldiğini, burada onun için önemli ne olduğunu ve ne işi olduğunu sordu. Genç, “Ben bir garibim, gencim, iş ve

hizmette deneyimliyim, pehlivan pazılarına sahibim. Geldim ki padişahın yanında olayım ve bana uygun görülen hizmeti yerine getireyim.” dedi.

Kıta. *Padişahın dergâhına iş ve hizmete elimi açmak için geldim.*

(121a) *Her kimde pazı kuvveti varsa, padişahın çalışma alanına layık olur.*

Birisi, “Senin sucu heybesini ya da halı tokmağını kaldırma gücün var mı?” Genç güldü ve dedi: “Ben burada tulumbacı ve halıcının hizmetçisi olmaya razı değilim. Bu sözlerin yeri değil.” Birbirlerine baktılar. Divane ve aklını kaybetmiş diye birbirlerine işaret ettiler. Elleriyle geri çevirdiler -istek ve talebini kabul etmediler- ve hakaret ettiler.

Kıta. *Padişahın kapısına garip gelirse biri yumruk ve diğeri eliyle vurur.*

Tıfil ve peyk ve piyade her yönden bazen taş atarlar ve bazen yumruk.

Padişahın nedimlerinden biri orada bulunuyordu, gencin hoş bir görünümde ve gönül çeken surette olduğunu görünce elini tuttu ve dedi:

Kıta. *Dünya halkının işlerinde hoş görünüm de yer almalıdır.*

Hepsi güzel yüzü ve gönlü çeken güzelliği istemedenden severler.

Ey genç, bu düşünce ve tahayyülün olduğu için emirler ve vezirlerin yanına gitmeli hizmet ve yakınlık göstermelisin. Böylece senin durumunu padişaha arz etsinler. O zaman padişah sana uygun olursa hizmeti vermeyi yoksa destur verip göndermeyi bilir.

Kıta. *Herkim sultana hizmet etmek isterse önce emir ve vezirlerin yanına gidip onları görmeli.*

(121b) *Bilge vezir, hizmetini beğenirse ardından ona uygun bir yer ve makam sağlar.*

Genç, vezirin hizmetine koştu, onu halvette bulunca halini arz etti: “Eğer uygun görürseniz sultana hizmet etmem için emir verin. Lütfedin ve merhamet gösterin.” Ertesi gün vezir padişahın huzurunda konuyu açtı: “Çevik bir gencin hizmet etme isteği

var. Eğer padişahımıza hizmetkâr gerekiyorsa, hizmete gelsin.” Padişah buyurdu ki, “Ona maaş tayin edilsin. Askerlerimiz arasında bulunsun ve vakti geldiğinde ona görev verilsin.”

Beyit. *Padişah için askerlerden hiç kaçış yoktur; kapısının eşiğinde vekiller ve vezir gibi dururlar.*

Tesadüfen o bölgede padişahın karşısına etin bir dűřman ıktı. Ordunun hazırlanmasını emretti. İki ordu karşı karşıya geldi. Genci öncü birliklere öncülük etsin diye gönderdiler. İki taraftan birbirlerine ulaştıklarında aralarında cenk ve çatışma oldu. Onlar güçlü ve bunlar zayıftı, üstünlük sağladılar. Genci öncü birliklerle birlikte tutukladılar. Bazılarını kılıçtan geçirdiler ve bazısını zincire bağladılar. Genç birkaç yerinden yara aldı, yarı ölü yarı canlı kanı akıtılsın diye ceza meydanına getirdiler.

(122a) *Ahı ve yakarışı feleğe ulaştı kanı gözünden yerin derinliklerine kadar ulaştı.*

Öncü birlikler mağlup oldukları gibi dűřman ordusu da galip geldi, esir edip yaraladılar, öldürdüler ve toprağı halkın kanına buladılar. Gencin başını kesmeye sıra geldiğinde, padişahın naiplerinden bir naip oradan geçiyordu. Gence gözü takılınca, güzel bir vücudu olduğunu gördü, merhamet etti ve onu serbest bıraktı.

Kıta. *Bir insana bela gelmediğı sürece ölmekten hiç korku yoktur.*

Dünya kadar kılıç yerinden kımıldasa; kaderi gelmeyince bir damarı kesemez.

Delikanlının bedeninde etin yaralar, her tarafında bin dűřmanla gece gelince kaçtı ve kaçanlar topluluğına katıldı. Gece gündüz, gündüz gece gittiler ne başı belli ne sonu belli bir çöle vardılar. Ne yanlarında su var ve ne de ekmek, dűřmanların korkusu arkalarında ve susuzluk vehmi önlerinde acı ve elemden sonra göçebe çadırına vardılar. Peynir ve yoğıurt istediler, gencin yürüyecek mecali yoktu. Bir kaç gün o göçebe çadırında kaldı ve yaraları iyileşmeye başladı. şehre yöneldiğinde süslü ve çeşitli yemeklerle ve

nimetle donatılmış bir şehir gördü. Genç çıplak ve aç halde, dilencilik (122b) yapacak yüzü ve yoksulluğa gücü yokken şehre girdi.

Kıta. *Kendi işine şaşırdı kaldı ne düşünsün ve ne hile yapsın?*

İnsanla dolu şehirde bir tanıdık yok, rızık peşinde kimi vesile kılsın?

Çıplak ve aç bir garip olduğunu gördüler. Bir tüccar merhamet edip yelek verdi, bir köylü lütfedip ekmek getirdi. Yeleği giydi bir köşeye oturdu; ekmeği yedi ve suyu içti. Gün akşam oldu, gece nerede dinleneceğini düşündü. Aklına kalender-hane geldi. Meşhur bir söz vardır, “Bilgin bilgelikten geri kalınca derviş olur, asker askerlikten çıkınca kalender olur ve kalender-haneye yönelir.” Kalenderler: “Sen kimsin, nerelisin ve niye böylesine dağınık ve perişansın?” diye sordular. Genç başından ne geçtiyse kalenderlere anlattı ve “Kalender olmaya geldim.” dedi.

Kıta. *İnsanlardan gördüğüm kargaşa ve dertti, halka farklı davranırsam benim irademin dışındadır.*

Benim bundan sonra dünyadaki insanlarla hiç işim yoktur, sakalımı ve kaşımı tıraş eder ve kalender olurum.

Kalenderler arifin huzuruna gittiler ve “Yabancı bir genç ve nükte bilen (123a) acayip biri gelmiştir ve kalender olmak istiyor. Münasiptir, kabul buyurun.” dediler. Arif genci yanına çağırttı ve dedi, “Kalenderliğin ilk kuralı ‘Ölmeden önce ölünüz.’ hükmüdür. Eğer bu anlamı kabul edersen bizim dostumuzsun yoksa sen bilirsin.” Genç kalenderliği kabul etti ve biat etti. Postu getirdiler, vücudunun yarısı giyinik ve yarısı çıplaktı. Hırkayı pazara götürdüler ve sofru kurdular, zikir ve sema başladı. Genci önünü arkasını göstereceğini diye ortaya çektiler. Birkaç gün başkalarıyla birlikte oturdu ve kazanın dibindeki ateşi harlayıp elini ayağını yakarak kalenderliği öğrenmek için hizmet etmeye hazırlandı. Genç bu işe hayret etmiş ve ibret almıştı.

Kıta. *Göğsümün toprağına nefsin talihsiz tohumunu ektim, vah ki bu sıkıntıdan bize gam yükü dışında bir şey hâsıl olmadı.*

Aldatıcı nefsin ardında daha ne kadar dolaşacağım? Batıl

düşüncemizden başımıza daha ne gelecek?

Kalender-hanenin yanındaki kervansarayda tüccarın odasını açtılar, mallar ve kumaşlardan ne buldularsa çaldılar. Sabah olunca kalenderleri yakaladılar ve hapse attılar. Genç, onların arasında **(123b)** “Şu misal doğru oldu, yağmurdan kaçtın ve doluya tutuldun.” dedi.

Kıta. *Ey gönül, bundan önce sıhhatli günlerime şükür etmedim bu olay başıma geldi.*

Sonunda dert ve kederin tuzağına düştüm, bilemedim sıhhatin kadrini.

Bir süre zindanın dibinde aç, susuz, çıplak halde, dara ağacına asılma, ölme ve kanının akıtılma korkusu ile bin türlü bela ve kadere yakalanmıştı. Tüccarın malını çalan hırsızlar yakalandılar. Kalenderleri zindandan serbest bıraktılar. Genç de zindan ve beladan kurtuldu. Kalenderlere yüzünü çevirdi. Gayretle, kanaatle maruf olmak için yüzünü aşına olduğu vatanına yöneltti çünkü “Her şey aslına rücu eder.”

Kıta. *Ey gönül, eğer tövbe ile arınmazsan, isyanın yüzünden yüz belaya uğrarsın.*

Ezelden topraktan yaratılmış olduğun gibi sonunda yine toprak olacaksın.

Oğul babasının huzuruna vardı, ağlayıp inleyerek yere kapandı ve babasının ayağının toprağını öptü, “Nasihat dinlemedim, göreceğimi gördüm, şimdiyse yaptığımdan pişmanım. Bundan sonra emrine amadeyim. Her ne dersen ve her ne buyurursan can ve gönülden yerine getiririm. Baba oğlu sağ salim **(124a)** buldu. Şükür secdesine koştı ve yegâne olan yaratıcı için iki rekât namaz kıldı. Oğlundan halini sordu. Oğlu hikâyesini başından sonuna tek tek anlattı ve dedi:

Kıta. *Âdem neslinden kimse görmesin, başıma zamanın dönüşü neler açtı.*

Bunca dert başıma gelmeseydi senin öğüdünün kıymetini bilmezdim.

Fakat kimse bela çekmeden sağığın kadrini bilemez ve tamah zilletine tutulmazsa kanaatin değerini anlamaz. Baba dedi, “Ey oğul bu hikâye senin hasbihalindir.” **Hikâye.** Rivayet ederler ki karakarga yumurtladı ve yavrularını çıkardı. Yavrularının beyaz olduğunu gördü; karga kendine baktı siyahtı, “Bu yavrular benim değildir.” diye yuvadan uzaklaştı. Ansızın yolu balıkçılın yuvasına düştü. Gördü ki balıkçıl yavrularını çıkarmış ama yavrular siyah ve balıkçılın kendisi beyaz. Karga dedi ki “Gördün mü münafık beyaz leş yavrularını benim evime bırakmış. Benim nazlı siyah yavrularımı kendi evine götürmüş.” Dediler ki, bilgisiz halk kendi kusurunu meziyet zanneder ve diğerlerinin meziyetlerini kusur olarak görür.

Eğer akıl uzun olsaydı, ham (olgunlaşmamış) kişi, nasıl fitne tuzağına düşerek kısılalrdı? İnsan kendi ayıbından haberdar olsaydı halkın ayıbını görmezdi.

(124b)Eril balıkçıl yuvasına geldiğinde karganın oturmuş ve yavrularını şımarttığını gördü. Dedi, “Demişler ki davetsiz misafir Allah'ın nimetidir.” Kargayı ağırlama düşüncesiyle deniz kenarına gidip balık tuttu ve döndü. Dişi balıkçıl ve karganın birbiriyle tartıştığını gördü. Eril balıkçıl, "Tüm bu tartışmanın sebebi nedir? diye sordu. Dişi balıkçıl, “Bu siyah karga gelmiş ve benim yavrularımı kendinin sanmıştır.” dedi. Eril balıkçıl dedi, "Ey karga birader ve can dostum, hoş geldin ve evi varlığının nuruyla şereflendirdin. Dertlilerin hüznünlü yuvasına teşrif etmenin ve yolun zahmetine katlanmanın sebebi nedir?” Karga cevabında, "Ey münafık ne dostluğu ve hangi kardeşlik? Benim yavrularımı kendi evine götürmüş ve kendi yavrularını benim evime bırakmışsın.” dedi.

Kıta. *Yıllarca rintlik yaptım dünyada, başkalarının rintliğini ben anlarım.*

Bütün uzuvlarım hercailikte yanmıştır, ben senin gibi birisinin hilesine nasıl kanarım?

Balıkçıl kuşu akıllıydı, kara karganın yanmış olsa da (125a) henüz ham olduğunu anladı. Eşini çağırdı, dedi, "Biliyor musun nedendir? Çünkü bu karga cahildir, hata

yapmıştır. Biz hata yapmayız; burası kavga yeri değil. Bu bizim çocuklarımızı o büyütür. Çocuklar için getirdiğin su ve taneyi kendin için yem yap. Sonunda durumu anlayacak ve gidecek. Senin yavruların mutluluk içinde ve sen rahattasın.” Gittiler ve kenara çekildiler.

Kıta. *Ayağımızı yorganımıza göre uzatalım (kanaat edelim) ve asla ölsek de başkasına el açmayalım.*

Ezel gününde nasibimize yazılan rızık ulaşır bize, biz rızık tasası çekmeyelim.

Kara karga yuvasından uzaklaştığı için yavruları iki üç gün açlık çektiler. Münezzeh ve Yüce Allah mutlak gücüyle onlara sivrisinek gönderdi. Sinek avlıyorlar, sabah akşam yiyorlardı; böylece siyah tüyleri çıktı. Büyükler demiştir ki “Rızık senin onu talep ettiğin gibi seni talep eder.” Demişler, “Rızık bilgi ve akılla elde edilmez, o ezeli lütuftur.” (125b)

Kıta. *Her zaman cahil adamın canı çıkar rızık gamından.*

Kerim olan (Allah) herkese kerem mutfağından rızık ulaştırır.

Kara karga yaklaşık bir ay balıkçılın yavrularını besledi. Günden güne daha beyaz oluyorlardı. Dolaşırken kendi yuvasını özledi. Yavrularının kendi gibi siyah renge döndüğünü gördü. Karga bunu görünce zayi ettiği vakitleri için pişmanlık duydu ve kendi yavrularını büyötmeye yöneldi ve diyordu:

Kıta. *Bu yaptığım hatalar tüm ömrümde, her biri gönlümün derininde bir bağıdır.*

İnsanlık hatadan uzak değil, her hata insana bir öğüttür.

Hikâye. Sultan Bâyezîd bin Muhammed Han'ın –Allah her ikisinin ruhuna rahmet eylesin- hizmetindeydim ve onun devletinin gölgesinde huzurluydum. Her ne kadar memleketi İrem bağıını kiskandırarak kadar gösterişli ve süslüyse de ama hayat ağacı yaşlılık ve ihtiyarlığın sonbaharına erişiyordu.

Kıta. *Gençler gibi hızlı olamaz, yaşlı her ne kadar güçlü ve çetin olsa da.*

Yaşlı ağacın dalının meyvesi taze fidanın tadını vermez.

Yaşlılık illetinin zaafıyla birlikte güçlü hastalık yakasını kavramıştı.

(126a) *Her ne kadar çimen suyuyla gül tazelik bulsa da azıcık rüzgâr çarpınca solup gider.*

Yaşlı birisinin güçlü bir derdi varsa, o derde bir dert artınca hastalığı daha da güçlenir.

Sultanın el ve ayağı yaşlı hurma ağacının kökü gibi güçsüz kalmış ve hastalığın hazan rüzgârı, umudunun yaprağını ve meyvesini umutsuzluk toprağına dökmüştü.

Eğer dünyanın maşrik ve mağribini dolaşsaydın emel atının ayağını takip ettiğini görürdün.

Bir bakmışsın, insan hayat bağından kuşun dalın başından uçup gittiği gibi gider.

Devlet erkânı, emir ve vezir, yaşlı padişahın yerine genç bir veliaht tayin etmek için tedbir almaya oturdular.

Mesnevî. *Yıllardan sonra eski ağacın kökünden yeni bir fidan çıkar.*

Aynı esas meyveyi verir, tap taze ve sayısız verir.

Etrafına tane saçılır, her taneden güller meydana gelir.

Trabzon'un güvenli vadisinde, Mûsâ'ın yeşil ağacı gibi yayılan, parlak ve görünür olan Sultan Selim varlığıyla birlikte, Sultan Ahmed, Amasya bahçelerinin kenarında köşesinde gül yaprağı gibi saba rüzgârının esmesinden titrer ve sonbahar ağaçlarının yapraklarının altında ve görünmezdi. Veliahdın kalemiyle devlet sayfasını **(126b)** süslemeyi ve yerine geçecek kişinin kalemiyle sultanlık namesini düzenlemek istediler.

Kıta. *Gönül tanıdık olanı istemiyorsa kavuşmak için yabancının çabası neye yarar?*

Allah istemezse birinin çabasıyla taht ve baht ne zaman nasip olur?

Bu haberi saba elçisi, Seba'nın Hüthütü gibi Selim Han'ın Süleyman gibi ruhunun kulağına ulaştırdı. Yurdunun şerefini koruma gayretiyle, rüzgârla hareket eden atının eyeri üzerinde cihan gezgini gibi “Sabah gidişi bir aylık mesafe, akşam dönüşü yine bir aylık mesafe” (Sebe, 34/12) Trabzon diyarından çıktı ve Edirne vilayetinde görünür oldu.

Mesnevî. *Ansızın baht kapıyı çaldı, karanlık geceden güneş başını çıkardı.*

İnsanlık karanlıktı Zulmat²⁴⁷ gibi, hayat suyundan yaşam buldular.

Düşman ordusu ki benâtü'n-nâş (yedi yıldız) gibi dağınık bir haldeyken bir araya gelip 'Pervin' gibi toplandılar. Şehzadenin Edirne'ye geleceği haberi duyulunca kadın ve erkek, yediden yetmişe, refah istemek ve devletin yanında yer almak için toplandılar. Bayram günü, insanların bayram alanına sevinerek ve gülerek gittiği gibi Selim'in sarayına, hükümetinin eşiğine yöneldiler, her türlü şefkat ve merhametle vaat edilen şeylere kavuştular. O esnada duacı olan ben, uzlet **(127a)** köşesinde kaçmış ve kanaat içerisinde münzeviydim. Her taraftan kınama, ayıplama, yerme ve utanç dolu sözler duyuldu: zor zamanlar geçti ve mutluluk zamanı geldi. “Yeni olan her şeyin lezzeti vardır.” Sen ise henüz gonca gibi utançtan başını eğmiş ve sıkıntı eteğine ayağını dolamış bir haldesin.

Mesnevî. *Niçin gam köşesinde oturdun? Kalk, dilenciler gibi kötü bahtına düşman olma.*

Kendin için kaderden küçük bir nasip umuyorsan, nasibini padişahın didarından al.

Bu nedenle, inziva köşesinden çıktım ve kanaat hazinesinin kapısını kendi yüzüme kapattım. Güneş peşinden giden gölge gibi yol aldım ve şehzadenin ordusunun

²⁴⁷ Zulmât: Yeryüzünün kuzeyinde bulunan ve eskilerin inancına göre daima gece olduğuna inanılan yer. İskender ve Hızır ölümsüzlük suyunu bulmak için bu bölgeye gitmişlerdir. Bkz. Mirzâ 'Alî Ekber Dihhûdâ, “Zulmât”, **Luğatnâme**, C:X, Tehrân, İntişârât-ı Danişgâh-ı Tehrân, 1328 hk./1910, s.15633.

ardından gittim. Orduya katılmadan önce iki ordu karşılaşmıştı ve bir göz kırpmada anında şehzade taze büyümüş fidan gibi Ocak rüzgârından başını çevirdi ve yüzünü diğer tarafa çevirmişti.

Kıta. *Bu bukalemun tezgâhta –dünyada-, sonbahar her zaman dayanıklı fidanı kurutur.*

Gülün kırmızılığı soğuk rüzgârdan sarıya döndüğü gibi o nazenin fidan da Ocak ayının rüzgârına dayanamaz.

(127b)Ordunun geri kalanını düşmanlar sonbaharın soğuk rüzgârı gibi gülistana asar, yaprağını ve meyvesini yere döker. Kılıç çekmiş ve üstlerine saldırmışlar. Mübalağasız dört bin ordu komutanı ve ünlü insan, Sultan Bâyezîd'ın divanhanesinin kapısında, buğday harmanı gibi yığılmışlardı. Bunun dışında, ova ve çölde başsız bedenler, lale goncası gibi atların ayakları altına solmuş bir şekilde düşmüşlerdi.

Atın toynağı gibi savaşçıların her tarafta toprak ve toz içinde başları gözükiyordu.

O gürültü patırtıyı izlemek için yer lale gibi başını çıkardı.

O gönlü ezen, fitne ve kargaşanın içinde, dua eden ben, düşmanların eline düşmüş ve cellatların elinde esirdim. Kaza ve belanın zincirine ayağım bağlı, üzgünlük ve sıkıntı halkası boynumdaydı. Allah'ıma söz verdim, ariflerden ve mert adamlardan yardım istedim ki eğer bu sıkıntı ve beladan serbest kalıp kurtulursam artık başımı kanaat köşesinden ve ayağımı sıhhat alanından dışarı çıkarmayacağım.

Kıta. *Susuz hastanın boğazına ölüm şerbeti yersiz verilirse.*

Gökyüzünün yeşilliği kılıç olsa, eğer ecel gelmezse kimse ölmez.

O hayır niyetinin bereketiyle (128a) beladan kurtuldum, arifler ve mert adamların himmetiyle zincirlerden kurtuldum.

Şiir. Kurtuldu benim gönlüm kederden Allah’a şükür, dert kemendinden çıktım
Allah’a şükür.

Zamanın zulmü altında esir ve tutukluydum, kaderim kurtardı zulümünden Allah’a
şükür.

Kıta. Huzur ve sabır yolundan ayağını dışarı atma; akıllı kişi bent ve bela
çukuruna hırsından düşer.

Sağ salim olduğun sürece rızık peşinde koşma ayağını kanaat eteğine çek ve
endişe etme.

Hikâye. Bir dervişin tuz çuvalı vardı, ev ahalisine sabah yiyeceği getirmek için
alıp pazara götürdü. Pazar uzaktı, sırtı yaralandı. Yüz türlü sıkıntıyla bir direme sattı. Ev
halkının dudağı ve ağzı tatlansın diye bir parça şeker satın aldı. Suya düştü ve şeker eriyip
gitti. Gökyüzüne yönelmiş şöyle diyordu:

Rubâî. Ey felek sonunda benim akıbetimi acı ettin, elem zehriyle benim kadehimi
acı ettin.

Bazılarının damağını şekerden tatlı yaparlar, ey Rabbim şeker yüzünden benim
damağımı acı ettin.

Yoksulun rızık peşinde gönlü fersude, zengin değirmen taşından asude.

(128b)Bahtsızlığından ve kaderinden fakir, dişi kırılır diye şeker yemekten
korkar.

Manzum Hikâye. Bir kişinin altında bir eşiği vardı o eşekten dolayı yüreği
güçlüydü.

Eşeğini ve yükünü hırsı yüzünden beğenmedi eşiği pazara götürdü ve at satın
aldı

Adam atın arkasına binince yolda üç kişiyle karşılaştı.

Sordu, “Nereye gidiyorsunuz dostlar?”, onlar da kederli hallerini gösterdiler.

“Av peşinde evden çıktık viraneye gitmeye niyetlendik.”

Adama da avlanma isteği geldi, onlarla ok gibi (hızlıca) gitti.

O üç kişi Allah'tan korkmadılar, hırsızlardı kervanı gördüler.

Kervandakilere saldırdılar kervan da onlara karşılık verdi.

Cenk oldu onların arasında iyi huylu ve kötü kişiler arasında

Kervandakiler öfkeleniler, her üçünün elini arkadan bağladılar.

Adamı da av gibi yakalayıp elini ve ayağını bağladılar, esir olarak götürdüler.

Kervandakiler hepsini öfkeyle, doğruca şehrin kadısına götürdüler.

Kadı el(kesilmesine) ve dişe (kırılması) kast etti hepsini götürdü ve zindana attı.

Adam o beladan çaresiz olanları görünce, kadının yanında ağladı ve ah etti

Günahı yoktu, onun yakarışından bütün halk ona yardım ettiler

(129a)*Tanıdıklardan ışığı görünce, baş ve ayak yalın kurtuluş buldu.*

Yüz çeşit dertle galeyandan halkın yükünü omzuna yükledi.

Gönlü rahattı çünkü eşiği vardı, hırsı yüzünden beden yükünün altında yıprandı.

Her kim adımını yerden dışarı atarsa (haddini aşarsa) bacağının aksaklığı çarığını parçalar.

Hikâye. Bir âşık, bir sevgilinin peşine düşmüştü. Sevgili, bir işle meşgul olduğunu söyleyerek aceleyle gidiyordu. Aşığın ayağına bir diken battı. Oturup dikenin ayağından çıkarmaya çalışıyordu ki genç geldi ve başına kılıç indirdi. Âşık yarasının acısından yere oturdu ve inlemesi gökyüzüne yükseldi. Sevgili, kimsenin halinden haberdar olmamasını istedi. Kuyuya attı, kuyunun başına bir taş koyup gitti. Âşık arkasından ah çekiyor ve diyordu:

Böyle hızlı gitme gel elimi tut seni affettim eziyet ve zorluk içindeyim elimi tut.

Yavaşça sevgiliye dedi: ey dost bu bela çukurunu bana hoş görme, elimi tut.

Büyükler demişler ki, musibet belasına tutulan kişi afiyetin kadrini bilir.

Kıta. *Kötü talih, ne yazık senin yakınından beni geçirmiyor, yüz türlü ıstırapla seni görmekten uzak kaldım.*

(129b) *Gerçi yüz çeşit eziyet çektim ama sana kavuşmakla huzurluydum, şimdi ayrılığın hüznü oldu.*

DÖRDÜNCÜ BÂB

SUSMANIN FAYDALARI HAKKINDA

Hikâye. Yakın dostlarımdan biri bana nasihat ederek, “Sen fazilet sahibisin, bulunup oturduğun sohbette konuşan dilin neden suskun?” Dedim ki: “Şu yüzden, konuştuklarımı dinlerler mi dinlemezler mi? Eğer dinlemezlerse onlara ne diyebilirim?”

Kıta. *Nice yıl geçti bu inci gibi olan güzel söz akıllı adamdan kulağımda kaldı. Anlamı arayan kişi, hoşnutlukla kulak verir. Onun suskunluğundan bilge halk öğüt alır.*

Nükte. Akıllılar az konuşanın sözünü inciyle tartarlar, boş konuşandan ise canları incinir.

Kıta. *Bilgili ve cahil insanların yanında söz söylememek ve gizlemek daha iyidir.*

Söz söylersin ve halkta etkili olmazsa, öyle söylemekten söylememek daha iyidir.

Hikâye. Arifin biri tatlı sözlerle anı renklendirip nükteyi nükteye bağlıyordu. Bir genç kalktı, **(130a)** yanına oturdu ve soru sormaya başladı. Arif cevap vermeye teveccüh etmedi ve onu mahcup etti.

Kıta. *Kulak yeni nükteden sevinç duyar, daha önce dinlenilmiş kıssada lezzet arama.*

Beyhude söz söylemekle ifşa olmak istemiyorsan önce sözünü tart ve sonra konuş.

Nükte. Akıllı kişi halkın sözünün ortasında söz söyleyen kişiden uzak durur.

Kıta. *Arifin inci gibi olan sözünün ortasında istemeden dün nükte söyledim.*

“Sözün ortasında söz söyleme!” bu nükteyi arif dedi ve beni susturdu.

Hikâye. Bir genç bir ihtiyara erişmişti ve “Susmak bir insan için sevap ve izzet sebebidir, çok konuşmak ceza ve rezilliğe neden olur.” diye –ondan- dinlemişti. Genç ihtiyarın sözünü kulağına küpe yapmış, sessiz kalmaktaydı. Ansızın bir gün iki gence yoldaş oldu. Gençler hırsızlık yapmış ve birisinin malını çalmışlardı. Şehrin kadısı her üç gence de ölüm cezası verdi. O iki genç hırsız dediler ki: “Onun hiç günahı yoktur, bugün bizimle yoldaş oldu.” Bekçi simasına baktı, inanıp serbest bıraktı ve “Neden laf etmedin ve söz söylemedin?” diye onu azarladı. O zaman da sessiz kaldı, dudak altından mırıldanıyordu:

Kıta. *Zilletten kurtulalı çok oldu, bu söz aziz birinden yâdımdadır:*

(130b) *Çok söz nefesi azaltır âdemoğlu ise nefesle canlıdır.*

Hekimler dediler ki “Susmak, söz söylemek zaruri olmadığında ve seni kimse incitmediğinde hoştur. Ama konuşmamak sıkıntıya ve yermeye neden olduğu zaman susmak çok çirkindir.”

Kıta. *–Sevgilinin- dudağına canımı teslim ettim. Gönlüm, “Beladan sakın, o cilveli görkemli beladır.” dedi.*

“Seni öldürürüm!” dedi, hiçbir şey demedim. Susmak rızadandır diye beni katletti.

Hikâye. Yaşlı bir adama sual ettim ve dedim ki “Çocukken çocuklarla oraya buraya koştururdum, gençlik zamanı gençlerle meydana gider ve bilek güreşi tutardım. Şimdi yaşlılık çağında sadece konuşuyorum ve insanlardan sohbet dışında bir şey beklemiyorum. Neden böyle?”

Rubâî. *Çocukluk zamanı yalnızca koştururdum gençlik zamanı güreş tutardım.*

Çocukluk ve gençlik avucumdan gitti ne acı! Yaşlandım, artık sohbet etmekten gayrısı kalmadı.

İhtiyar, bu sözü duyunca güldü ve dedi ki: “Meşhur sözü duymadın mı? ‘İnsan çocukken güç ayağındadır, gençlikte gücü belde ve yaşlılıkta ayağındaki güç ve belindeki kuvvet diline gelir derler.”

Kıta. *Yazık ki gençlik ve ömür ağacından yaşlılık hazanı geldi ve kalmadı yaprağım ve meyvem.*

(131a) *Ne ayağımda kalkmaya güç ne belimde kuvvet, bir an otursam başım dönmekte.*

İki damağım oldu değirmen taşı ve dilim değirmenin laklakası gibidir. Konuşmada sözüm inceldi ama olgunlaşamadı bu vaziyette kim benden faydalanabilir?

Hikâye. Bir müderris derste basit meseleleri yüksek sesle ve aceleyle anlatıyordu. Bir bilge uzaktan duydu ve dedi, “Bu adam cahil ve aciz olmasaydı, böylesine telaş etmezdi.” Çünkü dediler:

Beyit. *Kendini bilge bilen kişinin sohbet esnasında ıstırapı nedir böyle? Yoksa aciz bir cahil mi?*

Şakirtlerinden biri dedi ki: “Kulağı sağırdır, zanneder ki diğerleri onun gibi duymaz, yüksek sesle konuşmasının sebebi budur.” Dedi ki: “Keşke dudakları da ağırlaşsaydı, sesi ağzından çıkmasaydı.”

Kıta. *Bir vaiz minber tahtasına oturdu konuşurken kazan gibi kaynamaya başladı. Onun çiğliği herkesçe biliniyordu, fakat şu sözü yüz haykırıyla söylüyordu:*

“Dünya halkına öyle nükteler söyle ki melekler semadan kulak versinler.”

Hikâye. Zahidin biri, ümitsizlikten sabah ve akşam yüksek sesle zikir çekiyor ve yakınlarında uyku ve huzur bırakmıyordu. **(131b)** Bir derviş bu durumdan bıktı ve kavgaya başladı: “Bu ne kadar yakışıksız sestir!”

Kıta. *Feryadınla beni her an zehirledin; boğazını zehirli yılan soksun!*

Nefesim senin bağırmandan tutuldu, keşke benim gibi nefesin tutulsa!

Zahit dedi ki, “Görmedin mi dilenciler evlerin kapısında figan ederler, evin sahibi sesini duyar ve ona bir şey verir. Ben de yüksek sesle zikir çekiyorum ki Allah u Teâlâ duysun ve rızkımı artırsın.”

Kıta. *Gece gündüz halkın kapısında oturmuş, köpek dilencilerin hırsından dolayı feryat eder.*

Rızkın ezelden noksan yazıldıysa nasıl artar ah ve feryatla?

Hikâye. Şevket sahibi bir padişah, ülkesinin düşmanlarının zararını def etmek için vezirler ve emirlerle meşveret ediyordu. O sırada bir vaiz geldi ve “Duydum, padişahın mescit inşa etmeye niyeti var. Mübarek olsun, yapılması gerekliydi.” dedi. Bu sözün yeri değildi. Padişah, “O mescitte vaiz sen mi olacaktın?” buyurdu. Vaiz, “Evet.” dedi. Padişah, “Ben o niyeti fes ettim çünkü öğüt ve nasihatın de aynı şekilde yersiz olacak ve halk senin vaaz ve nasihatinden rahat bulamayacaktı.” dedi.

(132a) Kıta. *İşleri vaktinde yerine getir işini meraklı –boşboğaz- adamın yanına götürme.*

Vakti vardır namazın, vaktinden önce kılınması hiçbir mezhepte makbul değildir.

Eğer Kur'an'ın anlamı doğruysa ne işin var tevil etmekle? Minbere vaizden önce çıkmak işlerde acele etmektir.

Hikâye. Bir meftun yüz sevdıyla bir maşuğa meyilliydi ve ara sıra sevgilisine kavuşurdu. Maşuk işlerini bırakır, aşığa yüz lütufla güzel davranırdı. Aşığın tasavvuru şuydu: “Ona muhabbet göstermediğim halde bu kadarla beni idare ediyor, eğer benim

halimden haberi olsa sevgisini artırır.” Dedi, “Ey dost ben bu yolda senin toprağınım. Senin için ölüp helak oldum. Şimdi bana karşı daha fazla şefkat göster.” Maşuk bunu duyunca öfkeleni ve dedi, “Biz seni samimi bir dost zannetmiştik ve sana aşkla bağılydık.” Arifler dediler, “Sevmeye zayıf ve menfaat sahibi olan bir dost, gerçek dost değildir, hastadır.”

Rubâî. *Ey gönlüm, dünyadaki insanlara nazarın düşerse onlara doğru bir göz at ve hızlıca geç.*

Zamanın oğullarının hepsi çıkar sahibidir, onlara yar olmak ve dostlukta ne fayda var?

(132b) Hikmet. Akıllılar dediler ki, saklı sözü söyleyebilirsin ve söylenmiş saklayamazsın.

Rubâî. *Çimen kuşu gülle konuştuğunda, içindeki sırlarını apaçık anlatır. Cahil ağzını söz için açınca, ağzından daha çok söz söyler.*

Kıta. *Divane gönülle her saat kendi sırrını aşikâr etme, dedim; söylenecek şeyi söyledin pişmanlığın ne faydası var? Keşke bu sırrı başkalarından gizleseydim.*

Rubâî. *Vuslatının lafini ettim, dudağıma vurdu. Böylesi söz ve hikâye bana düşman.*

Dedin ne fayda verir ki yüz kez anlatırsın? Ah ah ne hikâye ve vah vah ne söz!

Hikâye. Anlattılar ki iflas etmiş biri yakınlarından bolca mal ve rızık elde etti. Zor günleri unuttu ve yüzünü bedbahtlığa çevirdi. Kötü şöhretle her dört taraftan ev yaptı ve oğlancılık ve zinaya başladı. Dediler “Haram altın ya zinaya gider ya binaya.”

Rubâî. *Kulağını pirin nasihatine doğru yöneltmedi, bir gün olur demedi ve tedbir almadı!*

Gönlünün fisk ve fücürdan istediği neyse, elini ve kesesini açtı ve taksir etmedi (bolca harcadı)

Sonunda malları telef oldu ve aziz ömrü elden gitti. Dostları gördüler ki elinde bir şey kalmamış, arkalarını döndüler.

Rubâî. *Hevesi dışında iş bilmeyen namert, ahmaklıktan önünü arkasını bilmez.*

(133a) *Yabancı olurlar tanıdıkları hemen, bir yere gider ki hiç kimse tanımasın.*

Gördü ki itibarı kalmamış ve hor görülüyor. Kendi yerinden başka diyara heves etti ve yola koyuldu. Yolda sayısız gariplikler ve tuhafliklarla karşılaştı. Hayretle ve şaşkınlıkla giderken bir şehre vardı, bir köşede yaşlı bir adamın hürmetle oturduğunu ve bir gencin izzetle ayakta durduğunu gördü. Saygı ve selam etti. Yaşlı adam dedi:

Beyit. *Misafir olarak bir yerden ulaştığın için ayağın uğurlu olsun hoş geldin buyur.*

Ve sordu ki “Yolda ne gariplikler gördün ve ne tuhafliklar duydun?” Adam dedi, “Gariplik ve tuhaflik çok gördüm. Önce bir yere vardım, halk ziraat etmişlerdi ve hasat zamanı yaklaşmıştı, ateş yaktılar ve bütün ürünleri yaktılar. Neden böyle yaptılar diye üzüldüm ve teessüf ettim?” Yaşlı adam dedi, “O insanlar salih kişilerdi ve hayır ameli biriktirdiler ancak sonunda yalan söylediler. O, onların salih ameliydi ki o yalanlarından dolayı yandı ve telef oldu.”

Kıta. *Dost yalan söylemez amelini doğrulukla koru.*

Dostun kapısına sadıklar sığar yalancılara orada yer yoktur.

(133b) Bir gün gördüm ki bir şahıs büyük bir taşı zorluyor ama yerinden oynatamıyordu. Başka bir taşı o taşın üstüne koydu ve o büyük taş kımıldamaya başladı ve üçüncü taşı ona ilave etti. Her üç taşı yerinden kaldırdı ve gitti. Yaşlı adam dedi, “O adam bir günah işlemişti. O ağır gözüküyordu. İkinci bir günah daha işledi. İlk günah daha hafif oldu ve üçüncü kez günah işledi, iyice hafifledi ve günah işlemekten korkusu kalmadı.

Başım taşa ulaştı, ayağımdan oldum dağ gibi günahımla.

Kaf'tan daha ağır günahım var ama kendi gafletimden Anka gibi hafif oldum.

Diğer gün bir koyun gördüm, biri ona binmiş, diğeri koyunu kaldırmış, bir şahıs koyunun boynuzunun ucuna oturmuş, bir başkası kuyruğuna asılmış ve öteki memesini emiyordu. Yaşlı adam dedi, “O koyuna binen padişaktır, kaldıran fakirdir, boynuza oturan zorluk ve meşakkat içerisinde yaşayan kişidir, kuyruğuna asılan kişi ömrünün sonuna gelmiştir ve memesini emen tüccardır.”

Rubâî. *Alçak dünya leş ve murdardır, ziynette ve tezyinde pazar gibidir.*

(134a) *Birinin halinden o diğeri haberdar değil halkın her birinin elinde bir işi vardır.*

Bir başka zaman karnında yavruları olan bir köpeği gördüm. Yavruların sesi ve feryadı annenin karnından geliyordu. Yaşlı adam sordu: “Sen bu diyara niçin geldin ve orada ne işle meşguldün?” Adam dedi ki: “Orada serseri idim şimdi buraya aynı işe meşgul olmaya geldim. Bana haber ver; işsizlerin, başıboşların ve ayaktakımının mahallesi neredeyse oraya gideyim. Onlarla konuşup sohbet edeyim.” Yaşlı adam dedi ki: “Köpeği gördün, yavrular onun karnında feryat ediyorlardı. Onlar lüzumsuz konuşan insanlardır, sen de onlardan birisin.” Adam sordu ki: “Nasıl?” Yaşlı adam dedi ki: “Ey akılsız, yolda duyduğun bu öğüt ve nasihatlerin hepsi seni uyandırmadı mı ve günahlarından dönmedin mi? Şimdi fesat ve ahlaksızlık yeri nerede diye soruyorsun? Bundan daha boş lakırdı var mıdır?”

Kıta. *Bir arifin zarif sözlerinden bu hadis kulağımda kalmıştır.*

Yerinde söyle ne söyleyeceksen yoksa kendi halinde sessiz kal.

Hikmet. Hekim olan yüce ve kutsal Allah, zevali olmayan kadim ilmiyle, ezeller ezelinden her kişiye belirli bir nefes tayin etmiştir. O nefes **(134b)** sona erdiğinde o kişi ölür ve ahiret yolunu tutar.

Kıta. *Sus, insan nefesle canlıdır, çabucak taş gibi olmandan korkarım.*

Dikilen servi gibi sus, yoksa eğik boyunla çenk gibi olursun.

Hindistan'ın hekimleri yılda iki ya da üç kez nefes alırlar, beş yüz yıl ya da bin yıl yaşarlar. Bazı insanlar bir günde binlerce söz eder. Demişlerdir ki, bir insan günde bin söz söyleyip ölürse iyidir. Böylece bu dünyada kırk veya elli yıl yaşar veya daha çok.

Kıta. *Denizin dudağı (kenarı) kurudur ve coşmaktan gözü ıslaktır, yeryüzü konuşmaz çünkü mutludur.*

Kalem inlemekten kamyş gibi büküldü, yüzük sustuğu için şahın yanındadır.

Hikmet. Derler ki, Lokman Hekim'in halk gibi ev ve giyeceği yoktu. Onun kalacak yeri ve giyeceği küptü. Küpün içine girer ve küpün ağzını kapatırdı. Yazın sıcağın ve kışın soğuktan emniyettedi. Malumdur ki bin yıl, başı kapalı küp içinde ne kadar konuşabilir? Böylece bin yıl yaşadı.

Hikâye. Derler ki birinin bir kölesi vardı. Efendisi mide rahatsızlığına yakalandı. Köle bir bitkiyi kaynattı ve yemesi için verdi. Nefes menfezini, **(135a)** göbek, göz, kulak ve dudak gibi açık olan her yeri kapattı ve eliyle ağzını da kapattı. İki üç gün kalmadı ki hastalığı sıhate bağlandı. Efendisi o hizmetin mukabilinde köleyi azat etti. Hatta kulu oldu. Konuşmamanın çok hususiyeti vardır ve faydası sayısız.

Nükte. Sufiler için dervişlik şartı susmaktır; zahirde sessizdirler ve batında Allah Teâlâ'nın zikriyle meşguldürler.

Kıta. *Hikmet öğren ve sessizliği seç ki özün zikirle aydınlansın.*

Tabiatını nefesin zulmünden azat et ki maksada huzurun nuruyla varasın.

Hikâye. Bir vaiz bir padişaha mesaj gönderdi: “Senin için vaazlar ve nasihatler topladım ama bir parça kabadır. Şu hükümle ki hastaya şifa veren ilacının tadı damağa acı gelir.”

Kıta. *Hak sözü her kime söylediysem doğruluk gönlüne ağır geldi.*

Halkın faydasınadır diye niyet ettim ama ağızda dilim ziyan oldu.

Padişah cevaben yazdı: “Sen Musa ve Harun’dan (a.s.) daha iyi değilsin ve ben Firavun ve Haman’dan daha kötü değilim. Allah u Teâlâ onlara şöyle buyurmuştur: ‘Ona yumuşak söz söyleyin.’(Taha, 20/44)”

(135b) Kıta. *Gönlü dil yarasıyla incitmek, bayrağa yumrukla vurmaktır gibidir.*

Öğüdün yerine ulaşmasını istersen sert ve kaba olmak yerine yumuşak ve aheste söyle.

Hikâye. İki adam yolda birbiriyle karşılaştılar. Yoldaşlık ettiler. Biri diğerine sordu ki: “Ailesi olan bir adam mısınız?” “Hayır, bekârim.” diye cevapladı. Adam dedi: “Akıllılar demişler ki, bir adam bir kadını alırsa ve bir çocuğu dünyaya getir.” Dedi, "Evet bunu da söylediler."

Rubâî. *Ey yüzlerce hırs ve hevesle bağlı olan kişi; ehli olmayanlar gibi gayrısına ihtiyacın var. Azad saymazlar seni azad olanlar, zira ki kadına ve çocuğa bağlısın.*

Birkaç adım daha gittikten sonra adam sordu ki: “Kaç oğlun ve kızın olsun?” Dedi, "Ben daha önce cevabını verdim. Artık cevabını biliyorsun. Canın ne kadar isterse soruyorsun."

Rubâî. *Dosttan dostun hikâyesi dışındakini sorma! Dostla oturduysan garipleri sorma.*

Bir kez sual ettin ve cevabını aldın, beyhude söz etme bir kez daha sorma.

Hikâye. Devlet sahibinin biri dostlarla sohbeti arzu etti. Evini ve sarayını hazırladı ki, benatun naaş (yıldız) gibi dağınık olan dostları, Pervin gibi toplansın. Birkaç gün eğlence ve sevinç tertip etsin.

(136a) Şiir. *Lale yaprakları gibi olan sevinç kadehlerini alalım ve zamanı genişçe geçirelim.*

Hizmetçilerinin her birini dostların huzuruna görevlendirdi, zahmet edip buyursunlar nurlarıyla meclisi süslesinler. Görevlilerden biri dostlardan birine ulaştı ve şu mesajı ulaştırdı: “Şerefli varlığınızı ve latif unsurunuzu o çok behçetli mecliste

ganimet sayarlar ve mübarek adının intizarındayız, kerem gösterin ve zahmet edip davetimize icabet edin.”

Kıta. *Gel ki varlığınla sevinç içinde olalım! Zaman geçicidir, neşesiz cazip değil.*

Lütfet ve içeri gir, herkes seni bekler, çünkü bizim sohbetimiz senin varlığın olmadan hoş değil!

Adam cevap verdi: “Bize, peşimizden gelecek ve bizim gönlümüzü alacak senden daha iyi kimse yok muydu?” Görevli dedi: “Benden daha iyi olan kimseler senden daha iyi olanlara gitti, beni seni davet etmem için gönderdi.” Adam bu cevabı duyunca güldü ve şöyle dedi:

(136b) Kıta. *Bilgili halkın yanında sessiz olmak gerekir, boş sözden pişman olmandan korkarım.*

Sözü önce aklın terazisinde tart! Böylece cevabı duyduğunda mahcup olmazsın.

BEŞİNCİ BÂB

AŞK VE GENÇLİK HAKKINDA

Hikâye. Horasan’da Tûfân adında bir şehzâde vardı. Sabah güneşi gökyüzünde, onun güzellik pençesinin ısıltısı karşısında ayın sudaki aksi gibi titrerdi.

Kıta. *Güneş onun yüzünden utanırdı yeryüzünde güneşin utancı ayınkini geçti.*

Eğer dışarı gelseydin, kâfirin kalbindeki Allah Allah’ı duyardın.

Bazen Arap atı altında, sahraya at sürmek için gidiyordu ve bazen bir çevgen ardında kazanmak için oyun meydanına geliyordu. Ahî adında zarif bir genç şehzâdeye âşıktı, yoluna çıktı ve şöyle dedi:

Kıta. *Üzüntü ve mihnet ordusunun ayağı altında ezildim. Benim padişahım her an yağma peşinde.*

(137a)Gerçi ahımdan ve gözyaşımdan bir dünya altüst oldu ama o padişahın zenginlikten başka bir dünyası var.

Şehzâdenin civanın halinden haberi vardı ama görmezden geliyordu ve hafife alıyordu. Bir gün şehzade Tûfân sel gibi bir ordu ile dağa ve vadiye hücum etti ve gencin yoluna çıktı. Genç yol başında gözyaşıyla ah ediyor ve bu matlayı okuyordu ki:

Matla. *Ey ki hızlı ve öfkeli hançer elinde beni öldürmek için hançerin gibi başıma geldin.*

Şehzâde güzelliğinin ve nazının sarhoşuydu, fitneci rakip başladı: “Ey şâh bir dünya senin kemal olan güzelliğini istiyor. Hiç kimsede bu gençteki küstahlık ve edepsizlik yoktur. Şehzâde sarhoş olduğundan bu söz onu çok etkiledi. Demişler ki:

Kıta. *Onun yolunda ah etmeyin ey dostlar, Allah korusun. Zira şâhtır, öfkeli ve kötü huyludur, şaraba tapmak maharetidir.*

O şarap içendir rakibin garazından korkarım çünkü sözün etkisi sarhoşlukta haddinden fazladır.

Şehzâde öfke ve sarhoşluktan emretti: “Onu dövün ve öldürün (137b) ki başkası bu küstahlığı yapmasın.” Her taraftan saldırdılar, eziyet edip azarlayarak kılıç ve hançer çektiler. Biri ok attı, diğeri mızrak sapladı ve genci öldürdüler. Genç canını verirken şöyle diyordu:

Kıta. *İbret olsun diye yazın kabrimin başına büyük harflerle, uzun yıllar başımı on parmağımla korumuştum. Aşkta muradına ermeyen Ahî'yi, gözyaşı ve ahıyla Tûfân öldürdü.*

Hikâye. Bir dost ile işim gücüm ve alışverişim vardı ve yâdıyla zamanı geçiriyordum. O şirinliği dudağımdan ve ağzımdan ve o lezzet damağımdan ve dilimden hiç gitmiyordu. Ayakta durmuş üzüm yerken elinden düşen her taneye “Tozlandı.” diyor ve ağzıma koyuyordum. Oyun oynayarak elimi çenesine götürdüm. “Hata ettin, bu

topraklı değil suludur.” dedi. “Ey ömür bahçesi, gül yüzünü gördüğümünden beri elinden yediğim her meyveyi şeftali zannediyorum.” dedim. Nar gibi güldü ve dedi:

Kıta. *Şeker dudaklı ki yüz su ve tazeliikle ağzının tatlı çeşmesinde büyümiş bitkidir. (138a)Kendi öldürdüğüne ölümsüzlük verir, dudağının çizgisi Hızır’dır ve ağzı hayat suyudur.*

Kıta. *Eğer gönlün takat ederse kırık gönüllere şaşırtıcıdır. Senin gül yüzünün suyu gönlümüzün sıcaklığındandır.*

Nazar erbabına senin fidanın naz meyvesinden gayrısını vermez, çünkü ağacın bizim gönlümüzün kanlı suyunun yetiştirdiğidir.

Hikâye. Bir zahit, sevgilimin cemâlini görmekten beni men ediyor ve beni kınıyordu. Gençlerin yüzüne bakmayı kabul etmiyor, nedamet buyuruyor ve diyordu ki: “Allah u Teâlâ senin namahremlere bakmanı yasakladı.” Büyüklerin sözüdür. “Birincisi senin lehinedir, ikincisi ise senin lehine değildir.”²⁴⁸Sen daima güzellerin yüzüne bakma, sohbet etme ve dilberlerle oturup kalkma peşindesin. Cennet ümidi ve cehennem korkun yoktur. Dedim “Ey zahit aşkın işi güzele bakmaktır, cennet ve cehennemle ne işi var.”

Kıta. *Herkese kendi gücüne göre iş buyurursun zahidin gamı başka, aşkın endişesi başkadır.*

(138b)*Aşkın telaşı sevgilinin yüzünü görmektir eğer sevgilinin yüzü olmasa cennet cehennemden daha kötüdür.*

Nükte. Yer su ve topraktan oluşmuştur. Susuz ve topraksız yer, yokluk geçidinde ve yok oluş selidir. İnsan can ve gönülden yaratılmıştır. İnsanın can ve günlü varlığın ve bekanın askeridir. Su, toprak, can ve gönlün toplamından murat insandır. İnsandan maksut aşk ve muhabbettir. Aşksız ve muhabbetsiz insan kerpiç ve toprak hükmündedir. Belki toprak ve kerpiç ondan daha temizdir.

²⁴⁸ İlk bakışa ikinci bakışı ekleme. Çünkü birincisi senin lehinedir, ikincisi ise senin lehine değildir. (Ebu Davud, Nikâh, 44)

Kıta. *İnsanın varlık nedeni (merkezi) aşktır. Aşksız insan rüzgârın oraya buraya savurduğu kişidir.*

Aşkın olmadığı bir insana insan deme, o cansızdır.

Ömrümü gönlümün hevesinde sarf ettim lakin putların aşkından mutlu değildim bir an bile.

Gam ve üzüntü tohumundan gayrı hâsılım olmadı benim bu kavimden gördüğümü kimse görmesin.

Hikâye. Bir mahallenin başında peri yüzlü birine meylettiğimde, bütün işlerden sadece onun iş ve gücüyle meşguldüm. **(139a)**Şeytan sıfatlı rakiplerim bekçisiydi. Çölünün hayaletleri kapıcısıydı. O mahallenin başında halkın izzetinefsine hürmetsizlik etmiş cahillik ve edepsizlik etmişlerdi.

Şiir. *Boyunun gölgesini görünce o mahalleden döndüm.*

Ben divane, şeytan ve periden daha divane oldum.

Bayram günü bayram yerine giderler ve sevgiliyi görürüm ümidiyle o mahalleden iki yaşlı adamla yoldaş oldum. Yaşlılar “Biz bu mahallenin insanlarıyız. Burada güzel yüzlülerden bir musibet vardır ve insanlar bu mahallenin şeytan sıfatlılarından korkar. Sen yabancı bir gençsin. Meseldir ki şeytan yabancıya daha çok üzer. Sana bir zarar vermesinler.” dediler. Böyle konuşuyorduk ki bayram gibi süslenmiş cemaliyle ve her türlü letafet ve güzellikle süslü biri sokağın köşesinden çıkageldi ve benim halime baktı. Bana doğru geldi, koşarak narin kolunu boynuma doladı ve gitti. Dedim:

Şiir. *Bayram geldi, senin fermanından dönmem, beni kurbanın yap ey şuh, sana kurban olayım.*

(139b)Duydu ve çiçek gibi yüzüme güldü.

Beyit. *Kapıyı başkasına kapadı ve gül gibi yüzünü açtı. Bayramlığını aradı ve şeker gibi yakutunu bayramlık verdi.*

İki üç günden sonra o iki yaşlı adamla karşılaştım. Dediler “O beladan nasıl döndün ve rakiplerin elinden nasıl kurtuldun?”

Beyit. *O mahallenin başından geçmekten her zaman kork, çünkü beladır, beladan sakınmak zaruridir.*

Dedim ki,

Kıta. *Gözyaşıma rakibin eli nasıl ulaşabilir sel nereye (her yer) gitse, ona mani olamadı bir saman çöpü.*

Başka tarafa yönelmem, gerçi köpeğini kovdum ama Allah’tan korkana, korku yoktur kimseden.

Hikâye. Ayak takımından bir dervişin pazarda işi gücü vardı. Gördü ki çavuşlar durbaşlarla halkı pazardan uzaklaştırıyor ve yolu boşaltıyorlar. Derviş bir köşeye oturdu ve orada uyudu. Peri yüzlüler taifesinin şeytan soylularla oturduğunu gördü. Yüzü gül gibi açmış ve gamzesinin oku yay gibi kaşlarıyla birleşmiş **(140a)** önden ve arkadan hademeler ve köleler ay ve yıldızlar gibi sıralanmıştı.

Mesnevî. *Gül gibi yanak ve şeker gibi dudakla aya ve güneşe sövüyorlardı. (biz daha iyiyiz derler)*

Yüzlerindeki tüyü, her dervişin gönlünü çalar zülüfleri yüz zahidin hırkasını yakar.

O toplulukta yıldızlar gibi parlayan, gözde göz bebeği gibi bahtiyar, ne bahtiyarı güzel bir kız yüz işve ve cilve ile bin naz ve işve ile hazır oldu ve huzuru nazar ehlinden götürdü.

Kıta. *O yüzü, bir defa görürse, zahidin gönlünden tekkede yüz feryat fıgan ve gürültü kopar.*

Onurundan vazgeçer namusu bırakır, Allah korusun, birisinin böyle bir yüze nazarı düşerse.

Derviş o şekli ve sureti görünce bir gönülle değil yüz gönülle meyletti. Dediler ki gönlü kaptırmadan gözü kapamalı.

Şiir. *Gözümle yüz bela gördüm ve gönlümle yüz elem çektim*

Şimdi neredesin ey ecel ki gönlümden kurtulayım gözümünden de.

Derviş ayağa kalkmak istediğinde başı üstüne düştü ve gönlünün toprağına sabır fidesini dikmeye meyletti, içinden ah dumanı yükseldi.

(140b)Şiir. *Gönlün devasını kimden arar gamını kime söyler nasıl ah çeker ve nasıl ağlar?*

Nefes yolu tutuldu, nefes alacağı kimi bulabilir kaybettiği benliğini nerede bulabilir?

Biçare dervişe:

Ferd. *Olay meydana geldi ve olayın zorluğu arttı.*

Şulesi gökten elbisesine düştü.

Çare bulamadı, kendini kabristandaki manastıra çekti ve kaza ve kaderin işine baktı. Şaşkınlık ve hayret içindeydi ki, ben azıksız yokluk mezarlığının köşesinde, yüz rezillik ve ah içindeyim. Gönlün sevdiğiye padişahın yüce ve aziz saltanatının tahtındadır.

Ferd. *Sınır aşılmış ve adetten uzak*

Heyhat ben nerede ve yâr nerede?

Günler geçiyor, hali Dilârâm' ın zülfü gibi perişan ve çaresiz ve uzun bir süre, cananın bükümlü saçına hayran ve ıstıraptaydı. Ümitsizlik yüzünü manastır duvarına dayadı, kendini ölmeye bıraktı. Diyordu:

Rubâî. *Yalnızca acının köşesinde gönlüme yer vardır. Sadece orada gönlüm kırılmıştır.*

(141a)*Gönlümün halini kime diyeyim ki kimse anlamaz gönlümün halini, gönlüm dışında.*

Ansızın şüphe duyulmayan gayb âleminde ümit tokmağını dervişin gönlünün levhasına vurdular ve gönlünün manastırının kapı halkasını çaldılar ki:

Kıta. *Her zaman devranın dönencesi bir kararda olmaz cihanın karanlık gecesine seherden varır beyazlık.*

Bu çölün hayret tuzağına gönlünü niye verirsin? Bu çölde kimseyi esir etmezler ümitsizlik kemendine.

Büyükler dediler “Üç kişinin duası hızlıca kabul edilir: seferde gariplerin duası, kız ve oğul hakkında babaların duası ve aciz ve muhtaç kişinin duası.

Kıta. *Düzen ve tertip gitti elden ayaktan düştüm. Dünyada başıboş, perişan ve aşığılanmış oldum.*

Aciz ve çaresiz kaldım bir gariplik içinde ey Rabbim lütfet, duamı kabul edilmiş kıl.

Hep bu fikirde manastır köşesinde endişedeydi ki bir ses duydu. Şaşkın bir halde manastırdan çıktı. Padişahın kasrında **(141b)**koşuşturma ve konuşmaların olduğunu gördü. Derviş, halkın neden bu kadar feryat ettiğini ve gürültünün sebebini sordu. “Padişahın kızı ölmüştür. Tabuta koyup toprağa vermeye geldiler.” dediler.

Kıta. *Canlının ölmek dışında çaresi yoktur ölmedikçe zamandan rahat yok.*

Can bedensiz olmadığı gibi ölmüşse tabuttan kaçış yok.

Derviş bunu duyunca kendinden geçti ve sabır yakasını yırtarak: “Gördün mü başıma ne geldi ve zamanın sitem ve cefasından ne hale geldim?” dedi.

Fakir ve yoksulluk âleminde bundan önce ey Rabbim ne günah işlemişti bu derviş?

*Uykulu talih ve bahtımdan feryat ederim, her an yeni dert geliyor yaralı
gönlüme.*

Aklına delik açıp Dilâram'ı ihlas manastırının köşesine çekmek geldi. Hayatta güzelliğinden nasibim olmadı hiç olmazsa şimdi yeni ölmüşken güzelliğinden berhudar olayım.

Kıta. *Ey felek, benim canımın kastıyla türlü türlü cefa ediyorsun. O ay yüzlü
eceliyle gitti kucağımdan ve ben ecel olmadan giderim.*

*Yerin altına giderim ve kemiklerini çekerim kucağıma, toprağın dışında ona
sarılmaktan daha iyidir.*

(142a)Derviş iyice azmetti ve delik açmaya başladı. Gece yarısıydı kızın mezarından bir pencere açtı. Salihlerin ve ameli iyi olan kişilerin kabrine açılan pencereydi. Kızı omzuna aldı ve manastıra getirdi, hürmet ve izzet gösterdi. Kendisiyse manastırın köşesine çekilip ibadet ve şükrü yerine getirmek için hizmetle meşgul oldu. Kızın mizacında kanı galipti. Kan nefes yolunu kapamış ve hayat ipini koparmıştı. Derviş bir yerden başka yere götürdüğü için o gidiş geliştin burun deliği açıldı ve kan aktı. Nefes yolu açılmaya başlayınca, kız hapşırdı ve gözünü açtı. Kendini tuhaf bir surette ve alışılmadık bir halde gördü. Çıra yanıyor ve manastır aydınlanıyordu. Derviş iki eli önünde edeple kıza “Sen kimsin ve bendeki bu hal nedir? Bu uyanıklık mı yoksa rüya mı?” Derviş kıssayı olduğu gibi başından sonuna kadar anlattı ve kıza durumu izah etti.

Kıta. *Onun yanında dertten ve gamdan bahsettiğim gece kıssa sona erer ermez
baştan sorar.*

(142b)*Onun hicret acısından ve sonsuz elemelerinden bin hikâye anlatsam yine
sorar.*

Kız bir süre düşünceli yüzünü öne eğdi, tefekkürden sonra başını kaldırdı ve su talep etti, elini yüzünü yıkadı. Dedi, “Ey yüksek himmetli derviş! Senin sayende yeniden yaşıyorum. Allah’a söz verdim ve kabul ettim ki senden gayrı kimseye yüzümü

göstermem. Ne hizmet istersen dervişane bir şekilde yaşadığım sürece onu yerine getireceğim.”

Kıta. *Senin nazarında bana layık olan hizmeti söyle ki düşüncem ve tasam o olsun.*

Şart ettim başkasını sana yeğlemem Allah’a yemin olsun, gerçi ruhum ve canım olsa da.

Ama sen açıkça ve yağcılık etmeden git ve padişahı geçmişte ve şimdi olanlardan haberdar eyle ve vaziyeti aynı olduğu gibi arzına ulaştır. Derviş sabah vakti gitti ve padişahı hadiseden haberdar etti. Padişahın Allah’ın dünyasında tek bir kızı vardı. Ondak uzakken kendini ölmüş zannediyordu. **(143a)** Bu haberle hayatı kızıninki gibi yeniden başladı. Düşünmeden atına bindi ve dervişin manastırının kapısına geldi. Başını içeri soktu baktı ki kızı tahta parçasına oturmuş ve başını kefinden çıkarmış. Padişah mutluluktan gül gibi açıldı ve kızını hür servi gibi kucakladı. Başını yüzünü öptü, şefkatle kucakladı ve padişahlara yakışır bir ilgiyle dervişle iftihar etti.

Kıta. *Gelenek odur ki derviş halkı padişah için bir hizmet takdim ederler.*

Padişahlar dervişlerin hakkında iltifatı kendilerine yaraşır yaparlar.

Kız Allah u Teâlâ’ya verdiği sözü padişahın hizmetinde arz etti. Padişah, kadı, müftü ve âlimleri hazır etti ve aynı mecliste kızı dervişle nikâhladı. Dervişin aşk ve muhabbetinin bereketiyle ve kızın sadakat ve ihlasından bir evlat dünyaya geldi. Bu evladın gözünde dünya ve ahiretin padişahlık saltanat ve haşmeti, değersiz ve önemsizdi. Öyle bir dergâha ulaştı ki artık oranın ötesinde başka yol yok.

Kıta. *Padişahlığın harimine layık mahrem bir kişiyi geçirmeliler; büyüyüp gelişince bırakalım aşka getirsin hepsini.*

(143b) Kıta. *Muhabbet besle ve aşkı seç ey gönül Sâ’ilî gibi; çünkü aşk ve muhabbet dışında dervişlerin başka yolu yok.*

Dervişlerin meclisinde cömertlik görürsen şaşılmaz, dervişlerin şahı dilenciye aşk ve muhabbet gösterir.

Kıta. *Şahın eline eğer düşerse farz edelim yedi ülke; başka bir memleketi harap etme ve makam artırma peşindedir.*

Ama bir dilenci vara yoka bağlı değildir. Eğer şah haset ederse dilenciye şaşılmasın.

Hikâye. Leyla birkaç gün Mecnun’u görmedi ve haberini de almadı. Takat gücünü kaybetti, çöle yöneldi. Her vadi ve ovanın etrafına kasırga gibi ulaşıyor ve geçiyordu.

Rubâî. *Maşuk aşığa merhamet etmezse kalbinin granit taşından farkı yoktur.*

Sevgili eğer gizlice aşığını aramazsa âşık onu açıkça talep etmez.

Ansızın bir vadiden geçti, Mecnun’u çöldeki ceylanlarla gezerken gördü. Kıskançlıkla gözünü açtı ve serzenişte bulunup nazla “Bârekallah benim aşkımdan vazgeçtin ve başkalarıyla beraber oldun.” dedi.

(144a) Beyit. *Gönül eğlendirmenin sonu bu mudur? Beni bırakıp başkasını şımartırsın.*

Serzenişte bulunan Mecnun aheste ve sakın ihtiyaca cevabını verdi.

Nereye baksam gözümde sen varsın (seni görüyorum) haşa ki senin dışında birisine bakmış olayım.

Benim yaptığımı kınamaman gerekir zira senin gözünün ahusuyla ilgileniyorum.

Kıta. *Ey gönlüm o ay yüzlüden uzakta feryat ve figan etme; zira gökyüzünün kaderi ah ve feryatla dönmez.*

Cananın yüzünün peşinde âşıkların tatlı gülüne bakılsa da, Mecnun’un gözünün bahçesinde Leylâ’dan gayrısı gezmez.

Hikâye. Semerkant'ta bir genç şeker gibi dudaklarıyla, saç tıraş ederdi. Bazen âşıkların başını gamze ve naz usturasıyla bedeninden ayırırdı. Bazen gül yüzündeki terden âşıkların yüzüne gül suyu saçardı ve şarabı birinin eline koyduğunda eski sevdayı başından götürürdü ve avucunu birinin omuz ve sırtına koyunca, akıl ve zihni perişan ederdi.

Kıta. *Âşıklar ayıplamasın diye hızlıca bir eli önde ve bir eli arkada dururdu.*

Her an usturası kıvılcım saçtığında felekte, güneş ve ay gibi sefa ardından sefa vardı.

(144b) Bir tüccar Kirman'dan yılan gibi saçına ve ay gibi yüzüne vurulmuştu. Her gün dükkânına gelir, oturur ve gözünü sevgilisinin yüzünden alamazdı.

Ferd. *Güzel yüzlünün, yakutundan (dudak) can bulan müşteri için bir görüşü yüz cana bedeldir.*

Âşıkları adamın her gün geldiğini gördüler. Söylenmeye başladılar ki “Saçı var.” (çok müşterisi var) Şöhretlendi, herkes diyordu ki “Saçı vardır.”

Beyit. *Dükkânda oturamadı sonunda halkın dilinden kaçtı.*

Herat' a gitti orada da meşhur oldu. Diyorlardı “Saçı var.” Lanet ediyor ve küfrediyordu.

Beyit. *Kimi ki diyordu “Saçını dağıttın.”*

Saç dedin o senin kendindedir.

Bir zeki kişi dedi, bu eblehe âşık olsaydın taş gibi gencin usturasının altında oturur saç gibi her rüzgârdan kaçmazdın.

Kıta. *Uzun zaman olmuştur ki kalbin kulağında ve gönül sayfasında böyle nüktem kalmıştır nâdire söyleyenden.*

Yüz cefa taşı ulaşırsa melamet köyünden âşık o kimsedir ki bir saçının ucu incinmez.

Hikâye. Âşık biri, Mesih nefesli birinin dudağına canını verirdi. **(145a)** Ayrılıkta canı yorgunsa da ama kavuşmanın kokusunun ümidiyle huzur içindeydi. İşinde gücünde düzeni kalmamıştı ve aşk hastalığından bedeninde canından gücü kalmamıştı ve diyordu ki:

Rubâî. *Zehri sadece o şeker gibi dudaktan çekerim (içerim) bazen onun zülfünün kemendinden bent çekerim.*

Feryat ederim ki benim ömrümün gününü gece gibi yaptı feleğin merhametsizliğini daha ne kadar çekeyim?

Geceleri mahallesinin köpekleriyle geçiriyordum. Feryat ve figanla onlarla dostluk ediyor ve diyordum:

Ferd. *O mahallenin başında rakibin beni geçtiği gece (rakip muvaffak olursa) figan ederim şu ümitle ki beni kendi köpeklerinden sayar.*

Bir zahit o mahalledeydi ve onun avazını duyuyordu. Bir gün aşığın kolundan tuttu ve ona şöyle dedi: “Sen bir insansın ne münasebetle köpeklerle dolaşıyorsun ve onlarla feryat ediyorsun ve kendine zulüm ediyorsun?”

Rubâî. *Anlaşılmış değil mi senin için ey bilgisiz insanın özelliği başkadır ve hayvanınki başka.*

Hissi olmayan insan, insan değildir, köpek köpektir ve insan insandır.

Âşık, “Ey zahit! Bu işe iki şey sebep oldu: birincisi onu seviyorum ve köpeklerini de onun mahallesinden olduğu için seviyorum. Onun feryat edip ben susmam dostluktan değildir.”

(145b) Rubâî. *O perinin aşkından o kadar coşuyorum ki onun köpeklerinin yanında, kulakta küpe gibiyim (köleyim).*

Sen söyle, nasıl reva olur ki her dem onlar feryat etsin ve ben sessiz oturayım.

İkincisi şudur ki her gün gönlümün üzüntüsünü aileme ve ailemden olmayana açamam. Geceleri köpekler ile feryat ve figan ediyorum ki gönlümdeki üzüntüm bir parça yatışsın ve azalsın. Zahitler aşğın bu sözünü kendi ölü gönlünden dolayı kabul etmedi. Âşık şöyle dedi:

Rubâî. *Ayağın toprak dışına basmadı, sen mazursun kalbi söken aşksın şivesinden mazursun.*

Ey bizim gönlümüzden habersiz olan bizi bırak çünkü senin gönülden haberin yok, mazursun.

Kıta. *Aşk yolunda heyecanı olmayan taştır biçare âşık feryat ve figansız nasıl yaşayabilir.*

Her kimin gönlünde gül yüzlülerin aşkından eser yoksa hakikatte köpekten daha azdır insan olsa da.

Hikâye. Bir âşık maşuğa kavuşmayı temenna etti, gece gündüz, akşam ve sabah telaş ediyor onunla bununla sohbet ediyordu, derler ki:

Kıta. *Maşuğa kavuşmayı arzuluyorsan talep et bırak utanmayı.*

(146a) *Susuzluğu gidermez su tasavvurun, ateş fikrin sıcaklık vermez.*

Biraz maşuğa kavuşmanın kokusu burnunda tıttı. Derdi ve dağı (yarası) akıl sahasından etti (aklını kaybetti). Fakihlerden bir fakih vardı, aşkın hakikatinden habersiz belki sefihten bir sefihtir. Dertsizlikten perde yırtan rüzgâr gibi bir gün sarsar (rüzgârı) gibi aşğın eteğine asıldı ve zehri şekerle karıştırdı (bazen iyi konuşuyor bazen kötü) “Seni sürekli görüyorum sakın değilsin ve huzurun yok. Sabah ve akşam bazen bu mahallenin başındasın ve bazen pazarın o başında. Neyin var? Ya divanesin ya sevdalısın. Ne zamana kadar başıboş dolaşıp boş işler yapacaksın. Bizim gibi bir köşe edin ve nasihat kabul et. Akıl ve hikmet edin. İlim ve edep dersi al. Derler ki:

Kıta. *Her kim akıl ve hikmet öğrenmediyse çayırda inek ve eşek ondan daha iyidir.*

Gönül sayfasında akıl izi yoksa (aklını kullanmıyorsa) duvarın üzeri ve kapının arkası ondan daha iyidir.”

Dedi ki “Ey efendi bana akıl ve hikmet yolunu mu gösteriyorsun? Allah seni hayırla mükâfatlandırsın. Fakat aşk ve muhabbetle dolan bir kalbe akıl ve hikmet düşüncesi nasıl sığar? Her zaman yârin hayaliyle dolu bir kalpte başkası ve batıl fikir nasıl yer(146b) edebilir? Derler ki:

Kıta. *Tohum ektikleri yere başka tohum ekmezler.*

Tamamen yazılmış olan kâğıdı tekrar yazmazlar.

Rubâî. *Ey efendi ibretle zamana bak güneş ve ayın aydınlığı aynı değildir.*

Her insan var oldukça bir işi vardır senin başka işin var ve benim başka işim.

Manzum Hikâye. *Biri âşık olmak istedi âşıklığı kolay dert sandı.*

Aşk lezzetinin tadına bakana kadar gönlü gafildi aşkın sıkıntısından.

Servi boylunun okuyla vurulunca, ok gibi ciğerinden ah etti.

Bir ihtiyar o saf gence dedi ki “Öylesine bir oktan ah ettin.

Her kim aşkta ilerlerse her adımı yüz kat daha fazla dert getirir.”

Aşkın lezzetini biri tadabilir ki böylesine belalara takat bulur.

Biri yaraladı, ah ettin ve ağladın. Aşk ve inleme, git bu senin işin değildir.

Genç yavaşça ihtiyara dedi ki, ahım öylesine yaradan değil.

Ahım şu yüzdendi ki yara başkasına ulaşmasın, bilmeyen birinin gönlüne.

Yarama feryat etmedim, bana kıskançlık duygusu geldi ve beni bırakmadı.

Sâ'ilî can ver aşk kıskançlığıyla, bundan sonra aşk derdinden kendini çekme.

Sana ‘onun aşığı’ desinler bela mahallesinin başında ‘onun sadığı’.

(147a)Hikâye. Güzel yüzlü bir oğlanı, iyi huylu bir bilgeye şakirt yaptılar. Oğlanın baba ve annesi, güzel bir yer belirlediler ve eğitim için hekimin altına göz alıcı bir kilim ve nakışlı halı serdiler.

Kıta. Her kim edeple candan hizmet etmezse üstadına laubali olur ve ayak takımına hizmet eder.

Çocukken sanat öğren ki kırk yıllık cehalet edepten kaçar, beceriksizliğini ifşa eder.

Oğlan seher vakti kalkar ve eğitim levhasını kucağına alır ve üstadı bekleyerek otururdu. Üstadı gelince saygı gösterir ve dersini ve ödevini gerektiği gibi okurdu.

Kıta. Cahil çocuğu bilgiyle insan doğru yola çeker. Avcılık mesleği edinen kişi, tavşanı uykuda yakalar.

Adı çıkmış kadının şehrin kadısından kaçtığı gibi maymun eğiticisinin sopasından kaçar, yarasa güneşten kaçar.

Bir gün babası oğluna sordu: “Daha önce senin için üstatlar getiriyorduk. Sen zinciri ayağından **(147b)**koparıp gücün yettiğince kaçıyordun. Bu üstada saygı gösteriyorsun ve seher vakti kalkıyorsun ateş getiriyor ve sıcak suyu eline döküyorsun, bu davranışın öncekinin aksinedir.” Oğlu dedi ki “Ey baba sebep çoktur ama iki sebepten hizmet ediyorum. Birincisi şu ki bu adam bilgi ve güngörmüşlüğüyle, nezaket ve samimiyetle beni eğitiyor. Buraya geldiği zaman benim için şeker ve badem getiriyor. Beni övüyor ve hiç incitmiyor. İkincisi şu ki üstatlarım açgözlülük ve hırsla bana zulmedip, ayağımın altına vurup, beni incitmek için sopa getirirlerdi. Ey babacığım insaf et, onlar mı iyilerdi ya bu rağbet edilen hekim mi?” Baba oğlunu övdü ve üstadın günlük parasını artırdı.

Kıta. Göze ve zihne ferahlık vermesine şaşılmaz. Gül renk ve kokusunu letafet bahçesinden aldığında.

Başka bir tat verir ümit damağına aşk fidanının meyvesi suyla tatlılık kazandığında.

Kıta. Gönül evi gözden nur alır pencerenin saraya hava verdiği gibi.

(148a)Bahçeye başka canlılık bahşeder gül fidanında tomurcuk ve dalda meyve.

Hikâye. *Bir dilber vardı rana çiçeği gibi ortası sarı ve çehresi nar çiçeği gibi.*

Görünüşü ayna, içi ise çelik, diğerlerine gül ve âşığa diken.

Şakıyan bülbül gibi onu arıyordu ve kavuşmanın hayaliyle günleri geçiriyor ve ayrılıkta ve iştiyakta bu beyitleri okurdu ki:

Şiir. *Yüzünü ararken ey gül çimendeki güllerden geçtim lal kalır benim inlememden çimenin öten kuşu.*

Hurma gibi boyunun hayalinden, çimen şaşkın kaldı. Ayağın yoksa da ey servi bir kere çimenin temasına gel.

Genç bazen kendine zulmeder ve bazen rakibine kendisine eziyet etmesi için işaret ederdi. İstirap görür ve eziyet çekerdi.

Âşıktır ve esir dert ve gama tahammül etmek dışında ne yapsın?

Ne bedeninden ne canından korkusu var sevgilinin serzeniş ve sıkıntısına teslimdi.

Sonunda delikanlı güzelliğini kaybetti. Yüzünün ateşinden taze sakalı coştı(kaynadı). Deliğin etrafındaki saran karınca topluluğu gibi ağzının ve dudağının çevresini kapattı. **(148b)** Genç diğerlerinden ilgi görmediği için aşığın yanına koştu “Selâmunaleyküm.” dedi. Adam da cevabına karşılık vermedi. Sitem etmeye başladı: “Selâmıma cevap vermiyorsun.” dedi. Adam “Bunu senden öğrendim.” dedi. Oğlan dedi ki “Cahildim. Kötülük ettim. Sen bilgesin iyilik yap.” Adam, “Sen o kadar kötü değilsin ki sana iyilik yapılsın.” Genç sinirlendi, gitti. Üzüntüden kendini astı ve ömrünün ipini kopardı. Adam bunu duyunca yakasını dişıyla ısırды ve dedi ki:

Ömrü boyunca bu şeytan sıfatlı yırtıcı hayvanlarlaydı halka karışmadı.

Bu kötü huylunun mahareti kötü huydu, sonunda kötü huyu boynundan astı.

Hikâye. Mutluluk ve saadet zamanında bildiğiniz gibi aşk gücünün coşkusunun galeyanı ve isyanı ile gözümü yüksek bir yere dikmiş, varlık ve yokluk işini bırakmışım.

Şiir. *Gençliğim hep aşk ve gönül kaygısıyla geçti yaşlılık zamanı geldi eyvah gençlik zamanına.*

Bazen mahallesindeki köpeklerine âşık ve yoldaş oldum, bazen **(149a)** köleler ve hizmetkârlarıyla samimi ve sevgili oldum, Dilârâm ise kibirli ve mağrurdu.

Kıta. *Zülfü boyun eğmemişti ve gönlüm ayağının altındaydı, sümbulün başında kuş huzur bulabilir mi?*

Kaşı, beni öldürme kastında nun gibi ters. (nun ters çevrilince)

Onun her zülfü uşşak öldürmek için dal'dı. (eğik)

Bir gün onun mahallesinde gezinerek geçiyor, onu görme bahanesiyle onla bunla meşgul oluyordum. Onla oturanlardan biriyle karşılaştım ve saygı gösterdim. Genç samimi davrandı, durdu ve selâmıma cevap verdi, dedi ki “Ey dertli âşık ve ey elden ayaktan düşmüş garip, senin sık sık geldiğini ve mahalle köpekleriyle yoldaş olduğunu ve kötü niyetli rakiplerine iyilik yaptığını görüyorum. Bu gidip gelmeyle amacın nedir ve kastettiğin kimdir? Gel, bir köşede oturalım, hayalini ve maslahatını bilelim ve anlayalım.”

Kıta. *Ne mutlu o aşığa ki köpeği yüzünü gösterir iltifat eder.*

Merhamet ve soru yoluyla yorgunu kurtuluşa ulaştırır.

Bir köşeye çekildik, kapıları kapadık ve baş başa dostça oturduk. Her türlü hikâye anlatmaya başladık. Kadeh ortaya geldi ve etrafımızda dolaştı. Ansızın **(149b)** kapı sesi geldi. Gördük ki mağrur servi gibi işve ve nazla geldi, kınamaya başladı: “Ey Leyla ve Mecnun kavuşmanız mübarek olsun ve sürekli gönlünüz şad olsun.” dedi. Hemen oturduğumuz yerden sıçradık ve hizmete hazır elimizi belimize götürdük.”

Şiir. *Her ne kadar o sevgilinin yüzü olmadan görüş var olamasa da. (gözümüzün nuru gibiydi).Fakat o şekilde bizim kalbimize geleceğini zannetmiyorduk.*

Dedim:

Rubâî. *Ey yüzü benim gönlümün saf aynası olan, senin dışındaki orduyla benim gönlüm savaştadır.*

Ben aşkına müttefikim ey cihanın canı, sen de benim gönlümün hilâfına olma.

Oturdu, sarığını başından, gömleğini teninden, çizmeyi ayağından çıkardı ve huzur buldu. Sohbet başladı: “Böylesine tehlikeli işler sizin vaziyetinizdeki insanlarda görülmez. Çakalların aslanların pençesine karşı gaflette bulunması sarhoşluk ve gururdur. Zira ki köpek sıfatlı rakipler kapının dışında kin ve haset içinde kaybolmuş ve ittifak halindeler. Sizin böylesine gafil oturmanız yakışık almaz ve siz iki kişinin iki göz yuvasındaki gözbebeği gibi birlik olmamanız reva değildir.” Dedim “Bela budur ki yâr düşmanla birlikte. Eğer yâr yar olursa düşmandan ne gam.”

Kıta. *Ne zaman senle otursam dersin ki gayrısından sakın.*

(150a) *Sen benim yanı başımda neşeyle otur, yabancılara kapının dışında olmalarını söyle.*

Ben bunu söyleyince gül gibi açıldı ve gonca gibi güleç oldu ve dedi ki: “Derler ki bir gün süren mutluluk başkalarıyla uzun yıllar süren sultanlıktan daha iyidir.”

Rubâî. *Daha ne kadar gül gibi elbiseyi omzumuza alalım biz de bülbüller gibi coşalım.*

Hoş bir saat mutluluk zamanıdır ve dostlar hazır saki bir kadeh getir de içelim.

Birkaç kez kadeh döndü, goncası güleç oldu. Yüzü gül ve lale gibi kızardı, sevinç ve güzellikle güle güle dedi ki “Bu günlerde ne söyledin, bir beyit veya gazelin varsa oku, dinleyelim.” Okudum:

Şiir. *Gülü görmeyi ve bahçeyi seyretmeyi bırak, otur bir an meclisimizde kandil gibi ol.*

Bu an ki âşıklarına bir ülfet ulaştı kimseden korkma ve huzur içinde ol.

Beni övdü ve şeker gibi yakutundan(dudak) bir çerezi canımın damağına verdi(öptü). Birisi geldi, “Ne oturuyorsunuz, düşmanlar düşmanlık ettiler, kapıyı ve duvarı sardılar ve sizin hemen başınızda kavga ettiler.” dedi. Genç bunu duyunca kılıcını çekti ve dışarı koştu. Bir eşeği **(150b)** ortadan ikiye yardı ve bir köpeği boynundan astı. Rakipler onu görünce dağıldı ve her biri bir köşeye kaçtı. Geri geldi ve kendi yerine oturdu, eline bir ud aldı, kulağımızın pasını giderdi ve gönlümüzü mest etti ve okudu:

Kıta. *Her nerede bal varsa arıdan kaçış yoktur; mum her neredeyse kelebekten geçiş yok*

Gönül dostları bir an görmekle mamurdur sonunda ey yabancı, bu evi yıkma düşüncesinden geç.

Sabaha kadar oturmuştu ve saki kadeh dağıtıyordu ve beyitleri söylüyordu ve “Bir yere yaz.” diyordu. Divit ve kalem hazır değildi. Gönlümün levhasına yazıyordum ve benim söylediğim her beyti, billûr baldırını açmış, “Çakının ucuyla burada kaydet ki akıldan çıkmasın.” diyordu.

Kıta. *Öyle bir meclis ki güneş Zühre gibi onu kıskanırdı.*

Dost neşeli bir kalple gül gibi açılmış, rakip gamdan hırslanıyordu.

Rakipler, mest dışarı çıkacak diye bekliyorlar. İçki arkadaşı kalacak. İşini görelim ve yerine **(151a)** ulaştıralım (hakkını verelim eline) ve bu gam ve tasadan kendimizi kurtaralım.

Kıta. *Ölümüm için hazırlandılar düşmanlar kin ve nifak içinde.*

Dostun kulunuz gibi muvafakati varsa düşmanlık ve nifakları ne yapar?

Birbirlerine şöyle dediler:

Kıta. *Sen söyle bu mahallede kimdir ve hangi köpektir? Küstahlık yolunu tutar ve cananı bizden alır?*

Gam ateşiyile ciğerinde su bırakmayalım. Onun canımızı alması imkânsız bir iştir.

Sabah oldu her ikisi sarhoş bir elde fakirin yakası ve bir elde kılıç dışarı çıktı. Her tarafa bakıyor ve şeker gibi dudağından acı küfürler ediyordu ve “Hemen git, durma.” diye talep ediyordu. Rakipler bunu görünce birbirlerine işaret ettiler ve müjde verdiler ki “Şimdi öldürmeye götürüyor.” Hamdolsun ki akıllılar demiştir ki, yılanı düşmanın elinde öldürmeli, iki işten biri olur: ya yılan düşman elinden ölür ya düşman yılanın sokmasından ölür. Dediler ki işleri zamana bırakmalı ki zaman kötü kişiden intikam alır.

(151b) *Şikâyetçi olanın yaptıklarından habersiz, dostun kapısına gitmiş yer edinmek istiyordu.*

O, o işle öylesine meşgulken ecel ansızın kuşatır.

Onlar kendini bu sözlerle teselli ediyorken beni mahalleden dışarı çıkardı. Sevinçle döndü ve rakiplerin üzerine basıp geçti.

Kıta. *Hatırımda kaldı bu hoş nükte yârden, yâr odur ki sözüne ve vefasına uyar.*

O tatlı edalı putun kuluyum ki devamlı yârin hatırına, gayrısının cefasını çeker.

Yâri seç ki vefalı olsun başkaları gibi cefa etme peşinde olmasın.

O öne çıkar eğer başına iş gelirse sevinçli olmaz ve gamlı durur.

Nimet ve kederde birlik olur yâr, bu şekilde cihanda az bulunur.

Eğer böyle yâr varsa canını ver, emirleri için başını ver.

Ondan gayrısını cihanda hiç arama mutlu ol âlemin gamını bırak.

Hikâye. Lale yüzlü sevgili ki yüzündeki beni ateşin üzerindeki üzerlik tohumu gibiydi ve yanaklarındaki ince tüyler, gönlü cezbeden su üzerindeki dalga gibiydi. Nazından ve işvesinden derviş ve fakir (zavallı) **(152a)**âşıklarına ilgisizlikle gözünü kapar ve kendisinde düşündüğü güzellik ve letafetle pazarda güçlü ve zengin kişilerle otururdu.

Fakir âşıklar hor görülürdü, her nerede zengin varsa ona hürmet gösterirdi.

Çıkarı olanlarla can ciğerdi, çıkar gözetmeyenlere dost olmazdı.

Sonunda güzelliği utanmazlığa dönüştü ve tatlılığı kirliliğe dönüştü.

Kıta. *Soğuk kül oldu onun sakalının izi, yüzü ah dumanının içinde kayboldu.*

Pas tutan ayna gibi ya da keçeyle korunmuş buz gibi.

Zenginler onu görünce yüzlerini buruşturup, kınadılar ve alayla ona dil uzattılar.

Gencin dış görünüşü perişan ve gönlü acıyla doldu. Eski aşığına yüzünü döndü ve selâm verdi, âşık gördü ki:

Mesnevî. *Letafeti gitmiş ve kirlenmiş; âşıkların kederinden zayıflamış.*

Ne cazibesi kalmış ne yüzünün güzelliği, yüzündeki beni kaybolmuş ve saçları perişan.

O da diğerleri gibi ona ilgi göstermedi. Genç dedi ki: “Sen daima gözünün benim üzerimde olduğunu söyledin, yüzümde biraz kıl çıksa da gözünün üzerimde olması gerekirdi. Bu ilgisizlik neden?” Şöyle cevap verdi: “Zannederim ki göz bebeğinden kıl dışarı (152b)çıkmaştı bende kıl gibi.” Genç maharetsizdi. Açlıktan ve susuzluktan geçim parası kazanmak ve ömrü boş geçirmemek için hamam ısıtma işine girdi.

Kıta. *Lokmayı damağına ve ağzına ulaştıracak başka mahareti yoktu.*

Çer çöpünü hamamın ateşlik odunu gibi yakmak için hamamın ateşliğine yöneldi.

Hikâye. Siyah kaşlı güzel bir ahu, aslanların ve timsahların pençesindeki ve tırnağındaki ava göz diyor ve yiyecek ve lokma için kaplanlara ve kurtlara hilebazlığı öğretiyordu.

Kıta. *Beyaz şahin gibi yüz çabukluk ve hileyle yemeği aslanın ve parsın ağzından çekiyordu.*

Bazen yumuşaklık ve hoşlukla, avla ram oluyordu bazen naziklikle dağ keçisiyle huzur bulurdu.

Divane tabiatlı biri, dal harfi gibi olan zülfünün zincirine bağlıydı ve gönül kuşu onun beninin tanesine tutkundu. **Kıta.**

Avucunda ve kesesinde her neyi varsa elinde olmadan onun ihtiyacı için verirdi.

Göğsünü ve gönlünü yaralar, can parasını (elinde olanı) ona feda ederdi.

Ama sevgili ahu yavrusu gibi kimin elinde ot destesi **(153a)** görse onun peşine gidiyordu. Otu bitirince başka düşünceye yöneliyordu.

Kıta. *Miskin bir buzağıydı, ovada inek gibi çok otlanırdı.*

Eziyet ve sıkıntısından, âşığın hayatı, sürekli tehlike altındaydı.

Bazen şefkatle nasihat eder ve derdi ki: “Dünya halkı, yırtıcı hayvanlar gibidir. Seni yalnızken bulduklarında koşar ve parçalarlar.” Oğul bunu duyunca hoşnutsuz yanıtladı: “Ben böyleyim senin benle ne işin var? Ne babamsın ne annemsin, her zaman beni incitiyorsun.”

Kıta. *Seni terbiye etmenin ne faydası var, cahil hakkında sen iyilik yaparsın o kötülük zanneder.*

Helalzade olmalı ki haline münasip olan nasihati dinlesin.

Oğlanın güzelliğin yüksek dağındayken yüzünde sakalı çıkmaya başladı ve nezaket ile aşığa yöneldi, muhabbete başladı. Halvette ve kalabalıkta dostu oldu. Zavallı âşık elbise, sarık, gömlek ve şalvardan bir değil iki değil üst üste yığdı. İpeklerin olduğu güzel bohçalarda deste deste**(153b)** hazır etti. Hangisini istese giyerdi ve temiz yemeklerden ve latif içeceklerden damağına ve ağzına alır, içerdi.

Kıta. *Aşığın her neyi varsa kendinden (esirger) ondan esirgemezdi.*

Maşuk cahil olduğundan başka türlü düşünürdü.

Bir gün yalnızken, elbise dolu bohçaları çaldı ve âşıktan yüz çevirdi. Biçare geldiğinde evde bulamadı. Gitmiş ve elbiseleri götürmüştü. Birkaç gün tahammül etti, geri dönmesinin mümkün olmadığını anladı. O da yağcılık ve hileye başvurdu. Genci bir yerde buldu, dedi ki: “Ey canım ve ömrüm, o eşyalar ve elbiseler senindi. İster burada giy ister başka yerde. Frenk ipeklerinden olan başka elbise bohçası hazırladım. Her biri başka renktir. Gönlün isterse onları da senin yanına getireyim ve sana bağışlayayım. Ama tanışık olduğunu terk etme ve beni gözünden düşürme ve yabancılardan bahsetme.”

Rubai. *Senin için vefalı ve sadık dost benim. Üzgün, şefkatli, dost ve dert ortağı benim.*

Gönlüm neşeli ve mutlu olur benimle otur her ne kadar gönlü gamlı ben olsam da.

Delikanlı âşığın çok fazla cana yakınlığını ve acı çektiğini gördüğü için insanlık etti: “Gel evimize gidelim sohbet edelim(154a) ve ertesi gün günün tadını çıkaralım ve gönlümüzün istediği gibi zamanı geçirelim.” dedi. Gittiler, evi süslediler ve kadeh istediler, ayyaşlıkla coşup bağıştılar. Uyuma zamanı olunca delikanlı sarhoş derin bir uykuya daldı ve âşık hemen bohçaları topladı ve dedi: “Ben buyum.” Genci çıplak bıraktı. Akıl sahipleri dediler ki, kötü yaraya kötü ilaç.

Kıta. *Zamanın halkları kötülük yapsalar da iyilik yaptıklarında iyi ol.*

Eğer halk hatırını sorarsa lütfet sen de gönül alan ol.

Hikâye. İki genç Merv’ de güzellerdi. Her biri uzun boylarıyla ardıc ve serviye kıskandırır, davranış ve güzellikte keklik ve sülün gibilerdi. Birinin adı Latîf ti ve diğeri Mecid. Her biri sabır ve gayrette, Bukîs ve Necid dağı gibiydi.

Mesnevî. *Birinin zülfü vardı o diğerrinin kâkülü, her biri bir şehirde bir güldüler.*

Biri Hüsvrev diğeri şahtı biri güneş o diğeri ayın haset ettiğiydi.

Birini iki kaşı yay, boyu ok gibi birinin iki dudağı şeker ve dişi süt gibi.

Diş ve dudaklarıyla her biri tatlı gülüşüyle, güzel huyuyla, süt ve şeker gibiydi.

Özgür bir genç, iyi huylu tatlı diliyle, **(154b)**her iki gence da gönül vermiş ve onlara düşkündü. Sürekli onların sohbetine hasret çeker ve hep onlarla yakınlık arzusunda olurdu ve derdi ki:

Şiir. *Onların meclisinde olabileceğim gün ne hoş olurdu, her ikisi bir arada otursunlar ve ben orada olsam.*

Bazen birinin ayağının altına başımı koysam bazen diğerinin hizmeti için ayakta dursam.

Ansızın aklına bir fikir geldi ve yerinden sıçradı ve fakir evini temizce süpürdü. Toz ve toprağa su serpti. Yeni ve renkli bir kilim, ağır kumaşlı yatak ve yastıkları serdi. Evin tavanına saf şarap şişelerini yerleştirdi. Güzel kutuları ve çok ferah macunları rafa dizdi.

Kıta. *Dostların sevincini artırırdu göze pak gözüken bir yer ve bir elbise.*

Lanet tasmaı düşmanın boynuna gayrısının gözü kör ve başı toprağa.

Kazanı hazır olsun diye ateşe koydu. Tavukları hazır etti, kebab yaptı. Macun içti, elbiselerini giydi ve dışarı çıktı. Önce Mecid' in evinin kapısına gitti. Evin damında güneş gibi durduğunu gördü, hürmet gösterdi ve selâm verdi. **(155a)** Mecid , “Sen kimsin ve işin kimledir ve amacın nedir?” diye sordu. Genç, “Aziz biraderin Latîf, duasını ulaştırdı. Hizmet etme arzusunun baskın olduğunu söyledi.” dedi. “Gönül o yârin sohbetine talip, lütuf gösterin bir süre senin aziz kardeşinin yanında huzur bulalım ve birbirimizi fazilet ve terbiyede sınavalım.” Demişler ki:

Kıta. *İnsan yalnız başına bilgeliği öğrenemez eğitim için başkası gerekli.*

İlim ve edep için genç akıllıysa da başkasıyla oturup kalkarsa münasıptır.

Mecid dedi ki: “Kardeşim Latîf mi dedi?” genç “Evet.” diye yanıtladı. “Ev nerede?” diye sordu. Gösterdi. “Biliyordum.” dedi ve buyurdu ki:

Kıta. *Dostla buluşmanın olduğu yere kimseden çekinmem gelirim.*

Senin gönlün rahat olsun ayağımla gitmesem başımla gelirim.

Latîf gayrısından çekinir, dedi. “Lütuf gösterin ve yalnız gelin.” Mecid kabul etti. Oradan Latîf’in evine gitti. Kapıyı çaldı. Latîf dışarı çıktı ve sordu ki “Kimsin ve ne işin var?” Dedi ki “Kardeşin Mecid dua ve selamını ilettiler, uzun zamandır görüşmeyi arzuluyoruz. Eğer biraz lütuf gösterip, yolun zahmetine katlanırsanız candan hizmet etmeye hazırız.”

(155b) Kıta. *Bilesin ki ey güzel huylu burada galiplerin bir meseli vardır.*

İyilerin başımızın üzerinde yeri var, arayanlar isteklerine kavuşur.

Eminim ki talebimiz reddedilmeyecekti, dedi ki:

Kıta. *Allah Allah nasıl bir hikâyedir ki biri yârini kaybeder.*

Özellikle, kavuşma talebiyle bu şekilde şefkatli ve kederli birini can nasıl kaybeder?

Ona da yalnız teşrif etmesini, yabancılara gerek olmadığını söyledi. Adam eve geldi, kapıyı kapattı, gözü yolda beklemeye başladı. Mecid’in geldiğini ve arkasından Latîf’in ulaştığını, birbirini gül ve lale gibi kucakladıklarını gördü. Sevinç ve nezaket gösterdiler ve birbirini görmekten huzur duydular. Eve geldiklerinde evin yüce cennet gibi son derece süslü ve varlıklı, eşyaların hazır ve serilmiş olduğunu gördüler. Sofra kuruldu, yemek yediler. El ve yüzlerini yıkadılar. Birbirlerinin hal ve hatırını sordular. Genç kalktı, tavandan şarap sürahisini ve revaktan macun kutusunu indirdi ve dedi ki “Sizin sohbetinizin tatlılığı ve keyfiyetiyle bunlara ihtiyacınız yoksa da ama doğrusu rağbet etmektir.”

Kıta. *Her ikisi birlikte yakınlaşmış, gördüler ki evde asil ve sade kimse yok.*

(156a) *Letafette büyüklüklerine yaraşır şekilde, Mecid ve Latîf meclisi süslediler.*

Macun içtiler ve kadeh de dolaştı. Genç oturdu. Derinden sevinçle terennüm etmeye başladı ve okuyordu:

Şiir. *İki yâr birlikte ve şarap şişesi geldi, bizim çalgıcımız nerede rûbab mevsimi geldi.*

Gökyüzünde güneş birdir ama benim evime birden iki güneş geldi.

Civanlar bunu duyunca güldüler ve dediler ki:

Rubâî. *Bizden geçtin ey saba rüzgârı hoş ettin, gül bahçesinde kavuşmayla havayı hoş ettin.*

Gözümüzün üzerine ayağını koydun yerini hoş ettin, senin vaktin hoş ki bizim vaktimizi hoş ettin.

Genç sevinç ve neşe içerisinde yine terennüme başladı ve okudu ki:

Şiir. *Evimin içinde misafir iki ay gibidir, hatta letafette ve iyilikte güneş ve aydan hoşlar.*

Gül gibi yüzlerinden zülüflerini savursalar, yüzlerinin aydınlığından ay ve güneşi gölgede bırakırlar.

Biri diğerine, “Bu genç senin neyindir?” diye sordu. Diğeri hayretle, “Bunu ben senden sormak istiyordum.” dedi. **(156b)** Bir süre iyice düşünceye daldılar. Latif zekiydi, “Ey Mecid bu hikâye şuna benzer ki: **Hikâye.** Zengin biri, bir sohbet düzenledi. Dostlarından altı kişi birlikte katılmıştı. Her birinin boyuna elbise biçti. Sohbet bittiğinde yedi kişiydiler. Aralarında hoş sohbet bir genç vardı, güzel sözler ve etkili latifeler, nükteler ve hikâyeler anlatıyor ve meclisi süsleyip sohbeti renklendiriyordu. Evin sahibi misafirlerinden bu adamın kim olduğunu tarif etmelerini istedi. Misafirler dediler ki “Biz de senden sormak istiyorduk.” Adam güldü ve dedi:

Kıta. *Ben iki taşın arasındaki unum ya da iki kemiğimin ortasındaki iliğim.*

Ya da iki dişimin arasında dilim gibi sohbet ediyorum.

Evin sahibi ve misafirler, zarafetini beğendiler. Evin sahibi ona da elbise hediye etti ve sohbe katılanlar aralarında taksim ettiler. Altın meblağı da eline geçti. Dua ediyor ve diyordu:

Kıta. *Ey aziz dostlarım, parayla asude oldum bu meclisin âlâ cennetinde
Ben bu meclise yakın oldum.(157a)Size de ihsanlar sahibi Allah yakındır.*

Kıta. *Herkes candan alıcıdır oturduğu kişi nazenin olursa.
Keşke letafet ve iyilikte bütün dostlarımız böyle olsa.*

Bu genç de bize alıştı ve hizmetimizi canı gönülden kabul etti bundan daha iyi ne olabilir?

Kıta. *O bize karşı su gibi gönlü saftı. Biz neden ateş (yakmak) için toplanalım?
O bize güzellik ve dostluk etti biz de ona iyi davranalım.*

Kıta. *Halk eğer senin yoluna diken koyarsa ellerini öp ve gül gibi kabul et.
Eğer hepsi gül olup oturlarsa sen ortalarında gül suyu gibi otur.*

Hikâye. Kahistân'ın reisine pazarcılar hizmet ettiler. Hindistan'dan hediye olarak çocuk köle takdim ettiler. Köle renk ve tatlılıkta lale yüzlülerin (güzellerin) dudağındaki ben gibi güzel ve beğenilir, tatlı dillilikte güzel yazı yazan muallimlerin kalemi gibi gayet süslü ve sevilendi.

Kıta. *Güzel yazıyla yazılmış renkli bir yaprakta baştan ayağa kalem ol.
Has olanların ve halkın gözünde bu işte Zühre ve Müşteri gibi tanınmış ol.*

Köle her zaman efendinin göz bebeği gibi gözünün önünden gitmiyor, asa ve ayakkabısı gibi yanında duruyordu.

(157b)Kıta. *Değerli bir hizmet takdim et ki hizmetle, efendinin talihi sana görevlendirilir.*

İyilik tohumu saç gönül tarlasına neyi ekersen onu biçersin.

Efendi de çam ve çınar meyvesi gibi zamanın çimeninde gönlünü sadece ona bağladı ve bahçe ve gülzârın kıyı ve köşesinde gül ve lale gibi mutlu ve gülerek onunla oturmuştu ve okuyordu ki:

Kıta. *Güneş ışığı ol, gün başkalarının olsun, bu gece bana ay ışığının yansıması yeter.*

Yazımın siyahlığı taze taze her an gönlün beyaz sayfasına mana ve renk veriyor.

Bir gün gönül sahibi arif sevgili kölesine dostluk ve şefkatle nasihat ediyor ve diyordu ki: “Derler ki, bilgili ve akıllı adama, deniz genişliğinde gönül gerekli, lale goncası gibi içi kara ve dar olmamalı. Kazla kaz ve güvercinle güvercin ve şahinle şahin gibi olmalısın. Sen hizmette kusurda ayağı yanmış karga gibisin ve hileyi karga gibi öğrenmişsin. Böyle bir (158a)kişi hüner adamlarının nezdinde ayıplanır ve akıllı kişilerin yanında yenik düşer.”

Kıta. *İyi huy ve davranışını azizler över: akıllı ve yetenekli olan kişiyi.*

İşi büyüklük ve letafet olan kişi herkese layık ve saygıya değerdir.

Köle karşılığında dedi ki: “Ey efendi duymadın mı? Helalzadeler dediler ki, her ki aslını ve nesebini inkâr ederse haramzadedir.”

Kıta. *Her an gönlünü sıcakkanlılıkla tazele, dalın başındaki kuş gibi başka olur soğukluk.*

Haramzade aslını ve nesebini inkâr eder, helalzade olmayı meslek edin eğer mertsen.

Kıta. *Bağda serkeş servi gibi yukarı çıkma ve olma perişan.*

Bu nükteyi güneşten öğren çünkü ayakaltındakine ışık saçar.

Dünyada kâmil aşk olmadan insanlar bilgelik edinmezler.

Akıllıların eğer şevki varsa aşkı Sâ'îlî' den öğrensinler

Manzum Hikâye. Âşık ve maşuğu dinledim, her ikisi de elbiselerini sandığa koydular.

(158b)Devenin arkasına yüklediler her ikisi birlikte sefere çıktılar.

Yolları Ceyhun'dan geçti bazen kırdan ve bazen vadiden.

Bir sabah, bilmeden ve farkında olmadan, korkunç çöle yolları düştü.

Pusuda yağmalamak ve acı vermek için birkaç harami vardı.

Her ikisinin de elini ve ayağını bağladılar her birini katletme peşine düştüler.

Kılıcı aşığın başına vurdular, saf bir maşuktu ve sadıktı

Dedi ki önce bana vurun ilk kılıcı ondan sonra onu öldürün çabucak.

Hızlıca dilberin başına koştular, hançerle ortadan kaldırmak istediler.

İnlemeye başladı temiz âşık, ondan önce beni helak edin.

Onun öldürülmesini göremem ondan önce benim boynumu vurun.

İkisi de telaşlandı, kendi katledilmesini arzuladı.

Hırsızlar her birinin yakarmasına, birbirlerine olan yardımına şaşırdılar.

Çölde toz gözükünün bayrak ve ordu ortaya çıktı.

Hırsızların işi korkudan bozuldu, her ikisini de sağ bırakıp kaçtılar.

Yâre iyilik yardan gelir yâr kötü günde işe yarar.

Umudum var, yaratıcının lütfuyla sonsuza dek canlı kalırsınız.

(159a)Eğer ölürse ağlamasına şaşırmamalı, Sâ'îli'nin dünyada yâri yoktur.

Ey padişah lütfunla yâr ol, huzursuz canına yardımcı ol.

Onun içi ve dışı senledir, son anda onun yâri ol.

ALTINCI BÂB

ZAYIFLIK VE YAŞLILIK HAKKINDA

Hikâye. Bir bilge kişi yaşlanmıştı, ölüm marazında kendi genç oğluna vasiyet ve nasihat ederken şöyle dedi:

“İnsanın elinde hayat nakdi kadar gerekli ve hoş bir şey yoktur.

Yaşamak kaçınılmaz olsa da, lakin ölümden de kaçış yoktur.”

Denilmiştir ki: “Ölüm haktır ve miras helal. Rızık ve malımdan sahip olduğum kadarıyla, eğer adaletin varsa, ilahî takdir olmadıkça kazanç vasıtan için sana yeterlidir. Çaba göster, bir ilim ve edep edin. Babanın işini öğren ki beceriksizlikle ihtiyaç ile onun bunun evinin kapısına gitmeyesin.”

Kıta. *Rızık ibadet etmesine engel olursa, ibadet edene rızık aramak münasiptir.*

Rızık peşindeki ibadet eden kişi değilsen, gayret et çabayı elden kaçırma.

Oğul ağladı ve dedi:

(159b) Kıta. *Yetim çocuğu değerli olsa da, yakınları tarafından hor görülür.*

Eğer baba yoksa çocuğun başında, ne zaman başarılı ve mutlu olabilir?

Oğul dedi ki: “Ey baba az bir hastalıkla kendini ölüme teslim etmemeli ve gönlü topyekûn helak etmemeli. Bilginler dediler ki ‘Can bedende olduğu sürece yaşama ümidi vardır.’ Eğer buyurursan ihtiyaç ve hizmet için hekim ve tabibe istediklerini verelim ki hastalığın ilaç ve devasında çaba ve ihtimam gösterebilirler.” Bilge kişi güldü ve dedi:

Kıta. *Elbisenin hürmeti yeni olmasındadır, pare pare olunca hürmeti yoktur.*

Beyhude canını çıkarma (telaş etme) ki bu harabe, tamir edilmeye layık değil.

Kıta. *Hiç kimse Temmuz vakti, duvar başında taze yeşilliği görmüş müdür?*

Boşuna çaba harcama çünkü su kırık testide durmaz.

Kıta. *İnsanın eceli geldiğinde, ne oğlu engel olabilir ne de akrabası. Hekimin varlığıyla birlikte, kırılan şişe birleştirilemez.*

Hikâye. Azerbaycan’da yaşlı bir adam, çocukların ve yeni yetmelerin muallimliğiyle ün salmıştı. Yazısı güzel olduğu için şakirtlerden bir grup ittifak ettiler ve tuğra yazması için padişaha götürdüler.

Kıta. *Kalemi elinden bırakma çünkü kalem sesi senin rızkını değiştirir. (160a)Hat meşkini bırakma çünkü hat, rızkın kapısını yüzüne açar.*

Hz. Ali’ nin şerefli sözüdür, -Allah ondan razı olsun ve Allah yüzünü ak etsin-
“Güzel yazmayı size öneriyorum ki rızkın anahtarlarından biridir”

Kıta. *Fazilet sahipleri ittifakla demişlerdir: şiir ve inşa meziyettir ve hat hünerdendir. Her kimin mahareti şiir, hat ve inşaaysa; nazar erbabı, fenler sahibilerler.*

Tuğra yazıcısı, Acem vilayetinden Rum memleketine geldi. Kâtip ve şair oldu. Bir mısrada yazılacak bir konuyu o beş ve altı bölümde yazar ve sözü bitmemiş olurdu. O arada aklına gelen şiirin iki mısraı birbiriyle vezinde farklı ve anlamı düzyazı ile uyumlu değildi.

Kıta. *Yazısındaki uzunlukla birlikte, kıtaların başı başka sonu başkaydı.*

Şiir söylerse onun iki mısraı, her biri başka bir şeyden bahsederdi.

Ama bazı şakirtleri kudret ve vakarı yüzünden bu kıtanın anlamı için diyordu ki:

Kıta. *Ey felek güneşten huyuma bir lafetme (ben söyleyim böyleyim deme), benim huyum senin iki güneşin kadar yer alır.*

(160b)*Eğer güzel yazı, hat, şiir ve fazilet öğrenmek istersen, benden öğren ki her işin bir hevesi (macerası) var.*

Şakirt onun yanından ayrılınca dışarda yavaşça diyordu ki “İlim bir nokta idi, onu cahiller çoğalttı.” Refiklerinden biri sordu ki “Acemdeyken sen güzel yazı ve şiirle ilgilenmiyordun.” Cevap verdi: “Orada padişahın veziri şair ve sadrazamı kâtipti. Eğer ben şiir söyleyip güzel yazı yazsaydım onlar kıskanır, huzursuz olurlar ve makamda -iş

vermede- beni ihmal ederlerdi. Rum vilayetinde benim karşımda duracak kâtip ve şair yok.” Dediler:

Kıta. *Karıncanın kanat çıkardığı her yıl kıtlık getirir ve rızkı daraltır.*

Aslansız kalan her ormanda, çakal başını çıkarır.

Adam “Bir mısraa sığan bir konuyu, neden altı ve yedi bölümde yazıyorsun?” diye sordu. Dedi, “Benim divit, kalem ve kâğıdım var. Her ne yazarsam bilirim. Bu senin için neden önemlidir? İşin gücün yok mu?” Adam, “Neden beyitlerin o arada vezinsizdir ve güzel yazıyla uyumsuz?” diye sordu. Cevaben: “Rum halkı Farsça bilmezler, **(161a)** nazım ve nesir arasındaki farkı nasıl ayırt etsinler.” Adam dedi: “Akıllılar dediler, yaşlılıkta ticarete heves eden kişinin ticareti ve alışverişi kıyamet pazarına düşer.”

Kıta. *Hırsla (öfkeden) geceleri kandil dumanını çok yuttuğundan yaşlı adam divane oldu.*

Zavallı yaşlı adamın başına zihninin cinnetinden ne belalar gelir.

Kıta. *Bir yaşlının bir gencin yanında zekilikten bahsetmesi bir kusurdur.*

Gündüz güneş varken, kandilin ışığı yok hükmündedir.

Hikâye. Rivayet ederler ki, Şahrüh’ un vezirinin gençlik yıllarında ilim tahsili ve faziletin tamamlanması için Semerkand’da bulunuyordu. Bir gün Horasan’a gitmeye niyet etti ve yola çıktı. Çölleri aşıyor ve merhaleleri geçiyordu. At, deve ve koyun sürüsü olan birkaç çöl ve vadiden geçti. Bu kadar rızık ve malın sahibinin kim olduğunu ve adını sordu. “Filan devlet sahibinindir.” dediler.

Kıta. *Hak Teâlâ kulunu affederse rızıklardan hadsiz verir.*

Karun gibi olsun diye şöhreti, diğerlerine bir ona yüz verir.

Genç, gökyüzü gibi geniş bir yerde çadır çadır üstüne ve otağ otağ **(161b)** üstüne yığıldıklarını gördü. Muazzam bir orduydı. Dediler, “Bu varlık, mal sahibinindir. Her biri

babaları gibi servet sahibi ve müreffeh olan yetmiş oğul ve torunu vardır.” Genç, zengin kişinin evinin kapısına geldi. Evinin hoş meclisinin, kapısının ve sultanlık çadırının olduğunu gördü. Gidip gelme çok. Vezirler, emirler ve büyüklerin evinin kapısı gibiydi. Genç selâm etti, tazim ve ikramı yerine getirdi. Zengin kişi ne iş yaptığını ve nereye gittiğini sordu. Genç, “İlim talibiyim ve Horasan’a gitme kastım var.” dedi. Adam gencin vücudunda devlet adamlarına ait nitelikler ve işaret gördü.

Kıta. *Her kimi devlet erbabı güneş gibi korursa, devlet onun alnına ay gibi nur bahşeder.*

Güneş gibi hangi ülkeye uğrasa ayağının altında yolunun toprağını altın gibi yapar.

Birkaç gün izzet ve hürmet gösterdi, yol eşyalarını kendi himmetine yaraşır şekilde emirlerin sahip olduğu gibi her şeyden: at, deve, çadır, otağ, köle, cariye, hazine ve paradan **(162a)** yükleyip hazırladı. Mükemmel ve süslü hazırlayıp teslim etti ve Horasan’a gönderdi. Genç, Horasan’a gitti. Kısa zamanda, padişah Şahruh eğitime başladı ve veziri yaptı. İtimat edilen yetkili ve anılan oldu, şu mertebede ki:

Mesnevî. *Nerede kalemi yazı yazsa (ferman sadır etse) padişahın söz söylemesine mahal kalmadı.*

Emri ve fermanına memurdu, zira ki derde dermandı.

Vezir bir gün av için ata binmişti. Mezarlıkta iki büküm zayıf bir ihtiyar mezara yaslanmıştı ve tek gözü kördü. Vezir yaşlı adama muhabbet gösterdi, buyurdu ki: “Sen kimsin ve ismin nedir?” İhtiyar: “Kim olabilirim? Kimsesiz bir ihtiyarım, aciz düştüm ve felek beni bu hale getirdi. Adım filandır.” dedi. Vezir ihtiyarı tanıdı, haline üzüldü ve içini çekti.

Kıta. *Ne mutlu, başkalarının derdiyle gönlünde değişiklik olan o güzel gönüllüye!*

Ne biçim gönüldür ki başkalarının inleme ve ahı, hiçbir şekilde onda tesir etmez.

Vezir sordu: “O kadar eşya ve evlatların nerede ve gözüne ne oldu? Evlatların ve malın olmadan bu hâle nasıl düştün?” Adam ağladı ve dedi ki:

Ah ve feryat olsun uğursuz feleğe! Yüz pare olmuş göğsüm bir an inleme ve ahtan hâli(yoksun) değil.

Devranın dönüşü bir hisarı virane ederse, şüphesiz hırsız ve harami orayı yol tutar.

(162b)Dedi, “Ben yazın Mâverâünnehir’ de yaylaya çıkardım. Kış geldiğinde Horasan’daki kışlağa gelirdim. Kış bastırdı ve Ceyhun buz tuttu. Oradan göç ettik. Mal varlığım, eşim ve çocuklarla deniz üzerindeki buzdan geçiyorduk ki buz kırıldı, bütün mallar ve ailem buzun altında kayboldu. Geriye sadece sevdiğim küçük oğlum, elimde ok ve yayım kaldı. Bir süre sonra oğlum acıktı. Onu oturtup, bir kuş ya da bir hayvanı avlamaya gittim. Hiçbir şeye rastlamadım. Bir çalının altında bir şeyin kımıldadığını gördüm. Tavşan sandım, ok fırlattım. Meğer o oğlumun kendisiymiş. O da ahiret âlemine gitti. Üzüntü ve öfke beni ele geçirdi. Baltaları kırdım ve yayı yere fırlattım. Yay geri sıçradı ve gözüme çarptı. Gördüğün durumdayım.”

Kıta. *Felaket gökyüzünden geldi ve bir evladım dışında hiçbir şeyim kalmadı.*

Gitti o da kaderin cilvesiyle şimdi kaldım kör, kim ve kimsesiz.

Vezir ihtiyarın kıssasını Şahruh’un huzuruna ulaştırdı. Padişah şaşırdı ve yaşlı adamı meclisine davet etti. Yaşlı adam dua etti ve dedi ki:

(163a)**Kıta.** *Ey padişah! Saadet ve refah içinde yaşayasın, cihanda senin zatın şerif olsun.*

İnsan için hayat mümkün oldukça, hayatın saadete ermiş olsun.

Yaşlı adamın duası padişahın hoşuna gitti. Padişah, yaşlı adamın kaybettiği altın ve gümüşü devlet hazinesinden vermelerini emretti. Başka bir ihtiyacı olursa vekillerin karşılamalarını söyledi. Yaşlı adam dedi ki “Ey padişah senin ihsan ve lütfunu bir şartla

kabul ederim. Evlatlarımı ve yakınlarımı denizden salım çıkarıp bana ulaştırırsın ki, bu lütuf ve ihsanını ailem ve evlatlarıma harcayayım. Yoksa ben yaşlandım, ailem ve evlatlarım olmadan malı ne yapayım?" Padişah şaşırdı ve dedi, "Ne yapılması gerekir?" Yaşlı adam, "Benim için bir mezar yaptırın ki orada geçmiş zamanlara tövbe edeyim ve elden gideni telafi edeyim." dedi.

Kimse toprağımın üzerine mum dikmesin, mum olurum ateşli ahımla.

Bedenim zaaftan kımıldamadığından, otururum taş gibi toprağın başında.

Ey dost feleğe gönlünü bağlama, perişanlık ve afetle dolu bir denizdir.

Şahruh' un mat olduğu bu meydanda başkalarının piyadeleri ne yapabilir?

Hikâye. Babayiğit bir genç adaletli padişahın yoldaşlığını yapıyor (163b) ve şirin nükteler ve güzel sözlerle gönlünün aynasındaki pası gideriyordu.

Kıta. *Temiz kalbinle, cana ferahlık eden nükteleri, padişaha ve kuluna art niyetsiz söylerdi.*

Elbette, hikmet ve öğüt süpürgesiyle, hastanın gönlünden maraz gidiyordu.

Her nerede bir yaşlı ve zayıf düşmüşle karşılaşırsa, atının dizginini çekiyor, halini hatırını ve yılını (nasıl geçirdiğini) soruyor ve sahip olduğu dirhem ve dinarını onun avucuna ve kesesine koyuyordu.

Kıta. *Ey genç adam sözü tatlı, nazik ve aheste yaşlılar gibi söyle.*

Bazen hizmetle ve bazen cömertlikle bazen padişahı bazen dilencilerden yardım dile.

Kıskananları ve düşmanları, yoldaşı padişahı beğenmiyor diye derin düşüncelere daldılar. Padişahı uzak durmak ve ona bağlanmamak için yaşlıların ve dilencilerin hatırını sormayı tercih ediyor, dediler.

Halkın iyi huyundan zarar ulaşır kıskanç kişinin güçsüz yaralı gönlüne.

Kıskançlık yayına gerilen okun yarası fakat kıskanç kişinin canını yakar.

Padişah halktan bu sözü duyunca genç adamın tutumunu beğenmedi. Rahatsız oldu ve bir bahane ile suçlayıp zindana attırdı.

Zinhar padişahların yakmasından çekin, hiçbir yerde odun olmasa da onlar ateş gibiler. (164a)Eğer ateş değillerse o zaman niçin yakmak için her yöne bayrak çekerler?

Genç adam ihtiyarların duasından perişan durumdaydı. Tutukluluk, işkence ve zindanı ona mani olmadı. Gündüzleri hapisteydi ama gece dizginlerini koparır, çarşının kadı ve bekçisini atlatırdı. Dediklerine göre, gönül sahibi genç olsa da ama tarikatta pirin pirlerindendir. Dostları vaziyeti padişahın arzına ulaştırdılar. Günahı olmadığı için padişah tutukluluk ve zindandan serbest bıraktı. Ona iyi niyet besledi, yeniden yoldaşı yaptı ve gönlünü aldı. Art niyetlileri gerektiği gibi tembih edip ceza verdi. Özür dilemeye geldiğinde gencin adımını mübarek bildi. Kendisi için nasihat ve öğüt istedi. Genç adam, “Bilgeler demişler ki, güçlü olan zayıf dostlarını affetmezse zayıflar yeri gelir güçlü düşman olur.” dedi.

Kıta. *Eğer yolun fakirlere düşerse, merhamet göster gülerek.*

Genç padişah için gelişme dul kadınların duasıyla gerçekleşir.

Kıta. *Ey delikanlı çabala ve yaşlıların önüne ayakkabısını koy ve asasını hazır et.*

Şu yüzden ki delikanlıların ömrünü, pirlerin duası ziyade eder.

(164b)Hikâye. Gençken ayakkabısını ayağına geçirdim ve asayı eline verdim. Bana dua etti ve “Umudum şudur ki edeple doğru yola gidesin ve kemal ile yaşlanasın.” dedi.

Kıta. *Güçlü cihan, anne karnından doğan yüz kişiden ancak birini yaşlandırır.*

Herkes cihanda zengin değil, içlerinden biri varlıklı olur.

Kıta. *Bir ağacın meyvesi varsa, sonunda yapraksız kalır.*

Bir insana eğer iyilikse, yaşlı ölmek genç ölmekten daha iyidir.

Hikâye. *Yaşlı bir adam genç eş istiyordu, sakalını boyadı ve boyunu doğrulttu, bir bilge kişi dedi, “Bunu neden yaptın? Tamamen yalan ve namertliktir.”*

Dedi ki, “Kimse yaşlı, iki büklüm ve beyaz sakalım var diye kadını ayıplamasın.” Bilge kişi, “Dişlerine ne çare bulacaksın, ağzında izi yok.” dedi. Yaşlı adam, “Açıktan değil gizlidir.” dedi. Bilge, “Alnının kırışıklıkları yaşlılıktan belgindir.” Yaşlı adam, “Güler yüzle belli etmem.” dedi. Bilge “Gençlerin hareketliliği sende yok, onu tedarik etmek için ne yapacaksın?” dedi. Cevabı yoktu.

Kıta. *İşlerin hepsini tecrübe ettim, insanların hepsi taklitçidir.*

(165a) *Görmemiş diye birini kınamasalar, hiçbir şey görmemişler ama nazar sahibiler.*

Hikâye. Duydum ki bir yaşlı adam hasret ile ağlıyor ve diyordu: “Yaşlıların gençlerin gönlünü alıp, yaşlanasın diye dua etmeleri, ne övgüdür ve ne de iyi duadır. Belki onların hakkında lanet ve bedduadır. Denilmeli ki “Akıbetin iyi olsun ve doğru yola gidesin.”

Mesnevî. *İnsanoğlu yaşlanmış olmasın, yaşlı olduysa, dert olmasın.*

Dostu dert olan yaşlının, ölmesi yaşamasından yüz kez daha iyidir.

Yaşlılık bin çeşit hastalıkla zilletir. İlki şu ki insanın en değerli organı gözdür. Yâdımdadır ki yaz zamanı öğle vakti gökyüzünde yıldız sayıyordum. Şimdi gözlükle dört göz olmama rağmen sabah güneşin yüzlerce ışığını göremiyorum.

Kıta. *Güç ve kudret elden gitti ey felek ne zamana kadar benim kanımı akıtacaksın. İsterim ki dostun yüzünü göreyim, gözümün nuru neredesin?*

İkincisi kulaktır, sinek günlük yiyeceği için örümceğin tuzağına düşüp bağırdığında bir fersah mesafeden duyardım. Şimdi güzel sesli hafızlar **(165b)** mescitte yanıma oturmuş, güzel nağmeyle Kur'an okur ve müezzinler gönül çelen seslerle ezan okur ama duyamıyorum.

Kıta. *Kulağımın kuvveti azaldı, ey felek ne zamana kadar kulağımı çekeceksin.*

Hiçbir işin üstadı, adamı yaşlılıkta tembih etmez.

Üçüncüsü diştir, eskiden çeliği yumuşatırdı, şimdi sıcak suya tahammülü yok ve soğuk suya dayanamaz.

Kıta. *Ey devran haddi aştı verdiği dert, rahmet göster dertlilere.*

Feryat ve figan olsun ki lokmayı boğaza rahat götürecek diş yok.

Dördüncüsü ayaktır, her an oradan oraya bu fesat yerinden o meyhaneye, put evine yolları aşar ve gönlümün arzusunca zamanı geçirirdim. Şimdi, yandaki mescitte cuma cemaatinde bulunmak istiyorum. Sabahtan öğlene kadar gidip geliyorum, yüz kere oturuyorum ve kalkıyorum, cemaate bazen ulaşıyorum bazen ulaşamıyorum.

Kıta. *Nasıl yol bulurum yüksek ve alçak olanın nezdine, gönüldür yüceye meyil eder sefil ayakla.*

Yüz gidip gelme ve mihnetle huzur ve sabrım yok (166a)başım titrer ve ayağım atıl.

Bu işler yaşlı adamın bedeni sağlıklı olduğu zaman yapılır. Bu işler bedenin özürsüz olduğu ve güçlü olduğu zaman gerçekleşir. Allah korusun, bu zahmetlerin hepsiyle yaşlı adamın bedeninde bir hastalık meydana gelir ve teninde ansızın bir rahatsızlık ortaya çıkar.

Kıta. *Bu kadar gam, üzüntü ve çeşitli acılara rağmen, Allah korusun yaşlı kişi hasta olursa.*

Bunca gam yeter artık ey genç, sen de iki üç gün yaşlı kişiyi üzme ve onu hoş tut.

Rubâî. *Felek seni bazen zengin ve bazen fakir yapar, bazen tenini çıplak bazen tok yapar.*

Feleğe gönül bağlama ki düzenbazlık ve hileleri, sen anlayana kadar, zayıf ve yaşlı yapar.

Akşam ulaşırsa kendi haline bak, seher vakti olursa gönlünü hazır tut.

Bu fani dünyada ister yaşlı ister genç ol, her şey Hak'tan gelir, şükreden ol.

Hikâye. Varlıklı birinin meclisinde dostlarım ve arkadaşlarım birlik olup dediler ki “Sâ’îlî halk gibi kıskançlık ve nifak bilmiyor.” Zengin biri, “Bu huy onda yeni görülür. Adam yaşlı ve zamanını insanlar arasında geçirmiş, sohbeti tesirlidir. Bu olamaz, şu ikisinden biridir. **(166b)** Ya ahmaklığı baskındır. Halkın hal ve hareketlerinden habersizdir ve şuuru yoktur. Ya da keskin zekâsı kendine çeker, manası şudur ki âlimin arzuları ve cahilin hayalleri onun zihninden uzaktadır.”

Kıta. *Zamanın insanları kötüyse ve sen iyi biriysen, gözünü kapa iyi ve kötüye iltifat etme.*

Yiğitlerin huyu vefadır eğer civanmertsen, vefa ehlinin peşinde ol vefasızlık etme.

Bir gün o devlet sahibinin sohbetinde hazırdım, sual etti ki “Sâ’îlî, kıskançlık ve nifak ne anlama gelir? Cevabını verdim, “Bilmiyorum.” Cevabımı beğendi, güldü ve dedi:

Kıta. *Gençlik zamanımda bir yaşlıdan duydum, eğer iyilikse hünerin, kötüden ne tasan var?*

Kıskanç kişilere her zaman kıskançtan ziyan erişir, eğer kıskanç değilsen kıskançlıktan ne gamın var.

Kıta. *Hiçbir genç dünyada başkasının kıskançlığından yaşlanmadı, iyi ve kötünün kıskançlığından geç ve kısıkanılan ol.*

Kıskanmakla ömür azaldı, yaşlandın cahillikle, işin akıbetine bak ve övülen ol.

Hikâye. Pehlivan zuhur etmişti, yeryüzünün neresinden **(167a)** bir pehlivan çıksa güreşteki maharetiyle yere sererdi. Aslan gibi adam olduğundan elinin gücüyle fili alt eder.

Aslanlar gibi pars fırlatan (korkusuz) ve mağrur, kuvvetli ve savaşçı (pehlivan) ve güçlüydü.

Bir eliyle kaplanı ve diğer eliyle aslanı yere fırlatırdı çevik ve cesur.

Güreş zamanı meydana çıktığında, felek bile korkusundan tozda gizlenirdi.

Gençlik zamanı geçti ve yaşlandı. Bir zaman rahat olmadı. Gözüne sürme yerine ümitsizlik mili çekti.

Kıta. *Eğer böyleyse dünyanın işi, beden dertten zayıflar, canın çekilirse.*

Fil gibi olan felek seni ayakaltına alır, farz edelim sen erkek aslansan da.

Bir gün kazayla ayağı karpuz kabuğuna bastı kaydı. Yere düştü ve kafasını kırdı. Kinlendi, karpuz kabuğunu bazen yere atıyor bazen kapı ve duvara ve atın eyerine fırlatıyordu. Ona yakın olan biri yaptığını gördü, beğenmedi ve sordu ki: “Pehlivan niçin böylesine sinirlenmiş? Zulümle elini karpuz kabuğuna uzatmış?” Pehlivan, “Ey dost, şimdi böyle bir durumdayım. İşler bu sonuca vardı.”

Mesnevi. *Her dostuna güvenme, zira o zamanı gelince senin derini yüzer.*

(167b) *İzzetle bu yolda agâh ol, kendi bedenini hakir etme ve sevilen ol.*

Bu yolda sadece dostla uyumlu olma, eğer aklın varsa için dışın bir olsun.

Senin dostunun düşüncelerinden haberin yoktur, azizler değersiz olduğu için deriye bakmadılar.

Manzum Hikâye. *Bir pehlivan meydanın başına geldi, yere düşmüş bir elek gördü. Pehlivan eleğe pabuçla vurdu, bir kenarı sıçradı ve dizine çarptı.*

Dizi darbeden öyle acıdı ki, pehlivanın acıdan yüzü sarardı.

Yere attı elek yerden sıçradı, yüzüne geldi ve yüzünü yaraladı.

Pehlivanın öfkesi daha da arttı, öfkeden edepsiz diye duvara fırlattı.

Duvarın sıçradı ve gözüne geldi, pehlivanın dertten gözü sakinleşmedi.

Yüksek bir sesle haykırdı, “Ey Müslümanlar beni elek öldürdü.”

Bu örneği şu yüzden verdim:

Kıta. *Alçak devranın geçmesiyle, zayıflıkla küçük şeylerin de yükünü çeker.*

Dost bizdense endişe olmaz, böyle şeyler onun için kolaydır.

YEDİNCİ BÂB

TERBİYENİN TESİRİ HAKKINDA

Hikâye. Sultan Ahmed'in Bağdat'ta iki kölesi olduğunu duydum.(168a) Birinin lakabı Ergun ve diğerinin adı Behzat'tı. Ergun güzellikte güneşe gökyüzünün çemberinde maymun gibi oyun oynamayı öğretirdi. Behzat güzellik ve latiflikte dolunayı, feleğin sofrasında çörek ve ekmek artığı durumuna düşürürdü.

Kıta. *O biri zarafet ve güzellikte huri ve periyi kendisine hayran bırakmıştı.*

Diğeri ise güzellik ve sevilmede tekti; güneş ve ay onu kıskanırdı.

Sultan sanat ve sanatı sevmesiyle tanınırdı; yetenekli kişilerin terbiyesine hevesli ve bu konuda ünlüydü. Hizmetinde bir nakkaş üstadı vardı; Mânî' nin ikincisi olmasa da nakkaş onun kaleminin tarzını takip ediyordu. Ergun'u onun çırağı olarak verdi. Yanında Yakut'un bile hattatlıkta onun yanında elinin titredığı bir hattat vardı; Behzat'ı hat meşki alması için onun hizmetine gönderdi.

Kıta. *Bir padişah gidince başkası onun yerini alır ve padişahlık yapar.*

Eğer sanatkâr giderse, onun sanatını başkası bilinçlice devam ettirir.

Köleler üstatların hizmetindeydi. Ancak hiçbirisi kendi (168b)üstadının işini öğrenecek ve padişahın gece dinlenme yerinde kendilerini gösterecek kabiliyette değildi. Padişah üstatları ihmalkârlık gösterdiler diye sorguladı. Tutuklanmaları ve zindana atılmalarını emretti. Bir hekim hizmetindeydi. Dedi, "Ey padişah, günah üstatlarda değil, yetenekle ilgilidir." Demişlerdir ki "Dilsiz birine şarkıcılığı ve falcıya kimyagerliği öğretmek akıllıların işi değildir. Kuyumcu ile hasır dokumacı ve dokumacı ile kuyumcu arasında fark vardır."

Kıta. *Papağanın yetiştirdiği karga yumurtası elbette ki papağan olmaz, kargadan başkası gelmez.*

Herkesin bir yeri vardır eğer akıllıysan lale çayırda ve gül bahçede güzeldir.

Uygun olan, Ergun’u kâtibe ve Behzat’ı nakkaşa vermendir. Hekimin sözü padişaha makul ve kabul edilebilir geldi. Hekimin dediği şekilde yerine getirildi. Kısa zamanda Ergun ilerledi, hattat ve kâtip oldu. Az bir zamanda Behzat ilerleme gösterdi, eşsiz bir nakkaş oldu.

Kıta. *Nakkaşlık ve güzel hatta dünyada Ergun ve Behzat’ın şöhreti yükseldi.*

Köleler terbiye gördü ve Bağdat sultanı gibi halkın önüne geçti.

Gerçi zenginlik ve saltanatla Karun gibidir ancak ordu padişahın işini yapmaz.

(169a) *Açıktır bu akıllıların gözünde; güneşin işini ay yapamaz.*

Hikmet. Bir hekim oğluna öğüt veriyor ve diyordu ki, “Ey babasının canı, bambu fidanı gibi yumuşak ve cansız ol, kaderin okunu def etmek için sana siper olurlar. Ağaç gibi sert olma; yumuşak olana kadar yakıcı ateşte yakarlar ve kül yaparlar.”

Kıta. *Saf su gibi renklerin ardında mülayim ol; çünkü kadın erkek her zaman sana ihtiyaç duyar.*

Yılan gibi olma ki delikten başını çıkarırsan başını koparır, birbirinden ayırırlar.

Oğul dedi ki “Ey baba eğer odunu yakarlarsa kül de faydalıdır. Onda fayda çoktur öncelikle sabun yapımında kullanırlar ve onunla giysi yıkarlar. İkincisi, güzel dilberler parlatmak için aynaya sürer ve temizlenirler.” Hekim dedi “O sabunda kullandıkları çam ağacı ve çam fıstığı meyvesinin özelliğidir, her ağacın külünden olmaz. Aynaya sürdükleri ve yüzlerini gördükleri**(169b)** ilikli kemiğin külünün özelliğidir. Sert kalın odunun külü değildir ki ne kimseye hayrı vardır ne de kalanı işe yarar.”

Kıta. *Ay gibi güneşten terbiye kabul etmezsen, aydınlık gönlünü cahillikle karartırsın.*

Gönlünün karanlık evini münevver yapmazsan ne zaman nazar ehli gözbebeği gibi gözde sana yer verir?

Kıta. *Yeni yetişen fidan gibi büyümede ve meyve veren ol, taş gibi oturma sert, bir yerde başıboş.*

Meyve, güneş ve ayın yetiştirmesiyle tatlanıp lezzetlenir, uygun bir kişi ol ki kabul erbabının kıymetlisi olursun.

Hikâye. Bir vezirin oğlu vardı, dış görünüşü çok hoş ve bedeni son derece beğenilen ve sevilen ama davranış olarak aptal ve cahildi. Manevî değerler bakımından hali kötü durumda, takdir edilmeyen ve perişan bir haldeydi.

Kıta. *Aydınlığı aydan ve güneşten alırlar ancak kör için nurdan faydanın tecelli etmesi mümkün değildir.*

Güzel sureti insanlar duvara çizerler; canlıya fayda suret ve manadan olur.

(170a)Padişah, vezire “Oğlunu bir kez huzurumuza getir.” dedi. Vezir, “Oğlumun padişahın hizmetinde ve meclisinde bulunmaya liyakati yoktur; yoksa onu yüz kez getirir ve sonsuz nimetler bahşeden bakışlarınızdan istifade ettirirdim.” Padişah çok fazla ısrar ederek, “Elbette getir.” dedi.

Kıta. *Kabiliyeti azsa da lakin hiçbir insan lütuftan yoksun değildir.*

İnsanın elbette kendine has yaratılışı vardır; âdemoğlu hayvan gibi değil.

Vezir oğlunu padişahın meclisine gönderdi. Padişahın elindeki elmayı çocuğa verdi. Genç elmayı hemen yemeye başladı. Diğerleri güldüler ve dediler “Ey genç, bu elma sana sultanın elinden verilmiştir. Uğur getirir ve mübarektir diye sarığında saklaman gerekirdi.” O sırada padişahın emrettiği gibi sofraya isteyip sofrayı hazırladılar. Padişah yağlı bir lokmayı gencin eline verdi. Genç “uğur getirir ve mübarektir” diye sarığının başına koydu. Padişah güldü ve dedi:

Kıta. *Güzel bir bahçeye ulaşana dek rüzgâr gibi her an yer değiştirmelisin.*

Baba akıyla vezir oldu, ne fayda! Oğula da akıl gerekli.

Hikâye. Bir arifin müridi vardı. Bazen (170b) kasırga gibi bir çölden diğer çöle gidiyor, bazen pazarın bu başından o başına geziyor ve her dükkânın kapısında tüccar gibi duruyordu. Arif dedi:

Kıta. *Bade küpü gibi ne zamana kadar fokurdayacaksın hiçbir zaman fesattan uzak değilsin.*

Mescidin kapısı önünde toprak gibi ol, ne zamana kadar dolaşacaksın sokakta rüzgâr değilsin.

Demişler ki, dervişliğin şartı sessizlik ve inzivadır, çimen kuşu gibi gevezelik etmek saba rüzgârı gibi boş gezmek değildir.

Kıta. *Gül kokusuyla ol ki gül bahçede kendini terbiye ile donattı.*

Asma üzümle dolu ayakaltındadır, ayaküstü dursa da servinin meyvesi yoktur.

Mürit dedi, “Ey arif denir ki talep ve sohbet de dervişliğe dâhildir.” Arif , “Hak yolunu talep etmek ve ehil kişilerle sohbet etmek tavsiye edilmiştir, dediler; sokakta dolaşmak ve pazar halkıyla oturup kalkmak değil.” dedi.

Kıta. *Kimsenin yüzündeki sakal gibi sert olma, yumuşak ayak ol kafada kâkül gibi olma.*

Kimseyi incitmek için diken gibi olma terbiye bahçesinde gül gibi ol.

Birisinin başındaki yaka gibi aziz ol, yoksa etek gibi ayakaltında olursun.

Arifin terbiyesinin peşinde ol çünkü madendeki akik rengini Süheyl’den alır.

Hikâye. Bir vezirin akıllı kıt bir oğlu vardı. (171a)Vezir oğlunu fal bakma sanatında ustalaşmış, hüküm vermede kudretli ve tecrübeli olan falcı adama teslim etti ki fala bakmayı öğrensin ve bu ilmi uygulama esasını ve hükümlerini mümkün olduğunca kavrasın. Falcı dedi ki “Bu ilimde, iç görüye sahip olmak gerekli. Oğul akıl ve anlayış

açısından kusursuz değil.” Vezir, “Sen çaba göster, belki fal ve kum tahtana bakar ve bu şerefli ilimden bir şey öğrenir.” dedi.

Kıta. *Fasihler kötü görmemiş; belagatte iyi taklitçiyi ayırt ederler.*

Çünkü şakirt zamanla iki zıttın arasındaki farkı anlar.

Ancak istiyoruz ki onu hemen eğitmelisin; çünkü uzun zaman beklememeli ve “Eğer öğrenmezsen baban incinir.” diye korkutmalısın. Falcı dedi “Bu şerefli ilim hızlıca öğrenilemez. Gece boyunca çalışmak ve çıra yakmak gerekir.”

Kıta. *Kabak hızlı büyüdüğü için onu herkes sirke ve şarap için kap yapar.*

Çin işi kap kırk yılda oluşur bu yüzden onda altın eritirler.

Falcı vezirin ilgisini görünce gece ve gündüz huzur bulmadı. Bu ilmin inceliklerini ona gösterdi ve hakikatlerine dikkat çekti. Vezire arz etti. Vezir avucuna bir yüzük aldı (171b) ve oğlana dedi, “Gel fal çek ve benim avucumda ne olduğuna dair tahminde bulun.” Oğul fal çekti ve düşündükten sonra dedi “Cevherdir, maden ve yuvarlaktır, ortada deliği vardır.” Dediler, “Şimdi ne olduğunu tahmin et.” Çok düşündükten sonra dedi, “İki parçalı tekerlektir.” Güldüler ve dediler ki “Maden ve cevher dedin, iki parçalı tekerlek maden de değil cevher de.” Cevap verdi, “Hata ettim, değirmen taşıdır.”

Kıta. *Cahilin gözünde bir fark yoktur; karınca ve deve ikisi de çöldedir.*

Zira bilgisiz halka göre ateş közü ve yakut her ikisi birdir.

Hikâye. Çok işi olan ve geniş görüşlü bir padişah, dar görüşlü bir dilenciye aydınlık bir yıldız sandı. Eğlence gecesinde meclisinde mum gibi oturttu ve terbiye taşını temelsiz duvara yerleştirmiş oldu.

Kıta. *Agâh gönüllü bahçıvanlar terbiye bahçelerinde gül kokusu ümidiyle yüz diken ve ot yetiştirir.*

Görüş sahibi olanlar zevk ehlinin ağzı tatlansın diye bir damla bal için yüz sinek yetiştirir.

Zeki bir veziri vardı, şöyle diyordu: “Mesut padişahlar **(172a)** güneş hükmündedir. Onların iltifatının ışığı gül bahçesine ve çorak toprağa eşit şekilde düşer. Açıktır ki gül bahçesi gül ve meyve verir ve çorak toprak ot ve diken.

Kıta. *Islak odundan duman çıkmaz güneş göze ve gönlüne tam nur verir.*

Buluttan aydınlığı, güneşten karanlığı bekleme; şeker kamışında zehir bulunmaz yılanda tiryak.

Tuzlu suyla dolu bir kadehe tatlı olur ümidiyle zorla bal koysalar boşa gider ve dar görüşlü kişiye güneş ışığı verseler şüphesiz aynı şekilde kör ve görmez olarak kalacaktır.

Manzum Hikâye. *Yalnızlık derdiyle acı çeken biri, bir köpeği getirdi ve aceleyle.*

Onu büyütüp terbiye ediyordu ki, köşesinde yalnız kalmasın.

Çölden kurtulup köye gidince sıska köpek ayı gibi semiz oldu.

Adam köşesinden çıkınca köpeği un çuvalını parçaladı.

Unları yoldaki toprağa karıştırdı rızık ipini adamdan kopardı (elinden aldı)

(172b)*Adam köpeğinden o zulmü görünce ipini kopardı ve çöle bıraktı.*

Köpek acıktı ve sersemce bu çadırdan o çadıra koştu.

Ona taş ve kaya fırlattılar; divane köpek dediler ve öldürdüler

Dilenci aşağılanma ve alçaklık köşesinden saadet tahtına oturduğunda ayak takımı ve serseriler etrafını sardı. Şeytan sıfatlılar, ona aldatıcı bir tavırla şöyle dediler: “Sende bağımsız bir sultan olma kabiliyeti var. Güneşi en yüksek dereceden en aşağı mertebeye yerleştirip yükseltebilirsin.”

Kıta. *Merhametle insanlıktan terbiye edersen bakmışsın toz gözüne yol bulur.*

Bir yerden başka yere yol alsın diye kimse piyade karıncaya deve yükü yüklemeyiz.

Faydasız bir dilenci, feleğin dönüşünden ve başı yükseklerde olmaktan, aklına sultanlık isteği ve batıl tuğyanda bulunma düştü. Bu durumun bazısı padişahın kulağına gitti. Terbiye dizginini ondan çekti.

Kıta. *Padişahın sarayına şahin ve doğan yakışır; virane köşesi baykuşa yeter.*

Farenin kendisi için dar bir deliği vardı, kötü hırsla kuyruğuna elek bağladı.

Bir dilenci, padişahın (173a) artık kendisine sevgi, terbiye ve ahbablığının kalmadığını gördü. “Mekke’ye gidiyorum ve Kâbe’ de itikâfa gireceğim.” diye bir sebep buldu. Onu mazur gördüler ve destur verdiler. Yolda rızkını meyhanenin serseri ve rintleri yedi. Miskin Kâbe arzusuyla üzüntüden bela çölünde öldü.

Kıta. *Kâbe’nin yeryüzünde mekânı varsa da padişahın haremi gönüldür.*

Şüphesiz can taşıyan kişinin kalbinin izzeti Kâbe’den daha öndedir.

Hikâye. İki oğul bir arada oturmuş sürekli münakaşa ediyor ve birbirlerinin iyi ve kötü bütün amelini sayıp döküyorlardı. Biri dedi ki, “Sen ekmeği gizlice koynuna saklayarak yiyen ve kimseye göstermeyen o cimrinin oğlu değil misin? Diğeri cevap verdi, “Senin aç babanın korkusundan, açıkça yeseydi elinden kapardı.” Arif duydu ve dedi:

Kıta. *Yetenekli kişi göz gibi sessizdir, yeteneksiz kişi dil gibi laf ile doludur.*

Yetenekli kişi ortada sessiz oturur, yeteneksiz kişi ise inatla “Bu laldir.” (der)

Sefilleri gör ki nefsin sefahatinden halkın iyi hünerini kötü görürler.

Akıllı insanlar başkalarına karşı gözünü kapatır kendi ayıbını görür.

(173b)Hikâye. İki vezir oğlu vardı. Bolluk içine düşmüş, gönüllerini hovardalık ve eğlenceye kaptırmışlardı. Babalarının öğüdünü dinlemiyor ve gelecekte başlarına neler geleceğini düşünmüyorlardı. Babalarının dünyanın dönüşü durana kadar yer üzerinde güneş gibi parlayarak kalacağını, onları altın ve ziynetle donatacağını, geçim sağlayacağını sanıyorlardı.

Rubâî. *Ne zamana kadar başkasının sofrasına göz dikeceksin?*

Başkasının canıyla ne zaman canlı kalır insan?

Ekmeğini kendi alnının teriyle kazan, başkasının ekmeğiyle karın doymaz.

Bahçede sararmış ve solmuş gözüken süsen, hasut gibi gülün yüzüne haset ediyordu. Gülün kızılığına özenip kendi yüzüne tokat atardı, tokadın darbesiyle yüzü kararırdı.

Baba oğullarına şöyle derdi: “Ey babasının canları bir hüner öğrenin ve bir bilgi edinin; çünkü vezirlik makamı kalıcı değil. Bu altın ve mal, bela ve yok oluş okuna hedef olur.”

Kıta. *Dünya bir heybedir ve servet onda rüzgârdır.*

Ey heybede olan, rüzgâra düğüm atmaya çalışma.

Ne zaman bir an durur- kalıcı olur- ?

Heybenin rüzgârı –dünya nimetleri- iğne deliğinden geçer gider.

Oğullar diyorlardı ki, “Ey baba bilgi ve sanat ehli çok; ancak sefalet içinde olduklarından kendi hüner ve bilgilerinden nefret ediyorlar. Bırak birkaç gün senin devletinle mutlu olalım, keyif ve huzur içinde yaşayalım.

(174a) Kıta. *Senin sakalına ihtiyacımız yok ey öğüt veren; nasihatle gönlünü perişan etme.*

Akıllı adam eldeki hazır nakdini sonradan ödenecek –geçici yaşam- için ne zaman bırakır?

Vezirin siyah bir kölesi vardı, gündüz seyislik yapar, geceleri münşilerin yanına gider, vezirin hizmetkârlarıyla oturur, hürmetle elini bağlar, bilgi edinir ve erdem biriktirirdi.

Kıta. *Senin göz bebeğin siyah olmakla birlikte görür; göz beyaza çok bakmaktan mahvolur.*

Beyaz kar, soğukluğundan seni katletmeye niyet eder; ama kara kazan her zaman senin hamlığını pişirerek giderir.

Devranın dönüşünden ve hadiselerin vuku bulmasından vezir yerini boş bıraktı. Ecel onu yüksek vezirlik makamından aldı. Siyah köleyi gördüler ki yeteneği sayesinde yükselmiş ve vezirlik makamı onunla düzene girmiştir.

Kıta. *Hayatın sonucunda itibar elde etmek istersen, dünyanın aşağılık toprağına ümit bağlama.*

Gün ve gece birbirinin ardından rüzgâr gibi geçerken, hem siyahı –kötü- hem beyazı –iyi- toprağın karanlığına gömecek.

Vezirin oğullarını gördüler: biri siyah kölenin devecisi olmuş, (174b) devenin yuları omzunda; diğeri seyisliğini yapıyor, sopa elde ve kulakta küpe gibidir -emre amade-.

Rubâî. *Bu aciz dairenin dönüşünde şeker sineğin, kemik akbaba kuşunun rızkı oldu.*

Gördüm ki dilenci oğlu akıyla vezir oldu, akılsızlıktan vezirin oğlu miskin ve dilenci oldu.

Hikâye. Bir şehzadenin savaş aletlerinden hançer ve kılıç, nakkaşların sanatından resim ve tasvir hoşuna giderdi. Padişah kalem ve hat sanatında yetenekliydi fakat oğlu bunlara karşı ilgisiz ve isteksizdi.

Kıta. *Baharın koku yayan rüzgârının yüzlerce lütfuyla; diken ve otlardan renkli çiçekler ortaya çıkar.*

Oğulun hoşuna gitmez babanın öğüdü; şarap acıdır ama tatlı bir hal verir.

Renkli ve maharetler sahibi bir hekim vardı; tatlı ve büyüleyici bir nedimdi.

Başlangıçta insanlığın dengeli bir görüşü yoktu, gözüne bakış sahibi olanlarla görme yeteneği kazandırır.

Asla hikmet ehlinden yüzünü çevirme çünkü bu dünyayı Hak hikmetle yarattı.

Hekim, padişahın huzuruna çıkarak şefkat ve muhabbetle, “Şehzadeye hiç zorluk ve kargaşa olmadan, bilgi ve maharet (175a)öğretirim ve onun meclisini ilim ve hat ışıyla aydınlatırım.” dedi.

Kıta. *İlimden berhudar olmak istersen akıllıların meclisinde yer edin.*

Eğer arzun tat almaksa nedimlerden işin tatlılığını kabul et.

Padişah, “Bu işi yaparsan senin vazifeni –günlük- düşünmeden artırırız, işlerini fazlalaştırıp gösterişli hale getiririz.” diyerek kabul etti.

Kıta. *Gonca gibi gülen gül ol, dar görüşlülükten taşın altında kırılarak içini veren fındık gibi olma.*

Taze fidan canlılıkla büyürken meyve verir; taş, taş kalpliliğinden bir yerde sert durur.

Hekim, şehzadenin huzuruna çıkmıştı. Bir servinin resmini çizmiş, alfabenin yirmi dokuz harfinden bazısını celi hatla lacivert ve yaldızlı sunmuş, bazısını beğenilen ve sevilen başka renklerle süslemişti. Şehzade servinin resmini çok beğendi ve onun gözüne gönül çekici gözüktü.

Kıta. *Zaaf ve acizliğinden ötürü ilim ve edepte geri kalanlar; ehli olan sayesinde bir yere gelirler.*

Adım atabiliyorsan zulmet vadisine gitme; kusurlar güneşinden hünerin gölgesine sığın.

Şehzadenin bazı dostları (175b) yazılı harfleri okuyorlardı. Şehzade bilmiyor ve soruyordu, “Elif nedir?”, “Be hangisi? Bunun adı nedir? Onun adı nedir?” Hangisini söyleseler, zihnine yerleştiriyordu. Kalbinde taşa oyulan bir nakış gibi yer ediniyordu.

Kıta. *Okçuluk öğrenme hevesin varsa okun ucunu hedef yönüne doğrult.*

Eğer muradın marifet incisiyse, ilim bulutundan sedefe bir katre kaçır.

Eğer arzun güneş gibi şöhretse sayfanı renklendir ve kalemi eline al.

Birkaç gün sonra hekim bir kalemi yonttu ve harfleri levhaya çizdi. Şehzade parmağına kalemi yerleştirdi, harfleri yazdı çizdi ve kısa bir sürede ilim ve hat öğrendi. Zekâ erbabının hizmetine girdi ve faziletli kişilerin sohbetine katıldı, babasının yerine geçti, tüm ordu ve askerin öncüsü oldu.

Kıta. *Halkın koyun ve kuzusunun ardında kurt gibi ağız ve diş dışında bir şey değilsin.*

Edep ve bilgi öğren, insan ol ne zamana kadar yiyip uyuyacaksın, ayı değilsin.

Kıta. *Yapabildiğin kadar edeple ve sanatla uğraş; edep ve bilgi rızka sebeptir.*

Edepsizlik seni bir yere ulaştırmaz; çabala bilgi ve edep öğren.

Mesnevî. *Küçümsenenler nasıl şeref ve itibar kazanır?*

Çünkü dışten –güçten- uzak bir ırmak kenarıdır -sudan (itibardan) uzak-

(176a) *Daimi dostluk düşman yüzünden bozulur; ay ne zaman keteni düzgün bırakır?*

Tırnakların üzerinde kıl bitmediği gibi kötü huylu kimse de ne zaman eğitilebilir?

Hikâye. Bir adamın bir karısı vardı, fakat dünyadan göçtü ve geride bir çocuk bıraktı. Adam çocuğu eğitmekte aciz kaldı. Evini düzenleyip süsledi ve oğlunu büyütüp eğitmesi umuduyla başka kadınla evlenmek istedi.

Kıta. *Anneler çocuklarının yüzünde gülücükler açsın diye süt yerine şerbet verirler.*

Toprağa dikilen yeni fidan iyice köklensin diye bol su verirler.

Kadının da bir çocuğu vardı, her iki çocuğunu da aynı şekilde terbiye ediyor, aynı miktarda süt veriyor ve onları yetiştiriyordu. Ancak adam kadın için kötü zan besledi; “Kendi oğlunu seviyor, benim oğlumu düşman görüyor ve incitiyor.” diye düşündü.

Kıta. *Anneler çocukları her zaman beşiğinde sütle besler; yeşillik de suyla yetiştir.*

İster ova olsun ister bahçe toprağın her yerinde sebze ve güle güneş ışığı eşit düşer.

Bir adamın siyah bir kölesi vardı, bir taneyi yaş hurma şekline getirdi ve zehre karıştırdı. Karısının oğluna yedirmesi için siyah köleye verdi.(176b)Derler:

Kıta. *Gökyüzü boş ve faydasızdır insan onda bir fayda olduğunu zanneder.*

Ona “felek” adını vermişler lakin öldürme derdinde bir kâse zehirdir.

Köle, efendisinin kendi oğluna verilmesini söylediğini zannetti. Yemesi için efendisinin oğluna –zehri- verdi. Çocuk yedi ve hemen oracıkta öldü.

Manzum Hikâye. *Bir hasetçi avucunda iki hurma tutuyordu; birine vermeye niyetlenmişti.*

O iki hurmadan birini zehre buladı; öfke içinde kiskandığı kişinin yanına gitti.

Kendini zehirle mest edene kadar zehirli hurma elinde kaldı.

Zehirsiz olanı kendi yedi; gözünü onun kanından sakladı.

Adamı, zehirli olan gafilete düşürdü; hurmayı avucundan çatıya attı.

Her ikisi kalktı ve çatıya çıktı; ham adamcağızın gözünde hurma olgundu.

Rüzgâr hurmaya üfledi ve o da yedi; zehri yiyince düştü ve öldü.

Dar görüşlüydü yolunu kaybetti; o kuyuyu kendi için kazmıştı.

Basiretsizdi yolu kaybetti; baş aşağı kendini kuyuya attı.

Adam oğlunun üzüntüsünden siyah köleyi boğazından astı ve ömür ipini koparttı ve mahalleye koştu, kethüdaları çağırdı ve “Siyah kölem kendini astı ve beni rezil etti.” Dedi. Baktılar köle (177a) yerden sıçrayıp kalkmış ve eli arkasından bağlanmış. “Siyah kölenin elini kim bağladı?” dediler. Adam şaşırıldı kaldı.

Kıta. *Bir nazenin kana bulayarak öldürmüştü; kirpiği yakuttan bir ok gibiydi.*

Aşığını öldürdü ve şaşkın kaldı; öldürdükten sonra şaşkınlığın ne faydası var?

Kölenin kanına karşılık, intikamını almak için zindana götürdüler ve hapsettiler. Birkaç gün üzüldü ve sonunda hapiste öldü.

Kıta. *Nasibinden fazlasını isterse biri; rızkı belirleyenler kismetini kısarlar.*

Dar bir yerde sapkınlık çölünde canını teslim eder; doğru yolu bırakıp yolsuzluğa yönelen kişi.

Hikâye. Bir rivayete göre, Behrâm-i Gûr av sırasında ordusundan ayrıldı. Açlık galip oldu ve canı yemeğe ihtiyaç duydu.

Kıta. *Nefis insanı üzüntü potasında Mağrip altını gibi eritir.*

İnsan, nefsin tuzağından kurtulursa cinden ve melekten bile daha üstündür.

Uzakta bir göçebe çadırı gözüktü. Üç ev ve ortada bir ağaç vardı. İnip atını ağaca bağladı, gölgesine oturdu ve “Hazır olan (177b) neyiniz varsa getirin.” diye seslendi. Biri evden dışarı çıktı, baktı ki değerli bir misafir. Evinin kapısını kapattı, cimriliği ve alçaklığından bırakıp kaçtı.

Kıta. *Meyvesi olmayan dalı ateşte yak, çer çöp gibi yanıp yok olsun.*

Direnme –bekleme-, kimsesiz cimrinin başını kılıçtan geçir.

Bir diğeri müsrif biriydi; on koyun kurban etti ve türlü türlü yiyeceklerle sofralar hazırladı.

Kıta. *Cömert şu kişiye denebilir ki cömertliğinden malında israf ve gereksiz harcama olmaz.*

Bir mide için rengârenk sofraya ne gerek var? Civanmert israf etmeyen kişidir.

Diğeri kalktı, bir parça arpa ekmeği ve yoğurt kâsesini sundu. Behrâm’ın hoşuna gitti ve keyif içinde dinlenmeye koyuldu.

Kıta. *Açlık melikle yol arkadaşı eder insanı; insansan melikle dost ol.*

Aç kal ki gaflet uykusundan uzaklaşabilesin; uyanık olanların yanında uyku gözü kör eder.

Dinlenmelerinin ardından askerler geldi, uzakta sıraya girdiler.

Ordu ve padişah bir beden ruhu ve canı gibidir; beden ruhu yoksa ona istemediğini zorla yaptırırlar.

(178a)*Bedeni olmayan baş, ordusuz padişahdır; başı olmayan bir beden padişahsız ordu gibidir.*

Ev sahiplerini tek tek çağırdı. Cimriyi ihmal etmeden “Haddini aştın.” diyerek azarladı ve ceza verdi. On koyun kurban edip rengârenk ziyafet hazırlayana, yaptığı harcamalar ve koyunlar karşılığında hediyeler sundu. “Bir kişinin on koyuna ihtiyacı yoktur ve kebab nimeti yeterlidir, ifrat ettin.” dedi.

Kıta. *Hayvanların eğilimi yemek ve uyumağa doğrudur.*

Hal ehli, can gibi dostun yâdını aziz görürler.

Karnın ekmekle dolu sofraya gibi ne zamana kadar hamallık edeceksin?

Bir bademin içi deriye bir günlük kuvvet verir.

Yoğurt kâsesi ve arpa ekmeği getirene “Aferin.” dedi ve hizmetini övdü. Terbiye ile başını ayın yuvarlağından geçirdi –yükseltti- ve onu devletin güneşine ulaştırdı.

Kıta. *Eğer dünyada arzun gönlün huzuruysa dostunla uyum içinde ol başkalarıyla yoldaş olma.*

(178b)*Sahip olduğun maldan dostun ve refiğınle paylaş; ye bağışla ama müsrif ve cimri olma.*

İhsan et ve dost edin; elinde ve cebinde neyin varsa ver; civanmert insanların mezhebinde yemek hünerdir, almak –beklenti içinde olmak- ayıp.

Nükte. Denir ki, en büyük iyilik zavallı keçi can çekişmesin diye kasabın bıçağını keskinleştirmesidir ve bir ayak incinmesin diye birisinin taş ve kemiği yoldan kaldırmasıdır.

Kıta. *Cömert kişiler için birine Karun'un mal ve hazinesini verirken ihsandan sayılır.*

O bağıştan daha iyisi, kibir ve kinden (uzak durarak) içte ve dışta aydınlık ve nur vermendir.

Hikâye. Bir gece hırsızın biri uyanık olan birinin evinin kapısını kırdı ve içeri girdi. Her ne bulduysa kilime sardı ve omzuna yükledi. Yüğü fazlaydı ve geçeceği yer dar. Hırsız kendi kendine savaşıırken derviş sessizce kapıyı açtı ve hırsıza “Yol budur.” diye yolu gösterdi.

Kıta. *Bak, Allah'ın dostları kendi parasını yolunu kaybetmiş düşmanlarına bağışlar.*

(179a) *Neğsin üzerine fütüvvet ayağıyla basıp sıkıca dost için yabancıya dostluk ederler.*

Zamanın dostlarından çekin çünkü gönlünü bir iğne ucu –kadar küçük şey- için incitirler.

Hırsız yüğü dışarı taşıdı ve kendi kendine düşündü: “O da adam ben de adamım. Ey namert, bu yoldan dön.” Yaptığından utanmış, gözyaşlarına boğulmuş, pişman halde yaşlı adamın ayağına kapanıp samimiyet ve inançla tövbe etti. Yaşlı adam onun sadakatini görünce onu eğitmeye başladı. Kısa zamanda dost oldular ve kalbi aydınlık kabul etti.

Kıta. *İnsanlığına bakarlar bakış sahipleri mala bakmazlar ve makamı görmezler. Kocamış pirler, çocukları eğitmek için onları yola yavaşça sevgiyle çekerler.*

Hikâye. Bir dervişe dediler: “Falanca zengin kişi senin müridindir, hastadır. Sizin çabanız ve sıhhat duanızla hizmetinizi umuyor.”

(179b) Kıta. *Elden ayaktan düştüm ey pir merhamet göster; çünkü dostun lütfu düşmüşse el uzatır.*

Ümit gözüne, görüş sürmesini çek; çünkü müritlerin gözünün nuru pirin feyzindendir.

Pir buyurdu ki öncelikle, geri dönenin yorgunluğunu giderin, ardından da kalbi kırık olanla ilgilenin.

Kıta. *Bu yola başını koy gerçek bir mürit gibi; hakikate erenlerin nazarında baş başkadır ve ayak başka.*

Göz ve gönül elde edilmemişse, nefsin hastalığına başka gönül ve başka dua fayda sağlamaz.

Hikâye. Gönül ağâh bir mürit, seher vakti münacat ediyor, ihtiyacını arz ediyor ve diyordu: “İlahi gönlümü hoş eyle ve tüm yaratılmışlara beni müsahhar kıl.” Bir ses işitti, diyorlardı: “Duan lütufla kabul edildi ve münacatın saadetle fazlasıyla kabul edildi.”

Kıta. *Cahil korku içinde ve akılla dosttur; şeytan ve melek arasında fark vardır.*

Dostluk sıfatı insanın özelliğidir; ancak ondan gerçek dostluk gelmez.

(180a) Vicdan sahibi yaşlı adam şöyle dedi: “Ey oğul, eğer halkı müsahhar kılmakla halkın değişmesini talep etseydin ve deseydin ki ‘Gönül sayfamı başkasının bıçağıyla yaralama ve benimle ol.’ halkın gidip gelmesinden asude olur ve gayret eteğini başkalarının kirene bulaştırmazdın.”

Kıta. *Eğer sende mertlerin meşrebi varsa dosttan gayrısını hiç arama.*

Ne yapacaksın gayrısını, git dost talep et; her kimin dostu varsa cümle onladır.

Kıta. *Düşmanın hançeri keskin değilse kanlı günde; şahdamarını kesecek neşter bulman ondan daha iyidir. Köpek ve kedi eğitimle yetenek öğrendiler; kimde yetenek yoksa kedi ve köpek ondan daha iyidir.*

Manzum Hikâye. *Biri dervişler gibi yaşıyordu; başkası ona dervişliğin özelliği hakkında soru sordu.*

Dedi ki, dervişliğin özelliği çoktur; sakalı taramak ve dişi fırçalamak.

Bu hırka omzumda yeterince yüküdür; benim dervişliğime bu yük yeter.

Gösterişler din erbabı içindir; fakirlik ve dervişliğin özelliği budur.

Dediler, pak zahidin özelliği tarak, tespih ve misvak değildir.

(180b)*Dervişler gibi eğer basiretin varsa; dış görünüşe bakma ve iç dünyasına bak.*

Yıkık, eksik ve dağınık saçlı ol; dış görünüşte kötü gözük iç dünyanda iyi ol.

Sakinin elinden vahdet kadehini iç; Sâ'ilî gibi eğitim için gayret et.

Eserinin muhtevasıyla ruha uyanıklık ver; olur ki eğitimle adın duyulur.

Sufî ve Bilginin Münazarası. Mutasavvıftan biri, saflık meclisinin başında oturmuş nükte nükte üstüne ve sözü söze bağlayarak art arda anlatmış. Bir topluluk etrafına dizilmiş. Zatında var olan cehaletinden ötürü, âlimler ve erdemli kişilere karşı kınama ve iğnelemeyle dil uzatıp, bu taifedeki hem düşük hem yüksek mertebedeki herkesi kötülemeye başlamış. Diyor ki “İlim her ne kadar özünde değerli olsa da, her aşağılık ve bayağı insanın hakkı değildir.”

Kıta. *Çorak ve verimsiz toprağa düşen tohum ne zaman taze sümbül gibi yeşerir?*

Mücevher bilmeyenin eline düştüğünde akik gibi kıymeti bilinmez.

Allah u Tealâ mevcudatı kadim bilgisiyle yarattı ve kâinat levhasını ilmiyle yazdı. Ancak bu zamanın âlimler taifesinin arzularını celp eden üç şeyden biridir. Bu arzular onların gözünde seçkin ve şerefli görülür. İlk olarak İblis gibi **(181a)** onların niyeti ve kastı, vesvese ve aldatma nedeniyle ders vermek ve öğretmektir. Medrese avlusunda öğretmenlikten müderrisliğe yükselmek isterler. Çocukların arasında yer edinen bir muallim gibi oturur kitabı açar bir meseleyi öğretirler. Bir grup, mektepte belgeyle bilip bilmeden, sessizce ve sürekli olarak, boyun damarlarını şişirerek ve ders kitabını elinde tutarak, yüksek sesle bağırarak bildiklerini başkalarına öğretmeye çalışanlardır. Talebe ve

üstada yönelerek “Ben değerli ve bilgiliyim, sözü derste söylüyorum ve bilimsel araştırmalar yapıyorum.” derler.

Kıta. *Maksadım yalnızca ilim tahsil etmektir; dilin zikrettiği gönülde olandır.*

Nadir bulunanı ne zaman arar hekim? Bilinmeyene talip olan mutlaka batıldır.

Eğer onların arasından birisi, onlar gibi yüksek sesle bağırmasa, ona zulüm ederler ve ona “ilmi talep etmeyen” adını verirler. **Hikâye.** Meşhurdur, bir bilim adamı diğerine der ki “Her ne kadar sorunu kavramamış olsam da, on tane cevap hazırladım.”

Kıta. *Onu öldürmek dışında senin için başka hayrı olmayan kişinin yanında oturma.*

Yapabildiğin kadar kimseyle dostluk kurma; sen Allah dersin, o başka şey söyler.

Ders ve tedristen sonra **(181b)** ne kadar dağılsalar da toplanır ve evlerin kapısında halka olurlar. Değerli yüksek ilmi yarım yamalak tartışır ve muzâfu’n-ileyh gibi avamın ayağında mecrûr olurlar. Dilencilikle elde edileni saklar ve yemezler, iyi bir sarığın ve arzulanan yünün fiyatı güzeldir; ancak bunları düz olmayan eğri boyluya giydirirler. Bilgin olmayı elbiseyle değerlendirir ve kendilerini halkın gözünde müderris gösterirler. Halkın gözünde, bilginin sarık ve elbiseyle olduğunu zanneden bilge kişiler gibi gözüdürler.

Kıta. *Nimet sahibi kişiler “fazlalık” adı takarlar; dervişin işi eğer dilencilik değilse.*

Hüner ehlinin gözünde hiçbir ayıp kendini gösterme ayıbından daha kötü değildir

İkinci olarak, müftü olurlar fetva vermeye ve görüş bildirmeye yönelirler. Bir dirhem ya da bir dinar için hile ve düzenbazlıklar yaparlar; meşru olanı gayri meşru

gösterirler. Hakkı batıl sayar, vekile ya da hâkime başvururlar. Onlardan ne halk memnundur ne de Allah u Teâlâ razıdır.

Kıta. *Açgözlü hilekâr nefsinin ardından çer çöp gibi aziz ömrünü harcadı.*

Halkı incitmek Allah'ı incitmektir; sonunda ey kul Allah'ı incitme.

Üçüncü olarak, sabah akşam vezirlere gidip gelir ve onlarla otururlar. **(182a)** Vekillere ve emirlere hizmet eder; gizli ve açık her şeyi duyarlar. Seçkin ve halk, zengin ve fakir herkesin kadısı olurlar. Davacıdan ücret ve davalı kişiden rüşvet alırlar. Hakkı hak olmayanla ve doğruyu doğru olmayanla değiştirir ve derler:

Kıta. *Halk, ihtiyaç yüzünden niyazla güneş ve ay gibi bizim köşkümüze yönelir.*

İşler bizim emrimize bağlı olduğundan ne zaman emre başımızı eğerez?

Sufî bu şekilde konuşuyorken meclisin köşesinde bir âlim bu yakışık almayan uygunsuz sözleri, akılsız ve kaba sufiden duydu. Anlatılan bu kıssanın üzüntüsünden hissizleşti ve şuurunu kaybetti. Dilini ağzının kılıfından kılıç gibi savaştırmak için dışarı çıkardı ve sufinin üzerine yürüdü “Ey cahil, cehaletin yüzünden halka mantıksız ve basit sözler anlattın. Âlimler ve fakihlerin büyüklerine cahilliği, fasihler ve değerli belagat sahiplerine liyakatsizliği atfettin. Ahlaksız, hikmetsiz hikâyeler ve cahilce şikâyetlerde bulundun. Bu zamanda yersiz kıssalar anlattın.”

Kıta. *Alçakgönüllülüğü meziyet olan kimseyi, insanlar nihayetinde Allah'a ulaştırır.*

Her kim haddini aşarsa sonunda onu cezasına ulaştırırlar.

Öncelikle, ilim talebinde bulunanlar, **(182b)** varlıklı kişiler ve kötü vaziyetteki perişan sufilerden daha üstün tutulmuş ve halk tarafından tercih edilmiştir. Medresede odasına giren âlim, dünyanın vesvesesini ve elinde olan her şeyi bırakır, gönlünün aynasından ayrılık pasını ve yabancıların gidip gelmelerini giderir. Kıymetli kitapları incelemek için göz atar; ince nükteleri, meseleleri ve karmaşık sorunları çözer. Sehere

kadar ıra ışığının isinden zihni bulanmaz. Metinlerin meselelerini uygun şerhlerle, şerhleri uygun hâşiyelerle açıklar. Her birine bir yerden bir alıntı getirir ve akıl ölçütleriyle değerlendirir. Hacimli metinler telif ederek kapsamlı şerhlerini oluşturur. Halka ve ileri gelenlere sunar ki çocuklar ve yeni yetişenler sadece o metinleri inceleyip okudukları için seçkin kimse hükmü kazanır, bilgi ve iç görüye edinmede ihtisas kazanırlar.

Kıta. *Cahil halktan zarardan başka insana ne erişir; bilgi meslek edinen kişiye bu özelliği fayda sağlar.*

Doğruluk ve safa yolunda, gönül sahipleri içindeki en iyi halkı iyi niyetli kişiler olarak bil.

İlk olarak, onların zarif sarıkları ve temiz elbiselerine **(183a)** ayıp ettin. Beceriksizlik ve cahillik elini onların eteğine ve yakasına götürdün. O sıfatla başlarına bağladıkları sarık ve o renkteki giydikleri elbiseler şu yüzdendir, akıbeti belli olmayan halkın kör gönüllüleri ilim ve fazilet sahibi olanlara, belagat ve fesahat sahiplerine yönelme eğilimindedir. Bu sayede nefsin cahillik, ahmaklık ve akılsızlıktan fiilen uzaklaşırlar.

Kıta. *Suretinde ruhu olmayan cahil; isteklerinin ötesindeki nura sahip olamaz.*

Surette ve manada âlim olan tüm topluluklarca makbuldür.

Cahillerin gamıyla zahirini süslesen de; cevher hazinesi gibi bir iç güzelliğe sahip ol.

Kalbin eğer dünyadan ve onun kirlerinden arınmışsa, bırak bedenine altına boğulsun.

Hikâye. Rivayete göre, Hazret-i Resul (s.a.v.) mescitte oturmuştu ve sahabe-i kiram (r.a.) etrafında toplanmışlardı. Bir kişi içeri girdi, tam bir saygı ve hürmetle selâm verdi. Orada hazır bulunan halkın zihninin ince hayali gibi zarif bir sarık

başında, gösterişli ince zarif elbiseleri üzerindeydi. Dizini hazretin dizine koydu, ağzını soru sormak için açtı ve bir süre sonra hazretten izin isteyip kalkıp gitti. **(183b)** Ashaptan bazıları dediler “Ey Allah’ın Resulü, siz sürekli bu tür elbiselerden sakınmamızı ve bunları giymememizi emrederdiniz. Ancak bu elbise sahibiyle diz dize oturup ona değer verdiniz. Sebebi nedir?” Hazret-i Resul (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Bu adam Hak Teâla’nın nimetleri karşılığında şükretmek için çabalamıştır ve şükretmesine neden olan elbiseleri giymiştir.”

Rubâî. *Çimenlik alanda taze gül hoş olur; meyve yaprağın arasında gönül alıcı olur.*

İnce ruhlu güzel yüzlü mahbubun bir avlu duvarında nakşedilmesi daha iyidir.

İkinci olarak, fetva verenlere karşı taarruzda bulundun. Dinin kurallarını öğreten yol gösterici müftü olmasa, doğruyu ve yanlış ayıran hükmün uygulamasını kim yapabilir? Din imamı fetva vermese hakkı batıldan kim ayırabilir?

Evi temizleme vakti toz ve toprak olmasın diye halk su serper.

Şerbet tatlı olsun diye şeker ve suya gül suyu katarlar.

Şiir. *Âşıkların mezhebinde bela aramak reva değildir; aşkı olmayan ve fetvaya karşı çıkan kimse buna uymaz.*

Üçüncü olarak, eğer köyde kadı olmasa, köylü alacaklının ücretini vermez ve çalar. Kadı olduğunda çoban, kurt sıfatlı kişilerin zulmünden dolayı koyunlarına üzülmaz.

(184a) Kıta. *Eğer hırsız bekçiden korkmasaydı tuhafiyeci dükkânından önemsiz bir malı çalardı.*

Pazarın kadısının korkusundan tüccar ve simsar kervansarayda kumaşa uygun bir fiyat verir.

Bu topluluktan her biri sonsuz ilahî düzene katkıda bulunur. Din ve millet düzeninde, sünnet ve cemaatin canlılığı ve tertibi için meşgul oldukları işleri vardır. Şehirde İslam ve Müslümanlık gerekli, şeyhülislam ve sufi ne işe yarıyor?

Kıta. *Müşterinin gözüne altın ve malın bol olduğu pazar süslü gözükür.*

Bahçeyle maksat gül ve goncadır; diken ve ot olmasa daha iyidir.

Hazret-i Peygamber'in -salavatların en üstünü ve selâmın en kâmilî onun üzerine olsun- muhtevası değerli cevherlerle dolu hadisi şudur: "Âlimin uykusu, cahilin uyanıklığından daha hayırlıdır."

Kıta. *Kusurları görenlerin pak zihninde sona erme ve ümidin ikisi ne zaman bir olur?*

Bulut ve güneş arasında karanlık ve aydınlık bakımından çok fark vardır.

Âlimlerin ve fazıl kişilerin şerefli varlığı olmasa, cahiller ve sefiller abdest ve guslün farz ve sünnetini ve kıyam ve guud –oturma- ve rükû ve secdenin inceliklerini ve **(184b)** namaz ve niyaz erkânını nasıl öğrenirler? Dünyada ibadetin sevabını ve ahirette günahın cezasını ne şekilde anlarlar? İşin aslını güvenilen akıl ve bilgiden edinirler. Din ve diyaneti, muteber itimat edilen ve âdil kişilerin sözlerinin nakline dayandırırılar. Bu topluluk sefiller gibi cahil, sufiller gibi atıl değil ve sıradan halkın basiretsizleri gibi gafil ve unutkan değildir.

Kıta. *İbadet eden kimseyi âlim mertebesinde bulamazsın; cahil ibadet etse bile ameli ve zikri yoktur.*

Öğrenci ustasına hizmet ederek yetenek kazanır; usta yoksa öğrenciye kim değer verir?

Fakat mutasavvıfların cahilleri dünya malına el uzatmış, elbiselerinin kolunu kısaltmış, gözünü gösteriş ve riya yoluna çevirmiştir. Reziller gibi ikrah tuzağından gafil, her kötü kişinin yanında gösterişle raks ve sema eder, bazen aç gözlülükten tavada

sıçrayan balık gibi telaşla hoplayıp zıplarlar. Pirinç tanesi ne zaman pişer? Balın tatlılığı ve bademin yağı olmadan yemek uygun olmaz. Bazen parmağı macuna daldırıp ağızlarına alır dişlerini fırçalarlar ve bazen Belkıs'tan bilgi getiren Süleyman'ın Hüdühüd'üymüş gibi hileyle saçlarını tararlar.

(185a) Rubâî. *Saz çalarlar ahenkli makamlarla; bağırıp çığırtılarıyla halkı bezdirirler.*

Dış görünüşte sade gözükseler de, yüz renkli yamalı hurka gibi kalp perdeleri vardır.

Ve bazen evde yalnız otururlar zira cehennemliklerin çirkin kötü huylularından korkmaktadırlar; bazen toplulukların arasına girerler ve halkın cennet hurisi gibi köleleri ve cariyelerine göz dikerler ki şaşkınlık verici bir durumdur.

Rubai. *Sufinin dışı ayna gibi saf gözükür; kara kalpliliğinden sözde kendiyle övünür.*

Şeytanlığından ve kötü nefsinin işlediklerinden; şeytan merhamete gelirse şaşılmaz.

Renkli sofralar kuracaklar ki, bizim sohbetimizin cennet hükmü vardır: “Orada canların istediği, gözlerin zevk aldığı her şey vardır.” (Zuhruf 43/71) Huriler ve genç kölelerden orada çoktur fakat seferde olduklarından ve nefsin tehlikeyle dolu belasından geçmekte olduklarından ve sakınmaları gerektiğinden haberleri yoktur.

Rubâî. *Gözle görülür bir yeteneği olmayan kişi bütün kusur ve söylediklerini marifet olarak görür.*

İşi bilen kişi için söz başkadır ve amel başka.

Sufi, âlimden bu tür yürek dağlayan nükteleri duyunca ve bu çeşit can yakıcı sözler kulağına gelince, akşam kazanı gibi fokurdamaya başladı ve seher kuşu gibi coşkuyla öfkelenerek: “Ey bilgiden uzak olan! Bu kusursuz topluluğu yalan yanlış

dinleyip doğru olmayan ve hoş görülmeven sözlerle ayıplamak **(185b)** ve kesin inanç sahipleri hakkında şüphe uyandırmak senin gibi kimselere yakışmaz. Bu topluluk bütün yolları tevekkül ederek ve hakikat yolunun bütün mesirini bilinçle kat eder; fânîlik ve yokluk çölünde varlıkla bağlarını keserek, Hızır ve İlyas'a (a.s.) yoldaşlık ederler.

Kıta. *Eğer halktan ümit elini keserse sufi ovaya ve çöle gider.*

Çölde mecnun ağacı gibi yamalı hırkasıyla dağınık saçlıdır.

Ve bazen kanatsız ve tüysüz havada uçar bazen derya üzerinde yürürler ama onların ayağı ıslanmaz. Bilgin dedi: “Bu meziyet gösteriş ve riyası olmayan bir topluluğun işidir ve bu iş Allah u Tealâ' nın saf rızası olan bir fırkanın davranışıdır.”

Canının arzularını elde etmek istersen; onların eteklerinden tevekkül elini çekme.

Nerede olursa olsun, o toplumun evi onların günlüdür; o ev Rıdvan'dır ve cennettir.

Ama senin de onlardan olduğun toplum, hepsi taklitçidir ve hilekâr insanlardır; saf gönüllülerin ruhunun kuşunu avlamak için nefis ve arzularıyla hileci ve avcı olmuşlardır.

Mesnevî. *Uyanık kalpleri olan akıllı insanlar ne zaman mal ve makam kaygısı çekerler?*

Süleyman'ın sepet yapma mahareti vardır; nefesine sepet ücreti kâfidir.

Canını onun bunun bağından azat et; bırak Süleyman'ın mülkü rüzgâra gitsin.

(186a)Sufi dedi ki, bilginlerin Allah'ın dostlarına inanmamasından ve şeriat yolunun dervişlerini sevmemesindendir. Kıskançlık, kötü niyet, şüphe ve kuşkuyla orada olmasalar da gönülleri âgah olan bu topluluğun kusurlarına göz dikerler. Yoksa bu topluluk, azık ve kervandan yoksun, yoldaş ve kafileleri olmadan dostluk vadisine ve muhabbet çölüne düşmüştür. Onların bakışı ancak temiz hacılar, çevik ve hızlı tavaf eden

kişiler ve ziyaretçiler üzerine düşer. Onların teveccühüne mazhar olur ve huzursuz kalbin tehlikesinden uzaklaşırlar.

Rubâî. *Boy ve endamları öyle zariftir ki kirpik gibi gözlerin önünde yerleri vardır.*

Şehirde aradığın dünya nimetini bu topluluk çölde hazır etmiştir.

Bu topluluğun, içsel bilgiye uzak fakih âlimler ve dervişlerden nefret eden sefih fıkıhçılarla ne ilgisi var? Çukuru göremeyen körlerle yolu görenlerin ne münasebeti vardır? Zira hiçbir yerde arzulanan maksat yokken maksatlara doğru adım atmışlardır. Bilinen bir durak yokken gözleri varacakları duraklarda kalmış, kapılar açıkken akılsızlıkla gaflet elini anahtara uzatmışlardır.

Kıta. *İlahî hikmet akıl gözüne sürme olmaz; dini rehberlerden uzak ne kadar ölü bedenlerden bahsedeceksin.*

(186b) *Ne zamana kadar Kanun ayağını Şifa'dan dışarı çıkaracaksın? Bazen İsraklılardan bahsedeceksin bazen Yunanlılardan.*

Onların en yüksek mertebesi ve nihaî maksadı yeryüzündeki insanları aydınlatan güneş hâkimiyeti altındaki bir burç ya da dolunay olmaktır çünkü o zaman zirveye ulaşırlar ve bilmezler ki her gün onların evlerindeki halkın izdihamından halkın baskısı altında perişan ve bedbahtlardır. Bazısı güçsüz bazısı güçlü, hepsi yalan iddialarda ve zorlamalarda bulunur ve şahitlikleri ise şiddet ve güçle sağlanır.

Kıta. *Onun makamı, yarım dirhem uğruna davet için ayaküstünde beklemektir.*

Biri güvenilir diye anılır diğeri dürüst diye; ama onların doğruları doğru olmayana şahitlik eder.

O, sanki bir gösterici ya da hikâye anlatıcısı gibi onların arasında itibarı düşük olduğu için meclisinde azizlere izzet yok ve sohbetinde zevk yok. Saygıya layık olanlara hürmet ya da hizmeti yok. Kibirinin yumruğu ve zorbanın kabalığı kabul edilir ancak onların gözünde halkın özü kabul edilmez ve dinsizliğinde aykırılık yoktur.

Kıta. *Birisi altın aldı ve şahit oldu; iddiacı ibadet edendir, günahkâr değil.*

Kadı şahidin sözündeki kasıtlı; hükmü icra etmeye kadirdir.

Onu içi batıldır ve diyor şeriat zahire göre hükmeder.

(187a)Şifa yurdunun doktorları, her gördüğü kişi hastalığa müptela zanneder. Nursuz kara gönüllü kişiler herkesi kıskanç zanneder. Menfaati peşinde olan kişi, gönül ehline küçümseme ile bakar ve onları kendisi gibi midesine kul bilir ve der ki:

Kıta. *Ahiretin sıkıntısından haberi yok kimsenin; öyleyse dünyayı zevkle geçir, anı yaşa.*

Hilekâr nefsinı teselli etmek için der, gönül ehli değilsen mide ehli ol.

Âlim sufiden bu sözleri duyunca öfkeleni ve dedi: “Bu hangi milletin mezhebidir ve bu hangi cemaat ve ümmetin meşrebidir? Zira içindeki delaletten, “İsrailoğulları’ nın enbiyası gibi olan ümmetin âlimlerini” cehaletle ilişkilendirir ve fakihlerden olan “peygamberlerin varisi olan âlimleri” sefihtlerden sayarsın.

Rubai. *Ey değersiz nefsin maskarası ve alçak tabiatlı; “ben” ve “biz” ile ilgili söylediğin hadisin anlamsızdı.*

Zira ki Resul açıklamıştır: Kim âlime ihtiram gösterirse, aslında bana saygı göstermiştir.

Sufi şöyle dedi: “Hazret’ in bahsettiği âlimler o kimselerdir ki saçın ucu kadar bile sünnet ve cemaatin dışına çıkmazlar. Sizin bu topluluğunuz farzı yerine getirmez. Nerede kalır ki sünneti yerine getirsinler. **(187b)** Ayağı kural dairesinden ve iyiliğe yakışan düzenden dışarı çıkarır, yakışık almayan örf ve kanunu kötü bir şekilde tertip ederler.

Kıta. *Toplumda kabul gören güzellik, inkâr edenin gözündeki güzel değildir.*

Bu nükte açıktır, cahil bilgisizlikten bilge kişinin düşmanıdır.

Bilge kişi dedi ki, “Bu halkın ilim ve bilgisine haset ediyorsun ve sahip oldukları fazilet ve edebe imreniyorsun, halk nezdinde kabul görmelerine yüzünü çeviriyorsun ve sen kendin kabul edilmediğini ve makul sayılmadığını için kötü zan besliyorsun.

Kıta. *Âlim ve tecrübe sahibi sufi; örneğın biri güneş gibidir diğeri ay gibi.*

İlim ve cehalet bilge kişinin için aynı değildir; bilge kişi için sufinin ne kadar değeri var ki?

Sufinin bağıladığı her zor düğümü, âlim bilgisi sayesinde kolayca çözdü ve işın arkasından ortaya çıkardığı her karmaşık zinciri, ilmin tedbirinin bereketiyle çözdü ve halletti.

Kıta. *Her ne kadar biri at sürüyorsa arsada; diğeri atını piyade gibi sürdü.*

Biri doğruluğundan padişah olmak istedi; diğeri yolunu kaybetmiş vezir gibi kaldı.

Kısacası, ok kesesinde atacağı ve o adamı zelil edeceği oku kalmamıştı. Her birini ok varmış gibi çekti ve zihnini karıştırdı. Hiçbir ok **(188a)** hedefi vurmadı. Çirkinlik temellerini attı, akılsızlığa başladı ve elini bilge kişinin eteğine uzattı. Bilge yakasını yırttı, kaba davrandı ve bir yumruk yedi.

Kıta. *İki kişi halkın arasında köpek ve kedi gibi birbirine girdiler.*

Müslüman ve kâfir gibi iki taraftan iyice savaş ve münakaşaya başladılar.

Seçkinlerin ve halkın izdihamı, olayın halkın istediğı gibi ilerlemesi sufide garip bir ıstıraba ve âlimde şaşırtıcı bir çaresizliğe sebep oldu.

Kıta. *O biri elini kayaya götürdü, bu diğeri taş tarafına yöneldi.*

Adam ve kadın onların çekişmesinden kenarda durdu şaşkın ve sersem.

Toplumu doğrulukla ıslah etmek için kalktılar çünkü onların tartışmalarını ve münazarasını muhakeme edecek biri gerekliydi. Bu fakire işaret etmek ve bu hakire yönelmek istediler. Zira bu zamanda her iki niteliğe sahip ve şuur sahibi olan yakın ve

uzak, dost ve düşmanın tanıdığı olan o kişidir. Ona başvurulması ve o ne derse ona göre hareket edilmesi münasiptir.

Kıta. *Müslümanlar dinden salim olmazlarsa dilden de salim olmazlar.*

(188b) *İki kişinin arasında kin hoş değil, özellikle bu kişiler sufi ve âlim olduğunda.*

Toplum bu konuda anlaşıncı, hakikatin ortaya çıkması, sözün yerini bulması ve iki düşmanın kalben mutmain olması gerekli hale geldi ve zorunlu oldu.

Kıta. *Seyr u sülûk mertebelerinde yolcuysan, birbirinize kin beslemek ne zaman yakışık alır?*

Her kim savaş çıkarırsa barışmak farzdır; okumuş olmalısın “sulh hayırdır” ayetini.

Dedim: “Ey, âlimleri başkalarına üstün tutan, diğer insanlar ve halka nispetle onları yüksekte gören kişi, bil ki âlimlerin güneş gibi varlığı, cahillerin delaletinin karanlık bulutuyla ortaya çıkar. Âlemdékilerin evinin harap durumu, bilgelerin kıyas kabul etmeyen esaslarıyla bayındır olur.

Kıta. *Çaba göster ki bu sonsuz âlemden bir cevher elde edesin.*

Bu dünya hoş bir yer değil ama hoş olur bilginlerin varlığıyla.

Gül ve gülistân olmasa diken ve dikenlik kimin aklına gelir ve bahçe olmazsa ovayı kim görür? Her şey zıddı ile bilinir. Padişahın huzur veren gölgesi olmasa ordu ve halkın ne kıymeti olurdu? Halk ve ordu yoksa bu padişah hata etmiştir doğru değildir. Öyleyse bunlardan her biri kendi yerinde **(189a)** değerli ve sevgilidir; her biri bu dünyada gerekli, istenmeli ve arzulanmalıdır.

Kıta. *İnci nadir bulunduğu için kıymetlidir; akik çok olduğundan kıymeti yoktur.*

Buluttan maksat yalnızca yağmurdur; sedeften hâsıl edilen inciden başkası değildir.

Öyleyse âlimlerin halka riayet etmesi ve halkın ise âlimlere ve faziletli kişilere izzet ve hürmet göstermesi gereklidir. Onlar kendi ilim ve faziletlerine şükrederler, diğer insanlar ve halk da onları yüce ve muhterem sayarlar.

Kıta. *Kül kara kalplilikten siyah gözüdür; aynanın çehresi nur ve ışıkla başka türdür.*

Âlemin ve âdemin yetişmesinde gece ve gündüze bakarsan; ayın yeri başka ve güneşin yeri başkadır.”

Bir süre derin düşüncelere daldım. Sonra diğer tarafa bakıp şöyle dedim: “ Ey sufileri âlimlerle kıyaslayan, onların iyiliğini dile getirdin ve övgüler sundun. Yetenekli insanların arasında yeteneksiz olanlar da vardır; saf ve arınmış olan topluluğun içinde bozguncular ve taklitçiler de onlarla ortak ve benzer olmuşlardır.

(189b) Rubâî. *Şarap sevinç verir fakat köpürmeden uzak değildir; insanda olan her sevinç şaraptan değildir.*

Şüphesiz gül çimenlikte büyür ancak çimenden büyüyen her şey gül değildir.

Bazısı vardır ki hayır işleyen ve erdemli halkın hırkasını giyerek halkın gözünde kendilerini görünüşte helal kazanç sahibi gösterir ve gizlice haram yerler. Bazısı secde etmek için mescide gider aslında hırsızlık eder ve halkın ayakkabısını çalıp götürür. Bazısı görünüşte iyi insanların şekil ve suretine sahiptir ancak davranış olarak ve iç dünyalarında sakınmaları olmayan ve kötü işli kişilerdir.

Kıta. *Kötü kalpli insanların hardal tohumunun ekşi bir tanesinden bile zihni rahatsız olur.*

İyi insanlar bal gibi tatlı söz arar; ebucehil karpuzunda bile tatlılık talep ederler.

Bir topluluk öyle bir biçimde ki onları gördün ve bir cemaat böyle bir adettedir ki onları duydun. Diğer bir topluluk âlimdir ve derviş sıfatına sahiplerdir; ilim ve marifette

dervişlerdir. Onlar, zahiri ilimle batını ilmi birleştirecek ve derviş oldukları için batını gözlerini zahiri ilme kapatarak hakikati bulma ve marifete çabalarlar. Âlim, ibadet eden, adaletli olan padişah, zahiri ilimde **(190a)**en iyi âlimlerin bile önüne geçmiştir. İçsel marifetiyle rıza meydanında bilgi ve anlayış topunu teslimiyet sopasına vurmuş ve üstünlük kazanmıştır. Âlemin üstünü, milletlerin boyunlarının maliki, en büyük burçların sahibi, Arap, Acem, Türk ve Deylem’ in hükümdarı, Sultan bin Sultan bin Sultan Selim Han bin Bâyezîd Han Bin Muhammed Han –Allah u Tealâ mülkünü ve saltanatını ebedî kılsın, şanını yüceltsin, burhanını aşikâr etsin-.

Kıta. *Şükri yerine getirmek için halk içinde tanınır ol; yaratıcı senin gibi zatı herkese üstün seçti.*

Ey padişah yaşamak imkânı oldukça; zahir ve batın ilimle memleket tahtına otur.

Ben, sufi topluluğu ve talebe arasındaki bu farklılığı açıkladım ve ifade ettim, delil ve kanıt sundum. Her iki taraf da insafa geldiler, birbirini affedip, tartışma ve anlaşmazlıktan vazgeçtiler. Barışa yöneldiler, bir süre oturup birbirlerinden özür dilediler. Dediler:

Kıta. *Kibirsiz ve kin gütmeyen kalp ve saf zihin şeytanı öldürmeyi sağlar.*

İki kişinin arasında anlaşmazlık ve kavganın ardından barışmanın zevki vardır.

Sözlerin nazmı bu şekilde düzenlendi. Sözün tertibi **(190b)** bu kıta ile son buldu.

Kıta. *Akıl ve zekâ sahipleri için dünya alçaktır; dünyadaki bu alçak durum yüzünden insanlar arasında çekişme vardır.*

Yâr ve birader gibi birlikte yaşamalılar: sufi ilim ehliyle ve âlim sufilerle.

SEKİZİNCİ BÂB

SOHBET ÂDÂBI HAKKINDA

Öğüt. Amelsiz insan boştur –bir işe yaramaz- ve kibirle yapılan amel faydasızdır.

Denilmiştir ki “Amel etmek gerekir ve kibirden tövbe edilmelidir.”

Kıta. *Eğer bu toprak harabede insansan bir işle uğraş, tembel ve gümrak olma.*

Çok amel et fakat kibre götürürse kibri defetmek için “estağfurullah” de.

Tecrübe. Akıllı kişi işini gizli yapar, cahil ise açıkça. Düşmanlar savaş açar, dostlarsa hoşgörüyle davranır.

Kıta. *Güneş gece olunca gizlenir ve gündüzleri doğar, yani uykusuz geceler gözünden gaflet uykusunu kaçırır.*

Bahçenin meyvelerine hikmetle tat ve renk verir. İşi, yıldızların nuruna bakarak değerlendirmeli.

(191a)Fayda. İnsanın feyze rücu etmesi, feyiz verenden kaynaklanmalı. Kendi isteğinden –çıkar- kaynaklanmamalı çünkü bağlı düğüm senin isteklerinle çözülmez.

Kıta. *Gönlünde düşüncesi ve arzusu iyilik olan kişi teslim ve rızaya ihlasla boynunu eğer.*

Yukarıdaki âlemden sana her ne gelirse o şey senin işinin maslahatı için yücedir.

Nasihat. Sırrın ve gizliliklerin âlimi olana arz-ı hal etmek ve münacat, küstahlıktır. En yüksek dereceler ve makamların zirvesinde olana ibadetlerin en güzelini yerine getirmek iştihak duymaktadır.

Kıta. *Eğer acıkırsan sana nimet verir eğer hastaysan sana ilacını verir.*

İhtiyacını arz etmene gerek yok yaratıcı senin ihtiyacını biliyor.

Nükte. Dünyada kendi fayda ve kazancının peşinde olan âlim çoğalmıştır ve hasudu ilimle def etmek cahilliktir; bilgili ve ehil olanı cahilliğe mensup etmek değil.

Kıta. *İyilerin iyiliğe ihtiyacı yoktur; âlim kötülerin de iyiliğini isteyen kişidir.*

Bilgi cahili doğru yola getirendir; cahillikle insanları çukura götüren değil.

(191b) Hikmet. Kıskanç kişi bazen halkın malına kıskançlıkla nazar değildir ve bazen sanatçının hünerinde kusur bulmak için bakar. Müşkülü olan hünsa gibidir ki hem karısı vardır hem kocası.

Kıta. *Biri halkın malına ve öbürü halkın hünerine haset eder; ne malı var ve ne hüneri, her daim canı sıkındır.*

Dünya ve âdem var olduğundan beri bu böyle, bu kahır hasut şimdi değil hep çeker.

Hikmet. Üç kişi üç işi eğer yaparsa sevilir ve üç işi yapmazlarsa beğenilir. Birincisi, adalete kadir olup da zulmeden padişah.

Kıta. *Ey ki Allah'ın mülküne sahipsin, Allah'ın işi âdil olmaktır zulüm değil.*

İnsaf şartına riayet et, adaletin yoksa zulüm de etme.

İkincisi, ahiret hesabı için değil dünyevî kazanç için ilim edinen âlim.

Kıta. *Surette değil fayda ey bilgi biriktiren eğer zatında manevi feyiz yoksa.*

İlim ahiret kurtuluşu için vardır, dünyevî geçim sağlamak için değil.

(192a) Üçüncüsü, mal toplayıp kimseye vermeyen kendi de yemeyen tüccardır.

Kıta. *Ey dünya hâsılı elinde olan, mal ve rızık, namus ve şeref için.*

Altın yemek ve bahşetmek içindir yoksa mezarının başında taş gibi kalır.

Nasihat. Tövbe ibadettir, pişmanlık itaat. Eğer kulsan tövbe ve pişmanlıktan gafil durma, ibadet ve itaati seç.

Kıta. *Kulluk yap ki Allah insandan yarattı ne zamana kadar gülüp eğleneceksin gulyabani –maymun- gibi.*

Padişah gönül evinde yer edinmiştir; kul ol ve gönül evini koru.

Nasihat. İyi huy cennettir ve kötü huy çirkin; çirkin yolu takip etme cennete giden yolu izle.

Kıta. *Eğer arzun cennetse ey gönül; çirkin, yakışsız huyu bırak.*

Dünya işini ahiret için yap ne zamana kadar uygunsuz işte çalışacaksın?

Fayda. Dünya zillettir ve ahiret illet, aşka ve muhabbete çabala ki ondadır izzet ve sıhhat.

Şiir. *Ey gönül benim gibi aşığın nasihatini kaçırma aşkla hem dem ol ki her ne varsa aşktır.*

Nükte. Ondan bundan ârî olan gönül ehli aşk deyip can vermişler.

(192b) Rubâî. *Aşk işine kalkışan gönüldür içinde aşk olmayan işten gönül incinir.*

Aşkın divanesi ol, olma ferzâne; aşk ile canlı olan yüz gönlü ölmüşten daha iyidir.

Hikmet. Halkın çoğunun amacı vücut ve varlıktır. Aşka yakın olanların maksadı yokluk ve hiçliktir, varlık ve yokluk arasında fark çoktur. İşten haberi olan kimse uyanıktır ve yoldadır.

Şiir. *Akıllılardan kaç ve âşıklarla otur. Varlık ve yokluğa bağlı olma ve aşkı seç*

Nükte. Biri akıl diyordu diğeri aşkla perişandı. Akıllı gönlünün istediğine kavuştu. Âşık aynı şekilde ah ve inlemede kaldı. Âşık için lezzet yanma ve yakarıştadır. Akıl naz ve nimettedir, çünkü işret (meclisinin) vesileleri onun için hazırdır.

Kıta. *Nice arayıp sorduk fena pazarında, akıl giysisi aşığın boyuna tam gelmedi.*

Akıl akla bağlıdır ve aşk hiçbir bağa bağlı değil. Allah Allah bak akıl nerede aşk nerededir?

Fayda. Eğer bahşederlerse sofran hazırdır, eğer vermezlerse zorlamak faydasızdır. Zorla alınan şey şuna benzer ki(193a)biri kalkıp “ On kişinin rızkını zorla alırım.” der ve diğeri oturup “Yüz kişiyi huzura ulaştırırım.” der. Ehli bilir ki ikisi bir değildir.

Rubâî. *Dostun istediği her nükteyi batıl etmek, kolay işi zorlaştırmaktır.*

Eğer yâr kendi yönelirse sana hoştur saadet zorla hâsıl edilemez.

Kıta. *O biri gitti evini hazırladı zira mühim olan her neredeyse gelir.*

O fende ne ihtiyarı var onun saadet kendisi sana gelir.

Mesnevî. *Birinin hırsan gece gündüz canı çıkar işindeki zorluk yoluna girsin diye.*

Onun ateşinden hiçbir çıra tutuşmadı, onun suyundan hiçbir bahçe yeşermedi

Başka bir kişi vardı hepsinden asude -hiçbir şeyi yoktu- onun yüzüne bahçenin çiçekleri açıldı.

Düşmanın ülfeti ve dostun muhabbeti kimsenin elinde değildir, irade O'nundur

Nasihat. Yâr evde yok diye ümitsizlikle coşma, sabırla uğraş ki o bigâne değil tanıdıktır. Eğer dağın tepesine çıkarsan ya da kuyunun dibine düşersen kim seninle beraberdir? Gaflet kanını emicidir, azim ise çalışmadadır.

Kıta. *Yüksek gökte bir yer edinebilmek için azmi seç; ne zamana kadar alçak toprak gibi ayakaltında ezileceksin?*

Aceleci, bulut ve rüzgâr gibi gül bahçesine adım attı; sabırlı servi ve çam ağacı gibi yerinden yükseldi.

(193b) *Yayın başının üstünde duran kaş gibidir; hızlı ve sivri uçlu bir oktur ki toprak ve kan içine saplandı.*

Nükte. Ahmaklara meclisin sadrında yer vermek, fakihlerin varlığı üzerinde keder ve üzüntü sebebidir. Ehli olmayanları ve cahilleri, âlimler ve faziletli kişilere tercih etmek kınanma ve vebal sebebidir; nitekim kargayı sümbül dalının başında oturtmak ve servi fidanını karanlık ve dar bir evde yetiştirmek gibi imkânsızdır.

Kıta. *Her an işe yaramayanlardan sarı saçlıların - iyi insanların- yüzüne nazar oku gelir.*

Dünyada her zaman çirkinlerin yükünü güzel yüzlüler taşır.

Kıta. *Kâbe' nin tavafi kolay olurdu; ayağın tabanı onun yolunda aşınmasaydı.*

Herkes denizden inci çıkarırdı; eğer onda boğulma –tehlikesi- olmasaydı.

Nasihat. Gönül ülkesini fethetmek istersen mert olanlardan yardım iste çünkü ordusuz ülke fethetmek padişah için mümkün değildir.

Kıta. *Uzun geceleri ibadetle geçir ceza günü cehennemden kurtulmak istersen.*

İkiyüzlü olmayanlarla bütün işin ilerler; تنها کâfirlerle gaza yapamazsın.

Öğüt. İşini yapmadan sözünü etme, çünkü iş yapıldığında söylemeye gerek yoktur.

(194a) Kıta. *Nükte eğer tartılarak söylenmiş değilse kâtipler kâğıda yazmazlar.*

İşin ehli, hüner dünyasında işler yaptılar fakat laf etmediler.

Hikmet. Giden suyu ırmağa getirebilirsin ama dilin bıçak yarasını gönülden çıkaramazsın.

Kıta. *Utancı bırak ve batılı engelle; uygun işte utanca ne hacet?*

Kötü kalbe karşı aheste ol; zira yumuşak hikâye kötülüğe mani olur.

Kıta. *Halkın hoşuna gitmesini istersen sözünü nazik ve kısa tut.*

İki kişinin barışması iyi huydandır; her ikisinde de kötü huy olmasından Allah korusun.

Nükte. Doğru rehber, yanlış yolu izleyeni ıslah eder ama doğru yolu izleyen yanlış rehberi ıslah edemez.

Kıta. *Münasip olanla yaşa yarısı güzel ipekten diğer yarısı astardan olan kaftan iyi değildir.*

Tabiatları farklı olanların ittifakı zor iştir; sen bir ülkeden bahsedersin o başka ülkeden.

Hikmet. Demişlerdir ki, “Her kim bir canlıyı incitmezse, melek görür. Ama düşmanını öldürmeyen kişi kana bulanmış kalır.”

Kıta. *Merhamet ettiğin düşmana gafıl olma; sen anlayana kadar bir bakmışsın damarını kesmiş.*

(194b) *Öldürme zamanıydı hafife aldın; sen merhamet ettin o eder mi?*

Nasihat. Halka eziyet eden, halka eziyet etme konusunda iradesizdir; aynı şekilde sokmak akrep ve yılanın özelliğidir.

Kıta. *Talihin Keyvan ve Merih olmasın; bu iki yıldızdan uğursuzluk gitmez.*

Dünyaya ışıık vermesiyle birlikte; ay akrep burcunda iyi olmaz.

Tecrübe. İşlerin vakti vardır, vaktinde yapmazsan pişmanlık getirir.

Kıta. *Yaşamım boyunca yarım saat bile günahıtan uzak değildim.*

Gençlik isyanla geçti şimdi yaşlandım; yazık, itaat vaktim elimden gitti.

Tecrübe. İyi öğrenci gözünü hünere diker, fazilet ve hüner öğrenir. Ancak kötü şakirt çıra yakmaz ve çıra yerine üstatların işini yakar.

Kıta. *Dünyadaki insanlar senin halinle ne zaman ilgilenir? Dünya dert ve gamını gamsızlardan saklamış.*

Yüksektekilerin hoş namını alçaklarda arama; namertlerden mertlik beklenemez.

Hikmet. Halkın kalbini kırma ve onları yaralama peşinde çaba harcama. Eğer mertsen yaraya merhem olmaya çalış.

(195a) Kıta. *Senin gönlün akıl ve şuurla dost ise bu sofrada bağışlayıcı ve cömert ol.*

Talihsizlerin damağında bal ol, sirke satan değil.

Vaaz. Yetenekli âlimin nasihatini duyar, cahil batıl yoluna gider. Aynı şekilde gören yola gelir ve görmeyen çukura düşer.

Kıta. *Doğru olanın hiçbir şekilde endişesi yoktur; fitneci kavga etmeden yapamaz.*

Bekçinin kapı ve damda durması divane köpeğin her tarafa koşması gibidir.

Hikmet. Bilge kişi, yük altındaki deve gibi ağırbaşlı ve merhametlidir, cahil ise isyankâr katır gibi başıboş ve arsızdır.

Kıta. *Akıllı, düşünceyle yolunu buldu; gaflet ehli ise mesleklerinde yolu kaybetti.*

Devranın oku dosdoğru bir mızrak gibidir; eğik dal hiçbir zaman kuyu sopası olamaz.

Hikmet. Zorluk çeken meyveli ağaç gibi sabırlı, tahammüllü ve seher vakti ah ve inlemeden –zorluktan- sonra feyz verendir. Hafif kişi ise bulanık akan bir nehir ve kasırga gibi dağınık ve başıboştur. Değirmenin üstteki taşı, aceleden ciğerdeki delik gibi boştur; alttaki taş ise fikir ve hayal taşımaktan başın içindeki derin fikirler gibidir.

(195b) Kıta. *Kötülük ve acele etmek şeytanın işidir; melek sabır ile işini yapar.*

Kim sabrederse sonunda muradına erer; sabır sonunda kendi işini görür.

Tecrübe. Cahil kendini halktan sayar, âlim onu –cahili- halktan saymaz.

Kıta. *Şeytanın başında gurur ve kibir vardı alnına red çizgisi çektiler.*

Görmez misin ki, toprak kendini eksik bildi bu yüzden ondan kâmil insanı yarattılar.

Hikmet. Herkes ister ki akıl ve idrak sahibi ve başkasının gözünde muhterem ve aziz olsun. Yüz kişiden birini bu devlete müşerref kılarlar ve binden birini bu şefkatle onurlandırırılar.

Kıta. *Herkesin reisi yoktur bir kişi dışında, adam ve kadın evde kıskanmazlar.*

Sayısız inci var ummanda ama bir tanesi ünlüdür.

Fayda. Adalet ve doğruluktan âlim münevverdir, zulüm ve eğrilikten âdem kararmıştır. Nitekim aynanın dışı ciladan aydındır ve batını sertlikten süssüzdür.

Kıta. *Yaraşır ve layıktır eğer bilersen; susuza su ve yaralıya merhem.*

Her yerde birbirine lazımdır; şölende sevinç ve cenazede gam.

Nasihat. Eğer yukarı âlemin temasına meylin varsa zikir (196a) ve fikirle cana yol göster ve eğer diğer hayvanata tasallut ve üstünlük arzu ediyorsan gönlüne cezp ve meyil yerleştir.

Mesnevî. *Yerin teskini gökyüzündendir; kalbin teslimiyeti ise canın merkezine bağlıdır.*

Gökyüzünün merkezini ettikleri gibi canı tahrik etmişler.

Zikirle canına can kat meskenini melek gibi göğşe kur.

Hikmet. Derler ki, kalpteki görme yeteneği gözdeki basiret -görme yetisi- gibidir. Cana huzur ve güven verir, nefse heyecan ve kargaşa.

İyi namın gökyüzüne çıksın diye basiret sahibi ol ve güneş gibi feyiz ver.

Basireti olan kişinin her yerde namı ve şöhreti –itibarı- vardır.

Nefsin işi ve mesleği kargaşa ve şerdir; görüş sahibi ol zira iş görüş sahibi olmadadır.

Öğüt. İşin aslı marifettir; şehvete tapmak değil. Marifet ehli vasıfsızdır, vasıfsızlığı meslek edin ki marifete ulaşasın.

Kıta. *Dostun yolunda yolun olgunları zelildir; sen kendi nezdinde hamlıkla aziz ve muhteremsin.*

Kudretin eli seni çamur ve topraktan yaratmıştır; kendini tanımazsan yoldaki tozdan eksiksin.

Hikmet. Âlemin kemale ermesini bir kişinin zatına koymamışlardır, (196b) her birine ayrı ayrı hayat ve hâl verilmiştir. Her kimde bir kemal görürsen kemale ermenin şartı ona aykırı davranmaman ve insaf yolunu seçmendir.

Kıta. *Biri aşk ilminden faydalandı, birine de keskin bakış verdiler.*

Mert insafli davranan kişidir; çünkü herkese başka hayat verdiler.

Hikmet. İyi insanlar cömerttir ve kötüler kıskançtır. Ancak iyilerden fayda olduğu gibi kötülerden de fayda vardır. Kötülerin faydası şöyledir ki, iyi insanlar onların şerrinden dolayı kötü işten varesteler ve hasedin ateşinden kurtulurlar.

Kıta. *Hakikaten bil ki hakikat peşinde olanlar için fayda açısından kötü ve iyi birdir.*

Şeytan için bu iyilik yetmez mi? Zira halk şeytanın şerrinden ibadet eder.

Fayda. Eğer gökyüzünde ay ve güneş parlıyorsa, yer gül ve reyhan ile doluysa, tasavvurun şudur ki, mana sahipleri boş değildir. Sen yaşamdan uzaksın, yoksa meydan boş değil.

Rubâî. *Cahillik şarabından mest olan bir kavim derler ki iyiler cihandan gittiler.*

Âlem kendi ilk kararında bakidir -ilk günkü gibi- sen kötü görüyorsun yoksa iyiler vardır.

Tecrübe. Her nerede inci varsa, letafet burması ile delmişler ve her nerede mana güzel bir ifade ile söylenmişse gönül sahipleri bu iddiaya karşı çıkmışlardır ve mana sahipleri bu sözün abesliğini vurgulamıştır; çünkü işlenmemiş inci çoktur ve söylenmemiş söz sayısızdır. Kişi kendini feyze ulaşmaya layık hale getirmeli ve manayı edinmeye hazırlamalı çünkü feyzin kapısını bu zamanda açmışlardır **(197a)** ve sayısız yeni anlamla dolu rengârenk sofraya şimdi yeni sala vermişlerdir.

Kıta. *Senin burnunda eğer nezle yoksa bilirsin her dalın bir gülü var ve her gülün bir kokusu vardır.*

Eğer senin haberin yoksa da arif olan âşık bilir; her gül yüzünün başka şive ve nazı vardır.

Tecrübe. Namertler heves düşkünüdür bu yüzden geride kalırlar. Erdemli kişiler yol sorarlar ve maksatlarına ulaşırlar.

Kıta. *Baş koymuşlar ermişlerin ayak izine; olur ki gönlün muhterem mabedine varırlar.*

Kervan yola çıktı, uyuma eğer mertsen; talep yolunda çabala ki menzile ulaşasın.

Nasihat. Ne gönlünü dünyanın sallanan ipine bağla ne de ahiretin ödül ve sevabına meyilet. Sadece birine gönül bağlama ve başkasına yönelme.

Kıta. *Senin yanında eğer itikat bir değilse sana bağlı olanlar nasıl itimat ederler?*

Başkalarından bağını çözmez, kop gayrısından çünkü murat birdir.

Tecrübe. Eşek kötü ot yer ve temiz su içer, **(197b)** inekse onun aksinedir. Ancak kalender ve ayak takımı taifesi, haşhaş ve şarap alır; eşek ve inek etini bir şişe geçirip kebab yapar, tüketir ve bununla övünür.

Kıta. *İşi fışk olan bir kişinin için sevap ve vebalde fark yoktur.*

Kahpe her an koca değiştirir; hırsızların yanında haram helal olur.

Tecrübe. Münafık, dostlarının yanında sana dost görünür ve düşmanlarıyla oturunca düşman. Nitekim karga, seni kendinden zayıf gördü mü er kesilir, kendisinden güçlü görünce ise dişi.

Rubâî. *Gammaz senin yanında gıybet edince dinleme zira sen de kötülüğe düşersin.*

Kendi yanında izin verme şüphesiz diğerlerinin yanına gidince senin gıybetini yapar.

Hikmet. Düşmanlarla yakınlık kurmak dostların hatırını kırmaktır ve neşe evinin kapısını kendi yüzüne kapatıp sıkıntı köşesinde oturmaktır.

Rubâî. *Meydana düşen her kerpiç ve tortuyu; tuz çölü kolayca tuz rengine çevirir.*

Bilge kişi cahille dostluk kurduğunda; akıl ehlince, namı ahmaklıkla anılır.

Hikmet. Düşünce ve tefekkürle söylenmiş bir tek söz, sabırsızlık ve tahammülsüzlükle söylenen yüz sözden daha iyidir. Onu, hekimlerin hikmeti gibi altın suyuyla yazarlar –değerlidir- ve bunu da **(198a)** hayvanların sesi gibi sayarlar.

Kıta. *Pazarbaşındaki bakış sahipleri, nakışlı ipek kumaşın fiyatına eski pamuk kumaşı almazlar.*

Köylüler bütün yıl gül ve laleye su verir, koru ve ormandaki dikenini ve çalıyı ise ateşe verir.

Hikmet. Kamil ve cahil arasındaki fark mücevher ve çakıl taşı, inci ve sedef gibidir. Cevher devenin ayağına düşse de cevherdir ve eşek mühresi katırın eyerine dikilse de yine çakıl taşı gibi değersizdir.

Rubâî. *Edepsiz birisi derviş gibi olamaz, hikmet şeytanî büyü gibi olamaz.*

Katırın eyerine dikilen boncuk sultanlık tacının yakutu gibi olamaz.

Hikmet. İki kişi hasret çeker ve pişmanlık duyar: biri gençliğini günahlarla geçirip yaşlanan ve diğeri askerliği bırakıp kalenderliğe geçen kişidir.

Rubâî. *Yaşlıların elleriyle yapılan iş gencin gözünde eksik ve virandır.*

Ancak gençken yapılan her iş, kusur arayanlar tarafından beğenilir.

Hikmet. İki kişi rahat içinde zaman geçirir ve gönülleri huzur içindedir. Biri **(198b)**dünya gamı çekmez ve ahireti düşünür ve diğeri bildiği kadar ilmin amelini eda eder.

Rubâî. *Gündüz uyuma ve gece oturup itaat et; kendini cennete kabul olunmaya layık kıl.*

Ahiretten huzur talep ediyorsan, dünyadan azat ol ve rahat et.

Hikmet. Bahçıvanlar, meyve ümidiyle düzgün fidan dikmişler; zahitler ve ibadet edenler cennetin huri ve gılmanlarının kokusu (arzusu) için göz ve gönlü ciğerin kanlı gözyaşına bulamışlar. Arif, Allah'a yakınlık arayarak melekler ve ferişte gibi olur.

Âşıklar muhabbet örgüsünü örmüş, yakınlık ve uzaklığın bağından sıyrılmış ve dosttan gayrısını tamamen bırakmışlardır.

Kıta. *Sıkıntılı göğsümün yüksek arsasında kalbim tektir; bu yüzden yüzlerce gül yüzlü olsa da benim maksadım birdir.*

Âşıkların hali ne hoştur ki işleri sadece aşktır; oysa başkaları arzularının ipine bağlıdır.

Hikâye. Mecnun'a dediler: “Bu kadar iyilik ve takva içinde bile Leyla’nın fikrinden ve sevdasından gafil değilsin.” Ancak Leyla’da güzelliği ve endamından ötürü sen ve hatta senin gibi yüz kişinin gamı ve pervası yok. Mecnun bunu duyunca coştı ve halden hale girdi ve dedi: “Allah u Teâlâ kullarının ibadet ve itaatinden **(199a)** müstağni ve münezzehtir. Ancak onların her işinden vakıf ve her zaman agâhtır.” Leyla hüsne ve güzelliğe meftun olsa da ama bilir ki ona sadık bir sevgili olan ve aşk ve muhabbetine layık olan Mecnun’dur.

Kıta. *Eğer âşıkların gönlünde onun vuslatı arzu edilmiyorsa, hicran çölünde bu şekilde koşuşturma nedendir?*

Ben onun aşkına layık değilim ey hem nefes ama Mecnun ne yapsın ki bu cazibe Leyla tarafından gelmektedir.

Fayda. Bir âşığa dediler: “Gönlünü bir sevgiliye bağlamışsın ve gözünü bir yere dikmişsin ki orada naz ve serzeniş hüküm sürmekte ve korkusuzluk.” Dedi, “Ben de onun sevgisi ve muhabbeti yüzünden ölmeye ve helak olmaya talip oldum.”

Kıta. *Eğer zahit zikir ve fikirle sabah ve akşamını aydınlatıyorsa; ayrı düşmüş âşık için her lahza ah ve inleme daha iyidir.*

Gönlümün kulağında İsa nefesi olan birinin ağzından (şu söz)kalmıştır: eğer onun aşkıyla canlı –diri- değilsen yüz yıllık ölü olman daha iyidir.

Hikmet. Birinin (199b) gönlünün sayfasına ebedî bedbahtlığı ve diğerinin alnına ezeli saadeti yazmışlar. "Kalem kurudu/durdu" hükmü ile kalem varlığın alnına hükmünü yazmıştır. O kişi nasıl bu bedbahtlıktan kurtulabilir ve diğeri nasıl rahatlık bulmayarak zorluklara razı olsun? Ama demişler ki, yiğitlerin azminin lütfuyla siyahı beyaz yapabilirsin ve hicran gecesinin tutulmuş ayını umut güneşinin tövbesinin ışıyla aydınlatabilirsin.

Kıta. *Ey köpük gibi isyan şarabına gark olmuş olan; tövbeyle laleye benzeyen umut kadehini eline al.*

Erlerin eteğine yapış ve ayın güneşin yakasından ışığı alsın diye endişe etme.

Hikmet. Bilgi edinen yaşlı bir kişinin durumunu, yeni öğrenmeye çalışan cahil küçük bir çocuktan beklemek hatadır. Aşk şarabının özünü, üzüm şarabının niteliğinde aramak yanlıştır. Çelik kılıcın özelliğini, şimşir kılıçtan istemek ayrıntıları gören akıl yanında mümkün değildir.

Kıta. *Örneğin zehirden bal olursa ve ahunun boynuzu gül verirse –ancak- o zaman su ateşle bir yerde toplanır.*

(200a) *Bilginin yapacağı işi bilgisizden beklemek gibi olur; evcil kümes hayvanlarının bülbül gibi ötmesine benzer.*

Fayda. Dinleyecek muhatap yok diye sessiz oturan âlim, ilmin faydasını engelledi diye kınanır. Takdir edilmek için anlatmak gizli tutmaktan daha iyidir çünkü belki insanlar öğüt alıp nasihati kabul eder, duymayıp da cehalette kalmamaları gerekir.

Kıta. *Marifetliysen, manayı talep edenin kulağından nasihat kapısını esirgeme.*

Âlimsen merhaleleriyle bilgisizlerin gözüne hakikat yolunu göster, zira marifetin var.

Hikmet. Biri talep yolunda azalır –zayıflar- onu kabul etmezler; ancak istemeyen kişi, ona verirler. Bu, hikmet evinin işidir ve işler Allah'ın iradesine bağlıdır. Arayıp

sormak konuşmaktan evladır. Eğer koşturmazsan tembelliktir ve eğer bulursan en yüksek –başarıdır-.

Beyninde biraz aklın varsa talep yolunda gönlünü yıprat.

Çalışan kişiye mükâfatını verirler; yapılan ve yapılmayan ne zaman bir olur?

Vaaz. İmkânı ve malı olup kendisine haccın **(200b)** farz olduğu kişi yanlış yola sapar; fena erbabı gücü yetmemesine rağmen doğruya ve eğriye bakmaz, her yerde haccı arar.

Can ve kalp doğruluk ve safânın Kâbe'sidir; Kâbe'nin yapısı su ve kil dışında bir şey değildir.

Mü'minin kalbi hacc-ı ekber olmalı; can incitme birinin gönlünü kazan.

Hikmet. Oluş ve fesatla dolu harap şehir –dünya- temelsiz ve kan yiyici bir yuvadır, güvercin yuvası –gökyüzü- gibi geliş ve gidiş onda çoktur. Bazen tanıdığa yuvadır ve bazen yabancıya sığınaktır, akıllıysan tanıdık olmak için yaklaş ve yabancı olmaya çabalama.

Kıta. *Eğer vücudu tanıyan biriysen maksat can ve gönüldür; gerçi yaratıcının eli bu evi su ve kilden yaptı.*

Bırakıver(kurtar) kendini bunun ve onun bağından eğer agâhsan; tanıdık canından olur, bigâne on kez gönlünden.

Nükte. İyiliği kazan kötülüğü bırak, hurma ağacından hurma elde ederler, çürümüş ağacı yakarlar.

Kıta. *Ehil olmayandan kaçınırlar; iyilerin mizacı böyledir.*

Odun faydasız insandan daha iyidir; çünkü odun hamı pişmiş yapar.

Hikmet. Gökte sevgisizliği töre edinmiş ve halk **(201a)** yerin altında mahpus olmuş. Gafiller kaygısızca oturmuş ve gönlünü eşe dosta ve mala bağlamış.

Kıta. *Her kim şeytandan eğitim gördüyse kan ve damara felaket getirir.*

Can nefsin şerrinden nasıl korkmasın ki çıraya rüzgârdan korku vardır.

Hikmet. Günahkâr kişi halkın gözünde kendini pak gösterir. Gül gibi yakası yırtık olanın dilin bıçağı ve dikeninin kınamasından korkusu yoktur. Ne garip ki, edepsiz siyaha ‘kâfur’ adı verirler; vefadan uzak kahpeye ‘vefalı’ lakabı verirler.

İblis viranede gizlenmiş olabilir; pak olan kişi kutsal mekânın dışındadır.

Fasık kınanma yarısından korktu; âşıkların kınanmadan ne gamı vardır?

Rana olanın rengi ve kokusu bir başkadır; gülün kendini süslemesine gerek yoktur.

Açın damağında arpa ekmeği bal gibidir, safrası baskın olanın damağında şeker acıdır.

Tecrübe. Âşık zayıf mizaçlıdır ve maşuk güçlü yürekli. Hırslı ihtiyaç sahibidir ve kanaatkâr ise tevekkül sahibidir. Karun’un süslü hilesi yüzünden işi ağırdı, Musa’nın (a.s) yamalı giysisinden dolayı yükü ağırdı.

Kıta. *Bırak hırsı ve onun kötülüğünü, benim emrimde mesut ol şimdi.*

Hırslı olmada sıkıntı ve elem vardır, gönlün huzuru kanaattedir.

(201b)Tecrübe. Yapılması gerekeni yapmalı ve rahatlamalı. Yoksa dinleyip konuşmanın ne faydası olur? Her kim gönlün aynasını zikir cilasıyla parlatırsa şüphe yoktur ki maksuda yönelir. Piyadenin ayağı yıpranır, atı alan Üsküdar’ı geçer.

Kıta. *Dervişlik istiyorsan pirlerin ayak izini secde-gâh yap, ey dost seni yükseklere çıkaran ayağa kapanmaktır.*

Eğer gönül ülkesinde canının yükselmesini istiyorsan nefsinle savaşman gerekli, çatışana ganimetler vardır.

Hikmet. İşler gayp âlemindedir, sabırsızlık ayıptır, yarının durumu bilinmez, rızık ise taksim edilmiştir.

Kıta. *Kendini hiçbir şekilde incitme işlerin hepsi O’nun iradesindedir.*

Rızık peşinde zorluk çekmek beyhudedir kısmetin olduğu kadar sana ulaşır.

Tecrübe. Gönül evini tabiatın çer çöpünden temizle; çünkü o beğenilirdir. Hırs yüzünden herkesin evinin kapısını çalma ki hoş değildir.

Kıta. *Ne kalmışsın yerin dibinde zincire vurulmuş gibi elin kolun bağlı; meleklerin kulağına inleme ve ahın haberini ulaştır.*

Maksat eğer gönlün muradıysa kafile peşinde ol; kötü yoldan nasıl Kâbe' ye ulaşabilirsin?

(202a) Hikmet. Eğer ahiret sofrası için faydan dünya ehli içinse kazancın ve sermayen birdir ve eğer fayda ve zararın sadece Allah'ın rızası içinse o nur üstüne nur gibi baştanbaşa koruyucudur.

Kıta. *Ey gece ve gündüz padişaha hizmet eden; kusurunu itiraf et.*

Çalış, ama kendini arada görme ki bu tacirlikte bir kârın var.

Hikmet. Yusuf (a.s.) sadakatının hoşluğundan güzelin yanında letafetle perde çekerdi -kendini göstermezdi- ve kıtlık yılının açlarına kapının seddindeki perdeyi kaldırırdı. Hırslı insan, türlü elbise ve nefis kıyafetlere sahip olmasına rağmen çıplaktır ve açgözlü cimri rengârenk nimetler ve ihtişamlı sofraya rağmen açtır. Kanaatkâr, ahiret nimetinden haz almaz ve hırslı olan dünyevî rızık için canı çıkıncaya kadar çalışır.

Kıta. *Sen yolda iyi bir ata binmişsin ve gönlün hoş ne fayda; yoldaşın çıplak ayak ve ahvali perişandır.*

Ateşin etrafındasın ve karnın tok soğukta; yaşlı komşusunun evinde odun ve azığı yok.

(202b) Hikâye. Vicdan sahibi pirim, Allah rahmet eylesin, gündüz geziyor ve ona buna uğruyordu. Gece olunca, çuval istiyor ve unla dolduruyordu. Çuvalın üstüne kuyruk yağı koyuyor, kuyruğun içine sabah ekmeğinin ücretidir diye birkaç sikke gizliyor, yaşlı

kadının evinin kapısındaki fidana bağlayıp gidiyordu. Her gün bu ameli yerine getirirdi ve her gece işi buydu.

Kıta. *Haberi olan hiç bağlanmaz dünyaya kendini onun varından ve yoğundan azat eder.*

Herkes kendi nefsinin isteklerinin derdine düşmüşken, mert kişi düşkün –biçare- için dertlenendir.

Hikmet. Dünyanın fani imareti yıkılmaya yüz tutmuştur ve ahiretin baki sarayı ebedîlik ve sonsuzluk üzeredir. Hikmet ehlinin görüşüne göre, yolun salikinin viranenin sıkıntı köşesinde olması sarayın zevke dalan tahtına oturmasından daha iyidir; çünkü orada rahatlık ümidi vardır ve burada geçici zevkin korkusu.

Rubâî. *Bu kahpe dünya ki kesif geldi ve aşâğılık; dört mezhepte üç talak vermek daha iyidir.*

Hakikat aşkında eğer kâmilin yolu bitirdiysen; onunla birlikte olmayı ayrılığa tercih etme.

(203a)Nasihat. Adalet rızkın bolluğu ve mutluluk sebebidir. Zulüm kıtlığa ve açlığa sebep olur. Âdil halk adalet tohumu eker ve saadet mahsulü biçer. Zâlimler zulüm ve nefret fidanı diker ve Allah'ın halkının damağına sıkıntı ve şikâyetin acı meyvesini tattırır.

Kıta. *âdil halkın nezdinde hüner adalettir; eğer feyz veremiyorsan zulmetmeye de çabalama.*

Her şekilde âdil padişah iyi ve zariftir; de ki karnın aç olsun ve gömlek de giyme.

Latife. Kahpenin çirkin işte kızına öğüt vermesi, bir çingenenin ceddinin ruhuna yemin etmesine benzer.

Kıta. *Ahlaksızlığından istiğfar etmesine gerek yoktur aleti hareket etmeyen pörsümüş pirin.*

Kahpe pire söyle çirkin işinden tövbe etmesin; şu yüzden ki günahkâr onun sohbetine meyil etmez.

Hikmet. Denizde balığa ses vermemişler yoksa kurbağanın ağzını açıp ötmesine izin vermezdi ve kurbağaya kuyruk vermemişler yoksa balığı halka göstermesine imkân yoktu. **(203b)** Münafık kedi evin önünde ve sadık köpek ise kapıda kul.

Kıta. *Kemik doğan kuşuna ve bal sineğe nasip oldu; badenin refiki sarhoş, dikenin yoldaşı güldür.*

Kim ne çare bulabilir ki bu ezelden taksim edilmiştir; güçlü aslanı övün ve zayıf eşeğe ise yük yükleyin.

Tecrübe. Oğlundan heyecan ve kargaşa görecektir baba onun lakabını “gözünün nuru” koydu. Ondan iyi bir ün bırakmasını umarken, kendi muradına ermeyi duydu. “Allah dilediğini yapar ve Allah dilediği gibi hükmeder.” (Hac Sûresi, 22/18; Mâide Sûresi, 5/1)

Uğursuz nefis eğer kötülük buyurmasaydı iyiler safındaydım ben.

Padişahlık seçerdim bu dünyada eğer ihtiyarım elimde olsaydı.

Nükte. Zahit sakalını süslerse, başında Firavun olma düşüncesi vardır. Kalbini dünyaya bağlayıp gücü onda arayan kişi kendini Karun gibi görür. Paçavrada huzur bul ki Musa gibi kalbin canlı olsun ve ip halkasını boğazına çek ki Allah’ın halkının gönlünü incitmeyesin.

Kıta. *Sana bir haber vereyim yoksul ve zengin hakkında, böylece dünya peşinde acı çekmeyesin.*

Karun şatafattan yerin dibine girdi; Musa her şeyden uzaklaşarak feleğin zirvesine yükseldi.

(204a)Tecrübe. Hırslı âlimdense mertebesi düşük halk daha iyidir. Efendiliğe gönül verme ki kulluk –hizmet- daha iyidir.

Kıta. *Doğruluk yolundadır koşarak Kâbe' yi arayan miskin; kendi yükü sırtındadır, deveye haceti yoktur.*

Güçlü bir yüreği olan bedeni zayıf olsa da fakirlik –dervişlik- derdi çekene, yokluk yükünden korku yoktur.

Hikmet. Haktan razı olan kişi uzlet köşesinde oturup, halktan ümidini kesmiştir. Kadı ve gazi gibi değildir ki kapıyı açmışlar ve halka tamah ipini bağlamışlar.

Kıta. *Ey Sâ'ilî ki asude olmak istersen yapabildiğin kadar itaat et.*

Hırsla hiçbir kapı açılmadı; kanaat kapısının halkasını çal.

Hikmet. Çıra dumanını tatmamış olan ilim talibinin ders için kuvveti yoktur. Zihninde dünya talebi olan dervişin Allah' tan korkusu yoktur.

Kıta. *Tabii, manevi hastalığı olanlar için sakınca olan şey arzudan uzak değildir.*

Öğüdü duy, tepeden tırnağa tehlike olan dünya sevgisini aklından uzak tut.

Nükte. Bayram geliyor diyorlardı, geldi ve geçti. (204b) Münkir putperest kıyameti inkâr etmekten vazgeçmedi. Akılsız ihtiyar kışın her gün yazın gelmesine inanmaz ve yazda kışa yönelmez.

Kıta. *Kaderin bıraktığı her iyi ve kötü çizgi senin zamirine yazılamaz*

Her ne kaydedildiyse alınına akıbet gelecek onda şüphe yok.

Hikmet. Bedbahtın teki, bir hekime uğradı ve ona sordu ki “Sessizliği mi tercih ettiniz yoksa söz söylemeyi mi? İlahî kitapların hepsi sözdür ve şunu yap bunu yapma hükümlerinden ibarettir.” Hekim dedi: “Söz faydalı olmalı eğer faydalı değilse fazladır.”

Kıta. *Dilsiz ve laldir cümle hayvanlar; söz söyleyen insandır.*

Zihne acı veren geveze; hayvan karnının şişkinliğinden daha değersizdir.

Vaaz. Hazret-i Bârî'nin makbulu olan Hâce Abdullah Ensari –Allah ondan razı olsun- buyurmuştur ki “Âlimleri cahillere şu zaman tercih edersin ki, Hakka sadakatle, halka adaletle, nefse zıt bir şekilde, büyüklere hürmetle, küçüklere şefkatle, dostlarla

nasihatle, düşmanlara sabırla, âlimlere tevazuuyla, dervişlere cömertlikle, cahillere sessizlikle karşılık verir.”

(205a)Rubâî. *Sevgili birdir, ne zamana kadar yüz sanacaksın iyi bak, şaşı gibi bedbin olma.*

Aynada kendini görür cahil cehaletinden; âlim göz bebeği gibi kendini gören değildir.

Hikmet. Dört şeyden korkusu olmayan her fakir toprakla birdir. Birincisi küçüğe merhamet, ikincisi büyüklere hürmet, üçüncü nefesine adalet, dördüncü her nefse hakkını teslim etmek.

Kıta. *İnsan ol hayvan gibi ota gönlünü kaptırma; ne zamana kadar koyunun üzerindeki kurt gibi keskin dişli olacaksın.*

Kendine insaf et ve başkalarının insafını gönlünden at; her an tevazu ile ol küçük ve büyüğe saygılı ol.

Tecrübe. Cahil solgun sıfatlıdır. Ölmüşün nasıl marifeti olabilir? Nur candır ki bedenini evini aydınlatır, fitil yağsız yanmaz (tutuşmaz). Tilkiye dediler ki “Toprak mı yiyorsun?” Dedi: “Eğer yağ varsa.” Bostanın gül ve lalesini, karga bir parça kalp ve ciğer zanneder.

Kıta. *Kamil ve nakıs nefsinin peşinde, dert ve keder içinde; dünyada her kimi görürsen kendi menfaati peşindedir.*

Rızık için gökyüzüne Zal, “felek” adını vermiştir; balta sallayan marangoz ona yönelerek kendi faydası peşindedir.

(205b)Nükte. Çocuklar gizlice yer ve açıktan oruç tutar. Riyakâr, halkın gözünde az yer ve çok namaz kılar ki böylece kendisini riyazet çeken derviş zannettirir. Bu durum, birinin Kâbe' ye gitme niyet ve kastı olup fakat Türkistan tarafına gitmesine veya akılsız tüccarın kimyonu Kirmân'a –zaten çok çıkan yer- götürmesine benzer.

Kıta. *Akıllı kişi hiçbir zaman aşğılık olana yüce işleri buyurmaz.*

Keçi ne zaman inek gibi harman döver? Tere tohumu ne zaman üzerliğin işini yapar?

Hikmet. Yahudi yağmur istemez çünkü Müslüman mescit imar eder. Şeytan muhitte çış yapar ki kirli olsun ve taharet yapılmasın. Yahudi, İslam ehlerinden rahatsızdır. Şeytan ise imkânsız düşünceyle meşguldür.

Kıta. *Bir müneccim ki feleğin şeklinden haberi yoktur yok oluş feleğini güneşin yanına koymuş.*

Haktır o ki sermayesini artırır kazançla kimsenin ziyanını talep etme, muhal fikir batıldır.

Fayda. Hünersiz kendini hüner ehlerinden sayar, imtihan zamanı şaşkın kalır. Kimyager gümüşü altına çeviren kişidir, altını kül eden değil.

Kıta. *Eğer senin yanındaysa akılları vardır, akıllılarınla akıl ehli ol.*

(206a) *Amberin kokusu buruna gelir; koku satana söyle sessiz olsun.*

Hikmet. Riya sahibinin her zaman kendini gösterme düşüncesi vardır, eli ayağı olmayanın mesleği dilenciliktir, malzemesi olan çalışır olmayan cenk eder.

Mesnevî. *Ne gariptir feleğin işi; hüner ehlinin ciğeri kanlıdır(rahatsızdır) ondan.*

Hüneri olmayanın kesesi altınla dolu; kimyager muhtaç ve açtır.

Nükte. Tatlı söz söylemek sert davranmaktan daha iyidir, tatlı dilliyeye istediğini verirler ve acı söz söyleyene küfür.

Kıta. *Her zaman gözü yaşlı ol ve ah dumanından sakın; ahtır evi yakan ve yüziün suyu gözyaşıdır.*

Şaşılmaz ki nurla evini kapatsın; latif huylu adam için kimse kapıda değil.

Hikmet. Halka karşı dil uzatmak -haddini aşmak-, mahrumiyete ve felakete yol açar; dünyada kolun kısalığı –kanaatkârlık- hayırseverlik ve günahsız olmayı sağlar.

Kıta. *Her an gözü yabancının yüzünü görmesin diye gözü eğilen başının altında kalmış ve namahremden saklamış.*

Akrep gibi yol başında başkalarının ayakaltında ezmesinden, iğnesi uğruna uzun yılan kısalır.

(206b)Hikmet. Akıllılar nadir olandan ellerini çeker ve sönmüş çırada aydınlık(ışık) ararlar. Allah dostları doğru yolu arar ve yalan söylemezler.

Kıta. *İmkânsız talep eden abese gider; ey hekim nadir bulunana yüzünü dönme.*

Bilirse ki yol var akar; yoksa bir yerde karar alır –durur- su.

Vaaz. Kulları bir kez rızaya ve kazaya birleştirmek kötülüğü gönülden istemedir ve Allah' tan bilerek bela istemek küstahlığın ta kendisidir.

Kıta. *Talep göstermem veya talebimden vazgeçmen senin rızanladır yoksa benim iradem mi var?*

Cehennem dibine at veya cennetin zirvesine çıkar; senin dileğinle olur, benim ne işim var bu veya onla?

Hikmet. Hint hekimlerine sordular ki “Sizler dünyada çok uzun süre yaşıyorsunuz, oysa diğerleri bu kadar değil. Bunun sebebi nedir?” Dediler “Biz birinin yâdına –Allah- nefesi alırız, diğerleri gibi herkese şükran göstermek için nefes almayız.”

Rubâî. *Ömür geçti ve gelecekte haberim yok; onu bunu methetmekten utanç içindeyim.*

Bu şekilde boş konuşmak huy ve yeteneğim olmuş; hayret içindeyim ki nasıl yaşıyorum.

(207a)Fayda. Hırslı tacir sermayesine kâr katar ve sermaye lakabı verir. Tamahkâr şair, taciri yerer ve kelâmına tam –kâmil- adını verir.

Kıta. *O biri halktan tamahını kesmiş; diğeri ise mal ve makam peşindedir.*

Herkesin bir fikri ve işi vardır; âlemin genişliği nasıl bir temaşa yeridir.

Hikmet. Sedefin içinde bir tane inci varsa kimse sesini duymaz. Karga yuvaya yumurta getirdiğinde feryadı gökyüzüne yükselir. Cahil, “Bilgiliyim.” diye şamata ediyor, âlim ise “Gözüm açık.” diye sessizdir.

Kıta. *Yaptıktan sonra yapılması gerekeni akıllı söylemez; eğer bilersen, hüner yapmaktadır ve ayıp söylemekte.*

Sanatkârlığını gerçek sanat ehli evinde bilirler; işini her pazarın etrafında dolaştırmaya –sergilemeye- ne gerek var?

Nükte. Derler ki aşk cemali süsler, her cemalet –çehre- aşka layık değil; zira Yusuf’un (a.s.) kardeşleri, Yusuf’un cemaletini görmüşler ve âşık olmamışlardır.

Kıta. *Her nerede güzellik ve zarafet ışığını saçarsa; güneş gibi gönlü kan eder ve gözü de kanlı yapar.*

(207b) *Güzelliği şöyle bil ki gönlün yarasına tuz basar; yoksa güzel yüz duvardaki resimde de vardır.*

Hikmet. Ruhun kanadı olmamasına rağmen yüce âlemde yeri vardır, kuş ise sınırlı kanadı ve tüyüyle duman gibi buluttan yukarı çıkamaz. O azim tüyüyle seyir edendir bu tabiatının kanadıyla uçandır.

Kıta. *Toz gibi eteğini kirletenlerin etrafında dönüp dolaşma; şebnem gibi nezaketle gülün yüzüne otur.*

Can gibi latif ol beden gibi kesif olma; şebnem gökyüzüne çıkar ve toz ise yere düşer.

Tecrübe. Sadık sufi yer ve göğün ayrıntılarına ve bütününe vakıftır. Yalancı müneccim, yerin özelliğinden ve gökyüzünün şeklinden agâh değildir.

Kıta. *Her kim kendi iş ve gücüne vakıf olursa; gündüz ordudan agâh padişah, gece yıldızların bekçisi gibidir.*

Yerin üzerinde bir taneden agâh değil ama gökyüzünden ve onun yıldızları hakkında, her an müneccime hücum ederler.

Fayda. Cahile gönül erbabının dostluğunu seçmesini buyurmak iyi değil kötüdür. Faziletli halka reziller ile oturmasını **(208a)** söylemek akıl töresinden uzaktır. Bir kimse akılsızlıktan yer üzerinde çukuru göremez, gökyüzünde basiretsizlikten ayı göremez.

Kıta. *Ey ki timsah ağzındakine heves etmiş olan; kendini boşuna sıkıntıya sokma.*

Beyhude çaba harcama; talih kuşu zorla eline geçmez.

Zahiren kör olan asayla yolunu bulur; kör batını olan kişi nadiren yolunu bulur.

Hikmet. Muradına ermiş padişah toprak fethetmekle şöhretlenmek isterse, güneşten talim görmeli ki güneş önce kılıç çeker (yaralar) ve hançeri uzatır, ondan sonra âlemi kuşatır. **Rubai.**

Bu nükte kulağımda pirin hizmetindeyken kaldı, vicdanı güneş gibi nurluydu.

Güneş gibi şöhretlenmek istersen; bu iş sehere kalkmadan müyesser olmaz.

Nasihat. Her kim sebep olanı bırakıp ve sebeplerin peşine düşerse, uyanıklık kuvveti olan birinin uyumak için gözünü kapamasına benzer.

Kıta. *Tertip ve düzen için ne zamana kadar onla bunla oyalanacaksın; gönlün bin bir hayret içinde düzensizlikte –başboşlukta- kaldı.*

Sana gerekli olan işi yap vaktini kaçırma; pişmanlık yarasından önce gönlüne merhem ol.

Hikmet. Bugün yapılması gereken işi **(208b)** yarına bırakmak marifetten uzaklaşmak ve ahiret yolunu dizmektir.

Kıta. *Yapılacak işi bugün yap çünkü kimse yarının halini bilmez.*

O an işi yapmadıysan; pişmanlığın ve üzüntünün faydası yoktur.

Hikmet. İçinin büyük –üstün- olmasına gayret et; dışının daha iyi olmasına değil. Âdil Nuşirvan'ın yüzüğünün taşının deseni aya düşse, aydan daha iyidir.

Kıta. *Sen suret libasına gark olmuşsun ve marifetin yok; içinin evi harap ve dışında nakış ve süsleme gözüktür.*

İçine bağlı ol dışta ziynete ne gerek var; eğer içinde hüner çoksa bırak dışın kusurlu olsun.

Hikmet. Gülden iyi kokulu olmayı öğren ki başa yerleşesin. Diken gibi kötü huy edinme ki ayağa düşersin. Ev gibi yumuşak topraktan ol ki halk için sığınak olasın. İri lokma gibi olma ki boğazı parçalarsın. Yükseklik el altında olmaktadır, kibir ve bencillik ise insanı alçaltır.

Kıta. *Gök gürültüsü gibi sel olma yukarıdan her tür çer çöpün altına düşersin.*

Gözyaşı gibi sıcakkanlı ol ki aşk ehli başını senin omzuna yaslasın.

Fayda. Meyveli olmayan servinin başı havadadır. Çoğalan asmanın (209a) başı ayakaltındadır. Cahil cehaletten zâlimdir, âlim ise akli sayesinde sabırlıdır.

Kıta. *Çocuk sabırlı olursa süt verirler büyüğün sabrı yoksa çocuktur.*

Anlam sahiplerinin hüneri sessizliktir; davulun sesi içinin boş olmasındandır.

Nükte. Gökyüzünden inmeyen feyz, cömertlik değil. Buluttan yağmayan yağmurun yere faydası yoktur.

Kıta. *Bu toprak yerde dert ehli derler ki; payıma rıziksızlık düştü ne zaman ulaşırım murada?*

Mutluluk için ve hoşnutsuzluğu def etmek için her an sıkıntı çekme çünkü düğüm ve açma senin elinde değildir.

Hikmet. Âlim yokluk ilimlerinin denizine dalmış ve coşmaktadır. Cahil varlık şarabının bir damlasıyla sarhoş ve kendinden geçmiştir. Mecnun için zindan işkencedir ve kanaatkâr için sabır cevherdir.

Kıta. *Rızkın ezel günü taksim edilmiş eğer âlimsen; ne zamana kadar rızık peşinde koşturacaksın? Cahil olma.*

Huzursuz gafıl dünya peşinde ciğerinin kanını içer; cahil insanlar gibi ömrünü tüketme, başıboş ve gafıl olma.

(209b)Nükte. Bilge çıranın dumanında kitap yazar, cahil zihninin kuruluşundan -kafası çalışmaz- azap çeker.

Kıta. *Kendini sevap ehline dâhil et; ne zamana kadar aklına işkence edeceksin.*

Öğüt al, tembellikten geri dön çabanı göster ki azaptan kurtulasın.

Hatime. Ravzatu'l-Ahbâb kitabı, her şeyin sahibi ve sonsuz kerem ile bağışlayan Allah'ın yardım ve inayetiyle tamamlandı.

Kıta. *Sa'ili'nin nüktelerini dinle; bahçe gibi gönlünü gül ile mamur eyle.*

Ne zamana dek faydasız bir mahzende –kalacaksın- ; Peygamberlere tebliğden başkası yoktur.

Nükte. Bu fakirin bu hakir kitabı övmedeki hitabı, kirpinin kendi iri dikenle dolu yavrusuna sevgiyle bakıp, sevinç ve neşeyle “Ey letafet ve hoşlukta babanın yüz akı ve ey nezakette ve yumuşaklıkta annesinin yumuşak ve naziği.” diye onu övmesine benzer.

Rubâî. *Güzel ve çirkine biçim veren nakkaş; kara dikene renkli yüzlü gülü verdi.*

Mutluluk ve mutsuzluğu tayin ettiği yerde; onu başkalarına ve bana bunu verdi.

Bu bahçelerin manzarasını seyredenlere duyuru ve bu sütunların temelini izleyenlere verilen haber şudur ki, nesrin inşasının terkibi bu kitabı yazmaya üstlenen kişiye özgüdür **(210a)** ve nazmın imlâsının tertibi hitabın müellifine aittir.

Kıta. *Bahçem ziynetini yeşil hattan almıştır; başkasının lalezarıyla müzeyyen olma, de.*

Onun göz çeşmesinden doyurmuşsam; başkalarının ırmağının suyuna niçin minnet duyayım?

Geniş görüşlü okuyuculardan ricam şudur ki, kusur ve eksiklerini iyilikle düzeltmeye çabalasınlar, bilgi esasını görenlerden talebim şudur ki hatalarını ve yanlışlarını görmezden gelerek örtsünler.

Rubâî. *Hüner erbabına hünerden gelen nükte münasiptir; kusursuzluktan bahsetmek hatanın kendisidir.*

Beşerin doğasından kusursuz hüner çıkmaz, sana doğruyu diyeyim ki hatasız – yalnızca- Allah'tır.

Kıta. *Her kim salâh –iyilik- isterse, münezzeh Allah her işine salâh verir.*

Kim kusuru görüp hüneri bırakırsa; hünerini kusurla değiştirsin.

Şu sermayesiz, yoksul, değersiz ve istidatsız fakir kulunuz Sâ'ilî azim ayağını gayret –erdem- meydanına atmış; hızlı süvariler gibi anlam topunu suret çevgânına sürmüştür. Marifet ve öğüt incisini, her nasihati dinleyen kulağındaki sedef ve nükteyi bilen zihnine ulaştırmıştır. Eğer kabul mertebesine ulaşırsa karşılığında sayısız mükâfat **(210b)** bağışlar ve güzel hayır dualarıyla gönülden kabul ederler.

Rubâî. *Ey dost, gam zincirinden beni azat et; canımı cömertliğiyle öv ve gönlümü neşelendir.*

Latif kulağına öğüt incisini sunduğumda; sen de hayır duanla beni yâd et.

Kıta. *Her kim bu nüshamı göz önüne alırsa; gözbebeği gibi onun yeri gözde olsun.*

Eğer lütufla yazarlar ve okurlarsa; kâtip ve okuyucusu bağışlanmış olsun.

Âmin.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. RAVZATU'L AHBÂB'IN METNİ

بسم الله الرحمن الرحيم

(34b) شکر و سپاس علیمی که دستِ صُنْعش ترتیبِ صورتِ نحیفِ آدم را به بضاعتِ علم و معرفتِ قابلِ پرداخت و حمدِ بی‌قیاس بر حکیمی که یدِ قدرتش ترکیبِ جسمِ ضعیفِ انسان به امانتِ عشق و محبتِ حاملِ ساخت.

رباعیه از قوتِ عشقِ آدمی آه کشد از عشقِ قدم به جبهه ماه کشد

ور نه به کدام قابلیتِ انسان کوه غم او با تن چون کاه کشد

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا. رباعیه

نه چرخ و زمین نه کوه بی سامانیم نه جن و ملک نه سایر حیوانیم

مقصود و خلاصه وجودست انسان صد شکر خدای را که از انسانیم

اگر نه راه نمای انسان های هدایتش بودی از سوی عدم آباد که قدم به کوی وجود توانستی نهاد. (35a) و اگر بینایی مردم را عینِ عنایتش نمودی چشم بصیرت و یقین که به رویِ مقصود یارستی گشاد.

رباعیه ای فیض ده وجود و ای معدنِ جود از تو همه را میل رکوعست و قعود

بی جود تو قد نیامدی سوی قیام بی لطف تو هیچ سر نرفتی به سجود

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَيْنَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَيْنَا اللَّهُ . قطعه.

چنین که می رسد از مطبخِ عنایت تو نعیم فیض به کامم زمان زمان یا رب

ز لطفهای تو شرمنده ام نمی دانم کدام شکر تو گویم به یک زبان یا رب

مناجات به درگاه قاضی الحاجات. طفلان مشعوف لهوند و طرب و جوانان مشغول فضلند و ادب. و پیران دست به طاعت زده اند که از عذاب دوزخ برهند و پای به عبادت نهاده اند که به ثواب

بهشت برسند. الهی راهی نمای که از آب هرچه نه از تست دست بشویم، جز تو نگویم و از تو غیر از تو نجویم.

حکایت. کرد شه را یکی دعای نجات عاقبت خیر باد چون دنیات
(35b) زین دعا شاد شد شه و فرمود که کندش دهان پر از زر زود
همه دندان ز حرص مرد بکند که دهانش فزون برد زر چند
کرد مردی خطاب کای نامرد دهنش را نشد ز دندان درد
گفت از التفات شاه مرا کی به آن درد شد نگاه مرا
لطف ای پادشاه خواسته ام جانم افزا که جسم کاسته ام
بیش فرمای مرحمت ای شاه تا شود حال جان مرا دلخواه
سایلی بهر لطف تست حریص کرمش کن به خود نما تحریص
بو کرین حرص یابم از تو نظر نطلبم از تو جز تو چیز دگر
در خبرست از هادی سُبُل و راهنمای جزو و کل مَعْلَا مزگی مجتبی حضرت محمد رسول
اللّٰه علیه افضل الصلوات اعلاها و اکمل التحیات اسناها. مثنوی.

زهی ذات حق را به وصل تو میل به مهمانیت هر دو عالم طفیل
به مُلک خداوند عالم شهی به زیباترین رو حبیب الهی
ز لطف خداوند عزّ و جلّ بود مشکل جمله پیش تو حل
درود تو ام هست مشکل نمای در مشکلم را به رحمت گشای
شعر. ای کرده ترا حضرت حق منت لولاک بر گرد حریمت چو رسل روح قدس خاک
(36a) ذات احدیت به ضمیر تو یگانه از لوح وجودت رقم هر دو جهان پاک
بر صیدگه عزّ تو گردون شب معراج بر زین براق تو کم از حلقه فتراک
از موی تو مه جامه سیاه آمده چون شب وز روی تو خورشید چو گل جیب زده چاک
رباعیه. ای شاه رُسل به درد درمانم باش واقف ز غم دل آگه از جانم باش

در معصیت اوفتاده ام رحمی کن در حضرت حق شفیع عصیانم باش

حکایت. یکی از بندگان گنه کار بیسرانجام سر نیاز بر زمین راز نهاده بود و زاری و تضرّع آغاز کرده و می گفت **یاذا الجلال والاکرام** رسول علیه السلام دعایش را شنود و فرمود که **قد استجبت لک**. مرد از شادمانی این مژدگانی در پای آن حضرت سر نهاد و جان داد. یکی از اصحاب کرام رضی الله عنه در خواب دید که در دار السلام می گردید و می گفت **یاذا الجلال والاکرام**.

آنکه یک بار بر زبان نامت بُرد جَست از گناه چابک و چست

(36b) چون کَند دل ز عفو شامل تو آن که نام تو از زبانش رُست

قطعه هزار دشمن خونخواره در کمین تواند گذرگه تو مخوفست دیده بر ره باش

اگر به زاویه مسجدی و گر به کنشت تو غافلی ز تو غافل نیند آگه باش

حکایت. یکی از اکابر دین روی بر زمین داشت و می گفت یا رب العالمین من از تو راضیم تو از من راضی هستی یا ربّی. جواب دادند که ای کذاب اگر از ما راضی می بودی رضای ما را اینچنین متقاضی نمی بودی.

چون شیشه اگر رقیق و صافی بی جرم ترست رَقّت او

هرچند دقیق و تیزیینی درکت نرسد به دَقّت او

قطعه حریم عشق که گفתי جهان آزادست تراست حوصله تنگ از جهان گشاده ترست

بدان قدر که به وهم و خیال تو گنجد فضای بادیّه عشق از آن گشاده ترست

رباعیه. بحرِست کمال که ز جان می گذرد آبش ز سر شرح و بیان می گذرد

از ثقبه سوزن دل من تنگترست کوه صفتت ازو چه سان می گذرد

(37a) ذکر محامد پادشاه اسلام ملاذ الانام و كهف الخواص و العوام خدمت و اطاعت پادشاهان

اسلام بر ارباب سیر و سلوک و مقام و خواص و عوام به مصداق کریمه ای و **أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ** بر گردن جان به جای قرض و دین بلکه واجب و فرض عین است. ملازمت و مطاوعتشان بر خود لازم داشتن موجب شکرست و به ذهول و غفلت، انقیاد امر و فرمانشان سهل انگاشتن، باعث کفران نعمت. **رباعیه.**

نزدیکی پادشاه می باید جُست از ظل خدا نگاه می باید جُست

از تابش آفتاب ظالم صفتان در سایه او پناه می باید جُست

علی الخصوص و الخلوص صاحب قران الاعظم، مالک الرقاب الامم وارث ملک دارا و جم، فاتح
ممالک عرب و عجم، مظهر تَخْلُقُوا بِأَخْلَاقِ اللَّهِ الْكَرِيمِ سلطان سلیم خان بن بایزید خان بن محمد
خان ابد الله دولته و خلد سلطنته اللهم دمر اعدائه و ضاعف اقتداره و انصاره آمنه بلاده و احفظ اولاده
الکرام الی یوم القیام. قطعہ.

دلا به عالم جان از سر صفا و حضور دعای صدق بخوان پادشاه عالم را

(37b) به هر کجا که نهد پای دست معدلتش همی برد ز کرم از جهانیان غم را

بُرد از پدران گوی مملکت گیری ز صلب همچو پسر نامدست آدم را

عزیز مصر وجودست با جمال و کمال ندیده دیده گردون به این صفت جم را

نگاه دار خدایا ز هر غمش چون او به ریش خلق نهاده ز عدل مرهم را

یا رب به کمال کرمش در خور ساز تا هست حیات و عمر با او درساز

اسکندر وقتست به حکمت چون او عمر و ملکش فزون ز اسکندر ساز

حکایت. پادشاه جهان سکندر روم همه گه بود بهره مند علوم

داشت بقراط را جلیس و انیس همدمش بود ارسطاطالیس

تا برد بی به حضرت بی چون حکمت آموختی ز افلاطون

ظلم را در جهان پریشان داشت چون عدالت سبق از ایشان داشت

شکر پروردگار را ای شاه مانده ای پای معدلت در راه

هرکه او شکر حق کند همه حال از آزیدنکم رسد به کمال

(38a) چون تو در حکمتی به عالم فاش سعی بنما به اهل حکمت باش

شکر گو تا ز شاكران باشی دم به دم مملکت ستان باشی

شکر حق گوی تا ز اسکندر دهی افزون به ملک زینت و فر

ثنای خلق کریم شاهزاده عالمیان و دعای مظهر جمیل خلاصه آدمیان حضرت سلطان
 سلیمان خان بن سلیم خان، خلد الله تعالی مملکتها و ابد سلطنتها الی یوم القرار. در طلعت
 روز از ناصیه صبح صادق روشن و پیداست که آفتاب عالمتاب عالم و عالمیان را مزین و منور خواهد ساخت
 و بر جبهه چاشت از بارقه نور شارق مبرهن و هویدا که خورشید کامکاری و جهاننداری بر آدم و آدمیان پرتو
 و نور خواهد انداخت که. **قطعه.**

ساقیان شاه چون خورشید جام عدل را دم به دم بر کف به بزم عشرت اندوزش نهند
 ای دل از غم های عالم شاد زی چون عاقلان سال شادی را نشان از روز نوروزش دهند
 معین است که عنصر لطیف جهانبانی بر تخت مکمل آسمان خوش هوای برجیس کردار قرار و مدار
 گیرد(38b) و مقرر است که ذات شریف سلیمانی بر سریر مرصع دوران زیبای بلقیس آثار اقتدار و استقرار
 پذیرد.

یارب چه زمانی و چه فرخنده دمیست کز وی به درون دشمنان درد و غمیست
 شه باد به این عیش مخلد یا رب هر گوشه به ارباب طرب زیر و بمیست
قطعه. هران نفس که بر آید به کامرانی و عیش نمی دهند ز دست اهل ذوق شادی را
 مراد دل به کف آور دمی که بتوانی و گرنه نیست نهایات نامرادی را

حکایت. مشعوف به عشق بود بهرام یک لحظه نبود بی دلآرام
 در عشق نه خواب داشت نه خورد پروای به مملکت نمی کرد
 احوال جهان ز شه دگر شد در عشق ز ملک بی خبر شد
 شه داشت مگر وزیر دانا در گفتن راستی توانا
 یک روز به گوش شاه بنهفت از جانب مملکت سخن گفت
 یا ملک نگاه دار ای شاه یا عشق گزین به بزم دلخواه
 در دل شه از آن سخن اثر دید بر جانب عدل باز گردید
 بهرام دگر به ملک در ساخت از عشق به کار ملک پرداخت
(39a) از ناز و کرشمه اش دلآرام آورد شکایتی به بهرام

جز با اغیار سر نداری	از جانب من خبر نداری
بهرام چنین نمود پاسخ	کای نیک منش نگار فرخ
چون حضرت حق به ما جهان داد	بر قالب ما ز عدل جان داد
ما هم به جهانبان بیاییم	این یک دو دم است خوش برانیم
هر چند که عشق خوب و زیباست	بی عدل جهان نمی شود راست
شاه آن را دان که عدل دارد	تخمی به جهان ز عدل بکارد

سبب تالیف کتاب و موجب تلفیف خطاب

مدتی مدید درین بیشه وهم و خیال تفکر و تأمل می نمودم و ایامی بعید در اندیشه معاد و مآل در دور و تسلسل می بودم که ارباب ذوق و حال ازین عالم پر قیل و قال گذشته اند و از خود اثری و نشانی گذاشته و گفته اند که اثر نیک درین جهان فانی به منزله حیات ثانیه است. **مثنوی.**

مدتی در دل خرد بیشه	اینچنین بود فکر و اندیشه
کز جهان غیر درد دیدن نیست	لحظه ای در وی آرمیدن نیست
صبح و شامش چو ریسمان امید	درهم آمیخته سیاه و سفید
نه سیاهیش ستاده با یک رنگ	نه سفیدیش را قرار و درنگ
(39b) پی نبردند مردم آگاه	جز دورویی ازین سفید و سیاه
در پی مردم وفا و وفاق	رنگ رنگ است همچو اهل نفاق
عاقبت کار خویش خواهد کرد	جزم ازینسان نفاق کاهد مرد
شد ضرورت که بر اثر پویند	بهر آیندگان خبر گویند
که جهان همچو زال پرده درست	با یکی یار و خصم آن دگرست
نه ازو یار را قرار به دل	هم ازو دشمنست خوار و خجل
چون درختیست پر ز ریشه و برگ	آخر کار میوه او مرگ
با چنین فعل و خوی از آن کردند	که پی آزمایش مردند

هرکه را عقل نیست بسته اوست به خرد آنکس بود که رسته اوست

با خرد باش بگسل از وی بند بس بود مرگ دیگرانت پند

دل به دادار بند و طاعت او خاک شو در ره اطاعت او

بنابراین فکر و خیال چشم امید در حلقه هر باب می بستم و چون گرد و خاک بر ابواب اولو الا
لباب می نشستم بو که از همت به رویم در بسته محزن مراد بگشایند و باشد که از جست و جویم، راه
معدن امید بنمایند. رباعیه.

آنانکه به نکته چون در یکتایند چون صفحه خویش دهر می آرایند

در گوشه نامرادیم نبسته باشد که به حال نظری می فرمایند

(40a) به حکم مضمون من قرع الباب و لَجَّ وَلَجَّ دیده بر کار و بار مطیع و مطاع گماشتم. چون
دیگران قوت ایجاد و اختراع نداشتم روی به فنون استادان که واجب الاتباع و متبوعند آوردم و به متابعت
کار جوانمردان که لازم الانقیادند شروع و رجوع کردم. قطعه.

صاحب خرمن اگر خانه کند پر گندم خوشه چین نیز برد دامنی از خرمن او

دانه ای گرفتند از دامن او هم در راه مرغ هم حوصله پر می کند از دامن او

الحق کتاب گلستان که حضرت شیخ بزرگوار نامدار ذوی الاقتدار مصلح الدین سعدی شیرازی
که تالیف کرده رحمه الله علیه احتیاج به وصف هیچ و صاف ندارد. مثنوی.

حرفش که چو روح دلپسندست ظرفیست که پر نبات و قندست

نقطه که دروست بی بهانه مرغان حیات راست دانه

لفظش که خبر ده است از جان چشمه است پر از زلال حیوان

ترکیب لطیفش از روانی جان داده به صاحب معانی

حکمت که دروست مغز جان را افزوده چو نکته اش روان را

(40b) الحق که نوید داده بر جان از روضه خلد این گلستان

چون دلبر پاک طبع خوش خوست سر تا به قدم لطیف و دلجوست

دارم چو ز خرمش گدایی یابم به طفیلش آشنایی

زین پی روی ارجمند کردم چون همت او بلند کردم

و نسخه بهارستان که حضرت مرشد نامی مخدومی مولانا و سیدنا نورالدین عبد الرحمن الجامی
قدس الله روحه که در معارف و حکمت و حقایق موعظه اش خلاف نیست.

نکته های لطیفش از تحقیق نه به وصف چو من گداست حقیق

به حکایت که گشته نور فشان می دهد از کمال ذوق نشان

پند شاهان که در عدالت داد بگسلانید رشته بیداد

سخنی را که از سخاوت گفت گنج از چشم مفلسان ننهفت

قصه عشق را که گفت به درد زاهدان را به عاشقی آورد

بذله کاندلر مطایبات نمود زنگ دیرینه را ز دل بزود

صفحه شعر را چو داد گشاد شعر را چو عیسی احیا داد

تاشیدند نکته حق ازو مرغ و ماهی گرفت رونق ازو

نکته بسیار و بذله در وی پر همه حکمت همه لطیف چو در

یا رب از جود او روانم بخش فیض هر لحظه زو به جانم بخش

(41a) تا توانم نمود نکته بیان آورم نکته ها چو او به میان

جبهه بر خاک نیاز نهادم و دیده بر نشیمن راز گشادم تبرکا لانفسهما الشریفه و تیمنا با لفاظهما

اللطیفه بقدر الامکان به مطاوعت مشتاقی و به مقدار وسع به متابعت گستاخی واقع شد. قطعه

ز بس که بی ادبها نموده ام ترسم چو پیششان برسم رو سوی دگر نکنند

نهاده ام من گمره قدم به گستاخی امیدم آنکه به گستاخیم نظر نکنند

بزرگان گفته اند اهل دولت را دولت از هر شی روی نماید و روستایی را عقل از بی در آید. مثنوی

اوستادان حدیث ننهفتند نکته بهر تو بی غرض گفتند

جمع دنیا نبود همتشان بی پاس تو بود خدمتشان

هوش را معرفت نبیوش کنی	بو که یکبار پند گوش کنی
زین سیه کار طاق کاسه نگون	وارهی زین جهان بوقلمون
ره وارستگان به پیمایی	از خود و از زمانه باز آیی
هر چه جز دوست بگسلی پیوند	تا نگردي به قید هستی بند
صفحه از حرف غیر بتراشی	(41b) فارغ از تنگ نیک و بد باشی
همچو ایشان نه صاحب غرضم	من هم از بهر دفع این مرضم
سخت پاک و بی غرض گفتم	بی غرض از تو هیچ ننهفتم
در دو عالم به آب رو باشی	گر پذیری سخن نکو باشی
در حق من دعا دریغ مکن	چون کند جای در دل تو سخن

در دعای دولت مرشد الهی و ثنای حضرت ارشاد به نامی مقبول حضرت آله و منظور نظر رجال الله بقیة الاولیا و فقیه الاذکیا حضرت خواجه محمد قاسم بن خواجه عبد الهادی بن خواجه محمد عبد الله بن قطب الاقطاب خواجه عبیدالله قدس الله سرهم و رحمة الله تعالی علیهم اجمعین. سخن را راه است و روی سخن با خردمندان دل آگاه امیدواری از حضرت باری آنست که قبول خاطر شریف و مقبول عنصر لطیف آن حضرت افتاده صورت نمایش گیرد و زینت آرایش پذیرد.

قطعه

زهی قوم پاکیزه کیشی که هر دم	از ایشان براهند پاکیزه کیشان
درین شک نیاری که پیوسته باشد	جهان را مددها از ارواح ایشان

(42a) الحق ملکی است به صورت بشر مملو از اساس خیر و عاری از لباس شر. دیده تیز بینیش را از کونین بسته و بر سجاده ارشاد چون مردم عین نشسته. ظل ارشادش بر مفارق عالمیان ممدود و باب احسانش بر جهانیان تا قیام قیام مبسوط باد به بنی و آله الامجاد. **مثنوی**

غوث را پایه قطبیت ازوست	قطب را مایه جمعیت ازوست
دل او واقف سر جبروت	جان او سیر کنان با ملکوت
خوی مانند ملک صاحب دید	همه را از نظر پاکش امید

من که افتاده اویم چون خاک بو که از همت او گردم پاک
از غم هر دو جهان باشم دور سازدم همتش از خویش نفور
در حریم حرمی یابم راه که جز آنجا نبود نزهتگاه

تباعد از پستی و بی آگاهی و تقاعد هستی و عذر خواهی بر لوحه ضمیر منیر ارباب فطنت و ذکا میرهن و لایح و بر صفحه خاطر خطیر الباب همت و دها معین و واضح است که قصه و حکایتی نیست که به میزان عقل و سمع رضای ممکنان نرسیده باشد و نکته و روایتی نی که ترازوی خاطر خرده پیمای ایشان آن را نسنجیده. **قطعه**

(42b) نه گلشنی که به گلهای او نشد دستی کجاست در که کلید گشاد ازو نگذشت

کدام مرحله که آنجا کسی قدم نهاد کدام شاخ درختی که باد ازو نگذشت
چه حکمت و تجارب که در دار الشفای ذات صحیح لطایف کاملشان به تکرار حاصل نگشته و کدام معرفت و محاسب که در زوایای نکات صریح معارف شاملشان مکرر واصل نشده و نگذشته. **قطعه**

این بدیهی است درین کار چه حاجت تدفیع در مقامی که می آنجاست می آشامی هست

هر کجاست سریری شهی آنجاست مقیم هر کجا خانه درو روی دلآرامی هست
این حکایات و مثال و این نوادر و امثال از برای تشحید خاطر نورسیدگانی است که اکنون به کوی معنی قدم نهاده اند و از جهت تلطیف سر کودکانی که این زمان به حرف صورت دهان گشاده. **رباعیه**

از لقمه خاص جسم قوت گیرد و ز طعم شکر کام حلاوت گیرد

(43a) معشوقه نو برد قرار از عاشق سامع ز حدیث تازه لذت گیرد

التماس از مکارم مخادیم حمیده اخلاق و ملتمس از کرام فیاض علی الاطلاق آنکه ازین جهت زبان طعنت و اعتراض به روی نامه این تبه کردار دراز نکنند. و ازین حیثیت چشم غیبت اغماض نموده به لوح صحیفه این گنهکار قلم احتراز نکشند. **قطعه**

هرکه در عیب گفتنت کوشد دهد آینه دلت را زنگ

می ندانم که چون شود حالت کز تو صاحب دلی شود دلنگ

قطعه تاکام شود حاصلت از مایده وصل دادم به سر سفره اخلاص صلابی

باشد به دعا خلق فرامش نکنندت شادم بکن ای دوست خدا را به دعایی

معروض اجله احباب و اعزه اصحاب آنکه حضرت شیخ بزرگوار مصلح الدین سعدی شیرازی کتاب شریفش را که رشک روضه ارم است گلستان نام نهاده و حضرت مخدومی مرشد نامی مولانا و سیدنا نورالدین عبدالرحمن الجامی قدس الله تعالی سرهما نسخه لطیفش را که نظیر باغ بهشتست بهارستان لقب داده اند.

رباعیه

(43b) آنانکه به نزدشان سخن معتبرست بر جانب لفظ و سوی معنی گذرست

انشای کتاب ها که ایشان کردند هر چند کنند وصف از آن بیشترست

این فقیر حقیر که ورقی چند چون نامه اعمال خود سیاه ساخته به کدّ دماغ و دود چراغ پرداخته اگر به نگارستان شهرت دهد خالی از رعونت نیست. مناسب چنان می نماید که از برای دفع ملال دوستان و یاران نیکو خصال اولوا الالبابست روضه الاحباب نامیده شود دور نمی نماید.

نکته های کتاب بنده بود فیض ده چون دل اولوا الالباب

دل احباب روضه گر خواهد این کتابست روضه الاحباب

سال تاریخ کتاب و تمامت خطاب درین قطعه مندمج و مندرج است.

تاریخ اهل معنی صید کردند ی نکت نکته ام ارباب معنی ساخت صید

سایلی در قید خیری بود ازان ساخت تاریخ کتابش خیر قید (924)

مثنوی نظم و انشا مرا که آیین است غرض بنده ز آن نه تحسین است

گر ازین رو به کس سخن گویم یا ز نااهل آفرین جویم

بر امید گرفتن کابین دادن دخترست بر غبین

چون استادان کتابهای بهشت آیین روضه، تزیین را به هشت باب مبوب ساخته و به هشت

روضه مفصل پرداخته (44a) بودند این کتاب نیز به همان ترتیب به هشت باب ترکیب یافت. **قطعه**

عزیزان که بودند چون روح دارد مددها ز امداد ایشان روانم

برفتند ایشان و ماندند اثرها زمن نیز اثر ماند از بی روانم

باب اول در

سیرت پادشاهان

حکایت سلطان سنجر وقتی در سفر بود عیالمندی عزیزی به امیدواری چیزی سَبَدِ امرود پیشکش آورد. معزّی شاعر پای مردی کرد. سَرِ سَبَدِ بسته را در نظر شاه بگشود. بزرگان گفته اند هرکه دست افتاده ای گیرد سر بلندی پذیرد. رباعیه

نزدیک به لب رسید جان دستم گیر لطفی بنما زمان زمان دستم گیر

امید که با کمال پیری بررسی افتاده و پیرم ای جوان دستم گیر

(44b) پادشاه چند دانه از آن امرود اختیار نمود و نور فرمود. ازین قضیه چند روز گذشت پادشاه را آن به خاطر گشت. وزیر را فرمود صاحبِ امرود را از خزینه چیزی دهد. گفته اند نشان شاه عادل آنست که نیکی نیکانش از دل نرود و از خدمتکاران و گماشتگان غافل نشود. **قطعه**

آخر کار اهل دولت را خیر خاصیت نکو خواهی است

موجب قرب ذکر درویشان عدل در پادشاهی آگاهی است

وزیر وجه محقری شمرد و به دست معزی سپرد. زر را ببرد و باز آورد که مرد زر نمی خواهد تیشه و تبر می طلبد. پادشاه تعجب و تحیر نمود که تیشه و تبر چه نتیجه و ثمر می دهد. معزی گفت می خواهد که آن درخت را ببرد تا از جهت اندک مقدار انتظار نبرد و تیمار بسیار نخورد. **قطعه**

می داشت امید آنکه آید اسبش به طویله زر به خروار

چیزی که نمی رسد به جایی قطع نظرش به است صد بار

وزیر گفت ای شاه وی زر را پیش مرد نبرد و آورد بهانه می جوید و غیر واقع می گوید که نقدینه از کف برود و خزینه تلف شود که اکابر گفته اند اتلاف و اسراف خزینه و نقدینه به اوباش و اراذل خلاف جمعیت و حشمت پادشاهانست و پریشانی احوال و مآل ایشان. **قطعه**

(45a) نکو مثل زده است آن کریم در احسان به جای خویش بیاید اگر کنی کرمی

اگر چه گنج فریدون بود خزانه شاه از آن به دامن خواهندگان فتد درمی

پادشاه را این سخن از وزیر ناپسند آمد. فرمود که دو کیسه زر به صاحب امرود دهند و سه کیسه به معزی که وزیر بد فرجامی و خست پادشاه خواست و آن دیگر نیکنامی به سخاوت و دولتخواهی. **قطعه**

جهان و رزق جهان یک دو روز می گذرد بخور ببخش به شادی گذار نی با غم

اگر کرم بنمایی و گر خساست رزق ز بندگان خدا نی فرون شود نی کم

موجب تربیت و باعث عزت معزی را آن خدمت بود که شاه را به عدالت و سخاوت دلالت کرد. وزیر را عزل و توبیخ فرمود که به بی مروتی و خساست روی آورد. **قطعه**

اگر نه نفع رسانی به غیرست حرام اگر چه رزق به گنجینه ات حلال بود

(45b) ببخش آنچه که داری حذر کن از اسراف چرا که کار بزرگان به اعتدال بود

گفته اند سخاوت مثمر ندیمی و نیکبختی است و خساست منتج سیه گلیمی و سختی. **قطعه**

نداشت نقص و کمی هیچ وقت نعمت و رزق سخاوت و کرمش می فزود حاتم را

پس از عطا ننماید به غیر جود و کرم به دست تست نمودیست بیش اگر کم را

حکایت آورده اند که بهرام گور از لشکریانش دور افتاده بود و سر به صحرا نهاده شب رسید خود را به ویرانه‌های کشید. در ویرانه دید پیری در دست ظلم و بیداد اسیری خانه دارد. دستور خواست که شب آنجا به سر برد. پیر برخاست و خانه آراست و دست ضیافت بر سینه ماند. **قطعه**

پادشاهی گر رسد مهمان تو قرص جو بر دوغ می باید شکست

بی تکلف پیش می باید رساند هرچه در سفره است مهمان هرکه هست

پاره آرد جو داشت تک و دو کرد. فطیر حقیر به هم رساند و در سفره اخلاص **(46a)** ماند و آورد بهرام را جوع غالب بود به تناول شروع نمود.

نفس اگر نیستی دل آسودی می دهد نفس مرد را تک و دو

آتش نفس را دهد تسکین خواه گندم بگیر و خواهی جو

بهرام گفت ای پیر درین ویرانه چه نشسته ای و درین جای بی آب و آبادانی چه دل بسته ای.

قطعه این جهان هیچ منه دل با هیچ ای که احوال جهان می دانی

دهر ویرانه و عقبی آباد جای خود ساز با به آبادانی

پیر گفت ای جوان مرا این ویرانه زاد و بودست. سالها خاطرم درین خانه آسوده است.

قطعه در غریبی نمی توانم زیست سالها بوده است این وطنم

دل نهاده درین خرابه چو بوم از بی زاد و بود در محنم

بهرام پرسید که سبب ویرانی بدین آبادانی چه بود. پیر گفت ای جوان باعث برین بی پروایی پادشاه و بیداد وزرا و سپاه و اگر نه این خار و خارستان که می بینی گل و گلستان بود. و این خانه ویران از حواری و غلمان شبستان و کوکبستان. **قطعه**

ظلم افلاک همچو دوزخ ساخت صحن این خانه بر من مسکین

(46b) ورنه زین بیش داشت ناز و نعیم گنج این خانه چون بهشت برین

پادشاه که روی به دلخواه کرد و سر به فراغت و عشرت بر آورد. امرا و وزرا و سپاه او نیز که الناس **علی دین ملوکهم** روی به بیداد و ستم کردند و بر سر رعایا و مساکین انواع الم و غم آوردند. **قطعه**

چشم بد بر من از سپهر رسید سود بردند و ماتم آوردند

امرا و سپاه شاه از ظلم برده شادیم را غم آوردند

وزیر درین خانه حقیر فرود آمد. خواست که خروس زیبایم به سیخ کشد. نخل خرمایم از بیخ کند. و دیگری چاه گندم و جو را سر گشاد و به سوار و پیاده رو داد. و دیگری در خانه را شکست و در پیشان اسب بست صبح جو و گندم را بر خر و گاو بار کرد. و به شهر برد. بهای خر را به شراب داد و گاو بکشت بریان و کباب نهاد. اکنون حال اینست که می بینی. **قطعه**

همچو افلاک ظالمان ماندند داغها بر تن از نشان زرم

معجز از دخترم ربود یکی آن دگر برد تاج از پسر

بهرام از کار و بار خود پشیمان گشت **(47a)** و خاطرش چون خانه پیر ویران شد. **قطعه**

از جفایی که کرده بود به خلق ماند در فکر کار خود حیران

هرکه این نوع ظلم را بیند لاجرم خاطرش شود ویران

خسبیده بود راست نشست و عهد به خدای تعالی بست که بعد ازین عدالت و نصفت پیش گیرد
تا درین ظلم و ضلالت نمیرد و به امر خدای تعالی خلاف نیارد و خاطر به جانب عدل و انصاف گمارد.
قطعه

بگذر ز ظلم تا شود آباد مملکت ای پادشاه عدل بده در دلت قرار
از ابر عدل شاه بیارد و عجیب نیست باران جود وقت بهاران به کشت زار
پیر مرد از بیرون خانه به اندرون ویرانه دوید که ای جوانمرد مژدگانی که ویرانی عالم رو به آبادانی
نهاد پادشاه ما را خدای تعالی از ظلم و بیداد پشیمانی داد. **قطعه**

خلعت پادشاه روز عطا نامدن راست از قد کج ماست
هرکه از فکر کج کند توبه بگشایند بر رخس ره راست
بهرام پرسید که از کجا دانستی پیر گفت ای جوان(47b) چشمه آبی که این دیار را معمور داشت
آبش به ظهور آمد. چنانکه پیشتر بلکه از آن نیز بیشتر. **قطعه**

شکر لله که شاه دوران را دوست نزدیک و دشمنش دورست
هردم از شفقت و عدالت او دهر آباد و ملک معمورست
این نشانه عدالت پادشاه است و نیکخواهی رعیت و سپاه. **قطعه**
بربا گوی دولت ای سلطان به عدالت نمای نیت را
چون سپاهی زیند آسوده گر رعایت کنی رعیت را

حکایت. ملک زاده ای را از میراث پدر و ترکهٔ عمان مال بسیار و گنج فراوان به دست و دامن
افتاد. درهای خزاین بگشاد و عیش و کامرانی بنیاد نهاد و چشم از تربیت سپاه و رعایت رعیت و گوش از
داد داد خواهان و لب و دهان از فریاد و آه مظلومان بر بست و بساط کامرانی گسترد و به نشاط جوانی
بنشست و در سماع مطربان و قوالان دستی می افشاند و این ابیات می خواند که. **قطعه**

می نوش و ببخش و دار دل شاد تا دهر دنی تو را به کام است
در مذهب پختگان آفاق هرکس که چنین نکرد خام است **قطعه**
(48a) به عیش کوش و تنعم که پیر می داند درین سرای فنا لذت جوانی را

به کام تست چو دوران بخور مده از دست ندیم و مطرب و ساقی و کامرانی را
لاجرم مدعیان از هر گوشه برخاستند و دشمنان از هر طرف به طمع ملک و مال لشکر آراستند.

قطعه

لشکری و رعیت از سلطان گاه و بی گاه اگر نیاسایند
حاسد و دشمنانش اندر دفع هیچ شک نیست لشکر آریند
وزیری داشت در عقل و کیاست بی نظیر در فهم و فراست صاحب تجربه و تدبیر. گفت ای ملک
چشم خرد بگشای و ازین بی خبری باز آی تو را بر بساط عیش و کامرانی پای نشاط بر سر گنج و دیگران
را ازین کار و بار عمر و زندگانی در صد بلا و رنج مثلی است مشهور که خروس اگر خواب راند ماکیان
بی دانه و آب ماند. **قطعه**

عیش و عشرت خوش بود با یار و دوست عیش تنها را خرد داند خطا
این نه از انصاف باشد خود بگو شاه در عیش و رعیت در بلا
(48b) ملک چون این سخن بشنید به غایت برنجید و گفت نشنیده ای که عاقلان گفته اند خود
را غنیمت دار که سر رشته کار گم است و جهان از مردم. **قطعه**

در بهار خرمی مانند گل گوش واکن پاس این انفاس دار
هر نفس کو در تنعم بگذرد هوش اگر داری نفس را پاسدار
وزیر اگر چه ازین سخن تندی و گرمی گرفت اما به آهستگی و نرمی گفت خردمندان این نوع
زندگی را از حساب عمر ندارند و اینطور فرصت را غنیمت شمارند که مدعیان به کین اند و دشمنان و
حاسدان در کمین. **قطعه**

آفتابست آن که در عالم را گرفت با تن تنها زمین را تا به قاف
از بنی آدم اگر گوید کسی دهر را تنها بگیرم هست لاف
شاه تنها کی تواند کرد جنگ گر نباشد لشکرش روز مصاف
خواهی که کنی پادشهی پیشه خویش چون نخل نما سخت رگ و ریشه خویش
باید که بود پیش شه عادل را اندیشه بیگانه ز اندیشه خویش

حکایت پادشاهی بود در عدالت و رعیت پروری و در رعایت سپاه و لشکری طاق آفاق و در شجاعت و دلیری در اقلیم گیری چون آفتاب در افاق طاق و (49a) وزیران داشت هرکدامی در علم و حکمت چون ارسطو و سقراط باهر و هر یکی در فیض بخشی ملک و ملت چون بلیناس و بقراط ماهر. چون آفتاب در روشنی ذهن و ذکا عَلم و چون فرشته دست راست راست قلم. **قطعه**

هر که در رفعت همی تابد ز چرخ نور می گیرد ز خورشید منیر

روز افزونست چون ماه فلک دار و گیر پادشاهان از وزیر

پادشاه غلامی داشت صغیر و در جثه حقیر. روز و شب در خدمت پادشاه حاضر و به دیدارش ناظر.

نزدیک شه آنکه موی ژولیده رود آید به نظر نیک و پسندیده رود

این نکته ظریفان زمان می دانند کز دل برود هر آنکه از دیده رود

ازین جهت غلام از نظر پادشاه هر شب چون ماه از پرتو نور آفتاب در تزیاید و هر روز چون شبم از تابش خورشید چاشت تصاعد داشت. تقرب امرا و وزرا نسبت به پادشاه چون تقرب جامه و منزل بر بدن و نزدیکی غلام با وجود شریف چون نزدیکی جان و دل در تن اسرار امرا و وزرا را پادشاه با غلام بگفتی و راز غلام (49b) با هیچ یک از آنها نگفتی و بنهفتی و هر روز کار غلام به حسن تلقی در ترقی. ازین جهت خاکستر بغض و حقد بر دیده دل ایشان سرمه کشید و باد نفاق و حسد بر سینه پر کینه ایشان چون آتش بالا دوید. چون برادران یوسف علیه السلام که **لِیُؤَسِّفَ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَيَّ أَيْنَا مَنَا** با هم از سر حقد و حسد می خواندند و آب دیده از روی بغض و عداوت می افشانند که او را به چه صورت و جمال و به کدام هنر و کمال بر ما فضیلت نهاده و شرف داده. **رباعیه**

نزدیکی شه را ادبی می باید با آن ادب اصل و نسبی می باید

کاری که کند ازو به پیش کنیم بر ما شرفش را سببی می باید

منهیان کارگاه سبحانی و کار گزاران بارگاه ربانی کسی را که با کسی بغض و حقد نهانی داشته باشد داغ تازه ای آشکارا بر پیشانی دل او نهند و به مردم دور و نزدیک از آن داغ دشواری دشمنی و حسد ایشان به آسانی خبر دهند. **رباعیه**

داغی تنشان داشت دل گمره نیز خون می خوردند از آن گه و بیگه نیز

هر چند که داشتند در دل کینه ز آن کینه غلام بود آگه شه نیز

(50a) اگر چه غلام را از تیغ کینه ایشان نهان در سینه جراحی می بود اما از مرهم نظر آشکارای
شاه در دل راحتی می افزود و می گفت. رباعیه

چندان که خورم تیر جفا زان دلیر باشد نظرش به من چه زانم بهتر

هر چند هدف تیر خورد بر سر و بر شادیست از آنکه هست منظور نظر

قطعه پیش چشم او چو مژگان ز آن به پا استاده ام تا نبیند دم به دم آن تند خو بادیگران

می خورم تیر جفایش بر دل و جان چون هدف تا نه اندازد نظر آن ماه رو با دیگران

پادشاه و غلام از گفتار و کردار ایشان به حکم کریمه ای وَ لَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ می دانستند
و نادانسته می داشتند و می دیدند و نادیده می انگاشتند. بیت

کار در کارخانه بسیارست داند این را کسی که در کارست

خضاب موی سفید از کجی قامت هویدا و نهان داشتن تب از مرگ پیداست. تأنی و تأمل می
کردند و صبر و تحمل به جای می آوردند به مضمون يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ روزی باشد که این گل بشکفتد و
این غنچه گل کند. قطعه

(50b) مانده است این حدیث در گوشم از یکی ماه روی مهر افروز

پیش صاحب دلانِ مجلس انس رازها روشنست همچون روز

بعضی از وزرا به خلاف دیگری به راستی و انصاف آمده می گفتند که پادشاه است هر چه او را
دلخواه است در کار و بار ما طایفه را چه حد و چه جای تبدیل و تغییرست و چه امکان و یاری گرفت و
گیر. رباعیه

جانا تو و هر زمان وفای دگری حقا که مرا نیست هوای دگری

در مذهب عاشقی روا کی باشد من دست تو بوسم و تو پای دگری

فی الجملة یکی از آن میان گفت که ای یاران اگر شما را در این کار صبر و خویشتنداری هست
مرا باری نیست هرچه بادا باد من این قصه را بی کم و زیاد به عرض شاه خواهم رسانید و جواب شنید باقی

شما می دانید وزرا و امرا گفتند بلی اما مثلی هست که می گویند در کارها صبر خوش است و بردباری و تحمل دلکش که صاحب حدیث به یاران بدرقه فرموده است که **اغتنموا الدعاء عند الرقة .قطعه**

آشکارا بی تأمل گر بگویی نکته ای روزگاران ز آن سخن اندوه پهنانی خوری

(51a) گر به بستان در محل خویش نشانی درخت هیچ شک نبود کزو بار پشیمانی خوری

صبری پیش گیر و تحملی ورز ساعتی نیک و زمانی نغز که پادشاه را با روی گشاد و بی غم و خاطر شاد و خرم یابی آن زمان تو می دانی و هرچه در دل داری در آن زمان گفتن توانی . **قطعه**

صبر پیش آور و تحمل کن کر غم آزاد گشته شاد شوی

کار در بند دقت می باشد وقت باشد که بر مراد شوی

مضمون حدیث نبوی بدین نهج است که **الصبر مفتاح الفرح** روزی پادشاه از کارها دل پرداخته بود و در صحرایی شکار انداخته از بدانِ ددان مثل شیر و ببر و پلنگ و از نیکوان آهوان و نخجیر و رنگ فراوان به دست آورده با خاطر شاد و خرم و و با روی گشاد و بی غم رو به تخت سلطنت کرده و از غم و الم ایمن به مصداق کریمه ای **ان الله یرح عبده المومن** سر به سجده شکر و طاعت برده کیفیت خرمی حال پادشاه را که بدان منوال دیدند امرا و وزرا به اتفاق هم حکایت المی و شکایت از غمی **(51b)** اظهار کردند و گفتند که این غلام را نسبت با وزرا که به علم و حکمت و با امرا که صاحبان ذکا و فطنت اند چه مزیت و فضیلتست که پادشاه را جملگی رافت و رحمت معطوف به اوست و همگی همت و نعمت مصروف بدو. پادشاهی کن لطف و کرم فرمای و به ما بندگان نیکخواهی نمای که او در کارخانه سلطنت چه خجستگی و فرخندگی می نماید که از دست وزرا و ارکان دولت آن خدمت و بندگی نمی آید. بر جان پر اندوه ما بخشایشی و ما بندگان را امتحان و آزمایشی فرمای اگر از دست ما آن کار و آن خدمت نیاید و نتوانیم صورت و تقصیر خود را دانیم. **رباعیه.**

دل را ز رقیب چند تغییر کنیم هر کار که او کند به توفیر کنیم

آن بند اگر ز دست ما بگشاید آن لحظه تلافی به تقصیر کنیم

چون پادشاه از وزرا و امرا این گونه تحریر و تقریر شنفت و خندان خندان گفت آن خدمت و اطاعت که او می باید از دست دیگران نمی آید. اولاً هنر غلام من آنست که چشم سوی دیگر نمی گمارد. دایماً نظر به روی من دارد. **رباعیه**

(52a) آن را که بود به چشم بیمارم حظ از شربت وصل گل رخسارم حظ

خوش نیست به کار دیگر و می دارد از عالمیان همین به دیدارم حظ

وزرا و امرا ازین شادی چون گل شگفتند و به اتفاق گفتند که این کار نسبت به این مردم اهل بسیار سهل است بعد ازین همه کار و بار را بگذاریم و نظر به دیدار پادشاه بگماریم که گفته اند. **قطعه**

آمد آن مه به سر لطف و کرم ای عشاق وقت آن شد که خلاص از غم و تیمار شویم

یار را چون سر پرسیدن بیمار غم است خوش طیبی است بیا تا همه بیمار شویم

وزرا و امرا دل از همه کار پرداختند و چشم بستند و دیده بر دیدار پادشاه انداختند و نشستند. **بیت**

غرض از روضه فردوس همین دیدارست گرنه دیدار بود روضه رضوان بجوی

پادشاه در نهفت چاوشی را گفت برو فراشان را بگوی تا در بارگاه بروند و نقارهچیان را بفرمای تا طبل شادی فرو کوبند چون چوب بر نقاره بستند. وزرا و امرا از جای جستند و به هر گوشه دویدند. (52b) و جب و راست می دیدند که باعث این افغان چیست و این نقاره زدن به فرمان کیست غلام همچنانکه بود نشسته و دیده از دیدن دیدار غیر بسته. از جای نمی جنبید و به سوی غیر نمی دید. **رباعیه**

بی یاد تو کی به زیر و بالا نگرم یا جز به حریم تو به خود جا نگرم

جایی که تو باشی و تماشا هر سو نا مردم اگر من به تماشا نگرم

ای عزیز من اول کسی را که ملامت نمودند آدم بود علیه اسلام بلکه حضرت حق تعالی و تقدس و تعظم بود که ملایکه گفتند **أَتَجْعَلُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ وَنُقَدِّسُ لَكَ** غرض ازین قصه نه پادشاه و وزراست بلکه مقصود ازین واقعه حضرت حق سبحانه و تعالی و فرشتگان ملائع اعلی است که ملایکه گفتند آدمیان در روی زمین معصیت و فساد کنند و خون ریزند و فرشتگان آسمان طاعت و عبادت آورند و از معصیت پرهیزند. **قطعه**

ای که خواهی نظر پیر مغان چون رندان روز و شب در طلب جام می و شاهد باش

عاشق دلشده خالی ز ملامت نبود گر نخواهی که ملامت بکشی زاهد باش

(53a) و حق جل و علا فرمود که از انسان خدمتی به وجود می آید که آن خدمت از فرشتگان

مفقود و نا موجود ست. **قطعه**

چنان دل منه که شوره زمین ندهد تازه میوه چون بستان

کار پولاد را مجوز آهن خدمت سخت نآید از سستان

همچنانکه حضرت رسالت پناه را صلی الله علیه وسلم در شب معراج عجایب و غرایب هفت
آسمان و عرش و کرسی عرض کردند. نظر از جمال با کمال حضرت عزت بر نداشت و دیده بر تماشای
غیر نگماشت که. رباعیه

میل دل من به کعبه و دیر تو نیست مقصودم ازین سفر به جز سیر تو نیست

مملو ز وجود تست در کون مکان بر هرچه که می کنم نظر غیر تو نیست

حکایت در زمان سلطان محمود سبکتکین یکی از ایمه دین به رسم و آیین سیر به غزنین رسید
چند روز آنجا سکون و تمکین ورزید و از آنجا که استغناى اهل الله است از جهت جزوی معاش دنیوی به
ارباب جاه ترددی نکرد و خود را برین نیاورد که گفته اند. رباعیه

چند روزی که درین عالم فانی باشی زنده گر بی المی می گذرانی گذرد

(53b) چه تفاوت بر ارباب خرد یک دو سه روز شادمان یا به غمی می گذرانی گذرد

به عرض پادشاه رسانیدند که یکی از درویشان که درو نشان چون پسته خون بسته درین شهر خود
را بی تعین و ممکن دانسته در گوشه شکسته بسته به طاعت و عبادت نشسته است. پادشاه را نیز از آنجا
که استقرار و استکبارست تمکین و وقار پیش آورد و به این سخن التفات نکرد و ازین خبر خاطرش نشکفت
و خود را گرفت. **قطعه**

آدمی و فرشته ای طاعت همه همتا و ند یکدگرند

در وجود و عدم به بود و نبود شاه و درویش ضد یکدگرند

اما پادشاه را در ضمیر منیر می گشت و بر خاطر خطیر می گذشت که اگر درویش نیک اندیش
گاه گاهی پیش ما آمدی و این مجلس را به شرف حضور مشرف ساختی ما را بنواختی و سر بر آسمان
افراختی. **قطعه**

سر بر آرد گل فرو رفته باد نوروز کز خزان گذرد

از دعای گدای سلطان را سر رفعت از آسمان گذرد

پادشاه روزی سوار گشت (54a) و از در حمامی می گذشت کسی گفت که آن امام حالا درین حمام است. شاه فرصت غنیمت دانست فرود آمد و فرمود که حمام را از غیر امام خالی سازند به جاروب و آب به مشک و گلاب پردازند. **قطعه**

مرد درویش را که خواب آید نه چراغی به خوابگاه باشد

به عبیر و گلاب پیرایند جایگاهی که پادشه باشد

امام و پادشاه در حمام باهم نشستند و صحبت پیوستند در اثنای آن گفت و شنید پادشاه از درویش پرسید که در قیامت حال پادشاهان و مآل درویشان چه انجامد و چگونه سرانجام یابد. **قطعه**

در عالم ظهور ز بخت بد و نکو یک را زیون و کار یکی را فزونی بود

روزی که پادشاه و گدا را کنند حشر در حیرتم که عاقبت کار چون بود

امام گفت ای پادشاه حال قیامت را قیاس ازین حمام گیر تو که پادشاهی هر چه حاصل کرده ای به داد و ستد در سال و ماه و ایام همه در بیرون این حمام است و هر چه درویش به علم و عمل دل آگاه پیدا کرده درین حمام (54b) با او همراه به کام و مرام. **قطعه**

در قیامت با هوای دل سلیمانی کنند ز آنکه درویشان به زیر پا نیاززند مور

هر چه پیدا کرد با بیداد و داد از ملک و مال پادشه با خود نخواهد برد آنها را به گور

حکایت پادشاهی وزیرش را گفت که در خزینه آن مقدار زر نیست که خرج خاصه را وفا کند کجا ماند که لشکر و سپاه را. وزیر چون این شنفت گفت ای پادشاه بنده را کفایتی به خاطر رسیده است. اگر فرمان واجب الادغان نفاذ یابد خزینه را از زر و زرینه پرتوان ساخت و خاطر لشکر و سپاه را نیز به آن توان نواخت. پادشاه گفت آن کدام است. وزیر گفت جهانیان سه گروه اند یک گروه ازیشان مردم اند که هیچ ندارند و قوت قوت پیدا کردن نیز ندارند آن مردم به چه کار می آیند داری می باید انگیخت و آن قوم را سراسر از آن دار اوینخت و گروه دیگر اگرچه بالفعل ندارند اما قوت پیدا کردن دارند از ایشان خونبها می باید ستاند و رها داد تا به مرور قرض ادا نمایند و گروه دیگر (55a) مال و جهات فراوان دارند وجه کفاف معاش ایشان به ایشان معاف باید داشت و باقی اموال ایشان را به خزینه عامه بکشند در آن صورت خزینه پر خواهد نمود و خاطر لشکریان و سپاهیان از آن آسود پادشاه گفت.

تو بدان و جهانیان که مرا غرض است آرد از میان دو سنگ

وزیر از پیش پادشاه بیرون آمد که این خدمت را به جای آرد. سگی از سگان پادشاهی دوید و شکم وزیر را از هم درید. **مثنوی**

هرکه بر مردمان بد اندیشد نه به مردم که بر خود اندیشد
مردمان گر پلید اگر پاکند نه که یکسان سرشته از خاکند
همه گر خرم اند اگر غمناک شد مخمر وجودشان از خاک
چون ز یک خاکشان سرشت حسد در حقیقت به خود برند حسد
آن کسانی که در پی حسدند نتوان گفت کس که دیو و ددند

حکایت از پادشاهان نیک اندیش نامی از شکار آهوان صحرا پرداخت و از برای صید ماهیان کشتی طمع به دریا انداخت. **بیت**

چونکه قانع نشد به آهوی دشت بشنو از ماهیان بدو چه گذشت
رخت بست و مردم را به کشتیها نشاند و خود به زورقی نشست و به دریا راند همچنانکه آهوان
(55b) صحرا در شکار به کام او بودند. ماهیان دریا نیز به دام او افتاده می گفتند که. **فرد**
ماهی بحر خیال است دل و زلف تو دام شکر کر دام تو دارد دل ما کار به کام

ناگاه باد مخالفی وزید طناب زورق را از کشتی برید پادشاه تنها ماند و زورق به روی دریا راند. زورق نیز به سنگی رسید و بشکست شاه بر تخته پاره ای نشست. دران حال بود که خوابش ربود و تخته پاره را باد به آب داد. پادشاه چشم بگشاد جامه و دستار و پیرهن و شلوار هرچه که داشت به آب گذاشت برهنه و گرسنه به ساحل رسید از دور چوپانی دید که گوسفندان میچراند و این ابیات می خواند که. **شعر**

طالع نگر که لاله صفت سینه مرا هر دم هزار زخم به داغ نهان رسد
ز انسان که ابر ژاله زند فرق غنچه را صد سنگ بر سبوی دلم ز آسمان رسد

گفته اند هرکه را قضا پیش آمد بلا پیش آید. چوپان کاسه شیر به خوردش رسانید و کپنگی پاره پاره داشت بپوشانید و گفت درین نزدیکی زیارتیست و بر آن (56a) زیارت پادشاه نیک اندیش را عمارتی. غریبی که آنجا رسد از صدقه پادشاه پوشیدنی و نوشیدنی می دهند. پادشاه نیک اندیش آنجا رفت خادمان پیش

شیخ عمارت رفتند چه شیخ عمارت که ابلیس در بدی شاگردی او کردی و درس تبلیس از و بردی گفته اند.

شعر شیخ شیطانست و ملا نکیتی محتسب دنگست و قاضی رشوتی

عرب گوید فرزند خود را که سل من اسقبلک الا الشفتک و الله فتک و الله مندک

شفت شیخ است و لفت مولانا مهر مندک قلندرست و گدا

گفتند غریبی رسیده است شیخ شاه را پیش طلبید و گفت بدین صورت که تو آنجا آمده ای جاسوسی یا دزد و در محل کیسه ای ببری یا خبری از اینجا به جای ببری. برو که امثال تو مردم را اینجا آب نمی دهند و به خواب نمی گذارند. پادشاه هرچند گفت که من بازرگانی بودم کشتی به باد رفت و من به این حال اینجا آمده ام ترحمی کنی که من گرسنه و برهنه ام طعامی و لباسی و نوشیدنی و پوشیدنی بیارید (56b) شیخ به طنز و طعن گفت جای باشیدنی یافتی که پوشیدنی و نوشیدنی می طلبی پادشاه گفت. قطعه

برای تجربه روزگار یک دو سه روز نهاده ام من بیدل قدم درین منزل

مران ز خانقه شیخ از هیاهویم غرض عمارت دل باشد از عمارت گل

متولی مردمی کرد و فرمود که غریبی مشقت کشیده و از جای دور بدین بقعه رسیده از مروت نباشد گرسنه و برهنه گذارند طعامی رسانید و کپنگی پوشانید. پادشاه دو روز آنجا به سر برد. روز سیوم شیخ آمد تبری و ریسمانی آورد که تو نیز همچو مردم دیگر برو و از برای مطبخ هیزمی بیار. پادشاه گفت کسی که این عمارت ساخته از آنجا که شیخ است و متولی تا خادم و هیزم کش همه را به وظیفه کرامند نواخته است. غریبان که درین بقعه بیایند چند روز بیاسایند. شیخ چون این تحریر و تقریر شنید از روی ستیز بتندید که تو را اینجا برای تقریر و محاسبه اهل این بقعه فرستاده اند. برخیز و هیزم کشی کن و الا کپنگ و شلوار بگذار و ازینجا (57a) رخت بردار. مردم زیارت که آنجا حاضر بودند و مردم غریبی که همچو او آمده هیزم کشی می نمودند به اتفاق گفتند که او حق می گوید نه باطل و درین سخن گفتن عالم است نه جاهل. اما پادشاه را گفتند که تو راه حق می جوی و باطل نمی گویی چاره چیست و فریاد رس کیست. ناچار هر چه فرمایند چنان کن که مشقت و درفش راست نمی آید. بیت

گفتند جواب تو دگر بار مزن دم چیزی که به جایی نرسد چند توان گفت

شاه از روی ضرورت باهیزم کشان به سر می برد و ندیمی ایشان می کرد هیزم کشان شب آمدند و بند درم گشادند و حریفانه دادند و صحبتی آراستند و نیک اندیش را به مجلس خواستند. گفتند مردم ندیم است و مفلس حریفانه از وی نجویم و گویم که ندیمی و ساقی گری پیش گیرد. دوری چند که گذشت سرها گرم گشت شاه به خود تکلمی و ترنمی می راند و این بیت می خواند که. **بیت**

کنون گشتم ندیم و با گدایان می کنم خدمت ندانستم دریغا قدر روز پادشاهی را

(57b) هیزم کشان بایکدیگر نگاه کردند و گفتند تو پادشاهی گفت بلی من پادشاه وقت خویش نیک اندیشم. هیزم کشان لاغ بنیاد نهادند و سخره گرفتند و گفتند ای خرف پیر شده ای مالیخولیا تو را تشویش می دهد. پیش نشین و آزار خود مجوی و هرزه مگوی و کاسه بدار که یاران را مخمور ساختی و از نشاء دور انداختی. پادشاه گفت شما قصه سلیمان علیه السلام نشنیده اید که انگشتی از دستش دیو ربود و چهل روز پیش ماهی گیران بود و خواری می برد و خدمت می کرد. **قطعه**

سلیمان را شبی در خواب دیدم سوار باد بود و داشت فریاد

بدو گفتم که هست باد محکوم به فریادت بگو باعث چه افتاد

جوابم داد ازین بیغولۀ خاک اگر گردی سلیمان می برد باد

گفتند تو را چه نسبتست به این حال با سلیمان که از ضعیفی.

مانده در زیر پای مورانی تو که و دعوی سلیمانی

علی الصباح هیزم کشان پیش شیخ آمدند و از احوال گذشته ای شب آگاهی دادند بخندید و گفت. **قطعه**

گر گدای گرسنه گردد سیر ناورد پیش چشم شاهی را

(58a) گر رعیت ز شاه بیند لطف بزند طعن ها سپاهی را

شیخ پادشاه را طلبید و گفت ای نیک اندیش به خود اندیشه نیک کن. آب و نان هیزم کشان به پشت بردار و برو و از برای مطبخ پشته هیزم بیار. از قضا توابع پادشاه که از بحر به ساحل آمدند و زورق پادشاه را ندیدند افغان کشیدند و به هر گوشه تاختند. جماعتی خود را بران راه انداختند که پادشاه آنجا از دریا خود را به ساحل کشیده و به آن عمارت رسیده بود. گذر ایشان به جماعت هیزم کشان افتاد. یکی چشم گشاد دید که شخصی تمام هیات پادشاه نیک اندیش اما به صورت درویشان سر در پیش نیک اندیش

نیز به ایشان چشم انداخت. و همه را به یک نظر بشناخت آن جماعت اسبان را سردادند و در پایش افتادند. هیزم کشان فی الحال روی به عمارت آوردند و آن نابکاران و بدکرداران را خبر کردند از کرده ها پشیمان شده تحفه ها پیش نواب شاه بردند فایده نداد. **قطعه**

شمع هدایت ار نبود همره تو زود	تاریک شب ز راه در افتی به قعر چاه
(58b) از مرگ پیشتر عمل خیر پیش گیر	نفعی نمی دهد ز پس مرگ انتباه مثنوی
ساخت آنجا به از عمارت پیش	خوش و دلکش مقام نیک اندیش
ساخت مثبت درو ز مردم خوش	متولی و شیخ و هیزم کش
راند از آنجایکه ندیمان را	همه بد کاره و لایمان را
هیچکس را نگفت سخت و درشت	کشتنی بود لطف کرد و نکشت
برد ازین روی کار خود را پیش	نام و آوازه یافت نیک اندیش
درویش به اندیشه از شه در پیش است	شاه را که نه اندیشه نکو درویش است
با خلق خدای هرکه دارد در دل	اندیشه نیک شاه نیک اندیش است

حکایت درویشی را دلاکی در حمام سر تراشید و به عوض مزد سیلی محکم در قفای سرش کشید که درویش است زر ندارد درویش آن را از حق تعالی دانست. مطلق چیزی نگفت و از حمام که بیرون آمد دلاک را طلبید و دست کرم در کیسه نهاد و مشتی زرش داد. **قطعه**

خوش طریقی است که ارباب وفا	کار خود را به خدا می مانند
نیک و بد هرچه رسد از مردم	نه ز مردم ز خدا می دانند

مریدی گفت او تو را جفا نمود و سیلی سخت در قفا زد تو زرش عطا کردی گفت در ازل این محنت را در پیشانی ما (59a) نوشته بودند آن همه غم را به این مقدار الم از سر واکردیم و آن شکرانه بود که ادا نمودیم. **قطعه**

آنان که آگهند به راه و رضای دوست	در کیسه هرچه باشد و در خانه هم دهند
هر محنت و جفا که به ایشان رسد ز خلق	بر جان نهند منت و شکرانه هم دهند

روز دیگر پادشاه به عظمت و شوکت به حمام تشریف آورد. دلاک دوید و خدمتش کرد و سیلی سخت در قفای سر شاه زد که درویشی مشتی زر داد این خود پادشاه است بیشتر خواهد داد. پادشاه گفت چرا چنین کردی. دلاک گفت نشنیده ای پادشاهان حکم جوز دارند جوز را می شکنند و مغز بیرون می آرند. شاه جلاد را فرمود خونس بر زمین ریخت و مانند جوز سرش را از دار آویخت. نکته حرامی می خواست که از کاروانیان زر ببرد تیرش بر جگر خورد و بمرد. بیت

صید پیشه ز بحر ماهی خورد روز دیگر سرش نهنگ ببرد

آدم از رنگ و شرت شیطان ریو خورد و به دانه مایل شد

(59b) مرغ بیچاره از شامت نفس دانه دید و ز دام غافل شد

حکایت پادشاهی لشکر جمع کرد و به دفع دشمن قوی روی آورد. یکی از لشکریانش حویلی نی بست پیر زالی را ویران ساخت و به خانه اش تاخت و توپره کاه و کاسه ماستش به غارت برد و خورد پیر زال به پادشاه راست آمد و داد خواست. پادشاه گفت مرد را می شناسی پیرزن چپ و راست نگاه کرد نظرش بر آن مرد آمد. گفت آن مردست مرد انکار کرد پادشاه گفت شکمش پاره کنند و اگر غیر واقع باشد پیر زال را آواره سازند. چون شکم مرد را دریدند دیدند که ماست خورده است. پادشاه استادگی نمود و نی بست پیر زن را عمارت فرمود در مقابله توپره کاه کیسه زر داد و به عوض سفالین ماست دیگ نقره گین آراست. **قطعه**

در قیامت اگر به عصر شهی دزد مردم زنند راهی را

بر سرش آتشی بیفروزند عوض نیم برگ کاهی را

شنیدم که همان روز بر دشمن قوی ظفر یافت و سر پنجه اش تافت. **قطعه**

راز سر بسته ایست می دانند آنچنان راز را خردمندان

(60a) هرکه یک نیکویی کند به عوض اجر او می دهند صد چندان

پادشاه شب در واقعه دید که در باغیست به جای دیوار باغ سرو و چنار و زمینش پاک رفته و زعفران زار ولاله زاریست خرم و شکفته و حوضی پر آب چون چشمه آفتاب روان. مردی از پادشاه می پرسد میدانی که این باغ کیست این باغ بهشتیست از پادشاهی که حویلی نی بست بیوه زن را عمارت کرد و لاله زار خون لشکریست و زعفران زار عوض توپره کاه است و سرو و چنار نی بست حویلی پیر زنست که

عمارت کرد و آن حوض که بدین آب و هواست عوض آن کاسه ماستست پادشاه از خواب بیدار شد و دیده
پیر آب کرد و با دل شاد سر به سجده نهاد. **قطعه**

گر کنی تیغ کند تیز که بز وارهد زودتر ز محنت جان

یا کنی خاری از ره مردم می شمارندت این همه احسان

حکایت پادشاه قرمان به مرحوم سلطان محمد رومی رحمة الله علیه در مقام مقابله و مقاتله آمد
و کاری نتوانست کرد بگریخت. وزیر و ندیم وی (60b) همراه بود. پادشاه گفت کاش از آن راه دیگر می
گریختیم که درد این مقدار مشقت و محنت بسیار نبود. ندیمش گفت بار دیگر که بگریزی از آن راه دیگر
بگریزیم. **قطعه**

در عالم خلاف که نبود از آن گریز ناگاه دو سپاه بهم آورد ستیز
جنگ و جدل که بگذرد از حدّ اعتدال دانا کسی بود که بداند ره گریز

وزیرش گفت. قطعه

تو ننگ و نام خلق نگه دار تا همه دارند نام نیک تو از جان و دل نگاه
با اهل این دیار نکردی چو مردمی مشکل که بار دیگری اینجا دهند راه

تمثیل خردمندان گفته اند منزل دو پیش نیست و راه نیز که در پیش است. دوست و مردم نیز که
به آن دو منزل می روند دو قوم اند. قومی زاد راه و اسباب تنعم و محایب و غلمان هر طور که خاطر ایشان
خواهد به عیش و کامرانی و به نشاط و شادمانی می روند هر نوع که دل ایشان می جوید. (61a) می
رقصند. چون به منزل رسند پیک ناگاه صرصر سموم وادی ضلالت رسیدن گیرد و همه اسباب ایشان را
بسوزد سر برهنه و تن نیم سوخته ناگاه مالک دوزخ به طوق های آتشین و اغلال آهنین بیرون آید و ایشان را
به پیشان وادی ضلالت کشد که **إِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ** آن زمان پشیمان شوند که ما چرا به آن راه دیگر
نرفتیم پشمانی آن زمان فایده نخواهد داد آن قوم کافران باشند. **رباعیه**

هر روز شراب و نقل و خنیا گر و رود شب تا به سحر به سر عیش غنود

ترسم که ازین کار پشیمان گردی آن دم نکند هیچ پشمانی سود

قومی دیگر بی زاد و راحله و راه مخوف و از کار بی وقوف دزدان در کمین و عیاران و راه زنان
گوشه نشین به محنت و مشقت بسیار از آن راه خونخوار چون به منزل رسند نسیم باد هدایت وزیدن گیرد و

دست و پای سوخته ایشان تازه و خرم شود ناگاه رضوان بهشت بیرون خرامد با حوران و غلامان و طبق های
پر نور در دست ایشان و آن قوم را در شهر هدایت به تخت سلطنت جاوید (61b) بنشانند که إِنَّ الْأَبْرَارَ
لَفِي نَعِيمٍ آن قوم مومنان باشند. قطعه

دو مقام است یکی شهر هدایت به نعیم و آن دگر وادی ظلم است و ضلالت چو جحیم
کافران را بود آنجای همه ناز و سقر مومنان را بود اینجا همگی ناز و نعیم
ای برادر سعی نما که به ناز و نعیم برسی نه به عذاب الیم. رباعیه

در روضه که جا میسرست ایشان را صد گونه غذا میسرست ایشان را

شادی و نشاط و عیش ازین چو سر چیست دیدار خدا میسرست ایشان را

حکایت سلطان ابراهیم ادهم قدس الله تعالی روحه العزیز روزی از روی الم و غم ناله می کشید
و آهی می زد و می گریست و می گفت و احسرتا و دریغا که در عالم مؤمن نیست. یکی از درویشان
گفت ای سلطان الحمد لله که این عالم مشرف به وجود شریف چون شما کسی است از مؤمنان عالم را
همین شرف بس نیست سلطان گفت ای نادان مؤمن آنکس است که ازین عالم با ایمان رود من چه دانم
که در دم آخر ایمان به سلامت خواهم برد یانی. مثنوی

(62a) لاف تا کی که من مسلمانم پای تا فرق غرق ایمانم

بنده باشد کسی که فرمان برد مؤمن آنکس بود که ایمان برد

خواجه دعوی مکن ز دین داری گرنه ایمان بری ز کفاری

حکایت یکی از خواص پادشاه تاج مکمل از زر و زیور بر سر و خلعتی مرصع از در و گوهر در بر
ماند و به رسم سیر از شهر به صحرا یگّه و تنها بیرون راند. اما اسبی که سوارست در جثه به غایت نحیف
و در اندام به نهایت ضعیف. یکی از مردم جرار شبرو و عیار کلاه نمدین بر سر و پیراهن پشمین در بر اما
به کرانی در زیر ران تازان و جولان کنان رسید و خود را به هممهعنانی خاصگی کشید که در آشنایی
روشناییست و گفت و شنفست پیوست در اثنای سخن جرار گفت من از تو سوالی دارم اگرچه گستاخیست
اجابت نمای و جواب شافی فرمای گفت این لباس که در بر داری به چه مبلغ حاصل شده باشد. خاصگی
گفت به هزار اشرفی در برم آمده است. گفت تاجی که بر سر داری به چه مقدار گفت آن به هزار و پانصد
فلوری بر سرم رسیده. جرار گفت اسبی هم (62b) می بایست که لا اقل بهایش دو سه هزار درم بودی تا

مناسب تاج و خلعت نمودی خاصگی گفت من اکثر اوقات در ملاقات امرا و وزرا و پادشاه می باشم من در اندرون نظر ایشان به تاج و خلعت می افتد اسب در بیرونست. **قطعه**

خاصیت زرست که یکسان نهاده اند میلش به طبع پادشه و رند جرعه نوش
زر را اگر چه نیست روان در بدن و لیک حاجت روای عالمیانست و عیب پوش
نکته دانشمندان گفته اند که سطری یاد گیری به از دیدن یک کتابست و اگر معنی حفظ کنی
به از خواندن صد فصول و ابواب. **قطعه**

یار با من کج نشست و راست گفت راستی گر نیست دشمن به ز دوست
یارت آن باشد که آیش و فاست مغز مطلوبست از دانه نه پوست
حکایت پیری را دیدند که عصا در میان جوی زد و ازین کنار به آن کنار جست دو شخص در کنار جوی بودند. (63a) تعجب نمودند که با وجود پیری و ضعف از همچو جویی درست جست یکی گفت درین جستن عصا را دخل است و آن دیگر گفت نه پیر زر در میان دارد زر را مدخل است زر از میان پیر گرفتند و به آن کنار جوی جستند و گفتند به قوت عصا این زمان ازین جوی به چه پیر عصا در جوی نهاد و در میان جوی آب افتاد مقررست که چوبی را چه مقدار مددست آن زرست که تقوینش بی عددست.

قطعه دانه زر گر کنی بر جاش صرف آن زرت باشد به از صد کیمیا
می نماید ره بر قوم سقر پیر کز عصیان نهد بر کف عصا
خاصگی شاه و جرار بر کنار مرغزاری و چشمه آبی که چون انگبین شیرین و سر زمینی که پر از سبزه و ریاحین بود رسیدند و فرود آمدند که تازه کاری کنند. خاصگی خلعت و تاج را بر بالای زین ماند و به آب تاختن راند. جرار تاج سر نهاد و خلعت در بر ماند و آنست که می رود. خاصگی انگشت تحیر بر دهان و به پشت دست تخسر به دندان می راند. اسب ضعیف خاصگی کجا و تکاور پر قوت جرار کجا. **قطعه**

(63b) گه و بی گه بر ترس و بیم باید بود عاقل را نه بیند آشکارا هیچکس اسرار پنهانی
نورزد کاهلی و کار خود را سازد اهل دل مبدا کاتشش بر جان زند داغ پشیمانی

پند ناگاه دست دزد اجل تاج عمرت از سر و خلعت زندگیت از بر بر باید سر و تن برهنه در
آفتابِ حیرتِ سوزانِ قیامت سراسیه و سرگردان بمانی که سر به تاج طاعتی ننهادم و تن به خلعت عبادتی در
ندادم افسوس و حیف و دردا دریغا فایده ندهد.

مثنوی اگر زنده ای طاعتی پیش گیر نمردی دل طاعت اندیش گیر

دو روزی اگر یافتی زندگی بنه پای یکبار در بندگی

رسی بر مقامی که حیران شوی ز کردارت آنجا پشیمان شوی

از اینان پشیمانی سود نیست ز آه و دریغات بهبود نیست

حکایت قلندری در کورستانی می گشت. پادشاهی از آنجا گذشت قلندر به فریاد خاست و داد
خواست. گفتند حکایت چیست و شکایت از کیست. گفت این مردم شهرها اگر چه ظاهرا چشم دارند
(64a) اما باطن ایشان کورست بنده سی سالست که درین مقام و منزل به یک حال هر صباح به ناشتا
دومن بنگ را خشک به گلو فرو می برم و هر مساء دومن و نیم تر می خورم این کور باطنان گمان ولایت من
نمی برند و اعتقادی به کرامت من نمی آرند. تو که پادشاهی سالی و ماهی گذرد که مثقالی بنگ تناول
نکنی و نخواهی بر تو چه اعتماد نمایند و به اطاعت و انقیاد تو در آیند. **قطعه**

جاهل که ز جهل خود پرستی عقلی و فراستی ندارد

در ناشایست کرده افراط خود را به عمل ولی شمارد

پادشاه گفت بس قتل عام باید کرد تا کام تو بر آید. قلندر گفت نی اگر قتل عام کنی هیچکس
درین کورستان حلوا و خوردنی نخواهد آورد و من بینوا خواهم مرد. هر روز یکی را بکش تا حلوا و خوردنی
بیاید از آن خاطر من خوش شود و بیاساید. پادشاه بخندید و گفت یک کار دیگر هست قلندر گفت آن
کدام است. گفت هیچ زحمت قتل عام نکشیم و یک یک را نیز نکشیم و برای تو هر روز خوردنی و
حلوا برسانیم (64b) و تو را از گرسنگی برهانیم چون باشد گفت ای شاه عمرت دراز باد. اگر باور داریم
عمریست که من مرده این شیرین کاریم. **قطعه**

به خرد آن راست فکر طاعت و ذکر بی خرد خورد و خواب فن دارد

عالمی گر بمیرد از سختی او غم نفس خویشتن دارد

حکایت پادشاهی بلند پایه بر گدای بی سرمایه گذشت. گدا را بر خاطر گشت که از وی برگ و نوایی تمنا نمایم بو که در سایه نهال دولت وی چون دیگران بیاسایم. گفت ای سلطان شنیده ای در قرآن که **إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ** مومنان با یکدیگر در ایمان برادرانند. همچنانکه در ایمان برادرند باید که در دنیایی نیز برابر باشند. چونست که تو را خزینه و نقدینه و جواهر و لباس های فاخر و در مطبخ اطعمه و اشربه وافر و مرا تن از بی سامانی برهنه و شکم از بی نانی گرسنه این چگونه برادری و چه نوع برابری باشد. **قطعه**

دو مرد بخیل اگرچه یک شکل از مادر دهر تو امانند

افتاده به زیر پای مردم از بخل به خاک راه مانند

(65a) از نور دهی دو دیده من بر فرق بسان فرقدانند

پادشاه دانست که گدا چه می گوید و خاطرش چه می جوید. دست در کیسه کرم کرد و یک درم بر آورد و به درویش داد. درویش درم بستاد و گفت میان شاه و گدا در همت تفاوت نماند که من نیز یک درم از کیسه کرم به خون خودی می توانم انعام کرد. پس میان من و تو فرق کدام شد. پادشاه گفت تفاوت معنوی بسیارست اما فرق صوری دو بیش نیست. یکی آنکه به حکم آیت که **إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ** که مومنان در برادری برابرند مرا برادر مؤمن بسیارست و خزینه و دفینه نسبت به ایشان اندک. اگر به هرکدام یک درم کرم نمایم این یک درم نیز به تو نخواهد رسید. دیگر آنکه گدا نفس واحد دارد می تواند که روزی به یک درم به سر برد. اما پادشاه را متعلقانند. در خورد ایشان کرم باید کرد و یک یک غم ایشان خورد درویش گفت. **قطعه**

با خلق خدای بوالفضولی است خوردن غم رزق و حق گذاری

(65b) از عهده نفس خود برون آی تو با دگران چکار داری

حکایت پادشاهان جهان که با شکوه اند سه گروه اند. گروهی ظالمانند که از ایشان حکم گرگ دارند. از رمه هرچه می یابند می ربایند و گروه دیگر در عدل و ظلم برابرند. ایشان حکم سگ دارند. رمه را از گرگ نگاه می دارند. اگر ترس چوپان نباشد بزغاله و بره را می درند و می خورند و گروه دیگر عادلند. ایشان به چوپان مانند که رمه را از گرگ و سگ نگاه می دارند. و شب و روز به آب و علف می رسانند. اما پادشاه به حق آنکس است که به اینها مطلق نپردازد و با خدای خود سازد. **قطعه**

گر شاه همه جهان بگیرد کام نفسش بود تمنا

گر شاهی ملک فقر خواهی رو جز به خدا مکن تولا
 قطعه شاهان زمانه سه گروه اند مانند ذنب و کلب و راعی
 شاه آن باشد ز روی تحقیق گو امر خدای راست ساعی

حکایت پادشاه کامیابی بر مثال مهر چاشت از روی اعتدال عالم را منور و مسخر داشت. اما
 قایم مقام (66a) و نایب منابی نداشت مقررست که هر درخت میوه دار کهن سالی که از بیخش نهال تازه
 برومندی ندمیده باشد اگر باد املش از جای دور سازد به مرور ایام، وی که را در خاطر خطور کند و معین
 است هر پادشاه عادل سالخورد را به جای خود فرزند ارجمندی نرسیده باشد اگر صرصر اجلش از پای در
 اندازد در انجام کار از وی که را در دل گذرد. ازین حیثیت دل آفتاب تنویرش در اوج آسمان الم مدیر و
 ازین کیفیت خاطر خطیرش در موج دریای غم چون کشتی پر تشویر. **قطعه**

هر کمالی که هست نقصانی باشدش از قدیم در آفاق
 با وجود بلندی از گردون مهر دارد زوال و ماه محاق
 اما در حرم محترم خاتونی داشت. **بیت**
 در حسن و جمال رشک خوری در عقل و کمال بی قصوری

او را نیز همیشه ازین جهت اندیشه و همان ازین سبب در دل افکار چون غنچه خار خار که این
 صاحب دولت را ازین عالم بی اعتدال وقت انتقال و این ذی شوکت را آفتاب عمر نزدیک به زوال است
 بعد از (66b) وی فتنه بر خیزد و بیگانه ای به جای وی نشیند در آن صورت اثری ازین دولت و نشانی ازین
 شوکت در روی روزگار بی اعتدال بی اعتبار نماند. درین پیشه خیال و اندیشه مآل از روی ملال تن تنها به
 صحرا بیرون آمد. ناگاه از دور رمه گوسفند دید و آوازی شنید که یکی از دیده خون می چکاند و این مطلع
 می خواند که. **مطلع**

چند باشم زار و سرگردان ز یغمای فراق دیگران در باغ وصل و من به صحرای فراق

خاتون نظر کرد دید شبانی چه شبانی راحت جای و ماه تابانی به قد زاد سروی و رفتار تذروی پیش
 آمد و سلام کرد. پرسید که ای جوانمرد رمه از کیست نام صاحب رمه چیست. جوان گفت رمه حرم محترمه
 شاه والاست خاتون عظما و مهد علیا و من یکی از فرزندان شبان اویم و روز و شب از دعا گوین او خاتون
 گفت درینجا گوشه ای هست که فرود آییم و با هم آنجا زمانی بیاسایم شبان گفت درین نزدیکی بیشه ای

و مرغزاریست درهم و در وی چشمه آبی در لطافت (67a) چون گلابی و سبزه زار یست خرم و ناله زار
هزاری آنجا رفت و فرود آمد به گفت و گوی بنشستند و صحبت پیوستند. چون هم واصل و مقصود حاصل
شد شست و شوی کردند. جوان شبانی رفت و خاتون به سلطانی آمد.

ای دوست نما ره وصالی کز هجر شدست طاقتم طاق

یارب چه خوش است یار با یار بیخواست رسند هر دو مشتاق

خاتون از شبان حامله شد و فرزندی آورد و مژدگانی به پادشاه بردند که پادشاه ما را خدای تعالی
فرزندی داده که مثل او مادر ایام دولتمندی نزاده پادشاه از شادمانی فرمود شهر را آیین بستند. و مردم به عیش
و کامرانی نشستند. بعد از مدتی مملکت را به فرزند ارجمند سپرد و از شادی آن بمرد. بعد از پدر پسر به
سریر سلطنت نشست و داد و عدل پیوست و عالم را چون روی زیبای خود و به حسن دلای بیاراست.
در اثنای معدلت و نصفت در تیمار مملکت بیمار شد.

قطعه لاله رخساری به زاری اوفتاد بس که دلها از غم او زار شد

(67b) چشم مستش بس که بیماران بگشت عاقبت چون چشم خود بیمار شد

حکمای در حکمت ماهر و اطبای در طبابت حاذق و راقبان به رقیه و درویشان بادعیه از جهت
صحت ذات شریف و عنصر لطیف پادشاه عالمپناه آنچه مقدور بود سعی و اجتهاد به ظهور آوردند. قطعه

دست معمار اگر دور شود از تیمار خانه را رخنه ز هر گوشه به دیوار افتد

مملکت چون بدن و شاه درو جان باشد جان که اندک خللی یافت تن از کار افتد

از سعی وجد حکیمان و طبیبان با وجود اغذیه و اشربه و رقیه و ادعیه کار پیش نرفت و بیماری
پیش شد همه ازین غم به تفکر و ازین الم به تحیر فرو رفتند. مگر حکیمی که در تجارب بر آنها غالب و
صحت پادشاه را زیاده طالب بود پیش والده اش رفت و رخصت خواست که در خدمت خاتون سوالی است
اگر قبول افتد جواب مقبول مبذول فرمایند. خاتون گفت اگر سخنی شایسته (68a) خدمت حکیم باشد بی
بیم جواب گویم حکیم گفت ای خاتون پادشاه را که این عارضه دست داده و این بیماری که طاری شده
است کارخانه سلطنت متخلل و دیوار مملکت متزلزل می شود. چاره جز آن نیست که هر چه من سوال
کنم تو به راستی جواب گویی و بهانه نجویی تا این ضعیفی از بدن وی و این نحیفی از تن وی دور شود و
صحت به ظهور آید. خاتون گفت چون کار به جان رسیده و کارد بر استخوان رسیده هیچ نوع بهانه نجویم

هر چه تو سوال کنی من به راستی جواب آن بگویم. حکیم پرسید پدرش در آن زمان که مباشرت و صحبت با تو نمود اغذیه و اشربه از کدام جنس اختیار کرده و چه خورده بود. خاتون چون این شنود از اول قصه تا آخر همچنانکه بود ادا نمود و سوگند و ایمان فرمود که غیر از این نیست چون حکیم از خاتون جواب راست شنید مزدگانی صحت پادشاه طلبید و فرمود که در قدحی ماست ریزند و با شیر خامش بیامیزند. و به جای اشربه به لب و دهانش نهند و دسته برگ کیا بجوشانند و به جای غذا (68b) به خوردش دهند همان روز بیماری به صحت پیوست و به تخت سلطنت بنشست. **قطعه**

اهل حکمت را چو جان میدان عزیز کار ایشان را نباید خوار دید

حق تعالی از کمال قدرتش زیر و بالا را به حکمت آفرید

رباعیه عاشق که به کوی دردمندی آید هجرش کاهد وصال روح افزاید

چون خاصیت شهد نباید ز شرنگ در هر چیزی مناسبت می باید

حکایت پادشاهی بود ظالم که نه نعل ماه از لگد سم سمنندش صحیح ماندی و نه زورق آفتاب در بحر آسمان از باد ظلم او سالم. روزی که عدالت نمودی فرمودی که بر قلعه کوه الوند چاه کندندی و به آب و خاک آن چاه بر بالای آن قلعه مناره بلندی ساختندی و گاهی با وجود تنگی و تاریکی در قعر چاه بابل میدان پهن و فراخی از برای اسب تاختن و گوی باختن پرداختندی. **قطعه**

بالای مناره پیل بردی با رشته عنکبوت از چاه

گاهی کردی سفید جامه از ظلم بیر ز پرتو ماه

فی الجملة آفتاب عمرش را زوال و ماه وجودش ازین عالم بی اعتدال به انتقال نزدیک آمد در عالم بی خبری پسری (69a) داشت می خواست که قایم مقام سازد و کار و بار عالم را با او پردازد. **قطعه**

گرچه پیوسته مردم عالم از فلک همچو ماه می کاهند

طرفه حالی که ظالم و عادل ملک و مردم ز خویش می خواهند

اما بیداد و الم و ظلم و ستم خود را به عالم و عالمیان می دانست به خود اندیشه می کرد که بعد از من بیگانه ای را بی خلاف به امید عدل و انصاف به جای من خواهند آورد و فرزند مرا از ملک مورثی خود بدر خواهند کرد. چه تدبیر سازم که فرزندم در ملک پادشاه باشد و دیگری را در مملکت من راه نباشد. وزیری داشت در کارها وافی و در امور سلطنت و مملکت کافی. **مثنوی**

در حساب و کتاب چون بقراط

در روان پروری به از سقراط

گر گشادی به معدلت کف را

در تحیر فکندی آصف را

گفت این کار آسانست نه دشوار و این فکر اندکست نه بسیار. چون ما در میان مردم به بیداد و
الم مذکور و به ظلم و ستم مشهوریم اهل عالم که هستند سه گروه بیش نیستند. گروهی در شهرها متوطن
اند به حویلی و (69b) سرای و خانه مایل و گروهی در دیه ها به باغ و مزرعه مقام و منزل و گروهی در
صحرا میل به اسب و گوسفند و ابله از مردم شهر حویلی و سرای و خانه و از مردم دیه باغ و مزرعه و از
صحرا نشینان گوسفند و اسب و شتران به ظلم و عذر و ستم به بهای کم بخریم و قبالتها به دست ایشان
بسپریم که بها را بعد از ما پسر ما که پادشاه شود او بخواهد داد و پسر را بسپاریم بعد از ما که پادشاه شود
قبالتها را بطلبید و املاک و اسباب و اموال ایشان را به ایشان بدهد و آنچه در قبالتها بهای املاک نوشته
شده است آنها را نیز به ایشان معاف و مسلم دارد و به خلاف ما عدل و داد و انصاف بپردازد و با سپاه و
رعیت نکویی پیشه سازد و ناچار همه مردم از روی رغبت بی کلفت در پایه سریر اعلی بیابند اطاعت و
بندگی و خدمت نمایند. **قطعه**

و ه که از دست جور و ظلم اجل

نه فریدون بماند و نی جمشید

همه رفتند و ماند این عالم

کس کجا ماند در جهان جاوید

مثنوی چون به احسان و جود و فیض پسر

عدل بنیاد کرد بعد پدر

(70a) به خلاف پدر نکویی کرد

روی بنمود و مهر جویی کرد

همه کس را به لطف و نیکویی

به کف آورد دل به دلجویی

مردمان نیز اطاعت آوردند

به درش روی طاعت آوردند

چون پسر عدل را به کار گرفت

ملک در دست او قرار گرفت

ملک ظالم نه استوار بود

ملک از عدل پایدار بود

حکایت پیر خارکشی پشتۀ خار درشت در پشت و عصایی شکسته در مشت پاشنه پای خون آلود
و از آتش محنت و مشقت بر سرش دود اشک ریزان و افت و خیزان می رود. **قطعه**

گر نبودی آدمی را محنت و تشویش نفس

طفل از مادر فرامش کردی و نگرستی

نفس می دارد کسی را با صد الوان در دو غم ورنه مردم چون ملایک خرم و خوش زیستی

ناگاه پادشاه را گذر بر وی افتاد و بر حالت صعبش نظر گشاد. گفت چه حال داری که بدین محنت و مشقت قرینی. پیر گفت چه حاجت گفتن است که می بینی نه تنها بار این خار درشت دارم صد خار فقر و فاقه در انگشت پادشاه ترحم کرد و فرمود که از خزینه چندان زرش دهند که تا (70b) آخر عمرش بس باشد و احتیاجش نه به کس. **مثنوی**

شهان با گدایان نکویی کنند پی دردشان چاره جویی کنند

خوشا پادشه کو غم دین خورد کرم ورزد و غم ز مسکین برد

خارکش چون زر یافت سر از خارکشی بر تافت خانه ای داشت چون دل اهل دوزخ ویران از کنیزان و غلمان چون بهشت آبادان ساخت و به ناز و تنعم پرداخت. **بیت**

غنچه بالین و لاله بستر شد رفت آن دور و دور دیگر شد

چون سرو خود را بالا کشید و بر بستر سبزه و ریاحین آرامید پادشاه بار دیگر از آن کوی گذشت. خیال پیر در دلش گشت. وزیر را گفت برو و از حال پیر خبر بیار که در چه کارست. وزیر در آمد دید که پیر بر بالین دیا سر نهاده. و غلامان و کنیزان زیبا بر پای ایستاده. وزیر چون خفته اش دید پرسید که مگر از خستگی آشفته است. گفتند نه نوک خارش در پای رفته از آن جهت خفته است. گفت این آن پیر خارکش نیست که قامتش چون داس هیزم نگون و از زخم پایش راه جوی خون بود. گفتند اوست وزیر تبسمی کرد و بر پادشاه خبر آورد. پادشاه گفت.

(71a) چرا در جهان غم خورد آدمی که بعد از محن باشدش خرمی

جهان را قراری به یک طور نیست همه شادمانی همه جور نیست

شدی گر همه ساله فصل بهار ز روی زمین گل دمیدی نه خار

همه گر خزان و زمستان شدی صد آفت به گل های بستان شدی

نکردی ندا در چمن بلبل همه خار بودی نه رستی گلی

از آن روی شد سال را چار فصل که پیدا شود در جهان فرع و اصل

بیت گاه می خندم ز شادی گاه می گریم ز غم کار عالم اینچنین آمد غم و شادی بهم

حکایت شنیدم در زمان شاهرخ در شهر سمرقند بازرگانی را به نام حاجی فرخ از دیار خجند بود که مال و ثروت آشکارا و نهان و رزق و نعمت بی حد و فراوان داشت. دزدان دلیر از روی جمعیت و فراغ شبگیر به مشعل و چراغ کردند. هرچه در گنجینه از زر و زیور ظاهر می نمود و در دفینه در و گوهر پنهان بود بسایر املاکش راندند و به خاکش نشانند. **قطعه**

آنکه در بند شهوتست او را چه زن هند و و چه دختر جند

چشم بر رزق مردمان باشد چه سمرقند دزد را چه خجند

خواجه از هول جان روان دل از اسباب خان و مان و اموال پرداخت و خود را به هزار حيله از دریچه طویله به کوچه انداخت (71b) و تن و جان را از شکنجه دزدان و رنج بی باکان خلاص ساخت. **قطعه**

دزد بر مرد چون بیابد دست نه قناعت کند همین بر گنج

نفس شومش به حرص از کف مرد می برد گنج و می کشد شکنج

بازرگان بیچاره از خان و مان آوازه علی الصبح چون از خروس بانک و صیاح شنید خود را به دیوان پادشاه کشید و احوال گذشته شب را روز به عرض وزرا و نواب رسانید که احوال من امشب باغارت و تاراج دزدان چون گذشت و روز روشن من از تیرگی بی باکان و ظالمان شب چون گشت.

هرچه حادث به کشور ملک به وزیران کنند عرض نخست

وزرا از نهیب و هیبت شاه به صلاحش همی کنند درست

چون وزراء حضرت و کبرای دولت قضیه را شنیدند از شدت سیاست پادشاه به غایت ترسیدند که این غریب قضیه و عجیب واقعه ایست. اگر باد به گوش پادشاه اندازد از قهر و غضب آتش و آب گشته نواب را برابر به خاک راه سازد. **قطعه**

آن بود شه که از سیاست خرم خلق را در رفاهیت دارد

چه عدالت بود سلیمان را که ته پایش موری آزارد

در زمان پادشاهی چنین به ضبط و سیاست و اوان شاهنشاهی (72a) بدین طرز و آیین نصفت و عدالت در عین شهر و جمعیت چنین کیفیت و بدین صفت ظلم و ستم و رنج و الم بر مسلمانی رود و خان و مانی تاراج و یغما شود محل عتاب بی شعوری وزرا و نواب و جای عقاب بر بی وقوفی امرا و کبراست. همان به که این قضیه را به عرض پادشاه نرسانیم و خود را از معرض خوف و خطر اینچنین حادثه پر شر و

از عقوبت و خصومت پادشاه قهار با سطوت و جبار با شدت برهانیم و بازرگانی را معلوم است که اسباب و نقدینه و قماش و دفینه در جنب ما صاحب دولتان و کبار و مالکان درهم و دینار چه مقدار خواهد بود بی تشویش و تصدیع زیاده بر مال تلف شده اش یاران در میان خرد و کلان به قدر هرکس توزیع نماییم و از عهده اش بیرون آییم. **قطعه**

تاجران شب کجا بیاسایند گرنه بینند روز بازاری
روز تا شب قدم به ره ساینند از پی سود نیم دیناری **قطعه**
تجار که حبه زیان را دیدند زنند دیگ وش جوش
دانگی که به مالشان فزاید از شادی آن شوند خاموش

(72b) فی الجمله یکی از وزرای نیک محضر که در حضور همگنان حاضر بود و به کردار و گفتار ایشان ناظر بدیشان چنین نمود که این گونه مقالی و تحریر و این خیال محال و تدبیر که شما کردید چون چراغ پیش آفتاب بی نور و چون سها از پرتو ماهتاب دور این نه آن کاغذ ست که از بالای پل به آب رسیده و صوت و صدا نکنند این طشتیست که از آسمان به صخره صما خجیده گلبانگش به اوج ثریا بر دویده. این صدا را به ملمعی از پنبه کهنه رنگ رنگ دوخته و این ندا را به مرقعی از ژنده پاره پاره اندوخته نتوان پوشید. **رباعیه**

آنکس که دلش به هوش و هنک آمده است داند کین گل به بوی و رنگ آمده است
پوشیدن این راز نه آسان باشد طشتیست کز آسمان به سنگ آمده است

صواب آن است که بالفعل این گونه جور و ستم را به پادشاه بدانانید و بالفور اینطور رنج و الم را در مجلس پادشاه از روی حکمت به غور رسانید در آن صورت بیراهی و گناه به جانب دزدان پی معرفت و پاسداری مملکت پادشاه به وزرا و ارکان دولت می افتد به حکم کریمه ای **وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى** پادشاه را به بندگان **(73a)** دولتخواه گرفتی و عوام و خواص را ازین اقدام و اعلام شگفتی نه. **قطعه**

آفتاب تو که از سر کندت سایه دریغ مطلب روشنی خانه ز ماه دگری
بُر به پای بُر دیگر نشود آویزان کس نگیرد دگری را به گناه دگری

لاجرم وزرا و امرا به اتفاق هم به تمامه رفتند و قضیه را در حضور پادشاه عنور به عینه بگفتند. پادشاه را ازین واقعه هایل و از چنین حادثه مشکل وهمی و خوفی در دل گذشت و روی گل رنگش چون

زیر زرد و چشم سیاهش در حدقه چون طاس پر خون سرخ گشت سر تفکر به گریبان تحیر فرو برد و بعد از دیری سر بر آورد. و گفت مرا به خاطر گمان چنانست که در عالم عدالت و نصفت زنجیر زلف خوبان و جعد موی محبوبان را باد آه عاشق بجنباند. انتقام آن را از رقیب بد ساز غماز نا موافق بکشم کجا ماند که من بر سریر سلطنت سلامت نشسته وزرا و امرا و ارکان دولت ایستاده و برای ضبط و سیاست مملکت بر پاسداری اطاعت و کمر خدمت و حق گزاری بر میان بسته (73b) دزد بی مزدی از جای برخیزد و چنین فتنه و آشوب بر انگیزد و این گونه درد را درمان از کدام طبیب جویند و این نوع داغ تازه خون آلود را به آب کرم کدام چشمه آفتاب بشویند. **قطعه**

آه از دست گردش دوران چه جگرها که گشت صد پاره

چاره سازید ای رفیقان زود دردمندی که گشت بیچاره

و فرمود که شحنة شهر و عسسان را بیارند تا دزدان را در میدان انتقام بدارند و اگر نه ایشان را به جای دزدان از دار سیاست آویزند یا در مقابله لعل و عقیق بازرگان خون ایشان بر زمین ریزند. **قطعه**

عسس و شحنة ز آن بود در شهر که رهد خلق از حرامی و دزد

گر نه قاضی به ده بود مزدور نتواند گرفتن از کس مزد

شحنة و عس در دل می گفتند زیرکان گفته اند حکم و فرمان شاه در روز روانست اما دزد در شب سلطان کس چه داند که در تیره شب مال و اسباب بازرگان که برده و چنین نابکاری و دلیری که کرده باشد اما از هول جان و از بیم سیاست سلطان دزدان و تهمتیان قدیم قدید و عیاران و کنکان بنام جدید (74a) را به دست آوردند و به سیاستگاه بردند از برای انواع شکنجه دست و پنجه باز کردند. **قطعه**

سال های دراز پرتو مهر می نتابد به فرق ظلمتیان

لیک هر جا که کم شود کالا می کنندش طلب ز تهمتیان

یکی را دو دست به پشت دوختند و دیگری را سینه و پهلوی به آتش سوختند آن یک را از دو پای آویختند و این یک را نمک آب در بینی ریختند هریکی را به انواع عذاب و عقاب به موکلی سپردند. بعضی در شکنجه هلاک و بعضی رنجه و دردناک مردند. بعضی را نی در انگشت و دیگری را آتش سوزان به مشت از فریاد و فغان دزدان رستاخیز آشکارا و قیامت شور انگیز در روی زمین پیدا شد. **قطعه**

پیش جلاد گاو سیرت خر جان مردم برابر که نیست

در اثنای آن چنان بلا و بلیت و در غوغای چنان شدت و مشقت یکی از بیرون در درون دوید و پیش شحنة و عسسان آرمد که اینچنین کار به این قوم (74b) بهتانست و راستی آنست که این کار را من کرده ام اسباب و اموال بازرگان را من برده ام این قوم را به شکنجه میازارید و در قیامت به عوض این شکنجه از مالک دوزخ خود را رنجه مدارید از خون ناحق بپرهیزید و از سر جفای این بی گناهان بر خیزید. تهمتیان خاکسار بی اختیار فریاد بر آوردند و خاک بر سر کردند که دزدی دیگری کرده و مالها برده ما بی گناهان در دست و پنجه در شکنجه این از اسلام نیست کافریست و انتقام نیست خونخواریست و طعنه زبان چون سنان آزاری به شحنة و عسس و هرکس که مباشر آن کار و بار بودند نمودند چون موکلان عذاب از آن قوم بی حساب اینچنین ابتهلا را خود نسبت می دهی و تن و جان خود را در بلا و محنت می نهی این از کدام خرد و هشیاری و چه عقل و بیداریست. مرد گفت شما از من راست شنوید و به سخن من به راستی (75a) بگروید که نه دیوانه ام نه جاهل از حق می گویم نه باطل. این دزدی را من کرده ام و اموال و اسباب من برده ام این جماعت بی گناه اند و اهل شکنجه بیراه گفته اند اغیار در وصال یار در تنعم و سرور و عشاق از درد فراق در تظلم و بی حضور. مثنوی

همه بر عکس گردد این عالم باطل اندر سرور و اهل نعم

سرمه وش عز ناپسندیده خاک وش خوار مردم دیده

عسسان چون این شنیدند بر جستند و دست و پای شخص به ریسمان عقوبت و محنت سخت بر بستند و بر سر دیوان آمده دیوانیان را خبر کردند و دزد را به اقرار دزدی شکسته بسته آوردند. وزرا و ارکان دولت سخن او را باور نکردند و معتبر نداشتند و گفتند که این از عقل و خرد بیگانه است پندارد که این کار مگر افسانه است و اگر نه کسی این نوع بلا را بر خود چون بندد و این ابتهلا را چون خود روا دارد و پسندد و خود را دزد و حرامی بدر آورد و جماعتی را از نادانی بیازارد دزد گفت این کار را اختصاص (75b) دادن من خود برای آنست که شما صاحب دولتان را از چنین بهتان بهر ناکس و کس باز پس آوردنست و خلاص دادن. باقی وزرا و امرا حاکمند گفتند ای جوانمرد مردی آنست که اقرار دزدی کردی آنچه از مال و اسباب بردی به صاحبش باز پس ده و داغ رنجش بر دل کس و ناکس منه دزد گفت شما آن همه مردم بی

گناه را از زندان و چاه بلا آزاد سازید و بعد از آن به من پردازید تا شما را راهی نمایم و از عهده این کار بیرون ایم. بیت

نااهلان را اشعار جهل است با مردم اهل کار سهل است

وزرا آن قضیه را در حضور شاه عرض کردند و مرد را به مجلس پادشاه بردند. پادشاه نیز اگر چه اول بار سخن او را باور نکرد و اما آخر مرد را به خوشی و نرمی و به دل گرمی به اقرار آورد که هر آینه چنین کار دست بسته را تو کرده ای و مالها را تو برده ای. بیت

این کار ز دست تو بر آید و ز دست کسی دگر نیاید

بس گفت یک کار بکن به خلوتی در آی و آن اسباب که برده ای به دفتر پیرای تا دانیم که راست گویی و بازرگان را نیز طلب داشت (76a) و در خانه تنها دوات و قلم و کاغذ بگذاشت که تو نیز اسباب و املاک خود را بی کم و کاست بی مبالغه راست ثبت نمای تا معلوم کنم که چه کم کرده ای و چه می جویی. حکما گفته اند پادشاهی که از تجربه و حکمت چیزی نوزد پیش دانایان حکمت به پیشیزی نیرزد. رباعیه

شاهان که به تخت شاهی اهل هوشند با قامت هرکسی قبایی پوشند

تا خوبی و زشت نیک و بد را دانند دایم به فنون معرفت می کوشند

حکایت بی نظیر نامی در خراسان امیر بود. ضعیفان و نحیفان را از ظالمان و ستمکاران قوی دستگیر. بیت

خواهی که بری ز حاکمی بهر شیر نوش به نیک و با بدان زهر

دو شخص بایکدیگر دعوی کردند و داوری پیش او بردند. پرسید که مدعی کیست و دعوی چیست. آن یک گفت پیش این یار هزار دینار دارم منکرست. آن دیگر گفت دروغ می گوید دشمنست و سخن او در حق من منکر. امیر مدعی را گفت گواهی می آری که این مبلغ پیش او داری. گفت گواه ندارم و پناه به راستی خود (76b) می آرم چون تو حاکم راستانی این مبلغ مرا که ازو بستانی در دینا سود تو و در آخرت بهبود تو خواهد بود در ضمیر منیر بی نظیر گذشت که این فقیر راست می گوید و آن دیگر کم و کاست. رباعیه

آنانکه ز هوش دیده بر ره دارند پرهیز فزود آمدن از چه دارند

هر چند چو اهل فقر بر راه نیند ارباب دول خاطر آگه دارند

امیر آن فقیر را گفت آنجا که تو آن مبلغ را به این شخص می شمردی هیچ گمان شی از اشیا می بردی که آنجا بوده باشد. گفت بلی در سایه درختی تا شمردن آن مبلغ لختی نشستیم بی نظیر فرمود که برو و آن درخت را بگویی که حاکم تو را می طلبد. آن مرد تعجب نمود که درخت گوش ندارد که سخن بشنود و اگر بشنود به یک پای چون رود حاکم گفت باکی نیست تو برو و زود بیا آن دیگری را گفت تو پیش ما بنشین تا آمدن او طعام به نوش و میوه می چین حاکم بعد از سپری مرد تا دیری توقف کرد و از آن شخص پرسید که آنکس به آن درخت رسیده باشد مرد به سایه آفتاب نگریست و گفت هنوز وقت رسیدن او (77a) به آن درخت نیست حاکم چون این سخن شنید بخندید فرمود که بر خیز و آن مبلغ را بی مبالغه و ستیز تسلیم وی کن اگرچه در معرض او ایستادی اما خود به حال خود گواهی دادی. رباعیه

ارباب نظر به راه بی خواست روند	ز آنجا که نه خوبست و نه زیباست روند
هرگز نبرند پی به ره بد منشان	در وادی عشق راستان راست روند
قطعه شاهی که جهان فقیر گنجد	در حوصله با وجود مسیری
آنکس که چنین بود فن او	مشهور شود به بی نظیری

چون پادشاه دفتر دزد و کاغذ صاحب جاه بشکافت و موازنه کرد هر دو دفتر را طابق الفعل بالفعل یافت دانست که این جرأت را وی کرده است و اسباب و اموال وی برده فرمود که اهل بهتان و تهمتیان را از بند و زندان رها کنند و دزد را گفت بیا به جان و دل ما منت نه و از آنجا که صد هزار فلورست تا یک درم و نیم مثقال از اسباب و اموال تمامی را همچنانکه برده ای بیاور و به دستش بده تا ما در عوض آن مال و در مقابله ای آن منال هر چه بر خاطرت آید از منصب و جاه (77b) و آنچه بر دلت گردد از منزلت و پایگاه همه را به زیادتی مهیا و جمله را بی نقصان مهنا ساخته و از هر الم غصه و غم که در خاطرت باشد مطلقا پرداخته در میان مردم اهل و نا اهل ممتاز و پیش دشمن و دوست تو را سرافراز سازیم و بنوازیم. قطعه

دزد اندر جواب گفت ای شاه رند ریشش به دست کس ندهد

این زمانه مثل در زمانه مشهورست زر که دزدید دزد پس ندهد

شاه یکبار دیگر به نرمی و گرمی مبالغه نمود دزد نیز به همان صرافت بود شاه از غیرت چون موی بر آتش بر خود پیچید شعله غضبش مستعلی و حرارت قلبش مستولی گشته دزد را فرمود که آن مقدار که

مقدورست دست و پنجه رنجه نموده در شکنجه کشند تا مال های برده را بیارد و به صاحب مال بسپارد.

قطعه

کار چون بگذرد ز خوبی و لطف عنف و قهر و ملامتش باید

خوشی و نرمی آنکه نپذیرد جور و ستم قباحتش باید

دزد را دست و پا بسته و به گردن شکسته به شهنه سپردند عسسان و جلادان به سیاستگاهش

بردند. **قطعه**

دزد در پیش شهنه و عسسان دم به دم لاغ و لایه می افزود

(78a) در همان لاغ و لایه اش می خواند کشتنی را لت و شکنجه چه سود

گفتند تو را اگر چه این شیرین کاری خوش می آید اما در کام دیگران تلخ و ترش می نماید. چاره آنست که مال ها را بدهی و ازین رنج و شکنج برهی دزد گفت هرچه دارید بیارید که ظریف نکته لطیف فرو نگذاشت و گفت هرچه از آسمان آمد زمین برداشت و عسسان هر چند در ایدای او مسامحه می نمودند و او در آن باب مبالغه می فرمود دست و پنجه گشادند. از همه انواع عذاب و عقاب شکنجه می دادند او تن در داده بود و به همان صرافت اول ایستاده و می گفت شما این همه تردد چرا می کشید و خود را در شکنجه من رنجه می دارید. من منکر نیم که دزدی نکرده ام. اما برای باز پس آوردن نبرده ام عسسان قصه را نهفتند یک یک را آنچه او گفته بود به وزرا گفتند وزرا ازین کار به تنگ آمده به مجلس پادشاه رفته حال را ادا نمودند. پادشاه از سر قهر و غضب فرمود که بر سر دارد رسوایش ادب نمایند تا دیگران در معرض چنین خیرکی و گستاخی نیایند. **قطعه**

(78b) بنمای راه خیر به مردم که بی قیاس در سایه نیک و بد بود این کهنه کاخ را

پند خرد چه سود به نادان ز جاهلی سازد به خویش تنگ جهان فراخ را

دزد را به خواه و ناخواه به سیاستگاه بردند و به دست بیداد جلادان سپردند دزد محال اندیش در

آن کشاکش و تشویش خون از دیده می راند و می خواند که

در پرورش طفل که نقد بشرست او را قدر و قضا چو مادر پدرست

در باغ وجود هرکه را پروردند دروازه دار عدمش در گذرست

یکی از یاران صاحب مال خواجه را گفت خبر داری که دزد را به زاری خون میریزند و پا از دارش می‌آویزند خواجه سراسیمه وار از خیمه فراغت به میدان سیاست آمد. دزد را دید که به زاری زار در پای دارش به خاک و خون امل آمیخته اند و طناب اجل به گردن آویخته خاک بر سر کرد و از آتش سینه پر دود آهی بر آورد که حیف است رزق و اموال بی نهایت من به باد رود و نقدینه و جواهرم یکسان به خاک شود. پیش دزد رفت و گفت (79a) اگر به سعی و اهتمام من ازین کشتن و آفت برهی جهاتی که از من برده ای بدهی دزد از هول جان روان گفت اگر جانم درتن است اسباب در دست منست اگر ازین بلا وارهم و دست و پای شکسته و پشت و پهلوی سوخته و خسته بیمارم همچونانک بود به تربیت و تیمار تو چون نخست درست شود هرچه از تو برده ام بدهم. بیت

گر درین درد و رنج خواهم مرد کس به آن گنج ره نخواهد برد

مسکین بازگان به اتفاق صاحبان دیوان مصلحت در آن دید که دزد را به خانه برد و به ناز و نعم پرورد. تا زخم های بدن او چون نخست درست شود تا مال و جهات از کف رفته او نابود و تلف نشود.

قطعه

نکته ای پاک همچو زر در گوش دارم از اوستاد نیزه و تیر

چوب کج رسته فراوان سال نشود راست ز آتش تدبیر

خواجه فرمود خانه آریند به طعام و شراب پیریند

تختی نهادند و بر تخت رختی گشادند دزد را به آنجا رساندند و بر تخت بخواباندند. خواجه یکی را ناظر گذاشت و هرچه خاطر او خواست حاضر و مهیا داشت. جمعی طبیبان (79b) سیاح در نبض گیری ماهر و به تمکین و قومی از حکیمان جراح از برای مرهم به داروهای فاخر هر سر بالین نشاند بعد از مدتی مدید آن زخمها سر کرد و ایامی بعید آن جراحتهای روی بر آورد. دزد نابکار را بدن افکار چون نخست درست شد خواجه برخاست و در پیش دزد نشست و نکته پیوست که الحمدلله بخت یاری کرد از آن شب تیره ای ضلالت رهیدی و سعادت یآوری نمود که بدین روز روشن هدایت و صحت رسیدی برو و شرم مدار به قول خود بیای از عهده برون آی و آن مالها که از من برده ای همه را بیار. دزد چون این سخن شنید خندید و گفت ای خواجه زیاده محنت و مشقت مبر و ازین قصه غصه مخور که تیری که از کمان رفت باز پس نباید و زری که از دامن جدا شد باز به کیسه در نرود دل مشوش مدار و خاطر خوش دار که آن مال حاصل نمی شود و باز به تو واصل نمی گردد. قطعه

خرمی از دل خبیث مجوی گرچه سازیش یار و همخوابه

نوبهارش اگر دهد صد آب نشود دانه سبز بر تابه

(80a) خواجه چون این سخن گوش کشید گویی زهر بلا بود که نوش کرد از غصه جامه چاک زد و بر سر خاک کرد که ای دزد طرار و ای خیره دیده نابکار آن بس نبود که با من کردی و اموال من همه بردی و خوردی از خون ریختنت باز آوردم و از دار آویختنت خلاص کردم و تن بیمار افکارت را به انواع دارو و درمان تیمار نمودم اکنون به حال اول آمدی و چون نخست تن درست شدی مگر تو از اصل مردم نه ای و از نسل بنی آدم نیستی که این همه مال تلف کردی و اوقات شریفم را ضایع نمودی و از کف بردی اختیار تو در دست منست. باز به دست عسسان و جلادانت می دهم در زیر شکنجه خونت می ریزند. و بر دارت می آویزند که همه عالم و عالمیان از ناپاکی تو عبرت گیرند و از جاهلی و بی باکی تو نصیحت پزیرند. دزد گفت ای خواجه نشنیده ای که ظرفا گفته اند راه زن و احسان کن من راه زده ام و احسان کرده. اکنون کار به اختیار تست هرچه توانی در آن تقصیر روا مدار و تاخیر مکن **(80b)** قضای آسمانی را از خود دور کردن چه امکان قلم رفته را چه درمانست. اگر آب خورشم از دست ساقی اجل باقیست همچو آن دزد که از بند و قید رست خلاص شوم و الا در سر این کار و بار بروم. حکایت آورده اند که. **قطعه**

در بردن مال خلق دزدی چابک دستی بسی نمودی

تا بگذارد به خود جهان خوش اسباب ز هرکسی ربودی

شبی به خانه یکی در آمد که رخت برد صاحب خانه از بالای دزد در را سخت بست و به محله دوید و آواز بر کشید که دزد خانه ام تاخته است و مرا دیوانه ساخته بیاید تا بگیریم و به شحنة اش بسپریم مردم از هر طرف دویدند و به در خانه رسیدند. دزد عیار به حرص درهم و دینار چون مرغ به امید دانه در قفس گرفتار گردید به کیسه ناظر شد آتش برگ حاضر یافت شمع گیرانید و بساط شطرنج داشت بگسترانید و منصوبه ای چید که حریف بد و بازی مات می شود در کنار بساط نشست و از روی نشاط تبسمی پیوسته و تکلمی می راند و به ترنمی این ابیات می خواند که. **قطعه**

(81a) دزد عیار چون به قید کسی شد گرفتار حيله می یابد

لاجرم در طریق عیاری به خلاصی وسیله می باید

در ته بساط فلوری نهاد که این زر همبازی است و گرو بازی که صاحب خانه در گشود و به مردم نمود که دزدست بگیرد. مردم دیدند که یکی نشسته است و شمع ایستاده دزد گفت یاران بیاید و تماشا نمایید که حریف مات شده است و فلوری را نمود که گروست نمی خواهد که زر بدهد. شما را آورده و مرا دزد نام کرده مردم به بساط نگاه کردند دانستند که او راست می گوید و این شخص به نادادن زر بهانه می جوید منعش کردند و بیرون رفتند دزد آنست که می رود. **قطعه**

بدی کس کسی نمی داند گرچه باهم زیند همواره

گر بدانستمی که دشمن کیست کردمی یار خویش و غمخواره

خواجه بدین طرز حکایت و افسانه از دست دزد سراسیمه و زار و مست و دیوانه وار به دیوان رفت و دیوانیان را گفت دزد چون نخست تن درست شد اما به همان صرافت نخستست به دادن مال مایل نه و به آوردن (81b) اسباب قایل نیست و فریاد و داد بر آورد که این دردیست هایل و زهریست قاتل و مرا جان بردن ازین درد مشکل باز وزرا قصه را بردند و در مجلس پادشاه عرض کردند شاهرخ سخت برنجید و گریبان به دندان گزید و حاجی فرخ را از هزینه مال فراوان بخشید و دزد را فرمود که به میدان سیاست برند و منادی کنند که از هفت ساله تا هفتاد ساله حاضر شده از شامت او همه کس عبرت گیرند. و از جهل و خیانت او نصیحت پذیرند. **قطعه**

پادشاهی را که انصافست و عدل در زمانه از ذکا و به خردی

در خور هرکس رعایت می کند نیکوان را نیکی و بد را بدی

قطعه نیک آب نخوردی از شر بد بر غیر نه روی و راه بودی

یک کس بودی به عالم و بس در عالم اگر نه شاه بودی

تمثیل شنیدم که در فرنگ به تعلیم استاد میمون نساجی می کند عجب نباشد چون کرم پيله بیراه نمای و بیکار فرمای نسیج و ابریشم می تند.

در بن خاربن چو پیچد مار گرد آن خاربن نگرده ایل

(82a) پیل از ترس پشه تابستان بر همه عضو خویش مالد گل

چون فرنگ خواهد که بُزنه را هم دهد که در کار و بار اهماال و کاهلی نکنند. پیچ و تاب بر گوش
بُز می نهد بُز چون از گوشمال فریاد کند بزنه از کاهلی باز آمد. پندارد که او را نیز گوش خواهد مالید و
بالت و گوشمال رنجانید. بر سر کار آید و سعی در بافندگی افزاید. **قطعه**

تا شود کار تو به کام ای دوست بپذیر این حدیث نقد از من

دوست تا بر محبت افزاید سعی بنما به محنت دشمن

به فرموده پادشاه دزد بیراه را به زیر دار سیاست آوردند و ریسمان در حلق به کجاوه بالا بردند و
خلق ما خلق الله در میدان سیاستگاه حاضر و به جانب دزد ناظر در هر دهنی سخنی و در هر زبانی ترانی
و در هر کامی کلامی می شنیدند. یکی می گفت این خسیس ناهموار غریب متکبرست و این نابکار
خویشتن دار عجیب متهور که باوجود عظیمت و فر و شکوه پادشاهی ذی شوکت ذره ای نهرا سید و از قهر
وصولت وزرا و ارکان دولت هیچگونه نترسید. مال عالمی را بخورد و کسی پی نبرد که **(82b)** چه کرد و
دیگری می فرمود که این خبیث بی باک در میدان خواری و خاکساری وجود عزیز خود را از برای نفس شوم
هلاک ساخت و از حریصی و خود رای بردار رسوایی سر بر افراخت یکی از آن کار عجیبش متفکر و دیگری
از کردار غریبش متحیر که دزد سر بر افراشت و گلبانگ برداشت که. **رباعیه**

از صحن چمن غنچه و گل بار آید از شوره زمین همین خس و خار آمد

در دهر نه از دست خسان کار آید منصوری را سزد که بردار آید

در دهر دنی دار بلاکش خود را در راه وفاگیر جفاکش خود را

خواهی که سرافراز شوی در عالم جرات کن و بردار فناکش خود را

آنگاه نظر به نزدیک و دور انداخت و این کلمات لطیف پرداخت که ای مقیمان شهر که به این
کهنینه خاکسار ناظیرید و ای غریبان دهر که در پای دار این کمینۀ بی مقدار حاضر دانسته و آگاه باشید که
ما این کار را به ده نفر یار دردمند مشفق و موافق و ده مستمند در کار متفق و مستحق کرده ایم که به اهل
و عیال محتاج به لب نانی و همه از دست فقر و فاقه چشم گریان و دل بریان **(83a)** داشتند چون این جهات
و اموال که به دست افتاد یارانه تقسیم و برادرانه پخش کرده اند. این زمان همه غرق نعمتند و سرور و به
بهجت و حضور. **مصرع**

المنه لله تعالی و تقدس

آن جماعت تهمتیان از قید بلا و رنج و از شکنج آزاد شدند و این بینوایان و غمگینان دل شاد
 همت نه آنست که کسی از برای نفس واحد بلیّه و اذیه ای دنیا کشد حمیت آنست که از سعی و اجتهاد
 یک کس جماعتی به وایه رسد. اکنون ای یاران جانی که درین کار با من همدم و موافق بودید و آی دوستان
 دو جهانی که به آن ناز و نعم مستحق این زمان همه در کنار بساط حاضرید و غایب نیستید. جمعیت خود
 را غنیمت شمارید و غافل م باشید که عالم فانیهست و حق تعالی باقی نفس باز پس است و آخر نفس من
 عمر و زندگانی را از برای فراغت شما در باختم و هر محنتی و مشقتی که بود کشیدم آن را به شما بحل
 ساختم شما نیز از حق گذاری خاموش و این دور مانده را گاه و بی گاه از دعای خیر فراموش مکنید (83b)
 گفت و بر دار دنیا دست افشانند و این ایات خوانند که. رباعیه

هرگز دانا غصه عالم نخورد تا مرغ حیات از سرش دم نخورد

مقصود ز دنیا خوشی یارآنست تنها عاقل برای خود غم خورد

چون خواص و عوام که در میدان سیاستگاه حاضر بودند همه این شنودند و به یک بار آه و فغان
 از دل و جان برآوردند که حیف باشد که رندی بدین آیین از کف برود و هوشمندی اینچنین از برای جزوی
 متاع دنیوی تلف شود. هرچه باشد جز ما نه ای. وی را ما متکفل و خونبهای وی را ما متقبلیم چون او
 در چنین کارها خاص است از کشتن و دارش خلاص سازید. رباعیه

گردون چو مکان شادی و غم بودست تا آدم هست سور و ماتم بودست

تا دوره و انقراض عالم بودست در دهر دنی کسی چنین کم بودست

وزرا و امرا و ارکان دولت که این شنیدند انگشت تحیر به دندان تعجب گزیدند. کلام خواص و
 عوام را به مجلس پادشاه اسلام برده چنانک واقع بود همه را بی غرض عرض کردند پادشاه عالیشان نیز شاد و
 خرم گشته و از کرده های او گذشته از دارش خلاص نمود و در خدمتش اختصاص فرمود (84a) و گفت.

قطعه

آب تندر به جوی ناصافست تا به خم در نشد نگشت تمیز

بند و خواری کشید در زندان تا که یوسف به مصر گشت عزیز

حاجی فرخ نیز از دعوی مال بر خاسته از رنجه و شکنجه که دزد را داده بود بحلی خواست دزد نیز از آن گناه توبه کرد و استغفار آورد و به طاعت و عبادت خاص و به خدمت خالق اختصاص یافت.

مثنوی

سعی کن ای نکو خصال و منش تا رسانی به غیر آسایش
مده از دست نیکخوی را خاصیت ها بود نکویی را
از جفایی کسی مترس و ملرز صبر کن پیشه و تحمل ورز
هرکه بر جور دهر شاد شود آخرش کار بر مراد شود
یادگارست خواجه این پاسخ در زمانه ز شهرخ و فرخ
حکایت قاضی ولایتی ظلم و تعدی آغاز نهاد و در فسق و فجور باز کرد. یکی رفت که پیش پادشاه ازو شکایت کند دید که وزیر حامی اوست از خامی ترسید. رباعیه

مه را که بود غره و یا باشد سلخ یکسان باشد چه شام با خود در بلخ
قاضی که به رشوه ساخت دندان شیرین ناچار کند کام و لب مردم تلخ
(84b) بار دیگر یکی بر خاست و داد خواست وزیر گفت اینها ضد و حسود وی اند نیند راضی که وی آنجا قاضی باشد. پادشاه شنف و از برای خاطر وزیر هیچش نگفت آخر پادشاه عالم شد که او ظالم است عزلش کرد و دیگری را به جای او نصب فرمود آن شخص آنجا مدتی قضا راند و آخر قضایش رسید و از گریبان ولایت دست کشید و دامن کفن در پای پیچید ولایت بی قاضی ماند.

قطعه اگر خشنودی وگر نارضا یکسان بود هر دو اجل کآمد برد یکبار ناخشنود و راضی را
اگر دارند مردم ترس و بیم از منصب قاضی نترسد مرگ و گیرد با گریبان ریش قاضی را
قاضی معزول همچنان ملازمت و خدمت وزیر می کرد و بود و وجود خود را به صغیر و کبیر وزیر می برد. قطعه

عالم و اهل فقر را گر زر نیست در دهر پی نمو دارند
پادشاه و وزیر چون میزان زر که دیدند سر فرود آرند

روزی وزیر به پادشاه گفت فلان ولایت دیرپست که قاضی ندارد کسی مناسب پیدا کرده ایم اگر فرمان شود(85a) قاضی سازیم پادشاه را وزیر دیگر بود گفت اگر آنکس است که ما می دانیم نیک نیست پادشاه گفت هر چند بد باشد به از آن قاضی بدبخت بیشتر خواهد بود. **قطعه**

چه خوش گفت شاهی به نواب خویش سزد گر نویسند با آب زر

به خلق خدا احتیاطی کنید که بسیار بد باشد از بد بتر **قطعه**

اگر دزد را ره دهی در حرم مقرر نه نیک است پیش همه

چو قاضی خورد رشوت از مردمان بود دوستی گرگ را با رمه

حکایت پادشاهی قاضی را به تهمت رشوه گیری عزل فرمود اما مردم از دیانت و اسلام قاضی راضی بودند خواستند که او باز در ملک قاضی شود همه بر خاستند و در دیوان پادشاه صف آراستند و در خواستند و گفتند این مرد با وجود راستی و دیانت مخلص و نیکخواه پادشاه است گناهش را منت به جان ما نهند و منصبش دهند پادشاه فرمود که او چون به رشوه گیری منسوبست به ما این زمان اسب مطلوبست صد اسب خوب به طویله خاص بیارد و باز به منصب قضا (85b) اختصاص یابد والا تمام ریشش بتراشند و از ولایت بیرون تازند. **قطعه**

مرد خیر اندیش نیکو خوی را نام بد مردم ز تمامی می نهند

قاضی بی رشوه را هم قاضیان رشوها گیرند و بد نامی دهند

قاضی بیچاره تردد بسیاری کرد و پنجاه اسب به هزار حيله از برای طویله خاص آورد و پیش وزیر رفت و سوگند خورد که پیش ازین مقدور ندارم وزیر پیش پادشاه رفت و گفت ای پادشاه روی زمین قاضی مسکین تردد بسیار کرده و پنجاه اسب آورده عنایت فرمای پنجاه اسب را ازو بستانیم و به عوض پنجاه اسب دیگر نیم ریشش بتراشیم و قاضی سازیم پادشاه بخندید و گفت. **قطعه**

متراشید و قاضیش سازید و نه از حرص همچو بوالهوسان

عوض نیم ریش در رشوت بتراشد تمام ریش کسان

حکایت منظوم

دید خامه بر نگین شه نهفت همچو مال خویشتن پیچید و گفت

دیده ات خیره است و دل چون سنگ سخت با وجود آن همه عیبی به تخت
 تو به انگشت شهی هر روز و من مانده دورم همچو زاغان از چمن
(86a) من ز گنج و ملکت شاه آگهم با وجود آگهی سر در چهم
 شه چو دزدانم ز چشم انداختست سر نگون در چاه ظلمم ساختست
 خدمت تو چیست ای سنگ سیاه شاه دارد و در کف و دستت نگاه
 گفت با خانه خوش و خندان نگین روز و شب با شاه از آهم همنشین
 کز دل من نیست غایب نام شاه نام شه را همچو جان دارم نگاه
 حرف حرف نام او کندم به دل لاجرم با او نشینم متصل

باب دوم

در اخلاق درویشان

حکایت درویشی روی بر خاک نیاز نهاده بود. می نالید و می زارید و می گفت یا کریم یا رحیم اگر درونست به ذکر توام و اگر بیرون به فکر تو رانم شو تا آرامم حاصل شود. هاتفی آواز داد که ای ساده مرد آنجا که دوستت منزله است از بیرون و اندرون و مقید نیست به رام و آرام. یک دل باش و یک روی تا یار رام و کار به کام شود. **قطعه**

در بتکده ای و تن به مسجد دل فارغ و بر زبان مناجات
 خاک در دوست باش یک بار باشد که بر آورند حاجات

حکایت واعظی بر منبر نشست که پندی و نصیحتی **(86b)** گوید دانشمندی بر خاست که کار و مصلحتی جوید که پند و نصیحت واعظ نشنود صاحب دلی گفت پند و نصیحت ناشنودن پیش خردمندان مذموم است دانشمند گفت پند و نصیحتی که او گوید معلوم است. خواهد گفت که حرام مخور و بد مکن آن همه را خود می کند.

قطعه پند واعظ کند آن لحظه به دلها تأثیر که نه در کار خداوند کند تقصیری
 بد کند خویش و بگوید دگری را که مکن آن سخن را نبود در دل کس تأثیری

صاحب دل گفت نشنیده ای که گفته اند باده مست را هشیار نکند خواب رفته خفته را بیدار.

قطعه

نکته دان خواهی که گردی نکته باید گوش کرد نکته دان بی غرض این نکته را فرموده است

آن همه زیبا صنعتها که دانایان کار گفته اند آن جمله را گوش کسی نشنوده است

پس بپاید گوش کردن هرچه گویند اهل دل ز آنکه از گفتار اهل درد گوش آسوده است

(87a) حکایت شخصی غلامش را لت و جفا می کرد. صاحب دلی را گفتند که در خواست

کن که چندین ایذا نکند. گفت یکی از دو کارست غلامش بی ادبی کرده است جفا می کند که ادب

بیاموزد اگر در خواست کنم مانع ادب شوم در قیامت مأخوذ باشم یا آنست که جاهل است از جهلی که

دارد غضبی می راند با او چه گویم. رباعیه

آنانکه به کار عشق در ساخته اند رخس همت به سوی دل تاخته اند

از اهل و ز نااهل پیرداخته اند از عرصه دل غیر خدا باخته اند رباعیه

گر اهل سلوک باشی و صاحب سیر بر کبر مکن سجده بت منع به دیر

با یار بگو که بد مکن در حق غیر شریر بود آنکه بود مانع خیر

حکایت یکی را گفتند اگر اهل دردی به حکیمان آویز و اگر نیک مردی به نیکان آمیز. گفت

من نه اهل دردم و نه نیک مرد بگویند که از بدان بگریز و از ناکسان پرهیز.

کسی خوار باشد ته پای عقل که ار نه سر عزتش نگذرد

بدو ناکس آنکس بود در طریق که از نفس و از شهوتش نگذرد

یا رب چه خوش است راه نیکی پویان غمخوار و شفیق خلق و نیکی جویان

(87b) خواهی که شوی شهره به نیکو خویی از بد گزر و باش به نیکو خویان

حکایت دو درویش مردی به دیدن صاحب دردی از دیاری به دیاری رسیدند و بر در شهر ازدحامی

دیدند و غوغای عوامی چون آن مردم درویشان را دیدند دویدند و دست و پای بوسیدند و بر تارک یکی تاج

سلطنت و در بر آن دیگری خلعت وزارت نهادند و به خدمت و اطاعت استادند و عزت و حرمت داشتند و

بر بالای سر ایشان چتر وزیری و علم شاهی افراشتند و در شهر گشودند و بر تخت سلطنت و کرسی وزارت

راه نمودند درویشان را از آن کار ایشان تعجت شد و سر تفکر به گریبان تحریر کشیدند و گفتند ما درویشانیم
مسافر رسیده مناسب ما کنج صومعه و گوشه خانقاه است چه جای منصب وزارت و قرار بر تخت پادشاه.
شعر

مرد درویش که با فقر مباحی باشد فسحت صومعه اش ملکت شاهی باشد
ارباب مملکت و ارکان دولت گفتند که دی روز (88a) پادشاه و وزیر این دیار از دست ساقی
اجل جام دار فانی چشیدند و رخت به دیار باقی کشیدند. **قطعه**

سرو آزادی و یا نخل ثمرور در چمن باد اگر جنبد ز یکسو هر دو آید در عمل
گر مرقع پوش فقری در مرصع دار شاه بی تفاوت هر دو یکسانند در دست اجل
گفتند شاه و وزیر به اتفاق هم بی نفاق نصیحت و وصیت نموده چنین فرموده اند که علی الصباح
بر در شهر حاضر و بر سر راه ناظر باشید دو مسافر که به اینجا بیایند بی توقف سلطنت و وزارت را به
ایشان تغویض و تسلیم نمایند و خدمت و اطاعت تکریم و تعظیم فرمایند. **قطعه**

نیک و بد هرچه می رود در ملک شاه از آنجمله با خبر باشد
پیش ارکان دولت از همه چیز سخن شاه معتبر باشد
این کار نه به اختیار ماست که از بالاست درویشان گفتند که گیر و دار سلطنت نه چون کار و بار
مسکنتست ضدند باهم نه ند پس پیش آن صاحب دل برویم و مشورت نماییم هر مصلحت که او به پند
آن را بپاییم. **قطعه**

(88b) اتفاق است که بر دینی دین اهل دل دست نمی آیند
اختیاری نه به دست من و تست می کنیم آنچه به ما فرمایند
به ملازمت پیر رسیدند و زمین خدمت ببوسیدند و روی تواضع بر خاک سودند و کیفیت را ادا
نمودند. پیر گفت اگر چه درویش به خاک مذلت و مسکنت مباحی است نه به تاج رفعت و سلطنت شاهی
اما از جهتی منافی و مانعة الجمع نیست که حضرت موسی و هارون علیهما السلام و سلیمان نبی و آصف
با وجود نبوت و ولایت ارتکاب سلطنت و اختیار وزارت نموده اند. آدمی در هرکاری که هست راست و
درست و ثابت قدم و چست می باید نه عاجز و بی دست و پریشان از سخت و سست. **قطعه**

نارد از فقر و فاقه سر بیرون گرچه شاهی دهند بر کم و کاست

در هر امری باشد اهل وصول باید آنجا درست باشد و راست

حکایت شخصی از جهت فقر و فاقه و بی کسی اختیار منصب عسسی کرده بود و با وجود درویشی و کمی پیشی و دست رسی بر خود افزوده تا به حدی که به حضر عیله السلام (89a) صحبت داشتی و کار و بار دنیا را عبث انگاشتی.

قطعه مرد باید که با خدا باشد گوشه خانقه چه کنج کنشت

پیش صاحب دلان تفاوت نیست کارهای جهان چه خوب و چه زشت

به خود اندیشید که به این عسسی مرا چه مناسبتست که به خواجه حضر علیه السلام نسبت و صحبت دارم. گوشه فقر و کنج قناعت و عزلت اختیار کرد و روی به قدر طاقت به طاعت آورد. رباعیه

کس را که به کس مصاحبت می باید سختی نسزد ملایمت می باید

گر خیر و شرست و نیک و بد مردم را در هر کاری مناسبت می باید

خدمت خواجه حضر علیهم بعد از آن به او نپرداختند و به شرف صحبتش مشرف نساختند مرد بی حضور و از شرف صحبت دور مانده می گفت:

روزی که نیم به خانه آیند خوبان پی پرسشم خرامان

بقال که شد دمی به مسجد صد مشتری آیدش به دکان

بیداری شب چه سود نگذاشت خوابم به نماز بامدادان

روزی در گذری خواجه حضر را یافت و به صحبتش شتافت و قضیه را ادا نمود خواجه فرمودند که تو در آن کار صداقت داشتی ما به آن لیاقت کرد تو می گشتیم (89b) تو چون از آن کار بر گشتی ما نیز از صحبت تو بگذشتیم. **قطعه**

گر هست دلت به فقر مایل بر بسته میان ز زر مرس باش

باید که بترسی از خداوند گر شحنه شهر یا عسس باش

آورده اند که درویشان به فرموده پیر روشن ضمیر سلطنت و وزارت را قبول نمودند از عدالت و انصاف عرب و عجم را با دیگر اقالیم چون دارا و جم مسخر ساختند و ملک را از بد خواهان و دشمنان پرداختند.

قطعه

مزن دم پیش درویشان ز مهرت ای فلک هر دم بود خورشید چون به سایه ز نور سعی درویشان
اگر مانند پا بر فرق گر دون از ره رفعت شب تار جهان روشن شود از همت ایشان
شنیدم که درویشان را فرزندان به وجود آمد پسر و دختر یکدیگر را باهم نکاح کردند و صلاح آن
بود که تخت سلطنت ملک فانی را به ایشان ارزانی داشتند و پای به عزیمت سرای باقی برداشتند. **رباعیه**

شاهان نازند کز تجمل گذرند چون درویشان گرده توکل گذرند
تا که چو رسند کاروان بر لب جوی بالا بروند و از سر پل گذرند
(90a) خوناب جگر کز دل ناشاد گذشت آب از سر من فغان و فریاد گذشت

عمری که چو آب داشتم ز آتش دل چون خاک به سر رسید و چون باد گذشت
حکایت مریدی بی دستور پیر صاحب دیدی از بهر کاری به بازاری در شد چون باز آمد دامن
گل و گریانش تر پرسید که کجا بودی که دامن آلودی. گفت به بازار رسیدم و چیزی خریدم در راه به یاری
وا خوردم و سلامش کردم باران بود دستم مشغول چیز حقیر تا که از پای افتادم آن عزیز را آواز دادم که
دستم بگیر سخنم نپذیرفت و دستم نگرفت می توانست که دستی بر آرد و پای مرا از گل به در آرد خود را
به آن نیاورد و بیاریم جرأت نکرد. **رباعیه**

اهل دنیا که جاهل و نادانند از علم به جز درس حسد کم خوانند
دیدند که پای عاجزی در گل شد دستش نگرفته پای بر سر مانند
پیر صاحب ضمیر گفت نه بس تو را همین یک پند بعد ازین بر یاری دیگران دل مبنده. **بیت**

نیست نزدیک عارف و صوفی هیچ چیزی بتر ز معروفی
از دهر رفیق و مهربانی به کف آر کز ورطه درد و محنت آرد به کنار
(90b) هرگاه که پایت به گلی رفت فرو یاری که ترا دست نگیرد بگذار

حکایت رابعه ای عدویه و حسن بصری رضی الله عنهما باهم پیوسته و خلوتی نشسته بودند.
خاتون امیر بصره در آن مجلس حاضر شد و به جانب رابعه ناظر گشت آتش محبتش بر افروخت و رخت
هستیش تمام بسوخت. **رباعیه**

آنانکه چو شمع دل آفروخته اند پروانه صفت به سوزش آموخته اند

روزی که چو باد گرد ایشان گردی تا شد خبرت هستی تو سوخته اند

خاتون خود را از خانه امیر بصره بیرون آورد و سالها در خدمت رابعه به سر برد. حسن بصری گفت
رضی الله عنه خاتون بیچاره یکدم صحبت رابعه در یافت از خان و مان آواره شد و به بادیه نیستی بشتافت.

رباعیه

درمان چه کنی در طلب دردی باش آزادگی گزین کن و فردی باش

خواهی ز مخنثان این ره گذری مردی شو و یا در قدم مردی باش

جانم از هست دیده پیدا کن تا کشد دیده تو سرمه دید

بی گمان جان آدمی دیدست ما بقی قشر و پوستیست پلید

حکایت غمازی می خواست که دردمندی را از خدمت دولتمندی غمز کند و دور افکند صاحب
دولت (91a) از تمامی و غمز او نشکفت و در مقابله رمز او سخن نگفت. غماز بیاشت و سوال کرد که
الله تعالی در قرآن **وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً** فرموده است. معنی نعمت ظاهر کدام است و باطن
چیست گفت آنکه غمازی در تو دم بدمد دم نخوری که **وَلَا تُطِيعُ مِنْهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا** و اگر بمیرد غم
نخوری که **وَلَا تَحْزَنُ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ**

غمزه را گوی که از چشم تو بردار رخت هرکه غماز پرورد و ز غمازانست

گفته اند بد مکن که بد افتی چه مکن که خود افتی. فرد

چون مه و مهر بود عارضت از بی غرضی خانه چشم تو تنگ و سیه از غمازیست رباعیه

تا کی دل تو به شور و شرت گردد رو بر گنه آرد و ز طاعت گردد

هردم به سر گنه مرو انسان را عادت که قدیم شد طبیعت گردد

حکایت. درویشی دل از فاقه ریشی ریاضات دیده و مجاهدات کشیده از گوشه بیدای شدت و
قهر روی به آبادانی و شهر آورد به سرآبی رسید دید که دری گشاده و پرده ای به رو کشیده پنداشت که مگر
به جایی رسید به حکم **الضرورات تبيح المحظورات** از سر سوز و درد (91b) فریاد بر آورد و آب و نان
طلبید. رباعیه

درویش که با آه زبان بنماید غنچه است که موسم خزان نماید

در سفره آسمان به چشمش خورشید هنگام گرسنگیت به نان بنماید

خواجه چون آواز درویش شنید کنیزی داشت رنگین به نام شیرین طلبید و گفت ای شیرین طرفه را
بگوی تا مبارک را گوید و مبارک شادی را گوید و شادی به درویش گوید که نان بجوید که در خانه نان
نیست. **قطعه**

به در خواجه رفت درویشی که آرزویی به آب و نان دارم

خواجه عرض تجمل خود کرد که غلام و کنیزکان دارم

ندهم نان ز کف به محتاجان در بدن تا دمی که جان دارم

درویش چون از خواجه این گوش کرد روی به سوی آسمان آورد و گفت ای کریم اسرافیل را فرمان
ده تا به میکائیل گوید و میکائیل را بگو به جبرائیل و جبرائیل به عزرائیل گوید که جان از تن این بدبخت
بستاند. **قطعه**

گر نترسد خواجه از آب اجل نان خود را کی به محتاجان دهد

گر خورد یک لقمه نان محتاج از آن بخل بفشارد و گلویش جان دهد

خواجه چون از درویش این شنید دلش وهمید به صد ترس (92a) و لرز نان پاره ای آورد و به درویش
رو کرد درویش نان پاره اش نپذیرفت و در خانه اش کندن گرفت. خواجه گفت درویش دیوانه شد که در
خانه می کند درویش گفت دیوانه نیستم گفت پس چرا در خانه می کنی درویش گفت نشنیده ای که
عاقلان گفته اند در وازه به اندازه نان می باید یا نان به اندازه دروازه. **قطعه**

چون نشان پای اشتر نیست نان در سفره ات لیک صد اشتر به بارش می رود در وازه را

نانت اندر حبس خوان دروازه بگشاده دهان بر در خود از قیاس نان بگیر اندازه را

بهر زینت به خانه خواجه خوان بسیار و هیچ نعمت نیست

نیست زر هرکه را که همت هست هستی زر چه سود همت نیست

حکایت وقتی از سلطانیه عزیمت تبریز داشتم. جماعتی درویشان گفتند که این زمان در تبریز تفرقه
ای بسیارست و اگر جمعیت فراغ خاطر خواهی به دیاربکر برو که آنجا جمعیت است گفتم. **بیت**
چو غنچه یابد امن و سر بایدش نجیب درویش را به ترفقه و جمعیت چه کار

(92b) اما به حکم وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ راه دیاربکر بگرفتم و از سلطانیه رفتم. در راه دو جوان شیرین زبان نکته جوئی لطیفه گوئی گاهی تکلمی خوش و گاهی ترنمی دلکش می نمودند. **قطعه**

مرد درویش هر کجا ره یافت در پی کار و بار خویش رود

نه که چون بُز بیاری قصاب رمه را سر شود به پیش رود

بر کتف یکی توپره نان و بر کف دیگری ابریق آب چون الفت و موانست در گرفت. گفتم ای یاران توپره نان و ابریق آب را به من گذارید و از بار آن دل فارغ دارید. یکی گفت ای بیچاره مگر از گرسنگی و تشنگی سوخته ای که چشم بر آب و نان ما دوخته ای. ما را غافل سازی نان و آب را به گوشه ای ببری و تنها بخوری گفتم نی. **رباعیه**

نه گرسنه ام نه تشنه نی سوخته ام نه چشم سوی زاد شما دوخته ام

نه مرد لوند مشربم نه کاهل هر جا باشم به خدمت آموخته ام

تحسین کردند و ابریق آب به من گذاشتند. توپره نان را هر دو برداشتند. **شعر**

گرت هوای سفر شد نخست چو همراه که راه دور به یاران خوش بود کوتاه

(93a) عجب که راه به سر منزل مراد بری ره تو دور و رفیقان بد معاذالله

دو سه روز راه بریدیم تا به دهی رسیدیم. **مثنوی**

ده معمور و مردم بسیار همه اهل حق و نماز گذار

هر یک از خانه سر به در کردند بهر ما نان و نعمت آوردند

شب در آن سجدگاهشان بودیم زیر محراب و منبر آسودیم

روز چون نشد پی مطیع و مطاع به دعا خواستیم و کرد وداع

بهر ما توشه ره آوردند عذر خواهان وداع ما کردند

چون دو سه فرسنگ از آن دیه دور رفتیم حشمتی از دور نمایان شد. یاران را هوای آن برخاست که به حشم روند و باز به راه آیند. گفتم منزل دورست و روز پیگاه قدم به راه فرساییم و در منزل بیاساییم. **قطعه**

گرت آگاهی دلست غرض کوش بر صاحب دلی برسی

خواهی از ماندگی بیاسایی سعی کن تا به منزلی برسی

دیدم که از دنبال ما جماعتی سپاهیان رسیدند و سراسب کشیدند. بنده از همراهان دور بودم. پرسیدند که صبح از کجا روان شدید. گفتم در آن دیه بودیم. (93b) دیگر هیچ نگفتند و به همراهان رسیدند. از ایشان نیز همین پرسیدند. همراهان از روی هزل ولاغ گفتند. درین حشمتها بودیم. گفته اند هر محل را سخنی هر سخنی را محلی است. دیگر پرسیدند که در کدام حشم گفتند حشمتی که در راه دیدند. ناگاه دیدم که سپاهیان فرود آمدند و همراهان را گرفتند. رسیدم گفتم خیرست. گفتند شب از آن حشم که صبح ایشان رفته اند خونی کرده اند و زر بسیار برده اینها کرده اند. گفتم نی اینها همراه منند. تعرض به بنده می خواستند که یکی از آنها بنده را می دانسته است. گفت مکنید که از وی چنین کارها نمی آید. شعر

معاذالله گر آنکس این نگفتی نمی دانم به حال من چه رفتی

نگه دارید دردلها سخن جان دارد ای یاران که باشد پیشگی در آشنایی روشنایها
گفتم سبب گرفتن اینها چیست. گفتند سخن های شما مخالف هم است گفتم موافق است.

قطعه

به جوانان عجب نمی باشد در میان هم از گراف و دروغ

لذت ماست کی دهد به دهان آب اگر بیش باشد اندک دوع

(94a) گفتند اینها خون کرده اند و رزق یکی برده. به سخن تو اینها را رها نمی توان کردن مگر بروی و از آن دیه گواه بیاری یا کاغذ آن مردم و الا به هیچ نوع گذاشتن اینها میسر نیست. قطعه

گر بد بکنی و صد نکویی فریاد نمی رسد کسی را

دوزخ بود و عذاب دوزخ در راه رفیق بد کسی را

از صبح تا شام رفته بودم مانده و کوفته شده می بایست از شام تا صبح رفت و گواه آورد تا اینها خلاص شوند. شعر

رهای از غم و محنت گمان نمی بردم به مرگ خود شده راضی ولی نمی مردم

قطعه بی فهم کند طبیعت کند هر چند به طور او بر آیی

تیغت نکند روان چو نثر داغ هر چند به سنگ قبر سایه

شب همه شب راه بریدم چاشت بود که به آن دیه رسیدم. هرکسی بی کاری رفته بودند. بعد از ظهر مردم پیدا شدند. قصه را به ایشان گفتم. کاغذ نوشتند و سه کس همراه ساختند. پس کاغذ را به حشم رسانیدم. دیدم جوانان محکم در قید و بست. یکی را ابریق نمک آب بر دست که شکنجه کنند. کاغذ به ایشان نمودم گفتند کاغذ را چه اعتبار که تو هم (94b) رفیق و یار این هابی درین گفت و شنید که مردم دیه رسیدند و گواهی دادند که اینها آن شب در مسجد دیه بودند و هر سه همراه به خواری و زاری بسیار جوانان را از دست ایشان رهایی دادم و زنجیر از پای ایشان گشادم. شعر

به دل اگر چه صد انواع داغ و نیش رود چه راحتست کسی را که کار پیش رود

آن شخص آشنا همراهان را سرزنش و ملامت آغاز کرد که به مردی چنین همراه شدید و صحبتش غنیمت نداشته سخنش را دروغ می خواستید دروغ به در آرید از انجا که فقر و درویشی اوست شما را سعی کرد و از بند و بلا بیرون آورد. گفتم ای یار هیچ مگوی و بگذار. **قطعه**

اگر گناه کند بنده ای به حضرت دوست ز شرم عذر به تقصیر خود چگونه کند

قضا که بر سر کس پا نهد نمی داند چه کار سازد و تدبیر خود چگونه کند

این بگفتم و از همراهان کناره گرفتم. **قطعه**

از مردم زشت خوی شو دور تا دل شودت ز هر غم آزاد

خواهی که رهی ز ظلمت شب بردار چراغت از ره باد

حکایت در عنفوان جوانی به امیدی که (95a) نهال کامرانیم غنچه بر آرد و نخل زندگانیم ثمر دهد از بخارا برای اجمال و تفصیل علم و فضل و به تحصیل و تکمیل آن به هرات رفتم و در کنج مدارس و در گوشه خوانق از فضلا و گوشه نشینان آنجا استفاده و تعلیم گرفتم. **قطعه**

هزار شکر که هرگز نبوده ام غافل ز جانب هنر و فضل اگرچه بی هنرم

به آنکه بی خبری بود پیشه ام در دهر نبود غافلی از عاشقان با خبرم

یکی از اهل حس در مجلس می گفت که در فلان مدرسه پیرست دانشمند و متراض و از بند علایق و عوایق عالم اعراض نموده از فکر جهان و جهانیان بی اندیشه رند و عاشق پیشه تحفه مناسب حال

یافتم و به خدمتش شتافتم. روزگاری در خدمتش به سر بردم و به قدر حال خود بیمن تربیتش هرچه به دست می افتاد از رساله و کتب مطالعه می کردم. شعر

مرا ایام پیری از جوانی یاد می آید به هنگام گدایی کامرانی یاد می آید

(95b) به وادی خرد تا چند کردم خشک لب یارم بیکرنگان عشقم همزبانی یاد می آید

به بزم نکته دانان نکته دانی کسب می کردم به خاطر این زمان آن نکته دانی یاد می آید

پیر دردمند را به یکبار سه مرض در بدن طاری و عارض شد. برسر کفگیرک و در پاگریوه و در شکم اسهال اسباب فقر و فاقه را نهایت نی و محنت و شدت مرض را غایت نی. کسی که خدمتش نماید و به محنتش بیاید غیر از فقیر حقیر نی. **قطعه**

باغبان گر میوه دارد آرزو در چمن فکر گل و ریحان کند

هرکه خواهد بهره یابد از حیات در جوانی خدمت پیران کند

کتی پیدا کردم که پهلویش ریش نشود و ظرف راحتی آوردم و خاکستر بیختم و در راحتی ریختم که زحمتش پیش نگردد. در آن زمان اوج عظمت میر علیشیر نوایی که ممدوح اکابر و اصاغر روزگار و منظور نظر و مقرب الحضرت السلطانی بود. بعد از تفحص و تفتیش قدم به کلبه درویش دلریش نهاد و به مرهم عیادت (96a) تسلی دل ریش درویش داد. **قطعه**

دهقان باغ اگر ندهد آب در خزان در نوبهار شاخ نیارد گل لطیف

خوش دولت قویست که ارباب عز و جاه ناظر شوند جانب افتاده ضعیف

پیر در حضور میر خدمت فقیر را در خاطر داشته است و نظر می گماشته یک یک بی شبهه و شک عرض کرد. میر روی به این فقیر آورد و فرمود که این خدمت من بود که تو به جای می آری. درین خدمت تقصیر مکن. هر حاجتی که داری آنچه مقدورست نسبت به تو از قلیل و کثیر به جای آریم و گوشه ای خاطر از جانب تو دریغ نداریم گفت و این قطعه خواند که.

قطعه تا توانی خدمت پیری گزین ای نوجوان ز آنکه ارباب هنر را همچو خدمت کار نیست

در میان خدمت سلطان و ملک و شغل خلق ما به خدمتکار محتاجیم و خدمتکار نیست

بعد از وفات پیر از بس که درباره فقیر فاتحه و اخلاص (96b) خوانده بود و بیمن برکت دعایش به خدمت حضرت مخدومی مرشد نامی. بیت

شهرت او به نیک فرجامی پیر آفاق حضرت جامی

قدس الله تعالی سره العزیز افتادم و به خاک رومی آستانه دل نهادم. رباعیه

با زوق و طرب ز کار عالم آزاد از یمن دعای پیر صاحب ارشاد

در گوشه بی توشه درویشی و فقر المنه لله که رسیدم به مراد

حکایت وقتی پیش پیر طریقت تصدیع بردم و از صاحب دولتی شکایت کردم که دایم به فروع و اصول کار و بارش حاضرم و پیوسته به خدمتش مشغول و ناظر اگر چه خدمتم دلیذر اوست و مقبول اما به جانب من التفات و رعایتش کم است و دیگران را که یک نفس به خدمتش مقید نیستند و به اطاعتش وابسته نی طور و فعل ایشان منظور و مبذول و مراعات و عنایتش به سایه.

قطعه هر نکویی و فراغت که آید از بالا به زیر از بد اندیشی که دارد بر تو حاسد مانع است

پیش دو نان سر منه تار طمع زیشان ببر زآنکه نزد مردم نا اهل خدمت ضایع است

(97a) پیر تأملی کرد و سر بر آورد و گفت خدمت دو پیش نیست. خدمت مخلوقست یا خدمت خالق اگر خدمت مخلوقست مالش نفع دنیوی است. درویش که به دنیا سر فرود آرد خدمتش در آخرت منتج نیست. یا خدمت خالقست کمالش فایده اخرویست. شکایت از خدمت خالق درویش را در دنیا و عقبی مثمر نی درویش باید که با حق سازد و از غیر بپزدازد. **قطعه**

عاشق که دوختست به معشوق چشم دل دیدار غیر دوست تمنا چه می کند

آزد شو ز قید خود و دل منه به غیر مرد خدای دینی و عقبا چه می کند

از شومی نفس سجده داری بر مردم و طاعتت بهانه است

قطع نظر از نماز کن چون رو در مسجد دلت به خانه است

حکایت پیر مردی به خدمت صاحب دردی رسید و دستش بوسید و پرسید که من از خردی باز که چشم فراز کرده روی به تحصیل دنیا و دنیوی آورده ام (97b) محنت فراوان کشیده و مشقت بسیار دیدم ام تا دنیا به چنگم آمد اما من همچنان دلتنگم. **مثنوی**

مردی آشفته ای زنی می بود از غمش بر جگر همی زد سنگ

چون زن آمد به خانه در دو سه روز مرد بیچاره شد ازو دلتنگ

زن چو دلتنگیش ملاحظه کرد شور و غوغا نمود و خاست به چنگ

مرد را دید در چنان غوغا گفت مرد حکیم به خرد و هنک

چو سرت شد فرو به گل ناچار پای را استوار دار و ملنگ

پیر گفت نشنیده ای که علما گفته اند عاقل چیزی جوید اگر نیابد ننگش نباشد و اگر بیابد با خود جنگش نبود. مرد گفت چه حيله به چنگ آرم که خود را ازین دلتنگی وادارم. پیر گفت آسان کاریست دشواری نیست بیلی و غریبلی پیدا ساز و چشم انداز هر جا که مزبله ای بینی پاک بروب تا ازین آشوب و دلتنگی رهایی یابی. **قطعه**

صاحبان دل و ارباب نظر سالها مزبله ها رفته اند

بهر لهو و لعب اطفال به سنگ جوزها بر سرشان کوفته اند

مرد گفت مرا که ناز و نعیم دنیا حاصل است رفتن و پاک ساختن مزبله ها کار مشکل است.

مصراع

(98a) این نمی آید ز من کار دگر فرما به من

پر گفت دنیا مزبله است. هر ناز و نعیمی که در دنیاست مافیهای مزبله است. **قطعه**

بی گمان مزبله است این دنیا هرچه در وی بود آن جمله جنس

بسگان طعمه بود نعمت او کام کی گیرد ازو مرد نجیس

حکایت پادشاهی در شکارگاهی پارسایی را دید با آهوان دشت رام شده و با غزالان صحرا آرام گرفته. پادشاه گفت ای درویش بیا تا در شهر از برای تو خانه بهم رسانیم و از دام و دد این دشت و صحرا وارهانیم. درویش گفت خانه را مافی الخانه می باید. پادشاه گفت آن نیز سهل است. فرمود از برای درویش در جوار پادشاه خانه آراستند و به اسباب تنعم پیراستند. **مثنوی**

دختری ماه روی حور سرشت گویی امروز آمده ز بهشت

لب شیرین به ابروان ترش پارسا قتل ساز و صوفی کش

از دنبال او غلامی ماه تمامی. مثنوی

پسری ماه رویی زهره جبین ز آسمان گویی آمده به زمین

به کمان تاب داده ابرویش تیر کج از نهال دلجویش

(98b) ارسال نمودند از آنجا که همت درویش است سر به آسمان فرو نمی آورد و به خورشید و قمر روی نمی کرد. خانه ای دید چون دل تنگ اهل دنیا تاریک و غلام و کنیزکی چون ببر سر سطیر و چون مورچه میان باریک. بر بی اعتدالی اهل روزگار بخندید و نسبت به حال خود آنها را نپسندید. صحبت دلبران را به غزالان و آهوان قیاس نمود. اینجا محض کدورت دید و خطا و آنجا عین صفوت مشاهده کرد و ضیا. دل درویش از آنها رم کرد و به غزالان صحرا آرام گرفت. شعر

رفیق و طعمه خوش در جهان گرت هوس است

مصاحب آهو و بهر غذا گیاه بس است

بعد از چند گاه پادشاه باز شکار کنان به آن سر زمین رسید. درویش را دید همچنان در میان آهوان و غزالان می گردید. وزیر را گفت مگر درویش را هنوز به شهر نبرده اید و مافی های خانه اش مهیا نکرده اید. وزیر گفت ای پادشاه روی زمین از آنجا که آزادگی و سادگی درویش است خانه خود صحرا را داشته است و مافی های (99a) خانه علف صحرا و آهوان انگاشته. قطعه

خانه در کوی پری رویان چه سازم ای رفیق من که از دیوانگی ره می ندانم خانه را

چون به دام و دد گرفتم خوی در دامان کوه خانه در کوی چکار آید من دیوانه را

بی گلشن کوی تو جهان را چه کنم اسباب نشاط خان و مان را چکنم

اغیار اگر به غرض صد جان می بخشند خود گوی که بی لعل تو جان را چکنم

حکایت سالخورد پیری به خرد سال جوانی رسید که گوسفندان می چرانید. گفت ای فرزند خدای را شناسی. گفت شناسم بنده ای باشد که خواجه اش را نشناسد. گفت به چه شناسی. گفت به این گوسفندان شناسم که اینها بی چوپان بی آب و علف اند و از سگ و گرگ در محل تلف.

خلق اگر غافلند از خالق باد از جهلشان به کف باشد

رمه را که نیست چوپانی از سگ و گرگ در تلف باشد

پس این انس و جان و کون و مکان را که می بینی ایشان را نگاه دارنده ای می باید دانستم نگه دارنده کسی است که چون و چرا را بر وی راه نیست. **قطعه**

(99b) بر سر مردم عالم ز فضولیت بلا ار فضولی حذری کن که بلایی نرسد

آفریدست خدا آنچه که در بایستست بندگان را به خدا چون و چرایی نرسد

پرسید که بیچونیش را از کجا دانستی. گفت هم بدین گوسفندان دانستم که من شبان ایشانم نه ایشان به من مانند و ز من با ایشان پی بردم که بی چونست و بی مانند لیسَ کَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ. **قطعه**

لطف ایزد نگاه می دارد از خزان برگ گل ز باد چراغ

باغبان پرورش دهد همه را گر گل ولاله یاسمن در باغ

ما بین زمین و آسمان این همه را خواهی شترست و خواه آواز درا

پیوسته به یک قرار دارد شب و روز دانستم ازین که اوست بیچون و چرا

چون پیر صاحب دین این شنفست جوان را آفرین و تحسین گفت و پرسید که ای فرزند هیچ تخم علمی اندوخته ای و فضلی و ادبی اموخته ای. گفت ای امام مسلمانان درین بیابان طفلی که چوپان گوسفندان باشد از برای او که را دل سوزد که علمی و ادبی آموزد اما به سه علم مشکل پی برده ام (100a) و به تجربه خود حاصل کرده اوّل علم دلست که حق ثبحانه و تعالی دل را محل معرفت ساخته و شناسایی درد انداخته هرچه موافق معرفت دوست باشد در دل اندازی و آنچه مخالف محبت اوست دل از آن پیردازی. **قطعه**

تا ز معنی جانت آگاهی پذیرد همچو جان در دل ارباب دل جاکن برون از دل مباش

ای که می خواهی که آموزی ز دانا معرفت معرفت را جا بود در دل ز دل غافل مباش

دوم علم زبانست که زبان را محل ذکر گردانیده است تا نام دوست به او مذکور گردد و هرچه نه یاد اوست از وی دور. **رباعیه**

دل را ز خس و خار جهان باز رهان مقصود گلست و میوه از باغ جهان

گر گوهر قیمتیست کام دل تو لعلیست زبان به ذکر در درج دهان

سیم علم تن است که تن خدمت و طاعت حق تعالی به جای آرد و عبادت و اطاعت بر پای دارد. رباعیه

تن دار به خدمت ار تو را ادراک است بی ذوق تن آلوده و دل نا پاک است

جانن به حضور چون تنت چالاک است گر تن نکند عبادت حق خاک است

(100b) پیر گفت ای جوان نصیحتی به من گوی و جانم از ظلمت و تیرگی تن بشوی. جوان گفت می نماید که عالمی نه جاهل و در طلب علم کاملی نه کاهل. اگر علم برای تحصیل دنیا می اندوزی از نعیم آخرت دست بشوی و اگر برای آخرت می آموزی دیدار مجوی.

دانا که ز علم خویشتن آسودست از علم مراد حق بود فرمودست

علم آن باشد که حق بود فایده اش علم دنیا و آخرت بیهوده است

شعر سعی بنما خویشتن از خلق جدا کن وز هر دو جهان دست بشور و به خدا کن

از دل به نوا رسند ای مرد کزین با آهوی دل دار چو صیّاد کمین

خواهی که جهان پر شود از شهرت تو مشغول به ذکر او شو و فرو نشین

در دیده اهل دید پیدا باشد گل با بلبل خار به خر ما باشد

گر یک به یکی رسد دو کرد و عجیبت هرکس به حق رسید تنها باشد

حکایت وقتی در مسجد محله امامم ساختند و مصلاّی امامتم در محراب انداختند در آن محله سه امیر زاده بودند هر یکی قطعه

ظالم و بی تمیز و بد سیرت خاطرم خوش نبود با ایشان

لیک بودم به مردم دیگر متعلق به خلق درویشان

(101a) بنابر ضرورت به یکی از آنها تردد و آمد و رفتی به صبح و شامی داشتم و به دیگری گاه و بیگاهی که به راهی بیش می آمدی سلامی می کردم و به آن دیگری سلامی و کلامی نبود که گفته اند.

قطعه

هر چند که گرد خلق کردی بر پشت فزون نهند بارت

مشغول به کار و بار خود باش بانیک و بدکسان چه کارت

آن یکی که به او کلامی و سلامی نداشتم در راهی دستم گرفت و گفت تو به مردم اختلاطی خوش و انبساطی دلکش داری.

قطعه خردم منکر ز روی تحقیق در دیده این و آن کلانم

داری چو موافقت به مردم من نیز یکی چو مردمانم

گفتم چنانست اما بدان که حق سبحانه و تعالی انسان را که خلق کرد و از عدم به وجود آورده در هر عضوی از اعضای او خاصیتی ممدوح نهاده. یکی از آنجمله زیانست که بیست و نه حروف تهجی که قرآن مرکب از آنست هریک را مخرجیست علیحده زبان بر آن جاریست و قادرست. یکی دیگر چشم که در وی صفت بینایی نهاده و گوش که شنوایی داده دو دست که آبدست گیرد دو پای که به مسجد رود علی هذاالقیاس اما در انسان سه چیز دیگر ممدوح (101b) آفریده است که آن مذموم است گفت آن کدام است گفتم.

از درختان باغ گیر قیاس همه چون نخل میوه آور نیست

همچونان دان به نفع و خاصیت عضو انسان همه برابر نیست

یکی از آنها انگشت زیادتست اگر نگه می داری ملامتست و اگر می بری درد و دیگری موی سر اگر می گذاری دلت را رنجه می دارد و روی را زرد و آن دیگری ناخن اگر دراز شود سرش ریش می شود بر جای می خورد خاطرت را از آن تشویش و گاه بر اعضا از آن زخم و ریش. **قطعه**

درخت شنک را مانند مردم ندارد سایه خارش پر نه خرما

بکندم ز آنکه نارد میوه و بار ملامت روی زردی ز خم اعضا

قطعه مرهم چو نه ای به ریش باری آزرده مکن دلی پیرهیز

هردم ز جفا به عضو مردم آزار مده چو ناخن تیز

حکایت توانگری درویشی را گفت درمی چند نذر درویشان کرده ام. آورده ام که تو را دهم چه می گویی. گفت اگر بدهی تو را خوب و اگر ندهی مرا مرغوب. **قطعه**

آنکس که وفا کرد تو را بسته خود ساخت وارسته ز خود کرد تو را آنکه جفا کرد

(102a) وارسته به از بسته بود پیش خردمند عاقل ز من این پند پذیرفت و دعا کرد

فایده معین است به نص قاطع مکرم وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ و مبرهن برهان ساطع پر تعظیم لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ که اکرم مکونات و احسن موجودات مدرک کلیات مفهم جزئیات نشان بی نشان انسانست.

در جمله جهان چون تو خردمندی نیست نزدیک تو مشکلات را بندی نیست
عارض گل و چون لب شکر قندی نیست در شکل و شمایل به تو ماندی نیست
گه خانه و خانه رویت را گویم یا نغمه و پای کویت را گویم
عاجز شده ام با همه تحریر و بیان خود گوی کدام خویت را گویم

انسانی که اجمالا دانستی تفصیلی دارد و به عرضش پی بردی به طویلی سه مرتبه دارد مرتبه اول مرتبه نفس است که متعلق آن عوام الناس که حکم نسناس دارند مطمح نظر ایشان همین برون آتش و آوردن آب و خورد و خواب اینها از شمار و حساب بیرون اند. رباعیه

نزد خاصان عوام چون معدوم است حال اشان نهفت و نامفهوم است
درهستی و نیستی در کون و فساد نفع و ضرر وجودشان معلوم است
(102b) ای هیأت تو به صورت انسانی چون حیوانات بی سر و سامانی
نوع انسان مدرک کلیاتست بی بهره ز جنس درکی از حیوانی
تا چند به قید آب یا نان باشی در فکر خور و خواب چو حیوان باشی
حیوان نه ای خسیس کو غیرت تو سعی بنمای تا ز انسان باشی

مرتبه دوم مرتبه قلبست. متصدی آن خواص اند. عوام همین صورت انسان دارند و بس اما خواص به معنی و صورت انسانند مقصود و غرض ایشان فرایض و سنن در سر و علن از خیر و شر امر معروف و نهی منکرست و واقف دقایق آثار الهی و ناظر حقایق اسرار نا متناهی اند این طایفه ذوی العقل اند. رباعیه

از صفحه سینه درس دل می خوانند هر چیز که جز ذکر ز دل می رانند
اندازه کار و بار را می دانند از زنده دلی فزونتر از صد جانند رباعیه
ای کز سر جهل می ندانی خود را با ایشان ده اگر توانی خود را
در تفرقه دشت عدم خواهی ماند گر نه به حریمشان رسانی خود را

مرتبه سیم مرتبه روح است. صاحب این مرتبه از آن دو صفت که گذشت وارسته و با حضرت حق سبحانه پیوسته است هرچه تو به علم الیقین می دانی که عرش و کرسی و لوح و قلم (103a) و بهشت و دوزخ هست ایشان به عین الیقین مشاهده می نمایند و معاینه می بینند و مقصود و غرض از انسان این طایفه که متعلق به صفات **تَخَلَّقُوا بِأَخْلَاقِ اللَّهِ** بی شائبه اشتباه. رباعیه

قومی ز بلای نفس دایم مجروح	قومی دگری قلعه دل کرده فتوح
آنانکه ز قید نفس و دل وارستند	از دیده این و آن نهانند چو روح رباعیه
ای آنکه به پاکیزگیت گوهر نیست	از لوث جهان دامن و جیبت تر نیست
گر صاحب همتی ازین پایه پست	رو کن به مقامی که از آن برتر نیست
تمثیل سه نفر تشنه جگر داغی	از بیابان شدند در باغی
هر طرف بود رنگ رنگ ثمر	ریخته باد بر زمین ز شجر
یک از ایشان ثمر چو ریخته دید	بر سر میوه همچو باد رسید
از سر حرص عقل و دین در باخت	همه را گرد کرد و از خود ساخت
چند تا میوه از میان بر داشت	کرد بر مرغ نفس طعمه جاشت
گر چه آن میوه تلخ بود و ترش	او به لب می نهاد خرم و خوش
بگذشتند آن دو مرد دگر	میوه ها خوش نبودشان به نظر
هر دو رفتند بیشتر به فراغ	میوه دیدند در میانه باغ
(103b) در خور و لایق لب و دندان	هریکی چون لب شکر خندان
میوه چون بود لایق و در خورد	آن دگر رفت و دامنی پر کرد
خوردن آغاز کرد بیچاره	چه کند تشنه بود غمخواره
لذتی خوش نداشت نیم ثمر	نیمه دیگرش چو شهد و شکر
خویش را آن دگر به آن ناورد	سوی آن میوه التفات نکرد
نه قدم سست همچو ایشان رفت	باغ را سیر کرد و پیشان رفت

میوها دید چون دل خود پاک طعم شیرین و رنگ آشناک

سمن ولاله وش به باغ امید نرم و بالیده رنگ سرخ و سفید

گرچه در جستش قدم فرسود دلش از رنگ و بوی آن آسود

هرکه او سعی کرد و نشتابد کام را بر مراد خود یابد

برو ای دوست سعی کن مشتتاب میوه دل به کام خود در یاب

چون به پیشان بود بر خوش باغ پیش نه پای تا رسی به فراغ

سایلی همتی از ایشان جوی هرچه گویی سخن ایشان گوی

باشد از سعی و همت ایشان میوه ای بر لب آری از ایشان

حکایت دانشمندی پیش عالمی از علم کلام کتابی می خواند. نزدیک به تمامی رساند فیض فضل نامتناهی آلهی چراغ هدایت پیش راه داشت تا از ظلمت ضلالت (104a) و گمراهی وارهد پیر صاحب ضمیری به سر وقتش رسید به نظر شفقت تربیت کرد و به راه کشید. **قطعه**

بنده ای پر گهنی را که خداوند کریم عفو سازد گنه از خوف خجالت برهد

دولتی بهتر ازین چیست که از ره شده ای از چراغ دل پیری ز ضلالت برهد

روز دیگر دانشمند از جهت تمامی کتاب از آن باب که درسش رسیده بود به عالم سوال و جواب داشت. پیر روشن ضمیر رسید و کتاب از دست او کشید که دی روز ترا از زمین به بیاض آسمان اعلی بردند امروز باز به سواد درک اسفل زمین روی آوردی. **قطعه**

گر خردمندی به دل ده پرورش تا به کی معماری تن می کنی

مردم از گلخن به گلشن می روند تو ز گلش رو به گلخن می کنی

قطعه در جوانی هنر به دست آور وقت پیری چه سود کسب هنر

مرد از در به پیشگاه آید نه که آید ز پیشگاه به در

حکایت وقتی دو نفر فقیر از همه شغلها (104b) معزول و به خدمت پیر مشغول می بودیم در جا جرم تابستان بود و هواها گرم. پیر اندیشه کرد که در نواحی استرabad جنگل است و پیشه در آن سر زمین همیشه سایه فراوان و آب های روان می باشد. **قطعه**

بیشه و جوی های آب درو همچوو طویی و چشمه کوثر

چون ارم می نماید از خوبی بر سر شاخ میوه در و گهر

پیر را عزیمت سفر به آنجانب افتاد و قدم بر راه نهاد. فقیر توبره نان در کتف و ابریق آب بر کف که اگر در گوشه ای قرار یابیم توشه ای باشد دوسه روز مراحل طی کردیم و به آب و آبادانی پی نبردیم.

قطعه

وقتی از فقر فاقه با صد الم پیش کردیم ره به دل ریشان

خورد نی خواب نی و ره پر سنگ چه عجب افت و خیز درویشان

درویش بی توفیق گفت من بیکار و بارم توبره نان و ابریق آب را بر دارم. به او سپردیم و رو به راه کردیم. نیم روز آفتاب تافته و حرارت یافته شکم گرسنه و لب تشنه سر بلندی جستیم و از پای نشستیم درویش آمد در توبره نان نی و در ابریق آب نی نمی دانم به زمین فرو برده بود یا به گلو یکیست هر دو.

(105a) گرگ ار بز ماده یافت از حرص اندیشه ز شیر نر ندارد

درویش که کاهلیست بیشه بارش ننهی که بر ندارد

هیچش نگفتیم تشنه و گرسنه برفتیم روز دیگر از حرارت و تشنگی چون آتش افروخته و از شدت راه و گرسنگی جگرها سوخته به سر چاهی رسیدیم و خود را به سایه دیوار چاه کشیدیم از دور رمه گوسفندان و چوپانی نمود. پیر درویش را فرمود که آنجا برو و از برای وضو ابریقی پر آب ساز و یا دلوی که در چاه اندازیم و آب کشیم بیار. **قطعه**

صیاد گرسنه را نماید گورستانها چو گله گور

باشد رمه و شبان به صحرا بر تشنه منار و شهر معمور

درویش که به آن سو دوید سگ چوپان رسید پنداشت که گرگ است پوستش بدرید. درویش چوب بر سر سگ زد سگ فریاد و فغان بر آورد. چوپان از قهر نایستاد و درویش را چیزی نداد. آمد ابریق خالی و توبره تهی. از دور دیدم که رفیق چوپان می رود سلامش کردم و تعظیم به جای آوردم و از حال اعلامش نمودم (105b) ترحم فرمود و دلوی آبی و کاسه شیری و فطیری و دستگیری کرد و گفته اند. **قطعه**

ز معشوق التفاتی گر نباشد به عاشق مردم آن را عیب گیرند

تو در بزم وصال یار خوش زی بگو اغیار در بیرون بمیرند **قطعه**

اگر خواهی که باشی خاص ای دوست به دل شو یار و از اغیار بگذر

مقرب بودند با شاه یکبار ز تسخیر سپه صد بار بهتر

حکایت کوتاه اندیشی به خانقاه درویشی رفت و از مریدانش یکی را به بلاهت معیوب و به سفاهت منسوب ساخت که در راه کعبه همراه بودیم و از نیک و بد هم آگاه. در بادیه ای که در وی آب و آبادانی جز آتش سموم حیرانی و باد مغموم پریشانی نبود. **قطعه**

نه درو شادی کسی جز غم نه درو راحتی به کس جز درد

سنگ ریزه درو چو اخگر سرخ برگهایش چو زعفران رخ زرد

خسته شد و به درد و المی دست و پای او بسته چون همراه بود بر گردنم تیمارش لازم و ناچار زمانی بعید و مدتی مدید دران بیابان الم و درد بی آب و نان بنده در خدمتش حاضر و به نیک و بدش ناظر بودم گفته اند (106a) یار در زمان سختی به کار آید و بر سر خوان همه کس یار نماید و سخنی مشهورست که هرکه ترا در بیماری عیادت کند محبتش نمای که از صداقت است. **قطعه**

دوستت آنکه گر شوی بیمار نگسلد از تو نپرهیزد

دشمنت آنکه در چنان حالت تا برد رخت و یار بر خیزد

درویش خانقاه دار را گفت تو نیز با او نکویی می کنی بدبخت و دونست و نا سپاس و مغبونست و حق ناشناس رویش مده. **مصرع**

رختش از خانقاه بیرون نه

که در وقتش به عوض نیکویی بدی خواهد کرد تو می دانی آن زمان پشیمانی سودت ندهد. **قطعه**

کرده ام خدمتش به نیکویی حق نیکش ز من به گردن شد

من که از کعبه آمدم به عوض بدی آغاز کرد و دشمن شد

درویش گفت آنچه می گویی که خدمتش کردم مسلم و راست اما بدیش نمیدانم در کجاست کسی که از کسی بدی ندیده باشد به مجرد شنیدن گواهی بر آن خطاست که گفته اند. **قطعه**

طاعتت را به بدی تهمت نه تا بگیرد نیکویی قیمت

به بدی تهمت مردم منمای که شود موجب جنگ آن تهمت

(106b) **قطعه** هرکس که کند نیکی و آن را بپسندد آن نوع نکویش نیززد به پشیزی

تهمت چو درختیست که وحشت ثمر آرد با خلق مکن تهمت اگر اهل تمیزی **قطعه**

گر حسودی ترا بد اندیشد بنگر و خویش را به خواب انداز

گر بدی بینی از کسان به عوض تو نکویی کن و در آب انداز

باب سیم

در فضیلت قناعت

حکایت سه نفر درویش عاقبت اندیش بودند. یکی به بوی میوه که به مشامش رسد در بیشه مقام داشت و یکی در بادیه به گیاهی و ریشه اش رام بود و آن دیگری مقید نبود به هیچ کدام. صاحب دلی شنید و گفت. **قطعه**

یا رب ز کریمیت نگویم همچون دگران بضاعتم ده

در معصیتم مکن توانگر در گوشه فقر طاعتم ده

تا باز رهم ز بود و نابود از هر دو جهان قناعتم ده

گفته اند به مقدار هستی و بود روزگار بردن کار زنانست و کسی که به نیستی و نابود قناعت کند مرد آنست.

(107a) **قطعه** در پی نفس دغا روی نهاده نامرد هر دم از کش مکش دهر پریشان بزید

از غم نیستی و هست برون آمده مرد هر طریقی که بدارند به آنسان بزید

حکایت آورده اند که عابد بی اندوهی در پای کوهی در بن مغاره ای آواره بود و در آنجا بی خورد و خواب به سر می برد. یکی از درویشان شهر از حال او متعجب و در خیال او متحیر که روزی او از چیست و معاون رزق او کیست. توبه نان و ابریق آب بر پشت بست و در آن کنج کوه حاضر و ناظر عابد نشست. دید شیری آهوبره ای شکار کرد و به در غار آورد. پاره ای را بخورد و برفت. عابد از مغاره چون گرگ بیرون راند و پاره گوشت به روی سنگ انداخت. تابش آفتاب کباب ساخت. بخورد و به مغاره روی کرد. روزی

دیگر مورچه ها رسیدند و دانه بر در مغاره کشیدند. عابد سر بیرون آورد همچون آدم دانه خورد. درویش که نشسته بود بر خاست دانست که این رزق از کجاست. (107b) گفت **قطعه**

به ذکر و فکر خود باش از پی رزق تردد تا به کی ای مرد درویش

چو آوردند آدم را به خلقت غم روزیش را خوردند از آن پیش

حکایت زاهدی بود از میانه خلق رفت و بنشست بر کنار لحد

بود در ذکر و فکر خود گرچه بی نوایی فزون شدش از حد

لیک می گفت نفس را که مترس ضمن الله رزق کل احد

یک هفته روزگار برد از جای فتوح نرسید و کسی چیزی نیاورد. نفسش منزجر شد و مجروح. در مرتبه ای که قیام نماز را نتوانست بر پای داشت. روی بر قعود آورد و سر به سجود برد و گفت. **قطعه**

یا رب پپذیر از کرم عذر گناهم بی حد شده تقصیر من از خدمت درگاه

جزم است و یقین شایبه شک و گمان نیست در خاطر این بنده که الرزق علی الله

سر به سجده بود که آواز پایی به گوشش آمد. سر بر داشت دید که یکی می آید. همراهش بره بریان و از دنبال آن دیگری رسید در دست سفره نان دیگری آمد (108a) بالای سر خوان صحن منتو و کاسه لنگ بره و دیگری سر پیاز و دسته چند تره. هرکس که آنجا روی کرد از برای درویش تحفه ای بر آورد. درویش چون آن بدید روی سوی آسمان کرد که ای بی ترتیب نسق کارت کجا شد. آنم افراط گرسنگی و بی نوایی و اینم تفریط نعمت و خوان آرای. صد بارم انتظار به گرسنگی دادی و به یکبار این همه نعمتم فرستادی. این بگفت و از روی نیاز سر به سجده نهاد و گفت. **قطعه**

چون ننالد به درگهت کاهل که ز پا رفت و میوه بر سر شاخ

گنهم عفو ساز و عذر پذیر گرچه پیش تو بنده ام گستاخ

یکی را چندان نعمت و ناز و استغنا که با وفور این همه اسباب و ساز در مسجد چون نشینم و خود را در پهلوی بی نوایان و گدایان چون بینم و دیگری را آن مقدار فقر و فاقه و نامرادی که با وجود این همه غمگینی و ناشادی در حریم دولتمندان و صاحب نعمتان جا چون گزینم. **قطعه**

آن یکی از تابش خورشید سر زیر گلیم و آن دگر را سایه بان فرق تا ایوان ماه

(108b) هرکه را باشد خرد می داند از روی یقین در ازل قسمت شد آن کس را درین نبود گناه

حکایت دو جوان بودند از یک جا. غیر از حرص و قناعت در کارها یک جهت و هم پا. آن یکی حریص نام داشت دایم به جمع مال و نهب و تاراج مردم در اندیشه بود. هرکس هرچه داشتی طمع کردی و گرد آوردی و این دیگر را لقب قانع پیوسته در فکر نیستی خود و هستی دیگران و فیض رسانی نیک و بد. همیشه پیشه آنچه داشتی از قلیل و کثیر به دیگران بردی و خوردی. **قطعه**

طامع از حرص و هوای نفس بد فرجام خویش در حقیقت مرده باشد گرچه ظاهر میزید

قانع آزاده از کسب قناعت در جهان خرم و فارغ دل و آسوده خاطر میزید

قطعه

تا زهر نباشی و شوی با همه شیرین رو سعی کن از بد گذر و نیک عمل باش

تلخی میچشان با همه خلق و برسان نوش عقرب مشو از نیش چو زنبور عسل باش

(109a) به اتفاق هم جوانان از حضر عزیمت سفر به دیار دیگر کردند و به موافقت و مرافقت هم

روی به دشت و کوه آوردند. گاهی به صحرایی می رسیدند چون فسحت میدان دل قانعان پهن و فراخ. گاه به تنگنای دره کوهی می آرامیدند چون حوصله حریصان تنگ و سنگلاخ. **قطعه**

پیش می آمد مسافر را در آن راه دراز کوه و دره تاریک و تیره کافران را چون کنشت

گاه دشت سبز و خرم لاله و نسرين بهم قانعان را در صفا و روشنی همچون بهشت

بعد از چند روز که مسافت طی کردند تا به آبادانی و شهر رسیدند. شهری دیدند آراسته از مساجد

و خواناتق و مناره و به انواع الوان عمارت و دکاکین میانه و کناره پیراسته. پنداری باغیست پر طراوت و ظرافت و گل خندانست با نضارت و لطافت. **رباعیه**

شهری وچه شهری که به از گلزاری هر سوی عمارتی و خوش بازاری

مردم همه بالباسها همچون عید خوبان همه سرو قد به رخ گلزاری

جوانان به شهر در شدند و به کاروان سرایی فرود آمدند. (109b) به سر کوچه و بازار خرامیدند و

به در دکان آش پزی رسیدند. جوانی رعنائی دیدند خوانی می آراید و مردم را می نشاند و می پاید در خورد

هرکس نعمتی و دعوتی می رساند. حریص قانع را گفت ای یار مسافر رسیده ایم دفع گرسنگی و تشنگی کنیم. خوش دکانیست در آیم از نعمت و خوان و دیدار این جوان بیاساییم قانع گفت خوش. **قطعه**

دیده و نفس را درین عالم به غذا و به حسن باشد کار

خوش مقامی که هر دو آساید نفس از خوان و دیده از دیدار

صاحب دکان جوانان را بنواخت که خوش آمدید و صفا آوردید از کدام جنس طعام خاطر می خواهد که حاضر سازیم. حریص به وصله گوشت گسفتد اشارت نمود و قانع به مرغی بریان که طیار نماید. آش پز به سوی ایشان نظر کرد و گفت آما و صدقنا. حدیثی است صحیح صریح از حضرت رسالت صلی الله علیه وسلم که **لوکان فی بیت المومن الف لقمه من الحلال و فی وسطه لقمه من الحرام و کله الله تعالی ملکاً یحفظ یحی الظالم یا کل منه.**

(110a) بهر روزی الم نشاید برد روزی کس کسی نیارد خورد

بعد از طعام جوانان از دکان بیرون آمدند. آش پز پرسید که از کدام دیارید و از کجا می رسید گفتند پرسیدن چیست گفتند از فلان دیار پرسید که چند روزست که از آنجا بیرون آمده اید حساب کردند شانزده روز بود گفت آن وصله گوشت و آن مرغ که شما تناول نمودید شانزده روزست که درین دکان مانده. مرغ را زاهدی آورده بود و گوسفند را رندی نصیب شما بوده است. **قطعه**

هرکه را عقل بود می داند نه که نابهره به بهره است یکی

خود بگو در نظر مردم اهل زاهد و شحنه شهرست یکی

مثنوی یکی جز قناعت بضاعت نداشت یکی مال بودش قناعت نداشت

فقیر از جهان جان آسوده برد غنی زیر بار بضاعت بمرد

کسی گر نهد سر به دیوار کنج زند نیش بر پای او مار کنج

برو دست از کنج عالم بدار که آسوده خاطر بخشبی ز مار

جوانان به اتفاق هم به بزستان رفتند که برای خود جامه بخرند و منشفه به دست آورند. بزاز جامه ها آورد و پاره کرپاس. حریص از جامه ها یکی را پسندید و بها داد **(110b)** و پوشید بزاز این رباعی خواند که رباعیه

جنس پوشش خزست یا خود دیاست زیبا ناید به قد که او نازیاست

خیاط ازل که جامه دوزد به کسی آن جامه به قد هر کسی ناید راست

و آن پاره کرباس را قانع پذیرفت و بها داد و گرفت. بزاز پرسید که شما چند ساله مردم باشید. گفتند ما هر دو در یک روز از مادر زاییده ایم. امروز تاریخ سال ما به چهل رسیده است. بزاز گفت چهل سال است که این جامه را سپاهی به غارت رفته بود و آورده هر چند که به مردم عرض می کردم رنگ و قماشش می پسندیدند ولی به قامت کس راست نمی آمد در ته دکان همچنان مانده بود. **قطعه**

هرکس که خرید این قبا را آورد به دستگاه واپس

خوبست قماش و رنگ لیکن زیبا نآمد به قامت کس

نصیب تو بودست مبارکت باد و آن کرباس پاره از کناره کفن مادرم مانده بود که به یادگار نگاه می داشتم. امروز ورای آن کرباس که منشفه را لایق باشد درین دکان نبود. حریص چون این بشنید بتندید قانع بختید و گفت. **قطعه**

روشنست این پیش ارباب خرد چون آفتاب **(111a)** اهل خود جویند اگر خود عسرتست و راحتی لقمه و دلقی که می سازند و می دوزند خلق کی بود در خورد هر حلقی و زیب قامتی

قطعه

مرد درویش را نباشد عار بهر تسکین نفس ذلّ سوال

هست مشهور آنکه می گویند قوت دل بود ز رزق حلال

نزد اهل خرد توانگر دل به مراتب به از توانگر مال

قطعه ای نظر تیز هیچ جا در دهر

اهل فقرش مخوان اگر باشد فقر را طریق عیاری

از زمین تا به آسمان راه است در میان قناعت و خواری

قطعه حج رو فاقه دیده می گوید

کمی اهل فقر در عالم از فراوانی بضاعت به

اغنیا را که هست عزّت و جاه ز آن همه ذلّت قناعت به

حکایت عارفی را گفتند اینجا عابدیست در زمین صومعه دارد می نالد و می زارد و شبها به نماز و طاعت و روزها به نیاز و عبادت مشغولست. مقصودش آنکه به روی هوا بپرد و یا قدم به دریا نهد و بگذرد. عارف گفت مور و مار در زیر زمین جا دارند و مرغ و مکل بر دریا می پرند (111b) و می گذرند. گفته اند کرامات فروش نادانست و کرامات خر حیوان. **قطعه**

بزرگان گفته اند از روی تحقیق کرامت در قفا دارد ملامت

مباش از خود کسی در عالم فقر کرامت کن پرهیز از کرامت

مرد آنست که از روی ظاهر بسایر آدمیان در معاش داخل باشد و به باطن از ذکر و فکر حق سبحانه و تعالی غافل نباشد. **قطعه**

عابدی که آید ازو بوی ریا عارف آن را نشمارد به کسی

در زمین جای کند یا به هوا فی المثل مور بود یا مگسی

حکایت توانگری دل سخت داشت. جز غم هیچ رزق نخوردی و صد اشتر وار رختش بود. غیر از بار اندوه نبردی.

قطعه به سال و مه پی تحصیل نیم حبه ای زر ز حرص چشم و لب از خورد و خواب بربستی

اگر چه بر کمرش لعل بود و فیروزه اگر گرسنه شدی سنگ بر جگر بستی

به همسایگی او درویشی بود که در نظرش، بود و وجود کاینات همچون رزق و مال ماه آینده معدوم. و پیش خرد خرده بینش هست و نیست ممکنات چون احوال (112a) سال گذشته معلوم. **قطعه**

اگر هزار فلوریش می رسید امروز برای روز دگر نیم حبه ننهادی

چو آفتاب قناعت نموده با یک نان به کف زرش که رسیدی به دیگران دادی

توانگر از درویش پرسید که با وجود زر و اسباب که مراست دلم دایم خالی از غم نیست. باعث این چیست که تو هیچ نداری خاطرت همیشه خرم است موجب آن کدام. درویش بخندید و گفت. رباعیه

بگذر ز نشاط و الم هیچ مخور اندوه فراوان و کم هیچ مخور

در دهر اگر زیرک و عاقل باشی هیچست غم جهان غم هیچ مخور

بزرگان گفته اند هرکه صباح برخیزد تن درست و سلامت رزقش معیشت آن روز را کفایت. اگر به آن شکرست نیارد و به این قناعت نکند در معنی بیمار دلست و کافر نعمت. **قطعه**

حریص را که بود نعمت فزون ز قیاس	برای رزق دگر جان و تن همی کاهد
ز تنگ چشمی و حرصی که در نهادش هست	ورای خود به کسی لقمه ای نمی خواهد
(112b) گر بود جوهر به ذات جا به دلها کن ز نفع	لعل را در سنگ جا باشد مباح از سنگ سخت
از قناعت بی تفاوت نیک و بد را روز و شب	می دهد در سایه جای و میوه می بخشد درخت
باش از باغ دهر دون ساده	تا شوی همچو سرو آزاده
از طمع حرص زاید و خواری	در قناعت بود نکو کاری
گر شکم سیر از لب نانی	رو قناعت گزین که سلطانی
هرکه قانع شود به نعمت کم	به فراغت زید ز ملک جم
قدم ای سائیلی به طاعت زن	حلقه هم بر در قناعت زن
تا نگردد دل تو فرسوده	از غم دهر باشی آسوده

حکایت وقتی از خانه ای همسایه آتش طلبیدم فرمود که بیرون کوزه آبست اندرون بیار. دست به کوزه کردم و قدم پیش نهادم. پایم بلغزید و افتادم پهلویم ریش شد. به هزار تشویش جراحت روی بر آورد. گفتم. **قطعه**

مانده در آرز درازی و هوس	ای که بگذشتی ز حد من قنع
ترسم افتد بر سرت از بار حرص	سست باشد پای دیوار طمع
قطعه تا به سر حد قناعت برسی	صبر پیش آر و طمع را بگذار
(113a) در دلت علت زشتست طمع	نوش داروی قناعت به کف آر

حکایت در خراسان پهلوان مردی بود میر بدر می گفتند. در کشتی گیری نظیری نداشت. پهلوانان اقالیم را پیش او دست بر زمین و ارکان دولت پادشاه مطیع فرمان وزیر نگیان و پادشاه را ندیم و انیس و در مجالس همدم و جلیس. **قطعه**

هرکه را شاه مری باشد امرا و وزرا خواهانند

هرکه را شاه نخواهد نواب در ته خاک همی کاهانند

و درویشی بود در جثه به غایت ضعیف و حقیر شمس گلخن تابش می نامیدند. گوشه عزلت و انزوا اختیار کرده از برای مایحتاج به در خانه هیچ میر و وزیر احتیاج نمی برد. از هر جا غریب و غربا که به شهر قدم می ماندند. پای تابه ای غریبی بر در خانه او می افشانند. مجاور و مسافر صبح و شام از سفره و خوان انعام او تمتع و کام می گرفتند. **قطعه**

بسط دارد کارگاه صنع قسام ازل قسمت هرکس ازین خوان نوع دیگر کرده است

کام آن یک را سراسر کرده تلخ از نیش غم جام این یک را لبالب شهد و شکر کرده است
(113b) میر بدر با وجود پهلوانی و تقرب پادشاه ذی شوکت و با وفور نعمت و حشمت و جاه در مجلس درویش بر سر سفره و خوان با دیگران یکسان. **قطعه**

شه گر به گرسنه ای دهد نان صد بار ز ملک بخشیش به

گر برهنه را فرو زد اخگر آن از گهر بدخشیش به

میر بدر یکبار آمد و در مجلس درویش شمس شکایت آورد که با وجود پهلوانی و شهرت و تقرب پادشاه با عظمت و شوکت که مرا میسرست و ناز و نعیم که معین در سر سفره تو حاضرم و به آمد و رفت تو ناظر به آنکه تو صورت حقیر داری و سیرت فقیر ترا آشنایی به صغیر و کبیر نی و پیشه کسبت بیخوابی و هنر و کمالت همیشه گلختنابی از منزل و ماوای من بیخبری و بی پروای و از من و از قدرت و قوت پیشاپیش من استغنا داری چراست و از کجاست.

آنانکه ستانده تاج و باج اند و آن قوم که پا برهنه سر بی تاج اند

آنجای که کار و بار نوع بشرست درویش و غنی به یکدگر محتاج اند

از میر بدر که درویش شمس این بشنید خندید و گفت ای میر بدر درین سرپرست پیدا و رمزیست آشکارا خواص را (114a) معلوم است که در آسمان بدری و شمسی می باشد که بدر از شمس نور می گیرد و روشنایی می پذیرد حق سبحانه و تعالی خواست که عوام را نیز این قدرت مفهوم شود از فیض عام خود به روی زمین نیز بدری و شمسی آفرید که بدر از سفره و خوان شمس تمتع یابد و چون آفتاب بتابد. رباعیه

دانا نعمت نثار درویش کند نی آنکه به سر راند و در پیش کند

هرکس که خردمند بود در عالم شکر از دگران شکایت از خویش کند

رباعیه پیوسته به دل ز جان حکایت دارم نی دیده به دیدن کفایت دارم

المنه لله که در گوشه فقر نه شکر ز مردم نه شکایت دارم

حکایت دانا پدری نادان پسری را از روی شفقت نصیحت می کرد و می گفت ای جان پدر روزی حلال نوش و به کسب کمال کوش که خردمندان گفته اند روزی حلال سرمایه قوتست و قوت موجب حلاوت طاعت هر خردمند و اهل دل و کسب کمال پیرایه جمعیت خاطر و باعث مسرت هر فرزانه و عاقل.

قطعه

خواهی که طاعتت بپذیرد حلاوتی سر بر مکن ز خدمت و نان حلال نوش

(114b) پیش هنروان طریقت نزد دوست کاسب بود حبیب به کسب کمال کوش

پسر سوال کرد که ای پدر روزی حلال از چه جا می رسد و کسب کمال به کجا می کشد. پدر گفت روزی حلال را ماده بسیارست اما یک کارست که محققان بر آن متفق اند که دهقانیست و دانه بر زمین افشانی.

خاک جسمت راز چشمت ساز گل نخل شادی و طرب بر گل نشان

تا فراغ از نیک و بد حاصل کنی تخم نیکی بر زمین دل فشان

فایده اول تخم افشانی آنست که مرغ و مور از آن دانه حظی بر می دارند چون از زمین رست و سبز شد حیوانات نصیبی می گیرند تا درویدن و خرمن ساختن خوشه چنان و مسکینان را از آن تمتعی و از خرمن تا محل محصول برداشتن به گدایان مشتی و به عیالمدان دامنی بعد از آنکه به خانه آوردی و پختی خدمتکاران و همسایگان را آسایش و راحتی هرکدام ازینها که مذکور شد نصیبی و تمتعی یافتند بر دست و دل کارنده آن تخم دعای خیری به جای می آرند درین عالم چه به از دعای خیر که گفته اند. **قطعه**

(115a) کار اگر دشوار شد بر رنج بر زین منافع روی بر آسانیست

کار بسیارست بر نفع کسان بهترین کارها دهقانیست

پسر گفت ای پدر این همه که گفתי منافع است اما عیبی چند دارد که آن لیاقت بامثال ما مردم ندارد موجب اهانت و زالتست. اولاً مباشر این کار را از گاوان که جفت رانند و از خران که تخم زراعت بار کنند گریز نیست. مثل من آدمی را چه مناسبتست که در پایگاه گاو و خر روزگار برد و تیمار خورد و

وقتی که از زمین رست و سبز شد نیم شب در عین خواب راحتی که غم آبداریش بیحضور و از بستر راحت دورساخت و روزانه در بزم آسایش که تیمار بایش کرد و بر گردش دیوار نهاد که حیوانی در نیاید و خرابی ننماید. با وجود این همه زحمت و مشقت ناگه دیدی سیلی در آمد و تمام ببرد یا از قضای آسمانی ملخ آمد و بخورد یا درو کردی و خرمن اندوختی دشمنی آتش افروخت و خرمنت را سوخت. گرفتم که ملایکه مقرب دعای خیر کنند و مستجاب شود آن را به این عقاب برابر نمی توان کرد. (115b)

قطعه چنین که با تو نمودم کسی بدین محنت مباشرت نکنند گر ز خود خبر باشد

مگر ز روی زمین نسل آدمی افتاد که مرد خیزد و همدم به گاو خر باشد

اما کسب و کمالی که فرمودی از فایده و تمتع آن خبر ندارم اگر تکلمی به آن نمایی استماع کنم و به آن ترنمی به سرایی باد ای آن سماع پدر گفت ای پسر چون پرسیدی از من گفتن و از تو شنیدن و اگر قبول کنی و کار بندی خوب و اگر بیزی و پسندی مرغوب و الا از گردن من ساقط شود که شفقت نمودم و تربیت نکردم. **قطعه**

در تجربه بکوشیدم بسیار و چنین دیدم از موعظه شافی هر گوش نیاساید

بر آب که بنویسد چیزی ببرد موجش پندی که پدر گوید گوش شنوا باید

ارباب هنر گفته اند کسب کمال هنرست. بشر به هنر بشرست بشری که بی هنرست از گاو و خر کمتر فایده اولش آنست که در گوشه ای از برای توشه ای نشسته ای در (116a) پی کار و بار خویش و به غیری که نیک اندیش است یا بدکیش نمی پردازی. یکی را از نفاق و حسد در نمی اندازی. بانگ نماز که بشنوی به مسجد نیاز حاضر می شوی روزی از کسب حلال خود می خوری و احتیاج به دیگری نمی بری عاقلان گفته اند. **قطعه**

گر قناعت به دست رنج کنی دست کفچه به غیر حاجت نیست

احتیاجت به غیر بد چیز است گر هنرمندی احتیاجت نیست

گفته اند که کاسب از کسب خود سه نفع دارد **نفع اول** به نفس خود **دوم** نفع دنیوی **سیم** نفع اخروی وجهی که از کسب پیدا شود اختیار پیش تست. اگر آن وجه به خود صرف می کنی جایز هنرمندان گفته اند صواب آنست که آن وجه را سه قسم سازند. **یک قسم** را به اهل و عیال خود نفقه کنند. **قسم دیگر** را به حاجتمندان و درویشان برسانند و **قسم دیگر** را نگاه دارند کار عالم است گاهی خستگی و

بستگی و غیر اینها امری عارض می شود. برای آن مصلحت بالفعل ازین کسب خاطر تو خوش و دلت مسرور و در خانه اهل و عیالت خرم و پر حضور (116b) و آخرت آبادان و معمور پس بدین تقریر در عالم به از کسب کمال کاری نیست و از هنر بهتر مشفق و غمخواری نی گفته اند. رباعیه

در جمله جهان به از هنر کاری نیست در کون و مکان به از هنر کاری نیست

در دیده ارباب دل و اهل یقین در عالم جان به از هنر کاری نیست

پسر گفت ای پدر این همه هنر که به من نمودی یکی از آن کسب کمال که انفع است. جاه و مال دنیای فانی که از وی حاصل می شود و آب روی عمر و زندگانی بازرگانیست کسی که به بازرگانی موصوفست و به دنیا داری معروف نه روز آرام و نه شب قرار ازین وادی به آن وادی و ازین دیار به آن دیار گاه منزل در شهر گاه گذر از نهر به صد الوان درد و مشقت و به هزار تشویش و محنت به شهری رسید و به جایی آرمید. متاعش را به بازار برد و خریدار آورد و بیع نمود. این سودا زیان کرد یا سود. اگر سود کرد فبها. اگر عیاذا بالله فلس احمری زیان کرد در جان بازرگان مغبون چه آشوب و درد گفته اند. رباعیه

سوزان اخگر بر زر بازرگان باد نه بر زر او در بر بازرگان باد

نه خورد و نه خواب و نه دمی آسایش (117a) خاک دو جهان بر سر بازرگان باد

یا فرض کردیم سود آورد و فایده برد. توقع گدایان و طمع پادشاهان و حسد حسودان و دشمنی دشمنان که چه نوع دشمنی نمایند که مال او از کف او برود و تلف شود که موجب غم او و باعث شادکامی ایشان گردد. یا خود رخت بست و بر بارگی عزیمت نشست. ناگاه دیدی حرامی از دره ای یا دزدی از بیابانی راه بر کاروان گرفت. هرچه داشت تاراج و غارت کرد و مالها برد بازرگان را گردن زد یا گذاشت. پیش من گردن زدن به از گذاشتن. نه روی آنکه باز گردد و نه یارای آنکه به شهر خود رود. سراسیمه و سرگردان و هول جان برهنه و گرسنه به جایی رسید. آشنایی نه احتیاج به در خانه اش برد و گردن گدایی ندارد که مرغ نفسش دانه خورد. گفته اند انسان که زر در میان ندارد کالبدیست که جان ندارد.

گویند که مرد را هنر می باید یا نسبت عالی پدر می باید

گویند چنین و لیک در نوبت ما اینها همه هیچ نیست زر می باید

و یا فرض کنیم که از آن سفر پر خطر سالم و غانم به شهر آمد (117b) بر خاست و در بازار به دکانی نشست که مصالح ببند. از صبح تا به شب دریدن و دوختن خریدن و فروختن. یکی را می گوید

زر نیاوردی و دیگری را میفرماید متاع نبردی. شادی زین استر نگرفت. مبارک با شتر نرفت. دولت پیرهن بیار
و بی دولت شلوار به در آر. رباعیه

هر چند که دنیوی شده رام درو نه خورد و نه خفتن و نه کام درو

زر از پی آنست که دل جمع شود نه روز قرار و نی شب آرام درو

ای پدر می دانم که خواهی گفتن که مال مزکی دارند زکوة به درویش می دهند و روزی حلال دارند. گرسنه سیر می سازند و برهنه می پوشانند. عمارت مسجد و زیارت مزار می روند و مال را در راه خدا صرف می کنند. مسلم اما این را چه جواب داری که می گویند بازاریان طارند و رند و عیار اهل دوزخ و نارند. رباعیه

دارم دل نرم من زر شیخ چه کنم گردید تلف عمر من آوخ چه کنم

گیرم که ازین رو به بهشتم ببرند فریاد بر آورم که دوزخ چه کنم

ای پدر مناسب آنست که دستورم دهی تا خدمت پادشاهی گزینم یا در صحبت قلندران نشینم که عیش (118a) و حضور و بی قیدی و آزادی که در عالم است قلندران دارند. اولاً تکیه دارند جاروب و آب زده پاک و مصفا داریم در ایشان جوش و خروش سماع و صفا معارف و حقایق و نکته و دقائق در خاطر المی نه و در دل بار غمی نه اگر عالم را سیلاب ببرد پندارند که بادست بلکه خاطر ایشان شاد.

شعر از غم این و فکر آن عارف پاکباز را بزم قلندری به از مملکت سکندری

پدر گفت ای پسر جوش و خروش ایشان ذاتی و جبلی نیست بلکه ساختگی و عارضی است. یکی را گاوی به کارد رسیده خود نمی تواند خورد به تکیه فرستاده یا دیگری شتری قربان کرده رانی و کوهانی در خوانی نهاده آن را در دیگ کرده اند تا دیگ جوش میزند از گرمی آن خروش دارند قلقل او به گوش می رسد. سماع و صفا می رانند تا پخته شد سر دیگ معرفت ایشان باشد همین سفره انداختند و خوردند بعضی سر فرو کردند و بعضی بیرون تاختند خونی و دزد و لوند و بی خویش و پیوند و بی مزد عاق مادر و پدر قمارباز و کیسه پر به یک جای (118b) جمع آمده. مثنوی

نان ایشان به سینه داغ کهن گلشان تازه داغ و پنبه سمن

مشت آنست قوتی تریاک ظرف بنگش ز برگ تازه تاک

رفته آن یک چو عنکبوت به پس تا کند صید پشه و مگس

دیدند که در تکیه خوردنی نیست و بنگ و تریاک آخر شده. به پرسه روان شدند یخ بند و سرما نه در سر دارند نه در پا چون سگ ددکه می زنند و تکه تکه نان گربه گدایی می کنند و حبه حبه در کوزه شکسته ای دریوزه می نهند که بهای بنگ است و بوزه. **مثنوی**

کف تریاک و مشت بنگ به دست کارها کرده آمدند و نشست

چونکه تریاک و بنگ نوشیدند تا رسد بنگشان بجوشیدند

و پرسه کش را به سفره نگون ساختند. نان ریزه و پوست خریزه سیب نیم گزیده انار لب دریذه برگ تره لنگ بره در هم در انداختند و سفره پرداختند بوزه خوردند سرخوشان شدند و بنیاد تنه درنا و علالا. **قطعه**

سفله تا گرسنه شد هرچه که هست جز غم نفس فراموش کند

گر کند پر شکمش را ز حشیش دیگ وش ز آتش دل جوش کند

(119a) حکایت آورده اند که پسری از مادرش در قهر شده و می گوید که به قلندرخانه می روم و پوست در کون می کشم تا از منت تو خلاص شوم. مادر می گوید زنهار به قلندر خانه نروی که پوست از کن تو وا می کنند. **بیت**

ای پسر با تو گفتم آنچه حق است کار ایشان همه بدین نسق است

پسر چون این شنفت بر آشفت و در آشفتگی می گفت می روم تا خدمت سلطان کنم همچون دیگران اسب و اسباب به لباس های زیبا و کمخای فرنگ و اطلس و دیبا رنگ رنگ رخس تازی در زیر ران و باز در دست پران شکار نخجیری به دشت و صید آهو و گور در بیشه و صحرا. **مثنوی**

بهر آنست لشکری و سپاه که بود عیششان ز دولت شاه

همه کس را حکومتی رانند زر بگیرند و منتی مانند

جام ها تازه بارکی فربه مرغ از پر زال و جو از ده

نو جوانم رسیده همچون شیر در همه کار و بار تند و دلیر

زهر منت زمان زمان چه چشم بهر نان منت پدر چه کشم

پدر گفت ای پسر خدمت پادشاه پنج طایفه را میسرست و آلا هرکس که آرزو کند پیش اهل خدمت (119b) بی اعتبار و ناسزاوار اول وزیر به تجربه و حکمت ورزیده گرم و سرد عالم چشیده نیک و بد مردم آزموده و در میان کار و بار بوده در امور ملک از حال مملکت آگاه و از رعیت و سپاه خبیر و کافی مهمات و بر آورنده حاجات و در عدل بی نظیر و در انصاف و راستی یگانه و به نیکخواهی و درستی نزد عوام و خواص افسانه از جهت رعایت این امور مذکور پیش پادشاه در مسند وزارت متمکن و به حشمت و جاه. **قطعه**

کند از روی دانش و فرهنگ منزل اندر دل صغیر و کبیر

خرم و تازه همچو باغ و بهار ملک و شاه از خدای ترس وزیر

دوم صاحب سیفی که هنگام دشمنی و خلاف در میدان مصاف معرکه آراید و هر طبقه مردم را در جنگ جای به نسق و ترتیب بر پای دارد و در وقت گیر و دار، دمار از دشمن بر آرد. ازین سبب در مجلس سلطان عزت و حرمت دارد. **قطعه**

بر دل دشمنان نهاده سنان جنگجو جلد و ترکتاز رسد

چست و چابک به مقلب و منقار بر سر مرغ خصم باز رسد

سیوم اهل قلمی که همچون (120a) فرشته دست راست حساب اموال و خزینه و کتاب اسباب و دفینه بی کم و کاست مشفق و مهربان در افواه نگاه دارنده نقدینه و گنجینه پادشاه ازین حیثیت در خدمت شاه گاه و بیگاهش راه. **قطعه**

صاحب خامه آنکس است که او در درستیت همچو خامه علم

گر نویسنده راست ننویسد بتراشند ریش او چو قلم

چهارم ندیمی که پادشاه را از جهت امور ملک یا از دشمن صعب قبضی و ملالی باشد به آوردن نکته خوب و رنگین و به ادا کردن لطیفه مرغوب و شیرین از آن قبض پادشاه را به بسط آرد. ازین نازکی و شیرین کاری تقرب خداوندگار را خوش آینده و سزاوار. **قطعه**

در حضور ملک آنست ندیم که فزاید فرح و مسروری

نکته اش مردم محنت زده را دهد از غصه و غم مهجوری

بذله اش گاه سخن پردازی ماتمی را بنماید سوری

پنجم خدمتکار جلدی خوش طبعی تیز فهمی نکته به اشارت دانی به یک چشم انگشت پادشاه را بیاید و به دیگر چشم به گوشه چشمش نگرد به انگشت یا به گوشه چشم چه میفرماید (120b) ناظر باشد و آن چیز را بداهه حاضر سازد و تکلف نکند این چنین خدمتکار در نظر پادشاه کامکار استوار و پایدار گفته اند خدمتکار خوب گیرنده طعمه است از لب و نه شریک لقمه از ادب. رباعیه

خدمتکاری که باشدش طبع نکو شاهش نکنند هیچ جدا از پهلوی

با ابرو و چشم اگر اشارت سازد خدمت کند او نیز به چشم و ابرو

پسر این مقدمات را از پدر شنید و نپسندید و از پیش پدر می رفت و با خود می گفت که اکابر گفته اند. قطعه

دل منه بر فسانه مردم ای که ذات به همت و جگرست

به نصیبه حواله کن کارت هرکه را بخت و طالع دگرست

این گفت و رو بر در دیوانخانه پادشاه نهاد و به دروازه رسید و بایستاد. دربانان پرسیدند چه کسی و از کدام دیاری و اینجا مهم چیست و چه کار داری گفت مرد غریبم و نوجوان و درکار و خدمت آزموده و پهلوان زور بازو دارم آمده ام که ملازم پادشاه باشم و مناسب خدمتی که بفرمایند به جای آرم. قطعه

آمدم ز آن سبب به درگاه شاه تا گشایم به کار و خدمت دست

(121a) قابل کارگاه شاه بود هرکسی را که زور بازو هست

یکی گفت قوت آن داری که مشک سقایی بر داری یا طوقماق فراشی. جوان بخندید و گفت اینجا که منم به آغایی سقا و فراش راضی نیستم چه جای این سخنست. آن به این نگاه کرد این به آن اشارت که دیوانه است و از عقل بیگانه دست رد بر سینه نهادند و دشنام دادند. قطعه

بر در شه که شد غریب زند آن یکی مشت و دیگری انگشت

طفل و پیک و پیاده از هر سو گاه سنگش زند و گاهی مشت

یکی از ندیمان شاه آنجا حاضر بود. دید که در هیأت جوانست خوش و به صورت دلکش دستش گرفت و گفت. قطعه

باشد اندر امور اهل جهان دخل در کار صورت خوش را

همه بی خواست دوست می دارند روی زیبا و حسن دلکش را

ای جوان مناسب آنست چون این فکر و خیال داری پیش امرا و وزرا بروی خدمت و ملازمت
نمای تا حال ترا به پادشاه عرض کنند. آنگاه پادشاه داند اگر قابل باشی خدمت فرماید و الا دستور دهد.

قطعه

هرکه خواهد که کند خدمت سلطان اول پیش آید امرا و وزرا را ببند

(121b) خدمتش را که پسندید وزیر دانا به تناسب پی او منزل و جا را ببند

جوان به خدمت وزیر شتافت و خلوت یافت و عرض حال کرد که اگر لایق باشم به خدمت سلطان
اشارت فرمایید. تلمطف و ترحم نمایید. روز دیگر وزیر در خدمت پادشاه عرض کرد که جوان جلدی داعیه
ملازمت دارد. اگر پادشاه را خدمتکار باید به خدمت بیاید پادشاه فرمود علوفه اش تعیین نمایند از جمله
سپاهیان باشد و به وقت خدمتش کار فرمایند. **بیت**

پادشه را ز سپاهی نبود هیچ گریز بر در بارگهش همچو که نواب و وزیر

از قضا در آن ولا پادشاه را دشمنی صعب روی نمود و احضار لشکر فرمود. دو لشکر بهم رو به رو
شدند. جوان را به جماعتی قراولان به قراولی فرستادند. چون از دو طرف بهم رسیدند جنگ و جدل در میان
شد. آنها قوی و اینان ضعیف بودند بر آمدند جوان را به قراولان بهم دستگیر کردند. بعضی را از شمشیر
گذرانیدند و بعضی را بند و زنجیر نهادند. جوان چند جا زخم خورده نیم زنده و نیم مرده در میدان
سیاستگاهش آوردند که خون ریزند.

(122a) آه و زاریش تا فلک برسد خورش از دیده تا سمک برسد

همچنانکه قراولان مغلوب شدند بر لشکر نیز غالب آمدند بستند و کشتند و زمین به خون
مردم آغشتند. نوبت به جوان رسید که سرش بزنند نایی از نایان پادشاه از انجا می گذشت. چشمش به
جوان افتاد دید هیأتی خوش دارد ترحم کرد و آزادش ساخت. **قطعه**

نبرد هیچ بیم از مردن آدمی را اگر بلا نرسد

تیغ عالم اگر ز جا جنبد نبرد یک رگ از قضا نرسد

جوان را از زخم های صعب بر تن هر طرف هزار دشمن شب در آمد بگریخت و به جماعتی
گریزندگان آمیخت. شب تا روز، روز تا شب رفتند به بیابانی در آمدند نه سر پیدا و نه پایان نی آب همراه و

نه نان خوف دشمنان از پس و وهم بی آبی از پیش بعد از رنج و المی به حشمی رسیدند. پنیر و ماستی طلبیدند جوان را مجال راه رفتن نبود. چند روز در آن حشم ماند و زخم هایش روی بر آورد و روی به شهر کرد در آمد شهری دید آراسته و به انواع نعمت و ناز پیراسته جوان برهنه و گرسنه روی گدایی نی و طاقت (122b) بینوایی نی. **قطعه**

ماند حیران به کار خویشتش چه بیندیشد و چه حيله کند

شهر پر مردم آشنایی نه بهر روزی کرا وسیله کند

دیدند غریبست برهنه و گرسنه بازرگانی ترحم کرده کپنکش داد و دهقانی تطف نمود ته نانش آورد. کپنک را پوشید و در گوشه ای نشست نان و آبی نوشید. روز به شام کشید اندیشه کرد که شب کجا آرام گیرم به خاطرش رسید که قلندر خانه سخن مشهورست که دانشمند که از دانشمندی ماند صوفی می شود و سپاهی که از سپاهیگری افتاد قلندر رو به قلندرخانه کرد قلندران گفتند چه کسی و از کجایی و چنین آشفته و پریشان چرایی جوان آنچه از سرش گذشته بود به قلندران ادا نمود و گفت آمده ام که قلندر شوم. **قطعه**

آنچه بر خود دیدم از اهل جهان آشوب و درد همتم نبود اگر با خلق دیگر می شوم

من ندارم بعد ازین با خلق عالم هیچ کار می تراشم ریش و ابرو را قلندر می شوم

قلندران به خدمت پیر رفتند و گفتند جوانی غریبی و نکته دان (123a) عجیبی رسیده است و داعیه قلندری دارد قابلیت قبول فرمایند پیر جوان را پیش طلبید و گفت قلندری را اول کارش به حکم **موتوا قبل أن تموتوا** است اگر این معنی را قبول نمایی یار مایی و الا تو می دانی جوان قلندری قبول کرد و دست بیعت داد. پوستی آوردند نیم اعضایش پوشیده و نیم برهنه و کپنک را به بازار بردند و سفره آوردند ذکر و سماع شد جوان را در میان کشیدند که در آی و پشت و روی بنمای چند روز پیش دیگران نشست و کمر خدمت بست که در ته دیگ آتش افروزد و دست و پا سوزد قلندری آموزد. جوان را ازین کار حیرتی و عبرتی در کار و بار که. **قطعه**

در زمین سینه کشتم تخم بد فرجام نفس وه کزین محنت نشد جز بار غم حاصل مرا

از پی نفس دغا تا چند گردم بعد ازین تا چه آید بر سر از اندیشه باطل مرا

کاروان سرایی که در پهلوی قلندر خانه بود حجرهٔ بازرگانی شکافتند بیردند هرچه یافتند از امتعه و اقمشه صباح شد قلندران را گرفتند و در زندان کردند جوان در میان ایشان (123b) گفت آن مثل راست شد که از باران جهیدی و به ناودان چخیدی. **قطعه**

به روز عافیت ای دل ازین پیش نکردم شکر داد این خاصیت را

به دام درد و غم افتادم آخر ندانستم چو قدر عافیت را

چند وقت در ته زندان گرسنه و تشنه و برهنه خوف دار و آویختن و ترس کشتن و خون ریختن هزار بلا و قضا گرفتار بود. دزدان که مال بازرگان برده بودند به دست افتادند. قلندان را از زندان آزاد کردند. جوان نیز از بند و بلا رهایی یافت و روی از قلندران تافت و وجههٔ همت به وطن مألوف معطوف ساخت که به قناعت موصوف شود که **کُلُّ شَیْءٍ یَرْجِعُ الی اَصْلِهِ. قطعه**

صد بلا بینی ای دل از عصیان گرنه از توبه پاک خواهی شد

از ازل چون سرشته از خاکی عاقبت باز خاک خواهی شد

پسر به خدمت پدر رسید روی تضرع بر زمین مالید و خاک قدمش بیوسید که نصیحت نشنیدم دیدم آنچه که دیدم اکنون از کرده پشیمان این زمان مأمور امر و فرمان هرچه گویی و هرچه فرمایی منت به دل و جان چون پدر پسر را به صحت و سلامت (124a) یافت به سجدهٔ شکر شتافت و دوگانه ای بر یگانه گزارد و از پسر احوال پرسید. پسر از اول قصه تا آخر یک به یک بیان کرد و گفت. **قطعه**

کس مبیناد ز نسل آدم بر سرم گردش ایام چه کرد

قدر پند تو نمی دانستم گر نرفتی به سرم این همه درد

اما تا کسی بلا نکشد قدر عافیت نمی داند و به ذل طمع گرفتار نشود عز قناعت در نمی یابد. پدر گفت ای پسر این حکایت حسب حال تست **حکایت** آورده اند که کلاغ سیاه بیضه نهاد و بچگان بیرون آورد. دید که بچگانش سفیدست کلاغ به خود نگاه کرد سیاه. از آشیان خود رمید که این بچگان من نیست. ناگاه بر آشیان حواصل گذرش افتاد. دید که حواصل نیز بچگان آورده اما سیاه و حواصل سفید. کلاغ گفت دیدی که منافق بچگان سفید مردارش را به خانهٔ من برده بچگان سیاه نازنین مرا به خانهٔ خود آورده. گفته اند مردم نادان عیب خود را هنر می دانند و هنر دیگران را عیب. **قطعه**

عقل اگر بودی دراز خام را کی به دام فتنه ای کوتاه شدی

عیب مردم را ندیدی هیچکس گر ز عیب خویشتن آگه شدی

(124b) حواصل نر به آشیانش آمد دید که کلاغ نشست است و بچگانش را می نوازد. گفت گفته اند مهمان ناخوانده عطای خداست. در فکر مهمانداری کلاغ شد و به کنار دریا رفت و ماهی بگرفت و آمد. دید که ماده حواصل و کلاغ باهم جنگ و نزاع دارند. حواصل نر گفت این همه جنگ و جدل را سبب چیست. ماده حواصل گفت این کلاغ سیاه آمده است و بچگان مرا از خود ساخته. حواصل نر گفت ای برادر کلاغ و ای یار جانی خوش آمدی و خانه را به نور حضور مشرف ساختی. سبب تشریف آوردن و باعث قدم رنجه کردن به کلبه احزان دردمندان چه بود. کلاغ در جواب گفت ای منافق چه یاری و کدام برادری که بچگان مرا به خانه خود آورده و بچگان خود را خانه من برده ای. **قطعه**

سالها رندی نمودم در جهان رندی اغیار را من پی برم

جمله عضوم در لوندی سوختست من فریب چون تویی را کی خورم

حواصل خردمند بود دانست که کلاغ سیاه سوخته است (125a) اما هنوز خام جفتش را طلبید گفت می دانی که چونست این کلاغ نادانست غلط کرده است ما که غلط نمی کنیم محل جنگ و جدل نیست. این بچگان ماست که او می پرورد آب و دانه که از برای بچگان می کشیدی از برای خود طعمه کن آخر خواهد معلوم کرد و بخواهد رفت بچگان تو به عشرت و تو به راحت برفتند و گوشه گرفتند. **قطعه**

پا به دامان قناعت بکشیم و هرگز گر بمیریم به اغیار تولا نبریم

آنچه در روز ازل قسمت ما فرمودند می رسد روزی ما ما غم روزی نخوریم

کلاغ سیاه که از آشیان خود رمید بچگانش دو سه روز بینوایی کشیدند. حق سبحانه و تعالی از کمال قدرتش پشه را برایشان گماشت پشه صید می کردند و شام و چاشت می خوردند تا پر بر آوردند سیاه. بزرگان گفته اند **یطلبک الرزق کما تطلبه** گفته اند روزی به دانش و عقل نیست عنایت ازلیست. (125b)

همه گه آدمی نادان را جان بکاهد برای رزق غمش

می رساند کریم روزی را با همه کس ز مطبخ کرمش

کلاغ سیاه قریب یک ماه پرورش بچگان حواصل کرد. روز به روز سفیدتر می شدند در تردد شد هوای آشیان خود کرد دید که بچگانش همچو او سیاه شده اند. کلاغ آن را دید از اوقات ضایع کرده پشمانی خورد و به پرورش بچگان خود روی آورد و می گفت. **قطعه**

این غلطها که نمودم همه عمری هر یکی پای دلم را بندیست

آدمی از غلطی خالی نیست هر غلط آدمی را پندیست

حکایت در خدمت سلطان بایزید بن محمد خان روح الله روحهما می بودم و در سایه دولتش می آسودم. اگر چه مملکتش در نمایش و آرایش رشک باغ ارم بود اما نخل حیاتش به خزان پیری و هرم کشیده.

چست و چابک چو جوانان نبود پیر هر چند قوی باشد و سخت

ندهد طعم بر تازه نهال میوه شاخ کهن سال درخت

با وجود ضعفِ علّتِ شیب دست مرض قوی جیش گرفته بود.

(126a) هر چند گل از آب چمن تر گردد اندک بادی که خورد ابتر گردد

پیری که بود درد قوی با آن درد عارض که شود مرض قوی تر گردد

سلطان را دست و پای چون ریشه نخل سال خورد از کار مانده و باد خزان مرض برگ و بار امیدش را بر زمین نا امیدی افشانده بود. **رباعیه**

گر مشرق و مغرب جهان طی کردی تا وا دیدی رخس امل پی کردی

از باغ حیات می پرد انسان را مرغ از سر شاخ عمر تا هی کردی

ارکان دولتش امیر و وزیر در تدبیر نشستند که ولی عهد پیر جوانی جایگیر کنند. **مثنوی**

که آرد برون سر پس از ماه و سال ز بیخ درخت کهن نو نهال

همان میوه اصل بار آورد تر و تازه و بی شمار آورد

در اطراف خود دانه افشان شود ز هر دانه گلها درخشان شود

با وجود سلطان سلیم که در وادی ایمن طرابزند چون شجر اخضر موسی گلیم درفشان و هویدا بود و سلطان احمد که در گوشه کنار باغستان آماسیه چون برگ گل از وزیدن باد صبا لرزان و زیر برگ درختان خزان و ناپیدا. خواستند که به قلم قایم مقام صفحه **(126b)** دولتش بیاریند و به خامه نایب منابی نامه سلطنتش بپیرایند. **قطعه**

سعی بیگانه را چه سود به وصل چون دل آشنا نمی خواهد

کی میسر شود به جهد کسی تخت و بخت ار خدا نمی خواهد

این خبر را برید صبا چون هدهد سبا به گوش هوش سلیمانی سلیم خان رسانید. دست حمیتش
فرش زین بر بادپای جهان پیمای غدوها شهر و رواحها شهر از دیار طرابزند پای بیرون کرد و به ولایت
ادرنه سر بر آورد. **مثنوی**

ناگهان بخت حلقه بر در زد از شب تیره مهر سر بر زد

عالمی بود تیره چون ظلمات زندگی یافتند ز آب حیات

لشکر دشمنان که چون بنات النعش پریشان بودند در یکجا چون پروین جمع شدند چون آوازه آمدن
شاهزاده به ادرنه رسید زن و مرد از هفت ساله تا هفتاد ساله به هواداری و دولتشواهی چون روز عید که به
عیدگاه شادی کنان و خندان روند روی به آن آستان دولت آشیان سلیمی نهادند و به انواع شفقت و مرحمت
موعود و معهود شدند. در آن اثنا دعاگو در گوشه (127a) عزلت متواری و در کنج قناعت منزوی بود که
از هر طرف طعن و ملامت و سرزنش و شناعت که آوان عسرت گذشت و زمان مسرت رسید که **کُلّ جدید**
لذّة تو هنوز چون غنچه سر به گریبان مذلت کشیده و پا به دامن محنت پیچیده. **مثنوی**

چه نشستنی به کنج غم برخیز چون لئیمان به بخت بد مستیز

بهر خود جوی از قضا بنهی بهره بر گیر از لقای شهی

بنابر آن از گوشه عزلت در جستم و در کنج قناعت به روی خود بر بستم چون سایه ای که در
دنبال آفتاب رود راه پیش گرفتم و از پی لشکر شاهزاده رفتم. پیش از آن که به لشکر ملحق شوم التقاء فیتین
شده بود و در طرفه العین شاهزاده چون نهال نو رسته از باد دی سر پیچید و روی سوی دیگر گردانیده بود.

قطعه کند همیشه درین کارگاه بوقلمون خزان فسرده نهال به اعتدالی را

چنانکه سرخ گل از باد سرد گردد زرد چه تاب صرصر دی نازنین نهالی را

(127b) بقیه لشکرش را دشمنان چون صرصر خزان که بر گلستان آویزد و برگ و بارش را بر زمین ریزد تیغ از
میان آخته و بر ایشان تاخته بی مبالغه چهار هزار سر سپهسالار و مردم نامدار آورده بر در دیوانخانه سلطان
بایزیدی چون خرمن گندم گرد کرده بودند و غیر از آن در دشت و صحرا سر از تن بریده چون غنچه لاله در
دست و پای اسبان پژمرده افتاده بود.

بسان سم رخس اهل نبرد بهر سوی سر بود در خاک و گرد

برای تماشای آن شور و شر زمین همچو لاله بر آورده سر

در آن وهله دلکوبِ فتنه و آشوب دعاگو به قید دشمنان دستگیر و به دست جلادان اسیر پای در
زنجیر قضا و بلا و طوق اندوه و محن بر گردن به خدای خود عهد بستم و از پیران و مردان همت جستم
که اگر ازین محن و بلا آزاد شوم و وارهم دیگر سر از کنج قناعت و پای از گوشه عافیت بیرون نهم.
قطعه

بر گلوی مریض تشنه جگر شربت مرگ بی محل برسد

گر شود سبزه زار گردون تیغ کس نمیرد گرش اجل نرسد

بیمن برکت آن نیت خیر (128a) از بلا رستم و به همت پیران و مردان از قید و بند وا جستم. شعر

وارست دل من ز غم المنه لله جستم ز کمند الم المنه لله

می بودم اسیر ستم دهر گرفتار بختم برهاند از ستم المنه لله

قطعه از ره عافیت و صبر منه پای برون در چه بند و بلا از طمع افتد هشیار

تا سرت هست سلامت ز پی رزق میوی پا به دامان قناعت کش و اندیشه مدار

حکایت درویشی توپره نمک داشت بر داشت که به بازار برد از برای عیال خوردنی چاشت بیارد.
بازار دور بود پشتش ریش شد به صد تشویش به درمی فروخت. پاره شکر خرید که لب و دهان عیالان شیرین
سازد در آب افتاد و شکر بگداخت روی به آسمان کرده بود و می گفت. رباعیه

ای چرخ سرانجام مرا کردی تلخ از زهر الم جام مرا کردی تلخ

سازند کسان کام ز شکر شیرین یا رب ز شکر کام مرا کردی تلخ

مفلس پی رزق پای دل فرسوده دارنده ز سنگ آسیا آسوده

(128b) ناکامی و طالعی که دارد درویش بیم است که دندان شکند پالوده

حکایت منظوم

داشت در زیر بار شخصی خر بود از آن خرد لش قوی در بر

خر و بارش ز حرص نپسندید خر به بازار برد و اسب خرید

سه کسش در ره آمدند دوچار	مرد چون شد به پشت اسب سوار
بنمودند حال غمخواران	چون پرسید تا کجا یاران
کرده عزمیم سوی ویرانه	پی صید شکار از خانه
شد به ایشان روانه همچون تیر	مرد را نیز میل شد به نخجیر
دزد بودند کاروان دیدند	آن سه کس از خدا نترسیدند
کاروان نیز قصدشان کردند	حمله بر کاروانیان کردند
قوم نیکو نهاد و بد کیشان	جنگ شد در میانه ایشان
دست بستند هر سه را پس پشت	مردم کاروان شدند درشت
دست بستند و پای و برد اسیر	مرد را هم گرفته چون نخجیر
راست بردند تا به شحنه شهر	همه را کاروانیان از قهر
همه را بردش و به زندان کرد	شحنشان قصد دست و دندان کرد
پیش شحنه گریست و آه کشید	مرد بیچارگان بلا را دید
همه کردند خلق یاری او	چون نبودش گنه ز زاری او
سر و پا برهنه رهایی یافت	(129a) ز اشنایان چو روشنایی یافت
بار مردم همی کشید به دوش	به صد انواع درد از سر جوش
طمعش زیر بار تن فرسود	دل آسوده داشت چون خر بود
ببرد لنگ پاش چارق پا	هرکه بیرون نهاد قدم از جا

حکایت عاشقی در پی معشوقی افتاده بود. معشوق روی به راهی نهاده که مشغله کاری دارم و به عجله می رفت. عاشق را خاری بر پای خلیلد نشست و خار از پای می کشید که جوان رسید و بر سرش شمشیر زد. عاشق از درد زخم بر زمین نشست و ناله اش تا آسمان بر خاست. معشوق خواست که کسی واقف از حال نشود در چاهش سر داد و سنگی بر سر چاه نهاد و برفت عاشق از دنبالش آه می زد و می گفت. رباعیه

زین گونه مرو تند بیا دستم گیر کردم بحلت جور و جفا دستم گیر

آهسته به معشوق همی گفت ای دوست میسند درین چاه بلا دستم گیر

بزرگان گفته اند قدر عافیت کسی باید که به بلای مصیبت گرفتار آید. **قطعه**

بخت بد می ندهد آه به نزدیک تو راه به صد اندوه ز دیدار توام دوری گشت

(129b) گرچه صد گونه جفا داشتم از جور اما بودم آسوده به وصلت غم مهجوری گشت

باب چهارم

در فواید خاموشی

حکایت یکی از یاران مرا نصیحتی می کرد که ترا فضیلتی هست چرا در صحبتی که نشسته ای زبان گویا بسته. گفتم از جهت آنکه اگر گویم بشنوند یا نشنوند اگر نشنوند با ایشان چه گویم. **قطعه**

بگذشت بسی سال که این نکته چون دُر ماندست به گوش دلم از مرد خردمند

جوینده معنی به رضا گوش نهاده از خامشیش مردم دانا شنود پند

نکته. عاقلان سخن کم گوی را به گوهر سنجند و از هرزه گوی به جان برنجند. **قطعه**

به پیش مردم دانا و نادان سخن ناگفتن و بنهفتن به

سخن گویی و در مردم نگیرد از آنسان گفتنت ناگفتنت به

حکایت پیری باسخنان شیرین هنگامه رنگین آراست و نکته بر نکته می پیوست. جوانی برخاست

و در پهلویش نشست (130a) و زبان سوال گشاد پیر به جوابش التفات نکرد و انفعالش داد. **قطعه**

گوش گیرد فرح ز نکته نو لذت از قصه شنیده مجوی

تا نگردي به هرزه گویی فاش سخن اول بسنج و آنگه گوی

نکته خردمند از آن کس دست شوید که در میان سخن مردم سخن گوید. **قطعه**

در میان کلام چون دُر پیر نکته بی اختیار گفتم دوش

در میان سخن میار سخن گفت این نکته پیر و کرد خموش

حکایت جوانی به پیری رسیده بود و شنیده که خاموشی آدمی را باعث ثواب و عزتست و پر گویی موجب عقاب و مذلت. جوان سخن پیر در گوش داشت و خاموش می بود. ناگاه روزی همراه دو جوان شد که دزدی کرده بودند و مال کسی برده. شحنة شهر هر سه جوانان را حکم کشتن کرد. آن دو جوان دزد گفتند که او را هیچ گناه نیست که امروز به ما همراه شده است. شحنة در سیمای او نظر کرد باور داشت و بگذاشت و به ملامت کشید که چرا دم نزدی و سخن نگفتی. آن زمان نیز خاموش بود و در زیر لب می گفت:

دیرها شد که رستم از خواری
این سخن یادم از عزیز کس است

(130b) سخن پر کند نفس را کم
آدمی زاد زنده از نفس است

حکما گفته اند خاموشی آن زمان دلکش است که سخن گفتن ضرورت نباشد و ترا کس نیازارد. اما بسیار ناخوش است ناگفتن کدورت دهد و ملامت بار آرد. **قطعه**

جان سپردم به لبش گفت دلم
از بلا کن حذر آن شوخ بلاست

کشمه گفت نگفتم هیچش
کرد قتلم که خموشی ز رضاست

حکایت از کهن سال پیری سوال کردم و گفتم چونست که هنگام طفلی با اطفال بکرو تک و دَو داشتیم و وقت جوانی به جوانان میدان می رفتیم و پنجه و کشتی می گرفتیم. این زمان که آوان پیرست جز سخن نمی گویم و از مردم چیزی غیر از سخن نمی جویم. **رباعیه**

وقت طفلی نداشتم جز تک و دو
بودم کشتی روز جوانی بکرو

طفلی و جوانی از کفم شد دردا
چون پیر شدم نماند جز گفت و شنو

پیر چون بشنید ازین سخن بخندید و گفت مگر سخن مشهور را نشنیده ای که گفته اند آدمی را در طفلی زور در پاست و در جوانی قوت در میان و در پیری زور پا و قوت میان به زبان می آید. **قطعه**

دریغ و درد که از دوجه جوانی و عمر
خزان شیب رسید و نماند برگم و بار

(131a) نه زور پای که خیزم نه در میان قوت
که لحظه ای بنشینم سرم ز رعشه به کار

دو کام من شده چون سنگ آسیا و زبان
بسان لقلقه آسیاست در گفتار

دقیق شد سخن اما به پختگی نرسید
حظی چه سان برد از من کسی بدین کردار

حکایت مدرسی در درس مسئله های پست را به آواز بلند و شتاب گفتی. دانایی از دور شنید و گفت اگر این نادان مضطر نبودی این چنین اضطراب نکردی که گفته اند:

بیت آنکه دانشمند داند خویش را هنگام بحث اضطرابش چیست چندین گره نادان مضطربست یکی از شاگردانش گفت گوشش پاره گرانست پندارد که دیگران هم چون او نمی شنوند. جهت بلند گفتنش آنست. گفت کاش لب هایش نیز گران شدی تا آوازش از دهان بیرون نیامدی. **قطعه**

واعظی بر هیزم منبر نشست	از سخن مانند دیگ آمد به جوش
خامی او بود ظاهر بر همه	لیک می گفت این سخن با صد خروش
آتیچنان گو نکته بر اهل زمین	ز آسمان کروبیان گیرند گوش

حکایت زاهدی عامی از ناکامی صبح و شام و چاشت به آواز بلند ذکری بر دوام داشت و نزدیکان را به خواب و آرام نمی گذاشت. (131b) درویشی به تنگ آمد و جنگ آغاز کرد که این چه آواز ناسزااست. **قطعه**

زهر کردی مدامم از افغان	حلق را مار ار قمت گیرد
دم من از فغان تو بگرفت	کاشکی همچو من دمت گیرد

زاهد گفت ندیده ای که گدایان بر در خانه ها افغان می کنند صاحب خانه آواز می شنود و ایشان را چیزی می دهد. من نیز به آواز بلند ذکر می گویم تا الله تعالی بشنود و روزی من بیفزاید. **قطعه**

نشسته بر در مردم شب و روز	سگ از حرص گدایان می کند داد
چو رزقت از ازل نقصان پذیرفت	زیادت کی شود از آه و فریاد

حکایت پادشاهی ذی شوکت در دفع مضرت دشمنان ملک با وزرا و امرا مشورت و مصلحت می دید و در آن اثنا واعظی رسید که شنیدم پادشاه عمارت مسجد جامعی نیت دارد مبارک باد وقتست می باید کرد. محل این سخن نبود پادشاه فرمود که در آن مسجد واعظ تو خواهی بود گفت بلی پادشاه گفت من فسخ آن نیت کردم که پند و نصیحتت نیز همچنین بی وقت خواهد بود و مردم از پند و نصیحت تو نخواهند آسود. **قطعه**

(132a) کارها را به وقت باز گذار نبرد کار پیش مرد فضول

وقت دارد نماز پیش از وقت نیست در هیچ مذهبی مقبول

قطعه اگر معنی قرآن راست باشد چکار آید ترا تأویل کردن

به منبر پیشتر رفتن ز واعظ بود در کارها تعجیل کردن

حکایت بیدلی به صد دل مایل معشوقی بود و وصالش گاه و بیگاه حاصل. معشوق از کارها و پرداختی و عاشق را به صد لطف بنواختی. تصور عاشق این که من اظهار محبتش نکرده ام این مقدار مدارا می نماید. اگر از حال من خبر یابد در مودت افزایش دهد. گفت ای دوست من درین راه خاک توام و کشته و هلاک تو به من بساز و به حال من بیشتر ازین پرداز. معشوق چون این شنفت بر آشفته و گفت ما ترا یار بی غرض می پنداشتیم و الفت می داشتیم. صاحب دلان گفته اند یاری که در یاری سستست و صاحب غرض آن یار نادرستست و اهل مرض. **رباعیه**

ای دل به جهانیان چو افتاد نظر می کن سویشان یک نظر و تیز گذر

ابنای زمانه جمله صاحب غرضند از یاری و دوستی ایشان چه ثمر

(132b) حکمت حکما گفته اند سخن نهفته را بتوان گفت و گفته را نتوان نهفت.

رباعیه از گل که سخن مرغ چمن می گوید اسرار درون را به عین می گوید

نادان که بگیریش دهان را به سخن او بیشتر از دهن سخن می گوید

قطعه با دل دیوانه هر ساعت مکن آشکارا راز خود را گفتمی

گفتمی گفتمی پشیمانی چه سود کاش کین راز از کسان نهفتمی

رباعیه گفتم سخن وصال و زد به دهن زینسان سخن و حکایت من دشمن

گفتی چه ثمر دهد که گویی صدبار آه آه چه حدیث بود و وه وه چه سخن

حکایت آورده اند که مفلسی را از خویشاوندان مال و رزق فراوان به دست افتاد. از روز سختی فراموش کرد و روی بر بدبختی آورد. و بر سر چار سوی بدنامی خانه بنیاد کرد و لواطه و زنا آغاز نهاد. گفته اند زر حرام به زنا می رود یا به بنا. **رباعیه**

گوشی به سوی نصیحت پیر نکرد روزی باید نگفت و تدبیر نکرد

از فسق و فجور آنچه می خواست دلش بگشاد کف و کیسه و تقصیر نکرد

لاجرم مالها تلف شد و عمر عزیز از کف رفت. یارانش دیدند که در دست چیزش نماند پشت گردانیدند. رباعیه

نامرد که کار جز هوس نشناسد از بیخردی پیش ز پس نشناسد

(133a) بیگانه شوند اشنایانش زود جایی برود که هیچکس نشناسد

دید که عزتش نماند و خواری می کشد. از جای خود هوای دیار دیگر کرد و روی به راه آورد در راه عجایب بسیار و غرایب بی شمار پیش آمد. متعجب و متحیر می رفت تا به شهر رسید دید در گوشه پیری به حرمت نشسته و جوانی به عزت استاده. تعظیم به جای آورد و سلام کرد پیر گفت.

چون مسافر رسیده ای از جای خیر مقدم خوش آمدی فرمای

و پرسید که در راه چه عجایب دیدی و چه غرایب شنیدی. مرد گفت عجایب و غرایب بسیار دیدم اول به جایی رسیدم که مردم زراعت کرده بودند و هنگام درو رسیده آتش افروختند و تمام زراعت را بسوختند. حیف بردم و تأسف خوردم که چرا چنین کردند. پیر گفت آن مردم صالح بودند و عمل خیر اندوختند و آخر دروغ گفتند آن عمل صالح ایشان بود که از آن ناراستی ایشان بسوخت و حبطه شد. قطعه

اجتنابست دوست را از کذب عملت را به صدق دار نگاه

بر در دوست صادقان گنجند کاذبان را نباشد آنجا راه

(133b) دیگر دیدم که شخصی بر سنگ عظیمی زور می کرد و نمی توانست از جا بر آورد. سنگی دیگر بر سر آن سنگ نهاد و آن سنگ عظیم جنبان شد و سنگ سوم بر آن مزید کرد. هر سه سنگ را از جای برداشت و روان شد پیر گفت آن مرد یک گناه کرده بود آن گران می نمود. گناه دیگر بر آن افزود. گناه اول سبکتر شد و سوم بار گناه کرد سبک شد و از گناه کردن پروایش نماند.

سر بر سنگم رسیده از پا شده ام با کوه گناه پای بر جا شده ام

دارم گنه گران تر از قاف ولی از غفلت خود سبک چو عنقا شده ام

دیگر گوسفندی دیدم که یکی برو سوار بود و دیگری گوسفند را برداشته و شخصی بر سر شاخ گوسفند نشسته و دیگری به دنبه اش آویخته و دیگری پستانش می مکید. پیر گفت آنکه بر گوسفند سوارست پادشاه است و آنکه برداشته است مسکین و آنکه بر شاخ نشسته روزگار به عسرت و مشقت می گذارد و آنکه بر دنبه آویخته است عمرش به آخر آمده و آنکه پستانش می مکد بارزگانست. رباعیه

دنیای دنی که جیفه و مردارست در زینت و زیب لیک چون بازارست

(134a) از حال کسی آن دیگری آگه نیست مردم که دروست هرکه را یک کارست

دیگر دیدم سگی که بچگان در شکم داشت. از شکم مادر آواز و فریاد ایشان می آمد. پیر پرسید که تو به این دیار به چه کار آمده ای و آنجا به چه عمل مشغول بوده ای. مرد گفت انجا لابلای بودم حالی اینجا آمده ام که به همان کار مشغول باشم و خبری با من گوی که محله بیکاران و رندان و اوباش در کجاست. تا به آنجا بروم و بایشان بگویم و بشنوم. پیر گفت آن سگ را که دیدی بچگان در شکم او فریاد می کردند آن کسانی اند که بی محل سخن گویند. تو یکی از آن هایی. مرد پرسید که چون پیر گفت ای نادان این همه پند و نصیحت که در راه دیدی هیچ متنبه نشدی و از گناهان بازگشتی نکردی و می پرسی که محل فسق و فجور کجا ست. ازین بی محل تر سخنی می باشد.

از سخن های نازنین پیری مانده است این حدیثم اندر گوش

در محل گوی هرچه می گویی ورنه بر حال خویش باش خموش

حکمت حکیم تعالی و تقدس به علم قدیم بی زوال خود از ازل آزال به هر کس چند نفس معین ساخته که آن نفس (134b) به آخر آید آن کس بمیرد و راه آخرت گیرد. قطعه

دم مزن آدمی به دم زنده است زود ترسم که همچو سنگ شوی

دم مزن همچو سرو بستانی ورنه قامت نگون چو چنگ شوی

بنابر آنست که حکمای هند در سالی دو بار یا سه بار نفس میزنند پانصد سال یا هزار سال زنده می مانند. بعضی آدم باشد که روزی هزار سخن کند. گفته اند آدمی روزی هزار سخن کند بمیرد نیک است که چهل سال یا پنجاه سال درین عالم به سر می برد و مزید. قطعه

بحر لب خشک و دیده تر از جوش نزنند دم که خرم است زمین

قلم از ناله تاب خورده چو نال از خموشیست نزد شاه نگین

حکمت می گویند که لقمان حکیم را خانه و پوشیدنی چون مردم نبود. جای باشیدنی و پوشیدنی او خم بود. در خم در می آمد و دهن خم را می بست و تابستان و زمستان از سرما و گرما ایمن می بود. معلوم است که در خم سر بسته چند نفس توان زد آنست که هزار سال بزیست.

حکایت می گویند که دی غلام یکی بود. خواجه اش را علت قولنج شد. گیاهی جوشاند و به خوردش داد و منفذ نفس مثل **(135a)** ناف و چشم و گوش و دهان غیر از راه پایان نگذاشت و دست بر لبش ماند و دو سه روز نماند که نفس زند مرض به صحت پیوست. خواجه اش در مقابله آن خدمت آزاد کرد. بلکه بنده اش شد نفس نازدن را خاصیت بسیار و رفاهیت بی شمار است.

نکته صوفیه را یک شرط درویشی صمتست که به ظاهر خاموش باشند و به باطن به ذکر الله تعالی. **قطعه**

حکمت آموز و خموشی بگزین تا شود باطن از ذکر به نور

وارهان طبع خود از ظلمت نفس تا به مقصد رسی از نور حضور

حکایت واعظی به پادشاهی پیغام فرستاد که از برای تو موعظه و نصایح جمع کرده ام اما پاره ای درشتست به حکم آنکه مریض را داروی شافی در مذاق تلخ می نماید.

سخن حق به هر که پیمودم راستی بر دلش گران آمد

سود مردم تصورم شد لیک در دهانم زبان زبان آمد

پادشاه در جواب نوشت که تو از موسی و هارون علیهما السلام بهتر نیستی و من از فرعون و هامان بدتر نیم که الله تعالی به ایشان فرمود که **فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا**

(135b) کردن آزار دل به زخم زبان زدنت آن درفش را بر مش

پند را جایگیر اگر خواهی نرم و آهسته گو نه تند و درشت

حکایت دو مرد در راهی بهم رسیدند. همراهی گزیدند. یکی از دیگری پرسید که عیالمندی. گفت نی فردم. مرد گفت عاقلان گفته اند فردی که زن در بر گیرد و فرزند حاصل می شود. گفت آری این نیز گفته اند. **رباعیه**

ای آنکه به صد آز و هوس در بندی چون نا اهلان به غیر حاجتمندی

آزاد نخواهند تو را آزادان زیرا که مقید به زن و فرزندی

چون قدمی چند بیشتر رفتند مرد پرسید که چند پسر و دختر داشته باشی گفت من جوابت گفتم دیگر تو می دانی هر چند که خاطرت خواهد می گوی.

از یار به جز حکایت یار می‌پرس با یار نشست ای ز اغیار می‌پرس

یکبار سوال کردی و رفت جواب بیهوده نطق مزین دگر بار می‌پرس

حکایت صاحب دولتی را میل صحبت یاران خاصست. خانه و سرای آراست که یارانی که چون بنات النعش پریشانند چون پروین جمع سازد و چند روز طرح عیش و نشاط اندازد. **شعر**

(136a) چون برگ های لاله بهم ساغر نشاط گیریم و دهر را بدهیم از سر انبساط

خدمتکاران که داشت هریک را به حضور یاران گماشت. که قدم رنجه فرمایند به نور حضور مجلس آریند. یکی از گماشتگان به یکی از دوستان رسید و پیغام رسانید که وجود شریف و عنصر لطیف را در آن بزم پر بهجت غنیمت می شمردند و انتظار مقدم مبارک می برند. کرم نمایند و قدم رنجه فرمایند. **قطعه**

بیا که در قدمت با نشاط بگذاریم زمانه گذران بی نشاط دلکش نیست

کرم نمای و قدم نه که جمله منتظرند چرا که صحبت ما بی وجود تو خوش نیست

مرد در جواب گفت کسی بهتر از تو نبود که برای ما روانه سازد و خاطر ما را به ازیں بنوازد. گماشته گفت آن کسانی که بهتر از من بودند به کسانی که بهتر از تو بودند سرداد. مرا برای طلب تو فرستاد. مرد چون این جواب بشنید و بخندید و گفت. **قطعه**

(136b) به بزم مردم دانا خموش باید بود ز گفت بیهوده ترسم که منفعل نشوی

سخن نخست به میزان عقل نیک بسنج اگر جواب سخن بشنوی خجل نشوی

باب پنجم

در عشق و جوانی

حکایت در خراسان پادشاهزاده طوفان نام داشت. آفتاب چاشت بر آسمان از تاب پنجه حسنش مانند عکس ماه در آب لرزان. **قطعه**

منفعل آفتاب از رخ او بر زمین روز خجلتش مه را

گر برون امدی شنیدندی از دل کافر الله الله را

گاهی یکران تازی در زیر ران به صحرا برای اسب تاختن رفتی و گاهی بر پشت چوگانی به میدان
گوی باختن آمدی. جوانی ظریفی اخی نام، هوای شاهزاده در دل داشتی و بر سر راهش آمدی و گفتی.

قطعه

پایمال لشکر اندوه و محنت مانده ام پادشاه من دمامم بر سر یغما هنوز

(137a) گرچه شد از آه و اشکم عالمی زیر و زبر دارد آن شه عالمی دیگر ز استغنا هنوز

شاهزاده از حال جوان خبر داشت اما اغماض می کرد و سهل می انگاشت. روزی شاهزاده طوفان
با لشکری چون سیل به کوه و در تاخت و گذر به راه جوان انداخت. جوان بر سر راه اشک و آهی می راند
و این مطلع می خواند که: مطلع

زینان که تیز و تند به کف خنجر آمدی بر قتل من چو خنجر خود بر سر آمدی

شاهزاده مست حسن و ناز که رقیب غماز آغاز کرد که ای شاه عالمی خواهان جمال با کمال
تواند هیچکس را این گستاخی و بی ادبی نیست که این جوان دارد. شاهزاده چون مست بود این سخن به
غایت اثر کرد که گفته اند.

قطعه مکشید آه یاران به رهش نعوذبالله که شه است و تند و بدخو فن اوست می پرستی

بود او شرابخواره به غرض رقیب ترسم که ز حد زیاده باشد اثر سخن به مستی

شاهزاده از غضب و مستی فرمود که بزنند و بکشند (137b) که دیگری این گستاخی نکنند. از
هر طرف تاختند و تیغ و خنجر آختند به زجر و توییح. یکی به تیر زد دیگری به سیخ و جوان را هلاک
ساختند. جوان جان می داد و می گفت. قطعه

بنوسید از پی عبرت بر سر خاک من به خط درشت

سال های دراز داشتمی سر خود را نگه به ده انگشت

اخی نامراد را در عشق آخر از اشک و آه طوفان کشت

حکایت وقتی به یاری سر و کاری داشتم و بازاری و به یادش روزگاری می گذاشتم. هرگز آن شیرینی
از لب و دهانم و آن لذت از کام و زبانم نمی رود که ایستاده بود و انگور می خورد هر دانه که از دستش بر
زمین افتادی خاکی می گفتم و بر دهان می نهادم. بازی کنان دست به سیب ذقنش بردم. گفت غلط

کردی که این خاکی نیست آبیست. گفتم ای باغ عمر تا نظرم بر گل رویت افتاده هر میوه که از دست تو می خورم پندارم که شفتالوست چون انار خندان شد و گفت: **قطعه**

شکر دهنی را که به صد آب و طراوت
بر چشمه نوشین لبش رسته نباتست

(138a) تا زنده جاوید کند کشته خود را
خط لب او خضر و لبش آب حیاتست

قطعه گر تاب دهد دل چه عجب خسته دلان را
چون آب گل روی تو از تاب دل ماست

ارباب نظر را ندهد جز ثمر ناز
نخل تو که پرورده ز خوناب دل ماست

حکایت وقتی زاهدی منع و ملامت از دیدار خوبانم می کرد و ردع و ندامت نظر کردن از روی جوانانم می فرمود و می گفت که الله تعالی نظر به نامحرمان نهی فرموده است و سخن بزرگانست النظر الاول لك و الثاني عليك تو دایم در تک و دو آنی که در روی خوبان بینی و همیشه در گفت و شنود آن که با دلبران بر خیزی و بنشین. رجا از بهشت و خوف از دوزخ نداری گفتم ای زاهد عاشق را کار به دیدارست و با بهشت و دوزخش چکار. **قطعه**

نموده هرکسی را کار فرمای قدر کاری
غم زاهد دگر اندیشه عاشق دگر باشد

(138b) ز جانان دیدن دیدار باشد همت عاشق
اگر دیدار نبود جنت از دوزخ بتر باشد

نکته زمین آغشته از آب و گل است. بی آب و گل زمین در گذر نیستی و سیل فناست و انسان سرشته از جان و دل از جان و دل انسان طفیل هستی و بقا. از جمعیت آب و گل و جان و دل مراد انسان و از انسان مقصود عشق و محبت. انسان بی عشق و محبت حکم کلوخ و خاک دارد بلکه خاک و کلوخ از و پاکتر. **قطعه**

از عشق بود مدار انسان
بی عشق کسی به راه بادست

در آدمی که عشق نبود
نامش منه آدمی جمادست

عمر را صرف هوای دل خود کردم لیک
هرگز از عشق بتان شاد نبودم نفسی

غیر تخم غم و اندوه نشد حاصل من
آنچه من دیدم ازین قوم مبیناد کسی

حکایت. وقتی در سر کویی با پری رویی مایل بودم و از همه شغلها به کار و بار او شاغل رقیبان
(139a) دیو صفتش نگاهبان، غولان بیابانش دربان و در آن سر کوی آب روی مردم به بی حرمتی بردندی
سفاهت و شناعة کردند.

شعر. چو دیدم سایه پهلوی قدش ز آن کوی برگشتم من دیوانه از دیو و پری دیوانه تر گشتم
همچونانکه روز عید به عید گاه روند به دو مرد پیر از آن محله به امید دیدار همراه شدم. پیران
گفتند ما از مردم این محله ایم اینجا از پری رویی آفتی است و مردم را از دیو صفتان این محله مخافتی. تو
جوان غریبی. مثل است که دیو غریب را میزند. مبادا که تو را المی رسانند. درین سخن بودیم که با جمالی
همچون عید آراسته و خود را به انواع لطافت و زیبایی پیراسته از سر کوی بیرون آمد و نظرش به حال من
افتاد. روی به سوی من نهاد و دوید و آستین ناز را به گردن و حلقم پیچید و روان شد. گفتم.

شعر. عید آمد سر نمی پیچم ز فرمان تو من ساز قربان خودم ای شوخ قربان تو من

(139b) بشنید و چون گل به رویم بختید. بیت

در به روی غیر بست و روی چون گل را گشاد عیدیم جست و ز لعل چون شکر عیدیم داد
بعد از دو سه روز به آن دو پیر پیش آمدم. گفتند از آن بلا چون بر تافتی و از دست رقیبانش رهایی
چون یافتی. بیت

بترس از آن سر کو هر زمان گذر کردن بلاست هست ضرور از بلا حذر کردن
گفتم.

قطعه چند به آب دیده ام دست بود رقیب را سیل کجا که می رود مانع آن نشد خسی

رو نکنم سوی دگر گرچه راندم سگش ز آنکه خدای ترس را ترس نباشد از کسی

حکایت. درویشی بی سرو پای در بازاری با خود سودایی داشت. دید که چاوشان به دورباشها
مردم را از بازار می تازند و راه خالی می سازند. درویش گوشه ای بگزید و به روی خسبید. دید که خیل
پری رویان به دیو نژادان نشسته اند و روی چون گل گشاده و تیر غمزه به ابروان چون کمان پیوسته (140a)
و از پیش و پس خادمان و غلامان چون ماه و انجم صفها بسته. **مثنوی**

با رخ چون گل و لب چو شکر طعنه ها می زدند بر مه و خور

خطشان دلفریب هر عابد زلفشان خرقة سوز صد زاهد

در میان آن انجمن چون انجم ماهی در عین محفه چون مردم عین بلند اختری چه بلند اختر زیبا
دختری به صد عشوه و داستان و هزار ناز و کرشمه قرار کرده و قرار از اهل نظر برده. **قطعه**

بر آن رخسار اگر یک ره ببیند از دل زاهد صد آشوب و فغان و ولوله در خانقاه افتد
بشوید دست از آب ننگ و از ناموس بر خیزد معاذالله کسی را با چنان رویی نگاه افتد
درویش چون آن شکل و شمایل دید اگر چه یک دل نداشت به صد دل مایل شد. گفته اند تا دل
ندهی از دست دیده را می باید بست.

شعر. از دیده دیدم صد بلا و ز دل کشیدم صد الم اکنون کجایی ای اجل کز دل رهم وز
دیده هم

درویش خواست که بر پای خیزد به سر افتاد و میل کرد که در زمین نهال صبر بنشانند دود آه
برخاست.

(140b) شعر. دواى دل ز که جوید غمش کرا گوید چگونه آه بر آرد و یا چه سان موید
گرفت راه نفس هممنفس کرا یابد سراغ گم شده خویشتن کجا جوید

درویش بیچاره را. **فرد**

کار افتاد و کار سخت افتاد شررش ز آسمان به رخت افتاد

چاره ای ندید. خود را به صومعه که در گورستان داشت کشید و نظر در کار قضا و قدر گماشت.
تعجب و حیرت داشت که من در گوشه بی توشه گورستان نیستی به صد خواری و آه و آنکه دلخواه است
بر سریر سلطنت عز و جاه پادشاه. **فرد**

بیرون ز حدست و دور از کار هیئات کجا من و کجا یار

ایامی بعید حالش چون زلف دلآرام پریشان و ابتر و مدتی مدید دلش از طره مرغول جانان حیران و
مضطرب بود و روی ناامیدی بر دیوار صومعه نهاده و خود را بر مردن قرار داده بود و می گفت. **رباعیه**

جز کوی غم تو نیست جای دل من انجاست مگر شکسته پای دل من

(141a) حال دل خود با که بگویم که نیافت حال دل من کسی و رای دل من

ناگاه از عالم غیب بی ریب مفرعه امیدی بر لوح خاطر درویش نهادند و دست در حلقه صومعه
دلش زدند که.

قطعه. همه گه مدار دوران نه به یک قرار باشد شب تیره جهان را رسد از سحر سفیدی
چه دهی به دام حیرت دل خود درین بیابان نکنند اسیر کس را به کمند ناامیدی
بزرگان گفته اند دعای سه کس مقرون الاجابه است. دعای غریبان در سفر، دعای پدران در حق
دختر و پسر و دعای عاجز و مضطر.

قطعه. سر و سامان بشد از دست و فتام از پای شده ام واله و سر گشته و خوار از گردون
مانده ام عاجز و مضطر به غریبی یا رب لطف کن ساز دعایم به اجابت مقرون
همیشه درین خیال در گوشه صومعه در اندیشه بود که غوغایی به گوشش آمد و مدهوشوار از صومعه
سر بر آورد و نظر کرد دید که در در خطیره پادشاهی (141b) آمد و رفتی و گفت و شنفتی است درویش
پرسید که موجب فریاد مردم چیست و باعث این غوغا کیست. گفتند دختر پادشاه مرده است. آمده اند که
در لحدش نهند و به خاکش جای دهند.

قطعه زنده را نیست چاره از مردن راحت از دهر تا نمیری نیست
نبود همچنانکه جان بی تن مرده را از لحد گریزی نیست
درویش که این بشنید بیخود شد و گریبان صبوری بدید و گفت دیدی که چکار افتاد و از جور و
جفای زمانه ام چه روی داد.

رباعیه. در عالم فقر و بینوایی زین بیش یارب چه گناه کرده بود این درویش
از طالع و بخت خوابناکم به فغان هر دم غم تازه آیدم بر دل ریش
و به خاطرش آمد که نقبی بزند و دلآرام را به گوشه صومعه اخلاص کشد. باری در زندگی از
دیدارش بهره نگرفتم حالا که هنوز تازه است از جمالش تمتعی یابم.

قطعه به قصد جان من ای چرخ گوناگون جفا داری که آن ماه از اجل رفت از برو من بی اجل
می رم

روم زیر زمین و استخوانش را کشم در بر از آن بهتر که بیرون خاک او را در بغل گیرم

(142a) میان را به همت سخت بست و به نقب زدن جست. بنشست نیم شب بود که روزنه ای از مقبره دختر وا کرد. چون روزنه بهشت که بر قبر صالحان و نیکوکاران بگشایند و دختر را بر دوش ماند و به صومعه رساند و به حرمت و عزت بنشاند و خود در گوشه صومعه به طاعت و عبادت خود و به شکرگذاری خدمت مشغول شد. دختر دموی بود. دم راه نفسش بسته بود و رشته حیاتش گسسته. درویش چون از جایی به جایی انتقالش فرمود از آن تردد پرده دماغش گشود و خون روان شد. چون راه نفسش خالی شدن بنیاد نهاد. دختر عطسه ای زد و چشم بگشاد. خود را در عجیب صورت و غریب حالت دید. چراغ می سوزد و صومعه می افروزد. درویش در برابر دو دست ادب در پیش دختر پرسید که تو چه کسی و این چه حالتست که من دارم. این بیداریست یا در خواب. درویش قصه را همچونانکه بود از اول تا به آخر بیان فرمود و به دختر عیان نمود. **قطعه**

شبی که پیش وی از درد و غم کنم تحریر همینکه قصه به پایان رسد ز سر پرسد
(142b) ز سوز هجر و الم های بیکرانه او اگر هزار حکایت کنم دگر پرسد

دختر زمانی روی تامل در پیش انداخت بعد از تفکر سر بر افراخت و آب طلبید و دست و روی شست و شوی داد. گفت ای درویش عالی همت بیمن برکت تو زندگی از سر گرفتم به خدای خود عهد کردم و پذیرفتم که غیر از تو هیچکس روی ننمایم و هر خدمتی که داری دروشانه شکسته بسته تا زنده ام آن را بپایم. **قطعه**

خدمتی را که بود در نظرت لایق من باز فرمای که فکر و غم آنم باشد
شرط کردم دگری را نگزینم بر تو به خدا گرچه که آن روح و روانم باشد

اما تو بی تکلف و بی تصلف برو و پادشاه را از حال ماضی و حال اعلام و کیفیت را به عینه تمام به عرض رسان. درویش علی الصباح رفت و پادشاه را از قضیه آگاه ساخت. چون پادشاه در عالم الله همان یک دختر داشت در مفارقت او خود را مرده می پنداشت. (143a) ازین خبر زندگی چون دخترش از سر گرفت. بی اختیار سوار شد و به در صومعه درویش آمد و سر در پیش کرد. دید که دخترش جای بر تخته پاره ای کرده و سر از کفن بر آورده. پادشاه از شادی چون گل شکفت و دختر را چون سرو آزاد در بر گرفت و بوسه بر سر و رویش داد و بناوخت و درویش را به التفات پادشاهانه سر بر افراخت. **قطعه**

رسم باشد که مردم درویش خدمتی بهر شاه پیش کنند

پادشاهان به حال درویشان التفاتی به خورد خویش کنند

دختر عهدی که به خدای تعالی بسته بود به خدمت پادشاه عرض نمود. پادشاه قاضی و مفتی و علما را حاضر کرد و در همان مجلس دختر را به عقد و نکاح به درویش داد. از یمن عشق و محبت درویش و از برکت صدق و اخلاص دختر فرزندی به وجود آمد که سلطنت و حشمت پادشاهی دنیا و آخرت به پیش نظرش خوار و بی اعتبار و در پیشگاهی قرار یافت که دیگر آن طرف راه نیست. **قطعه**

لایق به حریم پادشاهی باید که برند محرمی را
تا نشو و نما کند براهیم آرند به عشق اذهمی را

(143b) قطعه.

محبت ورز و بگزین عشق همچون سایلی ای دل که جز عشق و محبت نیست روی و راه درویشان
کرم بینی به صدر بزم درویشان عجب نبود گدا را می کند و محبت شاه درویشان
قطعه. به دست شاه گرفتند به فرض هفت اقالیم خراب مملکت دیگرست و جاه فزایی
ولی گدای مقید به هست و نیست نباشد عجب نباشد اگر شه برد حسد به گدایی
حکایت. لیلی چند روز مجنون را ندید و خبرش نیز نشنید. عنان طاقت از دست داد و روی به
صحرا نهاد و گرد هر وادی و دشت چون گردباد می رسید و می گذشت. **رباعیه**
معشوق به عاشق ار مدارا نکند فرق دل خود ز سنگ خارا نکند
معشوقه اگر نهان نجوید عاشق عاشق طلب وی آشکارا نکند
ناگاه از وادی گذشت دید که مجنون با آهوان دشت می گشت. چشم غیرت باز کرد و عتاب و
ناز آغاز نهاد که بارک الله از عشق من وا پرداختی و بادیگران ساختی.

(144a) بیت. همین باشد کمال عشقبازی مرا بگذاری و غیری نوازی

مجنون ستمدیده آهسته و آرمیده از روی نیاز جوابش باز داد.

در دیده تویی کجا که چشم اندازم حاشا که وراى تو به کس پردازم
شاید که به کار من نگیری آهو با آهوی چشم تو نظر می بازم

قطعه. مکن ای دل از آن مه دور فریاد و فغان زیرا قضای آسمان با آه و واویلا نمی گردد

نظر بر گل قند عشاق را پی عارض جانان به باغ دیده مجنون به جز لیلا نمی گردد

حکایت. در سمرقند جوانی به لبها چون قند سر تراشی می کرد و گاهی سر عشاق را به تیغ غمزه و ناز از تن می تراشید و گاهی گل رخسارش از عرق بر روی بیدلان گلاب می پاشید و می که دست بر سر کس نهادهای سودای دیرینه را از سر بیرون بردی و وقتی که کف بر کتف و دوش ماندی عقل و هوش پریشان کردی.

قطعه. تا عیب عاشقان نکنندش به چابکی دستی به پیش داشتی و دستی از قفا

هر که تیغ او شرر انداختی ز چرخ چون مهر و ماه داشت صفا در پی صفا

(144b) بازرگانی از کرمان فریفته مار مویش و آشفته ماه رویش بود. هر روز به دکانش آمدی و نشست و چشم از دیدن دیدارش نبستی.

فرد. خوب رویی را که جان یابد ز لعلش مشتری کی بود صد جان عاشق قیمت یک دیدنش
عاشقانش دیدند که مرد هر روز می آید. گفتن گرفتند که موی دارد شهرت گرفت همه کس می گفتند که موی دارد.

بیت. نتوانست در دکان نشست عاقبت از زبان مردم جست

و هری رفت آنجا نیز مشهور شد که می گفتند موی دارد. دشنام می داد و سقط می گفت.

بیت. هرکه می گفت موی آشفته موی گفتی که در فلان شماست

زیرکی گفت این ابله اگر عاشق بودی چون سنگ زیر تیغ جوان نشستنی نه چون موی از هر باد جستی.

قطعه. دیربست که در گوش دل و صفحه خاطر ماندست چنین نکته ام از نادره گوئی

صد سنگ جفا گر رسد از کوی ملامت عاشق بود آنکس که نرنجد سر مویی

حکایت زنده دلی مرده لعل مسیحا دمی بود. **(145a)** اگر چه در هجران جان می فرسود اما به امید بوی وصال او می آسود. در کار و بارش نسقی و از مرض عشق در بدن از جان جز رمقی نمانده بود و می گفت.

رباعیه. که زهر جدا ز آن لب چون قند کشم گاهی ز کمند زلف او بند کشم

فریاد که روز عمر من چون شب ساخت بی مهری را ز چرخ تا چند کشم

و شبها با سگان کویش به سر بردی. در فریاد و فغان با ایشان یاری کردی و گفتی.

فرد. شبی که در سر آن کو مرا رقیب گذارد فغان کشم که بود از سگان خویش شمارد

زاهدی در آن محله می بود و آواز وی می شنود. روزی سر آستین عاشق گرفت و گفت تو انسانی
چه مناسبت که با سگان گردی و با ایشان فریاد کنی و با خود بیداد.

رباعیه. مفهوم مگر نیست تو را ای نادان خاصیت انسان دگرست و حیوان

آدم که درو حس نبود آدم نیست در مرتبه سگ سگست و انسان انسان

گفت ای زاهد مرا دو چیز موجب و باعثست درین کار. اولاً دوستش می پندارم و سگانش را نیز
که از کوی اوست دوست می دارم از دوستی نباشد که ایشان فریاد کنند من خاموش باشم.

(145b) رباعیه. زینسانکه به عشق آن پری دارم جوش هستم ز دم سگان او حلقه به گوش

خود گو چه روا بود که هر دم ایشان فریاد کنند و من نشینم خاموش

دوم آنکه روزانه اندوه دل خود را در میان مردم اهل و نااهل نمی توانم بیرون داد شبها با سگانش
فریاد و افغان می کنم تا اندوهی که در دل دارم پاره تسکین می یابد و کمتر می شود. زاهدان زنده دل
این سخن را از مرده دلی که داشت قبول نکرد عاشق گفت.

رباعیه. پای تو نرفته جز به گل معذوری از شیوه عشق دل گسل معذوری

ای از دل ما بی خبر از ما بگذر چون نیست تو را خبر ز دل معذوری

قطعه. آنکه او جوشی ندارد در ره عشق است سنگ عاشق بیچاره بی فریاد و افغان چون بود

هرکه نبود در دلش از عشق گلرویان اثر در حقیقت کمتر از سگ باشد انسان چون بود

حکایت. طالبی وصال مطلوب تمنا داشت. شب و روز و شام و چاشت تکی و دوی و گفتی و
شنوی با این و آن می کرد که گفته اند.

قطعه. وصل مطلوب آرزو داری طلبش کن گذار بی شرمی

اندکی بوی وصال مطلوب به دماغش پیچید. درد و داغش از حیّز عقل و خرد بیرون کشید. فقیهی بود از فقها از حقیقت عشق بیخبر بلکه سفیهی از سفها. از بی دردی چون باد پرده در، روزی چون صرصر در دامن عاشق آویخت و زهر با شکر آمیخت که می بینمت علی الدوام آرام نی و فرارت. صبح و شام گاه درین سر کوبی گاهی در آن سر بازاری. چه حال داری. دیوانه یا سودایی. تا به کی این یاهو گردی و هرزه در آیی. همچو ما گوشه بگیر و نصیحت پذیر. عقلی و خردی اندوز و درس علمی و ادبی آموز که گفته اند.

قطعه. هرکه ناموخت عقلی و خردی در چراگاه گاو خر به ازو

صفحه دل که نبودش خط عقل روی دیوار و پشت در به ازو

گفت ای خواجه دلالت به عقل و خردم می کنی. جزاک الله خیرا. اما دلی که از عشق و محبت پر شده باشد اندیشه عقل و خرد در وی چون گنجد و درونی که همیشه از خیال یار مالا مال باشد درو فکر غیر و محال چگونه صورت (146b) بندد که گفته اند.

قطعه. به زمینی که تخم کاشته اند تخم دیگر درو نمی کارند

کاغذی را که خط گرفت تمام نقش دیگر درو نه بنگارند

رباعیه. ای خواجه به اعتبار در دهر نگر یکسان نبود تابش خورشید و قمر

هر آدمی که هست شغلی دارد تو کار دگر داری و من کار دگر

حکایت منظوم

عاشقی را غم آسان پنداشت	دیدن عشق یکی در دل داشت
تا چشد چاشنی لذت عشق	بود غافل دلش از محنت عشق
همچو تیر از جگرش آه کشید	تا که از سرو قدی تیر رسید
که چنین آه زدی از یک تیر	گفت آن ساده جوان را یک پیر
صد ازین هر قدمی بیشترست	هرکه در عشق قدم بیشترست
که بلاهای چنین را تابد	لذت عشق کسی در یابد

به یکی زخم زدی آه و گریست عشق و ناله برو این کار تو نیست

گفت آهسته به آن پیر جوان آه من بود نه از زخم چنان

آه از آن بود که زخم دگرش نرسد در دل هر بی بصرش

نه که زخمش به فغان داشت مرا غیرتش آمد و نگذاشت مرا

سایلی جان بده از غیرت عشق بعد ازین سر مکش از محنت عشق

تا بگویند ترا عاشق او بر سر کوی بلا صادق او

(147a) حکایت. پسری خوب رویی را به دانشمندی خوش خویی شاگرد ساختند. پدر و مادر پسر

جای خوش تعیین کردند و از برای تعلیم به زیر پای گلیم دلکش و فرش منقش از برای حکیم انداختند.

قطعه. هرکه از جان نکند خدمت استاد ادب لاابالی شود و خدمت اوباش کند

روز طفلی هنر آموز که چل ساله جهل بگریزد ز ادب بی هنری فاش کند

پسر پگاه بر می خاست و لوح تعلیم بر کنار می گرفت و منتظر استاد می نشست استادش که می آمد به تعظیم می نشاند درس و سبقش را کما هو حقه می خواند.

قطعه. طفل نادان را به دانش مرد آرد سوی علم صیدپیشه همچنان خرگوش را گیرد به خواب

می گریزد روسپی از شهنه شهر آنچنانک بزنه از چوب ملاعب شپره از آفتاب

روزی پدر از پسر پرسید که چونست پیشتر ازین از برای تو استادان می آوردیم تو زنجیر از پای

می**(147b)** گسیختی تاپای داشتی می گریختی و این استاد را تعظیم می کنی و پگاه می خیزی آتش می

آری و آب گرمش به دست می ریزی این کارت به خلاف آنست. پسر گفت ای پدر سبب بسیارست اما

دو کارست برین خدمت مرا که آن سزاوارست. **اول** آنکه مرد از روی دانش و بینش به نرمی و دلگرمی به

تعلیم من مشغول است و هنگامی که اینجا می آید از برای من شکر و بادام می آرد و مرا می پرورد و هیچ

نمی آزارد. **دوم** آنکه آن استادانم به بوی طمع و حرص از برای ایدای من چوب سخت می آوردند که کف

پایی بزنند و مرا برنجانند. ای پدر انصاف بده که آنها خوب بودند یا این حکیم مرغوب. پدر پسر را تحسین

بلیغ نمود. استاد را در وظیفه افزود.

قطعه. عجیبی نیست که بخشد فرح چشم و دماغ رنگ و بوی که گل از باغ لطافت گیرد

طعم دیگر کند اظهار به کام امید نخل عشقی که بر از آب حلاوت گیرد

قطعه. خانه دل ز چشم گیرد نور زانکه روزن هوا دهد بر کاخ

(148a) باغ را رونق دگر بخشد غنچه بر گلبن و ثمر بر شاخ

حکایت دلبری بود چون گل رعنا اندرون زرد و چهره چون گلنار

ظاهر آینه باطنش پولاد دیگران را گل و به عاشق خار

چون بلبل گویایی جویای او بود و به خیال وصال او می ساخت و در فراق و اشتیاق او این ابیات می پرداخت که.

شعر. پی رخت ای گل چو بگذشتم ز گل های چمن ماند لال از ناله ای من مرغ گویای چمن
از خیال نخل بالایت چمن شد چشم پای نه ای سرو یکره بر تماشای چمن
جوان گاهی خود جفا نمودی و گاهی اشارت ایذا به رقیب فرمودی بلیتیش می دید و ازیتش می کشید.

بیدلست و اسیر چون سازد که به درد و غمش نپردازد

نه ز تن خوفش و نه از جان بیم بود با جور و محنتش تسلیم

فی الجملة پسر را نوبت خوبی به سر آمد. سنبل ترش از آتش رخسارش بجوشید. چون غلبه مورچه که گرد سوراخ را بپوشد گرد لب و دهنش را پوشید. (148b) جوان چون از دیگران التفات ندید بر سر عاشق دوید که السلام علیک مرد نیز به جوابش التفات نکرد. عتاب آغاز کرد که جواب سلام نمی دهی. مرد گفت این را از تو آموخته ام. پسر گفت نادان بودم. بد می کردم. تو دانایی نکویی کن. گفت تو ازان بد نیستی که تو را نکویی توان کرد. جوان بر اشفت و برفت و از غصه خود را آویخت و طناب عمرش بگسیخت. مرد چون این شنید گریبان به دندان گزید و گفت:

در همه عمر خود این دیو صفت با ددان بود نه با خلق آمیخت

خوی بد بود فن این بد خو را عاقبت خُلق بد از حلق آویخت

حکایت در اوان شادکامی و کامرانی چنانکه دانی غلیان شور شوق و طغیان زور عشق بر جای بلندی نظر انداخته بودم و از کار و بار هستی و نیستی باز پرداخته .

شعر. جوانیم همگی شد به عشق و دل نگرانی رسید نوبت پیری دریغ وقت جوانی

گاهی به سگان کویش دلداد و همراه و گاهی با (149a) غلامان و خدمتکارانش همدم و هواخواه و دلآرام بلند پرداز و سرافراز.

قطعه. رامم نبود زلفش و دل داشت پایمال آرام مرغ بر سر سنبل چه احتمال

هر ابرویش به قصد نگون کشتنم چو نون هر زلف او به کشتن عشاق بود دال

روزی از سر کوی او تفرج کنان می گذشتم و بهانه دیداری به این و آن مشغول می گشتم. به یکی از مصاحبانش وا خوردم و تعظیم و اکرامش به جای آوردم. جوان ملایمت نمود و ایستاد و جواب سلام داد و گفت ای دردمند دلداد و ای غریب کار افتاده، می بینم که گاه و بیگاه می آیی و با سگان محله همراهی و با رقیبان بد اندیش نیکخواهی. مقصود تو ازین تردد چیست و منظور نظر تو کیست. بیا تا با تو در گوشه ای بنشینیم و خیال و مصلحت تو را بدانیم و ببینیم.

قطعه. ای خوشا حال بیدلی که سگش روی بنماید التفات کند

از ره مهربانی و پرسش خسته را روی بر نجات کند

گوشه ای گزیدیم و درها بستیم و با یکدیگر یارانه نشستیم و از هر دری حکایت پیوستیم. قدح در میان آمد و دور گردان شد. ناگاه (149b) آواز در بر آمد. دیدیم که چون سرو آزاد از سر عشوه و ناز در آمد و عتاب آغاز کرد که ای لیلی و مجنون وصلتان مبارک باد و پیوسته خاطرتان شاد. بیهوش وار از جای جستیم و دست بر کمر خدمت بستیم.

شعر. هر چند دیده بی رخ آن دلستان نبود ز آنگونه آمدن به دل ما گمان نبود

گفتم:

رباعیه. ای روی تو آینه صاف دل من با لشکر غیر تو مصاف دل من

من متفقم به عشقت ای جان جهان تو نیز مباحث خلاف دل من

بنشست و دستار از سر و جامه از بر و موزه از پا کشید و آرامید و در گفت و شنفت وا کرد که اینچنین کارهای خطیر از طور شما مردم دورست و شغالان را غفلت از دست و پنجه شیران مستی و غرور که رقیبان سگ صفت بیرون در میان حقد و حسد گم و به اتفاق از شما اینچنین غافل نشستن نه سزااست

و شما دو کس درین دو چشم خانه چون مردم به اتفاق نه رواست. گفتم بلا آنست که یار با اغیار بهم است. اگر یار یار باشد از اغیار چه غم.

هرگاه که با تو می نشینم گویی که ز غیر بر حذر باش

(150a) تو در بر من نشین به شادی اغیار بگو برون در باش

چون این بگفتم چون گل بشکفت و چون غنچه خندان شد و گفت گفته اند یکروزه کامرانی به از سال های دراز سلطانی با دیگران.

رباعیه. تا چند چو گل لباس بر دوش کنیم ما نیز بسان بلبلان جوش کنیم

خوش ساعت خرم است و یاران حاضر ساقی قدحی بدار تا نوش کنیم

دوری چند که گشت غنچه اش خندان شد. رویش چون گل و لاله سرخ بر آمد و از روی کشی و خوشی خندان خندان گفت درین ایام چه گفته ای بر خوان بیتی و غزلی که داری به سماع ما برسان خواندم که.

شعر. فارغ ز دیدن گل و از سیر باغ باش بنشین دمی مجلس ما چون چراغ باش

این دم که دست داد به عشاق الفتی اندیشه از کسی مکن و با فراغ باش

تحسینم کرد و نقلی از لعل شکرینش به کام جانم نهاد. یکی در آمد که چه نشسته اید که دشمنان دشمنی کردند و در و دیوار را گرفتند و بر سر شما غوغا آوردند. جوان چون این بشنید شمشیر کشید و بیرون دوید خری را (150b) از میان دو نیم زد و سگی را از حلق اویخت. رقیبان چون آن بدیدند از هم ریختند و هرکدام به گوشه گریختند. آمد و باز بر جای خود نشست و عود بر دست گرفت و گوشها بساخت و دل های ما را بنواخت و خواند که

قطعه. هر کجا هست عسل نیست ز زنبور گریز شمع هر جا که بود نیست ز پروانه گذر

هست معمور دل از دیدن یاران یکدم آخر ای غیر ز ویرانی این خانه گذر

تا صبح نشسته بود و ساقی قدح می پیمود و ابیات می گفت و می فرمود که بر جایی رقم ساز. دوات و قلم حاضر نبود. بر لوح دل می نوشتم و هر بیتی که من می گفتم ساق بلورینش را وا کرده بود که به نوک کارد برینجا ثبت کن که از خاطر نرود. قطعه

مجلسی و چه مجلسی که ازو رشک می برد مهر چون ناهید

دوست چون گل شکفته با دل شاد از غم آن رقیب می کاهید

رقیبان در بیرون منتظر که حالا مستست بیرون خواهد رفت. حریف خواهد ماند در کارش نشانیم و به جایش (151a) رسانیم و ازین غم و غصه خود را برهانیم.

قطعه. بهر قتلَم میان همی بستند دشمنان هر طرف ز حقد و نفاق

دشمنی و نفاقشان چه کند یار را بود چو به بنده وفاق

و می گفتند با یکدیگر که.

قطعه خود گوی درین کوچه کس است و چه سگست این گیرد ره گستاخی و جانان برد از ما

با آتش غم در جگرش آب نمانیم این امر محال است که او جان برد از ما

چون صبح شد هر دو مست به یکدست گریبان فقیر و به یکدست شمشیر بیرون آمد و به هر طرف می نگرست و دشنام تلخم از لب شکرینش می داد و تقاضا می کرد که تیز برو مایست. رقیبان چون آن بدیدند به یکدیگر اشارت کردند و بشارت دادند که اینک به کشتنش می برد الحمد لله که عاقلان گفته اند که مار را به دست دشمن باید کشت که یکی از دو کارست. یا مار از دست دشمن کشته می شود یا دشمن از نیش مار و دیگر گفته اند که کارها را به روزگار می باید گذاشت تا روزگار انتقام از بدکار کشد.

(151b) قطعه. غافل از کار مدّعی می خواست بر در دوست رفته جا گیرد

او به آن شغل همچنان مشغول که اجل ناگهش فرا گیرد

ایشان خود را به این سخنان تسلی می دادند که از محله ام بیرون آورد و شادی کنان بر گشت و پای بر روی رقیبان نهاد و بگذست.

قطعه. مانده در خاطرم این نکته خوش از یاری یار آنست که باشد به سر عهد و وفا

بنده آن بت شیرین حرکاتم که مدام از بی خاطر یاری کشد از غیر جفا

یار بگزین که وفادار بود نه جفا جوی چو اغیار بود

پا نهد گر به سرت کار افتد نکند شادی و غمخوار افتد

متفق در نعم و غم باشد یار زینان به جهان کم باشد

گر چنین یار بود جانش ده سر خود بر خط فرمانش نه

غیر او را به جهان هیچ میای شاد شو از غم عالم باز آی

حکایت لاله رخساری که خال رویش چون سپند بر آتش بود و خط عذارش چون موج بر آب دلکش از ناز و عشوه ای که داشت از عشاق (152a) فقیر درویش به استغنا چشم می بست و صباحت و لطافتی که در خود می پنداشت در بازار خوبی با توانگر و غنی می نشست.

عشاق فقیر پیش او خوار هر جا که غنی ازو به حرمت

با اهل غرض چو روح در بر با بی غرضان نداشت الفت

فی الجملة صباحتش با وقاحت مبدل شد و ملاحظتش به کثافت خلل یافت. **قطعه**

خاکستر سرد شد خط او رخ رفت درون دود آتش

چون آینه ای که زنگ گیرد یا یخ که نمد بود پناهش

اغیا چون آن بدیدند روی در هم کشیدند و به طعن و لعش زبان گشادند. جوان آشفته ظاهر و مشوش خاطر شد. به عاشق دیرینه اش روی آورد و سلام کرد عاشق دید که.

مثنوی. لطف او رفته و کثیف شده از غم عاشقان ضعیف شده

نه ملاحظت به جای مانده نه روی خال گم گشته و مشوش موی

او نیز چون دیگران التفاتش نکرد. جوان گفت تو دایم می گفتی چشم بر حال داری اگر اندک موی به رویم آمد چشم بر حال بر جاست. این بی التفاتی چراست. گفت پندارم که مویت از مردم چشم بر حالت بیرون (152b) آمده است همچون موی خال جوان بی هنر بود. از بی نانی و آبی روی به گلختنابی نهاد تا وجه معاشی به دست آرد و عمر به باطل نگذارد.

قطعه. هنر دیگرش به دست نبود تا رسد لقمه اش به کام و دهن

رو به گلخن نهاد تا سوزد خس و خارش چو هیزم گلخن

حکایت. رعنا غزالی مشکین هلالی بر صید پنجه و ناخن شیران و نهنگان چشم دوختی و از بهر طعمه و لقمه با پلنگان و گرگان روبه بازی آموختی.

قطعه. جرّه بازی که به صد چابکی و حيله گری طعمه را از دهن شیر کشیدی و پلنگ

گه به نرمی و خوشی رام شدی با نخجیر گاه با نازکی آرام گرفتی با رنگ

دیوانه شعاری بسته زنجیر زلف چون دال او بود و مرغ دلش گرفتار دانه خال او.

قطعه. هرچه می داشت در کف و کیسه به طفیلی رای او می کرد

می خراشید سینه و چو دلش نقد جان را فدای او می کرد

اما محبوب چون آهویره در دست هرکسی دسته علفی (153a) دیدی در دنبال او افتادی. همینکه علف تمام شدی روی به خیال دیگر نهادی.

قطعه. گوسالکی که داشت مسکین در دشت چو گاو خوش علف بود

از جور و جفاش نقد عاشق پیوسته به معرض تلف بود

گاهی از روی شفقت نصیحتش می کرد و می گفت که اهل عالم بدانند بر مثال دادند. مبدا که در خلوتت یابند بدوانند و بدرانند. پسر که این می شنفت از ناخوشی می گفت که من اینم تو چه کار داری نه پدر و مادر منی که هر زمان مرا می آزاری.

قطعه. چه سود تربیت تو به جای نادانی نکو کنی و بدی در خیال او باشد

حلال زاده بیايد که آورد در گوش نصیحتی که مناسب به حال او باشد

پسر فی الجمله از کوه بلند حسن روی با خطاط آورد و روی اختلاط به عاشق کرد و ملایمت آغاز نهاد و در خلا و ملا و دمسازش شد. عاشق بیچاره از جامه و دستار پراهن و شلوار نه یکی تکرار تکرار انباشت و در بوغجهای زیبای دیبا بسته بسته دسته (153b) حاضر داشت. هرکدام را که می خواست می پوشید و از اطعمه نظیف و اشربه لطیف به کام و لب می رسانید و می نوشید.

قطعه. هر ماملکی که داشت عاشق از خود نه ازو دریغ می داشت

از نادانی که داشت معشوق فکری دگری به تیغ می داشت

روزی خلوت یافت بوغجه های پر لباس بر داشت و از عاشق روی بر تافت. بیچاره آمد در خانه نیافت رفته است و اسباب را از خود پذیرفته. چند روز تحمل کرد دید که ممکن نیست که رجوع نماید. او نیز به چابلوسی و حيله گری شروع نمود و جوان را در جایی یافت و گفت ای جان و عمر آن اسباب و جامه ها از تو بود خواه اینجا در بر کن خواه در جای دیگر بوغجه ای جامه دیگر بهم رسانیده ام از دیباها

فرنگ و هر کدामी به یک رنگ اگر خاطرت خواهد آنها را نیز پیش تو کشم و به تو ببخشم. اما ترک آشنایی
مکن و مرا از نظر مینداز و بیگانگان را منواز.

رباعیه. کز بهر تو با وفا دلفروز منم غمخوار و شفیق و یار و دلسوز منم

دلشاد شود خرم و با من بنشین هر چند که با دل غم اندوز منم

جوان ملایمت و غمخواری بسیار از عاشق دید مردمی کرد که بیا به خانه ما برویم بگویم و
بشنویم (154a) و فردا که شود در قدم تنعم رانیم و به دلخواه روزگار بگذرانیم. رفتند و خانه آراستند و جام و
قدح خواستند. عیش و نوش جوش و خروش نمودند. وقت خواب شد جوان مست به خواب گران شد و
عاشق سبک برخاست. بوغجه ها بر داشت و گفت من اینم و جوان را برهنه گذاشت. خردمندان گفته اند
ریش بد را داروی بد. **قطعه**

مردمان زمانه گرچه بدند چون نکویی کنند نیکو باش

گر بجویند خاطرت مردم لطف فرما تو نیز دلجو باش

حکایت. دو جوانی رعنائی زیبا بودند در مرو. به قدو بالا هر یکی رشک عرعر و سرو و به رفتار و
رخسار چون کبک و تذرو. یکی لطیف نام داشت و دیگری مجد. هر کدام در حلم و لنگر چون کوه بوقیس
و نجد.

مثنوی. یکی داشت زلف آن دگر کاکلی که بودند هریک به شهری گلی

یکی خسرو آن دیگری بود شاه یکی آفتاب آن دگر رشک ماه

یکی را دو ابرو کمان قد چو تیر یکی را دو لب قند و دندان چو شیر

به دندان و لب هریکی نوش خند به خوی گوارنده چون شیر و قند

آزاده جوانی شیرین کاری چرب زبانی دلدادۀ و اوفتاده (154b) هر دو جوان می بود. دایم حسرت
صحبتشان می خورد و همیشه آرزوی مصاحبتشان می برد و می گفت.

شعر. ای خوش آن روز که در مجلس اینها باشم هر دو یکجا بنشینند و من آنجا باشم

که به زیر قدم آن دگری سر بنهم که پی خدمت آن یک شده بر پا باشم

ناگاه خیالی دستش داد و از جای برجست و خانه ای درویشانه ای که داشت جاروبی پاک زد و آبی بر گرد و خاک پاشید و گلیمی تازه و رنگین و بستر و بالش های قماش سنگین انداخت و در طاق های خانه شیشه های شراب مروق آیین و نسق داد و قوت های مفرح و معاجین پر فرح بر قطار نهاد.

قطعه. دوستان را مسرت افزاید در نظر جای پاک و جامه پاک

طوق لعنت به گردن دشمن دیده غیر کور و سر بر خاک

دیگی بر بار نهاد که ماحضر باشد و مرغان طیار ساخت که کباب شراب باشد. معجون نوشید و جامه ها پوشید و بیرون آمد. اول به در خانه مجد رفت دید که بر بالای بام چون افتاب ایستاده اکرام کرد و سلام داد(155a) مجد پرسید که چه کسی و کارت به کیست و مصلحت چیست. گفت برادر عزیزت لطیف دعا رسانید. گفت اشتیاق خدمت غالبست و دل به صحبت آن یار جانی طالب الطاف نمایند زمانی در قدم آن برادر عزیز بیاساییم و یکدیگر را در فضل و ادب بیازماییم که گفته اند.

قطعه. مرد تنها خرد نیاموزد بهر تعلیم دیگری باید

بهر علم و ادب جوان به هوش گر نشیند به دیگری شاید

مجد گفت برادرم لطیف گفت بلی پرسید که خانه در کجاست. نشان داد گفت دانستم و فرمود

که

قطعه. آنجای که وصل دوست باشد از کس نکنم حذر بیایم

تو خاطر خویشتن بکن جمع بر پا نروم به سر بیایم

سپرد که لطیف از غیر حجاب دارد کرم نمایم تنها بیایم. مجد قبول کرد. از آنجا به در خانه لطیف آمد. در بکوفت. لطیف بیرون آمد پرسید که چه کسی و چه مهم داری. گفت برادرت مجد دعا و سلام رسانید که دیریست مشتاق ملازمتیم اگر زمانی لطف نموده بدینجانب قدم رنجه نمایند از جان به خدمت ایستاده ایم.

(155b) قطعه. معلوم تو باشد ای نکو خوی که اینجا مثلی است غالبان را

بر فرق نهاده پای خویان مطلوب شوند طالبان را

یقین است که ملتمس رد نخواهد بود گفت.

قطعه. الله الله چه حکایت باشد که کس از دست دهد یاری را

خاصه جان چون ندهد طالب وصل آنچنان مشفق و غمخواری را

به او نیز سپرد که تنها تشریف بیارید که اغیار حاجت نیست. مرد به خانه آمد در بیست و چشم انتظار بر راه نشست. دید که مجد در آمد و از دنبال لطیف رسید. یکدیگر را چون گل و لاله بر کنار گرفتند. لاغ و لابه نمودند و از دیدار یکدیگر بیاسودند و به خانه در آمدند. دیدند که خانه چون بهشت برین به غایت آراسته و اسباب تنعم مهیا و پیراسته. سفره پیش آمد طعام تناول نمودند و دست و رو شستند و یکدیگر را جست و جو کردند. جوان بر خاست صراحی شراب از طاق و قوتی معجون از رواق فرود آورد و گفت اگرچه در شیرینی و کیفیت صحبت شما را به اینها حاجت نیست اما صلاح رغبتست.

قطعه. هر دو باهم قرین شده دیدند خانه خلوت از وضع و شریف

(156a) در لطافت بزرگوارانه مجلس آراستند مجد و لطیف

معجون نوشیدند و قدح نیز گردان شد. جوان بنشست و از روی نشاط بنیاد ترنمی کرد و می خواند که.

شعر. دو یار متفق و شیشه شراب آمد کجاست مطرب ما موسم رباب آمد

به دور چرخ یکی بود آفتاب و مرا درون خانه به یک ره دو آفتاب آمد

جوانان چون این بشنیدند بخندیدند و گفتند.

رباعیه. بر ما بگذشتی ای صبا خوش کردی در گلشن وصل هوا خوش کردی

بر دیده قدم نهاده جا خوش کردی ای وقت تو خوش که وقت ما خوش کردی

جوان از روی نشاط و انبساط باز ترنم آغاز کرد و خواند که.

شعر. درون خانه من مهمان دو ماه و شند که در لطافت و خوبی ز مهر و ماه خوشند

ز روی چون گل اگر زلف را برافشانند ز تاب چهره مه و مهر را به سایه کشند

این یکی از آن دیگر پرسید که این جوان چه کس تست. آن یک تعجب نمود که من می خواستم که از تو این را بیرسم (156b) زمانی نیک به فکر و اندیشه فرو رفتند. لطیف زیرک بود. گفت ای مجد این حکایت به آن ماند که حکایت صاحب دولتی صحبتی انگیخت. از یاران شش کس بهم آمیخت و به

قد هریکی جامه ببرد. چون صحبت منعقد شد هفت کس بودند. در میانه جوانی خوش محاوره علی هذا سخنان خوش و لطیفه های دلکش نکات و حکایات بیان می کرد و مجلس را آراسته و صحبت را پیراسته داشت. صاحب خانه از مهمانان تعریف و توصیف مرد خواست. مهمانان گفتند ما می خواستیم که از تو بپرسیم مرد بخندید و گفت.

قطعه. من آردم از میان دو سنگ یا مغز میان استخوانم

یا خود به میانه دو دندان گویا شده در سخن زبانم

صاحب خانه و مهمانان ظرافتش را بیسندیدند. صاحب خانه با او نیز جامه عطا فرمود و اهل صحبت در میان هم توزیع کردند. مبالغی زر به دستش افتاد. دعا می کرد و می گفت.

قطعه. ای عزیزان به نقد آسودم از بهشت برین این مجلس

من درین بزم چون گرفتم انس (157a) به شما نیز ذو المنن مونس

قطعه. همه مردم به جان خریدارند همنشینی که نازنین باشد

کاشکی در لطافت و خوبی همه یاران ما چنین باشند

این جوان نیز به ما انس گرفت و خدمت ما از جان پذیرفت چه به ازین.

قطعه. او راست به ما چو آب دل صاف ما بهر چه آتشی بر آیم

او کرد به ما کسی و یاری ما نیز به او خوشی بر آیم

قطعه. خلق اگر با تو خار ره کردند دستشان بوس و همچو گل در یاب

گر همه گل شوند و بنشینند تو نشین در میانشان چو گلاب

حکایت رئیس قهستان را بازرگانان خدمت کردند و غلام بچه ای از هندستان پیشکش آوردند. غلام در رنگ و شیرینی همچو خال لب لاله رخان رنگین و مرغوب و در چرب زبانی چون قلم دبیران خوش نویس پر تحریر و محبوب.

قطعه. رنگین چو ورق به خوش نویسی از فرق نموده پا قلم باش

در دیده خاص و عام ازین کار چون زهره و مشتری علم باش

غلام همواره چون مردم چشم خواجه از پیش نظر نرفتی و چون عصا و کفشش بر پای ایستادی.

(157b) قطعه. خدمت مرغوب پیش گیر که خدمت دولت مخدوم بر سر تو گمارد

تخم نکویی فشان به مزرعه دل آن درود هر که هر چه بکارد

خواجه نیز همچو بار صنوبر و چنار از چمن دهر تنها دل برو بسته و در کنج و کنار باغ و گلزار چون گل و لاله خرم و خندان با او نشسته بود و می خواند که.

قطعه. پرتو مهر باش کو روز از آن دیگران بس بود این شب مرا عکس ز نور ماهگی

معنی و رنگ می دهد تازه به تازه دم به دم بر ورق سفید دل نسخه ام از سیاهیگی

روزی خواجه صاحب دل با غلام مقبل از دوستی و شفقتی که داشت نصیحت می کرد و می گفت که گفته اند مرد دانا و عاقل را با حوصله دریا دل می باید بود نه که چون غنچه لاله سیاه اندرون و تنگ دل با قاز قاز و با کبوتر کبوتر و باز باز باش. تو در بی خدمتی پای زاغ سوخته ای و در تزویر چون کلاغ آموخته اینچنین **(158a)** کس نزد هنرمندان معیوب می باشد و پیش غالبان خرد مغلوب.

قطعه. خوی و کردار نکویش عزیزان ممدوح بود آن را که به کف عقل و کفایت باشد

آنکه او راست بزرگی و لطافت کارش لایق هرکس و در خورد رعایت باشد

غلام در مقابله گفت ای خواجه نشنیده ای که حلال زاده ها گفته اند هرکه از اصل و نسب خود منکر شود حرام زاده است.

قطعه. به گرم خونی دل تازه ساز جان هر دم چو مرغ بر سر شاخ دگر بود سردی

حرام زاده ز اصل و نسب بود منکر حلال زادگی پیش گیر اگر مردی

قطعه. در باغ بسان سرو سرکش بالا مرو و مشو پریشان

این نکته ز آفتاب آموز در پای فتاده نور افشان

در جهان بی وجود کامل عشق مردمان معرفت نپندوزند

عاقلان را اگر بود حالت عشق از سایی بیاموزند

حکایت منظوم

گوش کردم که عاشق و معشوق هر دو کردند رخت در صندوق

هر دو بایکدگر سفر کردند	(158b) بار بر پشت ناقه بر کردند
گاه از دشت و گاه از هامون	که گذرشان فتادی از جیحون
گذر افتادشان به دشت مخوف	سحری بود بی شعور و وقوف
بهر تاراج و تلخکامی چند	بوده اندر کمین حرامی چند
از پی قتل هر یکی جستند	هر دو را دست و پای بر بستند
بود معشوق صافی و صادق	تیغ بردند بر سر عاشق
وانگه او را کشید چابک و چست	گفت بر من زنید تیغ نخست
تا کنندش هلاک با خنجر	تیز راندند بر سر دلبر
پیشرزو مرا کنید هلاک	ناله بنیاد کرد عاشق پاک
پیش ازو گردن مرا بزنید	قتل او را نمی توانم دید
قتل خود آرزو همی کردند	هریکی جست و جو همی کردند
مانده حیران به یاری هریک	دزد مردم ز زاری هر یک
علم و لشکر آشکارا شد	تا که از دشت گرد پیدا شد
هر دو را زنده ماندند و گریخت	کار دزدان به خوف از هم ریخت
یار را روز بد به کار آید	یار را نیکویی ز یار آید
که بمانید زنده جاوید	دارم از لطف کردگار امید
سایلی در جهان ندارد یار	(159a) گر بمیرد عجب نباشد زار
مدد جان بی قرارش باش	پادشاهها ز لطف یارش باش
یار او باش در دم آخر	دارد او با تو باطن و ظاهر

باب ششم

در ضعف و پیری

حکایت. دانشمندی پیر شده بود و در مرض موت فرزند جوان خود را وصیت و نصیحت می فرمود و می گفت:

در کف آدمی چو نقد حیات نا گزیری و دلپذیری نیست

زندگی گرچه ناگزیر بود لیکن از مرگ هم گزیری نیست

گفته اند مرگ حق است و میراث حلال. آنچه که من دارم به قدر حال از رزق و مال، اگر تو را انصافست وجه معاش تو را بی قضای الهی کفاف. سعی بنما علمی و ادبی اندوز و کار پدر خویش آموز تا از بی هنری احتیاج به در خانه هرکس و ناکس نبوی.

قطعه. بر عبادت چو مانع آید رزق رزق جستن رواست عابد را

چون نه ای عابد از پی روزی سعی بنما ز کف مده جد را

پسر بگریست و گفت. **قطعه.**

(159b) گرچه باشد عزیز طفل یتیم خوار باشد به چشم خویشاوند

کی پذیرد فلاح و شاد شود گر پدر نیست بر سر فرزند

گفت ای پدر به مجرد اندک مرض خود را به مرگ نباید داد و دل بر هلاک گلی نهاد. حکما گفته اند مادام که جان آدمی در تنست امید زیستن است. اگر فرمایی از روی نیاز و خدمت حکیم و طبیب را بی علت و غرض سازیم تا در علاج و داروی مرض جد و اهتمام نمایند. دانشمند بخندید و گفت:

قطعه. حرمت جامه در نوی باشد چونکه شد پاره پاره حرمت نیست

بیهده جان مکن که این ویران هیچ شایسته ای مرمت نیست

قطعه. هیچکس دیده است وقت تموز سبزه را تازه بر سر دیوار

سعی باطل مکن که می نکند آب در کوزه ای شکسته قرار

قطعه. مرد را چون اجل رسد نشود نه پسر مانعش نه خویشاوند

با وجود حکیم نتواند

شیشه ای را که بشکند پیوند

حکایت. پیر مردی در آذربایجان به معلمی طفلان و نورسیدگان مشهور بود. بنابر حسن خطی که داشت جماعتی از شاگردان اتفاق کردند و به طغرا نویسی پادشاهش بردند.

قطعه. قلم از کف منه که صوت قلم

می کند روزی تو را آواز

(160a) مشق خط را مده ز دست که خط

در روزی کند به روی تو باز

سخن شریف مرتضاست رضی الله عنه و کرم الله وجهه **علیکم بحسن الخط، فإنه من مفاتیح الرزق.**

قطعه. متفق اهل فضیلت گفته اند

شعر و انشا فضل و خط را از هنر

هر کرا شعر و خط و انشاست فن

ذو فنون خوانندش ارباب نظر

طغرا نویس از ولایت عجم به مملکت روم آمد. منشی و شاعر شد. در انشا مضمونی که در مصرعی توان ادا کرد وی در پنج و شش جزو انشا می نمود و هنوز کلام ناتمام. و نظمی که در آن میان خیال می بست دو مصراع در وزن با یکدیگر مخالف و مضمونش به انشا ناموافق.

قطعه. با وجود طول در انشاش بود

فقره ها را سر دگر پای دگر

شعر اگر می گفت دو مصراع او

هر یکی سر می زد از جای دگر

اما بعضی شاگردانش از روی قدرت و ابهت می گفت مضمون این قطعه را:

قطعه. گو مزن ای فلک از مهر به طبعم لافی

طبع من جایی دو خورشید تو جای دارد

(160b) اگر انشا و خط و شعر و فضیلت خواهی

از من آموز که هر کار هوایی دارد

شاگرد از پیش او می رفت و آهسته در بیرون می گفت که **العلم نقطة کثرة الجاهلون.** یکی از مصاحبانش سوال کرد که تو در عجم که بودی به انشا و شعر شغل نمی نمودی. جواب داد که آنجا وزیر پادشاه شاعر بود و صدرش منشی. من اگر شعر می گفتم و انشا می کردم آنها رشک می بردند و بی حضور می شدند و در منصب مرا قصور می کرد و در ولایت روم کسی که در مقابله من منشی و شاعر باشد نیست گفته اند.

قطعه. قحط آرد و رزق تنگ سازد

هر سال که مور پر بر آرد

هر بیشه که شد ز شیر خالی

آنجای شغال سر بر آرد

مرد گفت چرا مضمونی که در مصرعی گنجد در شش جزو و هفت جزو می نویسی. گفت مرا دوات و قلمی و کاغذست. من دانم هرچه می نویسم. تو را با این چه مهم و کار و بار. گفت چرا ابیات تو در آن میان ناموزونست و به انشا مخالف. گفت مردم روم فارسی نمی دانند کجا ماند که (161a) میان نظم و نثر فرق کنند. مرد گفت عاقلان گفته اند کسی که در پیری هوس تجارت کند سودا و معامله او در بازار قیامت افتد.

قطعه. گشت دیوانه مرد پیر از حرص

خورد شبها ز بس که دود چراغ

چه بلاها که پیش می آید

پیر بیچاره را ز جنت دماغ

قطعه. پیری که زند ز زیرکی دم

در پیش جوان بود قصوری

روزانه چراغ را نباشد

با تابش افتاب نوری

حکایت. آورده اند که وزیر شاهرخ در اوان جوانی تحصیل علم و تکمیل فضل را در سمرقند می بود و عزیمت خراسانش افتاد و روی به راه نهاد و بادیه ها طی می کرد و مراحل می برید. از صحرا و وادی چند گذشت که یک بند اسب و شتر و گوسفند بود. پرسید که این همه رزق و مال از کیست و صاحبش را نام چیست. گفتند از فلان صاحب دولتست.

قطعه. حق تعالی بنده خود را اگر

بخشد از ارزاق بی حد می دهد

تا شود مانند قارون شهرتش

دیگران را یک به او صد می دهد

دید در زمین گشاده ای همچون آسمان خیمه بر خیمه و خرگاه بر خرگاه (161b) بالای هم زده اند. اردوی معظمی است. گفتند این حشم آن صاحب مالست که هفتاد نفر پسر و نبیره دارد که هرکدام همچون پدر صاحبان مکنت و دولت اند. جوان به در خانه صاحب دولت آمد. دید که خوش دست و دستگاهی و دری و بارگاهی. آمد و رفت بسیار. همچون در خانه وزرا و امرا و کبار. جوان سلام کرد و تعظیم و اکرام به جای آورد صاحب دولت پرسید که چه کاره ای و کجا می روی. گفت طالب علمم و داعیه خراسان دارم. مرد در بشره جوان آثار و نشان دولت دید که ارباب الدول ملهمون.

قطعه. هر کرا ارباب دولت سایه اندازد چو مهر

دولت از پیشانی او نور می بخشد چو

ماه

آفتاب آسا ز هر کشور که سر بیرون کند زیر پای او بسان زر نماید خاک راه

چند روز عزت و حرمتش داشت. اسباب راهش در خورد همت خود همچنانک امرا را می باشد از همه چیز اسب و شتر و خیمه و بارگاه و غلام و داه و خزینه و نقدینه (162a) بار ساخت مکمل و آراسته پرداخت و تسلیم کرد و به خراسان گسیل نمود. جوان به خراسان رفت. در ادنا زمانی پادشاه شاهرخ به تربیتش بنواخت و وزیرش ساخت. معتمد علیه و مشار الیه شد در مرتبه ای که.

مثنوی. هر جا قلمش رقم کشیدی شه را چه محل که دم کشیدی

مأمور به امر بود و فرمان زیرا که به درد بود درمان

وزیر روزی برای شکار سوار بود و در گورستانی پیری ضعیفی منحنی تکیه بر گوری زده و یک چشم کور. در نظرش کرم نمود فرمود که تو چه کسی و چه نامی. پیر گفت چه کس باشم. پیر غریبی فرو مانده ام و فلکم بدین حال نشانده. نامم فلانست. وزیر دانست. دلش درد کرد و آهی بر آورد.

قطعه. ای خوش آن زنده دلی را که بود در دل از درد کسان تغییری

چه دلست آنکه درو ناله و آه هیچگونه ندهد تاثیری

پرسید که آن همه اسباب و فرزندان کجاست و چشمت را چه شد و به اینجا چون افتادی بدین حال بی فرزندان و مال مرد بگریست و گفت.

آه و فریاد که از چرخ نگون خالی نیست نفسی سینه صد چاک من از ناله و آه

گردش دهر حصاری که کند ویرانه لاجرم دزد و حرامی کند اندر وی راه

(162b) گفت من در تابستان ییلاق در ماوراءالنهر می کردم. زمستان که می رسید به قشلاق در خراسان می آمدم. یخ بند شد و جیحون یخ بست. از آنجا که کوچ کردیم. همه مال و عیال و اطفال به روی بحر از یخ می گذشتیم که یخ بشکست. همه اموال و عیال در زیر یخ فرو رفت. هیچ چیز نماند جز یک پسر خرد که دوستش می داشتم و تیر و کمانی در دست. بعد از زمانی پسر گرسنه شد بر جایش بنشاندم که شکار مرغی یا جانوری بکنم. هیچ چیز پیش نیامد. دیدم که زیر خاربنی چیزی می جنبید. پنداشتم که خرگوش است به تیر زدم آن خود پسر بوده است او نیز به عالم آخرت رفت. غصه و غضب مستولی شد. تیرها بشکستم و کمان را بر زمین زدم. کمان بر جست و بر چشم خورد. حال اینست که می بینی.

قطعه. نکبت از آسمان رسید و نماند

هیچ چیزم و رای یک فرزند

رفت او نیز از قضا اکنون

مانده ام کور و بی کس و پیوند

وزیر قصه ای پیر را به عرض شاهرخ رسانید. پادشاه تعجب کرد و پیر را در مجلس حاضر آورد. پیر دعا کرد و گفت.

(163a) قطعه. پادشاهها به کامرانی و عیش

در زمانه شریف ذات تو باد

تا حیاتست ممکن انسان را

به سعادت قرین حیات تو باد

پادشاه را دعای پیر خوش آمد. فرمود که آنچه از پیر زر و سیم فوت شده از خزینه عامره تسلیم نمایند و حاجتی دیگر هم داشته باشد نواب به تقدیم رسانند. پیر گفت ای پادشاه به شرطی احسان تو را قبول می کنم که فرزندانم و عیالانم را از بحر سالم بیرون آری و به من رسانی تا این انعام و احسان تو را به عیالان و فرزندان صرف کنم والا پیر شده ام مال را بی اهل و عیال چه کنم. پادشاه تعجب کرد و گفت چه می باید کرد. پیر گفت مقبره ای از برای من بسازند که آنجا استغفار اوقات گذشته و تلافی مافات کنم.

کس نیارد به روی خاکم شمع

شمع باشم به آه آتشناک

تنم از ضعف چون نمی جنبد

بنشینم چو سنگ بر سر خاک

ای دوست مبند دل به گردون

بحریست مشوش و پر آفات

از بیدق دیگران چه خیزد

زین عرصه که شاهرخ شود مات

حکایت جوانی قوی دل همعنانی پادشاه عادل کردی **(163b)** و نکته های شیرین و سخنان رنگین زنگ از آینه دلش بردی.

ساده دل نکته های جان آسای

به شه و بنده بی غرض گفתי

لابد از خاک روب حکمت و پند

از دل ناتوان مرض رفتی

هر جا که پیری و شکسته ای پیش آمدی عنان یکران کشیدی از حالش تجسس کردی و سالش پرسیدی و درم و دیناری که داشتی به کف و کیسه ایشان بگذاشتی.

قطعه. ای جوانمرد نکته را شیرین

نرم و آهسته همچو پیران گوی

گاه با خدمت و گهی به کرم مدد از شه گه از گدایان جوی

حسودان و دشمنانش خوض شروع کردند که همعنانی پادشاه را نمی پسندد. پرسش پیران و گدایانش
از آن اختیار افتاده که از پادشاه جدایی گیرند و نپیوندند.

رسد از خوی نیک مردم بد بر دل ریش ناتوان حسود

به کمان حسد چو تیر نهاد زخم آن نیست جز به جان حسود

چون پادشاه از مردم این سخن شنید آن حرکت را از جوان نپسندید و خاطرش رنجید و بهانه ای
مواخذه کرد و به بند و زندانش کشید.

زینهار از سوز شاهان کن حذر هیچ جا هیزم نه و چون آتشند

(164a) گر نیند آتش برای سوختن پس چرا هر سو علم بر می کشند

جوان از دعای پیران صاحب درد و حال بود. بند و نکال و زندانش مانع نیامد. روزانه اگرچه در
زندان بود اما شب خلیع العذار می گشت و از شحنه و عسس بازار می گذشت. گفته اند صاحب دل
اگرچه جوانست اما در طریقت پیر پیرانست و دوستانش کیفیت را به عرض شاه رسانیدند. چون گناه نداشت
پادشاه از بند و زندان بگذاشت و دل به او دیگر باره خوش کرد و به قرار اولش همعنان ساخت و خاطرش
بنواخت و صاحبان غرض را به واجبی گوشمال و مالش داد و به عذر قدومش برخاست و از برای خود
نصیحت و موعظه خواست. جوان گفت حکما گفته اند قوی که بر دوستان ضعیف نبخشد ضعیفانش وقت
کار دشمن قویست.

قطعه. گذرت گر به عاجزان افتد مرحمت پیش گیر خنده زنان

نوجوان پادشاه را باشد رشدها از دعای بیوه زنان

قطعه. ای تازه جوان بکوش و در پیش کفشی بنه و عصای پیران

ز آن روی که عمر نوجوان را افزون سازد دعای پیران

(164b) حکایت. در جوانی کفشی به زیر پای نهادم و عصایی به دستش دادم. دعایم کرد و

گفت امید وارم که به ادب راست روی و به کمال پیر شوی.

قطعه. هر که زاید ز مادر از صد یک نکند پیر گیتی مبرم

همه کس در جهان توانگر نیست

ز آن میانه بود یکی منعم

قطعه. شجری را که باشدش میوه

آخر کار رو به بی برگیست

آدمی را اگر صلاح بود

پیر مردن به از جوان مرگیست

حکایت. پیر مردی زن جوان می خواست

ریش را رنگ کرد و قد را راست

کاملی گفتش این چرا کردی

که دروغیست محض و نامردی

گفت کسان زخم عیب نکنند که پیرست و منحنی و ریش سفید دارد. گفت دندان را چه علاج می کنی که در دهانت اثر ندارد. گفت آشکارا نیست پنهانست. گفت چین پشانی از پیری آشکار است. گفت به خندان رویی بیرون می برم. گفت جنبش جوانان نداری تدارک آن چون می کنی. جواب نداشت.

قطعه. کرده ام تجربه اندر همه کار

اهل عالم همه با تقلیدند

(165a) طعنه بی بصری تا زنند

هیچ جا دیده نه صاحب دیدند

حکایت. شنیدم که پیری از روی تحسیر می گریست و می گفت این که پیران جوانان را دل می جویند و دعا می گویند که پیر شوی آن نه تحسین و دعای نیکست بلکه نفرین و دعای بدست در حق ایشان. می باید گفتن که عاقبتت خیر باد و به جاده مستقیمت سیر.

مثنوی. آدمی زاد سالخورد مباد

چون که شد سالخورد درد مباد

پیرش را که درد گردد یار

مردنش به ز زندگی صد بار

پیری ذلتست بلکه هزار علت اول آنکه اشرف جوارح انسان که چشم است یاد دارم که در عین تابستان نیم روز در آسمان ستاره می شمردم. اکنون باوجود عینک که چهار چشم شده ام با صد آب و تاب که آفتابست در چاشت نمی توانم دید.

قطعه. شد تاب و توان ز دست تا کی

ای چرخ به خون من بر آبی

خواهم که به روی دوست بینم

بینایی چشم من کجایی

دوم گوش که از یک فرسنگی از برای قوت که مگس در دام عنکبوت افتد آواز می کرد می شنیدم این زمان حافظان خوشخوان **(165b)** در مسجد پهلوی من نشسته به الحان خوش قرآن می خوانند و مؤذنان به گلبانگ دلکش اذان می گویند نمی یارم شنید.

قطعه. گوشه بگرفت قوت گوشم تا کی ای چرخ گوش من گیری

هیچ استاد کار می ندهد مرد را گوشمال در پیری

سیوم دندان که پولاد نرم می ساخت تحمل به آب گرم ندارد و به آب سرد نمی تواند پرداخت.

قطعه. ای دور ز حد گذشت دردت رحمی بنما به دردمندان

تا لقمه دهد به حلق راحت فریاد و فغان که نیست دندان

چهارم. پایی که در آن واحد ازین مفسقه به آن میکده و ازین مصطبه به آن بتکده مراحل طی می کردم و به کام نفس و هوایی می بردم. حالیا مسجدی که در پهلوست به جماعت جمعه حاضر می خواهم که شوم از صباح تا ظهر تردد می کنم و به صد جای می نشینم و بر می خیزم به جماعت می رسم یا نمی رسم.

قطعه. چگونه راه بیابم به نزد عالی و دون دلست مایل اعلى کشد به اسفل پای

به صد تردد و محنت سکون و صبرم نیست (166a) سرم ز رعشه همی جنبد و معطل پای
این کارها وقتیست که بدن پیر صحیح است و سالم و این امور در محلی که تن بی عذرت و غانم معاذ الله که با این همه زحمت در بدن پیر علتی عارض شود و مرضی در تنش طاری گردد.

قطعه. به این همه غم و اندوه و درد گوناگون نعوذ بالله اگر پیر می شود بیمار

بس است این همه غم ای جوان تو هم دو سه روز مباش در پی آزار و پیر را خوشدار

رباعیه. گه چرخ غنی و گه فقیرت سازد تن برهنه گاه همچو سیرت سازد

بر چرخ مبند دل که مکر و حیلش تا وا دیدی ضعیف و پیرت سازد

گر شام رسد به حال خود ناظر باش گر وقت سحر شود به دل حاضر باش

گر پیری اگر جوان درین دار فنا هر چیز که از حق برسد شاکر باش

حکایت. در مجلس صاحب دولتی یاران و دوستانم به اتفاق گفته اند که ساییلی همچو مردم دیگر حسد و نفاق نمی داند. صاحب دولت گفته است این شیمه ازو بدیع است. مرد پیرست و اوقات میان مردم صرف کرده صحبت موثرست این نمی تواند بود یا یکی از دو کارست. (166b) یا غباوتش غالبست.

از حال و خیال مردم عاطل است و شعور ندارد یا ذکاوتش جاذب این معنی است که مآل و محال عالم و جاهل از پیرامن اندیشه اش دور.

قطعه. بدند اهل زمانه اگر نکوکاری

پیوش دیده به نیک و بد التفات مکن

وفاست شیمه مردان اگر جوانمردی

بیاش در بی اهل وفا وفات مکن

روزی در صحبت آن صاحب دولت حاضر بودم سوال کرد که سایلی حسد و نفاق چه معنی دارد.
جوابش گفتم نمی دانم جوابم بیسندید و بخندید و گفت.

قطعه. به روزگار جوانی شنیدم از پیری

اگر نکو بودت فن ز بد چه غم داری

همیشه اهل حسد را زیان رسد ز حسود

اگر حسود نه از حسد چه غم داری

قطعه. هیچ جوان در جهان پیر نشد از حسد

از حسد نیک و بد بگذر و محسود باش

در حسدت کاست عمر پیر شدی چند جهل

عاقبت کار را بنگر و محمود باش

حکایت. پهلوان سر آمدی که از هر گل زمین (167a) پهلوانی بر آمدی به فن کشتی گیری زیر کردی و از شیر مردی که داشت به زور دست پیل را از پا در آوردی.

چو شیران پلنگ افکن و مست بود

توانا و گرد و قوی دست بود

به یکدست ببر و به یکدست شیر

زدی سر به سر چست و تند و دلیر

چو هنگام کشتی به میدان شدی

ازو چرخ در گرد پنهان شدی

زمان پیریش رسید و اوان جوانیش گذشت. زمانه نیارامید تا به جای کحل بینایش میل نومیدی به چشم بکشید.

قطعه. گر چنین است کار گیتی را

تن بکاهد ز درد و جان بری

پیل گردون به زیر پای آرد

فرض کردم اگر تو شیر نری

از قضا روزی پای بر پوست هندوانه نهاد و بلغزید و از پای افتاد و سرش بشکست. از روی کین پوست هندوانه را بر داشته بود و گاه بر زمین می زد و گاه بر دیوار و بر زین. یکی ازو مشتاقانش آن را دید نپسندید و پرسید که پهلوان را چنین غضب از چه روی داده است که دست تعدی بر پوست هندوانه نهاده. پهلوان گفت ای یار مرا این زمان کار به این افتاده است.

قطعه. مکن اعتمادی به هر دوستت به هنگام از سر کشد پوستت
 (167b) به عزت درین راه آگاه باش منه تن به خواری و دلخواه باش
 نه تنها درین راه با دوست ساز اگر باشدت مغز با پوست ساز
 تو را نیست آگاهی از مغز دوست عزیزان به خواری ندیدند پوست

حکایت منظوم

پهلوانی بر سر میدان رسید بر زمین افتاده یک غریب دید
 پهلوان غریب با پاپوش زد یک کنارش جست و بر زانویش زد
 زانویش از ضرب زانسان درد کرد پهلوان از درد رویی زرد کرد
 بر زمین زد از زمین غریب جست آمدش بر روی و رویش را بخست
 پهلوان را بیشتر شد زان غضب زد به دیوار از غضب که ای بی ادب
 جست از دیوار و بر چشمش رسید پهلوان از درد چشمش نارمید
 کرد فریادی به آواز درشت که ای مسلمانان مرا غریب کشت

این مثال بدان آوردم که قطعه

به مرور سپهر دون اهلی کشد از ضعف بار هر سهلی
 نبود اندیشه یار اگر اهل است اینچنینها به پیش او سهل است

باب هفتم

در تاثیر تربیت

حکایت شنیدم که سلطان احمد بغداد را دو غلام بودند. (168a) یکی ارغون لقب داشت و دیگری نام بهزاد. ارغون در حسن و زیبایی آفتاب را در چنبر چرخ میمون بازی آموختی و بهزاد در خوبی و رعنائی بدر و هلال را در سفره و خوان گردون چون قرص فطیر و چون لب نان اندوختی. قطعه

آن یکی در لطافت و خوبی حور را چون پری مسخر داشت
 این دگر یک به حسن و محبوی مهر و مه را به دیده تر داشت

سلطان به هنر و هنر پروری معروف بود و به تربیت اهل کمال مشعوف و موصوف و در خدمت استاد نقاشی داشت که با وجود مانی که ثانی ندارد روش قلمش را پی روی کردی. ارغون را به شاگردی او تعیین داد و در ملازمتش خوش نویسی بود که یاقوت را در خوش نویسی پیش او دست لرزیدی بهزاد را برای مشق خط به خدمت او فرستاد. **قطعه**

پادشاهی که رفت آن دگری جای او گیرد و کند شاهی

گر هنرمند رفت می گیرد هنرش دیگری به آگاهی

غلامان در خدمت استادان می بودند. اما هیچکدام را قابلیت آن نبود که کار(168b) استاد خود بیاموزد. و در شبستان پادشاه آتش چهره بر افروزد. پادشاه استادان را مواخذه کرد که اهمال نمودید. بند و زندان فرمود. حکیمی در خدمتش بود. گفت ای شاه گناه در استادان نیست سخن در قابلیت است. گفته اند لال را خنیاگری و رمال را کیمیاگری آموختن کار خردمندان نیست. زردوز را با بوریابافی و بوریاباف را با زردوزی منافاتست. **قطعه**

بیضه زاغی که طوطی پرورد کی شود طوطی نیاید غیر زاغ

جای دارد هرکسی گر به خردی لاله در صحرا خوش است و گل به باغ

مناسب آن است که ارغون را به کاتب بسپاری و بهزاد را به نقاش. پادشاه را سخن حکیم معقول و مقبول افتاد. چنانکه حکیم فرموده بود به جای آورد. در ادنی زمانی ارغون تلقی کرد خوش نویس و دبیر شد. و در اندک فرصتی بهزاد ترقی نمود نقاش بلا نظیر شد. **قطعه**

به نقاشی و خط خوش در آفاق بر آمد شهرت ارغون و بهزاد

غلامان تربیت دیدند و بردند ز عالم گوی چون سلطان بغداد

گرچه با مال و جاه قارونست لشگری کار شاه می نکند

(169a) روشنست این به چشم اهل خرد کار خورشید ماه می نکند

حکمت حکیمی پسرش را نصیحت می کرد و می گفت که ای جان پدر همچون نهال خیز ران ملایم و بیجان باش تا برای دفع تیر قضا، سپرت دوزند نه چون درخت شنگ سخت که تا نرم شوی در آتش بسوزند و خاکستر سازند. **قطعه**

چو آب صاف پی رنگها ملایم باش که مرد و زن همه وقت شوند حاجتمند

نه همچو مار که گر سر بر آری از سوراخ جدا کنند سرش را برند بند از بند

پسر گفت ای پدر اگر چوب را بسوزند خاکستر نیز فایده مندست که در وی خاصیت چندست. اولاً به صابون می زنند و به آن جامه می شویند و دیگر دلبران رعنا به آینه می مالند و صفا می جویند. حکیم گفت آن خاصیت خاکستر بارِ ناجوست و صنوبر که به صابون به کار می برند نه از هر درخت و این کیفیت خاکستر استخوان مغز دارست که به آینه می زنند و روی (169b) می بینند نه خاکستر چوب سخت درشت که نه از وی پیش کسی کرم است نه پس پشت. **قطعه**

تربیت گر نپذیری چو مه از مهروشی خاطر روشنت از جهل مکدر سازی

کی چو مردم دهدت جای به چشم اهل نظر خانه تیره دل گرنه منور سازی

قطعه

در نمو باش و ثمر بخش چو نورسته نهال نه که چون سنگ نشین سخت به یکجا ز فضل میوه از پرورش مهر و قمر گیرد رنگ طعم باش قابل که شوی مقبل ارباب قبول **حکایت** وزیری پسری داشت در ظاهر صورت به غایت خوب و در هیات بی نهایت مرغوب و محبوب اما در سیرت ابدال بود و نادان و در معنی بد حال و نامحمود می نمود و پریشان.

قطعه روشنی کسب کنند از مه و خور ممکن نیست کور را منفعت از نور تجلی باشد

صورت خوب نگارند کسان در دیوار زنده را فایده از صورت و معنی باشد

(170a) پادشاه وزیر را گفت پسرت را یکبار به خدمت بیار. وزیر گفت پسر را لیاقت خدمت و ملازمت مجلس پادشاهی نیست والا صد باریش می آوردم و تمتع از نظر فیض بخش نامتناهی می بردم. مبالغه بسیار کرد که البته بیار. **قطعه**

گر بود قابلیتش کم لیک خالی از لطف هیچ انسان نیست

با خود البته نشاه دارد آدمی زاد همچو حیوان نیست

وزیر پسر را به مجلس پادشاه فرستاد. پادشاه در دست سیبی داشت به پسر داد. پسر سیب را بخوردن ایستاد. دیگران بخندیدند و گفتند ای جوان این سیب از دست سلطان به تو رسیده است بایستی

به تیمن و تبرک بر سر دستار نگاه داشتی. در اثنا به نظر پادشاه خوان خواستند و سفره آراستند پادشاه لقمه ای چربی به دست پسر داد. پسر بر سر دستار نهاد که تبرکست و تیمن پادشاه بخندید و گفت. **قطعه**

تا به باغ بهی رسی چون باد هر دم از جای نقل می باید

پدر از عقل شد وزیر چه سود به پسر نیز عقل می باید

حکایت پیری مریدی داشت گاه ازین (170b) صحرا به آن صحرا گذشتی بر مثال گردباد و گاهی ازین سر بازار به آن بازار گشتی و بر در هر دکان چون دلالی می ایستاد پیر گفت. **قطعه**

چون خم باده تا به کی جوشی هیچگه خالی از فساد نه ای

باش چون خاک بر در مسجد چند گردی به کوچه باد نه ای

گفته اند شرط درویشی صمت و انزواست نه هرزه گویی چون مرغ چمن نه یاوه گردی چون باد صبا. **قطعه**

باش با بوی گل که گل در باغ خویشتن را به تربیت آراست

تاک در زیر پاست پر انگور کو ثمر سرو را که بر سر پاست

مرید گفت ای پیر گفته اند طلب و صحبت را نیز در درویشی دخل است. پیر گفت، طلب راه حق و صحبت اهل کار گفته اند نه کوچه گردی و همنشینی به مردم بازار. **قطعه**

سخت بر روی کس مباحش چو ریش نرم پا نه به فرق چون کاکل

بهر آزار کس چو خار مباحش باش در باغ تربیت چون گل

جیب سان شو عزیز بر سر کس چه شوی پایمال همچون ذیل

نظر از پیر جو که می باشد رنگ در کان عقیق را ز سهیل

حکایت وزیری پسری کودن داشت (171a) و به مرد رمالی که در فن رمالی ماهر بود و در حکم قادر و باهر سپرد که رمالی بیاموزد و تخم عمل و احکام این علم تا ممکنست بیندوزد. رمال گفت این علم را سهم الغیب می باید، این پسر در عقل و تمیز خالی از عیب نیست. وزیر گفت تو سعی بکن شاید که بر تخته رمل و قرعه فال تو چشم دوزد و چیزی ازین علم شریف بیاموزد.

فصحا بد ندیده می گویند در بلاغت نکو مقلد را

ز آنکه شاگرد می کند به مرور فرق اندر میانه دو ضد را

اما می خواهیم که زود تعلیمش کنی تا دیری انتظار نباید کشید و بیمش دهی که اگر نیاموزی
پدرت خواهد رنجید. رمال گفت این علم شریف را زود نمی توان آموخت. شبها مطالعه می باید کرد و
چراغ سوخت. **قطعه**

چون کدو تیز رست از ان هرکس می کند ظرف بهر سرکه و می

به چهل سال می رسد چینی لاجرم زر کنند حل در وی

رمال چون اهتمام وزیر دید شب و روز نیارامید. دقایق این علم را به وی نمود و به حقایقش نظر
فرمود و به وزیر عرض کرد. وزیر در مشیت انگشتی گرفت (171b) و پسر را فرمود بیا رمل بکش و حکم
کن که در مشیت من چه چیزست. پسر رمل زد و بعد از تأمل گفت جوهرست و کانی و گردست و در
میان سوراخ دارد. گفتند حکم کن که چه چیزست بعد از فکر بسیار گفت چرخ دولاب باشد. خندیدند
و گفتند کانست و جوهر گفتی چرخ دولاب نه کانست و نه جوهر. گفت غلط کردم سنگ آسیاست.

نیست فرقی به دیده جاهل مور و اشتر که در بیابانست

زانکه نزدیک مردم نادان اخگر و لعل هر دو یکیست

حکایت پادشاهی پر مشغله وسعت مشربی که داشت گدای تنگ حوصله را روشن کوکبی پنداشت
و در شبستان عشرتش چون شمع بنشانند و سنگ تربیت را بر دیوار بی بنیاد ماند. **قطعه**

باغبانان دل آگه در ریاض تربیت بر امید بوی گل صد خار و خس می پرورند

بهر شیرین کامی اهل نظر ارباب ذوق قطره ای از انگبین را صد مگس می پرورند

وزیری داشت زیرک می گفت که پادشاهان کامیاب (172a) حکم آفتاب دارند. پرتو التفات ایشان
بر گلستان و شوره زمین یکسان می افتد. معین است که گلستان گل و میوه بار آرد و شوره زار، خس و
خار. **قطعه**

و رای دود نیاید برون ز هیزم تر چو آفتاب دهد نور دیده و دل پاک

ز ابر روشنی و تیرگی ز مهر مجوی به نیشکر نبود زهر و مار را تریاک

قدحی که پر از آب شور بود به امید شیرینی عسلش که به زور نهند به سر خواهد رفت و سهای
تنگ چشم را که پرتو افتابش دهند لاجرم همان بی بصر خواهد آمد و کور.

حکایت منظوم

دردمندی به درد تنهایی سگی آورد و باشکیبایی
پرورش داد و تربیت می کرد تا نباشد به کنج زاویه فرد
از بیابان چو رست و در ده شد سگ لاغر چو خرس فربه شد
مرد از زاویه چو پای کشید سگش انبان آرد را بدرید
آردها را به خاک راه آمیخت رشته رزق را ز مرد گسیخت
(172b) مرد چون دید از سگ آن بیداد رشته اش کند و سر به صحرا داد
سگ گرسنه شد و سراسیمه شد ازین خیمه تا به آن خیمه
زیر سنگ و کلوخ هشتندش سگ دیوانه گفت و کشتندش
گدای چون از تکیه مذلت و خواری به مسند کامکاری نشست به اوپاش و زندان حلقه بست.
ابلیس صفتانش از روی تلبیس گفتند که تو را قابلیت سلطنت به استقلال است آفتاب را از درجه اعلی به
مهبط ادنی استقرار و بال. **قطعه**

مهر صفت اگر کنی تربیتش ز مردمی تا نگری به دیده ات راه بود غبار را
تا ببرد ز منزلی راه به منزلی کسی بار شتر نمی نهد مورچه سوار را
گدای بیحاصل از گردش گردون و برجش عاطل و داعیه سلطنت و خروج باطل در سرش افتاد.
برخی ازین معامله به سمع پادشاه رسید عنان تربیت ازو وا کشید. **قطعه**
کاخ شاهی را سزد شاهین و باز گوشه ویرانه بس باشد به بوم
بهر خود سوراخ تنگی داشت موش بر دمش غریال بست از حرص شوم

گدای دید که پادشاه را (173a) چندان الفت و تربیت و موانست نماند. داعیه پیدا کرد که به مکه می روم و کعبه می گذارم. معذورش داشتند و دستورش دادند. در راه رزقش اوباش و رندان خرابات خوردند مسکین به هوای کعبه از غصه در بیابان آفات بمرد. **قطعه**

حرم شه دلست کعبه اگر در میان زمین مکان دارد

لاجرم پیش دارد از کعبه عزت دل کسی که جان دارد

حکایت دو پسر یک جا نشسته بودند و بحثی پیوسته و جدل می کردند و عمل نیک و بد یکدیگر می شمردند. آن یکی گفت تو پسر آن لئیم نیستی که پدرت نان را در بغل پنهان می خورد و به کس نمی نمود. آن دیگر گفت از ترس و بیم پدر گرسنه تو اگر آشکارا می کرد از دستش می ربود. صاحب دلی بشنید و گفت. **قطعه**

پر هنر دم نمیزند چون چشم بی هنر چون زبان پر از قال است

با هنر در میان نشسته خموش بی هنر در لجوج کین لال است

سفها بین که از سفاهت نفس هنر نیک خلق بد بینند

مردم با شعور از دگران چشم بر بسته عیب خود بینند

(173b) حکایت دو وزیر زاده بودند. به تنعم افتاده و دل به لوندی و عیش نهاده. نصیحت پدر نمی شنیدند و معاد و مآل کار نمی دیدند که مگر پدر ایشان تا انقراض دوران به روی زمین چون آفتاب تابان خواهد ماند و ایشان را زر و زیور پوشاند و رزق و روزی رساند. **رباعیه**

تاکی دوزی چشم به خوان دگری کی زنده شود کسی به جان دگری

نان از عرق جبین خود حاصل کن اشکم نشود سیر به نان دیگری

سوسن که کبود و زرد در باغ نمود می برد حسد به روی گل همچو حسود

از سرخی گل طبانچه بر رو میزد از ضرب طبانچه چهره اش گشت کبود

پدر پسران را گفتی ای جانان پدر هنری آموزید و دانشی اندوزید که منصب وزارت بی بقاست این زر و مال هدف تیر بلا و فنا. **قطعه**

دهر انبان و مال در وی باد ای در انبان گره به باد مزین

کی کند یک زمان درنگ و رود باد انبان ز ثقبه سوزن

پسران می گفتند که ای پدر اهل دانش و هنر بسیارند. فلاکتی که دراند از هنر و دانش خود بیزارند.
بگذار چند روز از دولت تو کامرانیم و به عیش و حضور گذرانیم. **قطعه**

(174a) فارغیم از بروت ای ناصح به نصیحت مشو مشوش دل

کی خردمند می دهد از دست نقد عاجل بنیه آجل

وزیر سیاهی داشت روزانه رکابداریش کردی و شبانه پیش دبیران رفتی و به خدمت کار گذاران وزیر
نشستی و به حرمت دست بستی و دانش آموختی و فضیلت اندوختی. **قطعه**

مردم چشم تو در عین سیاهیست به نور دیده از دیدن بسیار سفیدیست تباه

قصد قتل تو ز سردیش کند برف سفید همه که پخته کند خام تو را دیگ سیاه

از گردش دوران و حدوث حدثان وزیر مکان خالی ساخت. اجلش از مسند وزارت عالی پرداخت
سیاه را دیدند که از هنر رونق گرفته و منصب وزارت ازو نسق پذیرفته. **قطعه**

خواهی که آب روی کنی حاصل از حیات بر خاکدان دهر نه بندی امید را

روز و شبی که از پی هم می رود چو باد دارد به خاک تیره سیاه و سفید را

پسران وزیر را دیدند که یکی شتریان سیاه شده (174b) مهار شتر بر دوش و آن دیگر به اسبانیش
می کرد چوب در دست و همچو در حلقه به گوش. **رباعیه**

از گردش این دایره بی سر و پای شکر ز مگس شد استخوان رزق همای

دیدم که گدا زاده شد از عقل وزیر بی عقل وزیر زاده مسکین و گدای

حکایت پادشاه زاده ای را از آلات سپاهیان خنجر و شمشیر و از صنّاع نقاشان صورت و تصویر
دلکش می نمود. پادشاه را به علم و خط و پسر به اینها بی رغبت و ناخوش می بود. **قطعه**

ز باد نافه گشای بهار با صد لطف ز خار و خس به در آید گل چمن رنگین

به کام جان پسر ناخوش است پند پدر می است تلخ ولی کیفیت دهد شیرین

حکیمی بود رنگین و ذو فنون و ندیمی شیرین و پرفسون.

آدمی نبود نظر تراز نخست دیده را بینا کند از اهل دید

زینهار از اهل حکمت سر مکش کین جهان را حق به حکمت آفرید

حکیم به حضور پادشاه رفت و از روی شفقت و مهربانی گفت شاهزاده را بی هیچ کلفت و پریشانی
فضل و صلاحیت (175a) آموزم و مجلس را به نور علم و خط بر افروزم. **قطعه**

خواهی که ز علم بهره گیری جاگیر به مجلس حکیمان

ور چاشنی آرزوست بپذیر شیرینی کار از ندیمان

پادشاه تقبل نمود که اگر این کار بکنی در وظیفه تو بی تامل افزایش نهیم و کار و بار تو را زیاده
نمایش دهیم. **قطعه**

چو غنچه شو گل خندان مباش چون پسته که زیر سنگ دهد مغز را ز تنگ دلی

نهال تر به طراوت دهد ثمر ز نمو ستاده سخت به یکجا حجر ز سنگدلی

حکیم به مجلس شاهزاده روی نمود. صورت سروی نقاشی کرده بود و از بیست و نه حرف تهجی
بعضی را به خط جلی به لاجورد و طلای نمایش داده و بعضی را به رنگ های دیگر مرغوب و محبوب آرایش
نهاد. شاهزاده را صورت سرو به غایت خوش آمد و در نظرش دلکش نمود. **قطعه**

به عجز و ضعف ز جا ماندگان علم و ادب بیمن تربیت اهل می رسند به جای

مرو به وادی ظلمت اگر تو را قدم است ز آفتاب معایب به سایه هنر آید

بعضی مصاحبان شاهزاده (175b) حروف نوشته را می خواندند. شاهزاده نمی دانست و می پرسید
که الف چیست و بی کدام است این را چه اسم است و آن را چه نام. هرکدام را که می گفتند در خاطرش
نقش می بست و در دلش کالنقش فی الحجر می نشست. **قطعه**

به کمانداریت اگر هوس است نوک ناوک به جانب هدف آر

گر دُر معرفت بود کامت قطره از ابر علم در صدف آر

شهرت از آرزوست چون خورشید صفحه رنگین کن و قلم به کف آر

بعد از چند روز حکیم قلمی تراشید و حروف را بر لوح رقی کشید. شاهزاده به انگشت قلم آورد و حرفها ثبت نمود و رقم کرد و در اندک فرصتی علم و خط یاد گرفت و خدمت ارباب ذکا و صحبت فضلا را پذیرفت و قایم مقام پدر و ملایم تمام سپاه و لشکر شد. **قطعه**

از پی میش و بره مردم	گرگ وش جز دهان و خرس نه ای
ادب آموز و فضل و آدم باش	تا به کی خورد و خواب خرس نه ای قطعه
تا توانی به ادب کوش و هنر	رزق را شد ادب و فضل سبب
بی ادب راه به جایی نبرد	سعی کن فضل بیاموز و ادب
مثنوی شیشه کی آب گیرد از بندان	لب جوپست دور از دندان
(176a) دوست دایم ز دشمنست تباه	کی کتان را درست مانند ماه
تریت کی پذیری از بد خوی	که نروید ز روی ناخن موی

حکایت مردی زنی داشت از عالم گذشت و طفلی گذاشت. مرد از پرورش طفل عاجز شد. خانه آراست و زن دیگر خواست به امیدی که پسرش را پیورود و به تریت آورد. **قطعه**

مادران جای شیر طفلان را	تا بخندد چو گل شراب دهند
نو نهالی که بر زمین نشاند	تا کند بیخ محکم آب دهند

زن نیز طفلی داشت هر دو پسر را سراسر تریت می کرد و برابر شیر میداد و می پرورد. اما مرد بد گمان از زن که پسر خود را دوست می دارد و پسر مرا دشمن می پندارد و می آزارد. **قطعه**

اطفال را همیشه درین مهد مادران	باشیر پرورش دهد و سبزه را به آب
در هر گل زمین که بود راغ یا به باغ	یکسان فتد به سبزه و گل تاب آفتاب

مرد غلامی داشت سیاه حبی بر شکل رطب انگیخت و به زهرش آمیخت و به سیاه داد که به پسر زن بده که بخورد (176b) که گفته اند. **قطعه**

آسمان سخت جلف و نابهره است	کس گمان می برد کزو بهریست
فلکش نام کرده اند و لیک	از پی قتل کاسه زهریست

غلام پنداشت که خواجه گفت که به پسر من بده. به خوردِ پسرش داد. پسر بخورد و در ساعت
بمرد.

حکایت منظوم

حاسدی بر کفش دو خرما داشت تا دهد با کسی تمنا داشت
ز آن دو خرما یکی به زهر آلود پیش محسود رفت قهر آلود
ماند آن زهردار بر دستش تا بسازد به زهر خود مستش
آنکه بی زهر بود خود نوشید چشم خود را ز خون او پوشید
مرد را زهردار غافل ساخت تمر را از کفش به بام انداخت
هر دو بر خاستند و شد بر بام پخته تمری به دید مردک خام
تمر را باد در دمید و بخورد زهر تا خورد اوفتاد و بمرد
کج نظر بود کرد گم ره را بهر خود کنده بود آن چه را
بی بصر بود راه را گم ساخت سر نگون خویش را به چاه انداخت

مرد از غصه پسر سیاه را از حلق آویخت و طناب عمرش گسیخت و به محله دوید و کدخدایان
را طلبید که سیاه خود را آویخته است و آب روی مرا ریخته. دیدند غلام را (177a) از زمین جسته است
و دستش پس پشت بسته. گفتند دستِ سیاه را که بست مرد متحیر ماند. **قطعه**

نازینی که کشته بود ز خون مژه اش همچو لعل پیکانی
بیدلش را بکشت و حیران ماند بعد کشتن چه سود حیرانی

به عوض خون غلام به زندان انتقامش بردند و حبس کردند چند روز غصه خورد و آخر در حبس
بمرد. **قطعه**

کم می کنند قسمت کس منهیان رزق از قسمتش زیاده اگر جست و جو کند
در تنگنای تیه ضلالت سپرد جان ره را گذاشته آنگه به بی راه رو کند

حکایت آورده اند که بهرام گور در شکار از لشکریان دور افتاد گرسنگی غالب و نفسش به طعمه طالب شد. **قطعه**

نفس در بوته غم انسان را چون زر مغربی گداز دهد

برترست آدمی ز جن و ملک اگر از دام نفس باز رهد

از دور چشمی نمایان شد. سه خانه و درختی در میانه فرود آمد و اسب بر درخت بست و در سایه اش نشست و آواز داد که از ماحضر (177b) هرچه دارید بیارید یکی از خانه بیرون آمد دید که عزیزست در خانه اش بست و از خساست و خواری که داشت بگذاشت و بجست. **قطعه**

شاخی که نه میوه اش بود سوز بر آتش نستیش چون خس

از پا منشین به تیغ انداز بر خاک سر خسیس ناکس

و دیگری مسرف بود ده گوسفند قربان ساخت و به مصالح و سفره و خوان پرداخت. **قطعه**

سخی آن را توان گفتن که از جود به مال افراط و اتلافش نباشد

یک اشکم را چه حاجت خوان الوان جوانمرد آنکه اسرافش نباشد

و آن دیگری بر خاست ته نان جوین و کاسه ماست به حضور آورد. بهرام را خوش آمد و نور کرد و به راحت مشغول شد. **قطعه**

گرسنگی به ملک همعان کند کس را گر آدمی صفتی باش با ملک یاران

گرسنه باش که گردی ز خواب غفلت دور که خواب دیده کند کور نزد بیداران

بعد از استراحت لشکریان رسیدند و از دور صف کشیدند.

سپاه و شاه چو جانند ملک را به بدن بدن که روح ندارد ازو کنند اکراه

(178a) سربست دور ز تن پادشاه بی لشکر تنی بود که سرش نیست لشکر بی شاه

صاحبان خانه را یک یک بخواند. خسیس را بی اهمال زجر و گوشمال داد که تفریط کردی و آنکه ده گوسفند قربان کرد و سفره و خوان الوان آورد بهای گوسفندان و مصالح که خرج آن کرده بود عطا فرمود که یک کس را ده گوسفند حاجت نیست و صله کباب کفایتست افراط نمودی. **قطعه**

میل حیوانات سوی خوردن و خسبیدنست همچو جان دارند اهل حال یاد دوست را

اشکمت چون سفره پر نان چند حمالی مگر مغز یک بادام روزی قوت باشد پوست را
و آنکه کاسه ماست و نان جوین آورد خدمتش را آفرین و تحسین کرد و به تربیت سرش را از
قرص قمر گذرانید و به آفتاب دولت رسانید. **قطعه**

گرت فراغت دل آرزوست در عالم به یار باش موافق به غیر انیس مباش
(178b) ز نقد آنچه که داری به همنشین و رفیق بخور ببخش ولی مسرف و خسیس مباش

ایثار بیار و همنشین کن چیزیت که هست در کف و جیب
در مذهب مردم جوانمرد خوردن هنرست متلقی عیب
نکته گفته اند نهایت احسان آنست که قصاب اندکی تیغش را تیز کند که بز بیچاره بسیار جان
نکند. کسی سنگ و استخوان از راه بر دارد که پایی نیازارد.

قطعه به نزد اهل سخا از عداد احسانست اگر دهی به یکی مال و گنج قارون را
از آن عطاست بسی به ز کبر و کینه کس صفا و نور دهی اندرون و بیرون را
حکایت شبی دزدی خانه شب زنده داری را شکافت و در آمد. هرچه یافت در گلیم پیچید و
بردوش کشید. بار بسیار و شکاف تنگ. دزد با خود در جنگ که درویش به آهستگی در وا کرد و دزد را
به راه آورد که راه این است. **قطعه**

بنگر که دوستان خدا نقد خویش را با دشمنان گم شده ایثار می کنند
(179a) بر فرق نفس پای فتوت نهاده سخت از بهر دوست یاری اغیار می کنند
از دوستان دهر حذر کن که خاطرت از بهر نوک سوزنی افکار می کنند
دزد بار را بیرون برد و با خود اندیشه کرد که آن مرد مرد و من مرد ای نامرد ازین راه بر گرد. از کرده
خود خجل و از آب دیده پا در گل و منفعل در پای پیر سر نهاد و از سر صدق و اعتقاد توبه کرد. پیر چون
صداقتش دید به تربیت کشید. در ادنی زمانی آشنایی گرفت و دلش روشنایی پذیرفت. **قطعه**

بر مردمی کنند نظر صاحبان دید بر مال ننگرند و نبینند جاه را
پیران سالخورده مودت کشیده اند آهسته سوی تربیت اطفال راه را

حکایت درویشی را گفتند فلان توانگر که مرید تست بیمارست و به همت و دعای صحت از خدمت شما امیدوار. **قطعه**

(179b) ز پا فتاده ام ای پیر مرحمت بنمای که لطف دوست به افتاده دستگیر بود

بکش به دیده امید کحل بینایی که نور چشم مریدان ز فیض پیر بود

پیر فرمود که اول باز گشت خسته است انگاه توجه خاطر شکسته.

قطعه بر قدم مراد نه سر چو مرید صادقی در نظر محققان سر دگرست و پا دگر

دیده و دل به دست اگر نیست مریض نفس را خاصیتی نمی دهد دل دگر و دعا دگر

حکایت مرید دل آگاهی سحرگاهی مناجات می کرد و عرض حاجات می نمود و می گفت الهی
خاطرم بنواز و خلق عالم را مسخرم ساز. ندایی شنید که می گفتند دعایت به دولت اجابت مقبول و مناجات
به سعادت قبول مبذول افتاد گفته اند. **قطعه**

بله با وحشتست و به خرد انیس فرق باشد میان دیو و سروش

صفت انس خاص انسانست می نیاید موانست زو خوش

(180a) پیر روشن ضمیرش گفت ای فرزند اگر از تسخیر خلق تغیر خلق می طلبیدی و می گفتی
که صفحه خاطرم به تیغ غیر مخراش و بامن باش می جستی از تردد خلق آسوده می بودی و دامن همت به
گرد غیر نمی آلودی. **قطعه**

گر ترا مشرب مردان باشد هیچ از دوست مجو غیر از دوست

چه کنی غیر برو دوست طلب هرکه را دوست به او جمله باوست

قطعه روز خونریز عدو خنجر اگر کندی کرد نشتری را که رسد بر سر رگ بهتر ازو

سگ و گربه هنر از تربیت آموخته اند هرکه را نیست هنر گربه و سگ بهتر ازو

حکایت منظوم

یکی بر طور درویشان همی زیست کسی گفتش ز درویشی نشان چیست

بگفتا بس به درویشی نشانه بی ریش و دهان مسواک و شانه

به دوش این خرّقه ام بارست بسیار به درویشی مرا بس باشد این بار

نمایشها که بر ارباب دینست نشان فقر و درویشی همینست

بگفتندش نشان زاهد پاک نباشد شانه و تسبیح و مسواک

(180b) چو درویشان اگر داری بصیرت مشو ناظر به صورت رو به سیرت

خراب و ابتر و ژولیده مو باش به صورت بد نما سیرت نکو باش

ز دست ساقی وحدت قدح نوش بسان سایلی در تربیت کوش

بده ز آن نشاء جان را هوشیاری بود کز تربیت نامی بر آری

مناظره صوفی با دانشمند

یکی از متصوفه در صدر صفة صفا نشسته نکته بر نکته و سخن را به سخن پیوسته و جماعتی بر گردش صف بسته از جهل جبلی که دارد به علما و فضلا زبان طعن و تشنیع دراز کرده و بر وضع و شریف این طایفه مذمت آغاز نهاده می گوید که اگر چه علم فی نفس الامر نفیس است اما نه در خورد هر اراذل و خسیس. **قطعه**

کی سبز شود چو سنبل تر تخمی که به شوره و خس افتد

همچون شبه قیمتش نداند گوهر که به دست ناکس افتد

که الله تعالی مکونات را به علم قدیم آفرید و لوح کاینات را رقم به علم کشید. اما طایفه عالمان که درین زمانند آنانند که مطمع نظر ایشان یکی از سه کارست که آنها پیش ایشان مختار و با اعتبار **اولا** چون ابلیس (181a) از روی وسوسه و تلبیس نیت و قصد ایشان درس و تدریس است که در صحن مدرسه از مسوسی به مدرسی جای گزیند و چون معلمی که در میان اطفال جا کند بنشیند کتابی وا کند و مسأله ای القا نماید. جماعتی که حوزه در سند دانسته و نادانسته نه آهسته و پیوسته رگ گردن درشت و صفحه درس در مشت بنیاد علالا و فریاد و روی به طلبه و استاد که ارجمند و دانشمند و سخن در درس می گویم و تحقیقات علوم می جویم. **قطعه**

نیست مقصودم به جز تحصیل علم بر زبان آن بگذرد کندر دلست

هر چه نایابست کی جوید حکیم طالب مجهول مطلق باطل است

اگر یکی در میانه ایشان همچو ایشان فریاد نکند آزارش دهند و به ناطالب علمی نامش نهند.
حکایت مشهورست که دانشمندی به دیگری می گوید که اگر چه به سوالت پی نبرده ام اما ده جوابت
حاضر کرده ام. **قطعه**

باکسی منشین که غیر از کشتنش پیش تو نبود نکو خیر دگر
تا توانی با کسی همدم مباش تو خدا گویی و او چیز دگر

بعد از درس و تدریس (181b) پریشان چند جمع شوند و بر در خانها حلقه زنند. چون علی مستعلا
ناتمام جر کنند و چون مضاف الیه در پای عوام مجرور شوند. حاصل گدایی را نگه دارند و نخورند که
بهای دستار خوب و صوف مرغوب زیباست که به قامت نگون ناراست ببرند و خود را به چشم مدرس نمایند
که قیاس نمایی که دانشمندی به لباس است و در دیده مردم به صورت فضلا بر آیند که فضل به دستار و
جامه است. **قطعه**

منعمانش فضول نام نهند کار درویش اگر گدایی نیست
هیچ عیبی به چشم اهل هنر بدتر از عیب خود نمایی نیست

دوم آنکه یا مفتی شوند و به فتاوی و افتی روی نهند از برای درمی یا دیناری حيله ها سازند و
شعبده ها پردازند که مشروعی را نامشروع سازند و حقی را به باطلی اندازند و رجوع به نایب یا به قاضی
کنند نه از ایشان خلق خشنود نه خدای تعالی راضی. **قطعه**

چون خسان عمر عزیزش را کاست در پی نفس دغل جاه فزای
خلق آزار خدای آزارست آخر ای بنده میازار خدای

سیوم آنکه صبح و شام تردد و ملازمت به وزرا و خدمت (182a) به نواب و امرا کنند و سخت و
سست بشنوند و قاضی خواص و عام و تمام و ناتمام شوند که از مدعی پاره و از مدعی علیه رشوه بستانند.
حق را به ناحق و موجهی را به ناموجه قرار دهند و گویند. **قطعه**

خلق را روی نیاز از احتیاج همچو مهر و ماه در ایوان ماست
کی به فرمان سر فرود آریم چون کارها موقوف بر فرمان ماست

صوفی درین گفتار بود که دانشمندی در کنار مجلس این سخنان پریشان ناسزاوار از صوفی جلف
ناهموار شنود. از غصه این قصه مذکور بی حس و شعور شده. زبان چون سنان از غلاف دهان به مصاف

بیرون کشید و بر سر صوفی دوید که ای نا اهل از روی جهل سخنان نامعقول و سهل پیش مردم گفتی علما و موالی فقیه را به جاهلی و فصحا و بلفای وجیه را به نااهلی منسوب ساختی و معیوب و حکایات نا دانشمندانه و شکایات جاهلانه آوردی و قصه های بی هنگام درین هنگامه پرداختی. **قطعه**

آن را که بود فروتنی فن مردان به خدای می رسانند

هرکس که ز حد کند تجاوز آخر به جزاش می رسانند

اولا طالب علمان را به توانگران (182b) مال و به صوفیان پریشان بد حال تفوق و رجحان. دانشمندی که در مدرسه به حجره در آید از وسوسه ای دنیا و هر چه در دست بر آید و زنگ تفرقه و تردد اغیار از آینه دل بزداید. نظر به مطالعه کتب نفایس اندازد. نکات و مسایل و مشکلات دقایق را حل سازد. تا سحر از دود چراغ دماغش نرنجد. مسایل متون را به شروح مطابق و شروح را به حواشی موافق کرده هرکدام را از جایی نقلی آرد و به میزان عقلی سنجد و متون بسیط تالیف و شروح محیط تصنیف نموده به نظر اهالی و اشراف آورد که طفل و شان سبیل و نابالغان بی دلیل از مطالعه و خواندن آن جمله، حکم خواص گیرند و به دانش و بینش اختصاص پذیرند. **قطعه**

کی رسد غیر از ضرر از مردم نادان به کس نفع باشد شیمه آنکس را که دانش پیشه است

از ره صدق و صفا در باره ارباب دل بهترین مردم آن را دان که نیک اندیشه است

اولا دستار لطیف و جامه ها نظیف ایشان (183a) عیب کردی دست بی هنری و جاهلی را به دامن و جیب ایشان بردی. دستار به آن صفت که بر سر می بندند و جامه های به آن رنگ که در بر می کنند بنابر آنست که کور دلان عوام بی سرانجام میل تمام به بینایان علم و فضل و به جانب بلاغت و فصاحت بالطبع نمایند و از جهل و حماقت و بلاهت نفس بالفعل برایند.

قطعه جاهل که به صورتش روان نیست او را به نور و رای دعوی

مقبول طوایفست یکسر عالم که به صورتست و معنی

بر غم جاهلان ظاهر پیرای به باطن نیز چون کنج گهر باش

ز چرک دنی و آرایش او دلت گر پاک گو تن غرق زر باش

حکایت در خبرست که حضرت رسول علیه السلام در مسجد نشسته بود و صحابه کرام رضی الله عنهم بر گردش صف بسته. شخصی در آمد به تعظیم و احترام تمام سلام به جای آورد. دستاری لطیف

چون خیال دقیق مردم دل حاضر بر سر و لباس های نرم لطیف فاخر در بر. زانو به زانوی حضرت نهاد و دهان به سوال و جواب گشاد و دستوری خواست از حضرت و بر خاست و برفت. (183b) بعضی از اصحاب گفتند یا رسول الله! ما این گونه لباسها نهی میفرمودی و اجتناب می نمودی و با این صاحب لباس زانو به زانو آوردی و تغظیمش کردی سبب چه بود. حضرت رسالت پناه صلی الله علیه فرمود که این مرد در مقابله نعمتهای حق تعالی به شکر کوشیده است و لباسهای شاکریست که پوشیده.

در صحن چمن گل طری خوش باشد میوه به میان برگ دلکش باشد

محبوب لطیف طبع زیبا رو را آن به که در ایوان منقش باشد

دوم تعرض به اهل فتوی کردی. اگر شارع شرع را مفتی نباشد اجراء حکم صواب از خطا که یارد کرد و اگر ائمه دین فتوی ندهند از حق باطل را که جدا تواند نمود.

خانه را وقت روفتن مردم نشود گرد و خاک آب زنند

تا شود شربت گوارنده شکر و آب را گلاب زنند شعر

نیست در مذهب عشاق بلا جوی روا هر کرا عشق نباشد و علیه الفتوی

سیوم آنکه اگر قاضی در ده نباشد روستایی مزد مزدور را ندهد و ببرد و شبان از ظلم گرگ صفتان غم گوسفندان نخورد. **قطعه**

(184a) برد متاع حقیر از دکان خرده فروش اگر نه خاطر دزد از عسس بود در بیم

ز ترس شحنة بازار تاجر و دلال دهد بهای مناسب قماش را در تیم

و هرکدام ازین طایفه کارخانه نامتناهی آلهی در کارند و در نسق دین و ملت و رونق و زینت سنت و جماعت کار و بار دارند در شهر اسلام و مسلمانی می باید شیخ الاسلام و صوفی به چه کار می آید. **قطعه**

به چشم خریدار بازار را زر و مال بسیار زینت ده است

ز گلشن گل و غنچه باشد غرض درو خار و خس گر نباشد به است

مضمون جواهر مشحون حدیث حضرت نبویه است علیه افضل الصلوات و اکمل التحیه که خواب عالم افضل است از بیداری جاهل. **قطعه**

در خاطر پاک خرده بینان کی هر دو یکیست قطع و امید

در تیرگی و صفا بسی فرق باشد به میان ابر و خورشید

اگر نه وجود شریف علما و فضلا باشد جهلا و سفها طریقه فرض و سنت ابدست و غسل و دقیقه قیام و قرأت و قعود و رکوع و سجود و ارکان(184b) نماز و نیاز را چه نوع آموزند. ثواب طاعت دنیا و عقاب معصیت عقبا چه گونه اندوزند. اصل کار و بار را از عقل و خرد معتمد به جای آرند و دین و دیانت را از نقل سخن ثقات و عدول معتبر بر پای دارند. این طایفه نه چون سفیهان جاهل صوفیه عاطل و نه چون بی بصیرتان عوام غافل و ذاهل اند. **قطعه**

در مرتبه عالم عابد نتوان داشت جاهل که ندارد به عبادت عمل و ورد

شاگرد هنرور شود از خدمت استاد استاد که نبود که دهد رونق شاگرد

اما جهلای متصوفه که دست به دنیا دراز کرده اند و آستین کوتاه و چشم بر راه روی و ریا آورده اند و غافل از چاه اکراه چون ارذال پیش هر زال در رقص و سماع چون گلایه و گاه از گرسنه چشمی در جوش و خروش چون ماهی در تابه که دانه برنج کی پزد و بی حلوی عسل و روغن بادام خوردنش نسزد. گاهی انگشت به معجون در دهان مسواک دندانست و گاه از تلبیس شانه بر سر که هدهد سلیمانست که خبر دارد از بلقیس. **رباعیه**

(185a) چون چنگ زنند در مقامات آهنگ از عربده و شیونشان خلق به تنگ

در ساده وشی پرده دل دارند مانده الوان مرقع صد رنگ

و گاهی در خلوت خانه بنشینند که از دوزخیان زشت بد سرشت وحشتست و گاهی در میان انجمن در آیند و با غلامان و کنیزکان چون حور بهشت مردم چشم دوزند که مقام حیرتست.

صوفی که چو آینه برون صاف آید از تیره دلی به معرض لاف آید

از شیطننت و تجرمز نفس بدش شیطان چه عجب اگر به انصاف آید

خوان الوان بیارایند که صحبت ما حکم جنت دارد که **تشتھی الانفس و تلذالاعین** از حوران و غلمان در وی فراوان بی خبرند که در سفرند و از بلای نفس پر خطر در گذر و حذر. **رباعیه**

شخصی همه عیب و گفتنش جمله هنر آن را که هنر نیاورد پیش نظر

در پیش کسی که دارد از کار خبر گفتار دگر باشد و کردار دگر

چون صوفی این نوع نکات دلکوب از دانشمند شنید و این گونه کلمات جان آشوب که گوش
کشید چون دیگ شام به جوش آمد و چون مرغ سحر هنگام در خروش که ای از دانش دور این طایفه بی
قصور را به کم و کاست شنیده و سخن ناراست نادیده و ناپسندیده (185b) عیب کردن و درباره ای اهل
یقین ریب آوردن از امثال تو نه سزااست که این جماعت به توکل کل مسلک سبل و طریق تحقیق را به آگاهی
می روند و در بادیۀ فنا و نیستی قطع هستی کرده به خضر و الیاس علیهما السلام همراهی می کنند. **قطعه**

گر دست امید قطع از خلق صوفی که به دشت گشت و هامون

ژولیده سرپست با مرقع در بادیه چون درخت مجنون

و گاهی به روی هوا می پرند بی بال و پر و گاهی به روی دریا می روند که قدم ایشان تر نمی
شود. دانشمند گفت آن کار جماعتیست که فن ایشان نه روی و ریاست و این کردار فرقه ایست که کار
ایشان محض رضای خدای تعالی.

خواهی که کنی مراد جانت حاصل از دامنه شان دست ارادت مگسل

هر جا که بود منزل آن قوم به دل ایشان رضوان و جنتست آن منزل

اما قومی که تو از ایشان همه مقلدند و شاید به صید مرغ روح ساده دلان نفس و هوا مشعبدند
و صیاد. **مثنوی**

خردمندان که دل آگاه دارند کجا پروای ملک و جاه دارند

سلیمان را فن زنبیل باقیست به نفسش اجرۀ زنبیل کافیت

ز قید این و آن آزاد کن جان بگو بر باد رو ملک سلیمان

(186a) صوفی گفت از آنجا که بی اعتقادی دانشمندانست با اهل الله و بی ارادتی به درویشان
جاده شریعت و راه حسد و گمان بد و شک و ریب چشم بر عیب این زمره غیب دل آگاه است و اگر نه
این قوم بی زاد و راحله و بی همراه و قافله به وادی مودت و به بیدای محبت افتاده. نظر ایشان جز بر
حاجیان پاک و طایفان و زایران چست و چالاک نمی افتد. منظور نظر ایشان می شوند و از خطر خطور
پیشان دور می روند. **رباعیه**

از بس که قد و قامت رعنا دارند همچون مژه پیش دیده ها جا دارند

کامی که بجویی دنیایی در شهر در بادیه این قوم مهیا دارند

این طایفه را با علمای فقیه از علم باطن دور و فقهای سفیه از درویشان نفور چه نسبت. کوران چاه را بینایان راه چه مناسبت که هیچ جا مقصود موجود نه پای به مقاصد نهاده اند و موقف معهود نه چشم بر مواقف مانده و درها باز ایستاده دست غفلت از بی عقلی به مفتاح می زنند. **قطعه**

حکمت العنیت نیارد سرمه در چشم خرد چند از اجساد دم ای دور از روحانیان

(186b) پای قانون از شفا بیرون نهادن تا به کی گاه از اشراقیان گویی گاه از یونانیان

مرتبه ای اعلی و مقصد اقصی ایشان آنکه صدر شوند که در برج تحت سلطنت آفتابند یا بدر که به زمینیان می تابند و نمی دانند که هر روز از ازدحام عوام در خانه ایشان چون تحت قلعه مردم پریشان و بدبخت این یک سست و آن دیگر سخت همه دعوی کاذب و زور و شاهد به ضرب و زور. **قطعه**

محضرش از برای نیم درم بهر احضار مانده بر سر پاست

معتمد آن یکی دیگر یک امین راستیشان گواهی ناراست

و او چون معرکه گیر و قصه خوان در میان ایشان از خواری که دارد در مجلسش عزیزان را عزت نیست و در صحبتش لذت نه. اهل حرمت را تعظیم و خدمت نه. مشیت متکبر و درشت متعبر نزد ایشان عذر مردم را معاف نیست و در بی دیانتی ایشان خلاف نه. **قطعه**

آن یکی زر گرفت و شاهد شد مدعی عابدست نی فاجر

قاضی از قول شاهد به غرض باشد اجرا حکم را قادر

باطنش باطل است و می گوید می کند شرع حکم بر ظاهر

(187a) چون اطباء دارالشفا هرکه را که ببیند پندارد که مبتلای مرض است و چون تیره دلان بی صفا همه را حاسد انگارد و صاحب غرض اهل دل را به چشم کم بیند و چون خود بنده شکم داند و گوید. **قطعه**

از محنت عقبی چو خبر نیست کسی را دنیات به عشرت گذران حاضر دم باش

نفس دغش را متسلی است که گوید چون نیستی از اهل دل از اهل شکم باش

حالا که دانشمند از صوفی این شنید بتندید و گفت این مذهب کدام ملت است و این مشرب
چه جماعت و امت از ضلالتی که داری **علماء امتی کانیبای بنی اسرائیل** را به جهالت بدر می آری
و **العلماء ورثه الانبیا** را که فقهاوند از سفها می شماری. **رباعیه**

ای سخره نفس ناکس و طبع دنی بیهوده بود حدیث از ما و منی

زیرا که نمودست رسول مدنی من اکرم عالما فقد اکرمی

صوفی گفت این علما که حضرت فرموده است کسانی اند که سر مویی از سنت و جماعت تجاوز
نمی کنند. این طایفه شما فرض را بر پای نمی دارند. کجا ماند که سنت به جای آرند. (187b) پای از
دایره ترتیب و قاعده ای در بایست نیک برون می نهند و نسق عرف و قانون ناشایست بد می دهند. **قطعه**

حسینی که قبول عام دارد در دیده منکرش نه زیباست

این نکته معین است جاهل از نادانی عدوی دانااست

دانشمند گفت بر علم و دانش این قوم حسد می بری و از فضل و ادبی که دارند حسرت می
خوری از قبولی که دارند رو می کنی و از نامقبولی و نا معقولی خود طعن بد می زنی. **قطعه**

عالم و صوفی صاحب واقعه فی المثل آن افتابست این چو بدر

نیست یکسان نزد دانا علم و جهل پیش دانشمند، صوفی را چه قدر

هر گره دشواری که صوفی بست دانشمند از روی دانش به آسانی گشاد و هر زنجیر مشکلی که از
پس کار به حرکت آورد به برکت تدبیر علم از پیش به در برد و حل کرد. **قطعه**

هرچه آن اسب راند در عرصه این یکی بر رخس پیاده براند

آن یک از راستی خود شه خواست بود کج رو یکی چو فرزین ماند

فی الجملة تیر دلیلش در جعبه دلیلش نماند یک یک را به گمان کمان انداخت و چون خاطر خود
پریشان ساخت و هیچکدام (188a) بر نشانه نخورد. بنیاد قباحث نمود و سفاهت آغاز کرد و دست در دامن
دانشمند یازید. دانشمند گریانش درید درشتی کرد مشتی خورد. **قطعه**

دو کس اندر میانه مردم چون سگ و گربه در هم افتادند

همچو غازی و کافر از دو طرف داد جنگ و جدال را دادند

از دحام خاص و عام و کار به کام مردم تمام و ناتمام که صوفی را غریب اضطراییست و دانشمند را عجیب اضطراری. **قطعه**

آن یکی دست بر کلوخ زده این دگر کرده روی جانب سنگ

مرد و زن از کشاکش ایشان بر کنار ایستاده خیره و دنگ

که جماعت به صلاح اصلاح بر خاستند که مجادله و مناظره ایشان را کسی باید که محاکمه کند خواستند اشارت بدین فقیر و روی برین حقیر آوردند که این زمان کسی که ازین هر دو صفت وقوف و شعور دارد اوست که شناسای نزدیک و دور و دشمن و دوست بوده مناسب آن است که به او رجوع نمایند و هرچه او گوید بدان شروع کنند. **قطعه**

نبود از دین اگر مسلمانان نبوند از زبان هم سالم

(188b) کینه خوش نیست در میان دو کس خاصه باشند صوفی و عالم

چون جمهور این اتفاق کردند لازم آمد و ضرور شد که حق به ظهور رسد و سخن به جای خود قرار گیرد و دل دو خصم اطمینان پذیرد. **قطعه**

کینه داری کی سزد بایکدگر در مقامات سلوک اهل سیر

هرکه جنگ آورد فرض است آشتی خوانده باشی آیت الصلح خیر

گفتم ای آنکه علما را بر دیگران فضیلت نهادی و بر سایر عوام و خلق رجحان دادی بدان که وجود آفتاب آسای علما به ابر تیره ضلالت جهلا نمایان است. خرابی خانه عالمیان از اساس بی قیاس دانشمندان آبادان. **قطعه**

سعی بنمای تا به دست آید گوهری زین محیط بی پایان

این جهان نیست جای خوش اما خوش بود با وجود دانایان

اگر گل و گلستان نباشد خار و خارستان به خاطر که راه دارد و اگر باغ نباشد راغ را که به چشم آرد که الاشیاء تعرف باضدادها اگر ظل ظلیل شاه نباشد سپاه و رعیت را چه حساب و اگر رعیت و سپاه نیست پادشاه را خطاست نه صواب. پس هریکی ازینها به جای (189a) خود شایسته و محبوب و هرکدامی درین کارخانه بایسته و مرغوب و مطلوب. **قطعه**

لعل باشد گرانبها که کم است نبودش قدر از آنکه شد شبه پر

غرض از ابر نیست جز باران از صدف حاصلی نه غیر از در

پس واجبست علما رعایت عوام کنند و عوام عزت و حرمت علما و فضلا به تقدیم رسانند ایشان
به علم و فضل خود شکر گذارند و سایر عوام و خلق ایشان را معزز و محترم دارند. **قطعه**

می نماید سیه از تیره دلی خاکستر چهره آینه با نور و صفای دگرست

بین که در پرورش عالم و آدم شب و روز ماه جای دگر و مهر به جای دگرست

زمانی سر بگریبان تأمل فرو بردم و نظر به جانب آن دیگر کردم گفتم ای که صوفیان را در مقابله
ای عالمان آوردی و نیکی ایشان بر زبان بردی و تحسینشان کردی جماعتی که هنرمندان بی هنری نیز در
میان ایشان هست و قومی که به صفا و صفوت پاکبازند مفسدان و مقلدان هم بایشان شریک و انباز.

رباعیه

(189b) مل نشاه دهد بری ز غلغل نبود هر نشاه که مرد دارد از مل نبود

بی شبهه گل از صحن چمن می روید هر چه که رست از چمن گل نبود

بعضی هستند که خرقه مردم ابرار و نیکو کار می پوشند و در چشم مردم خود را ظاهر حلال خوار
نمایند و پنهان حرام نوشند. بعضی به مسجد می روند که سجده آوردند. به دزدی رفته اند کفش مردم می
دزدند و می برند. بعضی خود را در هیات و صورت نیکان دارند به سیرت و معنی ناپرهیزکار و بد کارند.

قطعه

بد نفسان را دماغ سوزد از دانه ترش مغز خردل

خوبان لب انگین بجویند خاصیت شهد را ز خنظل

قومی بدان شیوه اند که دیدی و جماعتی بدین شیمه که شنیدی. قومی دیگر هستند که عالم اند
درویش صفت و درویشان به علم و معرفت علم ظاهر را به باطن جمع کرده و چشم باطن را از درویشی که
دارند از علم ظاهر پوشیده و به یافت حقیقت و وجدان معرفت کوشیده اند. چون پادشاه عالم عابد عادل
که به علم ظاهر سبق از علمای متبحر برده و به معرفت باطن گوی دانش و بینش به میدان رضا به چوگان
تسلیم زده سر آمد (190a) افاضل عالم صاحب قران اعظم مالک رقاب امم فرمان روای عرب و عجم و ترک

و دیلم اعنی سلطان بن السلطان سلطان سلیم خان بن بایزید خان بن محمد خان خلد الله
تعالی ملکه و سلطانه و عز شانه و اوضح برهانه. **قطعه**

باش از برای شکر گذاری معین خلق کایزد گزید بر همه کس چون تو ذات را

بنشین به علم ظاهر و باطن به تخت ملک ای پادشاه تا بود امکان حیات را

حالا که من این تفاوت در میان صوفیه و طلبه ادا نمودم و بیان کردم دلیل و برهان آوردم هر دو
انصاف دادند یکدیگر را معاف داشتند از سر جدل و خلاف گذشتند و به آشتی برخاستند و زمانی
بنشستند و عذر از یکدیگر خواستند که گفته اند. **قطعه**

باعث کشتنست شیطان را دل بی کبر و کینه خاطر صاف

در میان دوکس بود لذت آشتی ها پس از نزاع و خلاف

نظم کلام چون بدین موجب انتظام گرفت نظام سخن (190b) به این قطعه اختتام پذیرفت. **قطعه**

دنیا دنیست با خرد و اهل هوش را از بهر این دنی نزاعست در میان

باید که همچو یار و برادر کنند زیست صوفی به اهل دانش و دانا به صوفیان

باب هشتم

در آداب صحبت

پند. مرد بی عمل باطل است و عمل به عجب بی حاصل. گفته اند عمل می باید کرد و از
عجب استغفار آورد.

قطعه اگر مردی ازین بیغولۀ خاک به کاری باش نی بطلال و گمراه

عمل بسیار کن گر عجب آرد به دفع عجب گوی استغفرالله

تجربه. عاقل کار را پنهان کند و جاهل آشکارا. دشمنان به جنگ بر می آیند دوستان راست کار
به مدارا. **قطعه**

شود شب مهر پنهان و بتابد روزها یعنی ز چشم خواب غفلت را برد بیداری شبها

دهد بر میوه های باغ طعم و رنگ از حکمت قیاس کار می باید گرفت از نور کوکب ها

(191a) فایده. رجوع مرد را به فیض از مبدا فیاض می باید. نه شروع به غرض که گره بسته از اغراض نگشاید.

قطعه تسلیم و رضا را بنهد گردن اخلاص آنکس که نکویی به دلش فکر و تمناست
از عالم بالا به تو هر چیز که آید آن چیز پی مصلحت کار تو اعلاست
نصیحت. گستاخیست عرض حال و مناجات به او که عالم السر و الخفیّاتست و مشتاقیست
احسن العبادات بر ذروه اعلی درجات و مقامات. **قطعه**

گر گرسنه شوی دهد نعمت ور مریضی کند علاج ترا
حاجت عرض نیست می داند آفریننده احتیاج ترا
نکته. عالم که در پی فایده و سود خودست در عالم زایده و حسود به دست علم دفع کردن جهل
است نه تجهیل مردم دانا و اهل. **قطعه**
احتیاجی نیکویی نبود نیکان را عالم آنست که باشد به بدان نیکو خواه
دانش آنست که بر راه کشی نادان را نه که از جهل کسان را بیری بر سر چاه
(191b) حکمت. حسود گاه به مال مردم از حسد نظر می سازد و گاه چشم عیب به هنر هنرمند
می اندازد. همچون خنثی مشکل که هم زن دارد و هم شوهر. **قطعه**

این یک به مال و آن به هنر مردم حسود نی مال دارد و نه هنر خون همی خورد
تا عالم است و آدمیان بوده اینچنین این غصه را حسود نه اکنون همی خورد
حکمت. سه کس سه کار اگر کنند محبوب اند و سه کار نکنند مرغوب **اولا** پادشاه که قادر به
عدل باشد ظلم نماید. **قطع**

ای که ملک خدای را داری عدل باشد نه ظلم کار خدای
شرط انصاف را رعایت کن عدل اگر نیست ظلم هم منمای
دوم عالم که کسب علم کند از جهت اکتساب دنیوی نه برای احتساب اخروی. **قطعه**
به صورت نیست نفع ای دانش اندوز گرت در ذات فیض معنوی نیست

بود بهر نجات اخروی علم پی کسب معاش دنیوی نیست

(192a) سیم بازرگانی که مال گرد آورد نداد و نخورد.

قطعه. ای که داری حاصل دنیا به دست مال و رزق از بهر ناموس است و ننگ

زر برای خوردن و بخشیدنست ورنه ماند بر سر گورت چو سنگ

نصیحت. توبه طاعتست انابت اطاعت. اگر بنده ای از توبه و انابت غافل منشین طاعت و اطاعت
گزین

قطعه. بندگی کن که ایزد از ناس آفرید تا کیت لهر و لعب نسناس وار

پادشه در خانه دل کرده جای بنده باش و خانه دل پاس دار

نصیحت. خلق نیکت بهشتست و خوی بد زشت. راه زشت میپمای بهشت را پپای.

قطعه. گر بهشتست آرزو ای دل بگذر از خوی زشت ناشایست

کار دنیی بدل به عقبی ساز شغل تاکی به کار نابایست

فایده. دنیا زلتست و عقبی علت. در عشق و محبت کوش که در ویست عزت و صحت.

شعر. ای دل نصیحت من بیدل مده ز دست همدم به عشق باش که عشق است هرچه

هست.

نکته. ارباب دل که ازین و آن ساده اند. عشق گفته اند و جان داده.

(192b) رباعیه. آنی که به کار عشق آورده دلست ز آن کار که عشق نیست آورده دلست

دیوانه عشق شو مشو فرزانه یک زنده عشق به ز صد مرده دلست

حکمت. اغلب مردم را مطلب وجود و هستی است. ادنای عشق را مقصد عدم و نیستی میان

هستی و نیستی تفاوت بسیار کسی که از کار آگاه است بیدارست و در راه.

شعر. ز عاقلان بگریز و به عاشقان بنشین به هست و نیست مقید مباش و عشق

گزین

نکته. یکی عقل می گفت دیگری از عشق می آشفته. عاقل به دلخواه رسید عاشق همچنان به ناله و آه. لذت عاشق را در سوزست و نیاز. عاقل بنابر که اسباب عشرت را سازست.

قطعه. جست و جو بس که نمودیم به بازار فنا کسوت عقل نیامد به قد عاشق راست
عقل با عاقله و عشق مقید نه به قید الله الله بنگر عقلی کجا عشق کجاست
فایده. اگر بخشند مایده ات حضورست گرت ندهند بی فایده است زور بدان ماند که (193a) یکی
بر خاسته که رزق ده کس به زور می ستانم و دیگری نشسته که صدکس را به حضور می رسانم. اهل می
داند که این به آن نماند.

رباعیه. هر نکته که دوست خواست باطل کردن آسانی کار راست مشکل کردن
گر یار خودش روی کند با تو خوش است دولت نتوان به زور حاصل کردن
قطعه. آن یکی رفت و خانه اش آراست که مهم هر کجاست می آید
اندران فن چه اختیار او را دولتست آنکه راست می آید
مثنوی. یکی از حرص روز و شب جان کند که گشاید مگر ز کارش بند
ز آتش او چراغ در نگرفت ز آب او هیچ باغ بر نگرفت
دگری بود ازین و آن به فراغ بگشادند بر رخس گل باغ
الفت دشمن و محبت دوست نیست در دست کس مشیت اوست
نصیحت. در نومییدی مجوش که یار نیست در خانه با صبر کوش که آشناست نه بیگانه. اگر
بالای کوه رفتی و یا پایین جاه افتی که با تو همراه است غفلت خوانخوارست و همت در کار.

قطعه. همت گزین که جای کنی ز آسمان بلند تاچند پایمال شوی چون زمین پست
عاجل چو ابر و باد به گلزار پا نهاد صابر بسان سرو و صنوبر ز جا بخست
(193b) بالای سر ستاده جواب رو بود کمان تیرست تند و تیز که در خاک و خون نشست
نکته. سفها را تصدیر دادن بر وجود فقها موجب کدورت و ملالی است. نااهل و جهلا را بر علما
و فضلا ترجیح نهادن مذموم و وبال همچنانک کلاغ را بر سر شاخ سنبل آرمیدن و نهال سرو را در خانه تیره
و تنگ پروریدن محال است.

قطعه. می رسد ناوک نظر هر دم از خسان بر رخ زره مویان
 همه گه می کشند در عالم بار زشتان بود نکو رویان
 قطعه. آسان بودی طواف کعبه در ره کف پای اگر نسودی
 بردی همه کس گهر ز دریا گر غرقه شدن درو نبودی
 نصیحت. فتح کشور دل خواهی مدد از مردان خواه که اقلیم گیری بی سپاهی میسر نیست پادشاه را.

قطعه. شبهای دراز را به طاعت گذران خواهی که ز دوزخ برهی روز جزا
 بایک جهتان همی رود کارت پیش تنها نتوان کرد به کفار غزا
 پند. کار را ناکرده لاف مزن چون کرده شد چه حاجت بگفتن.
 (194a) قطعه. نکته ای را که نیست سنجیده کاتبان بر ورق رقم زنند
 مردم کار در جهان هنر کارها ساختند و دم نزدند
 حکمت. آب رفته را به جوی توان آورد. زخم تیغ زبان را از دل بیرون نتوان کرد.
 قطعه. شرم بگذار و منع باطل کن کار شایسته را چه حاجت شرم
 باش آهسته کز دل شریّیر مانع شر بود حکایت نرم
 قطعه. تا شود دلپذیر مردم را سخنت ساز نازک و کوتاه
 در دو کس آشتی به خلق نکوست هر دو را خوی بد معاذالله
 نکته. متبوع نیک تابع بد را به اصلاح گمارد. اما تابع نیک متبوع بد را نتواند که به صلاح آرد.
 قطعه. بامناسب زندگانی کن که خلعت نیک نیست نیمه اش دیبای زیبا آستر نیم دگر
 اتفاق جنس با ناجنس کار مشکل است تو ز اقلیمی زنی دم او ز اقلیم دگر
 حکمت. گفته اند هرکه جانور نیازارد فرشته ببند. اما کسی که دشمن نکشد به خون آغشته بنشیند.
 قطعه. رحم کردی خصم را غافل مباش تا شدی واقف رگت پی می کند
 (194b) وقت کشتن بود سهل انگاشتی تو ترحم کردی او کی می کند

نصیحت. مردم ازار در آزار مردم بی اختیارست همچنانکه نیش زدن خاصیت کزدم و مار.

قطعه. مبدا طالعیت کیوان و مریخ بدر نبود نحوست زین دو کوکب

به عالم با وجود نوربخشی نکو نبود قمر در برج عقرب

تجربه کارها وقت دارد اگر به وقتش نکنی پشیمانی بار آرد.

قطعه. در ایام حیات خویشتن دور ز معصیت نبودم نیم ساعت

جوانی شد به عصیان پیرم اکنون دریغا شد ز دستم وقت طاعت

حکمت تلمیذ نیک چشم به هنر دوزد و فضل و هنر آموزد و شاکرد بد چراغ نیفرزد و به جای
چراغ کار استادان بسوزد.

قطعه. مردم دهر به حال تو کجا می افتند دار پوشیده غم و درد خود از بی دردان

نام نیکوی بلندان ز فرو مایه مجوی چشم مردی نتوان داشتن از نامردان

حکمت. در پی آزار و ریش دل مردم مجوش اگر مردی از برای جراحت به مرهم کوش.

(195a) قطعه. اندرین خوان به بذل باش و کریم چون دل تست یار به خرد و هوش

از پی نوش تلخ کامان را انگبین باش نی که سرکه فروش

موعظه. قابل نصیحت عالم شنود. جاهل به راه باطل برود. همچنانکه بینا به راه در آید و نابینا به
چاه در افتد.

قطعه. راست را هیچگونه دغدغه نیست نیست خالی مُفَتّن از یرغو

پاسبان ایستاده بر در و بام سگ دیوانه می رود هر سو

حکمت. دانا چون اشتر زبون زیر بارست و رحیم دل نادان چون استر حرون سبکسار و شوخ چشم.

قطعه

باهش از اندیشه منزل قطع کرد اهل غفلت کرده گم در پیشه راه

تیر چرخ آمد خدنگ از راستی شاخ کج هرگز نگردد چوب چاه

حکمت. برد بار چون درخت میوه دار صابر و متحمل و با آه و ناله شبگیر فیض رسان سبکسار
چون رود تیره دل و چون گردباد آشفته و سرگردان سنگ زیرین آسیا را از عجله سوراخ بر جگر و سنگ زیرین
از تحمل فکر و خیال دقیق در سر. **قطعه**

(195b) شر و تعجیل کار شیطانست ملک از حلم کار پیش کند

هرکه صابر رسد به کام و مراد عاقبت صبر کار خویش کند

تجربه جاهل که خود را در حساب مردم شمارد عالمش در حساب مردم ندارد. **قطعه**

غرور و کبر در سر داشت شیطان به پیشانیش خط رد کشیدند

نه بینی خاک خود را داشت ناقص ازو انسان کامل آفریدند

حکمت همه کس می خواهند که به عقل و تمیز باشند و در دیده محترم و عزیز. از صد کس
یکی را به این دولت مشرف می سازند و از هزار اندکی را به این شفقت می نوازند.

همه نبود رئیس جز یک کس مرد و زن بی حسدند در خانه

در بود بی شمار عثمان را نامدارست در یکدانه

فایده از عدل و راستی عالم منورست و از ظلم و کجی آدم مکدر. همچنانکه ظاهر آینه از صیقل
روشنست و باطنش از سختی نا مزین. **قطعه**

در خور و لایق است اگر دانی تشنه را آب و زخم را مرهم

لازم یکدگر بود همه جا سور را شادی و عزا را غم

نصیحت اگر میل تماشای عالم بالا داری از ذکر (196a) و فکر روش به جان ده و اگر تفوق و
رجحان بر سایر حیوانات خواهی جذب و کشش به دل نه. **مثنوی**

تسکین زمین از آسمانست تمکین دل از مدار جانست

تحریک نهاده اند جان را ز آنسان که مدار آسمان را

از ذکر فزایشی به جان کن مسکن چو ملک بر آسمان کن

حکمت می گویند بصارت در قلب همچو بصیرتست در عین جان را تسکین و اطمینان و نفس با
شور و شین.

تا رود نام نیک تو به سپهر دیده ور باش و فیض ده چون مهر

همه جا نام و شهرتی دارد که فلانکس بصارتی دارد

نفس را کار و بیشه شور و شریست دیده ور شو که کار دیده وریست

پند اصل کار معرفتست نه بوالهوسی و اهل معرفت بی صفتند بی صفتی پیشه کن تا به معرفت

برسی

قطعه به راه دوست ذلیلند پختگان طریق تو نزد خویش ز خامی عزیز و محترمی

سرشته است ترا دست قدرت از گل و خاک چو خویش را شناسی ز خاک راه کمی

حکمت کمالات عالم را در ذات یک کس ننهاده اند. (196b) هرکدام را جدا جدا نشاء و حالتی داده اند پس هرکه را کمالی بینی از کمالات شرط آنست که به خلاف آن ننشینی و راه انصاف بگزینی.

قطعه

یکی از علم عشق بهره گرفت به یکی تیزی نظر دادند

مرد آنست کو دهد انصاف هرکه را نشاء دگر دادند

حکمت نیکان به جودند و بدان حسود. اما همچنانک از نیکان فایده است از بدان نیز فایده

هست فایده بدان آنست که نیکان از شر ایشان وارسته از کار بدند و باز جسته از نار حسد. **قطعه**

محقق دان که نزد اهل تحقیق به خاصیت بد و نیکند یکسان

به شیطان این نه بس نیکی که مردم عبادت می کنند از شر شیطان

فایده اگر در آسمان ماه و آفتاب تابانست و در زمین نیز پر از گل و ریحانست تصورت آنست که

اهل معنی خالی نیست تو از نشاء دوری و اگر نه میدان خالی نیست **رباعیه**

قومی که ز باده جهالت مستند گویند که نیکان ز جهان بر جستند

عالم به قرار اول خود باقیست تو بد بینی و گرنه نیکان هستند

تجربه هر جا که دُریست به مثقب لطافت سفته اند و هر کجا معنی باحسن عبارت گفته ارباب

دل به خلاف این دعوی بر خاسته اند و اصحاب معنی گراف این سخن خواسته اند که دُر ناسفته بسیارست

و معنی ناگفته بی شمار خود را قابل فیض می باید ساخت و به معنی پرداخت که در فیض را این زمان گشاده اند(197a) و به خوان الوان معانی تازه بی اندازه اکنون صلا تازه در داده اند.

قطعه در دماغ تو اگر نزله نباشد دانی هر سر شاخ گلی دارد و هر گل بویی

گر تو را نیست خبر عاشق عارف داند شیوه دیگر و نازیست بهر گل رویی

تجربه نامردان بو الهوسند از آنست که باز پسند و مردان راه می پرسند و به مقصد می رسند.

قطعه سر نهاده به نشان قدم زنده دلان باش تا در حرم محترم دل برسی

کاروان رفت به ره خواب مکن گر مردی سعی در راه طلب کن که به منزل برسی

نصیحت نه دل بر رشته تاب دنیا آویز و نه خاطر به اجر و ثواب عقبا آمیز جز بر یکی دل میند و به غیر او مپیوند.

قطعه مخلصانت چه اعتقاد کنند نزد تو گر نه اعتقاد یکیست

نگشاید ز دیگران بندت بگسل از غیر چون مراد یکیست

تجربه خر علف بد می چرد و آب صافی می خورد(197b) و گاو عکس آن. اما طایف قلندر و اوباش بنگ و شراب می خرد و گوشت خر و گاو را به یک سیخ کباب می سازد و به کار می برد و می نازد. **قطعه**

نزد شخصی که کار او فسق است نبودش فرق در ثواب و وبال

قحبه هر لحظه می کند شوهر پیش دزدان بود حرام حلال

تجربه منافق که دوستان تو را بیند دوست تست و با دشمنانت نشیند دشمن. چنانکه زغن ضعیف تو را ز خود دید نرست و باقوی تر از خود ماده.

مشنو که تو هم به شر کنی بی ریت نَمّام که پیش تو بیارد غیبت

نزدیک خودش راه مده بی شبهت پیش دگران رود شمارد غیبت

حکمت با دشمنان پیوستن خاطر دوستان خستن است و در خانه عشرت بر خود بستن و در زاویه محنت نشستن. **رباعیه**

هر خشت و کلوخی که فتد در میدان همرنگ نمک کند نمکسار آسان

نامش به سفاهت ببرد اهل خرد دانا که مصاحبت کند بانادان

حکمت یک سخن تمام از روی فکر و تأمل به از صد کلام بی صبر و تحمل آن را چون حکمت
حکما به آب زر رقم می کنند و این را چون (198a) صوت حیوانات به سر قلم می زنند. **قطعه**

صاحب نظران سر بازار نگیرند کریاس کهن قیمت دیبای منقش

دهقان همه ساله به گل و لاله دهد آب بر خار و خس و بیشه و جنگل زند آتش

حکمت تفاوت میان کامل و جاهل چون گوهر و خزف و دُر و صدفست. گوهر در پای اشتر افتد
گوهرست و مهره خر در سر افسر استر همان خزف. **رباعیه**

نامردم را به مسکنت نتوان داشت حکمت چو فسون شیطننت نتوان داشت

منجوق که بر افسر استر دوزند فیروزه تاج سلطنت نتوان داشت

حکمت دو کس حسرت خوردند و ندامت برند یکی جوانی را در مناهی به پیری آورد. دیگری
سپاهی گری را به قلندری برد. **رباعیه**

کاری که به دست و پای پیران باشد در چشم جوان ابتر و ویران باشد

هر کار که هنگام جوانی بکنند آن کار پسند حرف گیران باشد

حکمت و دو کس به فراغت گذرانند و دل به راحت مانند یکی آنکه غم دنیا نخورد و فکر عقب
کرد (198b) و آن دیگر به قدر علمی که دانست به عمل آورد. **رباعیه**

در روز مخسب و شب نشین طاعت کن خود را به قبول قابل جنت کن

خواهی که فراغت طلبی از عقبی آزاده ز دنیا شو و رو راحت کن

حکمت باغبانان به امید میوه نهال معتدل کشته اند و زاهدان و عابدان به بوی حور و غلمان
بهشت دیده و دل به خوناب جگر آغشته عارف قرب و تقرب جویان چون ملایک و فرشته، عاشقان تار و
بود محبت رشته اند و از قید قرب و بعد گذشته و غیر از دوست مطلق گشته. **قطعه**

در صحن صدر سینه تنگم چو دل یکیست مقصود من یکیست اگر گلرخان صدند

خوش وقت عاشقان که نه جز عشق کارشان اغیار بر طناب تمنا مقیدند

حکایت مجنون را گفتند از فکر و سودای لیلی غافل نه ای با وجود همه صلاح و پارسایی اما لیلی را غم و پروای تو و صد همچون تو نیست از دلبری و رعنائی. مجنون چون این بشنفت شوری بر آورد و حالت کرد و گفت خدای تعالی از عبادت و طاعت (199a) بندگان مستغنی و منزّه است اما ازیشان در همه کار واقف و همه گه آگاه. لیلی اگر چه به حسن و زیبایی مفتونست اما می داند که محب صادق و به عشق و محبت او سزاوار و لایق مجنونست. **قطعه**

در بادیّه هجر بدینسان تک و دو چیست وصلش نه اگر در دل عشاق تمنی است
من لایق عشقش نیم ای همنفس اما مجنون چه کند کین کشش از جانب لیلی است
فایده عاشقی را گفتند دل به معشوقی داده و چشم بر جایی نهاده که به ناز و عتاب فائل است و بی باک گفت من نیز از آنجا که مهر و محبت اوست طالب کشته شدنم و هلاک. **قطعه**
گر به ذکر و فکر روشن ساخت زاهد صبح و شام عاشق مهجور را هر لحظه آه و ناله به
مانده در گوش دل من از لب عیسی دمی زنده گر عشقش نه از وی مرده صد ساله به
حکمت یکی را شقاوت ابدی بر صفحه دل (199b) رقم زده اند و دیگری را به سعادت سرمدی بر پیشانی. به حکم **جف القلم** قلم بر ناصیه وجود کشیده. آن چون تواند که از آن بد بختی برهد و این چگونه راحت نبیند و به سختی دل بنهد. اما گفته اند بیمن همت مردان سیاه را سفید بتوان ساخت و ماه منخسف شب هجران را روشن از پرتو توبه خورشید امید توان پرداخت. **قطعه**

ای که غرق می عصیان شده همچو حباب بر کف از توبه بنه لاله صفت جام امید
دست در دامن مردان زن و اندیشه مکن تا پذیرد قمرت نور ز جیب خورشید
حکمت حالت پیر دانش اندوز سالخورد را از طفل نادان نو آموز خردسال جستن زورست. نشاء
باده عشق از کیفیت شراب انگور خواستن دور. آیین شمشیر پولاد از شمشیر شمشاد طلبیدن پیش خرد خرده
بین نا مقدور. **قطعه**

آب با آتش به یک جا جمع گردد فی المثل گر شود شاهد از شرنگ و شاخ آهو گل دهد
(200a) کار دانا را ز نادان خواستن باشد چنانک ماکیان خانگی گلبانگ چون بلبل دهد

فایده عالم اگر بگویند مخاطب نیست که گوش کند و خاموش نشیند معاتب که فایده علم را سر پوش کرد بهر تقدیر گفتن از نهفتن بهتر که شاید پند پذیرند و نصیحت گیرند نباید که نشوند و در جهالت بروند. **قطعه**

ز گوش طالب معنی در نصیحت را مکن دریغ چو در معرفت صفت داری

چو عالمی به منازل به چشم نادانان نمای راه حقیقت که معرفت داری

حکمت یکی در طلب می کاهد به او نمی پردازند و آنکه نمی خواهد به او می سازند. این کار خانه حکمتست و امور وابسته به مشیت. جست و جوی از گفت و گوی اولی است. اگر نشتافتی کاهلی است و اگر یافتی اعلی.

پای دل فرسای در راه طلب هوش اگر باشد به مغرت اندکی

آنکه کاری کرد مزدش می دهند کرده و ناکرده کی باشد یکی

موعظه آنکه اسباب و بضاعت دارد حج (200b) بدو فرض است راه کج می پوید. ارباب فنا با وجودی که استطاعت ندارد راست و کج نمی نگرد حج می جوید.

جان و دل کعبه صدقست و صفا خانه کعبه نه جز آب و گلی

دل مؤمن حج اکبر باشد جان میازار به دست آر دلی

حکمت خراب آباد کون و فساد کاشانه است بی بنیاد خونخوار چون کبوتر خانه آمد و رفت درو بسیار. گاه آشنا را جا و گاه بیگانه را ماوا اگر هوشمندی به آشنایی جوش و به بیگانگی مکوش. **قطعه**

گرشناسای وجودی جان و دل باشد غرض گرچه کرده دست صنع این خانه را از آب و گل

بگذران خود را ز قید این و آن گر آگهی آشنا را جان شود بیگانه را ده روی دل

نکته نیکی در یاب بدی را پرتاب از نخل خرما می اندوزند درخت سودا را می سوزند. **قطعه**

می کنند اجتناب از نا اهل نیکوان را چنین بود شیمه

همه بهتر ز مردم بی نفع خام را پخته می کند همه

حکمت سپهر را بی مهری آیین و مردم (201a) محبوس به زیر زمین. غافل فارغ بال نشسته و دل بر عیال و مال بسته. **قطعه**

بر خون و رگ آورد تباهی هرکس ز دیو دید تعلیم

جان چون نهراسد از شر نفس کز باد چراغ را بود بیم

حکمت آنکه تر دامنست در چشم مردم خود را پاک می نماید و آنکه چون گل گریبان چاک از ملامت تیغ لسان و خار زبان بی باک. چه عجب سیاه بی ادب را کافور نام نهند. قحبه از وفا دور را به وفا لقب می دهند.

باشد ابلیس به بیغوله نهان آنکه پاکیزه برون از حرم است

فاسق از داغ ملامت ترسید عاشقان را ز ملامت چه غم است

رنگ دگرست و بوی رعنائی را حاجت نبود به گل خود آرایی را

در کام گرسنه انگبین نان جوین تلخ است شکر به کام صفرایی را

تجربه عاشق ضعیف مزاج است و معشوق قوی دل. حریص محتاج و قانع متوکل. قارون را برای مکرِ مرصع کار گران موسی را در بر مرقع بار گران. **قطعه**

بگذر از حرص و از شامت او باش بر امر من قنع حاضر

به حریصی ترددست و تعب در قناعت فراغت خاطر

(201b) تجربه کردنی را می باید کرد و آسود و الا از گفت و شنود چه سود هرکه به صیقل ذکر

آینه دل بزدايد شک نیست که مقصود روی نماید. پیاده پای فرساید سواره کوی رباید. **قطعه**

نشان پای پیران سجده گه کن فقر اگر خواهی به پای افتادنست ای دوست موجب سر فرازی را

اگر در کشور دل جانفزایی آرزو داری غزا با نفس می باید غنیمتهاست غازی را

حکمت کارها در غیب است بی صبری عیب حال فردا نا معلوم رزق مقسوم. **قطعه**

خویش را هیچگونه رنجه مده کارها جمله در مشیت اوست

از بی رزق بیهده است تعب آن قدر می رسد که قسمت اوست

تجربه خانه دل از خس و خار طبیعت بروب که مرغوبست و به پای حرص در خانه کس و ناکس

مکوب که ناخوب. **قطعه**

چه مانده ای به زمین در نقب زنجیری رسان به گوش ملایک خبر ز ناله و آه

اثر ز قافله جو مقصد ار مراد دل است کجا به کعبه توانی رسیدن از بی راه

(202a) حکمت اگر برای مایدهٔ عقبی فایده ات به اهل دنیاست سود و سرمایه برابریست و اگر نفع

و ضررت خالصا برای رضای خداست آن فرّ او فر و وایهٔ سراسر. **قطعه**

ای که در خدمت شهی شب و روز بنما اعتراف تقصیرت

کار کن خویش در میانه مبین که درین تاجریست توفیرت

حکمت یوسف علیه السلام از حسن صداقت در پیش جمال به لطافت نقاب می آویخت و از

گرسنگان سال قحط و سدّ باب رستهٔ حجاب می گسیخت. حریص به انواع لباس و جامه های نفیس برهنه

است و تنگ چشم خسیس با وجود الوان نعمت و خوان حشمت گرسنه. قانع از نعمت اخروی حظ نمی

برد و حریص از برای رزق دنیوی خون همی خورد. **قطعه**

تو به ره رخس سواری و دلت جمع چه سود مهرت پای برهنه است و پریشان احوال

در بر آتشی و سیر شکم در سرما هیزم و قوت نه در خانهٔ همسایهٔ زال

(202b) حکایت پیر روشن ضمیرم رحمة الله علیه روز می گشت و به این و آن می گذشت.

شب که می رسید انبان می طلبید آرد پر می ساخت و بر بالای آن دنبه می انداخت و در دنبه درمی چند

پنهان می گذاشت که بهای نان چاشتست و بر نهال در خانهٔ پیر زال می بست و می جست هر روز عمل

آن می نمود و هر شب کارش این بود. **قطعه**

با خبر هیچ مقید نشود با دنیا خویش را بود و ز نابود وی آزاده کند

همه بر خاسته در بند غم نفس خودند مرد آنست که غمخواری افتاده کند

حکمت عمارت فانی دنیا را روی به ویرانیست و سرای باقی عقبی مخلد و جاودانی. به اتفاق اهل

تحقیق سالک طریق را در کنج محنت ویرانه بودن بهترست از تخت عشرت کاشانه که انجا امید راحت

است و اینجا بیم عشرت. **رباعیه**

این قحبهٔ دنیا که کثیف آمد و عاق دادن بهتر به چار مذهب سه طلاق

در عشق حقیقت ار شدی کامل سیر ترجیح مده وصال او را به فراق

(203a) نصیحت عدل موجب فراخ روزی و خواشحالیت ظلم باعث قحطی و تنگ سالی مردم عادل تخم عدالت کارند و محصول سعادت بر دارند ظالمان نهال ظلم و وحشت بنشانند و به کام خلق خدا میوه تلخ شدت و شقاوت چشانند. **قطعه**

به نزد مردم عادل عدالتست هنر اگر نه فیض رسانی به ظلم نیز مکوش
به هر طریقه شه عادلست خوب و ظریف بگو گرسنه شکم باش و جامه نیز مپوش
لطیفه از کار زشت که قحبه دخترش را پند دهد بدان ماند که چنگانه به روح جدش سوگند
خورد.

قطعه نیست حاجت که کند از پی فسق استغفار پیر فرتوت که جنبش نکند آلت او
قحبه پیر بگو توبه مکن از زشتی ز آنک فاسق نکند میل سوی صحبت او
حکمت در بحر ماهی را آواز نداده اند الا نمی گذاشت که چغز به آواز دهن بگشاید و چغز را
دم ننهاده اند و اگر نه امکان نداشت که ماهی را به مردم نماید. **(203b)** گربه منافق در پیشگاه خانه و
سگ موافق سر بر آستانه. **قطعه**

شد اسخوان به همای و غسل نصیب مگس رفیق باده خمار و گل است همدم خار
کسی چه چاره کند این ز قسمت ازلست بناز شیر قوی و خر ضعیف بیار
تجربه پدر از پسر شور و شین خواهد دید قرة العینش لقب گزید نیک نامی ازو تمنا داشت خود
کامی شنید **يَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ**.

نفس شوم از بدی نفرمودی بودی از نیکوان شمار مرا
پادشاهی گزید می در دهر گر به کف بودی اختیار مرا
نکته زاهد که ریش بیاراید فرعونی در سر دارد دل که بر دنیا بسته و تمنع ازو بسته خود را قارون
می شمارد. در زنده بیاسا که زنده دل چون موسی باشی و حلقه به حلق کش تا دل خلق خدا نخراشی.

قطعه گویم خبری با تو ز درویش و توانگر تا رنج نباید که کشی از پی دنیا
قارون ز تجمل بته ارض فرو شد موسی ز مجرد زده بر اوج فلک پا
(204a) تجربه از عالم حریص عامی به تنقیض فره به خواجگی دل منه که بندگی به. **قطعه**

در ره صدقست پویان بی نوای کعبه جوی بار خود بر پشت دارد حاجتش بر ناقه نیست
آنکه می دارد قوی دل بر تنش گو ضعف باش دردمند فقر را بیمی ز بار فاقه نیست
حکمت کسی که از حق راضی است در کنج عزلت نشسته امید از مردم گسسته نه چون عسس
و قاضی که در گشاده اند و بر خلق رشته طمع بسته.

خواهی ای سایلی که آسایی تا توانی قدم به طاعت زن
از طمع هیچ در گشاده نشد حلقه هم بر در قناعت زن
حکمت طالب علم که دود چراغ نخورد قوت درسش نیست درویش که طلب دنیا در دماغ دارد
از خدا ترشش نه. **قطعه**

خالی از میل نباشد بالطبع آنچه زو اهل مرض را حذرست
پند بشنو بنه از خاطر دور حبّ دنیا که سراسر خطرست
نکته عید می آید می گفتند آمد و گذشت (204b) ملحد منکر از انکار آمدن قیامت بر نگشت.
عجز بی عقل هر روز در زمستان به آمدن تابستان قایل نیست و در تابستان به زمستان مایل نه. **قطعه**

خط هر نیک و بد که ماند قضا بر ضمیر تو قابل حک نیست
هرچه آن ثبت شد به پیشانی عاقبت خواهد آمد آن شک نیست
حکمت سیاه گلیمی به حکیمی رسید و ازو پرسید که خاموشی را ترجیح داده اند بر نکته کوشی
کتب آسمانی همه سخنست و درو احکام کن و مکن. حکیم گفت سخن را فایده می باید اگر فایده مند
نیست زایده است. **قطعه**

گنگ و لالند جمله حیوانات آنکه گوید حدیث انسانست
هر زه گوی از برای رنج دماغ کمتر از نفخ بطن حیوانست
موعظه مقبول حضرت باری خواجه عبد الله انصاری رضی الله عنه فرموده است که علما را با
جهلا وقتی توان ترجیح داد که با حق به صدق و با خلق به انصاف و با نفس به خلاف با بزرگان به حرمت
و با زیر دستان به شفقت با دوستان به نصیحت و با دشمنان به حلم و با علما به تواضع با درویشان به سخا
با جاهلان به خاموشی زندگانی نمایند. **رباعیه**

(205a) دلدار یکیست چند باشی صدیین نیکو بنگر مشو چو احوال بدیین

در آینه خود نماست جاهل از جهل چون مردم دیده نیست عالم خود بین

حکمت هر فقیر که از چار چیز باک ندارد برابریست با خاک **اولا** رحم با صاغر **دوم** حرمت به اکابر **سوم** انصاف از نفس **چهارم** انتصاف هر نفس را. **قطعه**

آدمی شو دل منه مانند حیوان بر علف تیز دندان چند باشی بر غنم مانند گرگ

ده ز خود انصاف و برکن دل ز انصاف کسان از تواضع دار هر دم عزت خرد و بزرگ

تجربه جاهل افسرده صفتست مرده را چه معرفت نور جانست که خانه تن می افروزد. فتیل بی روغن نمی سوزد. رویه را گفتند که خاک می خوری گفت اگر روغن دارد گل و لاله بوستان را زغن پاره‌ای دل و جگر پندارد. **قطعه**

کامل و ناقص پی نفسند در تشویش و غم هرکه بینی در جهان از بهر بهبود خودست

بهر روزی آسمان را زال چرخش کرده نام تیشه زن نجار سوبش از پی سود خودست

(205b) **نکته** طفلان پنهان می خورند و آشکارا روزه می دارند. همچنانکه اهل ریا در چشم مردم کم می خورند و نماز بسیار می گذارند. تا درویش ریاضت کش پندارند بدان ماند که کسی نیت و قصد کعبه کند و به جانب ترکستان رود و تاجر بی خرد زیره به کرمان برد. **قطعه**

هرگز اهل خرد نفرماید به فرومایه کارهای بلند

بُر کجا همچو گاو خرمن کوفت کی کند تخم تره کار سپند

حکمت جهود باران نمی خواهد که مسلمان مسجد عمارت نماید شیطان در محیط بول می کند که نجس شود و به طهارت نشاید جهود را از اهل اسلام ملال است شیطان را خیال محال. **قطعه**

منجمی که ندارد خبر ز هیات چرخ نهاده بر شرف آفتاب چرخ زوال

حق است آنکه به سرمایه می فزاید سود زیان کس مطلب باطل است فکر محال

فایده بی هنر که خود را از هنرمندان داند هنگام آزمایش حیران ماند. کیمیاگر آنست که مس را زر کند نه آنکه زر را خاکستر سازد. **قطعه**

گر همره تست هوش دارند از هشیارانت اهل هش باش

(206a) عنبر که دماغ را دهد بوی بر عطر فروش گو خمش باش

حکمت ریایی را همیشه اندیشه خود نمای است. بی دست و پای را پیشه گدایی افزار کار می کند آنکه افزار ندارد پیکار. **مثنوی**

اما عجیست کار گردون اهل هنرند ازو جگر خون

کیسه هنرش نه و پر از زر محتاج و گرسنه کیمیاگر

نکته شیرین گویی به از تند خویی شیرین کار را کام می دهند و تلخ گفتار را دشنام. **قطعه**

همدم به اشک باش و حذر کن ز دود آه آه است خانه سوز و سرشک است آب روی

نبود عجب که مهر کند خانه ات به نور کس در نیست بر رخ مرد لطیف خوی

حکمت زبان درازی به مردم موجب دست کوتاهی و تباهی است و آستین کوتاهی از دنیا باعث نیکخواهی و بی گناهی.

قطعه تا نیفتد نظرش بر رخ غیری هر دم چشم را زیر کله مانده ز نامحرم باز

همچو عقرب به سر ره ز لگد کوب کسان بهر نیش است که کوتاه شود مار دراز

(206b) **حکمت** حکیمان دست از نایاب بشویند و از چراغ مرده فروغ بجویند دوستان خدا راه

راست پویند و دروغ نگویند. **قطعه**

به عبث میرود محال طلب رو مکن ای حکیم بر نایاب

گر بداند که هست راه رود ورنه یکجا قرار گیرد آب

موعظه بندگان را به یکبار به رضا و قضا تا پیوستن شین مشتاقیست و با اختیار از خدا بلا جستن

عین گستاخی. **قطعه**

طلب نمودم و یا نشستم ز طلب رضای تست و گرنه چه اختیار مرا

رسان به قعر جهنم و یا به اوج بهشت مشیتست به این و به آن چکار مرا

حکمت حکمای هند را پرسیدند که شما را در عالم بسیارست زیست. دیگران را این مقدار

نیست سبب چیست. گفتند ما به یاد یکی پاس نفس می داریم نه چون دیگران نفس به سپاس هرکس بر

می آریم. **رباعیه**

شد عمر و ندارم خبر از آینده از مدحت ناکس و کسم شرمنده

زین گونه که هرزه گویم خوی و فنست در حیرت آنم که چه سانم زنده

(207a) فایده تاجر حریص سود را بر سرمایه ضم می سازد و سرمایه لقب می نهد شاعر طامع تاجر را ذم می کند و کلام تام نام می دهد. **قطعه**

آن یک از خلق طمع بگسسته آن دگر در پی مال و جاهی است

هرکسی فکری و کاری دارد صحن عالم چه تماشا گاهی است

حکمت صدف که در یکدانه در کف دارد آوازش کسی نمی شنود زغن تا بیضه به آشیان آرد
فریادش به آسمان می رود. جاهل در خروش که دانایم عالم خموش که بینایم. **قطعه**

پس از کردن نگوید با خرد کاری که می باید هنر در کردنست و عیب در گفتار گر دانی

هنرمندیت را اهل هنر در خانه می دانند چه حاجت کار خود را گرد هر بازار گردانی

نکته گفته اند عشق جمال آراید نه هر جمال عشق را شاید که برادران یوسف علیه السلام جمال
یوسفی مشاهده کردند و عشق نیاوردند. **قطعه**

هر کجا حسن و ملاححت پرتو اندازد چو مهر خون کند دل را و سازد دیده را خونبار هم

(207b) حسن آن را دان که افزاید به زخم دل نمک ورنه روی خوب دارد صورت دیوار هم

حکمت با وجودی که روح را پر موجود نیست به ملاء اعلی جا دارد مرغ را بال و پر محدود چون
دود از ابر بالا گذاشتن نیارد آن به پر همت سایرست این به بال طبیعت طایر. **قطعه**

چون کرد گرد دامن آلودگان مگرد شبنم صفت ز لطف به رخسار گل نشین

چون جان لطیف باش نه مانند تن کثیف شبنم به آسمان رود و گرد بر زمین

تجربه صوفی صادق را بر سر جزویات و کلیات زمین و آسمان راه. منجم کاذب نه از کیفیات
زمین و نه از هیات آسمان آگاه. **قطعه**

هرکه را باشد وقوف از کار و بار خویشتن شاه روز از لشکر آگه پاسبان شب از نجوم

نیست بر روی زمین از دانه آگه ولی ز آسمان و نجم او هر دم منجم را هجوم

فایده جاهل را همنشینی ارباب دل بگزین فرمودن نیک نیست بدست و مردم فاضل را به اراذل نشین(208a) گفتن دورست از آیین خرد کسی از بی خردی به روی زمین چاه نبیند بر آسمان از بی بصری ماه چون نبیند.

ای که با کام نهنگ هوسی نیستی به جز مده خود را شور

سعی بیهوده مکن بر دستت نفدت دامن دولت با زور

کور ظاهر به عصاره یابد راه خود ساخته کم باطن کور

حکمت پادشاه کامیاب خواهد که به اقلیم گیری شهرت گیرد باید که از آفتاب تعلیم پذیرد که آفتاب اول تیغ زند و خنجر یازد بعد از آن عالم مسخر سازد.

این نکته به گوش دارم از خدمت پیر گو داشت ضمیر همچو خورشید منیر

خواهی که چو آفتاب شهرت گیری این کار میسر نشود بی شبگیر

نصیحت هرکه مسبب را بگذارد و روی دل به اسباب آرد به آن ماند که کسی قوت بیداری دارد و چشم پوشد که خواب کند. **قطعه**

از بهر سر و سامان تا چند به این و آن دل مانده به صد حیرت در بی سر و سامانی

کاری که تو را باید از دست مده وقتش مرهم به دلت اولی از داغ پشیمانی

حکمت کاری که امروز باید ساختن (208b) به فردا انداختن، از معرفت باز پرداختن و راه آخرت نساختن است. **قطعه**

کردنی کار را بکن امروز کس ندانست حال فردا را

چون بماندی ز کار آن ساعت نفع نبود دریغ و دردا را

حکمت در مهتری اندرون ساعی باش نه در بهتری بیرون داعی که نقش نگین نوشیروان عادل به مه نه مه به بود. **قطعه**

تو در لباس صورت غرقی و معرفت نه خانه درون خراب و نقش و نگار بیرون

در بند اندرون شو زیب برون چه حاجت گر اندرون هنر پر، گو عیب دار بیرون

حکمت از گل نیک بویی آموز که بر سر جاکنی چون خار بد خویی میندوز که در پا افتی. خانه
وش از گل نرم باش تا خلق را پناه شوی نه چون لقمه درشت که خلق تباه سازی بلندی در زیر دستیست ما
و منی را پستی.

سیل تندر مباش کز بالا اوفتی زیر پای هر خس و خار
گرم خون باش همچو آب سرشک کاهل عشقت نهند سر به کنار

فایده سرو که مثمر نیست سر به هواست. تاک که (209a) منتج است سر زیر پا نادان از جهل
جابرست عالم از خرد صابر. **قطعه**

صبی گر کند صبر شیرش دهند بزرگی که صبرش نباشد صبی است
به ارباب معنی است فن خامشی فغان دهل از تهی قالبی است

نکته فیض که از آسمان نرسد مرد را، جود نیست. باران که از ابر نبارد زمین را بهبود نی. **قطعه**

درین نشیمن خاک اهل درد چون گویند به نامرادیم افتاده کی رسم به مراد
برای خرمی و دفع ناخوشی هر دم مکش تعب که نه در دست تست بند و گشاد

حکمت عالم در بحر علوم نیستی فرو رفته و در جوش. جاهل از قطره شراب هستی مست و
مدهوش. مجنون را بند شکنج است و قانع را صبر گنج. **قطعه**

روزیت روز ازل مقسوم شد گر عالمی از پی روزی تک و دو تا به کی جاهل مباش
غافل بیدل پی دنیا خورد خون جگر خون مخور مانند دوان بیدل و غافل مباش

(209b) نکته دانا از دود چراغ کتاب می نویسد نادان از خشکی دماغ عذاب می کشد.

قطعه دخل ده خویش را به اهل ثواب تا به کی عقلی را عذاب دهی
پند بشنو ز کاهلی باز آی سعی بنما که از عذاب رهی

خاتمه

تمام شد کتاب روضه الاحباب به عون عنایت الملک الوهاب
نکته های سایی را گوش کن خاطرت معمور ساز از گل چو باغ

چند در مطموره بی حاصلی نیست بر اهل رسالت جز بلاغ

نکته خطاب فقیر به تحسین این کتاب حقیر بدان ماند که خار پشت، بچه پر خار درشت خود را از روی مهربانی نظر اندازد و از فرح و شادمانی بنوازد که ای در لطافت و ملاحه آب روی پدر و ای در نزاکت و ملایمت نرم و نسوی مادر. **رباعیه**

نقاش که خوب و زشت را آیین داد بر خار کدر به گل رخ رنگین داد

جایی که خوشی و ناخوشی تعیین کرد آن را به دگر کسان و با من این داد

اعلام تماشاگران بساط این بساتین و انهای ناظران بنیان این اساطین آنکه ترکیب انشای نثر

مخصوص است (210a) به متصدی این کتاب و ترتیب املائی نظم مختص به مولف خطاب.

قطعه مرا که باغ گرفتست زینت از خط سبز بگو مباش مزین ز لاله زار کسان

چو من ز چشمه چشمش نموده ام سیراب چراست منتم از آب جویبار کسان

التماس از مطالعه کنندگان دورین آنکه عیب و عللش را به صلاح اصلاح کوشند و ملتمس از

بینندگان دانش آیین این که معایب و زللش را به ذیل اغماض پوشند. **رباعیه**

ارباب هنر را ز هنر نکته رواست از بی عیبی لاف زدن عین خطاست

از جنس بشر هنر نیاید بی عیب گویم به تو راست را که بی عیب خداست

قطعه هرکه خواهد صلاحش ایزد پاک به همه کار او صلاح دهد

آنکه عیبش بدید و ماند هنر هنرش را بدل به عیب کند

چون بنده فقیر بی بضاعت و بیحاصلی و کمینۀ حقیر بی استطاعت سالی پای همت به میدان حمیت مانده چون سواران چابک دست گوی معنی را به چوگان صورت رانده و دُر معرفت و موعظه را به صدف گوش هر نصیحت به نوش و نکته دان به هوش رسانده. اگر به قرب قبول افتد به ثواب جزایی جزیل

(210b) مبذول دارند و به دعای خیر جمیل مقبول خاطر گمارند. **رباعیه**

ای دوست ز بند غصه آزادم کن جان از کرم نواز و دل شادم کن

در گوش لطیف چو کشیدم دُر پند تو هم به دعای خیر خود یادم کن

قطعه هرکه آرد در نظر این نسخه ام همچو مردم جای او در دیده باد

گر نویسند و بخوانند از کرم کاتب وقاریش آمرزیده باد

آمین

SONUÇ

Türkistan'ın Karşı şehrinde dünyaya gelmiş olan ve başlıca Buhara ve Herat'ta tahsil görüp yetişen Sâ'îlî (ö. 1552), erken yaşlarda İstanbul'a gelerek Osmanlı sarayı ve çevresiyle yakınlık kurmuş bir şairdir. Külliyyatı içinde sırasıyla Nazmu'l-Cevâhir, Ravzatu'l-Aḥbâb, Dîvân ve Târîḥ-i Âl-i 'Osmânî adlı eserleri mevcuttur. Sâ'îlî'nin, Sa'dî-i Şîrâzî'nin Gülistân'ına nazire olarak kaleme aldığı Ravzatu'l-Aḥbâb'ını incelediğimiz bu çalışmada ulaştığımız neticeler şu şekilde özetlenebilir

Giriş bölümünde Ravzatu'l-Aḥbâb'ın XVI. yüzyıl edebiyatının üslup özelliklerini taşıdığı, yaygınlaşan nazîre geleneği içinde yer aldığı tespit edilmiştir. Sâ'îlî'nin eserini Gülistân gibi mensur-manzum olarak yazması, bölüm başlıklarını aynen tekrar etmesi ve muhteva açısından da benzer hikâyeler anlatması dikkat çekidir. Sâ'îlî, nazîre esaslarına uymada başarılı bulunsa da kendi üslubundan dışarı çıkmadığı görülmektedir.

Şairin Farsça ve Türkçe kaynaklardaki hayat hikâyesi karşılaştırmalı ve karışıklıkları giderici bir şekilde ele alınmıştır. Kaynaklardaki ve eserlerindeki bilgiler ışığında onun Herat ve İstanbul merkezli olan hayat hikâyesi mümkün olduğunca açıklığa kavuşturulmuştur. O dönemde şairleri ve sanatçıları himayesine alan, edebî ortamlarda nüfuzu göze çarpan 'Alî Şîr Nevâî'nin Sâ'îlî'yi de himaye ettiği, dönemin kültürel gelişmelerine uygun olarak şair Sâ'îlî'nin, 'Abdurrahmân-ı Câmî'ye hizmet ettiği ve o kültürel sahanın dışında kalmadığı görülmüştür. Sâ'îlî'nin Türkistan ve Herat'ta yetiştiği, tahsil gördüğü ve divan tertip edecek kadar şiir yazdığı anlaşılmıştır.

Sâ'îlî'nin hayatıyla ilgili kesinleşmiş bilgiler dışında, in'âm defterlerindeki bilgilerin de ortaya çıkardığı tarihsel verilerle, bu çalışmada tezkirelerdeki bilgiler teyit edilmiştir. Ayrıca in'âm defterlerindeki bilgilerden yola çıkarak, Sâ'îlî'nin II. Bayezid döneminde padişaha kitap sunarak aldığı in'âmdan hareketle, bir eserini padişaha kaç yılında sunduğu kesinleşmiştir. Eserde Sultan Bâyezid'in yaşlılık dönemindeki hastalığı,

Sultan Selim ve Sultan Ahmed’ in bu durum karşısındaki tutumları ve Sultan Selim’in Sultan Bâyezıd’ın yerine geçtiği gibi önemli tarihî malumat şair Sâ’ilî’nin o dönemdeki hatıraları olarak metinde yer alır.

‘Alî Şîr Nevâî’nin Mecâlisü’n-Nefâis’te Sâi’lî’nin divânından alıntılandığı beytin, şairin divanında mevcut olduğu görülmüştür. Dolayısıyla Nevâî’nin, Sâ’ilî’nin Karşı şehrinden olduğuna dair bilgi başta olmak üzere verdiği kısa bilgiler değer taşımaktadır. Ayrıca çalışmanın konusu olan eserle şairin mürşidinin ‘Ubeydullah Ahrâr’ın torununun oğlu olan Muhammed Kâsım olduğu ve Sâ’ilî’nin Nakşibendî tarikatına mensup bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, nüsha tavsiflerinde, mühürler çözümlenirken, Ravzatu’l-Aḥbâb eserinin dönemin önemli âlimi Müeyyedzâde Abdurrahman Çelebi’nin (ö.922/1516) değerli kütüphanesinde yer aldığı bilgisi verilmiştir.

Sâ’ilî’nin Ravzatu’l-Aḥbâb eseri, bu çalışmayla ilk defa ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve Gülistân ile mukayesesı yapılmıştır. Dönemin özelliğı olan nesirdeki secili ifadelerin Ravzatu’l-Aḥbâb’da da bulunduğu gözlenmiştir. Ayrıca o dönemin nesrinin özelliklerinden olan itnâb sanatı mukayese kısmında değerlendirilmiştir.

Ravzatu’l-Aḥbâb’ın Türkiye ve Avrupa’daki kütüphanelerde yer alan toplamda beş yazma nüshasına ulaşılmıştır. Ankara Milli Kütüphane 06 MİL YZ. A 6799/3’te bulunan 924/1518 tarihli yazma nüsha ile Paris Bibliothèque Nationale De France’deki nu. 264’deki 925/1519 tarihli yazma nüshalar, dikkat çekici özelliklere sahiptir. Adı geçen Ankara Milli Kütüphane’deki yazma nüsha aynı zamanda Sâilî’nin bütün eserlerini içeren bir külliyyat olup müellif hattıdır.

Manzum-mensur karışık olarak yazılmış olan Ravzatu’l-Aḥbâb’ın tertibi, Sa’dî’nin Gülistân eserine benzer olup mukaddime ve sekiz baptan oluşmaktadır. Padişahların davranışının anlatıldığı birinci bölüm eserin en uzun bölümüdür. Birinci bapta 30 hikâye mevcuttur. Dervişlerin ahlakının anlatıldığı ikinci bölümde 21 hikâye

vardır. Kanaatin faziletinin anlatıldığı üçüncü bölümde 15 hikâye bulunmaktadır. Daha sonra sırasıyla susmanın faydalarının anlatıldığı dördüncü bölümde 13, aşk ve gençliğin anlatıldığı beşinci bölümde 19, zayıflık ve yaşlılığın anlatıldığı altıncı bölümde 10, terbiyenin tesirinin anlatıldığı yedinci bölümde 18 hikâye sıralanmıştır. Sohbet âdabının anlatıldığı son bölüm genel anlamda hikmetli sözler ve nasihatlerden oluşmaktadır.

Bu çalışma içinde Ravzatu'l-Aḥbâb'ın Farsça metni, Ankara Milli Kütüphane'de bulunan müellif hattı nüsha esas alınmak üzere tenkitli metin usûllerine göre neşre hazırlandığı gibi, metne sadık bir şekilde Türkçeye tercüme edilmiştir.

Bu çalışmamızla birlikte, XVI. Yüzyılda yaygınlaşan nazîre geleneği içinde yer alan Sâ'ilî'nin Ravzatu'l-Aḥbâb eserinin incelenmesiyle birlikte Gülistân nazirelerine bir yenisi daha eklenmiş ve diğer araştırmacılar için kaynak niteliği oluşturacak bu eser bilim dünyasına sunulmuştur.

KAYNAKÇA

‘Abâdiyân, M., (1372hş./1993), **Derâmedî Ber Sebk-Şinâsî Der Edebiyât**, Tehrân, İntişârât-i Âvâyî-i Nûr.

Açıl, B., (2018), “Ali Nihat Tarlan’ın Tenkitli Neşir Yöntemi ve Gelişimi”, **Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi**, Yıl 4, s. 86-108.

‘Afîfî, R., (1349hş./1971), **Ferhengnâme-i Şi‘rî**, Tehrân, c. I-III, İntişârât-i Surûş.

Albayrak, N., (1993), “Cem”, İstanbul, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 7, s. 279-280.

Âlî, G. M., (2017), **Kühû’l-Ahbâr’ın Tezkire Kısım**, hzl. Mustafa İsen, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

‘Allâmî, Z., Kiyâniyân, F., (1389hş./2010), “Mukâyese-yi Sebkî-i Munşaat-i Kâim Mekâm ve Gülistân Sa’dî”, **Funûn-i Edebî (‘İlmî-Pejûhişî)**, Sâl-i Dovvom, Şumâre:1, Behâr-Tâbistân, s. 89-110.

Altundağ, Ş., (1966), “Selim I”, İstanbul, **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 10, s. 423-433.

Ârânî, H. K., (1390hş./2011), “Mekteb-i Vuķû‘ ve Te’sîr-i ân Ber Dâstânâyî ‘Âşîkâne-i Fârsî”, **Sebk –Şinâsî-i Nazm ve Neşr-i Fârsî (Behâr-i Edeb) ‘İlmî-Pejûhişî**, Pâyiz 1390hş./2011- Şumâre-i Peyâpey: 13, s. 313-326.

Arendok, C. V., (1987), “İbrâhim”, İstanbul, **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 5/2, s. 886-887.

Âstân-i K. R., (1369h.k./1990), **Naķd ve Taşhîh-i Mutûn**, Meşhed, Bunyâd-i Pejûhişhâ-yi İslâmî, Çâp-i Evvel.

Atâyî, N. (2017), **Hadâ’iku’l-Hakâ’ik Fî Tekmileti’i-Şakâ’ik**, I. Cilt, hzl. Suat Donuk-Derya Örs, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Ateş, A., (1979), “Behrâm-ı Gûr”, İstanbul, **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 2, s. 452-453.

Ateş, A., (1942), “Metin Tenkidi Hakkında”, **Türkiyat Mecmuası**, C7, s. 253-257.

Ateş, A., (1978), “Leyla ile Mecnûn”, İstanbul, **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 7, s. 49-55.

Avcioğlu, G.G., (2018), **Sa‘di-yi Şîrâzî’nin Hayatı, Eserleri ve Türk Edebiyatındaki Yeri**, İstanbul Üniversitesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.

Aytaç, G.(2021), **Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi**, İstanbul, Doğu Batı Yay.

Babacan, İ., (2015), “Sâyilî ve Türkçe Şiirleri”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 23, Ankara, Güz, s. 61-83.

Bağdatlı, İ.P., (1951-1955), **Hediyyetü’l-‘Ârifîn, Esmâü’l-Müellifîn ve Âsârü’l-Muânnifîn**, C: I, II, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yay.

Bahâr, M.T., (1349hş./ 1970), **Sebk-Şinâsî**, c.I-III, Tehrân, İntişârât-i Emîr Kebîr.

Banarlı, N.S., (1962), “Büyük Nazireler, Mevlid ve Mevlid’de Milli Çizgiler”, **Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi**, Yıl:1, Sayı:1, İstanbul, s. 3-24.

Banarlı, N.S., (1939), “Ahmedi ve Dâsitân-ı Tevârih i Mülûk-i Âl-i Osman”, **Türkiyat Mecmuası**, Cilt: 6, s. 49-176.

Behâr, M.T., (1349hş./1970), **Sebk-Şinâsî**, c.I-III, Tehrân, İntişârât-i Emîr Kebîr.

Bernardni, M., (2003), “Hâtifi’s Timûrnâme And Qasımî’s Shâhnâme-yi İsmâ‘îl: Considerations For a Double Critikal Edition”, **Society and Culture in the Early Modern Middle East**, Brill.

Berthels, E., (1979), “Muizzi”, İstanbul, **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 8, s. 560.

- Bouvat, L., (1979), “Şâhruh”, İstanbul, **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 11, s. 286-288.
- Câbânî, M., (1363hş./1984), **Terbiyet Der Gülistân-i Sa’dî**, Meşhed, Çâphâne-yi Hôrâsân.
- Carra De Vaux, B., (1979), “Belkîs”, İstanbul, **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 2, s. 492-493.
- Carra De Vaux, B., (1979), “Belînûs”, İstanbul, **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 2, s. 491.
- Carra De Vaux, B., (1979), “Bokrat”, İstanbul, **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 2, s. 707.
- Carra De Vaux, B., (1963), “Dârâ”, İstanbul, **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 3, s. 479-480.
- Carra De Vaux, B., (1977), “Eflatun”, İstanbul, **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 4, s. 189-193.
- Cemil, M; Fehmi, H., (1911). **Fa  ais-Turc, Mod  les de Traduction**, İstanbul, Tefeyyuz Kitaphanesi.
- Ceyhan, A., Do  an, O., (2022), “Nesr  ’l-Le  l   İsimli Arap  a G  zel S  zler Derlemesinin M  tercimi Me  hul Bir Derlemesi”, **Littera Turca Journal Of Turkish Language and Literature**, Cilt:8, Sayı:1, s. 45-85.
- Ceyhan, A., Ekinci, R., (2020) “Lat  fi’nin Nesr  ’l-le  l   Terc  mesi: Nazm-ı Cev  hir”, İstanbul, **Divan Edebiyatı Ara  tırmaları Dergisi**, 25, s. 79-190.
- Collomp, Paul., (1931), **La Critique des Textes**, Paris, Soci  t   d’  dition, Les Belles lettres.
- Collomp, P.,(1929), “L’  clectisme   des papyrus et la critique textuelle”. **Revue des   tudes Grecques**, tome 42, fascicule 197, pp. 255-287

Çelebi, Â., (2018), **Meşâ'irü's-Şu'arâ**, hzl. Filiz Kılıç, , Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

Çelebi, Â., (1941), **Meşâ'irü's-Şu'arâ**, hzl. Şerefettin Yaltkaya, c: I, İstanbul, Maarif Matbaası.

Çelik, A., (2015). “Eser Sözlüğü Bağlamında Gülistân Lügatları”, **Uluslararası Dil ve Edebiyat Konferansı**, s.163-173.

Çelik, A., (2017a), **Türk Edebiyatında “Gülistân ve Hasan Rızâyî'nin “Cûy-ı Rahmet” Adlı Manzûm Gülistân Şerhi, (İnceleme-Metin)**, C.I, Selçuk Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, Konya.

Çelik, A., (2017b), “Şem'î'nin Şerh-i Gülistân'ı İle Hasan Rızâyî'nin Cût-ı Rahmet Adlı Gülistân Şerhinin Mukayesesi”, **Turkish Studies**, Volume 12, Issue 22, s. 255-272.

Çiçekler, M., (1994), **Kemal Paşa-zâde ve Nigâristân'ı**, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı, İstanbul.

Çiçekler, M. (2006), “Nazîre”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, c:32, İstanbul, s. 458.

De Boer,, T.J., (1978), “Aristo”, İstanbul, **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 1, s. 570-571.

Değirmençay, V., (2013), **Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Yay.

Değirmençay, V., (2014), **Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî**, , Ankara, Aktif Yay.

Deştî, 'Alî, (1354hş./1975), **Qalemrov-i Sa'dî**, , Tehrân, İntişârât-i Emîr Kebîr, Çâp: 5.

Dirâyetî, ‘A. E., (1328 hk./1910) **Luğatnâme**, VIII. Cilt, Tehrân, İntişârât-ı Danişgâh-ı Tehrân.

Dilçin, C., (1983), **Örneklerle Türk Şiiri Bilgisi**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay.

Dirâyetî, M., (1389hş./2010), Fihristvâre-i Dest-niviştehâ-yi Îrân, 12.c. , Tehrân, **Muessese-yi Ferhengî, Pejûhişî Elcevâd**, Mûze ve Merkez-i İsnâd-i Meclîs-i Şûrâ-yi İslâmî.

Durmuş, İ., (2012) “Tezat”, C.41, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 58-60.

Düzdağ, M.E., (2006), **Şeyhülislâm Ebusuud Efendi’nin Fetvalarına Göre Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı**, , İstanbul, Yitik Hazine Yayınları.

Efendi, S. M., (1990), **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, c: VII, İstanbul, Dergâh Yay.

Enûşe, H., (1383hş./2004), **Dânişnâme-i Edebî-i Fârsî der Ânâtolî ve Bâlkân**, , Tahran, Vizaret-i Ferheng u İrşad-i İslami.

Enverî, H., (1372hş./1993), **Gülistân-i Sa’dî**, , Tehrân, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Peyâmnûr..

Eraslan, K., (2003), “Mecâlisü’n-nefâis”, Ankara, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, c. 28, s. 216.

Eroğlu, H., (2002), “Osmanlıya Karşı Savaşan Osmanlı Şehzâdesi: Şehzâde Ahmet’in Oğlu Şehzâde Kasım (907/1501-924/1518)”, **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Yıl: 2002, Sayı: 13, s. 227-236.

Eroğlu, N. H., (2000), **Gül Suyu**, hzl. Azmi Bilgin ve Mustafa Çiçekler, İstanbul, Ötüken Yayınları.

Erünsal, İ.E., (1983), “Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları I, II.Bâyezid Devrine Ait Bir İn‘âmât Defteri”, İstanbul, **Tarih Enstitüsü Dergisi**.

Erünsal, İ.E., (1984), “Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları II, Kanun Sultan Süleyman Devrine Ait Bir İn‘âmât Defteri”, İstanbul, **Osmanlı Araştırmaları IV**.

Esen-Eruz, S., (2008), **Akademik Çeviri Eğitimi - Çeviri Amaçlı Metin Çözümlemesi**, İstanbul, Multilingual Yayınları.

Eşfar, İ., Dânişpejûh, M., (1352h.ş./1973), **Fihrist-i Kitabhâ-yi Hattî-i Kitâbhâne-i Millî-yi Melik**, Tehrân.

Evhadî, T., (1388h.ş./2009)), ‘**Arafâtü’l-‘ârifîn ve ‘Araşâtü’l-‘âşîkîn (‘Arafâtü’l-‘âşîkîn ve ‘Araşâtü’l-‘ârifîn)**, C:3, Taşhîh: Zebîhullâh Şâhibkârî - Âmene-i Fâhr Aḥmed, Tehrân, Mîrâs-i Mektûb.

Fâizî, K., (1622), **Kâf-zâde Fâ’izî’nin Zübdetü’l-Eş’âr’ı**, hzl. Bekir Kayabaşı, T.C. İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı- Doktora Tezi, 1999, Malatya.

Ferîd, E. (1397hş./2018), “Muḳâyese-yi Şeklî Hattî-i Nuşḩa-i İrânî ve Nuşḩa-i Türkî”, **Nâme-i Hunerhâ-yi Tecessumî ve Karbordî**, s. 31-48.

Ferşîdverd, H., (1382hş./2003), **Derbâre-yi Edebiyât ve Naḳd-i Edebî**, Tehrân, İntişârât-i Emîr Kebîr.

Fetûhî, M., (1395hş./2016), **Şad Sâl ‘Aşḳ-i Mecâzî Mekteb-i Vuḳû’ ve Tarz Vâsûht Der Şi’r-i Fârsî Ḳarn-i Dehom**, Tehrân, İntişârât-i Soḩen.

Fezâî ‘lî, H., (1362hş./1983), **Aṭlas-i Hat**, , İşfehân, İntişârât-i Erguvân.

Furûzânfer, B. (1351hş./1972), **Mecmû‘a-yi Maḳâlât ve Eş’âr**, Tehrân, İntişârât-i Dihḩudâ.

Givî, H.A., (1386hş./2007), **Gülistân-i Sa'dî- Muḳaddime, Şerḥ ve Te'fîḳât**, , Tehrân, Vezâret-i Ferheng ve İrşâd-i İslâmî.

Gökyat, O. Ş., (1977), “İskender”, İstanbul, **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 5/2, s. 1078-1079.

Ġulâmrızâyî, M., (1381hş./2002), **Sebk-Şinâsî-i Şi'r-i Pârsî Ez Rûdekî Tâ Şâmlû**, Tehrân, Neşr-i Câmî.

Gülşenî, M. (2014), **Menâkıb-i İbrâhim-i Gülşenî**, hzl. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, , İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Hâirî, M. ‘U.(1387h.k./2008 m.), “Taşhîḥ-i Mutûn Bâ Te’kîd Ber Taşhîḥ-i Mutun-i Fârsî”, **Guzâriş-i Mîrâs**, Dovre: 2, Sâl: 3, Şomâre: 25- 26.

Hânâbâ, M., (1350hş./1971), **Fihrist-i Kitâbhâ-yi Çâpî-yi Fârsî**, Tehrân, c:I-IV, Nâşir: Müellif.

Hasanlî, K., (1380hş./2001), **Ferheng-i Sa'dî Pejûhî 1300-1375**, Tehrân, Merkez-i Sa'dî Şinâsî.

Haṭîb Rehber, H, (1346hş./), **Gülistân Bâ Ma'nî-yi Vâjehâ ve Şerḥ-i Beythâ-yi Duşvâr ve Berḥî Nuktehâ-yi Destûrî ve Edebî**, , Tehrân, Neşr-i şafi ‘Alîşâh.

Ḥayyâmpûr, ‘A., (1372 h.ş./1952), **Ferheng-i Sühenverân**, , Tehrân, C:I, İntişârât-ı Talâyeh.

Heḥâmenişî, K.(1353hş./1967), **Hikmet-i Sa'dî**, , Tehrân, İntişârât-i Emîr Kebîr.

Heller, B., (1978), “Lokman”, İstanbul, **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 7, s. 64-67.

Herevî, F., (1398hş./2019), **Leṭâif-nâme, Tercüme-i Mecâlisü'n Nefâis-i ‘Alî Şîr Nevâyî**, Taşhîḥ ve Taḥkîk Hâdî Beydekî, , Tehrân, İntişârât-ı Doktor Maḥmûd Efşâr.

Herevî, N. M., (1379hş./2000), **Târîh-i Nuşa- Perdâzî ve Taşhîh-i İntikâdî-yi Nushahâ-yi Haţîfî**, , Tehrân, Kitâbhâne, Mûze ve Merkez-i İsnâd-i Meclis-i Şûrâ-yi İslâmî.

Ĥudâbende, N. (1386hş./2007), “Muḳallidân-i Gülistân”, **Mecelle-i Rüşd-i Âmûziş-i Zebân ve Edeb-i Fârsî**, Şumâre:83, s. 4-11.

Ĥûnî, ‘Î., ‘Îsâzâde, M., (1394hş./2015), “‘î câz-i ‘Îcâz Bâ Ĥazf-i Eczâyî Muḥtelif-i Kelâm Der Gülistân-i Sa‘dî”, **Mecelle-i Muţâle‘ât ve Taḥkikât-i Edebî**, Behâr ve Tâbistân, Şumâre:18, s.81-97.

Humâyî, C.,(1346hş./1967a), **Ṭalebe-yi ‘Atţâr ve Nesîm-i Gülistân**, Tehrân, Nâşir Kitâbhâne-yi Ṭahûrî.

Humâyî, C. (1375hş./1996b), **Târîh-i Edebiyât-i ‘Îrân**, , Tehrân, Muessese-yi Neşr-i Humâ.

Huseynî, M.T., (1392hş./2013) **Fihrist-i Destnivîshâ-yi Fârsî-i Kitâbhâne-i Fâtîh-i ‘İstanbul**, Tahran, Neşr-i Mecmu‘ Zehâ‘r-i İslâmî.

Hüseynî, R.S., (1358hş./1979), **Mektebhâ-yi Edebî**, Çâp-i Heftom, c.I-II, Tahran, İntişârât-i Nîl.

İnalcık, H., (2015), **Has-Bağçede ‘Ays u Tarab Nedîmler Şâirler Mutrîbler**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay.

În‘âm Defteri: İstanbul Büyükşehir Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yazmaları, Nu.0.071(İBK_MC_O.071: II.Bâyezid İn‘âmât Defteri), Başbakanlık Osmanlı Arşivi Nu.1764’lu defter.

‘Îrânî, A. M. (1345hş./1966), **Peydâyiş-i Ḥaṭ ve Ḥaţţâţân**, , Tehrân, İntişârât-i Seyâvelî.

İsen, M. ve diğeri, (2011), **XVI. Yüzyıl Türk Edebiyatı**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayını.

İşfehânî, M.H., (1369hş./1990), **Tezkire-i Haṭṭ ve Haṭṭâtân**, Çev. Rahîm Çavoş Ekberî, Tehrân, Kitâbhâne-i Mustûfî.

Îşânî, T., Berzigerî, Z., (1397hş./2018), “Berresî-yi Sencişî-yi Mazmûn ve Sebk Der Hikâyât ve Hikmethâyî Gülistân ve Behâristân Ber Esâs-i Kârkerd-i Tecrubî-yi Ferâ-naḡş-i Endîşegân”, **İlm-i Zebân**, Sâl:6, Şumâre:10, Pâyîz ve Zemistân, s. 325-356.

Jawadî, Z., (2021), “Muslihuddîn Mustafâ Süruri’nin Mesnevî-i Şerîf Şerhi’nin V. Cilt Yazma Nüshaları”, **Mevlânâ Araştırmaları-7**, Ankara, Akçağ Yay.

Karataş, T., (2018), **Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, İz Yay.

Karavelioğlu, M.A., (2011) “Şeyh Gâlib’in Gubârî’ye Naziresi”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt 8, Sayı 1, s. 25-41.

Karye’alî, H. C., (1387hş./2008), “Vuḡû’serâ-i Vaḡşî Bâfikî Der Ġazel”, **Mecelle-i Dânişkede-i ‘Ulûm-i İnsânî Dânişgâh-i Simnân**, Sâl 7, Şumâre 22-Tâbistân, s. 45-60.

Kaska, Ç., (2021a), “Sâyilî’nin Farsça Dîvânı”, **Journal of Turkish Language and Literature**, Volume:7 Issue:1, Winter 2021, s. 133-155.

Kaska, Ç., (2021b), “Gülistân’a Nazire Farsça Bir Eser: Sâyilî’nin Ravzatü’l-Ahbâb’ı”, **Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi**, Yıl 7, Sayı 14, Bahar, s. 56-79.

Kaska, Ç., (2021c), “Anadolu’da Sa’dî-i Şîrâzî’nin Gülistân Adlı Eserine Yazılan Farsça Nazireler.” **RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**, (22), s. 527-539.

Kaska, Ç., (2023), **Osmanlı Sahasında Yazılan On Farsça Eser (Ârifî, Basîrî, Bîrcendî, Hâmidî, Niyâzî, İdrîs, Sâyilî, Riyâzî, Yağlıkçızâde)**, Ankara, İlâhiyât.

Kâtib Çelebi, A.H.H, (1941), **Keşfü’z-Zünûn ‘An Esâmi’l- Kütüb ve’l- Fünûn**, hzl. Şerefettin Yaltkaya, , İstanbul, I-II. Cilt, Maarif Matbaası.

Kaya, M., (2009), “Sokrat”, İstanbul, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 37, s. 352-354.

Kayaoğlu, T.,(1998), **Türkiye’de Tercüme Müesseseleri**, İstanbul, Kitabevi Yayınları.

Kazan, H., (2007), **XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı Sarayının Sanatı Himayesi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Ana Bilim Dalı, İslam Sanatları Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, Doktora Tezi.

Îzzâvî, H. M., (1323 hş./1944.), **Tercume-i Mecâlisu’n-nefâis**, Tehrân, nşr. ‘Ali Aşğar Hikmet.

Kedkenî, Ş., (1401hş./1971), **Şuher-i Hiyâl Der Şi‘r-i Fârsî**, Tehrân, İntişârât-i Âgâh.

Kınalızâde, H.Ç. (2017), **Tezkiretü’ş-Şu‘arâ**, hzl.Aysun Sungurhan, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

Konukçu, E., (1992), “Behrâm-ı Gûr”, İstanbul, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 5, s. 356.

Köksal, M.F., (2006), “Nazîre”, İstanbul, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, c:32, s. 456.

Köymen, M. A., (1966), “Sencer”, İstanbul, **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 10, s. 486-483.

Îsmî, M. A., (1352hş./1973), **Gülistân-i Huner**, Tehrân, İntişârât-i Bünyâd-I Ferheng-i İran.

Kunt, M.,Yurdaydın, H.G., Ödekan, A. (2002), **Türkiye Tarihi 2-Osmanlı Devleti 1300-1600**, İstanbul, Cem Yayınevi.

Kurnaz, C., (2003), “Osmanlı Şair Okulu”, **Journal of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Araştırmaları**, 26/II, 2003, s. 403-420.

Kut, G., Bayraktar, N., (2021), **Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri**, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Lâviye, T., Kûşes, R., Talû'îâzer, 'A., (1394hş./2015), "Berresî-yi Tetbîkî Gülistân-i Sa'dî Bâ Muhteşât-i Nesr-i Movzûn ve Musecce' Der Belâgat-i 'Arabî", **Funûn-i Edebî ('İlmî-Pejûhişî)**, Sâl-i Heftom, Şumâre:1, Behâr ve Tâbistân, s. 87-102.

Levend, A. S., (2021), **Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar**, İstanbul, Dergah Yay.

Maas, P., Bordalejo, B., Witkam, J.J., (2014) **Stemmatik, Tenkitli Metin Nesrinde Soy-Ağacı Yaklaşımı**, Der: Murteza Bedir, İstanbul, Küre Yay.

Macdonald, D.B., (1977), "Karun", İstanbul, **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 6, s. 371.

Ma'sûmî, M., Mecellîzâde, E., (1400hş./2021), "Mu'arrîfî u Berresî-yi Destnivişte-yi 'Nevbâve-i Rûm' Eser-i Sâyilî-i Karşî", **Târih-i Edebiyât**, Dovre: 14, Şumâre:1, Behâr ve Tâbistân, s. 243-274.

Massé, H., (1369hş./1990), **Tahkîk Derbâre-yi Sa'dî**, Çev. Muhammed Hasan Mehdevî Erdebîlî, Gulâmhuseyn Yûsifî, Tehrân, İntişârât-i Tûs.

Me'ânî, A.G., (1374hş./1995), **Mekteb-i Vuqu' Der Şi'r-i Fârsî**, Meşhed, İntişârât-i Dânişgâh-i Firdevsî.

Merzîcrânî, E. F. Ş., (1394 hş./2015), "Tanz ve Tanz-perdâzî Der Gülistân", **Heştomin Hemâyiş-i Pejuhişhâ-yi Zebân ve Edebiyât-i Fârsî**, Behmen, s. 1207-1271.

Mevlevî, T., (1994), **Edebiyat Lügatı**, Hz. K. Edib Kürkçüoğlu, İstanbul, Enderun Kitabevi.

Mirzâ, S., (1314hş./1936), **Tuhfe-i Sâmi**, Tehrân, Neşr-i Vahîd-i Destgirdî.

Muhammed Emîn, R., (1369hş./1990), **Zebân ve Edebî Fârsî Der Qalemrov-i Osmânî**, Tehrân, Nâşir: Pâjeng.

Munzevî, A., (1348hş./1969), **Fihrist-i Nushâha-yi Hattî-yi Fârsî**, Tehrân, c:V, Müessese-i Ferheng-i Mıntîkâî.

Murâdî, R.(1392h.ş./2013), **Kitâb-i Reviş-i Tahkîk**, Tehrân, Mu‘âvenet-i Pejûhiş-i Merkez-i Âmûzişhâ-yi Teḥaşşûşî-yi Tebliğ, Mihrmâh.

Mutçalı, S., (1995), **Arapça-Türkçe Sözlük**, İstanbul, Dağarcık Yay.

Muzaferî, ‘A., Guderzî, R. (1387hş./2008), “Berresî ve Muḳâyese-yi Muḥteṣâyî ve Belâğî-yi Behâristân-i Câmî Bâ Gülistân-i Sa’dî”, **Edebiyât-i Fârsî (‘İlmî-Tervîcî)**, Sâl-i Çehârom, Şumâre:11, Tâbistân. s. 53-80.

Münzevî, A., (1382hş./2003), **Fihristvâre-i Kitâbhâ-yi Fârsî**, Tehrân, C:III, Dâire-i Maârif-i Buzurg-i İslâmî.

Münzevî, A.,(1348hş./1969), **Fihrist-i Nushâha-yi Hattî-yi Fârsî**, Tehrân, c:I-V, Müessese-i Ferheng-i Mıntîgai.

Naci, M., (1984), **İstilahat-ı Edebiyye**, hz.Alemdar Yalçın, Ankara, Akabe Yay.

Nebîlû, ‘A, Dâdhâh, F., (1394hş./2015), “Berresî ve Tahlîl-i Şaḥşiyethâ-yi İctimâ’î-yi Gülistân-i Sa’dî”, **Hemâyiş-i Pejûhişhâ-yi Zebân ve Edebiyât-i Fârsî**, Dovre: 8, s. 2055-2067

Nefisî, S., (1344hş./1965). **Târîh-i Nazm ve Nesr der İrân ve Der Zebân-i Fârisî**, Tehrân, C.I-II, Kitab- Furûşî-yi Furûğî.

Nevâî, ‘A.Ş., (1961), **Mecâlisu’n-nefâis**, nşr. Suyima Ganieva- Vahid Zahidon, Taşkent, Özbekistan Fenler Akademisi.

Nevâî, ‘A. Ş., (2017), **Mecâlisu’n-nefâis, Herâtî ve Hekîmşâh Çevirisi Mülhakâtı**, Çev: A.Naci Tokmak, Ankara, TDK.

Ocak, A.Y., (2013), **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15-17. Yüzyıllar)**, İstanbul, 4. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Olgunder, F., (1994), “Eflâtun”, İstanbul, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 10, s. 469-476.

Öngören, R., (2020), “Muhyiddin Karamânî”, İstanbul, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, c. 31, s. 82-83.

Paker, S., (1987), **Tanzimat Döneminde Avrupa Edebiyatından Çeviriler, Çoğuldizge Kuramı Açısından Bir Değerlendirme**, çev. Ali Tükel, İstanbul, Metis Çeviri.

Pûrgulâm‘alî, M.M. (1396hş./2017), “Muķâyese-yi Dîbâçe-yi Gülistân-i Sa’dî ve Sünbûlistân-i Şeyh Şucâ‘iddîn Gûrânî”, **Nohomîn Hemâyiş-i Millî-i Pejûhişhâ-yi Zebân ve Edebiyât-i Fârsî**, İsfend, s.1-17

Pym, A.,(1997), **Pour une Éthique du Traducteur**, Artois Presses Université, France.

Râzî, E. A., (1002 h.k./1594), **Heft İklîm**, c.II, haz. S.M.R. Tahîrî, Tehrân, İntişârât-i Surûş.

Reîsî, İ.; Maḥmûdî, ‘A. M., (1396hş./2017), “Ḥâmidî-i İşfehânî, Ez Şâ‘irân-i Pîşgâm-i Mekteb-i Vuķû‘ Der Sede-i Nohom”, **Pejûhiş-i Zebân ve Edebiyât-i Fârsî**, Şumâre: 45, Tâbistân, s. 91-116.

Rıfat, A., (1882-1883), **Luğat-ı Târîḥiyye ve Coğrâfiyye**, C: I-III, İstanbul, Mahmud Bey Matbaası.

Rızvânâleb, P., Emînî, N. (1397hş./2018), “Berresî-yi Muḳâyese-yi Gülistân-i Sa’dî Bâ Behâristân-i Câmî”, **Behâristân-i Sohen**, Sâl-i Pânzdehom, Şumâre: 40, Tâbistân, s. 37-60.

Ritter, H., (1987), “Hasan Basrî”, İstanbul, **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 5/1, 1987, s. 315.

Riyâhî, M.E.,(1369hş./1990), **Zebân ve Edeb-i Fârsî Der Qalemrov-i ‘Osmânî**, Tehrân, Şirket-i İntişârât-i Pâjeng.

Riyâzî-Efendi, M., (1607-1610), **Riyâzü’ş-Şu‘arâ**, hzl. Namık Açıkgoz, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

Russell, B., (2012), **Batı Felsefesi Tarihi**, İstanbul, c. I-III, Alfa Yay.

Sa’dî, (2018), **Gülistân**, çev. Adnan Karaismailoğlu, Ankara, 2.baskı, Akçağ Yay.

Sa’dî, (2018), **Gülistân**, çev. Hicabî Kırlangıç, İstanbul, Kopernik Kitap.

Safâ, Z., (1369hş./ 1990), **Târîh-i Edebiyât der İran**, İstanbul, c. I-V, İntişârât-i Firdevs, Çâp-i Dehom.

Sâmi, Ş., (1311hk./1893), **Qâmûsu’l-a‘lâm**, İstanbul, IV. Cilt, Mihrân Matbaası.

Seyf, A., Aydın, N., (2018), “es-Seyyid Muhammed Şevket el-İstânbûlî ve Nazîreî Ki Bâ Nâm-i Sünbûlistân Ber Gülistân-i Sa’dî Nigâşte”, **Asos Journal**, s. 601-614.

Sutûde, Ğ.,(1373hş./1994), **Merce‘ - Şinâsî ve Reviş-i Tahkîk Der Edebiyât-i Fârsî**, Kum, Sâzman-i Muṭâlea‘ ve Tedvîn-i Kutub-i ‘Ulûm-i İnsânî-yi Danişgâhhâ (Semt).

Süreyya, M., (1996), **Sicill-i Osmanî**, C:5, Haz. Nuri Akbayer, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Strange, G.,(1383hş./2004), **Coğrafyâ-yi Târîhî-i Serzemînhâ-yi Hilâfet-i Şerķî**, çev. Maḥmûd ‘İrfân, Tehrân, Çâp:6, İntişârât-i ‘İlmî ve Ferhengî.

Şemîsâ, S., (1377hş./1998), **Sebk-Şinâsî-i Nesr**, Tehrân, Neşr-i Mitrâ.

Şemîsâ, S., (1388hş./2009), **Sebk-Şinâsî-i Şi'r**, Tehrân, Neşr-i Mitrâ.

Şemîsâ, S., (1370hş./1991), **Seyr-i Ğazel Der Şi'r-i Fârsî**, Tehrân, İntişârât-i Firdevs.

Şevketî, Â., (1399hş./2020), “Berresî ve Muķâyese-yi Zîbâyî-Şinâsî-yi Ma'nevî Gülistân Bâ Behâristân, Perîşân ve Hârâbât”, **Zîbâyî-Şinâsî-yi Edebî**, Dovre: 11, Şumâre:45, s.35-66.

Smith, M., (1964), ”Râbia Adeviye”, İstanbul, **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 9, s. 588-590.

Şocâ'razevî, S., (1377hş./1998), **Zebân-Şinâsî ve Sebk-Şinâsî Der Edebiyât ve Edebiyât-i Âmme**, Meşhed, İntişârât-i Erdeşîr Meşhed.

Tahrânî, Â. B., (1332 hk./1914), **Ez-Zer'â ilâ Teşânîfi's-Şi'a**, İsfehan, C: IX., Neşretu'l Fi'l Tabâ'ah: Maţba'a El-ğarî.

Tanpınar, A.H., (1976), **19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul, Çağlayan Kitabevi.

Tebrizî, M. H. B. H. (1342hş./1963), **Burhân-i Kaţî'**, Tehrân, C:5, Neşr: Muḥammed Muî'n, Kitâb Furûşî-yi İbn-i Sînâ, Muessese-i İntişârat-i Emîr Kebîr.

Togan, Z. V., (1978), “Ali Şîr”, İstanbul, **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 1, s. 349-352.

Topan, Z. V., (1963), “Câmî”, İstanbul, **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 3, (1963), s. 16-18.

Tuman, M. N., (2001), **Tuhfe-i Nâilî**, haz. Cemâl Kurnaz-Mustafa Tatcî, Ankara, C: I-II, Bizim Büro Basımevi.

Uzunçarşılı, İ. H., (1979), “Bayezid II”, İstanbul, **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 2, s. 392-398.

Uzunçarşılı, İ. H., (1988), **Osmanlı Tarihi**, Ankara, C:II., Türk Tarih Kurumu Yay.

Yâḥakkî, M. C., (1389hş./2010) **Külliyât-i Târîḥ-i Edebiyât-i Fârsî**, Tehrân, Neşr-i Sâzmân-i Semt.

Ya‘ḳubḥânî Ğiyâşivend, L.,(1394hş./2015), “Muḳâyese-yi Zemân Rivâyi Der Hikâyât-i Du Bâb Ez Behâristân ve Gülistân (Ber Esas-i Nazariyye-i Gérard Genette”, **Hemâyiş-i Beyne’l-Milelî-yi Encümen-i Tervîc-i Zebân ve Edeb-i Fârsî-yi Îrân**, Dovre: 10, s. 1-16.

Yarşâtır, E.,(1383hş./2004), **Şi‘r-i Fârsî Der ‘Ahd-i Şâhruh Yâ Âġâz-i İnḥitâṭ Der Şi‘r Fârsî**, Tehrân, Çâp: 2, İntişârât-i Dânişgâh-i Tehrân.

Yazıcı, T., (1979), “Ferîdun”, İstanbul, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 12, 1995, s. 396.

Yazıcı, T., (1366hş./1987), “Ehemmiyet-i Âṣâr Sa‘dî Der İmparâṭûrî-yi ‘Oṣmânî ve Devrân-i Cumhûriyyet-i Türkiyye”, **Zikr-i Cemîl-i Sa‘dî**, Tehrân, C: III, İntişârât-ı ve Tebliġât-i Vezâret-i Ferheng ve İrşâd-i İslâmî.

Yazıcı, T. (1371hş./1992), **Pârsînevîsân-i Âsyâ-yi Saġîr**, Tehrân, İntişârât-i Vezâret-i Ferheng ve İrşâd-i İslâmî.

Yazıcı, T., (1966), “Sa‘dî”, İstanbul, **MEB İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 10, s. 36-39.

Yazıcı, T. ,(1996), “Gülistân”, İstanbul, **TDV İslâm Ansiklopedisi**. C:14, Diyanet Vakfı Yay., s. 240-241.

Yıldırım, N., (2001). **Fars Edebiyatında Kaynaklar**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Yayını.

Yıldırım, S.,(2018a), **Sâ‘ilî-i Şîrâzî ve Târîḥ-i Âl-i ‘Oṣmânî’si (İnceleme-Metin-Çeviri)**, Kırıkkale Üniversitesi-Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüleri, Doktora Tezi, Ankara.

Yıldırım, S., (2018b), XVI. Yüzyıl İran Şairlerinden Sâ'ilî-i Şîrâzî'nin Târîh-i Âl-i 'Osmânî'si, **İ.Ü. Şarkiyat Mecmüsü**, Sayı 33, s. 91-114.

Yıldırım, S., (2020), "XVI. Yüzyıl Farsça Söyleyen Osmanlı Şairlerinden Sâ'ilî Üzerine Bir Değerlendirme", **Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, Aralık-2020 Cilt12 Sayı:4 (29), s. 1408-1434.

Yıldız, A.V., (2012) "Osmanlılar'da Yazı Çeşitleri", **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl:17, Sayı 28, s. 47-62.

Yûsifî, G.,(1389 hş./2010), **Gülistân-i Sa'dî**, Tehrân, İntişârât-i Hâzermî.

Zerrînkûb, 'A., (1379hş./2000), **Hadîs-i Huş-i Sa'dî- Derbâre-yi Zindegî ve Endîşe-yi Sa'dî**, Tehrân, İntişârât-i Sohen.

Destûr-i Haft-i Fârsî, (1394hş./2015), Ferhengistân-i Zebân ve Edeb-i Fârsî (Neşr-i Âşâr), Tehrân, Çâp-i Kâvâ.

Komîsyun-i Millî Unesco, (1364hş./1985), **Zîkr-i Cemîl-i Sa'dî**, İntişâr-i İdâre-yi Kullî İntişârât ve Tebligât-i Vezâret-i İrşâd-i İslâmî.

Sa'dî-Nâme,(1365hş./1986) , Yâdgâr-i Heftşadomîn Sâl-i Te'lîf-i Gülistân, Muessese-yi Pejûhiş ve Muţâle'ât-i Ferhengî, Şumâre-yi Behmen ve İsfend, Tehrân.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, 1990, C.I-VII, İstanbul, Dergâh Yay.

İslâm Ansiklopedisi, İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugatı, 1978, İstanbul, c.I-IVIII, Milli Eğitim Basımevi.

<https://muhur.yek.gov.tr/muhur/yekmu0615>

ÖZ

Sâ'ilî (ö.1553) nin Farsça Ravzatu'l-Aḥbâb eseri, mensur-manzum karışık şekilde Gülistân'a nazire olarak yazdığı önemli bir eser olup; 924/1518 yılında telif edilmiştir. Eser ahlakî ve hikmet içerikli hikâyelerden müteşekkildir.

Bu çalışmada, Sâ'ilî-i Şîrâzî'nin beş nüshasına ulaşabildiğimiz mensur-manzum eseri Ravzatu'l-Aḥbâb incelenmiştir. Söz konusu eser, Gülistân'a benzer şekilde, bir mukaddime ve sekiz bâbtan oluşur. Mukaddimedede; Allah'a şükür ve yalvarma, tevhid, münâcât, telif sebebi mevcuttur. Devamında yer alan sekiz bâbın başlıkları ve dizilimi Gülistân'a benzer şekildedir. Sâ'ilî, dil, üslup ve muhteva bakımından Gülistân'a benzer bir eser yazmaya özen göstermiştir. Bâblar şu şekildedir: 1.Padişahların Davranışı Hakkında, 2. Dervişlerin Ahlâkı Hakkında, 3. Kanaatin Fazileti Hakkında, 4. Susmanın Faydaları Hakkında, 5. Aşk ve Gençlik Hakkında, 6. Zayıflık ve Yaşlılık Hakkında, 7.Terbiyenin Tesiri Hakkında, 8.Sohbet Âdâbı Hakkında.

Sâ'ilî eserinde öğüt ve hikmet içeren hikâye ve beyitlerle toplumu eğitici bir kitap yazmayı hedeflemiştir. Hikâyelerde toplumdan birçok tiplere iyi, kötü, güzel, çirkin, kusurları ve zaaflarıyla hikâyelerde yer alır. Karakterler birbirine zıt değerleri temsil ederek topluma ayna olur. Eserde yer alan tipler şu şekildedir: padişah-dilenci, âlim-cahil, zengin-fakir, yaşlı-genç, hırsız-hâkim, âlim-sufi gibi.

Farsça ve Türkçe şiir söyleyen Sâ'ilî, II.Bâyezîd, Yavuz Sultan Selîm ve Kanûnî Sultan Süleyman dönemlerini görmüştür. Ravzatu'l-Aḥbâb eserini Yavuz Sultan Selîm'e ithaf etmiştir. Gülistân nazireleri içerisinde önemli bir kaynak niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Sâ'ilî, Ravzatu'l-Aḥbâb, Gülistân, nüsha, nazire, ahlâk, nasihat.

ABSTRACT

The Persian work "Ravzatu'l-Aḥbâb" by Sâ'ilî (d.1553) is a significant piece written as a response to the "Gülistân" in a consistent prose and verse format, composed in the year 924 AH / 1518 AD. This work is comprised of moral and wisdom-filled stories.

In this study, we examine Sâ'ilî-i Şîrâzî's "Ravzatu'l-Aḥbâb," for which we have accessed five manuscripts. This work, similar to "Gülistân," is organized into a preface and eight chapters. In the preface, there is praise and supplication to God, monotheism, and the reason for its composition. The titles and sequence of the subsequent eight chapters are structured similarly to "Gülistân." Sâ'ilî has endeavored to create a work that resembles "Gülistân" in terms of language, style, and content. The chapters are as follows: 1. On the Behavior of Kings, 2. On the Morality of Dervishes, 3. On the Morality of Dervishes, 4. On the Benefits of Silence, 5. On Love and Youth, 6. On Weakness and Old Age, 7. On the Impact of Education, 8. On the Etiquette of Companionship.

Sâ'ilî aimed to write an educational book for society, filled with stories and couplets that include counsel and wisdom. The stories feature various characters from society, portraying their virtues and flaws, both good and bad, beautiful and ugly. These characters reflect societal values through their opposing traits. The types of characters presented in the work include kings and beggars, scholars and ignorants, the rich and the poor, the old and the young, thieves and judges, scholars and sufis.

Sâ'ilî, who wrote poems in both Persian and Turkish, witnessed the reigns of Sultan Bayezid II, Sultan Selim I, and Sultan Suleiman the Magnificent. He dedicated his work "Ravzatu'l-Aḥbâb" to Sultan Selim I. This work is considered an important source among the responses to "Gülistân."

Keywords: Sâ'ilî, Ravzatu'l-Aḥbâb, Gülistân, manuscript, response, morality, advice.

